

BÜYÜK ZAFERİN 100. YILI ANISINA
EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL BİLİMLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER
BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER 1

BÜYÜK ZAFERİN 100. YILI ANISINA
EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL BİLİMLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER
BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER 1

ISBN 978-605-73776-1-6

BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER 1

EDİTÖRLER

Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU

Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK

ANKARA-2022

TÜRK EĞİTİM-SEN GENEL MERKEZİ YAYINLARI

©Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi, 2022.

Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi yayınlarının tamamının veya bir kısmının yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır. Yayınların fikri sorumluluğu ve imla tercihi yazarlarına aittir. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi yayınlarında yer alan başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yasal kullanım sorumluluğu yazarlarına aittir.

**BÜYÜK ZAFERİN 100. YILI ANISINA
EĞİTİM BİLİMLERİ VE SOSYAL BİLİMLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER
BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER 1**

ISBN: ISBN 978-605-73776-1-6

Editörler:

Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU

Doç. Dr. Mehmet ÇEVİK

TÜRK EĞİTİM-SEN GENEL MERKEZİ YAYINLARI

Kapak ve Sayfa Tasarımı:

Fatih Taha AKALAN

İletişim Adresi:

Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi

Erzurum Mahallesi Talatpaşa Bulvarı No:160 Kat:6 Cebeci/ANKARA Tel: 0 312 424 09 60 (8 Hat)
Belgegeçer: 0 312 424 09 68

Genel Ağ: <http://www.turkegitimsen.org.tr>

elmek: ietisim@turkegitimsen.org.tr

Ankara-2022

İÇİNDEKİLER

“Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri”Nden, “Türk Devletleri Teşkilatı”Na: Türk Zirveleri’nin 30. Yılında Siyasal Ve Sosyal Birliktelikte Kazanımlar Ve Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme Alper Kasımoğlu	4
Dijitalleşme, Riskler Ve Sigortacılık Sektörü Dr.Öğr. Üy. İsmail Tuna	29
Koronavirüs Sürecinde Sigortacılık Sektörü Uğur Türkel	50
Covid-19 Döneminde Medikal Ürün Üreten İşletmelerin Uluslararası Pazarlama Karması Stratejilerinin İhracat Üzerindeki Etkisi Öğr. Gör. Dr. Burak Çetin - Dr. Öğr. Üyesi Aybüke Yalçın	63
Bazı Makroekonomik Göstergelerin İstatistiksel İncelemesi Tuba Şekerci	97
Covid-19 Sürecinde Bıst’ta İşlem Gören Enerji İşletmelerinin Finansal Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi İle Belirlenmesi Determining The Financial Efficiencies Of Energy Businesses Traded On Bıst By Data Envelope Analysis During The Covid-19 Process Öğr. Gör. Hamid Yeşilyayla Öğr. Gör. Serkan Durmaz	109
Covid-19 Sürecinde Hisse Senedi Piyasalarını Etkileyen Faktörlerin Granger Nedensellik Analizi İle Belirlenmesi: Borsa İstanbul Örneği Determining The Factors Affecting Stock Exchange Markets By Granger Causality Analysis In The Covid-19 Process: Evidence From Borsa Istanbul Öğr. Gör. Serkan Durmaz - Öğr. Gör. Hamid Yeşilyayla	121
Nolisoniy Muloqot – Nutqning Ko‘Rkı Tashmukhamedova Latofat Ismatovna	135
Anayasal İktisat Perspektifinden Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Mali Özerklik Financial Autonomy In Local Administrations In Turkey From A Constitutional Economics Perspective Serdar Yay	143
Ahmet Refik Altınay’ın Kaleminden Osmanlı İmparatorluğu’nda Meskûkât Meskûkât In Ottoman Empire From The Pen Of Ahmet Refik Altınay Dr. Öğr. Üyesi Metehan - Şahin Doç. Dr. Türker Şimşek	158
Osmanlı Yönetiminde Suriye’nin İdari Taksimatı Asuman Uzun	192
Türkiye’de Enflasyonu Etkileyen Unsurlar; Büyüme, Net İhracat, Döviz Kuru Ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi:2012-2021 Dönemi Factors Affecting Inflation In Turkey; Cause Relation Between Growth, Net Exports, Exchange Rate And Interest Rate: 2012-2021period	

Cem Akgül	206
Türkiye Otomotiv Sanayiinde Piyasa Yapısı Ve Yoğunlaşma Rüştü Yayar - Fatma Canlı	222
Kamu Ve Özel Sektör Yöneticilerinin Örgütsel Bağlılık Algılarının Farklılıklarına Yönelik Bir Karşılaştırma A Comparison Towards The Differences Of The Organizational Commitment Perceptions Of Public And Private Sector Managers Öğr. Gör. Burcu Sevinç	235
Dijital Harcamaların Küresel Boyutu Ve Uluslararası Güvenliğin Sağlık Yönlü Tesisi İçin G- 7 Ülkelerinin Yaptığı Dijital Sağlık Harcamaları The Global Dimension Of Digital Spending And Digital Health Spending For The Health Facility Of International Security: G7 Countries Serpil Ağcakaya Sinan Şentürk	262
Algılanan Örgütsel Adalet İle Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi: Bir Yerel Yönetim Örneği Selim Çakar- Fikret Gürses	302
Türkiye'deki Turizm Eğitimini Konu Alan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi Bibliometric Analysis Of Dissertations On Tourism Education In Türkiye Burcu Gök	317
Çin-Türk Devletleri İlişkilerinde Çin'in Kamu Diplomasisi China's Public Diplomacy In The Relations Of The Chinese-Turkish States Abdürreşit Celil Karluk - Özgür Özdemir	330
Aral Gölü Havzasında Ekolojik Yıkım Dr. Selcen Özkan	351
Vatan Muharebesi: Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi Ve Bölgesel Etkileri Sinan Demirtürk	361

**“TÜRK DİLİ KONUŞAN ÜLKELER DEVLET BAŞKANLARI ZİRVELERİ”NDEN,
“TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI”NA: TÜRK ZİRVELERİ’NİN 30. YILINDA
SİYASAL VE SOSYAL BİRLİKTELİKTE KAZANIMLAR VE SORUNLAR
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹**

Alper KASIMOĞLU

Özet

İnsan topluluklarının yeryüzünde ortaya çıktıkları günden bugüne kadar, kendi aralarında çeşitli düzeylerde iş birliği arayışında buldukları ve farklı örgütlenmeler tesis ettikleri bilinmektedir. Bu anlamda tarihsel sürece bakıldığında ortaya çıkan iş birliği modelleri kimi zaman insanların ve devletlerin karşılaştığı sorunları çözme amacı ile ortaya çıkmış, kimi zaman da bir takım ideallerin yahut özel işbirliği alanlarının gerçekleştirilmesi için faaliyette bulunulduğu görülmüştür. Bir ideal ve özel iş birliği alanı için kurulan uluslararası örgütlerden birisi de “Türk Keneşi” dir. Türkiye Cumhuriyeti’nin öncülüğünde, özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, bağımsızlığını yeni ilan eden Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan ile diğer Türk topluluklarının katılımı ile başlayan bu organizasyon bugün “Türk Devletleri Teşkilatı”na dönüşmüştür. Yapılan bu çalışmada geçen son 30 yıllık süre içerisinde Türk dünyasında siyasal ve sosyal birliktelik adına elde edilen kazanımlar ve sorunlara yönelik bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Türk Kurultayları, Türk Keneşi, Türk Devletleri Teşkilatı, İşbirliği.

¹ Alper Kasımoğlu (Öğr. Gör.) Yalova Üniversitesi, Türkiye, Yalova, alperkasimoglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1753-8790

Abstract

It is known that human communities have been looking for cooperation at various levels among themselves and have established different organizations since the day they Decamped on earth. In this sense, considering the historical process that emerged sometimes people with the aim of solving the problems of the state and models of cooperation have emerged, and sometimes a team has been made for the realization of the ideal of cooperation or private activities, it has been seen that. One of the international organizations established for an ideal and special field of cooperation is the "Turkic Council". The leadership of the Republic of Turkey, especially after the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics, which declared the newly independent Azerbaijan, Turkmenistan, Kazakhstan, Uzbekistan and Kyrgyzstan with the participation of other Turkish communities, which started today with this organization, "the Turkish States of the organization of the" became. In this study, it has been tried to evaluate the achievements and problems achieved in the name of political and social unity in the Turkish world over the past 30 years.

Keywords: Turkic World, Turkish Congresses, Turkic Council, Organization of Turkic States, Cooperation.

1. Türk Dünyasında Birliktelik ve Bütünleşme İdeali ``Kurultaylar ve Zirveler Dönemi``

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra beş Türk Cumhuriyeti (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan) bağımsızlığını ilan etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini takiben bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülke yine bir Türk Cumhuriyeti olan Türkiye olmuştur (Durdular, 2016). Türk dünyasında, son otuz yılda kurulan kurum ve kuruluşlar, yapılan zirveler, kurultaylar ve kapsamlı işbirlikleri ile birliktelik ve bütünleşme ideali adına önemli adımlar atılmıştır.

1.1. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri

Türk Devletleri Teşkilatı, 1992 yılından beri toplanan, "Türk Dili Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri" sonucunda ortaya çıkan ortak siyasi irade üzerine kurulmuştur (İpek, 2019:35). Taşkent'te yapılan dördüncü zirveye kadar "Türk Zirvesi" olarak adlandırılan toplantıların adı önce "Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi"ne, beşinci zirveden

sonra da "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi"ne dönüştürüldü (Yılmaz, 2010).

Birinci zirve Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal ev sahipliğinde 30-31 Ekim 1992'de Ankara'da gerçekleştirilmiştir (www.turkkon.org). Zirvede konuşan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal, ekonomik iş birliğine dikkat çekerek; serbest ticaret, gümrüklerin kaldırılması, yatırım ve kalkınma bankasının kurulması, ulaşım ve telekomünikasyon alanında iyileştirilmelerin yapılması, Orta Asya Türk devletleri ve Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden Avrupa'ya sevk edilmesi konularına değinmiş ve konuşmasını: "Halkımızın umudunu boşa çıkarmayınız. Bu zirve toplantısından eli boş ayrılamayız. Bizler, bu tarihî fırsatı en iyi bir şekilde değerlendirebiliriz, yanlışlar yapmazsak 21. asır Türklerin asrı olacaktır" sözleri ile tamamlamıştır. Zirvede, Türk kökenli ve Türk dili konuşan ülkeler ve halklar arasında dostane ilişkiler kurarak ortak Türk kültürünü, sanatını, tarihini, somut ve somut olmayan tarihî mirasını araştırmak, korumak, geliştirmek ve tanıtmak amacıyla, daha sonra ismi Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı adını alacak olan "Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi" nin kurulma kararı alınmıştır. Zirve sonunda liderlerin ortak kararı ile Ankara Bildirisi imzalanmıştır (Ercan, 1992: 38-39).

İkinci zirve, İstanbul'da 18-19 Ekim 1994 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Aslında bu toplantının Bakü'de yapılması kararlaştırılmış, fakat Yukarı Karabağ'da yaşananlar nedeniyle İstanbul'da yapılması daha uygun görülmüştür (www.turkkon.org). Söz konusu zirvede bağımsızlık, egemenlik, iç işlerine karışmama gibi konuların altı çizilmiştir. Bu durum yeni bağımsızlığına kavuşan Türk devletleri için önemli bir vurgudur. Bununla birlikte; Zirve'ye katılan devletlerin uluslararası platformlarda birlikte hareket etmelerinin sağlanması, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunun barış içerisinde ve BM Güvenlik Konseyi kararlarına uygun olarak halledilmesi gerektiği, Türkiye'de eğitim alacak öğrenciler için burs programlarının geliştirilmesine devam edilmesi, zirveye katılan devletlerin mevcut kaynaklarının güvenli ve en uygun şekilde uluslararası pazara aktarmak amacıyla birlikte hareket edilmesi, İpek Yolu'nun canlandırılması, ülkeler arasında her türlü ulaşım ağının geliştirilmesi konusunda görüşmeler yapılmış ve kararlar alınmıştır (www.turkkon.org).

Üçüncü zirve 27-29 Ağustos 1995'de Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev'in ev sahipliğinde Bişkek'te düzenlenmiştir (www.turkkon.org). Zirvede daha öncekilerden farklı olarak doğrudan ve transit ulaştırmanın sağlanması, hizmet ve sermaye alanında serbest

dolaşımın kolaylaştırılması, iş adamlarına kolaylıkların sağlanması ve karşılıklı ticaret, bankacılık gibi alanlarda ilişkilerin geliştirilerek sınırlandırılmaların kaldırılması gibi konular üzerinde durulduğu görülmektedir. Bunun yanında eğitim ve kültür konuları üzerinde de birlikteliğin devam ettirilmesi vurgulanmıştır. Ayrıca ilk kez bölge devletlerinde yaşanan terör ve uyuşturucu madde kaçakçılığı ile mücadelenin önemine değinilmiştir (Baki, 2014: 143). Yine bölgedeki anlaşmazlıklar, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki problemler, TÜRKSOY faaliyetlerinin ve bölge devletlerinin kendi aralarında başlattıkları iş birliği süreçlerinin desteklenmesi konuları Zirve'nin gündemini oluşturanlar arasında yer almıştır (Amirbek vd., 2017: 173).

Dördüncü zirve 21 Ekim 1996'da Taşkent'te Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov ev sahipliğinde gerçekleşti. Zirve sonunda Taşkent Bildirisi imzalandı ve Daimî Sekreteryası'nın kurulması kararı alındı (www.turkkon.org). Bununla birlikte söz konusu zirvede ilk kez, ortak bir piyasa oluşturmak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler arasında ekonomik iş birliğinin gerçekleştirilmesi doğrultusunda gerekli hukukî ortamın oluşturulması konusunda hem fikir olduğu belirtilmiştir. Yine, bölgesel ve uluslararası boyutta ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesi, Türk dili, kültürü, tarihi ve hâlihazırda konusunda ortak sempozyum, kongre gibi projelerin düzenlenmesi kararları alınarak bir anlamda Sekreteryası'nın görevleri ifade edilmiştir. Diğer yandan bu zirvenin bir başka önemi ise altı Türk devletinin devlet başkanlarının bir araya geldikleri son zirve olmasıdır (Bıyıklı, 2018: 13).

Beşinci zirve 9 Haziran 1998'de Kazakistan Astana'da gerçekleştirildi. Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ev sahipliğinde gerçekleştirilen zirvede Daimî Sekreteryası Tüzüğü kabul edilmiş ve Astana Bildirisi imzalanmıştır (www.turkkon.org). Söz konusu zirvede daha önceki zirvelerde ele alınan konuların tekrar edildiği görülmektedir. Diğer yandan Astana'da gerçekleştirilen bu zirve sonrasında Özbekistan ve Türkmenistan'ın zirvelere yönelik ilgilerinde bazı değişikliklerin olduğunu söylemek gerekmektedir. Nitekim Türkmenistan daimî tarafsızlık statüsü nedeniyle artık zirvelerde Devlet Başkanları statüsünde görülmeyecektir. Özbekistan'ın değişen politikasında ise Özbek lider Muhammed Salih'in Almanya'dan Türkiye'ye getirilmesi büyük yer edinmiştir. Özbekistan'ı oldukça rahatsız eden bu gelişmeden sonra Türkiye ile ilişkiler daha da gerilmiştir. Özellikle ekonomik anlamda Özbekistan'da faaliyet gösteren iş adamlarına yönelik yaptırımlar, bir takım bürokratik engeller çıkartılmış ve onlarca Türk şirketi faaliyetlerinden men edilmiştir. Ayrıca Türkiye'de öğrenim gören 300 Özbek öğrenci geri çağırılmıştır (Amirbek vd., 2017: 177-178).

Altıncı zirve 8 Nisan 2000'de TDT'nin kurucu devletlerinden birisi olan Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de gerçekleştirildi (www.turkkon.org). Zirvede yeni yüzyıla girilirken karşılıklı menfaatlere dayalı olarak iş birlikteliklerinin geliştirilmesi üzerinde duruldu. Ayrıca Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ve Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye-Avrupa Hazar üzerinden doğal gaz hattının gerçekleştirilmesi ile ilgili olarak birlikteliğin geliştirilmesi üzerinde duruldu. Farklı olarak bu zirveden itibaren, "Türkçe Konuşan Ülkeler" ifadesi, yerini "Türk Dili Konuşan Ülkeler"e bıraktı. Bu değişiklik, zirvelere katılan ülkeler arasında eşitlik anlamında herhangi bir yanlış anlaşılmayı önlemek adına gerçekleştirildi. Daha önceki zirvelerde olduğu gibi bölgedeki terör ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi suçların önüne geçmek amacıyla hızlı hareket etmek adına bilgi bankasının meydana getirilmesi ilk defa Bakü'de gündeme getirildi. (Bıyıklı, 2018: 13; Baki, 2014: 145)

Yedinci zirve bir kez daha Türkiye'nin ev sahipliğinde İstanbul'da gerçekleştirildi. 26-27 Nisan 2001'deki zirvede Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından "Aksakalılar Konseyi" ve "Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesi" kurulması önerilmiştir. Benzer şekilde Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akayev de Zirve Daimî Sekreteryası'nın tesis edilmesini gündeme getirdi (www.turkkon.org). Bununla birlikte söz konusu zirvede, daha öncekilerde gündeme getirilen konular etrafında durulmuş ve her alanda ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde beyanda bulunulmuştur. Ayrıca bir sonraki zirvenin 2002 yılında Aşkabat'ta yapılmasına karar verilmiştir. Fakat 2002 yılında Aşkabat da bir zirve olmadığı gibi 2006 yılına kadar bir durgunluk dönemine girilmiş, herhangi bir yerde zirve gerçekleştirilmemiştir (Baki, 2014: 145).

Sekizinci zirve, uzun sayılabilecek bir aradan sonra Türkiye'nin girişimleri ile Antalya'da gerçekleştirilmiştir. 17 Kasım 2006 yılındaki zirveye Özbekistan katılmamıştır (www.turkkon.org). Zirevde Avrasya'da terör, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı ve diğer suçlara karşı birlikte hareket edilmesi, Türk Dili Konuşan Ülke çevrelerinde kalıcı barışların temini için iş birliği içerisinde bulunulması, Irak'ta yaşayan Türklerin temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması, ticaret, tarım, ekonomi, enerji gibi alanlarda ilişkilerin ilerletilmesi, vize işlemleri, TÜRKSOY'un çalışmaları, Kıbrıs sorununun çözümü, devletlerin uluslararası arenada-toplantılarda-üyeliklerde desteklenmesi gibi konular üzerinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Önceki zirvelerde ele alınan konular üzerinde durulmakla birlikte Antalya Zirvesi'ndeki en önemli gelişme Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in önerisi

olmuştur. Nazarbayev, “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi”nin kurulmasına ilişkin önemli bir öneri sunmuştur (Amirbek vd., 2017: 183-184).

Dokuzuncu zirve, Türk Dünyası’nda birlik adına önemli kararların alındığı bir zirve olarak ortaya çıkmıştır. Zirve Nahçıvan’da, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in ev sahipliğinde 2-3 Ekim 2009 tarihinde gerçekleştirmiştir. Zirveye Özbekistan katılmamıştır (www.turkkon.org). Zirvenin en önemli gelişmesi şüphesiz Nahçıvan Anlaşması olmuştur. Türkmenistan daimî tarafsızlık politikasını devam ettirerek anlaşmaya imza atmazken, Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan’ın kurucu üye olarak imzaladıkları Nahçıvan Anlaşması ile “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi” kurulmuştur. Zirve bildirisinde daha önceki kararlara atıflar yapılmış, ülkeler arasında yeni bir sürecin başladığına dikkat çekilmiş, her alanda iş birliğinin artırılması ve geliştirilmesi vurgulanmıştır. Yine TÜRKPA ve TÜRKSOY’un üye devletler arasındaki kültürel iş birliğindeki önemine değinilmiş ve Azerbaycan’ın önerisi ile TÜRKSOY Fonu kurulması kararlaştırılmıştır (Amirbek vd., 2017: 185; Baki, 2014: 146). Nahçıvan Anlaşması 17 Kasım 2010 tarihinde yürürlüğe girmiştir (www.turkkon.org). Böylelikle Türk Devletleri arasındaki birliktelik ideali, Nahçıvan Anlaşmasıyla şemsiye bir örgüt formatı kazanmıştır. Nitekim bu örgütün resmî olarak kurulması, Türk Dünyası’nın bütünleşme sürecini dönüşü zor bir yolda daha canlı ve etkili bir hale getirmiştir

Zirveler sürecinin sonuncusu olan onuncu zirve 15-16 Eylül 2010’da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün ev sahipliğinde İstanbul’da düzenlenmiştir. Zirvede Nahçıvan Anlaşması ile kurulan “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi” pratiğe geçirilmiştir. Konseyin Sekretarya’sına Büyükelçi Halil Akıncı getirilirken bir sonraki görüşmelerin 2011’de Kazakistan’da ve 2012’de ise Kırgızistan’da yapılması kararlaştırılmıştır (www.turkkon.org).

1.2. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayları

Türk Dünyası’nın büyük bir bölümünün bağımsızlığını kazanması ve Türkistan’da beş yeni bağımsız Türk Devleti’nin ilan edilmesi ile Türk Dünyasında birlik fikri yeniden canlanmış ve aksiyona dökülmeye çalışılmıştır. Yeni Bağımsız Türk Devletlerinin ortaya çıkmasının ardından, TİKA ve TÜDEV işbirliği ile Türk Kurultayları düzenlenmeye başlanmıştır. (İpek, 2019:45).

İlk kurultay Türkiye'nin Antalya şehrinde 21-23 Mart 1993 tarihlerinde toplanmıştır. Çalışmalar beş farklı komisyon (siyaset-hukuk, ekonomi-teknoloji, eğitim-bilim, kültür, dil-alfabe) çalışması şeklinde yürütülmüştür. Türk Devlet ve Topuluklarının hem kendi aralarındaki ilişkilerinde hem de komşularıyla ve diğer devletlerle ilişkilerinde; egemenliklere karşılıklı saygı gösterme, içişlerine karışmama, andlaşma ve görüşmelerin eşitlik esasına göre yapılması, andlaşmalarda ve ilişkilerde tarafların eşitliğini ve eşit müzakereci olunması prensiplerini benimsemiştir. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin cumhurbaşkanları, başbakanları ve dışişleri bakanlarının katılımlarıyla bir "Türk Cumhuriyetleri Yüksek Konseyi"nin kurularak Türk Devlet ve Topulukları ile alakalı sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasimeselelerini ele alıp çözümü için gayret göstermesi görüşü ve "Türk Devletlerarası Parlamenterler Çalışma Grubu"nun kurularak işbirliği yapması fikri tavsiye kararı olarak benimsenmiştir. Karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi yoluyla bütün Türk Devlet ve Topuluklarının ortak yazı dilinde birleşmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yine Kurultayda; dil-alfabe komisyonu raporunda 34 harfli bir alfabe belirlenmiş ve bu alfabenin Türk Devlet ve Topuluklarının ortak çerçeve alfabesi olarak benimsenmesi kabul edilmiştir (TÜDEV, 1993).

İkinci kurultay 20-23 Ekim 1994 tarihlerinde Türkiye'nin İzmir şehrinde düzenlenmiştir. Kurultayda beş farklı komisyon halinde ayrı ayrı çalışma yapılmıştır. İlişkilerde eşitlik, mütekabiliyet, egemenliklere saygı ve içişlerine karışmama prensipleri vazgeçilmez ilkeler olarak benimsenmiştir. Türk Devlet ve Topuluklarının aralarındaki işbirliği ve dayanışmanın hem kendilerini güçlendirip zenginleştireceğine hem de insanlığa hizmet edeceğine yönelik inanç, sonuç bildirisinde vurgulanmıştır. Türk Cumhuriyetlerinin, kendi aralarında, kendi hür iradeleriyle yapacakları işbirliğine, üçüncü bir ülkenin karışmasının içişlerine müdahale anlamına geleceğinin ve bunun hiçbir bağımsız ülke tarafından kabul edilmeyeceğinin altı çizilmiştir. Bağımsız Türk Devletlerinin, İnsan Hakları Evrensel Beyanname, AGİK Sözleşmesi ve Helsinki Nihai Senedinin esaslarına uygun olarak başka devletlerdeki Türklerle de ilgilemek zorunda oldukları, bu ilginin onların kendi kültürlerine sahip olarak, insanca yaşamalarına yönelik olduğu ve diğer ülkelerce de doğal karşılanması gerektiği vurgulanmıştır (TÜDEV, 1994).

Üçüncü kurultay 30 Eylül-2 Ekim 1995 tarihlerinde İzmir Çeşme'de gerçekleştirilmiştir. Çalışma komisyonları kendi alanlarına giren konularda fikir teatileri yürüterek; somut teklifleri raporlar halinde Kurultay'a arz etmiştir. Türk Devlet ve Topulukları arasındaki yakınlaşma, işbirliği ve dayanışmanın hem bölge hem de dünya barışına büyük katkı sağlayacağı

düşüncesinin altı çizilmiştir. Başta terör örgütü PKK olmak üzere Türk Dünyasını ve insanlığı tehdit eden her türlü terör ve şiddet olaylarına karşı Türk Devlet ve Topluluklarının ortak tavır ve önlem almamalarının gerekliliği vurgulanmıştır. Kanunlaştırma çabalarının başladığı Türk Cumhuriyetlerinde bu faaliyetlere yardımcı olmak üzere bir mevzuat uyum çalışması başlatılması gerektiği zikredilmiştir. Özellikle bu çalışmalarda örnek olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin mevzuatının medeni, ticaret, ceza kanunları gibi temel kanunlarının Türk Devlet ve Topluluklarının lehçelerine çevrilerek istifadeye sunulmasının çok faydalı olacağı söylenmiştir. Bu tür çalışmalarda Türk Cumhuriyetlerine desteği sürekli kılabilmek için daimi bir hukuk komitesinin kurulması gerektiğinin altı çizilmiştir (TÜDEV, 1995).

Dördüncü kurultay 24-26 Mart 1996 tarihlerinde Türkiye'nin başkenti Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Beş komisyon ayrı ayrı çalışmalar yapmış ve önerilerini Kurultay yönetimi ve hazirun ile paylaşmışlardır. Kurultay; Avrasya Türk Bilimler Akademisi'nin kurulması konusunda Türk Devlet ve Topluluklarının temsilcilerine kendi ülkelerinde, gerek resmi makamlar nezdinde gerekse kamuoyu oluşturulması hususunda daha aktif tavır sergilemeleri yönünde tavsiyede bulunmuştur. Kültürel faaliyetleri desteklemek üzere bütün Türk Devlet ve Topluluklarının katılacağı bir "kültür araştırma fonu" kurulmasının ve bu fonun her ülkede şubelerinin açılarak projeli çalışmaları planlamasının önemi üzerinde durulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ile Türk Devlet ve Toplulukları arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilere yön vermek ve dinamizm kazandırmak amacıyla "Avrasya Devlet ve Toplulukları Ekonomik İşbirliği Teşkilatı" (ADET) ismi altında bir kuruluşun faaliyete geçirilmesini önerilmiştir. Ayrıca Doğu Türkistan'da, Çeçenistan'da, Kuzey Irak'ta, Karabağ'da ve Bosna-Hersek'te Türklerin kitlesel kıyımına seyirci kalınması karşısında, dünyaya Türk Dünyasının sesini duyurabilecek "Türk Dünyası İnsan Hakları Komisyonu" isimli bir kuruluş teşekkül edilmesi yönünde tavsiyede bulunulmuştur (TÜDEV, 1996).

Beşinci kurultay 11-13 Nisan 1997 tarihlerinde Türkiye'nin İstanbul şehrinde toplanmış ve altı komisyon halinde çalışmalarını nihayetlendirmiştir. İki binli yıllarda nükleer teknolojinin öneminin daha da artacağını değerlendiren Kurultay, aldığı kararlar doğrultusunda Türk Dünyasında nükleer enerjiye geçilmesinin önemini özellikle belirtmiştir. SSCB ve Çin Rejimlerinin sebep olduğu su, toprak, katı atık, nükleer kirlilik ve benzeri uygulamalarının Türkistan Bölgesinde yol açtığı çevre kirliliğinin gelecekte büyük bir felakete yol açacağı öngörülmüştür. Bu çevre problemlerinin tespiti ve geleceğe yönelik plan ve programların yapılacağı bir "Çevre Araştırma Merkezi"nin kurulması tavsiye edilmiştir. Kurultay, sporu,

Türk Devlet ve Toplulukları arasındaki işbirliğini daha da güçlendirecek bir faaliyet sahası olarak görmüştür. Bu nedenle “Türk Devlet ve Toplulukları Spor Oyunları” ve “Türk Olimpiyatları” gibi faaliyetlerin yapılması önerilmiştir. Toplum Yönetimi ve Hukuk Komisyonu; bir Türk Hukuk Kurultayının toplanmasının önemini özellikle belirtmiştir. Kurultay’ın toplandığı dönemde Türkiye’nin Türk Dünyası ile ilişkilerini geliştirmek için her bakanlık bünyesinde ayrı birimler kurduğu bunun yetki karmaşası oluşturduğunun altı çizilmiştir. Öneri olarak koordinasyonu sağlamak açısından Türkiye Cumhuriyeti içerisinde bir “Avrasya Bakanlığı” kurulması tavsiye edilmiştir. Avrasya Bakanlığı’nın Türk Cumhuriyetleri ve Rusya Federasyonu ile olan iktisadi ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi yönünde yapacağı çalışmaların uzun vadede hedeflenen Türk Cumhuriyetleri Ortak Pazarının kurulması için de elverişli bir altyapı ve ortam oluşmasına katkı sağlayacağı öngörülmüştür. Uluslararası alandaki gelişmelerde ortak tavır oluşturabilmeye yardımcı olacak üst seviyede bir danışma kurulunun teşkil edilmesi de tavsiye edilmiştir (TÜDEV, 1997).

Altıncı kurultay 20-22 Mart 1998 tarihlerinde Türkiye’nin Bursa şehrinde toplanmıştır. Kurultay’da 6 farklı komisyon faaliyet göstermiştir. Öncelikli olarak eğitim-öğretim ve kültür faaliyetlerinin yaygın ve etkin bir biçimde yürütülebilmesi için Lâtin alfabesine dayalı ortak bir alfabeyle ivedilikle geçilmesi öncelikli bir mesele olarak görülmüştür. Kurultay; İslâm dininin çeşitli mezheplerine mensup ve İslâm dinine mensup olmayan Türklerin din adamı ihtiyacını karşılamak ve dini eğitim ve öğretimlerini sağlıklı bir şekilde temin etmek için, İstanbul ve Ankara Üniversitelerinin İlahiyat Fakültelerinde İslâmiyet’in Caferî ve Hristiyanlığın Ortodoks mezheplerinde bölümlerin açılıp, öğrenci ve akademisyen yetiştirilmesinin uygun olacağını benimseyerek konunun ilgili mercilere aktarılması yönünde karar almıştır. Türk Devletlerindeki tarım sektörünün önemine binaen ilerleyen kurultaylarda ayrı bir tarım komisyonunun teşkili zorunlu görülmüştür. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında ECO ve KEIO çerçevesinde AB’nin 1991’de EFTA ile aralarında imzalamış olduğu tarzda bir serbest ticaret anlaşması imzalayarak mevcut kurumlara işlerlik kazandırılması tavsiye edilmiştir. Türkiye’de Türk Devlet ve Toplulukları arasında sosyo-ekonomik ve kültürel koordinasyonu sağlayacak bir “Türk Dünyası Bakanlığı”nın tesis edilmesi, Türk Devlet ve Toplulukları arasında sağlıklı ve güvenilir bir haberleşmenin sağlanması için Türk Devlet ve Toplulukları Milli İnternet Ağının kurulması talep edilmiştir. Sadece büyük işletmelerin değil, KOBİ’lerin de desteklenmeleri için Türk Devlet ve Toplulukları Sermaye Ajansının kurulması önerilmiştir (TÜDEV, 1998).

Yedinci kurultay 2-4 Temmuz 1999 tarihlerinde Türkiye’de, Denizli-Pamukkale’de gerçekleştirilmiştir. Kurultay yedi komisyon halinde çalışmalarını nihaylendirmiştir. Bu kurultayda ilk defa gençlik komisyonu kurularak Türk Dünyası Gençlerinin sorunlarına değinilmiştir. Türk Devlet ve Toplulukları arasında öğrenci değişim projesinin öğrenci miktarı arttırılmak suretiyle devam etmesi önerilmiş, ancak öğrencilerin seçiminde ilgi, yetenek ve ülke ihtiyaçlarının dikkate alınması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Türk dil, kültür ve sanat varlıklarını araştırmak incelemek, korumak ve geliştirmek üzere Türk Dünyası Bilim ve Kültür Akademisinin kurulması, ortak Türk alfabesine geçiş sürecinin hızlandırılması için çaba gösterilmesi, Türk Dünyasında çeşitli kültür, sanat ve spor olimpiyatlarının kurulması ve devamlılığının sağlanması, Avrasya TV yayınlarının yönetim ve içerik yönünden zenginleştirilerek Türk Dünyasının ortak televizyonu haline getirilmesi yönünde tavsiyede bulunulmuştur. “Türk Dünyası Bilimler Akademisi”nin kurulmasının çok önemli olduğu deklare edilmiştir. Adriyatik’ten Çin Seddi’ne kadar yayılmış olan Türk Devlet ve Topluluklarında genç nüfusun gelecekte çok büyük potansiyel bir güç oluşturacağı, eğitimde milli kültür ve değerler doğrultusunda şuurlandırılması hakkında çok ciddi çalışmalar yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin daha hızlı bir şekilde gelişebilmesi için ulaşım ve haberleşme altyapısının elverişli hale getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu konuda; Kars-Tiflis demiryolunun bir an önce bitirilerek Türkiye’nin Tiflis-Bakü üzerinden Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine bağlanması, Kara ve Hava taşımacılığının desteklenmesi, Telekomünikasyon ağının bölgede yaygınlaştırılması ve Türkiye ile entegre hale getirilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Türk Cumhuriyetlerinde yapılacak yatırımların koordinasyon ve finansmanı için, Türk Dünyası Sermaye Ajansı ve Fonu, Türk Cumhuriyetlerindeki yatırım ve ticari faaliyetlerin gerek projelendirilmesi gerekse de yerli ve yabancı finansmanın teminini sağlamak üzere, Türk Kalkınma Bankası’nın kurulmasının aciliyeti vurgulanmıştır. Türk Cumhuriyetlerindeki ticari ve yatırım faaliyetlerinde güven ortamının tesisi için Türk Dünyası Tahkim Kurulu’nun bir an önce kurulması ve bu kurulun bütün Türk Cumhuriyetleri Meclislerinin onayından geçirilmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Kurultay’da Ahıska, Kosova, Batı Trakya, Doğu Türkistan, Irak Türkleri, Güney Azerbaycan, Karabağ, Suriye Türkleri, Nogay ve Kumuk Türkleri’nin sorunlarına yedi bağımsız Türk Cumhuriyeti tarafından ortak çözümler getirilmelidir prensibi kabul edilmiştir (TÜDEV, 1999).

Sekizinci kurultay Türkiye'nin Samsun şehrinde 24-26 Mart 2000 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Türkiye ve KKTC dışındaki Türk Cumhuriyetleri nispeten daha düşük profilde kurultayda varlık göstermiştir. Bu durumda Rusya'nın baskısının etkili olduğu ileri sürülmüştür (Özfatura, 2000). Kurultay'da 6 farklı komisyon faaliyet göstermiştir. Çeşitli ülkelerde yaşayan Türk Topuluklarının Türk Dilinde eğitim-öğretim yapma haklarından yararlanmalarının temel insan haklarından olduğu ve kısıtlanmaması gerektiği vurgulanmıştır. Türk Dünyasını teşkil eden devlet ve toplulukların bilhassa üniversite mezunlarının karşılıklı olarak yaşanan diploma denkliği meselesi, çeşitli okullarda okuyan öğrencilerin seçimi, barınması ve sosyal-kültürel meseleleri ile ilgilenmek üzere "Türk Dünyası Üniversiteler Arası Üst Kurulu" oluşturulması temennisi dile getirilmiştir. Yedinci kurultayda kabul edilen Türk dil, kültür ve sanat varlığını araştırmak, incelemek, korumak ve geliştirmek üzere "Türk Dünyası Bilim ve Kültür Akademisi"nin kurulması dileği tekrarlanmıştır. İleri uydu teknolojilerinden yararlanmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu imkânlarının Avrasya bölgesinin kültürel kalkınması için kullanılması, bu arada Avrasya'ya yönelik televizyon yayınlarının özellikle TRT Avrasya kanalının Türk Dünyasının kültürel ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesinin faydalı olacağı zikredilmiştir. Türk Dünyasının bir parçası olan gayrimüslim Türk topluluklarının kendi inançları çerçevesinde teşkilatlanmalarının ve kültürlerinin yaşatılması için her türlü yardımın verilmesi hususu kuvvetle desteklenmiştir. Ayrıca Gagauz, Çuvaş ve diğer Ortodoks inanca sahip Türklerin Türk Ortodoks Kilisesi etrafında toplanması ve bu kiliseye ekümenik statüsünün kazandırılması istenmiştir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanınması ve her türlü ambargonun kaldırılması talep edilmiştir. Kurultay bütün bu faaliyetlerinin amacının Pan-Türkizm yahut Pan-Turanizm olmadığı, hiçbir devlete ve millete karşı düşmanlık, kin veya nefreti telkin etmediği, aile toplantısı mahiyetindeki bu kurultaylardan kimsenin kuşku duymasına mahal olmadığını dile getirmiştir (TÜDEV, 2000).

Dokuzuncu kurultay 21-23 Aralık 2001 tarihlerinde Türkiye'nin İstanbul şehrinde gerçekleştirilmiştir. Kurultayda Türk Devlet ve Topulukları arasında başta Türk Dili, Edebiyatı, Tarihi, Sanatı ve Kültürü olmak üzere, fen ve sağlık bilimlerini de kapsayan öğrencilerin katılacakları Bilim Olimpiyatları'nın düzenlenmesi tavsiye edilmiştir. Türk Cumhuriyetleri ve Türk topluluklarının yaşadığı yerlerde her türlü donanımı haiz Türk kültür merkezlerinin açılması ve sözkonusu merkezlerde ortak amaçlar doğrultusunda nitelikli personel istihdamı ile Türkiye Türkçesi, Türk Kültürü ve sanatıyla ilgili kurs ve çalışmalara

başlanması tavsiye edilmiştir. Televizyonun ve radyonun kültür-egitim ve öğretim hizmetlerinde kullanılması hususunda azami çaba gösterilmesi, TRT Türk'ün yayın muhtevası saati ve alanları yeniden gözden geçirilerek, amacına uygun hale getirilmesi önerileri de zikredilmiştir. Semavi dinler dışında dinleri olan Türk toplumlarının, misyonerlik faaliyetlerinden korunabilmesi için stratejiler geliştirilmesi, uzmanlar yetiştirilmesi, gerekirse araştırma merkezlerinin kurulması tavsiye edilmiştir. Türk Cumhuriyetleri arasındaki mal ve hizmet mübadelesini kolaylaştıracak ve dünya ticaretiyle rekabet edebilecek bir noktaya getirebilmek amacıyla "Türk Dünyası Standartları Enstitüsü"nin kurulması önerilmiştir. Özel sektörün örgütlendiği oda ve borsalar kanalıyla ticari ilişkilere daha fazla etkinlik kazandırabilmek için Türk Dünyası Ticaret Odası kurulmasının faydalı olacağı deklare edilmiştir (TÜDEV, 2001).

Onuncu kurultay 18-20 Eylül 2006 tarihlerinde Türkiye'nin Antalya şehrinde düzenlenmiştir. Kurultaya da altı farklı komisyon çalışmalar yürütmüştür. Türkçe Konuşan Devletler Topluluğunu oluşturmak için gerekli bilimsel, bürokratik ve kurumsal zeminlerin oluşturulmasına başlanması ve bu amaçla bir eylem planı hazırlanması tavsiye edilmiştir. Türk Dünyası ülkeleri arasındaki enerji iletim zincirinin tamamlanmasının stratejik bir önem kazandığı vurgulanmıştır. Haber ajanslarının, basın-yayın kuruluşlarının, gazete, radyo ve televizyonların, meslek eğitim kurumlarının ve iletişim mevzuatının uyumlandırılmasının önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Küresel ve bölgesel ölçekteki sorunların ve gelişmelerin en üst seviyede ele alınmasına fırsat teşkil etmesi bakımından, Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi'nin 17 Kasım 2006 tarihinde Antalya'da düzenlenecek olması Kurultay tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Türk Cumhuriyetleri arasında ulaşımın kolaylaştırılması için demiryolu ve karayolu yapım projelerine ağırlık verilmesi tavsiye edilmiştir. Türk devlet ve toplulukları arasında ortak alfabe konusundaki çalışmalara devam edilmesi, Türkiye Türkçesinin ortak iletişim dili olarak benimsenmesi noktasındaki gayretlerin sürdürülmesi ve bilim dalları için ortak terim sözlüklerinin hazırlanması önerilmiştir. Yine Kurultay, Türk Dünyası Belediyeler Birliğinin daha aktif hale getirilmesini tavsiye etmiştir. Türk devlet ve toplulukları arasında kardeş belediyecilik yöntemi ile dostluk işbirliği ve eğitim ilişkileri geliştirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Bu bağlamda iki yılda bir "Yerel Yönetimler Kongresi" düzenlenmesi önerilmiştir (TÜDEV, 2006).

Onbirinci ve son kurultay Azerbaycan'ın başkenti Bakü de 17-19 Kasım 2007 tarihlerinde düzenlenmiştir. İlk defa Türkiye dışında yapılan kurultaya 200 civarında delege katılmıştır.

Kurultay altı farklı komisyonun çalışmalarına zemin olmuştur. Türk Dili Konuşan Ülkeler Birliği Örgütü'nün kurulması için zorunlu ilmi, siyasi, kurumsal ve hukuki zeminin kurumsallaştırılması için hazırlıklara başlanmasının önemli olduğu vurgulanmıştır. Türk Devlet ve Toplulukları arasında karşılıklı yakınlaşmanın artırılması için ortak alfabenin elzem olduğu bu amaçla gerçekleştirilen çalışmaların hızlandırılması gerektiği söylenmiştir. İnternet alan adları hususunda .turan ve .turk uzantılarının kullanılması önerilmiştir. Türk olmayan devletlerin içerisinde yaşayan Türk Halklarının anadilinde eğitim alabilmelerinin sağlanmasının, milli-manevi değerlerinin korunmasına yardım edilmesinin Türk Dilli Ülkelerin her birinin manevi borcu olduğunun altı çizilmiştir. Türk Dünyası Belediyeler Birliği'nin faaliyetlerinin kuvvetlendirilmesi, kardeş belediyelik kurumunun yayılması hususunda TİKA'nın koordinatörlüğünde çalışmalar yapılması tavsiye edilmiştir. Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesi'nin kurulması hedefinin hayata geçirilmesi için gerekli çalışmalar yapılması önerilmiştir. Türk Dili Konuşan Ülkelerdeki Büyük Üniversitelerde "Türk Dünyası Ekonomisi" dersinin okutulması Kurultay tarafından bütün Türk Devlet ve Cemiyetlerine tavsiye edilmiştir. Türk Dünyası Gençliğinin uyuşturucu, alkol ve diğer zararlı alışkanlıklardan uzak tutulması için ortak mücadele metodları geliştirilmesinin önemi üzerinde durulmuştur. "Türk Dünyası Çocuk Edebiyatı" eserlerinin bütün Türk Dilli Halkların dillerine çevrilmesi için çalışmalar yapılması istenmiştir. Batı Avrupa Ülkelerinde Türk Medeniyet Merkezlerinin teşkil edilmesi için Türk Dili Konuşan Ülkelerin Dışişleri Bakanlıkları tarafından ortak çalışmalar yapılması tavsiye edilmiştir (TÜDEV, 2007).

1.3. Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi/ Türk Keneşi

Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayları önemli bir işlev üstlenmekle birlikte Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri, Türk Konseyi'nin temelini oluşturmuştur. Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayları teorik temeli inşa ederken Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri pratik temeli kurmuştur (TÜDEV, 2007).

Türk Konseyi, resmi internet sitesinde ve faaliyetlerinde Türk Konseyi ifadesi ile birlikte Türk Keneşi ifadesini de sıklıkla kullanmaktadır. Keneş; kelime olarak bir iş için bilgi veya yol sorulan, istişare edilen yer anlamına gelmektedir. Eski Türkler danışma meclisi olarak kullandıkları kurumlara kurultay ve keneş adlarını vermişlerdir (Ceylan, 1997). Bir danışma meclisi olan kurultayın Oğuz Türkçesindeki adı keneş-kengeştir. Keneşin anlamı işlerde

karşılıklı danışma, görüşme ve tedbir almadır (Atalay, 2001). Batı dillerindeki konsey kelimesinin Türk Dilindeki karşılığı “keneş” kelimesidir. Bizde bundan sonraki bölümlerde Konsey ifadesi yerine Keneş`i kullanmayı tercih edeceğiz.

Birinci Türk Keneşi zirvesi 21 Ekim 2011 tarihinde Kazakistan’ın Almatı şehrinde gerçekleştirilmiştir. Zirve; daha önceki on Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri ile bu zirve toplantılarında kabul edilen bildirimlerin hükümleriyle mutabakatını teyit etmiştir. Üye ülkelerdeki kitle iletişim araçlarının, kamuoyunda Türk Konseyi ve Konsey ile ilgili kuruluşlar hakkında daha fazla farkındalık sağlamak hususunda önemli bir rol oynaması gerektiği vurgulanmış, bu bağlamda “Türk Dili Konuşan Ülkeler Medya Platformu”nun kurulması memnuniyetle karşılanmıştır. Zirve; ekonomik işbirliğinin temel amacının Türk Konseyi üye ülkeleri arasında malların, sermayenin, hizmetlerin ve teknolojinin serbest dolaşımını gerçekleştirmek olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada bir “sigorta şirketleri birliği”nin kurulmasının ticari işlemleri güvence altına alacağı vurgulanmıştır. Türk Devletlerinin kalkınma potansiyellerini ve mevcut araştırma ve geliştirme faaliyetlerini biraraya toplamak ve bu potansiyeli sinerji yoluyla daha da geliştirmek için “Türk Bilimsel Araştırma Fonu” kurulması konusunda anlaşılmış ve Sekreteryaya’ya sözkonusu fonun Bişkek Zirvesi’nden önce kurulması için kurumsal işlemleri başlatma çağrısı yapılmıştır. Zirve; BM Genel Kurulu’nda Türk Konseyi’nin gözlemci statüsünü haiz olmasının iki örgüt arasındaki verimli işbirliğine katkıda bulunacağına olan inançlarının altını çizmiş, bu statünün kazanılmasına kadar bu hususu birlikte takip etmeye karar vermiştir. Türk Devletlerinin çıkarlarını çok taraflı platformlarda daha güçlü dile getirmek amacıyla uluslararası örgütlerde ortak pozisyon benimsenmesinin önemine dikkat çekilmiştir (www.turkkon.org).

İkinci Türk Keneşi zirvesi “eğitim, bilim ve kültürel işbirliği temasıyla” 23 Ağustos 2012 tarihinde Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te toplanmıştır. Zirvede; ortak kurumlar ve özel programlar vasıtasıyla eğitim ve bilim alanlarında somut ve geniş kapsamlı işbirliği tesis edeceklerini, bu bağlamda; Türk Üniversitelerarası Birliği kurma girişimini memnuniyetle karşıladıklarını belirtmiştir. Zirve; ekonomik işbirliğini geliştirme ve kapsamını genişletmeyi amaçlayarak, 14 Ağustos 2012 tarihinde Bakü’de düzenlenen Ekonomiden Sorumlu Bakanlar İkinci Toplantısı raporunu memnuniyetle karşıladıklarını, bu bağlamda; öncelikli amacı bölgede refah ve istikrarı arttırma, ekonomik işbirliği ve entegrasyon alanını genişletme olmak üzere, Kırgızistan’ın Türk Konseyi Kalkınma Fonu kurma girişimini desteklediklerini ve Ekonomiden Sorumlu Bakanları, Kalkınma Fonu’nun kuruluşuna ilişkin değerlendirme

çalışmalarını hızlandırmakla talimatlandırdıklarını; “Türk Konseyi Ortak Yatırım Teşvik Portalı”nın hayata geçmesini memnuniyetle karşıladıklarını ve en iyi uygulamaların paylaşımının, kadın ve genç girişimcilerin teşvikinin önemini vurguladıklarını deklare etmiştir. Zirve, bölgesel ve küresel istikrara, barış ve refaha ortak katkı sağlama düşüncesiyle üye devletler arasında dış politika ve güvenlik politikaları konusunda daha yakın koordinasyon sağlamak amacıyla; dışişleri bakanlarına, dönem başkanının himayesinde; her eylül BM Genel Kurulu marjında gayriresmi olarak biraraya toplanma, taraflardan herhangi birisinin girişimiyle Dışişleri Bakanları Konseyi olağanüstü toplantısı düzenleme de dahil olmak üzere uluslararası konulara ilişkin düzenli istişarelere devam etme talimatı verdiklerini; BM dahil olmak üzere birbirlerinin uluslararası örgütlere adaylıklarını destekleme çağrısı yaptıklarını ve uluslararası örgütler, görevler ve etkinlikler için muhtemel adaylıklarda Türk Konseyi Sekreteryası aracılığıyla işbirliği ve eşgüdüm iradelerini beyan ettiklerini duyurmuştur (www.turkkon.org).

Üçüncü Türk Keneşi zirvesi 16 Ağustos 2013 tarihinde Azerbaycan’ın Gebele şahrinde toplanmıştır. Zirvede üyelerinin ve diğer Türk Devletlerinin katılımıyla Birinci Türk Üniversite Oyunları için hazırlıklara başlanmasını teminen Sekreteryaya ve üye devletlerin ilgili bakanlıkları ile kurumları da görevlendirilmiştir. Türk tarihi ve edebiyatı üzerine ortak ders kitaplarını da içeren eğitim alanında geliştirilmiş işbirliği gündemini ilerletmek için gerekli adımların atılmasının önemi ifade edilmiş ve birbirlerinin dillerinin eğitim kurumlarında seçmeli ders olarak okutulması desteklenmiştir. İstanbul ve Bişkek’te düzenlenen Türk Üniversitelerarası Birliği’nin kurucu toplantıları memnuniyetle karşılanmış ve Birliğin hedeflerinin gerçekleştirilmesi için tedbirler alınması hususunda ilgili bakanlıklar ve devlet kurumları görevlendirilmiştir. Üye devlet ulaştırma bakanları tarafından “Ulaştırmanın Geliştirilmesi Üzerine Ortak İşbirliği Protokol”nün ve Bakü, Aktau ve Samsun limanları arasında işbirliği ve kardeş liman ilişkisi kurulmasına yönelik mutabakat zaptının imzalanması memnuniyetle karşılanmıştır. Zirve; Türk Dili Konuşan Diasporalar arasındaki işbirliği projesini başlatan Sekreteryanın bu girişimini memnuniyetle karşılayarak; Diaspora İşlerinden Sorumlu Bakanlar ve Kuruluş Başkanlarını “Türk Konseyi’nin Türk Dili Konuşan Diaspora Ortak Eylem Stratejisi”ne dayalı yıllık ortak eylem planları hazırlamaya davet etmiştir. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı tarafından Türk Konseyi’ne gözlemci statüsü verilmesi memnuniyetle karşılanmış ve Sekreteryanın İslam İşbirliği Teşkilatı’na gözlemci statüsü elde etmek için yaptığı resmi başvuruya destek verilmiştir (www.turkkon.org).

Dördüncü Türk Keneşi zirvesi “Turizm Alanında İşbirliği” teması ile 5 Haziran 2014 tarihinde Türkiye’nin Muğla-Bodrum kentinde toplanmıştır. Zirvede “Turizm Alanında Ortak İşbirliği Protokolü”nün ülkelerin turizmden sorumlu bakanları tarafından imzalanmasını ve Türk Konseyi himayesinde bir ortak turizm işbirliği kurulması kararını memnuniyetle karşıladıkları; bir turist rehber kitabıyla da desteklenen “Türk Konseyi-Modern İpek Yolu” adında ortak bir tur programı düzenlenmesi kararından dolayı memnuniyetlerini ifade ettikleri belirtilmiştir. İthalat-ihracat prosedürlerini basitleştirmek ve transit potansiyelini arttırmak için mekanizmaların kullanımını teşvik ederek, yük ve yolcu taşımacılığının kolaylaştırılmasına yönelik çabaların yoğunlaştırılması amacıyla Gümrük İdareleri Başkanları toplantılarının önemini altını çizdiklerini vurgulamıştır. Türk Konseyi ile bölgesel ve uluslararası örgütler arasında daha fazla etkileşim teşvik edilmiş ve BM Genel Kurulunda gözlemci statüsü alınabilmesi için birlikte hareket etmenin ve işbirliğinin önemini vurgulanmış, Türk Dili Konuşan Ülkeler Yazarlar Birliği’nin TÜRKSOY tarafından 18 Şubat 2014 tarihinde Eskişehir’de kurulması takdirle karşılanmış; 18 Mayıs Türk Yazı Günü kutlamaları kapsamında Türk Akademisi tarafından 19-20 Mayıs 2014 tarihlerinde Astana’da Türk Yazı Günü Forumu’nun düzenlenmesi memnuniyetle karşılanmış, ortak eğitim televizyonu kurulması amacıyla yürütülen çalışmaların devam ettirilmesi talimatı verilmiştir. (www.turkkon.org).

Beşinci Türk Keneşi zirvesi 11 Eylül 2015 tarihinde Kazakistan’ın başkenti Astana’da toplanmıştır. Zirvede; Hizmet, alternatif enerji ile bilgi ve iletişim teknolojileri alanlarında işbirliğinin geliştirilmesinin önemi vurgulanmış ve bilgi ve iletişim teknolojileri alanında çalışma grubu oluşturulması girişimi memnuniyetle karşılanarak üye ülkelere grubun ilk toplantısını yapmaları yönünde çağrıda bulunulmuş; Avrasya Kıtalararası Ulaştırma Koridoru’nun üye ülkelere geçen ve doğubati ticaretinde stratejik bir güzergah ve tercihe şayan bir seçenek haline getirecek şekilde üye ülkeler arasında ulaştırma alanında işbirliğinin daha da güçlendirilmesinin önemi vurgulanmış; üye ülkeler resmi dış politika araştırma merkezleri arasında mutabakat zaptı imzalanmasını ve bu merkezler arasında Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı bünyesindeki Stratejik Çalışmalar Merkezi’nin evsahipliğinde 8 Mayıs 2015 tarihinde Bakü’de gerçekleştirilen ilk toplantıyı not ettiklerini vurgulamış ve düzenli toplantılar ile ortak faaliyetler yoluyla dayanışmanın sürdürülmesi talimatı verilmiştir (www.turkkon.org). Yine Zirve; Türk Akademisi tarafından onbeşinci yüzyıla kadar olan dönemi kapsayacak şekilde hazırlanan Ortak Türk Tarihi ders kitapları programını beğeniyle karşılandığını ve ders kitaplarının son incelemesinin yapılması ve okul müfredatlarına eklenmesi amacıyla gerekli

adımların atılması için Türk Akademisi'ne ve ilgili makamlarına talimat verildiğini; Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı ve Göçebe Kültür Merkezi'nin uluslararası örgütler statüsünde kuruluşunun memnuniyetle karşılandığını ve kurumsallaşma süreçlerinin tamamlanması için gerekli adımları atmaları maksadıyla ilgili yetkililere çağrıda bulduklarını; Türk Akademisi'nin koordinatörlüğünde “Türk Dünyası Ulusal Bilim Akademileri Birliği”nin kuruluşunu memnuniyetle karşıladıklarını ve Türk Akademisi ve Türk Kültür ve Miras Vakfını faaliyetleri koordine etmeye çağırdıklarını; üye devletlerin eğitim bakanlarını kapsayan Türk Akademisi Bilim Konseyi'nin kuruluşunu takdir ettikleri vurgulanmıştır (www.turkkon.org).

Altıncı Türk Keneşi zirvesi toplantısı 3 Eylül, 2018 tarihinde Kırgızistan'ın Çolpon-Ata şehrinde “Gençlik ve Ulusal Sporlar” temasıyla gerçekleştirilmiştir. Zirveye Macaristan Başbakanı Viktor Orban ev sahibi devletin konğu olarak katılmıştır. Zirvede kur dalgalanma risklerini önlemek amacıyla Türk devletleri arasında ticarete ulusal para birimlerinin kullanılmasının desteklenmesi kararı çıkmıştır. Alternatif enerji alanında işbirliği sağlamak amacıyla, üye devletlerin Alternatif Enerjiden sorumlu makamlarının ortak projeler geliştirme konusunda görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Zirvede, Kıbrısta yaşanan gelişmeler ele alınmış ve barış içinde güvenli ve müreffeh bir geleceğe yönelik emellerinde Kıbrıs Türk halkı ile dayanışma içinde olduğu vurgulanmıştır (www.turkkon.org). Zirvede, Özbekistan ve Türkmenistan'ın Türk işbirliği kuruluşlarının faaliyetlerine bütünüyle katılması çağrısında bulunulmuştur. Zirve sonunda Çolpon-Ata Deklarasyonu imzalanmış, Macaristan'a TDT'de gözlemci statüsü verme kararı onaylanmıştır. Macaristanın başkenti Budapeşte de temsilcilik ofisinin açılması kararlaştırılmıştır (www.turkkon.org).

Yedinci Türk Keneşi zirvesi 15 Ekim 2019 tarihinde Bakü'de “KOBİ'lerin Desteklenmesi” temasıyla toplanmıştır. Üye ülkeler arasındaki ticaret ve yatırım işbirliğini geliştirmek için güçlü bir mekanizma olarak Türk Ticaret ve Sanayi Odası'nın (TTSO) kurulması kararlaştırılmıştır. Üye ülke makamlarına, Türk iş web portalı'nın (www.turkicbusiness.com) faaliyete geçirilebilmesi için gerekli olan verilerin sağlanması ve Türk Dünyası Jeo-Ekonomik Atlası'nın hazırlanması talimatı verilmiştir. Üye devletler arasında “Ortak Yatırım Fonu”nun kurulması sürecinin hızlandırılması kararlaştırılmıştır. Ermenistan- Azerbaycan Yukarı Karabağ ihtilafında, Azerbaycan Cumhuriyetine en güçlü desteğin verildiği yinelenmiştir. Dünyanın farklı ülkelerindeki Türk diasporalarla ilişkilerin güçlendirilmesi ve işbirliklerin sürdürülmesine yönelik çalışmaların teşvik edilmesi benimsenmiştir. Üye ülkelerin eğitim

uzmanları için ilk eğitim değişim programının başlatılması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu zirvenin önemli bir gündemide Özbekistan`ın Teşkilat'a tam üye sıfatıyla katılmasıdır (www.turkkon.org).

Rutin yapılan zirve toplantıları dışında bazı özel durumlarda olağanüstü zirvelerde yapılmıştır. Bunlardan ilki, video konferans yöntemiyle yapılan “Kovid-19 Salgınıyla Mücadelede İşbirliği ve Dayanışma” konulu, 10 Nisan 2020 tarihinde yapılan zirvedir. Olağanüstü Zirve'ye katılan Devlet Başkanları, KOVID-19 ile mücadelede ülkeler arasında dayanışmayı daha da güçlendirecek muhkem irade temelinde, küresel salgınla mücadelede ve sonuçlarını bertaraf etmede TDT çerçevesinde iş birliğini genişletme ve uygulamadaki kararlılıklarını vurgulamışlardır. Ayrıca Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus da video konferansa katılmasıyla Koronavirüs salgınıyla mücadelede çok taraflı iş birliğini artırmanın yolları üzerinde görüş alışverişinde bulunulmuştur. Bu bağlamda salgınla mücadelede dayanışmayı ve ülkeler arasında eşgüdümü artırmak amaçlanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021, Eylül; T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020)

Sekizinci Türk Keneşi zirvesi 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbulda “Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler” temasıyla toplanmıştır. Zirvede “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi”nin (Türk Keneşi) adı “Türk Devletleri Teşkilatı” olarak değiştirilmiştir. Türk Devletleri Teşkilatı onursal başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından başlatılan Türk devletlerinin geleceğe dönük işbirliklerine rehberlik edecek “Türk Dünyası 2040 vizyonu”nun uygulanması için “2022-2026 Türk Devletleri Teşkilatı Stratejik Yol Haritası” hazırlanması kararı alınmıştır. Üye ve gözlemci devletler arasındaki ticaret, ihracat potansiyeli ve yatırımları artırmak amacıyla “Türk Ticaret Evleri” (TTE) kurulması için çalışma başlatılması kararı alınmıştır. Zengezur koridorunun en kısa sürede faaliyete geçirilmesi için Azerbaycan hükümetinin çabalarının desteklenmesi kararı alınmıştır. Hazar geçişli uluslararası Doğu-Batı orta koridoru boyunca taşımacılık işlerini kolaylaştırmak için “Türk Devletleri Teşkilatı Üye Ülkeleri Arasında Uluslararası Kombine Yük Taşımacılığı Anlaşması”nın nihai hale getirilmesi kararı alınmıştır. Üye ve Gözlemci Devletlerin Sağlık Bakanları ve bilim insanlarının katılımı ile her yıl Ekim ayında “Türk Tıp Dünyası Kongresi”nin düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (www.turkkon.org).

1.4. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)

Türk Keneşi'nin, Türk Devletleri Teşkilatı adını aldıktan sonraki ilk zirvesi 11 Kasım 2022 tarihinde Özbekistan'ın Semerkant kentinde, "Türk Medeniyeti için Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru" temasıyla toplanmıştır. Zirvede, tarih boyunca Türk medeniyetinin gelişmesindeki önemli rolü nedeniyle Semerkant "Türk Dünyası Medeniyet Başkenti" olarak ilan edilmiştir. Türk Dünyasının vazgeçilmez bir parçası olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti teşkilata gözlemci üye olarak kabul edilmiştir. Zirvede liderler, "Türk Ülkelerinde Ticari İşbirliği Araştırma Merkezi" ve "Mühendislik ve Teknoloji Merkezi" kurulması tasarısını memnuniyetle karşıladıklarını; Üye Ülkelerin, Zenzegur Koridorunun en yakın zamanda açılmasını beklediklerini; TDT Üye Ülkelerinin gümrük makamları arasında mal ve taşıtların hareketine ilişkin bilgi alışverişini kolaylaştırmak amacıyla "TDT Hükümetleri Arasında Basitleştirilmiş Gümrük Koridoru Kurulmasına İlişkin Anlaşma"nın imzalanmasını övgüyle karşıladıklarını; Macaristan'ın, tüm Üye ve Gözlemci Ülkeleri tehdit eden kuraklıkla mücadele etmek üzere TDT çerçevesinde Kuraklık Önleme Enstitüsü kurma girişimini takdir ettiklerini; Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Şevket Mirziyoyev'in 2023'ü "Türk Medeniyetinin Yükseliş Yılı" ilan etme önerisini memnuniyetle karşıladıklarını bildirmişlerdir (www.turkkon.org).

2. Kazanımlar

Otuz yıllık süreçte bazen atılan yanlış adımlar ya da atılmayan adımlarla süreci bazı dönemler kesintiye uğrasa da işbirliği iradesi devam etmiş 1992 yılında ortaya konulan amaç ve hedeflere 2021 yılında ulaşılmıştır (Zorlu, 2019:29). Kurulan Türk Devletleri Teşkilatı organları ve kurumları ile günümüze kadar dört bir koldan gerek ikili işbirlikleri gerekse bütün üye devletlerin ortak kararı ile siyasi kararlar alınmış ve ortak bildirimler yayınlanmıştır. Türk Devletleri Teşkilatı zirvelerinde, özellikle Suriye iç savaşının getirdiği olumsuz göç dalgasına ve Türkiye'nin güney bölgesinde kurulmak istenen piyon devletlere karşı Türkiye'nin gerçekleştirdiği Barış Pınarı ve Zeytin Dalı gibi harekâtlar; Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Yukarı Karabağ ihtilafında Azerbaycan Cumhuriyetinin yanında bulunduğu; Kıbrıs sorununun barışçıl bir şekilde iki devletli bir çözüme kavuşturulması noktasında Kıbrıs Türk halkının yanında bulunduğu, ortak bildirimler ile desteklenmiştir. Bu tavır, üye devletlerin dış politika ve güvenlik işbirliğinin en net örneğidir.

Birlik üyesi ülkelerin dış politikada etkili olması ve birlik yönünde devlet politikası oluşturmaları benzeri işbirliklerini artırmıştır. Yapılan siyasi işbirlikleri domino etkisi yaparak

ekonomik alanda da gelişmeler sağlamıştır. Bu işbirliklerinin artması ve kamuoyunda duyulması da halk nazarında olumlu geri dönüşlere neden olmuştur. Bağımsız Türk devletlerini siyasi birliğe teşvik eden sebep sadece ittifak oluşturma veya yalnız kalmama duygusu değil Türk halklarının ortak dil, din, tarih ve kültür birliğidir.

Türk Keneşinin kuruluşundan Türk Devletleri Teşkilatı'na dönüşmesine kadar, üye ve gözlemci ülkelerin içinde bulunduğu siyasi gelişmeler veya devlet başkanlıklarında yaşanan değişimler sebebi ile kısmi ayrılıklar yaşanmış olsa bile yapılan bütün zirve toplantılarına üye ülke temsilcileri istisnasız katılım sağlamışlardır. Türk Cumhuriyetleri'nin bu istekli ve kararlı tutumu entegrasyon sürecinin gelişmesini sağlamıştır.

Özellikle 2018 yılındaki Kırgızistan zirvesinde Macaristan'ın oluşuma gözlemci üye olarak katılması birliğin gelişimine olumlu etki yapmıştır. TDT ile Macaristan ilişkilerini güçlendirmenin yanı sıra Avrupa Birliği ve kurumları ile işbirliğini geliştirme açısından da birliğe katkı sağlayacağı yadsınamaz bir gerçektir (Zorlu, 2019:40). 2022 Semerkand zirvesinde, Kuzey Kıbrıs Türk Cuhriyetinin gözlemci üye statüsünde TDT'ye kabul edilmesi Kıbrıs Türk Halkı ve bir sonraki adım olarak KKTC'nin tanınması noktasında çok önemli bir gelişmedir. Bağımsız Türk milli devletlerinin oluşturacağı güçlü bir birliktelik birçok diğer bölge devletlerinin de bu birliğe dâhil olmasını sağlayacaktır. Afganistan İslam Cumhuriyeti ve Ukrayna'nın TDT'ye gözlemci üye ülke statüsünde başvuru girişimleri -Afganistanda yaşanan Taliban darbesi ve Rusyanın Ukrayna işgali nedeniyle belirsiz durumdadır- (www.tr.wikipedia.org) TDT nin bölgesel bir güç olma yolunda ilerlediğinin göstergesidir (www.aa.com.tr).

Uzun yıllar birbirinden kopuk yaşamış aynı soydan gelen halkların değişime uğramış kültür ve yaşam şekillerinin aktarımı için TRT Avaz televizyon kanalı kurulmuş ve bu kapsamda Orta Asya ülkeleri ve diğer Türkçe konuşan ülke ve topluluklarına yönelik yayın yapması basın yayın alanındaki önemli bir kazanımdır.

3. Sorunlar

Geçmişin doğal ve mecburi bir sonucu olarak Rusya Federasyonu günümüzde bölgedeki TDT üyesi cumhuriyetlere yakın konumdadır. Rusya Federasyonu, TDT bölgesinde Türkiye Cumhuriyeti'ne kıyasla daha güçlü konumdadır. Bu durumu Sovyet ardılı cumhuriyetlerin Rusya Federasyonu ile geçmiş dönemden miras kalan zoraki bağlara sahip olması, Rusya

Federasyonu'nun her cumhuriyete yönelik elinde ciddi etnik, politik, ekonomik kozlar barındırması ve zaman zaman bu kozları devreye sokması, Rusya Federasyonu'nun Sovyet ardılı cumhuriyetleri de içerisine alacak bir şekilde bölgede çeşitli alanlarda farklı uluslararası örgüt modelleri geliştirmesi (Bağımsız Devletler Topluluğu, Kolektif Güvenlik Andlaşması Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği, Şangay İşbirliği Örgütü vb.) gibi faktörlere bağlamak mümkündür.

Özellikle 1990 larda yapılan zirvelerde Rusya Türk Cumhuriyetlerine karşı sistemik baskısını hissettirmeye çalışmıştır. Zirvelerin hemen öncesinde Rusya'nın yapılan toplantılardan endişe duyduğuna dair açıklamaları oldukça dikkat çekicidir. Rusya, Pantürkist yaklaşımlardan endişe duyduğunu belirtmekten kendisini alamamıştır (Amirbek vd., 2017: 169). Türkiye ile Sovyetler'in dağılması ile bağımsızlığına kavuşan genç ve yeni Orta Asya Türk devletlerinin bir araya gelişinden oldukça rahatsızlık duyan Rusya'nın bu yaklaşımı, TDT üyesi ülkelerde bazı dönemler çekinceler oluşturmuştur. 2015 yılında Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizi sonrası, takip eden iki yıl (2016-2017) boyunca zirve yapılamamıştır. Yine bu kriz sonrasında Rusyaya bağlı Altay, Hakasya, Tuva ve Başkurdistan Cumhuriyetleri, Türkiyeye karşı tavır koymak için TÜRKSOY gözlemci üyeliğinden ayrılmışlar (www.nazaccent.ru), Türkiye-Rusya ilişkileri normale döndüğünde tekrar üye olmuşlardır.

Gerek Rusya'ya olan yakınlığı gerekse Azerbaycan ile yaşadığı sorunlar ve uzun yıllar daimî tarafsızlık statüsü nedeniyle, teşkilata mesafeli duran Türkmenista'nın gözlemci üye statüsünde birliğe dahil olması bir kazanım olmakla birlikte, daimî üye statüsünde olmaması Türk Dünyasının bütünleşme ideali adına bir sorun teşkil etmektedir.

Türk Cumhuriyetlerinden, Kazakistan ve Kırgistan'ın Latin alfabesine geçme yönündeki girişimleri ve kararlı tutumları birlik adına kazanım olmakla birlikte, ortak dil birliğinin sağlanamaması ve bağımsız Türk Devletleri arasındaki iletişim dili olarak ağırlıklı bir şekilde Rusça kullanılması bir sorun teşkil etmektedir. Bu problemi ortadan kaldırmadığımız müddetçe Türk Dünyası'nda iletişimde dengenin sağlanabilmesi ve bütünleşmenin kurulabilmesi mümkün değildir.

Sonuç ve Öneriler

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türk devletlerin devlet başkanları ile 1992 yılında Ankara'da yapılan toplantı sonucu alınan ortak karar ile temeli atılan Türk işbirliği, 17 yıl sonra 3 Ekim 2009'da Nahçıvan'da Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan devlet başkanlarının iştirak ettiği zirve sonucunda imzalanan anlaşmayla resmi bir statü kazanmıştır. Türk Keneşi'nin kuruluş amacı, bağımsız Türk devletleri arasında kapsamlı işbirliğini aktif hale getirmek, Türk dili konuşan ülkeler arasındaki koordinasyonu daha da etkin kılmaktır (Durdular, 2016). Türk Keneşinin Türk Devletleri Teşkilatı'na dönüşmesi 12 Kasım 2021'de İstanbul'da düzenlenen zirvede gerçekleşmiştir. Bu zirveyi önceki zirvelerden ayıran en önemli özellik devlet başkanlarının kararı ile Türk Cumhuriyetleri'nin çatı kuruluşu niteliğinde olan Türk Keneşinin adının "Türk Devletleri Teşkilatı" olarak değiştirilmesi olmuştur. Sembolik olarak basit bir isim değişikliği gibi gözükse de bu adımın anlamı çok büyüktür. Bu adım ile Türk Devletleri Teşkilatı artık dünya düzenine yön verme noktasında bizde buradayız diyebilmiştir.

Türk Dünyasında birliktelik idealinin nihai hedefi olan "Turan" birliğinin kurulması, sadece sözde değil özde hayata geçirilmelidir. Türkiye'deki Türk Ocakları modelini esas alınarak diğer Türk devletlerinde de benzer yapılar kurulmalıdır. Türklük bilinci bu adımların sayesinde daha da canlandırılmalıdır.

TDT'nin, Avrupa Birliği tarzı bir yapılanmaya dönüşebilirliği, Avrupa Birliği tarzı ortak anayasa, ortak para birimi, üye ülkeler arasında serbest dolaşım, vize serbestliği, ticaret ve ekonomik ortaklığın pratikte uygulanabilirliğine yönelik çalışmalara ağırlık verilmelidir.

Fikirde birlik meselesinde ise ortak dil ve alfabe meselesi çözümlendikten sonra, bu alanda da ciddi adımlar atılmalıdır. TRT Avaz kanalının olumlu yansımalarından sonra kurulacak Türk Haber Kanalı'nın da ortak yayın yaparak oluşturulan ortak akla önemli katkısı olacak ve siyasi işbirliği bütün sahalara yansıyacaktır. Bunun yanı sıra, Türk Dünyası'na yönelik ortak gazeteler ve haber siteleri yayına başlamalı, ortak haber ajansı kurulmalıdır. Ortak radyo da katkı sağlayacaktır. Ortak dilde müşterek çalışan gazeteler, haber siteleri ve haber ajansları, televizyon ve radyolar faaliyetlerine başladığında, bütün bunlar Türk Dünyası'nın birliği ve beraberliği için mühim bir adım olacaktır. Türk halkları ortak dilden kendi mensuplarının hazırladığı haberleri izlediği ve okuduğu sürece birliktelik daha da artacaktır. Halklarımız daha da kenetlenecektir. Türk Akademisi tarafından başlatılan ortak tarih kitabı, fikir birliğini

güçlendirecektir. Ortak dille yazılan şanlı tarihimiz, özellikle gençlerimiz için büyük ilham kaynağı olacaktır. Birliktelik sinema alanında da sağlanmalıdır. Bu alandaki eksiklerimizi doldurmadığımız sürece başkalarının yaptığı eserlerin altından kalkamayız. Görsel medyanın etkin olduğu günümüzde, sinemanın gücü Türk Dünyası gençlerinde birlik ve beraberlik bilincini canlandırmalıdır. TRT tarafından yapılan dizi ve filmler Türk Halklarının ortak bir tarih ve kültür şuuru kazanmasına ve Türkiye Türkçesi'nin yaygınlaşması adına çok önemli bir hizmet yerine getirmektedir. Özellikle Türk tarihi ve kültürüne yönelik yapımların artırılması ve üye ülke televizyonlarında yayınlaması Türk Dünyasının birlikteliği adına çok büyük katkılar sunacaktır.

Milli bilinç ve bütünleşmenin oluşturulması için Nevruz bütün üye ülkelerde resmi ve milli bayram ilan edilmelidir. Bayram ilan edilen günün haftasında Türk Dünyası ülkeleri ile gerek medya gerek turizm ve gerek kültür kapsamında çok yönlü kutlamalar yapılarak kalıcı bir bilinç oluşturulmalıdır. Birliğin kuruluş günü olan 3 Ekim, Türk İşbirliği günü ilan edilip bu tarihte ülkeler arası dayanışmanın ekonomiye yansımaları görebilmek için ülkeler arasında alışveriş siteleri aracılığı ile kampanyalar düzenlenmelidir. Yenigün gibi Türk'lerin ortak bayramlarından olan Savaş ve Çile bayramları Türk Devletlerinde yaygınlaştırılmalı ve ortak kutlamalar yapılmalıdır.

TDT kurumsallaşma sürecinin önemli bir ayağı olan ve teorik temeli inşa eden Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayları yeniden başlatılmalıdır. Türk kurultaylarında oluşturulan komisyonlar tarafından yapılan çalışmalar Türk Zirvelerine ön hazırlık teşkil etmektedir. Kurultaylarda özellikle devlet olmayan Türk toplulukları ile kurulan yakın ilişki ortamı TDT adına çok önemli bir misyon ve görevi yerine getirmektedir.

TDT olarak Türk Dünyasının kanayan yarası olan; Doğu Türkistan, Kırım ve Türkmeneli gibi bölgelerin sorunlarına yönelik çözümler ortaya konmalı, buralarda yaşananları uluslararası kamoyunun gündemine taşıyacak çalışmalar yapılmalı ve uluslararası örgütler nezdinde diplomatik girişimlerde bulunulmalıdır.

Kaynakça

Amirbek, A., Anuarbekuly, A., Makhanov, K. (2017). Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş ve Kurumsallaşması”, Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 3(1).

Atalay, B. (2001). Divanü Lûgat-it Türk 1-2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Baki, P. M. (2014). Avrasya’da Bölgesel İşbirliği Sürecinden İşbirliği Mekanizmasına: Türk Konseyi, Bilge Strateji, 6(11).

Bıyıklı, M. (2018). 25 Yıllık Tecrübenin Ardından Türk Keneşi Bünyesindeki Ülkelerde Ortak Kuruluşlar, İlişkiler ve İş Birlikleri. ORSAM Raporları Dizisi. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

Ceylan, A. (1997). “İslam Öncesi Türk Hukukunda Danışma Meclisi”, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(1).

Durdular, E. (2016). Türk Dünyasının Geleceğe Açılan Penceresi; Türk Keneşi, Türk Yurdu Dergisi, 105(342).

Ercan, A. (1992). Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Yapılan Ankara Zirvesi ve Türkiye (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İpek, C. D. (2019). Frankofoni ile Türk Konseyi’nin Mukayesesi, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Özfatura, N. M. (2000). “8. Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı”, Türkiye Gazetesi, (28.03.2000), <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/m-necati-ozfatura/51952.aspx>, (Erişim Tarihi: 25.09.2022).

TDT, Türk Devletleri Teşkilatı, Resmi Belgeler, Zirveler, Tarihçe; (Erişim Tarihi: 16.10.2022).

_____ https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/1-zirve-bildirisi-8-tr.pdf

_____ https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/2-zirve-bildirisi-9-tr.pdf

_____ https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/3-zirve-bildirisi-10-tr.pdf

_____ https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/4-zirve-bidirisi-11-tr.pdf

_____ https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/fifth-zirve-bildirisi-12-tr.pdf

_____ https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/6-zirve-bildirisi-13-tr.pdf

_____ https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/7-zirve-bildirisi-14-tr.pdf

_____ https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/8-zirve-bildirisi-15-tr.pdf

_____ https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/9-zirve-bildirisi-16-tr.pdf

_____ https://www.turkkon.org/assets/pdf/temel_belgeler/olaganustu-zirve-baku-bildirisi-2020-17-tr.pdf

_____ <https://www.turkkon.org/tr/zirveler>

_____ <https://www.turkkon.org/tr/eski-genel-sekreterler>

_____ <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi>

_____ <https://www.turkkon.org/tr/isbirligi-alanlari#turk-devletleri-teskilatinin-faaliyetleri>

_____ <https://www.turkkon.org/tr/uluslararasi-ortaklar>

TÜDEV, <https://www.tudev.org.tr/turk-kurultaylari-konusma-bildiri-ve-karar-metinleri/>
(Erişim Tarihi: 11.10.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (DİB). (2020 Aralık). Dış Politika Kronolojisi (2020 Kasım). <https://www.mfa.gov.tr/kasim2020.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 15.10.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (DİB). (2021 Ekim). Dış Politika Kronolojisi (2021 Eylül). <https://www.mfa.gov.tr/eylul2021.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 15.10.2022).

Yılmaz, M. E. (2010). “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri”. T. Arı içinde, Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine, Bursa: Marmara Kitap Merkezi.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ukrayna-turk-konseyyinde-gozlemci-ulke-olmak-istiyor/1950345> (Erişim Tarihi: 19.10.2022).

<https://nazaccent.ru/content/18885-svoj-ili-tyurksoj.html> (Erişim Tarihi: 19.10.2022).

https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_Devletleri_Te%C5%9Fkilat%C4%B1#cite_note-41 (Erişim Tarihi: 19.10.2022).

DİJİTALLEŞME, RİSKLER VE SİGORTACILIK SEKTÖRÜ*

Dr.Öğr. Üy. İsmail TUNA

1. Giriş

Globalleşen ve gelişen dünyada kişilerin ve kurumların teknolojiye olan bağımlılığı yıllar içerisinde çok hızlı artmış olup, halen de artmaya devam etmektedir. Yeni teknoloji, veri toplama şeklinin değişmesine, daha hızlı ve ayrıntılı hale gelmesine neden olmaktadır. Sigortacılık sektörü de bu değişimlerden hızlı ve kapsamlı bir şekilde etkilenmektedir. Sigortacılık özellikle geleceğe yönelik tahminlerin kullanıldığı, olası risk hesaplamalarının yapıldığı bir sektördür. Gerek kişilerin yaşam koşullarındaki değişimler gerekse ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar sigortacılık ürünlerini etkilerken, var olan ürünlerin bu ihtiyaçları karşılayacak şekilde genişletilmesi veya yeni ürünlerin geliştirilmesi gündeme gelecektir. Teknolojik değişimlere bağlı olarak geliştirilen yeni ürünler ile riskler azaltılmaya çalışılırken, yeni risklerin de ortaya çıkmasına neden olmakta ve bu yeni risklerin farkında olunması gerekmektedir. Hemen hemen çalışanları ve çözüm ortakları ile internete bağlanan her kişi veya kurum siber riskle karşı karşıyadır. Siber risk genel olarak bir işletmenin bilgi teknolojisi sistemlerine yapılan kasıtlı veya kazayla güvenlilik ihlalleri sonucu kurumun itibar kaybına uğraması, operasyonun durması, bilgilerinin kaybolması veya alt yapısının bozulması ile ilgili finansal zararlar riskini ifade eder. Söz konusu risklerin önlenmesi için şirket bünyesinde yeni teknolojilere ciddi finansal yatırım da gerektirebilir ancak yapılacak yatırımlar şirket itibarının korunması, tazminatla karşılaşılması ve müşteri kaybının önlenmesi açısından önemli olmaktadır. Bu çalışmada öncelikle dijitalleşme ve dijital sigortacılık, kullanılan teknolojiler, siber riskler ve sigortacılık sektörüne etkileri çeşitli akademik çalışmalar ve raporlar kapsamında teorik çerçevede ele alınmıştır.

2. Dijitalleşme ve Dijital Sigortacılık

Dijitalleşme kavramı, neredeyse her sektörün çalışma şeklini ve çok sayıda yeni teknolojiyi kapsayan şemsiye bir terim olarak ifade edilebilir. Bu kavram birçok sektörde olduğu gibi sigorta sektörünün de iş yapış şeklini değiştirmiştir. Bir tanım yapacak olursak;

Dijital sigorta kavramı, sigorta poliçelerini satmak ve yönetmek için teknoloji öncelikli iş modelinin kullanılması olarak tanımlanabilir (Wargin, 2021). Ancak günümüzde birçok sigorta şirketi, geleneksel sigorta uygulamalarına ek olarak işletmelerinin dijital bir sigorta koluna sahiptir.

Sigorta şirketleri dijital uygulamalarında internet, sistem modernizasyonu, mobil bilişim, dijital

* Dr.Öğr. Üy. İsmail TUNA, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye-Tokat, ismail.tuna@gop.edu.tr

müşteri deneyimleri ve veri analizi üzerine odaklanmaktadır (McMahon, 2015, s.10). Sigortacılık sektöründe çok sayıda kişiye ulaşmak hedeflendiği için, bilişim teknolojilerinin rolü diğer sektörlere oranla çok büyüktür. Sigortacılık sektöründe bilişim, sigorta şirketlerinin internet siteleri, doğrudan pazarlama tekniklerinden biri olan; ürünlerini pazarladıkları internet siteleri, müşterileriyle elektronik ortamda iletişime geçmeleri gibi türlü şekillerde karşımıza çıkabilmektedir (Kubilay ve Kubilay, 2013, s.1819).

Dijital sigortacılığa ilişkin akademik çalışmalarda, kavramsal olarak açık ve somut bir dijital sigortacılık tanımına rastlanılmamaktadır. Tanımlamalara bakıldığında daha çok internet sigortacılığı, elektronik sigortacılık ve mobil sigortacılık gibi terimler ile karşılaşılmaktadır. Dijital sigortacılık kavramıyla yalnızca sigorta poliçelerinin dijital kanallar yoluyla satışının yapılması anlaşılmamalıdır. Sigorta poliçelerinin satışının en önemli bölümünü müşterilerin satış öncesi sigorta poliçesini araştırma ve seçim aşamaları oluşturmaktadır. Bu nedenle dijital sigortacılık sadece dijital kanal yoluyla alım-satım işlemi olarak değil, sigorta poliçesini satın alma sürecini etkileyen ara aşamaları da kapsayan bir kavramdır. Edinçgil (2021), sigortacılığın dijitalleşmesi Insuretech, yapay zeka, veri tedarik ve büyük veriden bahsettiği çalışmasında, 2016 yılında sigorta müşterilerinin %15 i dijital ortamdan sigorta işlerini yapmayı tercih ederken, 2020 yılı Nisan ayında bu oran %35, Temmuz ayında ise %44 seviyesine ulaştığını belirlemiştir. Bu durumun tüm sektörlerde olduğu gibi sigorta sektöründe de "dijital talebin" damga vuracağını ifade etmiştir. Aydoğdu (2021), sigortacılıkta dijital dönüşüm ve zorluklar adlı çalışmasında, iç ve dış suiistimalin artış riski, müşteri kaybı riski, müşteri ilişkilerinde değişimi riski şeklinde üç riskten bahsetmiştir. Aydoğdu çalışmasında covid-19 salgını ile dijitalleşen dünyada sigortacılık sektörünün de yara almadan kurtulabilmesi için dijitalleşmeyi hızlandırmaya acil bir ihtiyaç olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

Dijital sigortacılık kavramının kapsamı sürekli genişlemektedir. Sigorta poliçesinin satın alınmasının öncesindeki araştırma ve karar süreci, poliçenin satış süreci gibi aşamaları içine alan kavram günümüzde sigorta süreci başlamadan gerekli incelemelerin yapılmasından sigorta hasar süreçlerindeki incelemelere kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.

2.1. Dijital Sigortacılıkta Kullanılan Teknolojiler

Dijitalleşmenin hızla gelişim göstermesi müşterilerin teknolojik ihtiyaçlarında ve buna bağlı olarak da kullandığı ürünlerde değişikliğe neden olmuştur. İnternet ve sosyal medya kullanımlarındaki artış bunun en büyük göstergesini oluşturmaktadır. Dijitalleşmeye bağlı geliştirilen yapay zeka, nesnelerin interneti ve blockzinciri gibi teknolojilere bağlı olarak sesli/akıllı asistanlar ve sürücüsüz araçlar gibi günlük hayatımızı kolaylaştıran birçok teknolojik araç geliştirilmektedir. Bu teknolojiler, işletmelerin ve insanların birbiriyle ve çevreleriyle etkileşimini dijital olarak dönüştürmesini sağlamaktadır.

Dijital dönüşümü başarıyla uygulayan şirketler rakiplerinden daha hızlı büyümektedir. Her şirkette dijital dönüşüm süreci belirli iş özelliklerine ve kullanılan teknolojilere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Şirketler hizmet verdikleri müşterilerin davranış ve tercihlerine göre, kendine özgü iş süreçleri ile dijitalleşmede hangi teknolojileri kullanacağına karar vermektedir. Belirlenen bu teknolojiler, operasyonel verimliliği optimize etmek, iş üretkenliğini arttırmak ve potansiyel müşterilere ek değer yaratmak için kullanılır. Şirket iş süreçlerinde kullandığı teknolojilerin tüm bu faydaları şirketin karlılığını ve yatırımın çekiciliğini arttırmaktadır.

2.1.1. Büyük veri analizi

Büyük veri analizi, daha iyi karar vermeye yardımcı olacak modelleri oluşturmak için, devasa veri setlerinin toplanıp ilişkili bölümlerin kümelenilerek değerlendirilmesini sağlayan

süreçler olarak tanımlanmaktadır (Hayırsever Baştürk, 2019: 321).

Bu teknoloji, çeşitli yapılandırılmış ve yapılandırılmamış büyük hacimli verilerin yanı sıra, bilgilerin dağıtılmış bir şekilde analiz edilmesini sağlayan bir işleme yöntemidir. Yeni teknolojik sistemlere geçerken, alınan veri miktarı katlanarak artmaktadır. Örneğin, bir şirketin yönetim kararlarının mümkün olan en hızlı şekilde alınmasını sağlayacak raporlar oluşturmak için doğru bir veri işleme yöntemine ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, gerçek zamanlı olarak rapor alabilme ve işbirliğini organize etme becerisi önemli bir avantajdır. Çağımız bilgi çağıdır ancak önemli olan büyük verinin hızlı, etkin ve en verimli şekilde işlenebilmesidir. İşletmelerin daha verimli olabilmesi, doğru ve yerinde stratejik kararlar alabilmesi, risklere karşı hazır olabilmesi ve güvenli bir gelecek kurgulayabilmesi için büyük veriyi doğru bir şekilde işlemesi önemlidir. Veriler, sigortacılar için her zaman hayati önemde olmuştur. Tüm bu veriler, sigortacılar müşteri davranışı ve risk konusunda iç görü sağlamaktadır. Sektörün başlangıcından bu yana, sigortacılar müşterilerinin karşılaştığı riskleri analiz etmek için verileri kullanmışlardır. Daha fazla veri hacmi ve gittikçe karmaşıklaşan risk modellenmesi, sigortacıların poliçelerini oluştururken daha doğru risk değerlendirmeleri yapmalarına olanak tanımaktadır.

Büyük veri analizi, tüketiciler için birçok fayda sağlamaktadır. Bu faydalar arasında sigorta şirketlerinin yeni riskleri kapsamaları ve tüketicilerin ihtiyaçlarına daha iyi uyarlanmış ürünler sunması sayılabilir. Müşterinin genel davranışına atıfta bulunabilen kapsamlı bir bilgi havuzunun erişilebilirliği nedeniyle müşterilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Teknolojiyi risk değerlendirme sürecine entegre etmek, primin daha doğru belirlenmesine ve sigorta ürününün iyileştirilmesine yardımcı olabilir. Elindeki verileri doğru kullanabilen, mevcut teklifleri iyileştirebilen ve yeni ürünlerle pazara çıkış hızını artıran sigorta şirketleri, dijital sigortadan önemli bir fayda görmüş olacaktırlar.

2.1.2. Bulut teknolojisi

İnternet tabanlı bir teknoloji olan bulut teknolojisi, servis sağlayıcıların altyapılarında yer alan hizmet ve uygulamalara internet üzerinden ve talebe bağlı şekilde erişim sağlayan bir dağıtım ve bilgi işleme modeli olarak ifade edilmektedir (Sevli ve Küçüksille, 2012). Bir başka şekilde, bulut teknolojisi istenilen zamanda kullanıma hazır, kullanıcı ihtiyacına göre boyutlandırılabilen, kaynakları yönetme imkânı sunan servisler olarak tanımlanabilir (Armutlu ve Akçay, 2013). Bulut teknolojileri, mevcut iş modellerini temelden değiştirebilecek bir teknolojidir. Bu teknolojinin kullanımı, talep üzerine verileri depolamak ve işlemek amacıyla uzak kaynakları esnek bir şekilde kullanma yeteneği sağlamaktadır. Aynı zamanda bulut teknolojisi, donanım ve altyapı maliyetlerini önemli ölçüde azaltmaktadır.

Bu teknoloji sigorta şirketlerinin çevrimiçi olarak verimli bir şekilde çalışmasını sağlamakta ve büyük miktarda verinin depolanmasına ve güvenliklerinin en üst düzeyde tutulmasına yardım etmektedir. Bulut teknolojilerinin kullanmanın bir diğer önemli avantajı ise, sigorta şirketleri için ekonomik fayda sağlamasıdır.

2.1.3. Yapay zeka

Yapay zeka, bir bilgisayarın ya da bilgisayar destekli bir makinenin, genellikle insana özgü nitelikler, çözüm yolu bulma, anlama, bir mana çıkartma, genelleme ve geçmişteki deneyimlerinden öğrenme gibi yüksek mantık süreçlere ilişkin görevleri yerine getirme yeteneği olarak bilim dünyasında tanımlanmıştır (Nabiyev, 2012). Bir başka deyişle yapay zeka, bir sorunun tanımı bilinirken çözüm yöntemi (algoritması) bilinmediğinde, doğru ve verimli bir çözüm yöntemini çıkarımsayan, öğrenen, ya da keşfeden, insanlar tarafından üretilen sistemlerin bütününe verilen isimdir. Kısaca yapay zekâ, algoritma üretebilen otomatik

sistemlerdir (Köroğlu, 2017).

Sigortacılar, müşteri hizmetlerini iyileştirmek, verimliliği artırmak ve müşterilerin ihtiyaçlarına daha fazla iç görü sağlamak için zaten yapay zeka kullanmaktadır. Bu teknolojinin getirdiği önemli bir diğer avantaj ise sahtekarlıkların daha iyi tespit edilmesi ve dolandırıcılık işlemlerinin önlenmesini kolaylaştırmasıdır.

Yapay zeka, sigorta hizmetini geliştirmekte ve daha hızlı bir süreç haline getirmektedir. Bu teknoloji, dijital sigortacılık için büyük bir öneme sahip olmakla birlikte, sigorta şirketleri için anlık hesaplamalar, işleme ve iletişimi mümkün kılmaktadır. Yapay zekayı sigorta alanında önemli kılan, mekanik sigorta işlevleri ve kişiselleştirilmiş hizmet arasında kurduğu dengedir (Wargin, 2021). Sigorta sektöründeki yapay zeka uygulamalarına örnek verecek olursak:

Lemonade, 2015 yılında kurulan ve 37 eyalette yaşayan ev sahipleri, apartman daireleri ve kiracılar için sigorta sunan dijital bir sigorta şirkettir*. Müşteriler, bir acente kullanmadan doğrudan çevrimiçi olarak sigorta satın alabilmektedir. Şirket, sigorta poliçelerini sağlamak için sohbet robotları şeklinde yapay zeka kullanmaktadır. "AI Jim" uygulaması, poliçe sahiplerinin taleplerini ele almaktadır. Poliçe sahipleri bir hak talebinde bulunurken bu uygulama, politikaya karşı çapraz referansları incelemekte, işlemekte ve bulunulan hak talebini onaylamakta veya reddetmektedir. Poliçeler satın alınabilmekte ve talepler genellikle birkaç dakika veya daha kısa sürede ödenebilmektedir (Hunt ve Figat, 2021).

Dijital bir sigorta şirketi olan Insurify, sigorta müşterilerine doğru bir sigorta teklifi sunmak için yapay zekayı kullanmaktadır. Müşteriler posta kodlarını girip, kim olduklarını tanıtip ardından arabalarını nasıl kullandıkları hakkındaki soruları yanıtlayarak kendilerine ait doğru otomobil sigortası tekliflerini alabilmektedir (Hunt ve Figat, 2021). Şirketin, kullanıcının benzersiz risk profiline göre en iyi otomobil sigortası seçenekleriyle sürücülerini eşleştiren "RateRank" adlı kendi yazılımı vardır. Yazılım ABD'de 50 eyaletteki sigorta müşterilerine en iyi seçenekleri sunmaktadır (Hunt ve Figat, 2021).

Root, ABD'nin 30 eyaletindeki sürücülere araç sigortası sağlamaktadır. Root tarafından kullanılan otomatik bir uygulama sayesinde, güvenli sürücülere yıllık olarak otomobil sigortalarında yüzlerce dolar tasarruf sağlanabilmektedir. Uygulama, sigorta oranınızı hesaplamak için sert fren, kilometre, sert dönüş ve daha fazlası gibi sürüş alışkanlıklarınızı takip etmektedir. Sigorta müşterileri, uygulama aracılığıyla otomobil sigorta poliçelerini satın alabilir ve kapsamı özelleştirebilmektedir. Temsilci olmadan her şey uygulama üzerinden yapılabilmektedir (Hunt ve Figat, 2021). Sigorta müşterilerine, iki ile üç haftalık bir test sürüşünün ardından sürüş yeteneğine göre bir fiyat teklifi sunulmaktadır. Uygulama ile test sürüşüne çıkmayan müşterilere teklif verilmemektedir.

2.1.4. Block zinciri

Blockzinciri ile ilgili yapılmış tam bir tanım bulunmamaktadır. Tian (2016), "Blockzinciri, merkezi olmayan ve sağlam metodlarla birlikte tutulan güvenilen bir veri tabanının teknik bir planı" olarak tanımlama yapmıştır.

Blockzinciri, ilk defa bitcoin'in ortaya koyduğu, içerisinde kayıtların birbirine kriptografik elementlerle bağlı olduğu sürekli büyüyen bir veri tabanıdır. Bu veri tabanındaki kayıtlar bir blok olarak paketlenmiş ve değişime karşı korunmak amacıyla kendinden önce gelen blokların özet değerleriyle bağlanmıştır. Bir merkez olmadan bireyler arasında işlem yapabilme özgürlüğünün olması da sistemin bir özelliğidir ve aynı zamanda kayıtlar oluştuktan sonra

* <https://www.lemonade.com/faq>

izlenilmektedir (Beck vd, 2016: 153).

2008 yılında kripto para birimi çabalarının bir parçası olarak piyasaya sürüldükten sonra, bu teknoloji kendi alanına dönmüş ve finans endüstrisi tarafından büyük ölçüde benimsenmiştir. Blockzinciri, son yıllarda bankalar ve finans kurumları tarafından akıllı sözleşmelerden kredi başvurularının basitleştirilmesine kadar her şey için kullanılmaktadır.

Blockzinciri, etkili bir işlem veri tabanıdır. İşlemlerin ve verilerin değiştirilemez, doğrulanabilir ve kamuya açık bir kaydını sağlayan, merkezi olmayan bir defterdir. Herkesin tüm bilgilere erişimi olması nedeniyle işlemleri doğrulamak için üçüncü bir tarafa gerek kalmamaktadır. Dolandırıcılığı tespit etmek, ödemeleri daha verimli hale getirmek, maliyetleri düşürmek, müşteri verilerini yönetmek ve saklamak gibi önemli özellikleriyle de sigorta sektöründe önemli bir fark yaratma potansiyeline de sahiptirler. Bu teknoloji aynı zamanda tüketicilerin sağlık, mülk ve risk verilerini daha da kişiselleştirilmiş fiyatlandırmadan yararlanmaları için paylaşımlarına olanak tanıyacaktır.

2.1.5. Nesnelerin interneti

Nesnelerin interneti, dünya çapında bir ağ içerisinde yer alan nesnelerin belirli protokoller sayesinde birbiriyle iletişim içinde olmaları olarak tanımlanmaktadır (Hayırsever Baştürk, 2019: 322).

Akıllı telefonlar, bilgisayarlar, tabletler, akıllı saatler, giyilebilir teknolojiler, akıllı araç ve evler gibi saymakla bitmeyecek kadar büyük bir alana sahip olan ve nesnelerin interneti olarak tanımlanan internete bağlı cihazlar hızla artmaktadır (Utkueri, 2019: 4).

Günlük yaşamda kullandığımız bu cihazların çoğu, yerleşik sensörlerle donatılmıştır ve insanlara en iyi kullanıcı deneyimini sağlamak için diğer cihazlarla veri alışverişinde bulunmaktadır. Bu dijital dönüşüm teknolojisi giyilebilir ürünlerde aktif olarak sağlık alanında gelişmekte ve hastaların sağlığını izleme görevini daha kolay hale getirmektedir.

Sensörlerin minyatürleştirilmesi, dünya çapında tedarik zincirlerini değiştirerek daha fazla bilgi toplama ve daha organize sistemlere olanak tanımaktadır. Üretim ve perakende gibi endüstriler, kamyonlara, depolama tesislerine ve fabrikalara, nesnelerin interneti cihazları ve bunların nasıl kullanıldıkları hakkında bilgi toplayabilen ve işlerin nasıl optimize edilebileceğine veya kolaylaştırılabileceğine dair iç görüler sağlayabilen diğer akıllı araçlara sahiptir. Bu sistemler, maliyetlerin potansiyel olarak azaltılabileceği yerleri vurgularken, aynı zaman çalışanlar için iş yerini daha güvenli hale getirmektedir. Bunlara ek olarak işletmeler zayıf noktalarını inceleyebilmekte ve hizmet kesintilerini nasıl sınırlandıracaklarını veya sorunları ortaya çıkmadan önce nasıl yakalayacaklarını görebilmektedir.

Nesnelerin interneti müşteri ile etkileşimin artmasına yardımcı olmakta ve bireysel olarak müşteri hakkındaki bilgiyi genişletmektedir. Bu teknoloji bireysel bir müşterinin belirli davranışları hakkında kapsamlı bir şekilde bilgi toplayabilmektedir. Böylece sigortacılar ürün tekliflerini “talep üzerine” genişletme veya ek sigorta ürünleri sunma konusunda yüksek bir potansiyele sahip olmaktadır. Sigortacılar, bireysel müşterilerin davranışlarını izlemek için artan sayıda önlemden yararlanmaktadır. Buna dayanarak, sigortacılar, istenen davranış kalıplarını teşvik ederek sağlık farkındalığını artırmak gibi alışkanlıkları değiştirmek için ivme sağlayarak sigortalıların bireysel davranışlarını yönlendirebilirler.

Nesnelerin interneti, sigorta ürünlerini fiyatlandırmada da yardımcı olabilmektedir. Bu teknoloji ile taşıyıcılar, gerçek müşteri verilerini gerçek zamanlı olarak toplayabilir ve müşteri profillerini ve kapsamını daha iyi bilgilendirmek için kullanabilmektedir. Büyük miktarlarda

müşteri verilerinin değerlendirilmesi, nesnelerin internetine eşlik etmektedir. Örneğin, bir veri analitiği aracı kullanarak sonuçları sigorta ürünlerine dönüştürmek için yeterli kapasite ve bilgi gerekmektedir.

2.1.6. Drone

Drone, uzaktan kontrol edilebilen bir tür uçak teknolojisi olup Türkçede “Dron” diye okunmakta insansız hava aracı(İHA) anlamına gelmektedir. Drone’lar ilk çıktığında gözlem ve savunma gibi amaçlarda kullanılmasına rağmen bir süre sonra saldırı amaçlıda kullanılması insanların hafızalarında savaş ve çatışma ile özdeşleşmesine neden olmuştur*.

Ancak günümüzde Drone’lar savaştan çok günlük alanlardaki kullanımlara da adapte edilmeye çalışılmaktadır. Örneğin bugün birçok ülkede Drone’lar zor ve tehlikeli görevlerde tercih edilse de aynı zamanda yangın söndürmek, gözlem, güvenlik amaçlı da kullanılmaktadır. Mürettebatsız, durmadan belli bir irtifada uçabilme özelliğine sahip Drone’lar aynı zamanda Ar-Ge, kargo ve taşımacılık gibi alanlarda da kullanılmaktadır*.

Drone teknolojisi son yıllarda popüler hale gelerek tüm sektörlerin gözdesi olmuştur. Tarımdan inşaat sektörüne, turizmden güvenliğe kadar her sektörde kullanım alanı bulunan dronelar, sigorta sektöründe de kullanılmaktadır. Dünyada 2.5 milyar dolarlık, Türkiye’de ise 50 milyon doların üzerinde bir hacme ulaşmış olan droneların, sigorta sektöründe kullanımı artarken aynı zamanda drone sigortası da sektöre yeni bir pazar kazandırmıştır*.

Dronelar sigorta sektörü için oldukça önemlidir. Sigorta sektöründe dronelar risk izleme, risk değerlendirme ve hasar talebi gibi alanlarda kullanılmaktadır. PwC Küresel Raporu’na göre, drone teknolojisinin sektöre birçok faydası bulunmaktadır. Bu faydalar arasında sel, kuraklık, fırtına gibi doğal afetlere maruz kalan alanların izlenmesi ve incelenmesi sayılabilir (PwC, 2016). Raporda, alan incelemeleri sayesinde dronelarla alınan verilerin daha doğru bir risk yönetimi yapılmasında önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. Dronelerin bir diğer faydası ise, poliçenin düzenleme öncesinde bir nesnenin veya alanın başlangıçtaki durumu hakkında bilgi toplamasıdır.

PwC Küresel Raporu’na göre:

- Dronelar, sigorta şirketlerine daha hızlı ve daha ucuz hasar değerlendirmeleri sağlayabilir,
- Kara yolu, demir yolu, mahsuller ve diğer etkenlerin durumu hakkında bilgi toplayabilir,
- Hasar değerlendirme sürecini iyileştirmek için önemli bilgiler sağlayabilir.

2.1.7. Telematik

Telematik, gerçek zamanlı veri aktarımı sağlayan bir sürüş izleme teknolojisidir. Bu teknoloji, yazılımın ve kablosuz araçların bir araya gelmesi ile çalışmaktadır. Araçlara yerleştirilen telematikler aracın konum bilgisini, sürücünün sürüş biçimini ve kurallara uyup uymadığını GPS yolu ile karşı sunucudaki bilgisayara göndermekte ve kayıt altına almaktadır. Telematikler sayesinde taşımacılıkta sürüş performansları takip edilerek yakıt tasarrufu sağlanmakta, bakım maliyetleri düşmekte ve maliyetler izlenebilir hale gelmektedir (Pagano ve Liotine, 2020).

Araçlara yerleştirilen veya cep telefonu gibi kablosuz cihazlarla uygulanabilen telematik sistemler, insan vücuduna giyilerek veya takılarak kullanılabilen giyilebilir teknoloji ürünleri

* www.dijitalsorular.com, 19.11.2022

* www.techdroneleague.com Tech Drone League, Erişim Tarihi: 19.11.2022

* www.milliyet.com.tr, 2020

ve benzeri akıllı sistemler, sundukları dijital verilerle sigorta şirketlerinin iş yapış süreçlerine yenilikler getirecektir. Telematik sistemler sayesinde, gerçek zamanlı veri aktarma ve izleme sistemleri ile motorlu araçlara izlenebilecektir. Bu sayede şirketler müşterilerinin ihtiyaçlarına uygun teklifler tasarlayabilecektir. Bu durum hem sigorta şirketlerinin veri tabanına büyük katkı sağlayacak hem de müşteri ile sigorta şirketi arasında şeffaf bir köprü kuracaktır (Fintech İstanbul, 2019). Sigorta sektöründeki telematik uygulamalarına örnek verecek olursak:

Metromile, 2011 yılında kurulmuş olan dijital bir sigorta şirkettir. Şirket, araçlara takılan ve sürülen milleri ölçen bir telematik cihaz aracılığıyla düşük kilometreli sürücülere otomobil sigortası sunmaktadır (Hunt ve Figat, 2021). Araçlara takılan ve Metromile Plus adı verilen bu cihaz potansiyel olarak otomobil sigortasında yılda 500 ABD Doları'na kadar tasarruf sağlamaktadır. Sürülen milleri, 10.000 mil veya daha az olan sürücüler, otomobil sigorta primlerinden önemli ölçüde tasarruf sağlamaktadır.

Dijital teknolojiler açısından, büyük veri, yapay zeka, nesnelerin interneti, bulut bilişim ve blockzinciri gibi teknolojileri ortak bir form olarak ele alabilir ve büyük dijital teknolojiler olarak düşünebiliriz (Eling ve Lehmann, 2018: 359-396).

Aşağıdaki tabloda sigortacılık işlemlerinde kullanılan dijital teknolojiler sunulmaktadır. Ayrıca, teknolojinin faydalarının yanı sıra fırsatları da açıklanmakta ve belirli sigorta kullanım alanları verilmektedir.

Tablo.1 Dijital Teknolojilerin Sigortacılar İçin Faydaları ve Dijital Teknolojilerin Kullanım Alanları

Teknoloji	Faydaları ve Fırsatları	Sigortacılıkta Kullanım Alanları
Büyük Veri	-Her müşteri için bilgi akışlarını kapsamlı bir şekilde kaydedilmesi ve bu bilgileri hızlı bir şekilde güncellenmesi (örneğin, alışkanlıklar, açık talepler, poliçeler), -Büyük verilere dayanarak, sigortacıların müşterilerini takip edebilmesi ve müşterilerini daha iyi analiz etmesi ile onlara özel sigorta ürünleri sunması.	-Underwriting ve fiyatlandırma, -Müşteri yaşam süresi hesaplanması, -Müşteri segmentasyonu, -Dolandırıcılık tespiti, -Çapraz satış önerileri, -Süreç optimizasyonu (örneğin, finans ve operasyonlar gibi bölümler).
Yapay Zekâ	-Makine öğrenmesi ve derin öğrenme etkinliği ile verimliliğinin artırılması, Sürekli kendini geliştiren temel veri kümesinin olması, -Gider seviyeleri ve işlem maliyetleri üzerinde olumlu etki yaratması	-Müşteri segmentasyonu, -Çapraz satış önerileri, -Satış ve satışla ilgili hizmet süreçlerinde, müşteri deneyiminin kalitesinin artırılması (örneğin, hizmetin şeffaflığını hızlandırarak ve iyileştirerek taleplerin çözülmesi), -Dijital asistanlar ve danışmanlar.
Nesnelerin İnterneti	-Müşteri davranışları hakkında kapsamlı bilgi toplaması (örneğin, otomobil sigortasında sürüş davranışı veya hayat ve sağlık sigortasında sağlık durumu), -Ürün yelpazesinin genişletilmesi, -Kullanıma dayalı veya talep üzerine daha doğru risk değerlendirmesi için yeni risk derecelendirme faktörleri ve diğer hizmet kategorileri oluşması (örneğin, kişiselleştirilmiş kaza ve önleme hizmetleri veya ek bilgiler),	-Fiyatın belirlenmesi, -Dijital izleme ve kullanıma dayalı sigorta, -Çapraz ve ek satış önerilerinin verilmesi, -Dolandırıcılıkların tespit edilmesi, -Otomatik yardım hizmeti ile dijital kayıp bildirimini yapılması

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

	<p>-Talep değerlendirme sürecinde sigortacıya ek bilgi sunulması (örneğin, sigortacıya hava koşulları, coğrafi veriler veya görsel materyaller),</p> <p>-Sigortalıların davranışlarını yönlendirmek ve kaybı önlemek veya azaltmak için önlemlerin sayısının artırılması (örneğin, hayat ve sağlık sigortacıları ile ilgili (sağlıklı) yaşam tarzı üzerindeki etkiye bağlı olarak müşteri odaklılığın artmasına da katkıda bulunur).</p>	
--	--	--

Kaynak: Eckert ve Osterrieder, 2020

3. Riskler

Risk, tehditlerle açıkların birleşmesi neticesinde, ekonomik sonuçlar meydana getiren olaylarda ortaya çıkabilmektedir. Faaliyetlere etki eden sonuçların ortaya çıkması için hem tehditlerin hem de açıkların bulunması gereklidir. Tehdit olmadan açıklar ya da açık olmadan tehditler tek başlarına riski artırmamaktadır. Risk aynı zamanda tehdit, açık, vaka, olasılık, şans vs. gibi anlamlara gelebilmektedir. Ancak risk yönetimi, nedenler ve sonuçları kesin bir şekilde ayırt etmeyi gerektirmektedir; bu yolla nedenlere (tehditler, açıklar ve vakalar) müdahale ederek sonuçları (risk) kontrol altına alabilmektedir.

Tehditler genellikle dış kaynaklı olmakla beraber açıklar ve zafiyetler genellikle iç kaynaklı (işletmenin faaliyetlerine) ilişkindir. Bunun sonucu olarak paydaşların genellikle tehditleri etkileme kabiliyeti sınırlıdır. Bazı durumlarda hem tehdit hem de açık faaliyetin içinden gelebilmektedir; tıpkı hoşnutsuz bir çalışanın kendi imtiyazlarını kullanarak uygunsuz işlemlerde bulunması ve işveren için zarar verici sonuçlara neden olması gibi. (OECD, 2016, 31-32)

Tehditler, açıklar ve vakalar için birçok kategori ve sınıflandırma mevcuttur. Örneğin bir tehdit bilerek (yani saldırı, suçluların bir şey çalmaya çalışması gibi) ya da bilmeyerek (yani bir kaza sonucu, yol inşası esnasında fiber optik kabloların kesilmesi gibi) oluşturulabilir. Bir vaka, bilmeden yapılan hatalar ya da sosyal mühendislik teknikleri ile (örneğin phishing) kişilerin yönlendirilmesi gibi insanların eylemlerinden ya da fırtına, sel, deprem gibi doğal afetlerden kaynaklı olarak oluşabilmektedir. Bilerek meydana getirilen tehditlerin karmaşıklık seviyesi, uluslararası tehditlerin kaynağının genç ergenlerden devlet destekli gruplara kadar değişen kaynaklarının da gösterdiği üzere çok basitten oldukça karmaşığa kadar gidebilir. Son olarak vakaların süresi de yılın en yüksek satış döneminde müşterilerle olan iletişim kanallarını bozmak yoluyla gerçekleştirilen ani hizmet engelleme saldırısı gibi oldukça kısa; ya da bir şirketin ticari sırlarını çalarak o şirketi piyasadan silmek için bilgi sistemlerine gizli sızma yapmak gibi oldukça uzun (yıllara varan) süreli olabilmektedir. Dijital güvenlik riskinin dinamik yapısı, tüm bileşenlerinin sürekli değişen özelliklerinden kaynaklanmaktadır: ekonomik ve sosyal faaliyetler, risk faktörleri ve dijital ortam.

Liderler ve karar alıcılar dijital güvenlik riskinin devamlı risk değerlendirme temelinde ele alınmasını sağlamalıdır.

Dijital güvenlik risk değerlendirmesi sürekli olarak devam eden sistematik ve döngüsel bir süreç ile yerine getirilmelidir. Tehditlerin potansiyel sonuçlarının yanında tehlike içindeki ekonomik ve sosyal faaliyetlerin zayıflıklarını da değerlendirme içine almalı ve karar alma sürecini riske müdahale için haberdar etmelidir. Riske müdahale, ilgili faaliyetlerden beklenen

ekonomik ve sosyal faydalara oranla riski kabul edilebilir bir seviyeye indirmekle beraber, başkalarının yasal çıkarlarına olan potansiyel etkisini de dikkate almalıdır. Risk müdahalesi farklı seçenekleri ya da bunların herhangi bir bileşimini içerir: riski kabul etmek, azaltmak, aktarmak, riskten kaçınmak. (OECD, 2016, 31-32)

3.1. Siber Riskler

Reasürans piyasasında tartışılmakta olan konulardan birisi de siber risklerdir. Siber saldırıların boyutu, sıklığı ve karmaşıklığı giderek artmaktadır. Güvenliği daha az olan özel ağlar aracılığıyla uzaktan çalışmanın artması, insanları ve işletmeleri siber saldırılara karşı daha savunmasız hale getirmiştir. Siber saldırı sonucu oluşabilecek mal ve sorumluluk sigortası kapsamındaki riskler konvansiyonel reasürans anlaşmalarında kapsam dışında bırakılırken siber riskler bu alanda uzmanlaşmış reasürörlerin sunduğu koşullarla teminat kapsamına alınabilmektedir. Gelişen teknolojinin iyi tarafına bakıldığında ise tüm dünyada reasürans piyasası, insurtech'e giderek artan bir ilgi göstermektedir. Reasürörler, yenilikçi dijital çözümler geliştirmek için yeni teknolojileri kullanan bu genç start-up'ların canlılığından yararlanmaya çalışmaktadır. Örneğin dünyanın en büyük reasürans şirketlerinden biri olan Munich Re'nin yatırım iştiraki Munich Re Ventures aracılığıyla otuz altı insurtech şirketine toplam 280 milyon ABD doları tutarında yatırım yapılmıştır. Bu yatırımlar gelecek yıllarda dijitalleşmenin reasürans piyasası açısından daha önemli hale geleceğini göstermektedir. (TSB, 2021 Sektör Raporu)

Dijitalleşmenin doğurduğu riskler; siber suç, hackleme, veri ihlalleri ve sızıntılar, siber zorbalık, ırkçılık ve nefret söylemi, pedofili, pornografi, karanlık web, hatalar ve virüsler, dolandırıcılar, veri gözlemleme, bilgilerin web'ten silinmemesi, trolleme, çevrimiçi oyun ve bağımlılık, çevrimiçi dolandırıcılık ve aldatma vb. şeklinde sıralanabilir (Hui Kyong Chun 2011).

Siber suç kavramı ve kapsamı ile ilgili herkesçe kabul görmüş bir tanım olmadığı görülmektedir. Siber suçla ilişkili bilgisayar suçları, internet suçları, ileri teknoloji suçları, elektronik suçlar, teknoloji veya bilgi çağı suçları gibi birbiriyle ilişkili veya birbirinin yerine kullanılan kavramlar vardır. Bu konuya açıklık getirmek isteyen Hatipoğlu ve Tunacan (2021) siber suç kavramının daha iyi anlaşılması için geniş bir literatür taraması yapmışlardır. Siber saldırı veya siber suç, "İnternete bağlı bir bilgisayar kullanılarak işlenen bir suç" olarak tanımlamak mümkündür (Thomas, 2020).

Siber suç kavramı, Avrupa Konseyi Siber Suçlar Konvansiyonunda, verilere karşı cezai faaliyetlerden içeriğe ve telif hakkı ihlaline kadar çeşitli suçlar olarak tanımlanmaktadır.

Siber suçların çoğu, para kazanmak isteyen siber suçlular veya korsanlar tarafından gerçekleştirilir. Siber suçların arkasında bazen bireyler bazen de gruplar bulunur. Bazı siber suçlular teknik açıdan son derece becerikli olup gelişmiş teknikler kullanırken bazıları ise acemi bilgisayar korsanlarıdır. Nadiren de olsa politik ya da kişisel nedenlerle kazanç sağlamaktan başka bir amaçla bilgisayarlara zarar vermeyi hedefleyen siber suçlarla da karşılaşılır. Siber suçların çoğu iki ana kategoriye ayrılır:

- Bilgisayarları hedef alan suç faaliyetleri.
- Başka suçlar işlemek için bilgisayarları kullanan suç faaliyetleri.

Aşağıda farklı siber suç türlerine ilişkin bazı örnekler verilmiştir (Kaspersky, 2019):

- E-posta ve internet dolandırıcılığı.
- Kimlik dolandırıcılığı (kişisel bilgilerin çalınması ve kullanılması).
- Finans veya kart bilgilerinin çalınması.
- Kurumsal verilerin çalınması ve satılması.
- Siber gasp (saldırı tehdidinde bulunularak para istenmesi).

- Fidyeye yazılım saldırıları (bir tür siber gasp).
- Cryptojacking (korsanların sahip olmadıkları kaynakları kullanarak kripto para madenciliği yapması).
- Siber casusluk (korsanların devlet veya şirket verilerine sızması).

3.2. Siber Saldırı Türleri

Günümüzde siber saldırılar birçok farklı şekilde yapılmaktadır. Bunların başında Fidyecilik (Ransomware), Nesnelerin İnterneti (Internet of Things-IoT), Sosyal Mühendislik ve Oltalama (Phishing), Kıрма (Cracking), Ortadaki Adam (Man In The Middle) saldırılarıdır.

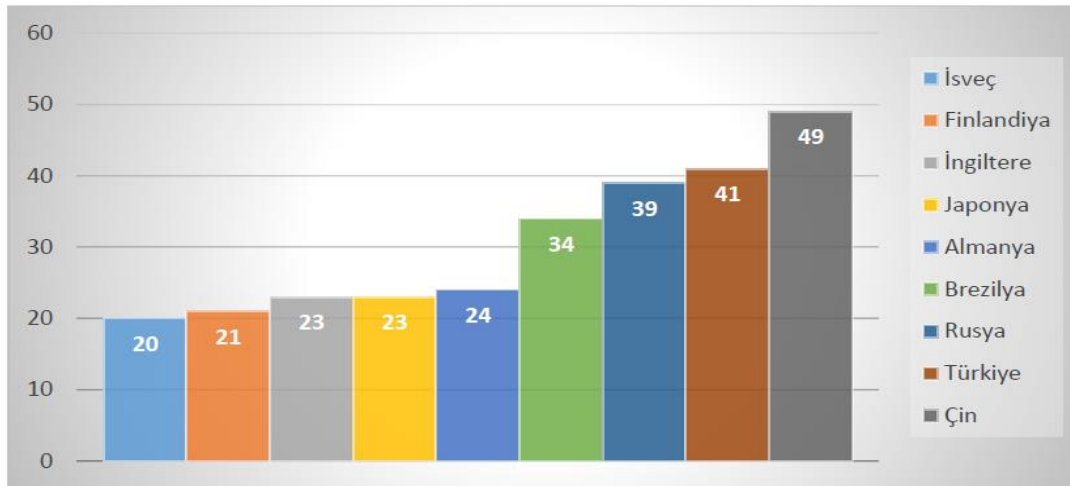
3.2.1. Fidyeyeleme (Ransomware)

Fidyeyeleme (Ransomware) truva atları ve solucanlar sayesinde kişilerden veya işletmelerden para sızdırmak amacıyla tasarlanmış siber saldırı yazılım türleridir. Fidyeyeleme saldırı yaptığı sistem üzerinde yapmış olduğu değişiklikler ile kişinin verilerini şifrelemekte veya kullanıcının sisteme erişimini kısıtlayarak bir ödeme talebinde bulunmaktadır. Kişi veya işletme ödemeyi yaptığında sisteme veya verilere erişim sağlanacağı düşünülse de bunun oranı %30 civarındadır. (Kaspersky, 2019)

Ransomware saldırılarından en çok bilenenleri arasında 2017 yılında ortaya çıkan WannaCry, 150 ülkede yayılarak yaklaşık 230 bin bilgisayarı etkilemiş halen bu yazılımdan dolayı 1.7 milyon bilgisayarın tehdit altında bulunduğu bilinmektedir (Kalelioğlu, 2019).

Fidyeye yazılımından dolayı birçok şirket işlemlerini yürütememiş ve milyonlarca dolar zarara uğramıştır. Dünya genelinde WannaCry yazılımının sebebiyet verdiği hasarın 4 milyar doları aştığı belirtilmiştir. (Kaspersky, 2019).

Gelişen mobil teknoloji ile beraber fidye saldırıları telefon işletim sistemlerinde de hızla yükselmektedir. Bir antivirüs şirketi olan Symantec firmasının yaptığı araştırmaya göre 2018 yılında 18 milyon fidye saldırısı örneği telefonlar üzerinden gerçekleştirilmiştir (Dobran, 2019, phoenixnap.com)

Şekil 1. Ülke Bazında Siber Saldırı Risk Oranı (Goud, 2019, www.cybersecurity-insiders.com/)

3.2.2. Nesnelerin İnterneti (Internet of Things)

Nesnelerin interneti (IoT) gelişen teknoloji ve iletişim ağları sayesinde birbirine bağlanarak bilgi akışını sağlayan, belirli haberleşme kanalları ile ağ oluşturan cihazlar sistemi olarak tanımlanmaktadır. Yapılan çalışmalarda nesnelerin internetinin 2020 yılına kadar 50 milyar

cihaza ulaşacağı öngörülmektedir. Araştırmada 2003 yılında dünya üzerinde kişi başına düşen nesnelerin internetini kullanan cihaz oranı %0.08 iken bu oranın 2020 yılında %6.48 ulaşacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca çalışmada 2020 yılında 20 tane cihazın üreteceği ağlar içerisindeki bilgi akışının 2008 yılı internet trafiğinde bulunan bilgi akışından daha fazla olacağı tahmin edilmektedir (Karel, 2019, www.karel.com.tr)

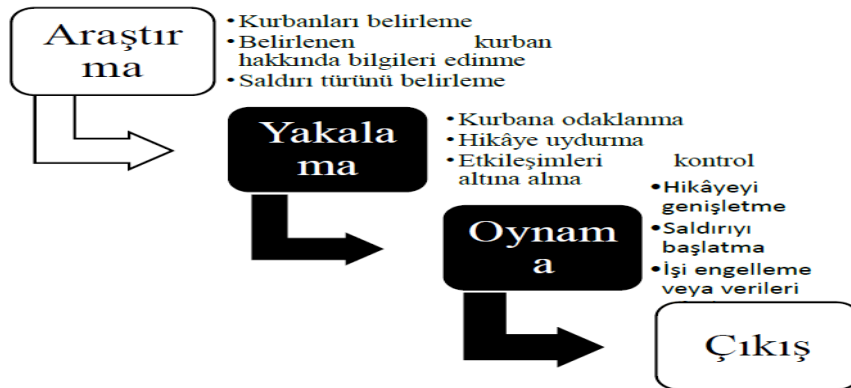
Akıllı saatler, akıllı bilekler, akıllı gözlükler, ev otomasyonu, akıllı ev sistemleri, akıllı otomobiller şu anda en çok bilinen nesnelerin internetini kullanan ürünlerin başında gelmektedir. Ancak belirli bir ağ üzerinden konuşan bu cihazların siber saldırılar için güvenliği oldukça sınırlıdır. Genel olarak basit şifreleme ile birbiriyle iletişim kuran bu aygıtlar, siber saldırılar için kolay bir hedef durumundadırlar. Kablosuz iletişim sağlayan birçok cihaz bu tehdiye davetiye çıkarmaktadır. Örneğin JEEP marka otomobillerde bulunan uzaktan kontrol sistemi sayesinde bu sistemin açıklarından faydalanarak otomobil üzerinde tam hakimiyet sağlayan iki beyaz şapkalı hacker durumun ciddiyetini gösteren bir ön izleme oluşturmuşlardır. Şimdiye kadar bir saldırı olmasa da FDA'nın araştırmalarına göre hastalara takılmış yarım milyon kalp pilinin bu saldırılara maruz kalabileceği ifade edilmiştir. (Digikey, 2019, www.digikey.com)

Siber dünya güvenliği için firmaların başında gelen Symantec'in 2018 yılı yıllık raporuna göre nesnelerin interneti saldırılarının %90 oranla eski ve geliştirilmeyen güvenlik protokollerini içeren cihazlar üzerinden gerçekleştirilmektedir. (Davis, 2019, www.symantec.com)

3.2.3. Sosyal Mühendislik ve Oltalama (Phishing)

Sosyal mühendislik, insanları manipüle ederek belirli eylemleri yaptırmayı amaçlayan veya kişiye özel bilgileri ortaya çıkarmaya çalışan edimdir. Terim olarak bilgisayar sistemine sızmak, bilgi toplamak olarak bilinmektedir. Kullanılan bu teknikte saldırgan ile kurban genellikle yüz yüze gelmemekte insanların akıllarını karıştırarak onları manipüle etmektedirler. Sosyal mühendisliğin tarihi çok eski tarihlerden beri toplumları veya kişileri yönetmek içinde kullanılmıştır. Son zamanlarda tekrardan günümüzde gündeme gelmesi ise 1960'lerden sonra internetin yayılması ile ilişkilidir (Özgül, 2017).

Sosyal mühendislik, bilgisayar korsanlarının temel olarak bildikleri kandırmaca türüdür. Çünkü onlara göre sistemin en zayıf halkası insandır. Sosyal mühendislik, dört aşamadan oluşmaktadır. Bunlar;

Şekil.2 Sosyal Mühendisliğin Aşamaları (Imperva, 2019, www.imperva.com)

Oltalama (Phishing) bir sosyal mühendislik tekniği olup sanal dünyada en çok kullanılan saldırı

yönetmelerinden biridir. Bu teknikte saldırganlar kurbanların gizli verilerini elde ederek kullanmasını veya satması sağlanır. Örneğin kurbanlarına gönderilen banka mailleri içerisine yerleştirilmiş olan trojan atları ve solucanlar sayesinde ya da mailde belirtilen erişim linki ile kurbanının bilgisayar erişimi için kendine bir arka kapı oluşturmaktadırlar. Bugün bu saldırı çeşitleri çok çeşitlendirilmiş, bu amaç için yanıltıcı alan adları sıklıkla kullanılmış ve benzer website tasarımları ile saldırıları gerçeğinden anlamak oldukça zorlaşmıştır. (Eset, 2019)

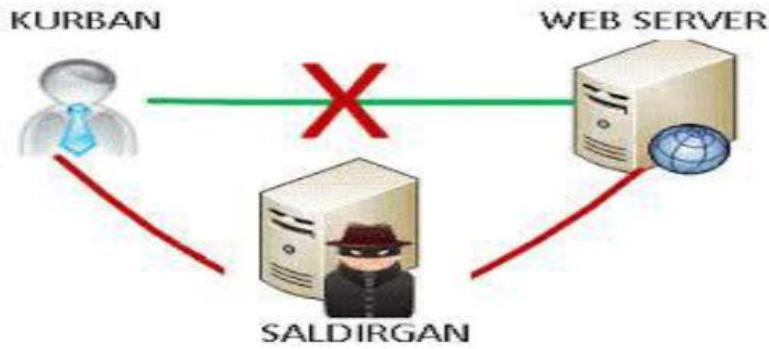
IBM şirketinin raporuna göre, 2019 yılında phishing kullanımı ile 4 milyar dolar civarında veri ihlaline dayanan finansal kayıp yaşanmıştır. FBI araştırmalarında kullanıcıların kayıplarının 12 milyar doları aştığı bilinmektedir. Kullanıcıya gelen e-postaların %30 phishing yöntemi ile oluşturulmakta ve 2018 yılında bu yöntemle yakalananların sayısı %76'lara kadar çıkmıştır. (Retruster, 2019)

3.2.4. Kırma (Cracking)

Kırma yöntemi, genel olarak kişilerin finansal bilgilerini çalmak için kullanılır. Bu yöntem bir program içerisine yerleştirilmiş ek programlar sayesinde kişisel bilgisayarların güvenlik sistemini aşarak bir arka kapı oluşturur. Kırma işleminin yayıldığı bir diğer durum halka açık alanlarda kullanılan kablosuz ağlardır. Koruması düşük olan ağlara bağlanmak hackerlar için kolay hedef durumuna düşmek anlamına gelmektedir (Avast, 2019)

3.2.5. Ortadaki Adam (Man In The Middle)

Bu siber saldırı çeşidinde kurban ve kurbanın bağlanmak istediği sunucu arasında çeşitli dinleme işlemleri yapılır. Saldırmanın kurbandan çalmak istediği verilerin ele geçirilmesi bu yolla sağlanır. Bu gibi şifrelenmemiş ağlara bağlanmak ve dinleme işlemi gerçekleştirilmenin birden fazla yolu bulunmaktadır.

Şekil.3 Ortadaki Adam Saldırısı Modeli

Bazı saldırı çeşitlerinde kurban yani istemci gerçek siteye ulaşmadan önce saldırgan tarafından yapılmış sahte sayfaya ulaşır. Böylece ulaşmak istediği siteye giriş yapmak için kullanıcı bilgilerini saldırgana teslim etmiş olur. Bir başka saldırı yönteminde ise kurban erişim sağlamak istediği siteye verilerini yollar ancak arada bulunan saldırgan bu verilerin aktarımını çeşitli programlar sayesinde kendisine aktarır. (Albaş, 2018)

4. Sigorta Sektörüne Etkileri

Tüm sektörlerde olduğu gibi sigorta sektöründeki teknolojik gelişmeler de dijital dönüşüm olarak adlandırılmaktadır. Sektörde kullanılmakta ve geliştirilmekte olan teknolojiyi ve dijital dönüşümü ifade etmek için InsurTech tanımı kullanılmaktadır. InsurTech, yeni teknolojik ürün ya da iş modellerine dayalı olan ve inovatif çözümler sunan start-up girişimlerinin oluşturduğu

bir ekosistem olarak tanımlanabilir (Utkueri, 2019: 6).

InsurTech girişimleri sektörde çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Başta risk seçimi ve hasar süreçleri olmak üzere sigortacılık işlemlerinin neredeyse her alanında önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu girişimler oto sigortasında telematik cihazlar ve sürücüsüz araçlar, sağlık ve hayat sigortasında ise giyilebilir teknoloji ve bio-genetik alanlarında ciddi yenilikleriyle fark yaratmaktadır.

Dijitalleşmede kullanılan teknolojilerin sigorta sektörüne sunduğu fırsatların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu teknolojilerden biri olan ve günlük yaşantımızın neredeyse her alanına ulaşmış olan nesnelerin interneti başta konut sigortası olmak üzere bireysel sigorta alanlarında da çok ciddi bir değişim yaratmaktadır. Ayrıca daha çok hasar inceleme süreçlerinde önemli bir katkı sağlayan drone teknolojisindeki gelişmeler birçok kurumsal sigorta alanını ilgilendirmektedir. Buna göre, dijitalleşme ile anlatılmak istenen internet üzerinden sigorta ürünleri satmanın çok ilerisindedir. Müşterilerin hayatlarını kolaylaştıran InsurTech, işlem maliyetlerini azaltmakta ve işlem süreçleri kısaltmaktadır. InsurTech ayrıca, yaşanan dijital değişim süreci ile uyumlanmayı sağlayan birçok uygulamayı da kapsamaktadır (Utkueri, 2019: 7).

Dijital ortam, şirketlerin yenilikleri pazara çok daha hızlı ve kolay bir şekilde sunmasını sağlamaktadır. Bu ortam, uygun maliyetli dijital dağıtımdan yararlanmak isteyen ve sigortacıların ürünleri dağıtırken rekabet etme şeklini etkileyecek yeni giriş ve girişimleri içermektedir. Sigorta şirketlerinin fintech şirketlerinin ortaya çıkardığı yeni zorluklara yanıt vermesi gerekmektedir. Bazıları bunu bir fırsat olarak görme eğiliminde ve tüketicilere sunduklarını iyileştirmek için fintech'lerle işbirliği yapmaktadır. Günümüzün dijital dünyasında, sigorta müşterileri, tercih ettikleri iletişim ve bilgi alma yöntemi olan internete bağlı ürünleri istemektedir. Bu nedenle birçok sigorta şirketi günümüz tüketicisinin ihtiyaçlarını karşılamak için yeni dijital teknolojiler sunmaktadır (Hunt ve Figat, 2021).

Türk sigortacılık sektöründe dijital sigortacılığın başlatılmasında pazarlama uygulanmaları önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal medya kullanımı ve internetten hizmet almanın kolaylaşması gibi gelişmeler sigortacılık sektöründe dijital uygulamalar yer almasına neden olmuştur. Yapılan inceleme sonucunda ise Türkiye’de faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin dijital sigorta uygulamalarına başladığı ve geliştirdiği tespit edilmiştir (Yurdakul ve Dalkılıç, 2016: 65).

4.1. Dijitalleşmenin Sigorta Dağıtım Kanalları Üzerindeki Etkileri

Sektördeki şirketleri dijitalleşmeye uyum sağlaması kadar dağıtım kanallarının da dijital gelişmelere uyum sağlaması gerekmektedir. Pazarlama sürecinde en önemli role sahip olan dağıtım kanalları, dijitalleşme sürecinde de büyük bir sorumluluk üstlenmektedir.

Teknolojik gelişmeler sigorta şirketlerinin geleneksel dağıtım kanallarının dijitalleşmesine katkı sağlamakla birlikte birçok alternatif dağıtım kanalının gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Teknolojik gelişmeler bütün sektörlerde olduğu gibi sigorta sektöründe de acente, broker ve bankalar gibi geleneksel satış kanallarına ek olarak alternatif dağıtım kanalları oluşmasına yol açmıştır. Dijital sigortacılığın gelişimiyle birlikte internet sigortacılığı ve mobil uygulamaların gelişimi sektörün ilerlemesine yardımcı olmaktadır.

Sigorta hizmetini müşterilere ulaştırırken birebir ilişkiler kurmanın daha sağlıklı olması yanında getirdiği ciddi maliyetler de bulunmaktadır. Sigorta şirketleri geleneksel yöntemde müşterilerine ulaşmak için finansal kuruluşlar, maliyetleri yüksek binalar ve eğitimli personeller kullanmak zorunda olup bu giderleri karşılama zorunluluğu bulunmaktadır. İnternet

kullanımının yaygınlaşması, insanların istedikleri anda bilgisayarlar veya cep telefonları aracılığı ile internete ulaşabilmeleri, internet aracılığı ile alışveriş yapabilmeleri, sigortacılık sektörünün interneti önemli oranda kullanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda internet sigortacılığı alternatif dağıtım kanalları arasında ön plana çıkmıştır. Alternatif dağıtım kanalları, sigorta hizmetini müşteriyle aracısız buluşturabildiği için zaman, mekân ve maliyetler açısından önemli olanaklar sağlamaktadır.

Sigorta sektöründeki dijitalleşme ile yaşanan değişim ve gelişimler, sigorta aracılarının da bu gelişmelerden etkilenmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Birçok iş sürecinde meydana gelen değişiklikler aracıların iş yapış biçimlerini ve süreçlerini etkilenmektedir. Dijitalleşmeye uyum sağlayan araçlar temsil ettikleri şirketlerin de işlerini kolaylaştırmakta olup sigorta hizmetini müşteriye daha hızlı ulaştırılmasına yardımcı olmaktadır.

Dijitalleşmeyle birlikte internet kullanımının artması müşterilerin alışveriş sürecinde araçları kullanma konusundaki bakış açıları da önemli değişiklikler yaratmaya başlamıştır (MacSweeny, 1999:30). Dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan gelişmeler sigorta şirketlerine birçok katkı sağlarken aracıların kaygıya kapılmasına neden olmaktadır. Bu kaygılardan büyüğünü de en büyük prim üretimine sahip olan sigorta acenteleri yaşamaktadır. Dijitalleşme ile birlikte müşterilerin sigorta şirketleri ve ürünler hakkında temel bilgilere internet aracılığıyla daha kolay ulaşabilmesi aracıların sektördeki yeri ile ilgili kaygıya kapılmasına neden olmaktadır. Ancak aracıların sektördeki görevleri oldukça önemli olmakla birlikte, anlaşılması kolay sigorta ürünlerinden ziyade sektörde bulunan birçok karmaşık sigorta ürünleri için hala danışmanlığa ihtiyaç duymaktadır.

Sigorta sektörü açısından müşteri kitlesinde meydana gelen değişimler değerlendirildiğinde, bireysel sigorta müşterilerinin klasik sigorta uygulamalarının bunaltıcı, zaman öldürücü ve karmaşık yapısından sıkılmış oldukları gözlenmektedir. Müşteriler daha kısa zamanda, haftanın her günü her saatinde sigorta işlemlerini gerçekleştirmek istemektedir (Yanık ve Yazıcı, 2002, 15). Sigortalılar özellikle hasar sonrası süreçte hasar işlemlerinin hızlı yürütülmesi ve tamamlanması konusunda zorlular yaşamakta ve bu süreci takip etmekte zorlanmaktadır. Sigortalılar süreci takip edebilmek ve bilgi sahibi olmak istemektedir. Müşteri memnuniyetinin her şeyin üzerinde tutulduğu bu sektörde müşterilerin istek ve ihtiyaçları önem arz etmektedir. Müşterilerin tüm bu istekleri doğrultusunda sektördeki sigorta işlemlerinin her aşamasında dijitalleşme kaçınılmaz olmaktadır.

Ürün ve hizmetlerin satışının yapılacağı müşterilerin ve bu süreçte aracılık edecek olan aracıların iyi tanınması ve beklentilerinin bilinmesi şirketlerin devamlılıkları için önemlidir. Sigorta hizmetini geliştirmede müşterilerin yaklaşımlarının önemli olduğu kadar aracıların yaklaşımları da bir o kadar önemlidir. Bu nedenle dijitalleşme sürecindeki sigorta hizmetlerinin geliştirilmesinde şirketlerin aracılarla iş birliği önemlidir.

4.2. Dijitalleşmenin Acenteler Üzerindeki Etkileri

Dijital dönüşüm sektördeki şirketleri etkilediği kadar sektörün en önemli aktörü olan ve sigorta şirketleri ile müşteri arasında bir köprü görevi gören acenteleri de oldukça fazla etkilemektedir. Bu süreçte kendini geliştirmeye çalışan ve sektördeki yerini korumaya çalışan acentelerin yanı sıra bu durumdan rahatsız olan ve kaygı yaşayan acentelerin de bulunduğu düşünülmektedir.

Teknolojik gelişmeler ile sigorta sektöründeki aracı mekanizmasının da değişmesi kaçınılmaz bir durumdur. Bu nedenle de sektörde önemli bir yere sahip olan acentelerinde kendini dijital anlamda geliştirmesi ve dönüştürmesi gerekmektedir. Sektördeki prim üretiminin büyük bir bölümü acenteler tarafından sağlandığı için müşterilerin profiline ve müşteri bilgilerine en

hâkim olan araçlar da acentelerdir. Sigorta şirketleri ve acenteler arasında çok güçlü bir bağ vardır. Bu nedenle dijitalleşme sürecinde şirketlerin sigorta işlemleri sürecinde acenteleri kısa vadede dışarıda bırakması mümkün değildir. Ancak yine de acentelerin mutlaka bu süreçte uyum sağlaması gerekmektedir. Dijitalleşme ile sektörün dışında kalma kaygısı yaşayan acenteler, bu kaygıdan kurtularak poliçe satan taraftan, danışmanlık yapan tarafa geçmeleri gerekmektedir. Danışmanlık hizmetini doğru bir şekilde yürütmek isteyen acenteler çok iyi sigorta bilgisine sahip ve sektörü geliştirme odaklı personeli bünyesinde bulundurmalıdır.

Ayrıca sektör dijitalleşirken sektördeki tüm aktörlerin de dijitalleşmesi ve teknolojik gelişmelere uyum sağlaması gerekmektedir. Zincirin bir halkası dahi zayıf olursa bu süreç sağlam ve sağlıklı bir şekilde yürümeyecektir (KPMG, 2019). Sigorta şirketlerinin yanı sıra araçların ve diğer hizmet sağlayıcıların da güçlü bir dijital ekosisteme ihtiyacı vardır. Sigorta şirketleri ve acenteleri müşterilerinin beklediği dijital deneyim türünü sağlayamazsa, müşterilerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaktır.

4.3. Sigorta Sektöründeki Dijitalleşmenin Avantajları ve Dezavantajları

Sektörde yapılacak olan her stratejik değişiklik avantajlara ve dezavantajlara sahiptir. Sigorta şirketleri dijital çağa uyum sağlamak istiyorlarsa, teknoloji ile iç içe olmaları ve sürekli gelişim göstermeleri gerekmektedir. Ancak dijitalleşme sürecinde artıları ve eksileri belirlemek sigorta şirketleri için önemlidir.

4.3.1. Dijitalleşmenin Avantajları

Dijitalleşme ile kişilerin neredeyse tüm alışkanlıkları değişmektedir. Günlük yaşamımızda vazgeçilmez hale gelen teknolojik gelişmeler ile birlikte kişilerin satın alma alışkanlıkları da bu doğrultuda farklılaşmaktadır. Hayatımızın neredeyse her anında olan cep telefonları ile bir dokunuşla herhangi bir yerden neredeyse her şeyi satın alabilmek teknolojinin hayatımızı kolaylaştırdığının bir kanıtıdır. Böylesine hayatımızın içinde olan dijitalleşme sigorta sektörünü de bu süreçte bir adım öteye götürmektedir.

Sigorta şirketlerinin dijital teknolojileri bünyesinde barındırması, bilgilere daha hızlı ulaşmasına ve analizleri daha hızlı yapmasına yardım etmektedir. Teknoloji ile birlikte sigorta şirketleri, poliçe satın alma ve yenilemeyi hızlandırabilir ve ayrıca hasar sürecini iyileştirebilmektedir. Teknoloji şirketlere çok büyük bir maliyet tasarrufu da sağlamaktadır. Dijital dönüşüm önemli bir finansal ve zaman taahhüdü içerse de uzun vadede, etkinliğini arttıracaktır. Dijitalleşme sigorta ürünlerinin kişiselleştirilmesini sağlayarak bireysel müşteriler için poliçelerin daha doğru fiyatlandırmasına da olanak tanınmaktadır.

Dijitalleşmenin ortaya çıkması ile, sigorta sektörü dijitale geçmek için gerekli çabayı göstermektedir. Dijitalleşmenin sigorta sektörüne avantajları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- Dijitalleşme ile şirketlerin maliyetleri düşmektedir. Dijital bir sigorta şirketi, geleneksel sigorta şirketlerine göre güçlü bir rekabet avantajı elde etmektedir. Şirketler dijital platformlar sayesinde dağıtım maliyetlerini düşürebilmekte ve sosyal medya, e-posta ve mobil uygulamalar yoluyla müşterilerle daha iyi iletişim kurabilmektedir. Büyük veri, yapay zeka ve tahmine dayalı analitik tarafından yönlendirilen daha doğru sigortalama ile hem sigortacılar hem de sigortalılar büyük tasarruf sağlamaktadır. Dijital sigorta ayrıca, şirketlerin yeni ürünlerini pazara çıkış hızını da arttırarak şirketlerinin karlılığını da arttırmaktadır.
- Şirketler daha doğru risk değerlendirmesi yapabilmektedir. Dijital iş modelleri, daha iyi risk değerlendirmesi sağlamanın yanı sıra sürüş yardımı, sağlık ve yaşam tarzı izleme

söz konusu olduğunda sigortalı olayları önlemeye yardımcı olmaktadır.

- Dijitalleşme daha iyi müşteri deneyimine yardımcı olmaktadır. Mobil uygulamaların ve sosyal ağ entegrasyonunun kullanılması, müşterinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Günümüz tüketicileri her şeyin ihtiyaç duydukları yerde ve zamanda anında olmasını beklemektedir. Dijital sigorta, self servis portallar, canlı sohbet ve modern tüketicilere hizmet veren sigorta uygulamaları gibi özelliklerle bunu mümkün kılmakta ve poliçe yönetimi, tazminat talepleri ve faturalandırma gibi temel sigorta işlevlerini nerdeyse otomatik hale getirmektedir (Wargin, 2021).
- Sigorta sektöründeki portföy gün geçtikçe daha da genişlemekte ve takibi zor hale gelmektedir. Ancak dijitalleşme ile birlikte geniş veri kayıt yelpazesi, sigorta şirketlerinin çok özel riskleri kapsamasına ve yeni mikro segmentlerle çalışmasına olanak tanımaktadır.
- Dijitalleşme sayesinde sigortacılar dolandırıcılıktan daha fazla yalıtılmış hale gelmektedir. Dijital teknolojiler ile sahtekarlık tespiti için geçen süre ve değerlendirme süresi kısalmaktadır.

4.3.2. Dijitalleşmenin Dezavantajları

Sektördeki dijitalleşmenin avantajlarının yanı sıra, artan dijitalleşme riskleri de beraberinde getirebilmektedir. Dijitalleşmenin getirdiği siber riskler çok az anlaşılmanın aksine hızla gelişmekte ve her gün daha da tehlikeli bir hal almaktadır. Birçok işletme siber risklere maruz kaldıklarının tam olarak farkında değildirler. Ancak sektörün boyutu, depoladıkları veri türü ve miktarı ne olursa olsun, bilişim teknolojileri hataları veya kötü niyetli saldırılar riski altındadır. Sigorta şirketleri bu siber riskleri önleme konusunda aktif bir şekilde çalışmaktadırlar.

Teknolojinin gelişme hızı ve bir siber saldırının potansiyel olarak büyük ölçekli sonuçları, siber risklerin önlenmesini zorlaştırır da, bir şirket belirli bilgi teknolojileri tehditlerini ve zayıflıklarını tanımlayarak, uygun önleme ve azaltma önlemlerinin uygulanmasını sağlamak için düzenli olarak güvenlik denetimleri yaparak bu riskleri azaltılabilmektedir. Sigorta şirketleri ise bu süreçte müşterilerinin mümkün olan en yüksek düzeyde siber dayanıklılığa ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Siber sigorta poliçeleri biçiminde değerli risk aktarım araçları sunmanın yanı sıra, riskleri yönetmedeki deneyimleri, güvenlik denetimleri veya üçüncü taraf sertifikasyonunun kullanılması yoluyla etkili risk yönetimi uygulamalarının geliştirilmesine yardımcı olabilmektedirler.

Dijital sigortacılığın artmasıyla birlikte dijital tehditlerde artmaktadır ve buna bağlı olarak müşteriler kendilerini koruma ihtiyacı hissetmektedir. Artan tehditlere karşın sektörde siber sigortalar ön plana çıkmaktadır. Siber sigorta piyasası incelendiğinde hala çok küçük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu durum siber sigortaların bireyler ve işletmeler tarafından gerektiği kadar önemsenmediğini göstermektedir (Akyüz, 2018: 33).

Son yıllarda birçok şirket siber sigorta alanında faaliyetlerini artırmıştır. Bireyler için siber sigorta poliçesi sunan şirketler arasında Munich Re, AIG CyberEdge, Saga Home Insurance, Burns ve Wilcox ve Chubb gibi şirketler sayılabilir. Siber sigorta ürünleri, sigortalının siber saldırılar sonucu hasar görmüş cihazlarının onarılması veya değiştirilmesi ile ekspertiz harcamaları için teminat sağlamaktadır. Bu ürünler ayrıca veri kurtarma, kredi izleme hizmetleri ve çalınan kimliklerin geri alınması gibi teminatları da içerebilmektedir (Akyüz, 2018: 33).

Siber sigortaların gelişebilmesi için, toplumda bulunan bireylerin ve işletmelerin dijital

tehlikelere karşı daha bilgili hale gelmesi gerekmektedir. Ayrıca, siber sigorta ürününün daha uygun şekilde fiyatlandırılabilmesine bağlı olarak bu alan gelişerek daha yaygın hale gelecektir (Akyüz, 2018: 34).

Dijitalleşmenin bir diğer dezavantajı dönüşümün zaman alıcı olmasıdır. Kökleri geleneksel uygulamalara dayalı olan bir sektör için teknolojiye geçiş çok kısa bir sürece gerçekleşmeyecektir. Dijital bir altyapı oluşturmak, çalışanları bu sürece alıştırmak ve müşterileri yeni ara yüzler ile nasıl başa çıkacakları konusunda bilgilendirmeleri gerekmektedir.

Mevcut bir fiziksel sistemden, özellikle ağır ve hassas evrak işleriyle uğraşan sigorta endüstrisinde dijital bir platforma geçiş zor olabilir. Doğru veri ve müşteri transferleri sağlamanın yanı sıra, dijitalleşen bir sigorta şirketi, mevcut personeli yeni bir ara yüzde gezinme konusunda eğitmek ve müşterilere çevrimiçi hizmetlere nasıl erişecekleri konusunda rehberlik etmek zorunda kalacaktır. Dijitalleşme aynı zamanda yeni teknolojinin sık sık ortaya çıktığı dinamik bir manzardır ve tek seferlik bir geçişin aksine onu sürekli bir evrim haline getirir.

4.4. Fırsatlar

Dijitalleşme zaman ve finans açısından işletmeler için birtakım zorluklar yaratsa da fırsatları da beraberinde getirmiştir. Özellikle dijitalleşme ile ortaya çıkan koşulların oluşturduğu bazı riskler sigorta sektörü için yeni poliçelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca sigorta şirketleri için sürekli gözetim (Continuous Monitoring) hizmeti verilmesi gibi ek faaliyet imkanları da bulunmaktadır.

4.4.1. Siber Sigorta

Siber sigorta, bilgilerin ihlal edilmesi ile bağlantılı zararlar ve savunma masraflarını, üçüncü kişilerin verilerine virüs buluşması, sigorta ettirenin yetkisi dışında üçüncü kişilerin bilgilerine ulaşılması, sistem kodlarının çalınması, donanımların çalınması, çalışanların bilgileri açık etmesi gibi bir kısım riskleri kapsamaktadır. Ayrıca Siber Sigortalar ile ağ kesintisi yüzünden uğranılan gelir kayıpları, güvenlik tehdidinin kaldırılması için üçüncü kişilere yapılan tehdit ödemeleri ya da elektronik bilgilerin ihmal sonucu zarar görmesi ve yapılan savunma masrafları isteğe bağlı olarak güvence altına alınabiliyor. Siber risk sigortası ürünü ilk olarak 1990'lı yılların sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmıştır ancak çok hızlı büyüyen bir iş sektörü olarak karşımıza çıkmaktadır. 2014'ten bu yana siber sigorta için yapılan ödemeler 2 Milyar doları aşmıştır. Sektörün ilerleyen her geçen yılda %100'den fazla büyümesi beklenmektedir (bgasecurity.com). Türkiye'de şirketlerin risk algısına bakıldığında, siber tehdit ve saldırılar, yüzde 61 ile ekonomik belirsizlikten sonra ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye'deki siber sigorta sahipliği ise yüzde 33 seviyelerinde bulunmaktadır (Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 2022 Salı).

Tablo.2 Türkiye'de Sigorta Hizmeti Veren Bazı Kurumların Siber Risk Ürünleri

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

KURUM	ÜRÜN ADI	TEMİNATLAR							
		Eski haline getirme	Siber fidye	Güvenlik ve gizlilik ihlali	Ağ Güvenliği	İş Durması	Siber suç	Ödeme kartı-Veri güvenliği	Medya Sorumluluk
Aksigorta	Siber Korunma Sigortası	x	x	x	x	x	x	x	x
Anadolu Sigorta	Ticari Siber Güvenlik Paket	x	x	x	x	x	x	x	x
Ata Sigorta	Siber Risk Sigortası	x	x	x	x	x	x	x	x
Allianz	Siber Sorumluluk Sigortası	x	x	x	x	x	x	x	x
Phillip Sigorta	Ticari Siber Güvenlik	x	x	x	x	x	x	x	x
Asron Sigorta	Siber Sigorta	x	x	x	x	x	x	x	x

Kaynak: Cebeci, 2021:163-188

4.4.2. Sürekli Gözetim Hizmeti (Continious Monitoring)

Siber sigorta yapan firmalar dışında sürekli gözetim (Continious Monitoring) hizmeti sunan firmalarda bulunmaktadır. Sürekli Gözetim, Siber Güvenlik alanında yeni ortaya çıkmış ve son yıllarda hızla önem kazanan bir Siber İstihbarat Servisi modelidir. Bu alanda hizmet veren dünya genelinde çok sayıda firma bulunmamaktadır. Türkiye’de bu alanda sektöre hizmet veren tek firma, geliştirdiği Scorecard ürünüyle Normshield firmasıdır. Dünya genelinde Sürekli Gözetim Hizmeti Sunan firmalar şunlardır (bgasecurity.com):

- NormShield
- Bitsight
- SecurityScorecard
- Riskrecon
- FicoScore

4.5. Öneriler

Sigorta şirketleri, COVID-19'un ortaya çıkardığı bir dizi trendle de mücadele etmektedir. McKinsey Küresel Sigorta Raporu’nda (2022) zorluklar derinleşse de aslında bu eşsiz bir fırsat olarak değerlendirmektedir. Bu dönemde değer yaratmanın önemine değinerek sigortacıların cevaplaması gereken temel stratejik soruları sıralamıştır. Bunlar:

- Hissedarlar için nasıl daha fazla değer yaratabilirler?
- Gizli talebi açığa çıkarabilir ve müşteri deneyimini geliştirebilirler mi?
- Verimliliği artırmaya yönelik uzun soluklu arayışta nasıl ivme kazanabilirler?
- Ayrıca yetenek ne olacak? Pandemiden sonra en parlak ve en iyileri cezbetmek ve elde tutmak için çalışan önermesini nasıl yeniden hayal edebilirler?
- Son olarak, sigortacılar bireysel ve toplu olarak sigortanın toplumdaki rolünü ve amacını nasıl yeniden çerçeveleyebilir?

McKinsey Küresel Sigorta Raporu’ndan da faydalanılarak sektörün değer yaratması için geliştirilen bazı öneriler:

- Ekosistemler ve sigorta teknolojileriyle etkileşim kurmak,
- Müşteri katılımını ve deneyimini geliştirmek ve kişiselleştirmek,

- Dijital çağ için yeni işler geliştirmek. Örneğin siber güvenlik ve drone sigortası,
- Yeteneği çekmek ve elde tutmak için kültürü, çeşitliliği ve çalışma biçimlerini yeniden hayal etmek. 1800'lerde Sanayi Devrimi, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki birçok kişiyi tarlalardan fabrikalara taşıırken 1940'larda 2. Dünya Savaşı, kadınları eşi görülmemiş oranlarda işgücüne dahil etmiştir. 1990'larda kişisel bilgisayarların ve e-postanın patlaması üretkenlikte ve karar alma hızında hızlı bir artışa yol açarak bugün bildiğimiz dijital çağı başlatmış ve sonunda 2020'de, COVID-19 salgını, çalışanları ofislerden çıkarıp evden çalışmaya yöneltmiştir.
- Dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan gelişmeler sigorta şirketlerine birçok katkı sağlarken aracılardan kaygıya kapılmasına neden olmaktadır. Dijitalleşme ile birlikte müşterilerin sigorta şirketleri ve ürünler hakkında temel bilgilere internet aracılığıyla daha kolay ulaşabilmesi aracılardan sektördeki yeri ile ilgili kaygıya kapılmasına neden olmaktadır. Ancak özellikle anlaşılması kolay sigorta ürünlerinden ziyade sektörde bulunan birçok karmaşık sigorta ürünleri için hala danışmanlığa (acentelere) ihtiyaç duyulmaktadır.
- Sektör dijitalleşirken sektördeki tüm aktörlerin de dijitalleşmesi ve teknolojik gelişmelere uyum sağlaması gerekmektedir. Zincirin bir halkası dahi zayıf olursa bu süreç sağlam ve sağlıklı bir şekilde yürümeyecektir.
- Sigorta şirketlerinin yanı sıra aracılardan ve diğer hizmet sağlayıcıların da güçlü bir dijital ekosisteme ihtiyacı vardır.
- Sigorta şirketleri ve acenteleri müşterilerinin beklediği dijital deneyim türünü sağlayamazsa, müşterilerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, A. (2018). Dijital Tehditlerin Artması ile Siber Sigortalar Atağa mı Kalkacak? Reasürör Dergisi, 33-35.
- Albaş, O. "Ortadaki Adam Saldırısı [MITM] Detaylı Anlatım" <https://medium.com/@oguzalbast02/ortadaki-adamald%C4%B1r%C4%B1s%C4%B1-mitm-detayl%C4%B1-anlat%C4%B1m-5e5f86af1d6a> (Erişim tarihi 28.09.2019)
- Armutlu, H., Akçay, M. (2013). Bulut bilişimin bireysel kullanımı için örnek bir uygulama. Akademik Bilişim Konferansı (s.23-25), Antalya.
- Aydoğdu, İ. (2021) Sigortacılıkta Dijital Dönüşüm ve Zorluklar https://www.sas.com/tr_tr/insights/fraud/sigortacilikta-dijital-donusum.html, Erişim tarihi 19.11.2022
- Baştürk, Feride (2019), "Sigortacılık Sektöründeki Dijitalleşme Süreci ve Sigortacılık Eğitimine Yansıması", International Congresses on Education 2019, ERPA (Educational Researches and Publications Association), Sakarya Üniversitesi, 19-22 Haziran 2019, 320-328.
- Beck, R., Stenum Czepluch, J., Lollike, N. ve Malone, S. (2016). Blockchain-the gateway to trust-free cryptographic transactions. In: European conference on information systems.
- Cebeci, İ., (2021). Türkiye'de Siber Risk Sigortalarına İlişkin Bir Değerlendirme, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 56(1), 163-188
- Davis, D., (2019) "ISTR 2019: Internet of Things Cyber Attacks Grow More Diverse" <https://www.symantec.com/blogs/expert-perspectives/istr-2019-internet-things-cyber-attacks-grow-more-diverse> (Erişim tarihi 22.10.2019)
- Digikey, (2019) "5 Leading IoT Security Breaches and What We Can Learn From Them" <https://www.digikey.com/en/maker/blogs/2019/5-leading-iot-security-breaches-and-what-we-can-learn-from-them> (Erişim tarihi 16.10.2019)

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

- Eckert, C. ve Osterrieder, K. (2020). How digitalization affects insurance companies: overview and use cases of digital technologies. Springer.
- Edinçgil, A. (2021) Dijital Sigortacılık, <https://www.bankasurans.com.tr/makaleler/dijital-sigortacilik>, Erişim Tarihi:19.11.2022
- Eling, M. ve Lehmann, M. (2018). The Impact of Digitalization on the Insurance Value Chain and the Insurability of Risks. Springer.
- Eset, (2019) “Oltalama (Phishing)” <https://www.eset.com/tr/phishing/>(Erişim tarihi: 29.10.2019)
- <https://fintechistanbul.org/2019/04/01/dijital-donusum-sigortacilik-sektorune-neler-getirecek/> (Erişim Tarihi: 15.05.2021).
- Goud, N. (2019) “List of Countries which are most vulnerable to Cyber Attacks” <https://www.cybersecurity-insiders.com/list-of-countries-which-are-most-vulnerable-to-cyber-attacks/>(Erişim tarihi: 01.10.2019)
- Hatipoğlu, C. ve Tunacan, T. (2021), Türkiye’de Siber Saldırı ve Tespit Yöntemleri: Bir Literatür Taraması, BŞEÜ Fen Bilimleri Dergisi 8(1), 430-445, 2021, <https://doi.org/10.35193/bseufbd.838732>
- Hui Kyong Chun W (2011) Crisis, Crisis, Crisis, or Sovereignty and Networks, Theory, Culture&Society, 28(6), 91-112, <https://doi.org/10.1177/0263276411418490>, Erişim Tarihi: 07.07.2019.
- Hunt, J. ve Figat, M. (2021). The Balance. <https://www.thebalance.com/best-digital-insurance-4160643>, Erişim Tarihi: 13.05.2021
- Impreva, (2019) “Social Engineering” <https://www.imperva.com/learn/application-security/social-engineering-attack/>(Erişim tarihi: 01.10.2019)
- Kalelioğlu, E. (2019) “ WannaCry Saldırısının Üstünden İki Yıl Geçse de Hâlâ Milyonlarca Bilgisayar Risk Altında” <https://www.webtekno.com/wannacry-saldirisinin-ustunden-iki-yil-gecse-de-h-l-milyonlarca-bilgisayar-risk-altinda-h68524.html> (Erişim tarihi 11.10.2019)
- Karel, (2019) “ Internet of Things (Nesnelerin İnterneti) Nedir? Cihazların Etkileşim Trendleri” <https://www.karel.com.tr/blog/internet-things-nesnelerin-interneti-nedir-cihazlarin-etkilesim-trendleri/> (Erişim tarihi: 01.10.2019)
- Kaspersky, (2019) “Fidye yazılımı, Tanım, Önleme ve Kaldırma” <https://www.kaspersky.com.tr/resource-center/threats/ransomware> (Erişim tarihi 09.10.2019)
- Kubilay, H., Kubilay, İ. A. (2013). Sigortacılık Sektöründe Bilişim Teknolojilerinin Rolü. Yaşar Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Aydın Zevkliler Armağanı, 2, 1819- 1855
- MacSWEENEY, G. (1999). Virtually Possible. Insurance and Tecnology, 24(4).
- McMahon, C. (2015). Top 5 Tech Trends for 2015. Insurance Networking News, 17 (6), 10-16.
- Milliyet. (2020). "Artan Drone Trafığı Sigorta Sektörü İçin Yeni Pazar Yarattı". <https://www.milliyet.com.tr/sigorta/artan-drone-trafigi-sigorta-sektoru-icin-yeni-pazar-yaratti-6362997> (Erişim Tarihi: 13.03.2021)
- Nabiyev, V. V. (2012). Yapay Zeka/İnsan-Bilgisayar Etkileşimi, Seçkin Yayınları, Ankara.
- OECD, 2016, Ekonomik ve Sosyal Refah için Dijital Güvenlik Risk Yönetimi, <https://hgm.uab.gov.tr/uploads/pages/siber-guvenlik/oecd.pdf>, Erişim Tarihi: 19.11.2022
- Özgül I., (2017) “Sosyal Mühendislik Nedir ve Nasıl Korunulur? <https://teknobolge.com/nedir/sosyal-muhendislik-nedir-ve-nasil-korunulur/>(Erişim tarihi: 11.10.2019)
- Pagano, A. ve Liotine, M. (2020). Technology in supply chain management and logistics. Cambridge MA, United States: Elsevier.
- PwC. (2016). PwC global report on the commercial applications of drone technology. <https://www.pwc.pl/pl/pdf/clarity-from-above-pwc.pdf> (Erişim Tarihi: 05.04.2021).
- Retruster, (2019) “2019 Phishing Statistics and Email Fraud Statistics” <https://retruster.com/blog/2019-phishing-and-email-fraud-statistics.html>(Erişim tarihi: 01.10.2019)

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

Sevli, O., ve Küçüksille, E. U. (2012). Bulut bilişimin eğitim alanında uygulanması. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 16(3) 248-254

Tech Drone League. (2021). Drone Teknolojisi ve Robotik Hayat. <https://www.techdroneleague.com/drone-teknolojisi-robotik-hayat/> (Erişim Tarihi: 02.04.2021).

Tian, F. (2016). An agri-food supply chain traceability system for china based on RFID & Blockchain technology. 13th Internatinol Conference on. Kunming, Çin.

Thomas,T. et al. (2020). Machine Learning Approaches in Cyber Security Analytics, ISBN-13: 978-9811517051, Springer

Utkueri, O. (2019). Dijital Dönüşüm ve Sigorta Sektörü. Reasürör Dergisi, 4-10.

Wargin, J. (2021). Duck Creek Technologies. Digital Insurance & You: Understanding the New Industry Standard. <https://www.duckcreek.com/blog/digital-insurance/>(Erişim Tarihi:22.05.2021).

Yanık, S. ve Yazıcı, S. (2002). Sanal Sigortacılık. Reasürör, 4-15.

Yurdakul, M. ve Dalkılıç, N. (2016). Sigortacılık Sektöründe Dijital Çağ. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 65.

İnternet Kaynakları:

<https://www.bankasurans.com.tr/sigorta-sektoru-insurtech-ile-gelisecek/> (19.12.2020).

<https://www.avast.com/c-cracking> (Erişim tarihi 25.09.2019)

<https://www.tsb.org.tr/yayinlar>, TSB, 2021 Sektör Raporu, Erişim Tarihi:19.11.2022

<https://www.bgasecurity.com/2017/12/siber-sigorta-nedir-siber-saldiriya-maruz-kalinirsa-ne-olur/>

KORONAVİRÜS SÜRECİNDE SİGORTACILIK SEKTÖRÜ

Uğur TÜRKEL

GİRİŞ

Çin'in Wuhan kentinde 2019 yılı sonunda ortaya çıkan Covid-19 salgını, sadece birkaç ay içerisinde dünyanın büyük bölümünü etkisi altına almış; Türkiye'de ilk resmi vaka tespitinin yapıldığı gün de olan 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir. Dünya çapında ülkelerin pandemiye karşı aldıkları tedbirler sebebiyle;

- Ekonomik ve sosyal hayat yavaşlamış,
- Toplumların tüketim alışkanlıklar değişmiş,
- Tedarik ve üretim zincirlerinde aksamalar meydana gelmiştir.

Covid-19'un Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri de, beklendiği üzere, neredeyse tüm sektörlerde büyük hasarlara yol açmıştır. Bu sebeple, pandeminin ekonomiye verdiği zararları karşılamak amacıyla, "Ekonomik İstikrar Kalkanı" adı verilen bir destek paketi hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda;

- Çok sayıda vergi mükellefinin vergi ödemeleri ötelenmiş,
- Devlet bankalarının kredi alacakları ertelenmiş,
- İşsizliği önlemek amacıyla kısa çalışma ödeneği uygulamaya konmuştur.

Yaşanan tüm bu unsurlardan genel olarak finans sektörü, özel olarak da sigortacılık sektörü ürün ve hizmetleriyle derinden etkilenmiştir. Sigorta şirketleri, içinden geçtiğimiz süreçten, prim üretimleri ve finansal varlıkları (aktifleri) başta olmak üzere, farklı şekillerde etkilenmiş; bu durum kârlılık ve büyüme performanslarına yansımıştır.

Üretim, ticaret, hizmet, nakliyat, taşımacılık, turizm, seyahat gibi alanlardaki durgunluk ve daralmalar sonucu, toplumsal kapanmaların yoğunlaştığı dönemlerde, bu sektörlerle bağlı

poliçe üretimleri azalmıştır. Özellikle kısıtlamalara bağlı yapılan organizasyon iptalleri, taahhüt edilen sorumluluklar niteliğince yerine getirilemeyince devreye giren geniş kapsamlı sorumluluk sigortaları gibi nedenle hasar ödemelerinde kayda değer artışlar yaşanmıştır. Ayrıca pandemiden yapıları ve imkânları gereği, küçük ve orta ölçekli işletmelerin daha fazla etkilenmesi de sigortalılık oranında beklenen gelişmenin kaydedilmesinin önüne geçmiştir.

Pandemi döneminin sigortacılık sektörü üzerindeki olumlu etkilerini inceleyecek olursak, ilk sıraya toplumda artan risk farkındalığı yazılabilir. Çünkü kişiler gelecekteki belirsizlikler ve karşılaşılabilecekleri riskler için sigorta ürünlerinin sağladığı güvenceye en çok bu dönemde yaşadıkları durumlar sebebiyle ihtiyacı olduğunu fark etmiştir. Bunun yanı sıra; kişiler gerek poliçe / ürün / hizmet satışı öncesinde, gerek satın alma tercihlerinde, gerekse satın alma sonrasındaki hasar bildirimini ve hizmet taleplerinde yoğun olarak internet, mobil ve telefon kanallarına yönelmiş; aynı oranda ve doğrultuda dijital sigortacılık da büyük bir ivme kazanmıştır.

2.SEKTÖRÜN FİNANSAL PİYASALARDAKİ YERİ

Türk finans sektörünün, pandemi öncesinde olduğu gibi pandemi döneminde de reel sektörün finansman ihtiyacını karşılamaya devam ederek hem ekonomik hayatın sürdürülebilirliği için önemli bir fonksiyon üstlendiği hem de zorlaşan piyasa koşullarına rağmen karlılığını arttırdığı söylenebilir.

Pandeminin ilk yılı olarak ele alınabilecek 2020 yılı sonu itibarıyla bankacılık sektörü 6,1 trilyon TL aktif büyüklük ve %89,9 pay ile finans sektöründe ilk sırada yer alırken; sigorta ve bireysel emeklilik sektörü %4,5 pay ve 307,8 milyar TL'lik büyüklükle ikinci sırada yer almıştır. Finans sektörünün diğer paydaşlarının toplam 380,3 milyar TL ile payları %5,6 olmuştur. Finans sektörü pay dağılımında 2021 yılı sonunda da benzer oranlar oluşmuşken bankacılık sektörü 9,2 trilyon TL (%89,7 pay) sigorta ve bireysel emeklilik sektörü 427 milyar TL (%4,1 pay) finans sektörünün diğer paydaşları ise 634,6 milyar TL(%6,2 pay) aktif büyüklüğe ulaşmıştır. Yıllar itibarıyla ilgili aktif büyüklükler Tablo1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Finansal Sistemdeki Aktif Büyüklük (Milyar TL)

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Bankalar	2.357	2.595,4	3.257,8	3.867	4.490,8	6.106,4	9.215,5
Sigorta, Reasürans ve Emeklilik Şirketleri	98,4	122,2	152,3	178,4	236,6	307,8	427
Menkul Kıymet Yat. Fonları	37,2	41,8	54,2	46,8	113,8	128,5	267,4
Finansal Kiralama Şirketleri	40,6	48,5	58,1	68,5	58,2	70,3	106
Faktöring Şirketleri	26,7	33,1	43,7	34,6	37	48	65
Tüketici Finansman Şirketleri	27,2	32,8	39,1	39,7	27,6	36,1	48,7
Aracı Kurumlar	15,3	21,2	23,1	21,9	28	41,3	53,7
Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları	21,3	25	26,9	19,4	32,7	55,3	87,3
Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları	1,3	1,1	2,6	1,5	3	7,6	6,5
Genel Toplam	2.625	2.921,1	3.657,8	4.277,8	5.027,7	6.801,3	10.277,1

Kaynak: 2021 Sektör Raporu, s.11, Türkiye Sigorta Birliği, 2022.

Tablo 1'e göre 2021 yılında, "Bankacılık" ile "Sigortacılık, Reasürans ve Emeklilik Şirketleri" sektörlerinden diğer finans sektörlerine, sınırlı bir oranda da olsa, fon transferi gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca ilgili 2021 yılının son çeyreğinde ortaya çıkmaya başlayan yüksek enflasyonist ortamın "Bankacılık" sektöründe olduğu kadar sigortacılık sektörünün aktifini, nominal olarak da olsa, büyütemediği görülmektedir. Ancak yine de pandeminin ortaya çıktığı 2019 yılından itibaren sigortacılık sektörünün aktifinin "Bankacılık" hariç finans sektörünün diğer tüm paydaşlarının toplamından fazla olduğu görülmektedir.

Sigortacılık sektörünün 2021 yılı toplam prim üretimi 100 Milyar TL'nin biraz üzerindedir (Bkz. Tablo 3). Sektörün 400 Milyar TL üzerinde bir aktif büyüklüğe sahip olmasının temel nedeni Bireysel Emeklilik Sistemi (BES)'ndeki 200 Milyar TL'den fazla tutara ulaşan fon büyüklüğüdür (Bkz. Tablo 4). Ayrıca diğer bir bakış açısıyla, sadece BES'te biriken fon miktarı dahi finans sektöründeki üçüncü büyüklük olan "Menkul Kıymet Yatırım Fonlarına" oldukça yaklaşmıştır.

Ayrıca sigorta primleri ve emeklilik sektörü fonları ağırlıklı olarak sermaye piyasalarında değerlendirilerek banka dışı finansal piyasaların gelişmesini sağlamakta, ekonomiye sürdürülebilir katkı sunmaktadır. Bu misyonuyla faaliyet gösteren sigorta ve emeklilik şirketlerinde çalışan sayısı 20 bini aşmışken, sektörün dağıtım kanallarıyla beraber istihdam rakamı 200.000 kişiyi aşmaktadır. Ayrıca sektörün faaliyetleri sebebiyle doğrudan veya dolaylı olarak etkileşimde olduğu sağlık sektörü ve taşıt onarım sektörü gibi yan sektörler de hesaba katıldığında, sektörün etkisi, önemi ve taşıdığı büyüme potansiyeli daha da artmaktadır.

3. SEKTÖRÜN YAPISI

2021 sonu itibarıyla Türkiye Sigorta Birliği'ne üye 50 sigorta şirketi, 15 emeklilik şirketi ve 4 reasürans şirketi bulunmaktadır. Yıllara göre şirket sayıları aşağıdaki Tablo 2'de gösterilmiştir.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

Tablo 2: Sigorta, Reasürans ve Emeklilik Şirketleri Sayısı

Şirket Türü	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Sigorta Şirketleri	46	47	45	43	45	50
Hayat Dışı	41	42	40	38	39	43
Hayat	5	5	5	5	6	7
Emeklilik Şirketleri	18	18	18	17	15	15
Reasürans Şirketleri	3	3	3	3	3	4
Toplam	67	68	66	63	63	69

Kaynak: 2021 Sektör Raporu, s.19, Türkiye Sigorta Birliği, 2022

Türk sigortacılık sektörünün yapısı incelenmek istendiğinde prim üretimine göre veya aktif büyüklüğe göre ayırım öne çıkmaktadır. Aktif büyüklüğe göre sıralamada topladıkları katkı paylarını borçları olarak muhafaza edip, yöneten emeklilik şirketleri üst sıralarda yer almaktayken; prim üretiminde ise hasar süreçleri yönetmek durumunda kalan elementer sigorta şirketleri öne çıkmaktadır.

Sektörün pandeminin ilk yılı sayılabilecek 2020 yılında toplam prim üretimi bir önceki yıla göre %19,25 artış göstermiştir. İlgili artış hayat branşında %27’yi aşmıştır. 2021 yılı verilerine bakıldığında ise hayat branşında %20,14 artış ile 17,3 milyar TL’lik prim üretimi gerçekleşmiştir. Hayat ve hayat dışı sigortalarda toplam prim üretimi ise geçen yılın aynı dönemine göre %27,02 büyüyerek 104,901 milyar TL’ye ulaşmıştır. 2018 yılından itibaren branş bazında prim üretim değerleri, değişimleri ve payları aşağıdaki Tablo 3’te sunulmuştur.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

Tablo 3: Branşlara Göre Prim Geliri, Yıllara Göre Değişim ve Branşların Yüzde Payları (Prim: Milyon TL)

YILLAR BRANŞLAR	2018			2019			2020			2021		
	Prim	Değ.%	Pay%	Prim	Değ.%	Pay%	Prim	Değ.%	Pay%	Prim	Değ.%	Pay%
Kaza	1.807	7,43	3,31	2.372	31,25	3,43	2.237	-5,71	2,71	2.409	7,68	2,30
Hastalık/Sağlık	6.245	24,30	11,43	8.358	33,84	12,07	10.096	20,78	12,23	13.078	29,54	12,47
Kara Araçları	7.843	13,40	14,35	9.406	19,93	13,58	10.738	14,16	13,00	14.288	33,07	13,62
Hava Araçları	179	57,56	0,33	223	24,46	0,32	369	65,14	0,45	469	26,88	0,45
Su Araçları	300	37,62	0,55	413	37,67	0,60	621	50,41	0,75	1.058	70,34	1,01
Nakliyat	829	27,28	1,52	950	14,58	1,37	1.204	26,66	1,46	1.844	53,15	1,76
Yangın ve Doğal Afetler	6.977	21,44	12,76	8.447	21,06	12,20	10.585	25,32	12,82	14.050	32,73	13,39
Genel Zararlar	5.246	20,46	9,60	5.879	12,06	8,49	7.962	35,43	9,64	11.037	38,62	10,52
Kara Araçları Sorumluluk	15.860	21,40	29,01	18.721	18,04	27,03	20.494	9,47	24,82	23.323	13,80	22,23
Hava Araçları Sorumluluk	194	47,51	0,36	263	35,77	0,38	298	13,13	0,36	488	63,78	0,47
Su Araçları Sorumluluk	31	18,86	0,06	44	42,94	0,06	57	28,93	0,07	88	53,08	0,08
Genel Sorumluluk	1.392	35,46	2,55	1.713	23,05	2,47	2.190	27,85	2,65	3.216	46,84	3,07
Kredi	248	42,95	0,45	304	22,53	0,44	390	28,33	0,47	528	35,29	0,50
Kefalet	71	43,52	0,13	92	28,40	0,13	123	34,47	0,15	221	78,69	0,21
Finansal Kayıplar	345	6,11	0,63	505	46,21	0,73	556	10,11	0,67	1.154	107,44	1,10
Hukuksal Koruma	167	-25,28	0,31	197	17,90	0,29	224	13,75	0,27	300	33,45	0,29
Hayat	6.920	1,12	12,66	11.358	64,13	16,40	14.431	27,05	17,47	17.337	20,14	16,53
Toplam	54.663	17,36	100,00	69.254	26,69	100,00	82.583	19,25	100,00	104.901	27,02	100,00

Kaynak: 2021 Sektör Raporu, ss.20-21, Türkiye Sigorta Birliği, 2022

Yukarıdaki Tablo 3 incelendiğinde, 2021 yılında “Hastalık/Sağlık”, “Kara Araçları”, “Yangın ve Doğal Afetler”, “Genel Zararlar”, “Kara Araçları Sorumluluk” ve “Hayat” branşlarınınca üretilen toplam prim büyüklüğünün, tüm sektörde üretilen prim büyüklüğünün yaklaşık %90’ını oluşturduğu, ilgili trendin diğer yıllarda da benzer olduğu görülmektedir. Bu sebeple ilgili branşlar, yakınsallıkları ve ilişkileri temel alınarak oluşturulan 3 alt başlıkta ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Alt başlıklardaki grafiklerde, okuyucuya bir karşılaştırma alanı sunma ve verinin son yıllardaki yüksek enflasyondan arındırılması amacıyla, prim üretim değerleri Dolar (\$) olarak verilmiştir.

3.1. Kasko ve Trafik Sigortaları

35 şirketin faaliyet gösterdiği Kara Araçları Sigortası kapsamında sadece kasko sigortası prim üretimi yapılmaktadır. Pandemi nedeniyle uygulanan sosyal kapanma tedbirleri kapsamında trafiğe çıkışların azalması kaza frekansının düşmesine yol açmıştır. Bu durum trafik kazalarının ve tazminat taleplerinin azalmasına dolayısıyla ilgili dönemdeki hasar/ prim oranlarının düşmesine yol açmıştır. Ancak, pandemi sebebiyle yedek parça tedarikinde yaşanan sıkıntılar kasko sigortası maliyetlerini de arttırmıştır. Kasko sigortalarının poliçe bazındaki artış – azalış trendi, işçilik ve yedek parça

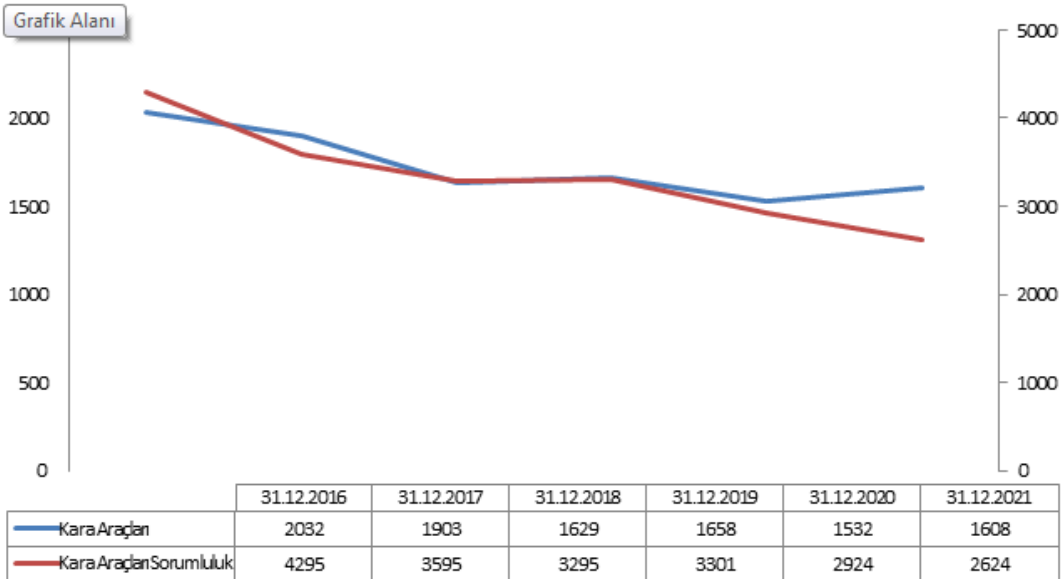
Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

maliyetleriyle beraber; genelde sıfır araçların krediyle alınması sebebiyle, banka kredi faizleri ile sıfır araç satışlarındaki ilişki paralelinde bir seyir izlemektedir. Ayrıca finansal piyasalardaki değişken kur hareketlerinin maliyetler üzerindeki yukarı yönlü etkisinin yanında, çip krizi ile lojistik hizmetlerinde aksamalar sıfır araç arzında daralmayı derinleştirmiştir. Sonuç olarak, üretim ve tedarikten kaynaklanan sorunların bozduğu arz-talep dengesi ile değişen /düşürülen faiz seviyelerinin yol açtığı kur hareketliliği, araç satışlarını ve doğal olarak kasko sigortası üretim performansını olumsuz etkileyen faktörler olmuştur. Bu sebeplerle kasko sigortası kapsamındaki üretimde istenen büyüme sağlanamamış, branşın toplam sektör içindeki payı 2020 yılında %13 iken 2021 yılında %13,62 olmuştur.

29 şirketin faaliyet gösterdiği Kara Araçları Sorumluluk Sigortası dâhilinde ise; zorunlu trafik sigortası, yeşil kart sertifikası ve motorlu kara taşıtları ihtiyari mali sorumluluk sigortası poliçeleri düzenlenmektedir. Kara araçları sorumluluk branşının toplam prim üretimi içindeki payı 2020 yılında %24,82 iken, 2021 yılında bu oran %22,23'e düşmüştür. Trafik sigortası sektörün amiral gemisi niteliğinde olup, uzun yıllardır kârsızlık sorunu yaşamaktadır. 2020 yılı, pandemi etkisine bağlı olarak kaza frekansının düşmesi ve yatırım gelirleri sayesinde kârlılıkta ayrışan bir yıl olsa da 2021 yılında tekrar eski seviyelerine gelen frekans ve artan hasar maliyetlerine bağlı olarak zarar hâli varlığını sürdürmektedir.

Aşağıdaki Grafik 1'de 2016-2021 yılları arasında ilgili branşlardaki prim üretim tutarları USD bazında gösterilmiştir.

Grafik 1: Yıllara Göre Kara Araçları ve Sorumluluk Sigortası Prim Üretimi (Milyon USD)

Kaynak: 2021 Sektör Raporu, ss.22-23, Türkiye Sigorta Birliği, 2022

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

Grafik 1'e göre her iki branşta da geçen yıllardaki enflasyonist ortam sebebiyle prim tutarlarının dolar bazında azalış trendinde olduğu görölmektedir. Kasko sigortası (Kara Araçları) 2021 yılında dolar bazında yaklaşık %5 civarında bir büyüme kaydederken, Trafik sigortalarında (Kara Araçları Sorumluluk) 2019 yılı hariç dolar bazlı bir büyüme kaydedilememiştir.

3.2. Yangın, Doğal Afet ve Genel Zarar Sigortaları

37 şirketin faaliyet gösterdiği Yangın ve Doğal Afet Sigortalarında, konut veya ticari amaçla kullanılan her türden bina ve yapıda yangın, yıldırım, infilak ve poliçede verilen diğer teminatların sebep olacağı zararlar ile doğal afetler sonucu oluşabilecek zararlar teminat altına alınmaktadır. Zorunlu Deprem Sigortası da bu branş içinde poliçelendirilmektedir. Pandemi döneminde yaşanan kur hareketleri ve yüksek enflasyon, sigorta bedellerini yükseltmiş; deprem tarifesi aynı doğrultuda düzenlenmiş, bu da yangın ve doğal afetler branşındaki prim üretimi büyümesini olumlu etkilemiştir. Ancak yüksek kur hareketleri branşın poliçe temelli gelirlerinin yanında maliyetlerinin de artmasına yol açmıştır. Döviz dayalı poliçelerde bu risk bulunmamakla birlikte, TL bazlı poliçelerde maliyetlerin artması poliçelerde eksik sigorta riskini doğurmuştur. Bu sebeplerin de etkisiyle, branşın 2020 yılında sektörden aldığı pay %12,82 iken, 2021 yılında %13,39'a yükselmiştir.

38 şirketin faaliyet gösterdiği Genel Zarar Sigortalarında; makine kırılması, inşaat, montaj ve elektronik cihaz alt branşlarından oluşan mühendislik sigortaları ile devlet destekli tarım sigortaları ve tarım sigortaları alt branşlarından oluşan tarım sigortaları ana branşlardır. Branşının toplam üretiminin yaklaşık yarısı tarım sigortalarından, diğer yarısı da mühendislik sigortalarından karşılanmaktadır. Mühendislik sigortaları ve inşaat hariç diğer alt branşlarında pandemi döneminde yaşanan prim üretimi artışının, genelde döviz bazlı poliçeler yazılması sebebiyle döviz kuru artışından kaynaklandığı, yani reel bazda yüksek bir büyüme olmadığı söylenebilir. İnşaat sigortalarında ise çok yüksek bir oranda düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşün en önemli sebebi, ekonomilerde pandemi kapanmaları ve kısıtlamaları sebebiyle büyük projelerin ortaya çıkmaması ve inşaat sektöründe yaşanan talep eksikliği sayılabilir. Kapanma ve kısıtlanmaların kalkmasından sonra geri gelen talep etkisi ise birçok ürün ve emtiada arz sıkıntısının yaşanmasına ve maliyetlerin artmasına yol açarak, sigortaya konu olacak inşaatlarda ayrı bir soruna yol açmıştır. Tarım sigortalarında ise salgın, ekonomik sorunlar ve kur artışlarına rağmen, devlet destekli sigorta ürünlerinin de etkisiyle olağan dışı bir etki yaşanmamıştır. Bu da tarım sektörünün öneminin salgın döneminde daha iyi anlaşıldığı sonucunu vermektedir. Tüm bu unsurların da etkisiyle, branşın sigortacılık sektöründen aldığı pay 2020 yılında %9,64 iken, 2021 yılında %10,52'ye yükselmiştir.

Aşağıdaki Grafik 2'de 2016-2021 yılları arasında ilgili branşlardaki prim üretim tutarları USD bazında gösterilmiştir.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

Grafik 2: Genel Zararlar ve Yangın – Doğal Afet Sigortaları Prim Üretimi (Milyon USD)

Kaynak: 2021 Sektör Raporu, ss.22-23, Türkiye Sigorta Birliği, 2022

Grafik 2'ye göre her iki branşta da pandemi öncesinde yaşanan dolar bazındaki azalış eğilimi son yıllarda yerini artış trendine bırakmıştır. Yangın ve Doğal Afet Sigortaları 2021 yılında dolar bazında yaklaşık %5 büyürken, Genel Zarar Sigortaları ise son iki yılda da yaklaşık %10 dolar bazlı büyüme yaşamıştır.

3.3. Hastalık – Sağlık ve Hayat Sigortaları

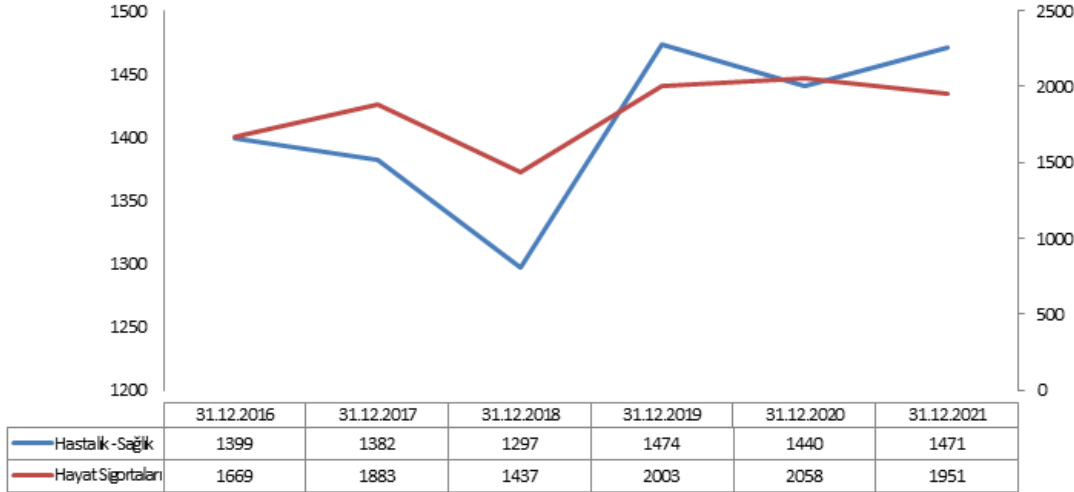
43 Şirketin faaliyet gösterdiği sağlık sigortası branşı, sigortalıların hastalanmaları ve/veya herhangi bir kaza sonucu yaralanmaları halinde teşhis ve tedavileri için gerekli masraflar ile varsa gündelik tazminatlar için teminat sağlar. Branş dâhilinde hastalık, özel sağlık, tamamlayıcı sağlık, yabancılar için sağlık, acil sağlık ve seyahat sağlık ürünleri yer almaktadır. Covid-19 salgınıyla birlikte, risk algısının yükselmesi, kişilerde sağlık bilincinin artması ve konuya ilişkin bilinirliğin artması sebebiyle sağlık sigortası poliçelerine talebin artarak devam ettiği görülmektedir. Özellikle tamamlayıcı sağlık sigortası ürününe kayda değer ekstra bir talep olmuştur. Öte yandan salgın kaynaklı seyahat kısıtlamaları, seyahat sağlık sigortalarında dramatik bir dalgalanmaya yol açarak branşı derinden etkilemiştir. Ayrıca, sigorta şirketleri poliçelerde salgın hastalık riskini kapsam dışı tutmalarına rağmen henüz salgının başlangıcında, Covid-19 tedavisi giderlerini lütfü ödemesi olarak değerlendireceklerini açıklamışlardır. Bu tavır da toplumda pozitif karşılık bulmuş, sektörün ve ekonominin temel sıkıntılılarına rağmen branşın prim üretiminde kayıp yaşanmadığı görülmüştür. Branşın sigortacılık sektöründeki 2020 yılındaki 12,23'lük payı da, 2021 yılında %12,47'ye çıkmıştır.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

22 şirketin faaliyet gösterdiği hayat sigortaları temel olarak, vefat ve/veya hayatta kalma gibi insan hayatına ilişkin riskleri kapsayan teminatlar sunmaktadır. Ürünün özelliğine göre birikim primi de alınarak, tazminat ve/veya birikimlerin ödendiği hayat sigortalarında vefat ve/veya hayatta kalma ana teminatlarının yanı sıra işsizlik, tehlikeli hastalık, maluliyet gibi ek teminatlar da sunulabilmektedir. Covid-19 salgını, sigortacılık sektöründe yer alan çoğu branşta olduğu gibi hayat branşına da olumsuz yansımıştır. Ancak sağlık branşındaki tutuma benzer, bu branşta da Covid-19 kaynaklı tazminat taleplerinde sigortalı lehine bir yaklaşım ortaya konmuştur. Ayrıca, bireysel kredi hacmindeki büyüme, hayat sigortalarındaki prim üretiminde en önemli etkenlerden biri olmaya devam etmiştir. Hayat sigortalarında son yıllarda kayda değer bir büyümenin gerçekleşmesinde, özellikle faiz oranlarının düşük seyretmesiyle artan kredi hacmine paralel olarak artan “krediyle bağlantılı hayat sigortaları” etkili olmuştur. Ancak diğer branşların döviz kuru ve yüksek enflasyon hassasiyetinin daha yüksek olması sebebiyle, Hayat branşının 2020 yılında %17,47 olan payı, yaklaşık 1 puan azalarak 2021 yılında %16,53’ düşmüştür.

Aşağıdaki Grafik 3’te 2016-2021 yılları arasında ilgili branşlardaki prim üretim tutarları USD bazında gösterilmiştir.

Grafik 3: Hastalık – Sağlık ve Hayat Sigortaları Prim Üretimi (Milyon USD)

Kaynak: 2021 Sektör Raporu, ss.22-23, Türkiye Sigorta Birliği, 2022

Grafik 3’e göre her iki branş da 2018 yılındaki dolar bazlı prim kayıplarını, hemen ertesi yıl, 2019 yılında çok daha büyük artışlarla telafi ederek, pandemi dönemine girmişlerdir. Branşlarda ilgili dönemdeki TL bazlı yüksek enflasyonist ortama rağmen, döviz bazlı üretim değerleri korunmuş; hatta Hastalık - Sağlık branşı, Hayat Sigortaları branşından 2021 yılında pozitif ayrılmıştır.

4. BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİ

Bireysel Emeklilik Sistemi (BES), 2001 yılında 4632 sayılı Kanun ile yasalaşan, 2003 yılında uygulanmaya başlayan ve gönüllü katılım esasına dayanan bir tasarruf sistemidir. BES'te 2013 yılında devlet katkısı uygulamasının hayata geçirilmesiyle önemli bir artış gösteren katılımcı sayısı, 2017 yılında otomatik katılım uygulamasına geçilmesiyle birlikte durağan hale gelmiştir. Mart 2020 itibarıyla Covid-19 salgınının etkisi ile bir miktar düşüş kaydedilmişse de, 2020 yılsonunu başarıyla kapatan sistem, özellikle Mayıs 2021 itibarıyla 18 yaş altındaki kişilerin sisteme dâhil edilmesinin etkisi ile birlikte 7 milyon katılımcı seviyesini aşmıştır. Emeklilik Gözetim Merkezi'nin (EGM) 2021 yılı sonu verilerine göre, sistemdeki devlet katkısı dâhil toplam fon büyüklüğü 228 milyar TL'ye ulaşmıştır. Yıllara göre BES'e ilişkin temel göstergelere aşağıdaki Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4: BES Temel Verileri

Veri Tarihi	Katılımcı Sayısı	Katılımcıların Fon Büyüklüğü (TL)	Devlet Katkısı		Emekli Olan Katılımcı Sayısı	Sözleşme ve Sertifika Sayısı	
			Fon Büyüklüğü (TL)	DK Dahil Toplam Fon Büyüklüğü			
2012	3.128.130	20.346.290.278	0	20.346.290.278	16.177.757.755	5.404	3.496.377
2013	4.153.055	25.145.718.418	1.151.765.932	26.297.484.349	21.921.860.114	7.577	4.687.675
2014	5.092.871	34.793.077.808	3.019.076.239	37.812.154.047	28.346.503.495	15.350	5.807.319
2015	6.038.432	42.979.056.589	5.020.000.071	47.999.056.660	37.119.095.559	27.745	7.040.375
2016	6.627.025	53.409.391.715	7.438.179.620	60.847.571.334	44.363.955.590	44.350	7.789.431
2017	6.924.945	67.677.308.661	10.141.315.793	77.818.624.454	52.575.516.474	63.892	8.169.198
2018	6.878.224	76.962.144.906	11.655.982.351	88.618.127.257	58.413.917.639	89.206	8.160.133
2019	6.871.131	101.883.905.352	17.262.199.771	119.146.105.123	67.818.255.603	113.302	8.202.749
2020	6.900.564	137.093.904.362	21.253.498.609	158.347.402.971	82.389.059.209	137.676	8.277.194
2021	7.092.020	205.573.469.727	22.338.006.876	227.911.476.603	94.778.431.940	167.275	8.560.238

Kaynak: 2021 Sektör Raporu, s.65, Türkiye Sigorta Birliği, 2022.

Çalışanları emekliliklerine yönelik tasarrufla bulunmaya teşvik etmek üzere 2017 yılında uygulamaya geçirilen Otomatik Katılım Sistemi'yle (OKS) 2021 yılsonu itibarıyla 21.9 milyon çalışan sisteme dâhil edilmiştir. Bu çalışanların %72'si sözleşmelerini sonlandırmıştır. Son dönemde gerek otomatik katılımda sistemden çıkışın azaltılması ve çalışanların birikim yapmaya teşvik edilmesi için; gerekse BES'in daha yaygın ve yatırım alternatifleri arasında tercih edilebilir olması için bazı ek

düzenleme ve teşviklere gidilmiştir. Bunlar; devlet katkısının %30 'a çıkartılarak, ilgili yıl limiti dolduğunda yararlanma hakkının gelecek seneye devredebilmesi; katılımcılara belirli sebeplerle kısmi çıkış hakkı verilmesi ve 45 yaş üstü çalışanlara OKS'ye katılma tercihi sunulması gibi düzenlemelerdir. Bu gelişmelere ek olarak, bireysel emeklilik mevzuatında tüm süreçlerde daha çok elektronik iletişim araçlarına dayalı bir yapı oluşturularak; ıslak imzaya alternatif olarak dijital onay mekanizmalarının bir alternatif olarak hayata geçirilmesi, dijitalleşme kapsamında önemli bir adım olmuştur.

5. SONUÇ

Sigortacılık sektörü, çok büyük bir veri ve istatistik havuzu kullanarak; risk yönetimi çalışmaları kapsamında, fiyatlama ve hasar tahmini yapmaktadır. Öte yandan 2020'li yılların en önemli gündemlerinden biri, pandemiyle birlikte enflasyonun tekrar yükselmeye başlaması ve bunun sigortacılık sektörü için getirdiği belirsizliktir. Bir yandan artan maliyetler fiyatlandırmayı zorlaştırırken diğer yandan enflasyon ve faiz oranlarındaki artış eğilimi, başta dış ticaret olma üzere, genel olarak küresel finansal piyasaları olumsuz yönde etkileyerek hasar süreçlerinin yönetimini zorlaştırmaktadır.

Ancak, öte yandan, pandemi psikolojisi; toplumlardaki kalıplaşmış sağlık, ölüm, risk farkındalığını değiştirerek sigorta bilincini artırmıştır. Uzaktan ürün ve hizmet taleplerinin artmasıyla, birçok sektörde olduğu gibi sigortacılık sektöründe de yapay zekâ ve dijitalleşmeye çok daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Artan dijitalleşme ile iş süreçlerinde verimlilik artışları gözlenirken, diğer yandan dijital güvenlik ve siber risklerin yönetilmesi önem kazanmıştır. Bu bağlamda, siber güvenlik sigortaları da, sektörün tüketici ihtiyaçları çerçevesinde geliştireceği ve büyük potansiyel taşıyan ürünleri arasında yer almaya başlamıştır.

Türk sigorta ve emeklilik sektörü de, küresel ve ekonomik olumsuzluklara rağmen, aktif büyüklüğünün ötesinde, topladığı primler karşılığında iktisadi faaliyetlere sağladığı teminatlar itibarıyla ülke ekonomisinin sürdürülebilir büyümesine hizmet etmeye devam etmektedir. Türk sigorta sektörü pandemi döneminde, hayat ve sağlık branşlarının da kayda değer etkisiyle, güçlü bir büyüme performansı sergilemiş, çoğu alanda finansal ve teknik sonuçlarını iyileştirmiştir.

Hepsinden öte, hayat veya hayat dışı, Türk sigorta sektöründe faaliyet gösteren tüm sigorta şirketleri, pandeminin ilk gününden itibaren sosyal kısıtlamalara rağmen kesintisiz hizmet vermeye devam etmiş; müşterilerine çok sayıda kolaylık sağlamış, fedakârlıkta bulunmuşlardır. Örneğin; Covid-19 pandemisine ilişkin tedavi masrafları, sağlık sigortası poliçesi düzenleyen şirketlerin poliçe özel şartlarınca kapsam dışında tutulmasına rağmen, şirketlerce karşılanacağı beyan edilmiştir. Bu değerli adım, Türk sigorta sektörünün pandemi döneminde kazandığı saygınlık ve itibar açısından çok değerlidir.

Sonuç olarak, yaşadığımız pandemi süreci, sigortacılık sektörünün sahip olduğu iş süreçlerinin de teknolojik altyapı ile güncellenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Sektörden beklenen, dijitalleşmedeki ivmenin devam ettirilerek; değişen risk hassasiyetlerine bağlı ürünler geliştirmesi, sigortalılık oranını toplumun her kesimine yaygın olacak şekilde arttırması ve çağın gerekliliklerine uygun dijital dönüşümü gerçekleştirmesidir.

6.KAYANAKÇA

KPMG Perspektifinden Sigortacılık Sektörüne Bakış Raporu, 2021.

Sigorta ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu (SEDDK), 2019 Yılı Türkiye’de Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor, 2020.

Türkiye Bankalar Birliği (TBB) Bankalarımız 2020 Raporu, 2021.

Türkiye Sigorta Birliği (TSB) 2020 Sektör Raporu, 2021.

Türkiye Sigorta Birliği (TSB) 2021 Sektör Raporu, 2022.

Türkiye Sigorta Birliği (TSB). 2020. TSB Korona Virüs Tavsiye Kararları.
<https://www.tsb.org.tr/tr/duyuru/tsbtavsiye-kararlarina-iliskin-basin-aciklamasi>.

Türkiye Sigorta Birliği (TSB). 2021a. İstatistikler, Genel Sigorta Verileri,
<https://www.tsb.org.tr/tr/istatistikler>.

Covid-19 Döneminde Medikal Ürün Üreten İşletmelerin Uluslararası Pazarlama Karması Stratejilerinin İhracat Üzerindeki Etkisi

Öğr. Gör. Dr. Burak ÇETİN² Dr. Öğr. Üyesi Aybüke YALÇIN³

Öz

Covid-19 salgını tüm ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de Covid-19 salgınından etkilenmiştir. Sağlık, Türkiye ekonomisi için önemli katma değer sağlayan ve sürekli gelişmeye ihtiyacı olan bir sektördür. Tüm dünyada sağlığın en önemli ihtiyaç olduğu görülmüştür. Covid-19 döneminde uluslararası ticaret geçen yıllara göre önemli seviyede azalmış ve kişilerin sağlığa erişiminde önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlardan birisi de medikal cihaz tedarikidir. Türkiye sağlık sektörü medikal cihaz ihtiyacının büyük bir kısmını ithalat yoluyla tedarik etmektedir. Bu bağlamda medikal cihazın yurt içinde üretimi ve üretilen ürünlerin ihracatı yavaş yavaş artış göstermektedir. Covid-19 dönemiyle birlikte sağlık sektörünün öneminin daha da çok artması sebebiyle sağlık sektöründe faaliyet gösteren ihracatçı işletmelerin etkinliğine yönelik çalışmalar yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma da, uluslararası pazarlama karması stratejilerinin ihracat üzerindeki etkisinin medikal sektörde faaliyet gösteren işletmeler kapsamında incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma örneğini Ankara’da medikal sektörde faaliyet gösteren 208 işletme oluşturmaktadır. Verilere anket yöntemi ile ulaşılmıştır. Anketlerden elde edilen veriler Faktör Analizi ile analiz edilmiştir. Analiz SPSS 22 ile yapılmıştır. Faktör analizinden elde edilen sonuçlara göre Covid-19 döneminde uluslararası pazarlama karması stratejilerinin ihracat faaliyetini etkilediği ve pazarlama karması elemanlarından ürün ve fiyatın ihracatta en fazla etkili olan faktörler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar kapsamında mevcut çalışma literatürde yer alan çalışmalardan farklılaşmaktadır.

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, burak.cetin@hbv.edu.tr

³ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Tapu Kadastro Yüksekokulu, Emlak ve Emlak Yönetimi Bölümü, aybuke.yalcin@hbv.edu.tr

Anahtar kelimeler: medikal sektör, uluslararası pazarlama karması stratejileri, ihracat, Covid-19

GİRİŞ

Gün geçtikçe artan rekabet şartları altında ayakta kalmak zorunda olan işletmeler, rekabetçi konum elde etmek adına içinde buldukları pazarı iyi tanımalı ve stratejilerini doğru belirlemelidir. Aynı zamanda işletmelerin sadece içinde buldukları pazarı değil, diğer pazarları da takip etmeleri rekabetçi konumlarını koruma veya rekabetçi konuma gelebilmeleri için oldukça önemlidir. İşletmeler bir ürün üretirken özellikle tüketicilerin/kullanıcıların değişen istek ve ihtiyaçlarına ve/veya alışkanlıklarının farklılaşmasına dikkat etmelidir. Tüketicilerin satın alma davranışlarını, değişen pazar koşullarını veya pazardaki boşlukları iyi çözümlayebilen işletmeler rakipleri karşısında başarı elde edebileceklerdir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin artması, internet alışveriş ortamlarının çoğalması ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte işletmeler sadece kendi iç pazarlarında kalmayıp dış pazarlara da açılma isteği veya ihtiyacı içerisinde olabilirler. İşletmelerin dış pazarlara açılma yöntemleri farklılık gösterse de özellikle fazla tecrübesi olmayan, daha az kaynaklara sahip işletmeler ihracat yolu ile dış pazarlara açılmayı tercih etmektedir. İhracat yapan işletmelerin başarılı olabilmeleri için ihracat yapacakları pazarı bilmeleri ve o pazara yönelik pazarlama karması stratejileri uygulamaları gerekmektedir. İhracat pazarına yönelik pazarlama karması stratejilerinin geliştirilmesi ve sürdürülebilirliği işletmelerin ihracat yaptıkları pazarda ayakta kalabilmelerini sağlayacaktır (Sağlam ve Pirtini, 2019).

Bilgi yoğun bir sektör olan medikal sektörün hizmet sağladığı, sağlık, işgücü katılımı, toplumun refahı, yatırım oranları ve diğer beşeri faktörler üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Sürekli değişim ve gelişim içerisinde olan medikal uygulamalarda, yeni prosedürler ve teknolojinin standart hale gelmesi için yoğun bir kaynak aktarımı ve zaman gerekmektedir (Yalçın ve Çetin, 2021:2609). Covid-19 dönemiyle birlikte medikal ürün üreticileri hasta yardımcı cihazlar ve tanısal görüntüleme cihazlarının ihracatında ivme kazanmıştır. Toplam ihracatın %80'ini karşılayan sarf malzemeleri, diğer tıbbi cihazlar ve ortopedi ve protez kategorilerinde ihracatın çoğunluğu başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleri, Çin ve Irak'a

yapılmaktadır. İhracat belirli kategorilerde yoğunlaşmasına rağmen ithalat, sektörün geneline yayılmış durumdadır. Türkiye'nin tıbbi cihaz ithalatının neredeyse tamamını tüm dünyada olduğu gibi ABD, Avrupa ve Uzak Doğu ülkeleri tedarik etmektedir (Deloitte,2021).

Çalışmada ilk olarak kavramsal çerçeve başlığında Covid-19 dönemi medikal sektör ve medikal sektörde faaliyet gösteren ihracatçı işletmeler ele alınarak uluslararası pazarlama karması stratejileri anlatılmaktadır. Sonrasında çalışmanın metodolojisi ve bulguları hakkında bilgi verilmektedir. Son olarak da çalışma bulgularından elde edilen sonuçlara göre sonuç ve tartışma kısmı ele alınarak çalışmanın kısıtları ve gelecek çalışmalara yönelik görüşler belirtilmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Covid-19 Dönemi Medikal Sektör

Covid-19 pandemisi tüm ülke ekonomilerini etkilemiştir. Covid-19, mevcut olan ve ortaya yeni çıkan çok sayıda sağlık hizmeti trendini hızlandırarak; değişen tüketici davranışları arasında yaşam bilimleri ve sağlık hizmetlerinin entegrasyonu, hızla gelişen dijital sağlık teknolojileri, yeni yetenek ve bakım teslimat modelleri ve klinik yenilikleri de etkilemiştir (Deloitte, 2022:3). Pandemi nedeniyle uygulanan kısıtlamalar ve kaynakların Covid-19 hastalarını tedavi etmek için yeniden yönlendirilmesi, dünya çapında hem talep hem de arz yönlü şoklar yaratmıştır (Stackpole, Ziemba ve Johnson, 2021:2). Küresel ticaret 2021 yılında bir önceki yıla göre %29 oranında keskin bir yükseliş göstermiştir. Tüm sağlık harcamaları küresel ölçekte 2021 yılında 2020 yılına göre %12,4 oranında artmıştır. Covid-19 başladığında küresel medikal ticaret toplam ticaretin %5,4'lük payına sahiptir (Dünya Ticaret Örgütü, 2021:2). Tablo 1'de Covid-19 döneminde medikal sektöre ait ithalat ve ihracat değişimi ve USD cinsinden miktarları verilmektedir.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

Tablo 1: Medikal Ürün Ticaret Rakamları

Ürün Kategorisi	Miktar (US\$ million)				Bir Önceki Yıla Göre Büyüme (%)	
	2019 S2	2020 S1	2020 S2	2021 S1	2020/19 S2	2021/20 S1
İHRACAT						
Tüm Medikal Mallar	508,649	565,668	594,77	640,812	16.9	13.3
Medikal Araç	72,729	71,091	79,834	79,223	9.8	11.4
Ventilator	4,132	6,201	7,822	5,655	89.3	-8.8
Medikal Tedank	86,904	93,735	110,825	122,198	27.5	30.4
Test kit & Tanı Cihazları	14,228	16,901	22,417	22,841	57.6	35.1
Lastik Eldiven	4,067	5,528	11,117	16,518	173.3	198.8
Şırınga	4,374	4,348	4,507	5,073	3.1	16.7
Diğer Ürünler	64,234	66,958	72,783	77,766	13.3	16.1
İlaç	278,561	299,329	304,265	349,765	9.2	16.8
Kişisel Koruyucu İlaçlar	70,455	101,514	99,845	89,626	41.7	-11.7
Yüz Maskesi	39,009	70,486	66,133	53,078	69.5	-24.7
Diğer Koruyucu Ürünler	31,446	31,027	33,713	36,548	7.2	17.8
Covid-19 Kritik Ürünler	154,608	190,15	204,939	197,943	32.6	4.1
İTHALAT						
Tüm Medikal Mallar	519,741	578,132	609,24	645,125	17.2	11.6
Medikal Araç	73,685	72,896	83,026	80,627	12.7	10.6
Ventilator	4,211	6,479	8,471	6,356	101.2	-1.9
Medikal Tedank	85,029	91,847	111,022	128,013	30.6	39.4
Test kit & Tanı Cihazları	14,421	17,213	24,204	29,872	67.8	73.5
Lastik Eldiven	4,221	5,377	10,474	17,066	148.1	217.4
Şırınga	4,56	4,635	4,825	5,598	5.8	20.8
Diğer Ürünler	61,828	64,622	71,52	75,478	15.7	16.8
İlaç	291,751	308,126	313,294	349,182	7.4	13.3
Kişisel Koruyucu İlaçlar	69,276	105,262	101,897	87,302	47.1	-17.1
Yüz Maskesi	39,202	74,409	67,522	51,608	72.2	-30.6
Diğer Koruyucu Ürünler	30,074	30,853	34,375	35,694	14.3	15.7
Covid-19 Kritik Ürünler	152,606	193,626	207,168	197,639	35.8	19.7

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü, 2022

Covid-19 sürecinde, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de salgından etkilenmiştir. Türkiye’nin ihracatı 2020 yılında bir önceki yıla göre -%6,2 oranında azalmış, Covid-19’un devam ettiği 2021 yılında ise %32,8 oranında artış göstermiştir. İthalat ise 2020 yılında bir önceki yıla göre %4,4 artış göstermiştir. 2021 yılında ise %23,6 oranında ithalatta artış gerçekleşmiştir. Sağlık hizmeti ihracatı ile ilgili veriler Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Sağlık ve Tıbbi Nedenler İle Gelen Kişi Sayısı ve Gelir Miktarı

	YIL	Sağlık ve Tıbbi Nedenlerle Gelen Kişi Sayısı	Turizm Geliri(Bin USD)
Sağlık Ve Tıbbi Nedenler (1 Yıldan Az)	2019	662.087	1.394.015
	2020	388.150	824.085
	2021	642.444	1.518.980

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Türkiye medikal pazarına bakıldığında, toplam yurt içi pazar büyüklüğü 2,4 milyar USD hacminindedir. Medikal cihaz ve malzeme ihracatından 933 milyon USD gelir elde edilmiştir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde Pazar büyüklüğü olarak üçüncü sırada yer almakta ve Dünya tıbbi cihaz pazarındaki payı %0,6 olarak belirtilmiştir.

Uluslararası Pazarlama Karması Stratejileri

Uluslararası çevre kapsamında, uluslararası ticaretin karşılaştığı temel sorun, pazarlama karması unsurlarının (ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım) ulusal sınırlar arasında nasıl koordine edileceği sorusudur (Douglass, 2000). Uluslararası pazarlara girmeyi hedefleyen işletmelerin faaliyetlerindeki performans başarısı ve başarının devamlılığı, bu işletme yöneticilerinin uluslararası pazarlama karması bileşenlerini yönetebilme yeteneğine bağlı olmaktadır (Sağlam ve Pirtini, 2019). Dolayısıyla yurt dışı pazarlara açılmayı hedefleyen işletmelerin rekabetçi pazar koşullarına hızlı bir şekilde cevap verebilmeleri için pazarlama karması stratejilerini iyi belirlemeleri ve doğru şekilde uygulamaları gerekmektedir. Uluslararası pazarlama stratejisi literatürde, pazarlama karması bileşenlerini ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım olarak ele almaktadır (Katsikeas, Samiee ve Theodosiou, 2006; Cavusgil ve Zou, 2014). Uluslararası pazarlama stratejisi literatürü aynı zamanda pazarlama karması unsurlarının hem standardizasyonu hem de uyarlanması için çok sayıda argüman sunmaktadır (Levitt, 1983). Levitt, uluslararasılaşma ile birlikte iç pazardaki tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının benzerlikler taşıdığını ve standardize edilmiş ürünlerle bu istek ve ihtiyaçların karşılanabileceğini söylemekte ve aynı malı aynı şekilde üreterek homojen pazarlara satan işletmelerin sayılarının artacağını savunmaktadır (Altuna, 2007). Helm ve Gritsch (2014) çalışmalarında, pazarlama karması unsurlarının ülkeler arasındaki standardizasyonunu, pazarlamada farklılaşmanın giderek daha az önemli hale geldiği dünya pazarlarının artan homojenizasyonuna bir cevap olarak görmektedir. Yaptıkları çalışmanın sonucuna göre işletmeler tutundurma ve

fiyatlandırma stratejisinde uyarılama eğilimindeyken, genel olarak ürün ve dağıtım stratejisinde uyarlanmanın önemli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Calantone vd. (2004) ise çalışmalarında, yasal ortamlar, dağıtım kanalları, iklimler, topografya, pazar ve teknolojik gelişme seviyeleri, rekabet ve kültürel faktörlerdeki farklılıklar nedeniyle işletmelerin pazara aynı ürünü sunmak istemeyebileceklerini, farklı ülkelerdeki müşterilerin farklı gereksinimleri ve kullanım koşulları olabileceğinden, standartlaştırılmış bir ürünün tüm müşterileri memnun etmeyebileceğinden bahsetmektedir. Her ürün her ülke pazarına hitap edemeyeceği için işletmeler yabancı bir pazara girmeden önce o pazarı iyi analiz etmeli ve gerektiğinde üründe değişiklikler yaparak ürünü tüketicilere sunmalıdır (Yalçın, 2021:372). Dolayısıyla ulusal pazarlar dışında uluslararası pazarlara ihracat yaparak faaliyette bulunacak işletmelerin pazarlama karması stratejilerini pazara ilişkin belirlemeleri gerekmektedir.

-Ürün Stratejisi: Ürün stratejisi, özellikle ürün uyarlaması, ürün avantajı ve ürün kalitesi noktasına odaklanan bir pazarlama stratejisi unsurudur (Leonidou, Katsikeas ve Samieec, 2002). Uluslararası bir pazarda bulunan tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını doğru bir şekilde anlamadan tüketicilere doğru ürünler sunulamayabilir. Ürünü doğru bir şekilde belirlemeden de fiyatlama, tutundurma veya dağıtım doğru bir şekilde yapılamayabilir. Dolayısıyla ürün stratejisi, uluslararası pazarlama karması stratejileri arasında en önemlisidir denebilir (Yalçın, 2021:372).

-Fiyat Stratejisi: Uluslararası pazarlarda fiyatlandırma yapılacağı zaman işletmeler fiyatlarını talebe göre, maliyetlere göre veya rekabete göre belirlemektedir. Bunun yanında işletmeler duruma göre fiyat farklılaştırması da yapabilmektedirler. Müşteriye, ürüne, yere ve zamana göre fiyat farklılaşmaları uygulayabilmektedirler (Karafakıoğlu, 2015:161). Uluslararası pazarlamada fiyat ile ilgili karar verilirken, fiyatlandırma yöntemleri, fiyat düzeyleri, ücret ve fiyat değişiklikleri, talep ve talebin özellikleri, ödeme koşulları ve vadeler, teslim koşulları ve lojistik şartlar, indirimler ve kredi imkânları dikkate alınmalıdır (Ecer ve Canitez,2005:24).

-Tutundurma Stratejisi: Uluslararası pazarlama karması stratejilerinden biri olan tutundurma stratejisi, reklam, kişisel satış, doğrudan pazarlama, halkla ilişkiler, satış geliştirme ve müşteri ilişkileri yönetimi bileşenlerinden ve karar alanlarından oluşmaktadır (Mucuk, 1997:29). Hedef ülke pazarındaki müşteri istek ve ihtiyaçlarına yönelik en uygun ürün üretilse, en ideal fiyat belirlense ve en etkin dağıtım stratejisi uygulansa dahi tutundurma stratejileri

olmadan ürün, fiyat ve dağıtım noktasında pazara herhangi bir bildirim olamayacaktır (Ecer ve Canıtez,2005:25). Dolayısıyla pazarlama karması stratejilerin her birinin başarısı bir diğeri ile ilişkilidir diyebiliriz.

-Dağıtım Stratejisi: Dağıtım stratejisi, dağıtım uyarlaması, dağıtım kanalı türü ve bayi desteği noktasına odaklanan bir pazarlama stratejisi unsurudur (Leonidou, Katsikeas ve Samieec, 2002). Ürünlerin uluslararası pazara dağıtımını ve ulaştırılmasını sağlayan ve dağıtım kanalı üyelerinin ve aracılarn desteklenmesi, ürünlerin zamanında tesliminin gerçekleştirilmesi, ürünlerin dağıtımında standardizasyon ya da uyarlama yapılması gibi unsurlardan oluşmaktadır (Sağlam ve Pirtini, 2019).

Araştırma Yöntemi

Araştırmanın amacı Covid-19 döneminde uluslararası pazarda faaliyet gösteren medikal sektör ihracatçı firmalarının uluslararası pazarlama karması stratejilerinin ihracat etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma örnekleminin belirlenmesinde tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında veriler Ankara’da medikal sektörde faaliyet gösteren işletmenin yöneticilerin, Google Forms aracılığı ile oluşturulan çevrimiçi ankete katılımları ile toplanmıştır. Veri toplama süreci 02 Ocak-31 Mart 2022 tarihlerini kapsamaktadır. Toplanan veriler Faktör analizi ile analiz edilmiş ve SPSS 22 istatistik programı kullanılmıştır. Elde edilen verilerde hatalı, tutarsız doldurulan anketler olması ve outlier analizi sonrası aşırı değerlere rastlanması sonucu bu katılımcılara ait veriler analizden çıkarılarak 208 adet işletmeyi temsil eden katılımcılar üzerinden veri analizleri gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3: Katılımcıların Demografik Özellikleri Tablosu

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

BAŞLIK	N	%	BAŞLIK	N	%
İşletme Faaliyet Alanı			İşletme Faaliyet Alanı		
Hastane Atık Yönetimi	10	4,8	Yurtdışında Bulunma Süresi	N	%
Medikal Elektronik Üretimi ve Satışı	88	42,3	Yurtdışında Bulunmadım	70	33,6
Medikal Firmalara Danışmanlık	9	4,3	0-1 Yıl	55	26,5
Medikal Malzeme Ticareti	2	1	2-5 Yıl	59	29,4
Medikal Malzeme Üretimi ve Satışı	52	25	5-10 Yıl	4	2
Medikal Teknoloji Üretimi ve Satışı	29	13,9	10 Yıl +	20	9,4
Sağlık Hizmeti Aracı Kuruluşu	8	3,8	Toplam	208	100
Sağlık Turizmi Aracı Kuruluşu	5	2,4			
Sağlıklı Gıda Üretimi ve Satışı	4	1,9	Eğitim Seviyesi	N	%
Telekomünikasyon	1	0,5	Lise	14	6,7
Toplam	208	100	Üniversite	131	63
			Yüksek Lisans	46	22,1
İstihdam Edilen Personel Sayısı	N	%	Doktora	17	8,2
0-50	83	39,9	Toplam	208	100
51-100	18	8,7			
101-150	19	9,1	Cinsiyet	N	%
151-200	0	0	Kadın	40	19,2
200+	88	42,3	Erkek	168	80,8
Toplam	208	100	Toplam	208	100
İhracatın Tüm Satışlar İçerisindeki Payı	N	%	Yaş	N	%
0	4	1,9	20-30	66	31,8
0-20	110	52,9	31-40	76	36,5
21-40	47	22,6	41-50	34	16,3
41-60	16	7,7	51-60	32	15,3
61-80	15	7,2	Toplam	208	100
81-100	16	7,7			
Toplam	208	100	İşletmedeki Görev	N	%
			İşletme Sahibi ve İşletme Ortağı	60	30,7
İşletmede İhracat Departmanı	N	%	Uluslararası Pazar Bölge Müdürü ve Direktörü	58	28
Var	119	57,2	Orta Düzey Yönetici	44	19,3
Yok	89	42,8	Yönetici	32	15,4
Toplam	208	100	Tıbbi Direktör	6	2,8
			CEO	5	2,4
İhracat Yapılan Ülke Sayısı	N	%	CFO	3	1,4
0-20	149	71,6	Total	208	100
21-40	27	13			
40-80	18	8,6			
80+	14	6,6			
Toplam	208	100			
Yurtdışı Deneyim	N	%			
Var	153	73,6			
Yok	55	26,4			
Toplam	208	100			
Yurtdışında Bulunma Nedeni	N	%			
Yurtdışında Bulunmadım	64	30,8			
İş	100	48,1			
İş ve Eğitim	13	6,3			
Eğitim	24	11,5			
Yurtdışında İkamet	6	2,9			

Katılımcıları demografik özellikleri incelendiğinde, ankete katılanların %80,8'i erkek, %19,2 si kadın katılımcı oldukları görülmektedir. İşletmedeki görev tanımına göre bakıldığında katılanların %30,7'si işletme sahibi ve ortak, %28'nin uluslararası pazarlama birimlerinde çalışan yöneticiler olduğu görülmektedir. Katılımcıların %63'ü üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Ankete katılanların %73,6'nın yurtdışı deneyimi olduğu ve katılımcıların %48,1'i iş sebebiyle yurtdışında bulduklarını sonucu çıkmıştır. İhracat departmanına sahip işletmeler tüm katılımcıların %57,2'sine denk gelmektedir. İşletmelerin %71,6'sı 0-20 ülkeye ihracat yapmaktadır. Sadece 14 (%6,6) işletme 80'den fazla ülkeye ihracat yapmaktadır. Katılımcıları %52,9'unun tüm satışların içerisinde ihracatın %0-20 paya sahip olduğu görülmektedir. Ankete katılan işletmelerin büyüklüğüne bakıldığında, %42,3'ü 200 ve üzeri kişiyi istihdam etmektedir. İşletmelerin faaliyet alanlarına bakıldığında medikal elektronik üretimi ve satışı yapan işletme (%42,3), medikal malzeme üretimi ve satışı yapan işletme (%25) ve medikal teknoloji ve satışı yapan işletme (%13,9) ilk sıralarda olduğu görülmektedir.

Faktör Analizi ve Güvenilirlik Testleri

Çalışma örneklemini için araştırmada kullanılan ölçeklerin faktör yapılarının incelenmesinde açıklayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Faktör analizi uygulama aşamasına geçmeden önce verilerin uygunluğunu incelemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testleri uygulanmalıdır. Faktör analizi için örneklem yeterliliğini ölçen Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) test değeri en az 0.60, faktör analizi uygulanmasının doğruluğunu ölçen Bartlett testi p istatistik önem değerinin ise 0,05'ten küçük olması gerekmektedir ($p < 0.05$) (Durmuş Yurtkoru, Çinko, 2013: 80). Ölçek güvenilirliklerinin incelenmesinde Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı kullanılmaktadır. Bu katsayının 0.70 ve üzeri elde edilmesi güvenilirliğin sağlandığını göstermektedir (Tavşancıl, 2005). Bu bağlamda Cronbach Alfa Değeri 0,7'den büyük olmalıdır. Bu değer testin güvenilirliğini açıklamaktadır. Bizim analizimizde Alfa değeri 0,981 olarak çıkmış ve testin güvenilirliği onaylanmıştır. Tablo 4'te analiz kapsamında Cronbach's Alpha değerini gösteren tablo yer almaktadır.

Tablo 4: Cronbach's Alpha Tablosu

Reliability Statistics		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based On Standardized Items	N of Items
0,981	0,983	31

Kaiser-Meyer-Olkin Testi ve Barlet Testi

(KMO)KMO test değerinin 0,60'dan fazla elde edilmesi ve Bartlett testi p değerinin 0,05'ten küçük çıkması, örneklemin faktör analizi uygulanması için yeterli olduğunu ve faktör analizi uygulanabilirliğini göstermektedir. Analiz kapsamında elde edilen KMO değeri 0,725 olduğundan ve p değeri 0,05'ten küçük olduğu sonucu neticesinde faktör analizinin uygun olduğu belirlenmiştir. Tablo 5'te KMO test sonucunun gösterildiği tablo yer almaktadır.

Tablo 5: KMO ve Barlet Testi

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	,725	
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	12450,307
	df	378
	Sig.	,000

Anket kapsamında gerçekleştirilen faktör testinde toplam dört faktör değerlendirmeye alınmıştır. Dört faktörün değerinin 1'den büyük olduğundan dolayı değerlendirmeye alınmış ve bu dört faktör, çalışmanın %85 oranında açıklayıcı olduğunu ifade etmektedir. Tablo 6'da elde edilen dört faktör gösterilmektedir.

Tablo 6: Faktörlerin Açıklayıcı Analizi

Total Variance Explained							
Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings ^a
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total
1	18,601	66,431	66,431	18,601	66,431	66,431	16,133
2	2,352	8,402	74,832	2,352	8,402	74,832	10,124
3	1,773	6,333	81,165	1,773	6,333	81,165	10,936
4	1,126	4,021	85,186	1,126	4,021	85,186	4,499

^a: Extraction Method: Principal Component Analysis.

Pattern Matrix ve Faktör Analizi

Veri analizinde Pattern Matrix'te görülen değişkenlerin hangi faktör içerisine yerleştiği incelenir. Birden fazla faktöre yüklenen değişkenler söz konusuysa, yük miktarının 0.3'ten fazla olduğu değişkenler tercih edilebilir. Her bir bileşenin üç ya da daha fazla değişken tarafından yüklenmiş olmasına dikkat edilmelidir. Faktör yükünün eksi ya da artı olması etkinin yönü ile ilgilidir dolayısıyla bahsettiğimiz bu değerler mutlak değer olarak ele alınmalıdır Tablo 7'de faktörler arasında ilişki Pattern Matris ile gösterilmektedir.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

Tablo 7: Pattern Matrisi

Pattern Matrix ^a				
	Component			
	1 (Ürün)	2(Fiyat)	3(Dağıtım)	4(Tutundurma)
Ü12	1,036			
D5	1,004			
Ü15	0,953			
F1	0,877			
Ü16	0,866			
T1	0,837			
F6	0,807			-0,342
F2	0,748			
Ü14	0,725		0,309	
D6	0,677		0,361	
Ü17	0,665			
Ü110	0,636			
D4	0,576			
Ü13	0,526		-0,415	
F4		0,936		
F5		0,918		
D1		0,867		
F3		0,748		
T3			0,87	
T5			0,756	
T2		0,385	-0,685	
T6		0,56	-0,665	
Ü19	0,325		0,633	
D2	0,464		0,531	
D3		0,333	0,459	
Ü18		0,361		0,558
Ü11	0,428			0,549
T4				0,516

Birinci faktör ürün olarak adlandırılmıştır. Bu faktörün ürün olarak adlandırılmasının nedeni, ürünün bileşenlerini yoğun olarak etkilemesidir. İkinci faktör olarak fiyatlandırma, ürünün fiyatını belirleyen, uluslararası fiyatlandırma stratejilerini etkileyen unsurların yoğun olarak görülmesidir. Üçüncü faktör olan dağıtım, pazarlama karmaşı ile yoğun etkilenen ilişkili olduğu görülmektedir. Dağıtım faaliyetlerinin, ihracat faaliyetinde tutundurma faaliyetlerini belirleyen faktörlerle yakın ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Son olarak dördüncü faktör olan tutundurma faktörü, ürün içeriği ile yoğun etkileşim içerisinde olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Faktör Analizi ve Güvenilirlik Test Sonuçları

Faktör İsmi	İfadeler	Faktör Yükleri	Cronbach's Alpha	Açıklanan Varyans(%)
Ürün Stratejisi	Üİ1-Üİ2-Üİ3-Üİ4-Üİ5-Üİ6-Üİ7-Üİ8-Üİ9-Üİ10	0,432-0,917	0,953	66,435
Fiyat Stratejisi	F1-F2-F3-F4-F5	0,440-0,866	0,907	8,42
Dağıtım Stratejisi	D1-D2-D3-D4-D5-D6	0,443-,829	0,921	6,33
Tutundurma Stratejisi	T1-T2-T3-T4-T5-T6	0,473-,867	0,925	4,021
Toplam				85,206

Tablo 8’de uluslararası pazarlama karması stratejileri ölçeğine yönelik gerçekleştirilen faktör analizi ve güvenilirlik test sonuçlarını göstermektedir. Uluslararası pazarlama karması stratejilerine yönelik gerçekleştirilen faktör analizi ve güvenilirlik test sonuçlarına göre KMO test değerinin 0,725 sonucunda ve 0,60’den fazla elde edilmesi ve Bartlett testi p değerinin 0,05’ten küçük çıkması, örneklemin faktör analizi uygulanması için yeterli olduğunu ve faktör analizi uygulanabilirliğini göstermektedir. Pazarlama karması stratejilerinden faktör yükleri arasındaki farkın 0,10’dan az olması nedeniyle analizden çıkarılmış ve tabloda görülen analiz sonuçları elde edilmiştir. Kalan ifadelerle tekrar gerçekleştirilen faktör analizi sonuçlarında 4 faktör yapısı elde edilmiştir. Dört faktörün toplam varyans açıklama oranı %85,206 olarak hesaplanmıştır. Pazarlama karması stratejilerini en iyi açıklayan faktörün sırasıyla ürün, fiyat dağıtım ve tutundurma, olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen faktör yapılarının güvenilirliği değerlendirildiğinde tüm pazarlama karması stratejileri için değerlerin 0,70 ve üzeri olması nedeniyle güvenilirliğin sağlandığı sonucuna varılmıştır.

Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi kullanılan ölçek faktör yapıları arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanılmaktadır. Normal dağılıma uygunluğun sağlanması durumunda Pearson korelasyon analizi kullanılmaktadır. Bu analizle faktör yapıları arası ilişkinin yönü ve gücü belirlenmektedir. Korelasyon katsayılarının 0 ile $\pm 0,30$ arası çıkması düşük düzey ilişkiyi, 0,31 ile $\pm 0,70$ arası çıkması orta düzey ilişkiyi ve 0,71 ile $\pm 1,0$ arası çıkması ise yüksek düzeyde

ilişkiyi göstermektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012:35). Uluslararası pazarlama karması stratejileri ile işletmelerin ihracat faaliyetleri arasındaki ilişkiyi inceleyen analiz sonuçları aşağıda Tablo 9'da gösterilmektedir. Ölçeğe ilişkin verilerin normal dağılıma uygunluğu sonucu korelasyon analizinde Pearson korelasyon değerleri kullanılmıştır.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri Ve İdari Bilimler 1

Tablo 9: Faktörler Arası Korelasyon Tablosu

	Ü1	Ü2	Ü3	Ü4	Ü5	Ü6	Ü7	Ü8	Ü9	Ü10	F1	F2	F3	F4	F5	F6	D1	D2	D3	D4	D5	D6	T1	T2	T3	T4	T5	T6
Ü11	1	.635	.612	.656	.584	.751	.699	.769	.596	.739	.642	.686	.565	.505	.384	.574	.557	.618	.672	.636	.688	.745	.745	.596	.572	.642	.710	.506
Ü12	.635	1	.631	.753	.917	.893	.769	.450	.563	.708	.968	.796	.538	.448	.480	.788	.580	.674	.614	.722	.913	.784	.825	.468	.414	.598	.519	.371
Ü13	.612	.631	1	.744	.596	.723	.652	.432	.803	.758	.686	.545	.426	.531	.589	.839	.465	.758	.621	.538	.616	.715	.688	.705	.569	.566	.650	.539
Ü14	.656	.753	.744	1	.699	.876	.809	.513	.703	.706	.831	.680	.554	.347	.420	.746	.429	.775	.730	.710	.746	.884	.808	.649	.615	.594	.670	.529
Ü15	.584	.917	.596	.669	1	.840	.736	.483	.583	.685	.880	.806	.516	.418	.496	.758	.568	.690	.577	.834	.896	.783	.766	.507	.519	.570	.540	.448
Ü16	.757	.893	.723	.876	.840	1	.892	.553	.734	.773	.904	.789	.619	.445	.501	.824	.504	.781	.767	.797	.886	.914	.880	.682	.616	.687	.676	.522
Ü17	.669	.769	.652	.809	.735	.892	1	.664	.747	.826	.812	.851	.672	.474	.459	.746	.446	.852	.773	.707	.760	.874	.762	.715	.661	.580	.678	.555
Ü18	.768	.450	.432	.513	.483	.553	.684	1	.602	.677	.528	.678	.718	.614	.444	.432	.648	.627	.618	.603	.490	.560	.458	.593	.576	.626	.536	.598
Ü19	.596	.563	.803	.703	.583	.734	.747	.602	1	.738	.720	.603	.574	.503	.534	.804	.428	.761	.704	.626	.581	.739	.619	.851	.768	.532	.679	.709
Ü110	.739	.708	.756	.706	.685	.773	.826	.687	.738	1	.732	.842	.599	.618	.450	.764	.483	.703	.627	.646	.690	.771	.719	.651	.564	.673	.535	.470
F1	.642	.668	.686	.831	.880	.904	.812	.528	.720	.732	1	.800	.588	.444	.465	.866	.516	.799	.680	.822	.845	.868	.822	.642	.616	.610	.644	.531
F2	.686	.796	.545	.680	.806	.789	.851	.678	.603	.842	.800	1	.688	.525	.440	.716	.501	.726	.645	.710	.809	.823	.746	.585	.569	.603	.572	.498
F3	.565	.538	.426	.554	.516	.619	.672	.718	.574	.599	.583	.658	1	.792	.770	.524	.815	.581	.800	.692	.554	.627	.539	.715	.434	.673	.435	.763
F4	.505	.448	.531	.347	.418	.446	.474	.614	.503	.618	.444	.525	.792	1	.881	.553	.804	.502	.571	.491	.426	.432	.381	.597	.272	.609	.315	.614
F5	.384	.480	.589	.420	.496	.501	.459	.444	.534	.450	.485	.440	.770	.861	1	.588	.794	.555	.647	.600	.470	.469	.448	.691	.394	.522	.415	.749
F6	.574	.768	.839	.746	.758	.824	.746	.432	.804	.764	.866	.716	.524	.553	.568	1	.522	.783	.606	.679	.802	.759	.747	.712	.523	.497	.551	.499
D1	.557	.580	.465	.429	.568	.504	.445	.649	.428	.483	.516	.501	.815	.804	.794	.522	1	.486	.605	.649	.591	.443	.477	.522	.218	.623	.323	.604
D2	.618	.674	.758	.775	.680	.781	.852	.627	.781	.703	.799	.726	.581	.502	.555	.783	.486	1	.758	.663	.654	.829	.672	.763	.747	.536	.822	.659
D3	.672	.614	.621	.730	.577	.767	.773	.618	.704	.627	.680	.645	.800	.571	.647	.606	.605	.758	1	.687	.609	.616	.687	.811	.668	.789	.755	.799
D4	.636	.722	.538	.710	.834	.797	.707	.603	.625	.645	.822	.710	.692	.491	.800	.679	.845	.653	.687	1	.780	.787	.733	.721	.640	.646	.566	.676
D5	.668	.913	.616	.746	.896	.886	.760	.490	.581	.690	.845	.809	.554	.425	.470	.802	.591	.654	.609	.780	1	.807	.885	.545	.481	.601	.538	.384
D6	.745	.784	.715	.884	.763	.914	.874	.580	.739	.771	.868	.823	.627	.432	.469	.759	.443	.829	.816	.787	.807	1	.848	.745	.713	.735	.789	.652
T1	.745	.825	.688	.808	.786	.880	.762	.458	.619	.719	.822	.746	.539	.361	.449	.747	.477	.672	.687	.733	.885	.848	1	.649	.596	.714	.670	.473
T2	.596	.468	.705	.649	.507	.682	.715	.593	.851	.651	.642	.585	.715	.597	.691	.712	.522	.783	.811	.721	.545	.745	.648	1	.789	.592	.713	.858
T3	.572	.414	.599	.615	.519	.618	.681	.576	.768	.564	.616	.569	.434	.272	.394	.523	.218	.747	.668	.640	.461	.713	.598	.789	1	.506	.667	.744
T4	.842	.596	.566	.594	.570	.667	.580	.626	.532	.673	.610	.603	.673	.609	.522	.497	.623	.536	.789	.648	.601	.735	.714	.592	.506	1	.675	.643
T5	.710	.519	.650	.670	.540	.676	.678	.536	.679	.535	.644	.572	.436	.315	.415	.551	.323	.822	.755	.566	.538	.789	.670	.713	.867	.675	1	.714
T6	.506	.371	.539	.529	.448	.522	.555	.598	.709	.470	.531	.498	.763	.614	.749	.499	.604	.659	.799	.678	.384	.652	.473	.858	.744	.643	.714	1

Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 9 incelendiğinde, ürün stratejilerinin diğer pazarlama karması stratejileri ile orta düzeyde ve pozitif yönde ve en çok dağıtım ve tutundurma stratejisi ile ilişkisi olduğu görülmektedir. Fiyat stratejisinin diğer pazarlama karması stratejileri ile orta düzeyde ve pozitif yönde ilişkisi olduğu ve en çok ürün stratejisiyle ilişkili olduğu sonucu görülmektedir. Dağıtım stratejisinin de diğer pazarlama karması stratejileri ile pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişkisi olduğu ve en çok ürün ve fiyat ile ilişkili olduğu görülmektedir. Son olarak tutundurma stratejisinin de diğer pazarlama karması stratejileri ile pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişkili olduğu ve dağıtım ve fiyatlandırma stratejisiyle yüksek ilişkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmada, medikal ürün üreten işletmelerin uluslararası pazarlama karması stratejilerinin ihracata etkisi ele alınmıştır. Alan yazında, pazarlama karması stratejileri ve ihracat veya ihracat performansı arasındaki ilişkiye bakan çalışmalar olsa da özellikle Covid-19 sürecinde medikal ürün üreten işletmelere yönelik konuyu ele alan çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple çalışmanın alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada uluslararası pazarlama karması stratejilerinin işletmelerin ihracatını olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ihracat faaliyetinde uluslararası pazarlama karmasını oluşturan ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım bileşenlerinin her birinin önemli etken olduğu görülmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre ihracat yapacak işletmelerin ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma stratejilerini ihracat yapmak istediği pazara göre belirlemelerinin pazarda kalabilmeleri için önemli olduğu görülmektedir. Literatürde ihracat yapan işletmelerin pazarlama karması birleşenlerinden ürün, fiyat ve tutundurmanın işletmenin ihracat faaliyetindeki başarıyla doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir(Katsikeas, Leonidou ve Samiee, 2002; 64). Bir başka önemli çalışmada ise başarılı ihracat için ürün ve fiyat en önemli pazarlama karması birleşenleri sonucuna varılmıştır (Leonidou, Katsikeas ve Zeriti, 2019; 416). Medikal sektörde faaliyet gösteren işletmelerin başarılı uluslararası pazarlama karmasında en önemli unsurların kişisel satış, tutundurma ve dağıtımın pazarlama faaliyetinin başarısında en önemli unsurlar olduğu belirtilmiştir(Vukasovic ve Sluga, 2022; 394). Bu sonuçlar çerçevesinde, covid-19 döneminde medikal ürün ihracatı yapan işletmeleri için uluslararası pazarlama karması birleşenleri olarak ürün ve fiyat birleşenleri en önemli pazarlama faktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İç pazarda uyguladığı pazarlama karması stratejilerini faaliyette bulunacağı dış pazara göre

değiştiren, dış pazar müşterisinin beklentilerine ve pazardaki diğer rakiplerin durumlarına göre hareket eden işletmelerin ihracatta başarı sağlayacağı araştırma bulgularından elde edilen bir sonuçtur.

Araştırmadan elde edilen bulgular ve sonuç, çalışma kapsamında ele alınan işletmelerin durumları ile sınırlıdır. Çalışmanın örneklemi Ankara'da medikal sektörde faaliyet gösteren ve ihracat yapan işletmeler ile sınırlıdır. Dolayısıyla işletmelerin içinde buldukları sektör, büyüklük veya buldukları bölge çalışmanın kısıtlarındandır. İleride yapılacak çalışmalarda farklı sektör ve bölgelerde bulunan ihracatçı işletmelerin ele alınması çalışma sonuçlarının genelleştirilmesine katkı sağlamış olacaktır.

Kaynakça

- Barnes, B.R., Chakrabati, R. ve Palihawadana, D.(2006). Investigating the export marketing activity of smes operating in international healthcare markets. *Journal of Medical Marketing*, 6(3), 209-221.
- Bob; S ve Siegfried,S. (1999) : Explaining export success in the UK and German medical equipment industry, DIW Discussion Papers, No. 185, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW), Berlin.
- Calantone, R. J., Tamer Cavusgil, S., Schmidt, J. B. ve Shin, G. C. (2004). Internationalization and the dynamics of product adaptation—An empirical investigation. *Journal of Product Innovation Management*, 21(3), 185-198.
- Cavusgil, T.S. ve Zou, S. (1994). “Marketing strategy-performance relationship: an investigation of the empirical link in export market ventures”. *Journal of Marketing*, 58(1), 1-21.
- Charles, G. ve Anderson, W. (2016). *International Marketing: Theory and practice from developing countries*. United Kingdom: Cambridge Scholars Publishing.
- Çokluk, Ö. S., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, S. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve Lisrel uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Deloitte (2022). 2022 Global health care Outlook. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Life-Sciences-Health-Care/gx-health-care-outlook-Final.pdf> Erişim Tarihi: 17.05.2022
- Deloitte (2021). Sağlık dinamosu: Türkiye tıbbi teknoloji ve cihaz sektörü: mevcut durum, trendler, güncel sorunlar ve beklentiler.
- Douglas, S. P. (2000). Global marketing strategy in the 21st century: The challenges. *Japan and the World Economy*, 12(4), 381-384.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S. ve Çinko, M. (2013). *Sosyal Bilimlerde SPSS’le Veri Analizi*. Beta Yayıncılık, 5. Baskı. İstanbul.
- Dünya Sağlık Örgütü (WHO) (2022). <https://covid19.who.int/> Erişim Tarihi: 17.05.2022
- Dünya Ticaret Örgütü (2021). Trade in medical goods in the context of tackling Covid-19: developments in the first half of 2021. https://www.wto.org/english/tratop_e/covid19_e/medical_goods_update_dec21_e.pdf Erişim Tarihi: 17.05.2022

- Ferhat, E. ve Canitez, M. (2005). *Uluslararası pazarlama teori ve uygulamalar*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Helm, R., ve Gritsch, S. (2014). Examining the influence of uncertainty on marketing mix strategy elements in emerging business to business export-markets. *International Business Review*, 23(2), 418-428.
- Karafakıoğlu, M. (2015). *Uluslararası pazarlama yönetimi, teori, uygulama ve örnek olaylar*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Katsikeas, C.S., Samiee, S., ve Theodosiou, M. (2006). Strategy fit and performance consequences of international marketing standardization. *Strategic Management Journal*, 27(9), 867-890.
- Katsikeas, C., Leonidou, L., & Zeriti, A. (2019). Revisiting international marketing strategy in a digital era: Opportunities, challenges, and research directions. *International Marketing Review*.
- Leonidou, L. C., Katsikeas, C. S., ve Samiee, S. (2002). Marketing strategy determinants of export performance: a meta-analysis. *Journal of Business research*, 55(1), 51-67.
- Levitt, T. (1983). "The globalization of markets". *Harvard Business Review*, 61(3), 92–102.
- Sağlam, M., ve Pirtini, S. (2019). Uluslararası pazarlama karması stratejilerinin ihracat performansı üzerindeki etkisi: sektörler arası karşılaştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(35), 433-459.
- Stackpole, I., Ziemba, E., ve Johnson, T. (2021). Looking around the corner: COVID-19 shocks and market dynamics in US medical tourism. *The International Journal of Health Planning and Management*, 36(5), 1407-1416. <https://doi.org/10.1002/hpm.3259>
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS İle Veri Analizi*. Ankara: Nobel Basımevi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2022). <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=74&locale=tr>
Erişim Tarihi.17.05.2022
- Vukasović, T., & Sluga, A. (2022). Creating a marketing mix model for the marketing of medical devices through public procurement. *Health Marketing Quarterly*, 1-21.
- Yalçın, A. (2021). "Sorularla uluslararası pazarlama". *Sorularla pazarlama ilkeleri*. ed. Arif Yıldız ve Kazım Kılınç. 353-382. Elazığ: Asos Yayınları.
- Yalçın, A. ve Çetin, B. (2021). Türkiye’de Medikal Sektörde Yer Alan KOBİ’lerin Ar-Ge ve Yenilik Faaliyetlerinde Devlet Desteklerinin Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2607-2622.

BAZI MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİN İSTATİSTİKSEL İNCELEMESİ

Tuba ŞEKERCİ

ÖZET

Günümüz dünyasında ekonomik ve sosyal etkilerinin yer aldığı işsizlik, bir ülkenin çok yönlü problemler ile karşı karşıya kalmasıdır. Bir ülkedeki iş gücünün durumu ve niteliği ekonomik gelişimleri göstermektedir. Türkiye İstatistik Kurumu'na göre, iş gücünü oluşturan 15 ve 60 yaş arasındaki aktif bireyler kurumsallaşmamış nüfustan oluşmaktadır.

Hane halkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre; 15 ve daha yukarı yaştaki kişilerde işsiz sayısı 2022 yılı Nisan ayında bir önceki aya göre 65 bin kişi artarak 3 milyon 853 bin kişi olmuş, İşsizlik oranı ise 0,1 puanlık artış ile %11,3 seviyesinde gerçekleşmiştir.

İşsizliği etkileyen bazı faktörler, ithalat, ihracat, ithalat ve ihracatın dolar kuru, ithalat ve ihracat değişim oranı, döviz kuru, nüfus artış hızı, GSMH, cari fiyatlarla GSMH büyüme hızı, sabit fiyatlarla GSMH büyüme hızı, kamu yatırımları, özel yatırımlar, GSMH deflatörüdür.

Bu çalışmanın amacı, 2014-2022 yılları arasında Türkiye'de işsizliği etkileyen faktörleri regresyon analizi yöntemiyle incelemektir. Bu amaçla, çalışmada 2014-2022 dönemine ait aylık verilerle sanayi verimlilik endeksi, ihracat ve ithalat oranları, Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE), döviz kuru ve yurt içi üretici fiyat endeksi değişkenlerinin regresyon analizi yapılarak bu değişkenlerin işsizlik oranını modellemedeki katkıları regresyon yöntemi yardımıyla analiz edilmiştir. Ayrıca çoklu doğrusal bağlantı problemine neden olan değişkenler araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, Makroekonomik göstergeler, Regresyon analizi, İstatistiksel çıkarsama

GİRİŞ

İşsizlik bütün ekonomilerin çözmek istediği en önemli makroekonomik sorunlardan biridir. İşsizliğin bu kadar önemli bir sorun olmasının nedeni hem ekonomik hem de sosyal problemlere kaynaklık etmesidir. İşsizlik üzerinde etkili olan birçok değişken olmasına rağmen dışa açık ekonomilerde en önemli değişkenlerden biri döviz kurudur. İç ve dış talebin yönlendirilmesinde ve ülkelerin istihdam düzeyleri üzerinde reel döviz kuru belirleyici faktördür. Bir ekonomide reel döviz kuru yükseldiğinde/düştüğünde (reel değer kaybı/kazancı) nispi fiyat yükselir/düşer ve böylece yurtdışında üretilen mallar yurtdışında üretilen mallara kıyasla ucuzlar/pahalılaşır, yurtdışında üretilen mallar yurtdışında üretilen mallara kıyasla pahalılaşır/ucuzlar. Bu durum ihracatın artmasına/düşmesine, ithalatın düşmesine/artmasına, diğer bir ifadeyle net ihracatın artmasına/düşmesine neden olur (Ünsal, 2005: 466). Toplam talebi etkileyen diğer değişkenler sabit iken net ihracattaki artış/düşüş, toplam talebi ve dolayısıyla da istihdam düzeyini artırır (Boz, 2013: 53). Ayrıca reel döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar ülkede belirsizliğe neden olmakta, işletmelerin geleceği görmelerini zorlaştırmakta ve üretimi ve istihdamı olumsuz etkilemektedir.

FOURIER SERİSİ

Regresyon analizi, tahmin edici ve yanıt değişkenini analiz etmek için istatistikte bir analizdir. Regresyon analizi parametrik ve parametrik olmayan yaklaşımda yapılabilir. Parametrik analiz, eğrinin şeklinin bilindiği ve kalıntının normal dağılım, homojenliği ve otokorelasyonu karşıladığı varsayıldığı Sıradan En Küçük Kare (OLS) yaklaşımını kullanır. Bu arada, eğrinin şekli bilinmiyorsa parametrik olmayan yaklaşım gerçekleştirilir. Parametrik olmayan model, parametrik modelden daha karmaşıktır. Ancak parametrik olmayan yaklaşım, parametrik yaklaşımdan daha iyi bir tahmin eğrisi üretecektir. Bu arada, parametrik yaklaşımın yapılması kolaydır, ancak varsayımlarla çok katıdır.

Regresyon analizi, yatay kesitlere, zaman serilerine ve boylamsal verilere uygulanabilir.

Parametrik olmayan regresyon yaklaşımı, çekirdek, yerel polinom, spline, dalgacık ve Fourier gibi çeşitli yöntemlerle yapılabilir. Çekirdek yaklaşımı ve yerel polinomlar bant genişliğine dayalı yaklaşımlardır, spline ise optimum düğüm noktaları gerektiren bir modeldir. Bant genişliği ve optimum düğüm, MSE (Mean Square Error), CV (Çapraz Doğrulama) ve GCV (Genelleştirilmiş Çapraz Doğrulama) değerleri kullanılarak belirlenir. Spline ve yerel polinomların aksine, Fourier serisinin en iyi modelinin belirlenmesi sinüs veya kosinüs değişkenlerindeki sabitlere bağlıdır.

Fourier regresyon modeli, Fourier serisi yaklaşımıyla birlikte parametrik olmayan bir regresyon yaklaşımıdır. Fourier serisi, yerel verilerde esnekliğe sahip bir trigonometrik polinom yaklaşımıdır. Fourier serisi, tekrarlayan dağılımlara sahip veya sinüs ve kosinüs eğrileri oluşturan veri modelleri için çok uygundur.

Fourier Regresyon Modeli

Fourier regresyon modeli, sinüs ve kosinüs fonksiyonları şeklinde Fourier serileri ile elde edilir. Bilodeau (1992), doğrusal fonksiyon ve kosinüs fonksiyonunun bir kombinasyon katkı maddesi ile parametrik olmayan regresyon modellemesi sağlar. Bu kombinasyonun veri eğilimlerini ve veri dalgalanmalarını ayırması beklenir. Doğrusal fonksiyonların bir kombinasyon katkısını alarak, sinüs veya kosinüs fonksiyonlarından biri tahmin verimini verecektir. Aşağıdaki gibi lineer ve kosinüs fonksiyonunun kombinasyon katkı maddesi:

$$f(t) = \frac{1}{2}\alpha_0 + \gamma t + \sum_{k=1}^K \alpha_k \cos k t$$

$f(t)$, $y_i = f(t_i) + \varepsilon_i$ denklemde olduğu gibi bir regresyon eğrisi ise, eğriye aşağıdaki gibi Fourier serisi kullanılarak yaklaşılr:

$$f(t_i) = \frac{1}{2}\alpha_0 + \gamma t_i + (\alpha_{i1} \cos t_i + \alpha_{i2} \cos 2t_i + K + \alpha_{iK} \cos Kt_i)$$

Denklem matris şeklinde yazılırsa,

$$A = \begin{bmatrix} 1 & t_1 & \cos t_1 & \cos 2t_1 & L & \cos Kt_1 \\ 1 & t_2 & \cos t_2 & \cos 2t_2 & L & \cos Kt_2 \\ M & M & M & M & 0 & M \\ 1 & t_n & \cos t_n & \cos 2t_n & L & \cos Kt_n \end{bmatrix}$$

$$y = f(t) + \varepsilon, f(t) = A\theta$$

$$\theta = [\phi \quad \gamma \quad \alpha_{11} \quad \alpha_{12} \quad L \quad \alpha_{1K}]^T, \phi = \frac{n}{2}\alpha_0$$

En küçük kareleri kullanarak, Fourier regresyon tahmincisi,

$\hat{\theta} = (A^T A)^{-1} A^T y$ şeklinde olup, Fourier serisi yaklaşımını kullanan parametrik olmayan bir regresyon tahmincisidir.

KARHUNEN-LOEVE DÖNÜŞÜMÜ: KL

Bu dönüşüm temelde Fourier serisi gibi bir stokastik sürecin seriye açılması ilkesine dayanmaktadır (Karhunen, K. 1947 ve Loeve, M. 1948). Burada sadece veriden elde edilen kovaryans matrisi için bu işlemin nasıl yapıldığı ile ilgileniyoruz. Bu dönüşüm sayesinde kovaryans matrisi birbirine dik sütunlardan oluşur.

Bir matrisin sabit bir sayıyla çarpılması öz değer ve öz vektörlerini değiştirmez. Bu özellikten dolayı $X^t X$ matrisini bazı durumlarda $CovX$ varyans kovaryans matrisi olarak da kullanabiliriz. Bu farklı bir durum gibi algılanmamalıdır. Kovaryans matrisi değişkenler arasında varyans ve kovaryanslar hesaplanarak oluşturulacağı gibi tek tek gözlemler için ilgili çarpımlar hesaplanıp toplandığı takdirde de bulunabilir. KL dönüşümü kovaryans matrisinin öz vektörleri yardımıyla oluşturulur. Kovaryans matrisinin öz vektörleri $U = \{u_1, \dots, u_s\}$ olmak üzere dönüşüm

$K = U^t (X - EX)$ şeklinde tanımlanır.

Burada EX , X tesadüfi değişkeninin beklenen değerini göstermektedir. Aynı zamanda EX , X tesadüfi değişkeninin gözlem değerlerinin aritmetik ortalaması olarak hesaplanmaktadır. Kovaryans matrisi;

$$nCovX = l_1 l_1^t + \dots + l_n l_n^t$$

eşitliğinden bulunabilir.

Burada $l_j^t = (x_{j1}, \dots, x_{jp})$ j-inci gözlem vektörüdür. Ayrıca \mathcal{K} matrisinin satır elemanları birbirlerine diktir.

$K^t = (k_1, \dots, k_p)$ olmak üzere,

$$k_i = (u_i l_1^t, \dots, u_i l_n^t) \Rightarrow u_i l_1^t u_j l_1^t = l_1 u_i^t u_j l_1^t = 0 \Rightarrow k_i k_j^t = 0$$

gerektirmeleri sağlar. Sonuç olarak \mathcal{K} matrisinin satır elemanları x_1, \dots, x_p değişkenlerinin birbirlerine dik (ilişkisiz) olacak şekildeki lineer birleşimlerinden oluşur.

NIPALS ALGORİTMASI

Veri kümesinde açıklayıcı değişken sayısının çok olması değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olma ihtimalini güçlendirmekte ve değişken sayısının gözlem sayısından çok olması da sıradan en küçük kareler regresyonunu kullanılmaz kılmaktadır. Çoklu doğrusal bağlantı problemi, yapılan analizler sonucunda elde edilen en küçük kareler kestiricilerinin varyans değerlerinin büyük olmasına ve tahminlerin gerçek değerlerinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Böyle bir durumda kullanılabilir alternatif bir yöntem olan kısmi en küçük kareler regresyonu 1960'lı yıllarda Herman Wold tarafından geliştirilmiş olup, boyut indirgenmenin temel alındığı kısmi en küçük kareler analizi ve çoklu doğrusal regresyon yöntemlerinden oluşmaktadır.

Çoklu doğrusal bağlantı problemini ortadan kaldırmada, değişkenlerin gözlem sayısından çok olduğu ve gözlemlerin değişken sayısından çok olduğu durumlarda kullanılabilen istatistiksel bir yöntemdir.

KEKK analizinde, aralarında çoklu doğrusal bağlantı olan açıklayıcı değişkenler, algoritmalar yardımıyla hem bağımlı değişkendeki değişimi hem de açıklayıcı değişkenlerdeki değişimi açıklayacak, doğrusal bağlantı problemi ortadan kalkmış olan açıklayıcı değişken sayısından daha az sayıda bileşene indirgenmektedir. Bu indirgeme işlemi Lindgren ve Rännar (1998)'ın çalışmalarında da belirttiği gibi NIPALS, SIMPLS, UNIPAL, SAMPLS ve KERNEL algoritmaları kullanılan algoritmalarından bir kaçıdır.

Klasik, standart algoritma olarak da nitelendirilen NIPALS (Non-linear Iterative Partial Least Squares; Doğrusal olmayan yinelemeli kısmi en küçük kareler) KEKK'nın ilk şeklini oluşturmaktadır ve 1970'lerin başında geliştirilmiştir. NIPALS algoritması farklı yazarlar tarafından ele alınmıştır. Helland (1988), Geladi (1986), Kowalski (1986) ve Höskuldsson (1988) önemli isimlerdendir.

Kovaryans matrisini en çoklayan bileşenleri elde etmeyi amaçlayan algoritmada tüm bileşenler aynı anda elde edilmez. Her bir adımda tek bir bileşen ve bu bileşene ait ağırlık ve yük değerleri elde edilmektedir. Algoritma istenilen bileşen sayısı elde edilince ya da X matrisi sıfır matrisi olunca sonlandırılır.

Kismi en küçük kareler yöntemi çok değişkenli veri kümelerinin modellenmesinde oldukça etkili bir yöntemdir.

UYGULAMA

Bu çalışmanın amacı, 2014-2022 yılları arasında Türkiye'de işsizliği etkileyen faktörleri regresyon analizi yöntemiyle incelemektir. Bu amaçla, çalışmada 2014-2022 dönemine ait aylık verilerle sanayi verimlilik endeksi, ihracat ve ithalat oranları, Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE), döviz kuru ve yurt içi üretici fiyat endeksi değişkenlerinin regresyon analizi yapılarak bu değişkenlerin işsizlik oranını modellemedeki katkıları regresyon yöntemi yardımıyla analiz edilmiştir. Ayrıca çoklu doğrusal bağlantı problemine neden olan değişkenler araştırılmıştır.

Çalışmada ilk önce SPSS programı ile çoklu regresyon analizleri yapıp, çoklu doğrusal bağlantıya neden olan değişkenler bulunmuş sonrasında ise bu değişkenlere MATLAB programı yardımıyla KL dönüşümü uygulanıp elde edilen verilerle yeniden regresyon analizi yapılmıştır.

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: İŞSİZLİK

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,794 ^a	,630	,610	,97952

a. Predictors: (Constant), YÜRETİCİFİYATENDEKS, İTHALAT, İHRACAT, DÖVİZS, TÜKETİCİFİYATENDEKS

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	153,523	5	30,705	32,002	,000 ^b
	Residual	90,189	94	,959		
	Total	243,712	99			

a. Dependent Variable: İŞSİZLİK

b. Predictors: (Constant), YÜRETİCİFİYATENDEKS, İTHALAT, İHRACAT, DÖVİZS, TÜKETİCİFİYATENDEKS

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t
		B	Std. Error	Beta	
1	(Constant)	8,151	1,214		6,716
	İHRACAT	1,893E-7	,000	,334	2,663
	İTHALAT	-2,579E-7	,000	-,573	-4,793
	DÖVİZS	-,119	,267	-,221	-,446
	TÜKETİCİFİYATENDEKS	,032	,006	2,867	5,091
	YÜRETİCİFİYATENDEKS	-,014	,003	-2,185	-4,976

Coefficients^a

Model		Sig.	95,0% Confidence Interval for B		Correlations
			Lower Bound	Upper Bound	Zero-order
1	(Constant)	,000	5,741	10,561	
	İHRACAT	,009	,000	,000	,202
	İTHALAT	,000	,000	,000	-,199
	DÖVİZS	,657	-,649	,411	,398
	TÜKETİCİFİYATENDEKS	,000	,020	,045	,413
	YÜRETİCİFİYATENDEKS	,000	-,020	-,009	,296

Coefficients^a

Model		Correlations			
		Partial	Part	Tolerance	VIF
1	(Constant)				
	İHRACAT	,265	,167	,251	3,989
	İTHALAT	-,443	-,301	,275	3,630
	DÖVİZS	-,046	-,028	,016	62,370
	TÜKETİCİFİYATENDEKS	,465	,319	,012	80,552
	YÜRETİCİFİYATENDEKS	-,457	-,312	,020	48,984

a. Dependent Variable: İŞSİZLİK

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Collinearity Diagnostics^a

Model	Dimension	Eigenvalue	Condition Index	Variance Proportions			
				(Constant)	İHRACAT	İTHALAT	DÖVİZS
1	1	5,738	1,000	,00	,00	,00	,00
	2	,237	4,925	,01	,00	,00	,00
	3	,015	19,755	,15	,03	,21	,01
	4	,007	29,184	,08	,83	,18	,02
	5	,003	44,211	,06	,12	,50	,50
	6	,001	74,918	,71	,02	,11	,47

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: SANAYİ ENDEKSİ

Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted Square	R Std. Error of the Estimate
1	,763 ^a	,582	,559	11,24052

a. Predictors: (Constant), YÜRETİCİFİYATENDEKS, İTHALAT, İHRACAT, DÖVİZS, TÜKETİCİFİYATENDEKS

ANOVA^a

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	16508,491	5	3301,698	26,132	,000 ^b
	Residual	11876,827	94	126,349		
	Total	28385,318	99			

a. Dependent Variable: SANAYİENDEKS

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

b. Predictors: (Constant), YÜRETİCİFİYATENDEKS, İTHALAT, İHRACAT, DÖVİZS, TÜKETİCİFİYATENDEKS

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t
		B	Std. Error	Beta	
1	(Constant)	60,932	13,929		4,374
	İHRACAT	1,427E-7	,000	,023	,175
	İTHALAT	1,201E-6	,000	,247	1,944
	DÖVİZS	6,177	3,065	1,062	2,015
	TÜKETİCİFİYATENDEKS	,066	,072	,547	,913
	YÜRETİCİFİYATENDEKS	-,075	,033	-1,047	-2,243

Coefficients^a

Model		Sig.	95,0% Confidence Interval for B		Correlations
			Lower Bound	Upper Bound	Zero-order
1	(Constant)	,000	33,276	88,588	
	İHRACAT	,862	,000	,000	,617
	İTHALAT	,055	,000	,000	,514
	DÖVİZS	,047	,091	12,262	,740
	TÜKETİCİFİYATENDEKS	,364	-,078	,210	,734
	YÜRETİCİFİYATENDEKS	,027	-,141	-,009	,713

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Coefficients^a

Model	Correlations			
	Partial	Part	Tolerance	VIF
1 (Constant)				
İHRACAT	,018	,012	,251	3,989
İTHALAT	,197	,130	,275	3,630
DÖVİZS	,204	,134	,016	62,370
TÜKETİCİFİYATENDEKS	,094	,061	,012	80,552
YÜRETİCİFİYATENDEKS	-,225	-,150	,020	48,984

a. Dependent Variable: SANAYİENDEKS

Collinearity Diagnostics^a

Model	Dimension	Eigenvalue	Condition Index	Variance Proportions			
				(Constant)	İHRACAT	İTHALAT	DÖVİZS
1	1	5,738	1,000	,00	,00	,00	,00
	2	,237	4,925	,01	,00	,00	,00
	3	,015	19,755	,15	,03	,21	,01
	4	,007	29,184	,08	,83	,18	,02
	5	,003	44,211	,06	,12	,50	,50
	6	,001	74,918	,71	,02	,11	,47

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

KL DÖNÜŞÜMÜ SONRASI

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	
		B	Std. Error	Beta	t
1	(Constant)	11,478	,000		
	DÖVİZS	-1,000	,000	-,983	
	TÜKETİCİFİYATENDEKS	-8,524E-13	,000	,000	
	YÜRETİCİFİYATENDEKS	,017	,000	,184	
	İHRACAT	-9,760E-18	,000	,000	
	İTHALAT	1,373E-17	,000	,000	

Coefficients^a

Model		Correlations			
		Partial	Part	Tolerance	VIF
1	(Constant)				
	DÖVİZS	-1,000	-,683	,484	2,068
	TÜKETİCİFİYATENDEKS	-1,000	,000	,227	4,402
	YÜRETİCİFİYATENDEKS	1,000	,117	,403	2,480
	İHRACAT	-1,000	,000	,232	4,312
	İTHALAT	1,000	,000	,238	4,199

a. Dependent Variable: İŞSİZLİK

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	
		B	Std. Error	Beta	t
1	(Constant)	112,130	,000		24504966,265
	DÖVİZS	,017	,000	,002	29679,524
	TÜKETİCİFİYATENDEKS	-7,278E-12	,000	,000	-,001
	YÜRETİCİFİYATENDEKS	1,000	,000	1,000	17426701,669
	İHRACAT	-3,533E-16	,000	,000	-,001
	İTHALAT	3,825E-16	,000	,000	,001

Coefficients^a

Model		Correlations			
		Partial	Part	Tolerance	VIF
1	(Constant)				
	DÖVİZS	1,000	,001	,484	2,068
	TÜKETİCİFİYATENDEKS	,000	,000	,227	4,402
	YÜRETİCİFİYATENDEKS	1,000	,635	,403	2,480
	İHRACAT	,000	,000	,232	4,312
	İTHALAT	,000	,000	,238	4,199

a. Dependent Variable: SANAYİENDEKS

SONUÇ

Literatürde Türkiye ekonomisi için işsizlik üzerine yapılan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalardan, Uysal ve Erdoğan (2004), işsizlik oranı ile fiyatlar genel düzeyi arasındaki ilişkiyi 1980-2002 yılları için analiz etmişlerdir. Yazarlar, değişkenler arasında doğrusal olmayan ters model oluşturup regresyon analizi yapmışlar ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Analiz sonuçları, işsizlik ve enflasyon arasında negatif ilişkinin olduğunu göstermiştir. Büyüme ve işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi, 1978-2004 dönemi verilerini kullanarak Granger nedensellik testi ile araştıran Yılmaz Göktaş (2005), işsizlik oranından büyüme oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu bulmuştur. Barışık, Çevik ve Çevik (2009), ekonomik büyüme ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi Okun yasası çerçevesinde 1988-2008 dönemi için Markov rejim değişimi modellemesi yöntemiyle analiz etmişlerdir. Yazarlar çalışmalarında, ekonominin genişleme ve daralma dönemlerine bağlı olarak değişkenler arasındaki ilişkinin asimetric yapı taşıdığı ve mevcut büyümenin istihdam yaratmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Boz (2013), reel döviz kuru ile işsizlik arasındaki ilişkiyi 2003:Q1-2012:Q3 dönemi için üçer aylık verilerle ve en küçük kareler (EKK) yöntemiyle araştırmıştır. Analiz sonuçları, reel döviz kuru ile işsizlik arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ümit ve Bulut (2013), işsizlik ve işsizliği etkilediği düşünülen makroekonomik değişkenler (sanayi verimlilik endeksi, reel ücret endeksi, büyüme oranı, tüketici fiyat endeksi (TÜFE), ihracat/GSYH ve ithalat/GSYH) arasındaki ilişkiyi 2005:Q1-2010:Q3 yıllarını kapsayan dönem için üçer aylık verilerle kısmi en küçük kareler yöntemi yardımıyla araştırmışlardır. Sonuçlar, sanayi verimliliğinin ve reel ücret endeksinin işsizlik oranı değişkenini modellemedeki katsayısının az olduğunu, TÜFE ve büyüme oranı değişkenlerinin ise işsizlik oranı değişkenini modellemedeki katsayısının fazla olduğunu göstermiştir. Ayrıca, yazarlar çalışmasında, işsizliğin özellikle büyüme, ihracat, ithalat gibi değişkenlerden etkilendiğine ulaşmışlardır. Ayhan (2019), Türkiye ekonomisindeki işsizliğin makroekonomik belirleyicilerini 2005.1- 2018.11 dönemi için analiz etmiş ve sanayi üretiminin işsiz sayısını beklentilere uygun olarak negatif, TÜFE ve faiz oranının ise pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Çalış (2022), 2006:1-2022:1 dönemi için aylık veriler kullanılarak işsizlikle; tüketici fiyat endeksi, sanayi üretim endeksi, reel efektif döviz kuru, faiz dışı kamu harcamaları ve faiz oranları arasındaki ilişkiyi araştırmış ve tüketici fiyat endeksi ile işsizlik oranı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve enflasyonist eğilimlerin olduğu bir ekonomide işsizlik oranının yükseldiğini, reel efektif döviz kuru ile işsizlik oranı arasındaki ilişkiye bakıldığında ise, ulusal paranın değerindeki artışların işsizlik oranını artırdığını göstermiştir.

Çalışmamızda ele alınan regresyon modelinde iç ilişki problemi çözülmeksizin incelendiğinde işsizliği etkileyen en önemli faktörün TÜFE olduğu görülürken iç ilişki problemi KL yöntemi ile minimuma indirildiğinde işsizliği etkileyen en önemli faktörün YÜFE olduğu görülmüştür. Her iki inceleme de de döviz işsizliği etkileyen önemli bir faktör olarak görülmektedir.

KAYNAKLAR

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

- Santoso, R., Prahutama, A., & Devi, A. R. (2019, May). Modeling longitudinal data based on Fourier regression. In *Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1217, No. 1, p. 012105). IOP Publishing.
- Bulut, E., & Aylin, A. L. I. N. (2009). Kısmi En Küçük Kareler Regresyon Yöntemi Algoritmalarından Nipals Ve Pls-Kernel Algoritmalarının Karşılaştırılması Ve Bir Uygulama, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 127-138.
- Güral, Y., Demirelli, A., & Gürcan, M. (2022). Gölgelemin Oyunu: İzdüşümlerin İstatistiksel Çıkarımları ve Türkiye’de Döviz Kurlarını Etkileyen Makroekonomik Göstergeler Üzerine Bir Uygulama. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (38), 341-351.
- Uysal, D., & Erdoğan, S. (2004), Enflasyon İle İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki Ve Türkiye Örneği (1980-2002), *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 35-47.
- Yılmaz Göktaş, Ö. (2005). Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Ekonometri Ve İstatistik Dergisi*, 2, 11-29.
- Barişik, S., Çevik, E. İ., & Çevik, N. K. (2010). Türkiye’de Okun yasası, asimetri ilişkisi ve istihdam yaratmayan büyüme: Markov-Switching yaklaşımı. *Maliye Dergisi*, 159(2), 88-102.
- Çiğdem, B. O. Z. (2013). Türkiye’de reel döviz kuru ve işsizlik ilişkisi: 2003-2012. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1), 51-61.
- Ümit, A. Ö., & Bulut, E. (2013). Türkiye’de işsizliği etkileyen faktörlerin kısmi en küçük kareler regresyon yöntemi ile analizi: 2005-2010 dönemi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 131-142.
- Karhunen, K. (1947). Under lineare methoden in der wahr scheinlichkeitsrechnung, *Annales Academiae Scientiarum Fennicae Series A1: Mathematica Physica*, 47.
- Loeve, M. (1948, Functions aleatoires du second ordre, *Processus stochastique et mouvement Brownien*, 366-420.
- Lindgren, F., & Rännar, S. (1998). Alternative partial least-squares (PLS) algorithms. In *3D QSAR in Drug Design* (pp. 105-113). Springer, Dordrecht.
- Bilodeau, M. (1992), Fourier smoother and additive models. *Canadian Journal of Statistics*, 20(3), 257-269.
- Ayhan, F. (2019), Türkiye Ekonomisinde İşsizliğin Belirleyicisi Olan Temel Makroekonomik Değişkenlerin Tespitine İlişkin Bir Uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (25), 235-252.
- Çalış, G. (2022), Türkiye’de İşsizliğin Makroekonomik Belirleyicileri, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İktisat Ana Bilim Dalı*

AZƏRBAYCAN FƏLSƏFƏSİ TARİXİNİN İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ PROBLEMİNƏ DAİR

Azərbaycan Felsefesi Tarihinin Gelişim Aşamaları Sorunu Üzerine On the Problem of the Development Stages of the History of Azerbaijani Philosophy

Qəmər MÜRŞÜDLÜ⁴

Özət. Bir zamanlar G.Hegel fəlsəfinin tarixi inkişaf dövrlərini müəyyənləşdirməyi fəlsəfe tarixinin elmiliyini təmin etmək üçün əsas vəzifələrdən biri hesab edirdi; belə bir bölgü, filosofa görə, fəlsəfe tarixini üzvi olaraq irəliləyən bütöv, rəşional əlaqə kimi göstərməlidir. Ünlü filosofun bu tövsiyəsi hazırda da aktualdır və özəlliklə də milli fəlsəfələrin inkişaf xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün əhəmiyyətlidir. Çünki dövrləşdirmə fəlsəfi düşüncənin tarix boyu inkişafını izləməyin əsas vasitəsidir. Buna görə də araşdırmada dünya və İslam mədəni bölgəsi fəlsəfəsinin tarixi inkişaf mərhələləri kontekstində Azərbaycan fəlsəfəsi tarixinin inkişaf dövrlərini müəyyənləşdirmək və bir sıra tarixi şərtlərdən irəli gələn fərqlilikləri təsbit etmək problem olaraq götürülmüşdür. Araşdırmanın amacı Azərbaycan fəlsəfəsinin tarixi inkişaf mərhələlərini müəyyənləşdirmək və onları ayrılıqda səciyyələndirmək, postsovet dövrdə Azərbaycanda fəlsəfinin inkişaf perspektivlərini və problemlərini təhlil etməkdir.

Elmi iş fəlsəfe tarixinin dövrləşdirilməsi problemlərinə və Azərbaycan fəlsəfəsi tarixinə dair aparılmış tədqiqatlar və mənbələr əsasında yazılmışdır.

Araşdırmada tarixilik, hermenevtika, ümumiləşdirmə və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Çalışmada bu nəticəyə gəlinir ki, fəlsəfi ideyaların inkişafı ictimai-siyasi və mədəni amillərlə bağlı olduğu kimi fəlsəfi fikir tarixinin mərhələlərə bölünməsi də bu amillərlə şərtləşir. Və buna görə də Azərbaycan fəlsəfəsinin tarixi inkişaf mərhələləri digər postsovet respublikalarında olduğu kimi fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Bu qənaətə gəlinir ki, ötən əsrin sonlarından

⁴ Dos.Dr., Bakı Dövlət Universiteti, Akademik Zahid Xəlilov küçəsi, 23. **İndeks:** AZ 1148. Bakı şəhəri, AZ-1073/1 Azərbaycan Respublikası. E-mail: g.murshudlu@gmail.com

etibarən Azərbaycanda fəlsəfi fikrin yeni inkişaf mərhələsi başlanmışdır və keçən üç onillik zaman çərçivəsində milli fəlsəfi təfəkkürün əsas inkişaf istiqamətləri düzgün müəyyənləşmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan fəlsəfəsi, dövrlər, özəlliklər, inkişaf istiqamətləri

Özet. Bir zamanlar G.Hegel, felsefe tarihinin bilimselliğini sağlamak için temel görevlerden biri olarak felsefenin tarihsel gelişim dönemlerini belirlemeyi tavsiye etmişti; filozofa göre böyle bir bölge, felsefe tarihini organik olarak ilerleyen bir bütün, rasyonel bir bağlantı gibi göstermelidir. Ünlü filozofun bu tavsiyesi günümüzde de geçerliliğini korumaktadır ve özellikle milli felsefelerin gelişim özelliklerinin belirlenmesi açısından önemlidir. Çünkü dönemleme, felsefi düşüncenin tarih boyunca gelişimini takip etmenin temel aracıdır. Bu nedenle araştırmada, Azerbaycan felsefe tarihinin gelişim dönemlerini dünya ve İslam kültür bölgesi felsefesinin tarihsel gelişim aşamaları bağlamında tespit etmek ve bir çok tarihsel koşullardan kaynaklanan farklılıkları tahlil etmek sorun olarak ele alınmıştır. Araştırmanın amacı, Azerbaycan felsefesinin tarihsel gelişim aşamalarını tespit etmek ve bunları ayrı ayrı karakterize etmek, Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'da felsefenin gelişme perspektiflerini ve sorunlarını analiz etmektir.

Bilimsel eser, felsefe tarihinin dönemselleştirilmesi sorunlarına ve Azerbaycan felsefe tarihine ilişkin araştırmalara ve kaynaklara dayanılarak yazılmıştır.

Araştırmada tarihsel, hermeneutik, genelleme ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Çalışmada, felsefi fikirlerin gelişiminin sosyo-politik ve kültürel faktörlerle ilişkili olduğu ve felsefi fikirler tarihinin aşamalara bölünmesinin bu faktörler tarafından şartlandırıldığı sonucuna varılmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan felsefesinin tarihsel gelişim aşamaları, diğer Sovyet sonrası cumhuriyetlerde olduğu gibi, farklı özelliklere sahiptir. Azerbaycan'da geçen yüzyılın sonundan itibaren felsefi düşüncenin gelişmesinde yeni bir aşamanın başladığı ve son otuz yılda ulusal felsefi düşüncenin gelişiminin ana yönlerinin doğru bir şekilde tanımlandığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan felsefesi, devirler, özellikler, gelişme yönleri

Abstract. At one time, G.Hegel considered the determination of the periods of the historical development of philosophy one of the main tasks of ensuring the scientific nature of the history of philosophy; such a division, according to the philosopher, should show it as an organically progressing whole, a reasonable connection. This recommendation of the famous philosopher is still relevant today and is especially important for determining the development

characteristics of national philosophies. Because periodization is the main means of tracing the development of philosophical thought throughout history. Therefore, in the research, it is taken as a problem to determine the development periods of the history of Azerbaijani philosophy in the context of the historical development stages of the philosophy of the world and the Islamic cultural region and to identify the differences arising from a number of historical conditions. The purpose of the research is to determine the historical development stages of Azerbaijani philosophy and to characterize them separately, to analyze the development prospects and problems of philosophy in Azerbaijan in the post-Soviet period.

Scientific work has been written on the basis of research on the problems of periodization of the history of philosophy and sources the history of Azerbaijani philosophy.

Historical, hermeneutic, generalization and comparative analysis methods were used in the research.

In the research, it is concluded that the development of philosophical ideas is related to socio-political and cultural factors, and the division of the history of philosophical ideas into stages is conditioned by these factors. And therefore, the stages of historical development of Azerbaijani philosophy have different characteristics, as in other post-Soviet republics. It is concluded that a new stage of development of philosophical thought has begun in Azerbaijan since the end of the last century, and the main directions of development of national philosophical thinking have been correctly defined in the past three decades.

Key Words: Azerbaijani philosophy, periods, peculiarities, directions of development

Giriş. Fəlsəfi biliyin inkişafı tarixinin dövrləşdirilməsi fəlsəfə tarixinin önəmli problemlərindəndir. Bu problem fəlsəfə tarixinin ayrıca bir bilik sahəsi kimi formalaşmasından bəri əsas fəlsəfi problemlərdən biri olub və indi də öz aktuallığını itirməmişdir, çünki fəlsəfənin məzmununu onun tarixində daha yaxşı dərk olunur və dövrləşdirmə fəlsəfi düşüncənin tarix boyu inkişafını izləməyin, daha yaxşı anlamağın əsas vasitəsinə çevrilir. Belə ki, hər fəlsəfə tarixçisi fəlsəfi fikrin inkişafının hər hansı bir istiqamətini, yaxud da hər hansı filosofun təlimini araşdırarkən o, irəli sürülən əsas fəlsəfi müddəaların yalnız fəlsəfi məzmununu təhlil etməklə kifayətlənmir, həm də onların formalaşdığı şəraiti, meydana çıxdığı tarixi, elmi-təbii, kulturoloji və sosial fonu nəzərə almalı olur. Deməli fəlsəfə tarixinin dövrləşdirilməsi həm fəlsəfənin özünün inkişafının daxili məntiqini, həm də ictimai-tarixi dövrlərin özünəməxsusluğunu əks etdirməlidir. Fəlsəfənin inkişaf məntiqi isə çox spesifikdir. Hegelin təbirincə ifadə etsək fəlsəfə, bir tərəfdən “fikirdə dərk olunmuş zamandır”, digər tərəfdən isə

"fəlsəfə - zamanın ruhudur", "xalqların halının mənəvi mahiyyəti"dir (3, s.104); yəni fəlsəfə həm zamanın ruhudur, həm də özü zamanın məzmununa daxildir, "tamamilə öz dövrü ilə eynidir".

Fəlsəfi fikir tarixinin dövrləşdirilməsi probleminə müxtəlif yanaşmaları nəzərdən keçirərkən bu sonuca gəlinir ki, hər nə qədər subyektiv məsələ kimi yanaşılsa da dövrləşdirmə fəlsəfi bilik tarixinə kənardan baxmaq, onda ümumi mənanı görmək cəhdi və ümumi mənadan çıxış edərək xüsusi hadisələri dərk etmək imkanındır. Bu mənada fəlsəfə tarixinin dövrləşdirilməsi tarixi-fəlsəfi prosesin həm bütövlükdə, həm də onun ayrı-ayrı mərhələlərində inkişaf qanunauyğunluqlarının müəyyənləşdirilməsi, təsviri və dərki üçün zəruridir.

Avropa, eləcə də hind və Çin fəlsəfəsinin inkişafı tarixinin dövrləşdirilməsi problemi tarixi-fəlsəfi ədəbiyyatda yetərinə araşdırılmışdır. Amma İslam mədəni bölgəsində fəlsəfi fikrin inkişafı tarixinin dövrləşdirilməsinə dair araşdırmalar çox azdır. Azərbaycan fəlsəfə tarixçiləri də, Z.Məmmədov və Z.Quluzadə istisna olmaqla (bax: 5; 9), fəlsəfi biliyin inkişafı tarixinin dövrləşdirilməsi probleminin araşdırılmasına yetərinə diqqət ayırmamışlar. Z.Quluzadənin və Z.Məmmədovun araşdırmalarında mövzu ayrıca problem olaraq qoyulmasa da Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi xronoloji ardıcılıqla və ayrı-ayrı əsrlər üzrə izlənilmiş və dövrlərin qısa səciyyəsi verilmişdir. Dördcildlik "Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi"nin Z.Quluzadənin məsul katibliyi ilə nəşr olunmuş I və II cildləri də həmin bölgü üzrə hazırlanmışdır.

Z.Quluzadənin və Z.Məmmədovun mövzusunun işlənməsinə qatqılarını yüksək dəyərləndirməklə bərabər biz problemə sosiomədəni yanaşma kontekstində nəzər salacağıq. Çalışmada Azərbaycan fəlsəfəsi tarixinin inkişaf dövrlərini müəyyənləşdirmək və bir sıra tarixi şərtlərdən irəli gələn fərqlilikləri təsbit etmək problem olaraq götürülmüşdür.

Araşdırmanın amacı Azərbaycan fəlsəfəsinin tarixi inkişaf mərhələlərini müəyyənləşdirmək və onları ayrılıqda səciyyələndirmək, postsovet dövrdə Azərbaycanda fəlsəfənin inkişaf perspektivlərini və problemlərini təhlil etməkdir.

Elmi iş fəlsəfə tarixinin dövrləşdirilməsi problemlərinə və Azərbaycan fəlsəfəsi tarixinə dair aparılmış tədqiqatlar və mənbələr əsasında yazılmışdır.

Araşdırmada tarixilik, hermenevtika, ümumiləşdirmə və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Problemin qoyuluşu. Qədim zamanlardan başlayaraq tarixin, o sıradan fəlsəfi düşüncə tarixinin dövrləşdirilməsi məsələsi Avropa yazar və mütəfəkkirlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Müxtəlif dövrlərdə dövrləşdirmənin meyarları da fərqli olmuşdur. Məsələn, xristianlığın yayıldığı ilk əsrlərdə ellinizm - xristianlıq bölgüsü üstünlük təşkil etmişdir. Yustin,

Tatian, İskəndəriyyəli Kliment, Tertullian, Origen, Laktansi və b. müəlliflər hesab etmişlər ki, xristianlıq həqiqətdir və onun mövcudluğu ellin dövrü axtarışlarını lazımsız qılmışdır. Amma bu, ellin fəlsəfəsinin inkarı demək deyildi; belə ki, xristian müəlliflər bəşər tarixini ilk insanlardan hesabladıkları kimi fəlsəfənin inkişafını da ilk insanlarla əlaqələndirirdilər və fəlsəfənin min illəri əhatə edən və ayrı-ayrı dövrlərə bölünən inkişaf tarixi olduğunu qəbul edirdilər. Hətta xristian ilahiyyatçısı və filosofu A.Avqustin ilk dəfə ellin fəlsəfəsinə dövrlərə bölmüşdü. Ancaq xristian yazarlara görə xristianlıq mərhələsi həqiqəti əks etdirdiyindən toxunulmaz hesab olunurdu və dövrləşdirmə tələb etmirdi. Və Avropada fəlsəfə tarixinə xristian yanaşması XYII-XYIII yüzillərə qədər davam etmişdir (ətraflı bax: 6, s.8-11).

G.Hegeldən başlayaraq fəlsəfə tarixinin mərhələlərə ayrılması müəyyən tarixi dövrlərlə əlaqələndirilir. Hegel fəlsəfə tarixini iki böyük mərhələyə ayırırdı: "biz... fəlsəfə tarixinin iki dövrünü fərqləndirməliyik, incəsənəti antik və müasir dövrlərə böldüyümüz kimi fəlsəfə tarixini də yunan və alman fəlsəfəsinə bölməliyik..."(3, s.148). Amma o, antik dövrə yeni dövr arasında əlaqələndirici olaraq orta əsrlər dövrünü də ayırır və bununla da fəlsəfə tarixini üç dövrə bölür: antik yunan fəlsəfəsi dövrü, orta əsrlər fəlsəfəsi dövrü və yeni dövr və bunların hər birinin xarakterik cəhətini müəyyənləşdirir (bax: 3, s.154-155).

Fəlsəfə tarixinin Hegel dövrləşdirilməsi hazırda da mövzu ilə bağlı araşdırmalarda və Avropa, eləcə də dünya fəlsəfəsi tarixinin dövrləşdirilməsində müəyyən dəyişikliklərlə əsas olaraq götürülür.

Elmi ədəbiyyatda Avropa fəlsəfəsinin inkişaf tarixi ənənəvi olaraq antik, orta əsrlər, yeni və ən yeni (yaxud çağdaş) dövrlərə bölünür (bax: 7). İngilis araşdırmaçı A.[Qreylinq](#) "Fəlsəfə tarixi" kitabında tarixi dövrləşdirmə aparmasa da Qərb filosoflarının görüşlərini antik fəlsəfə, orta əsrlər və intibah fəlsəfəsi, modern fəlsəfə və XX əsr fəlsəfəsi bölgüsü üzrə təqdim edir (bax: 4). Amma Avropa fəlsəfəsində bu kimi dövrləşdirmələrə fərqli yanaşmalar mövcuddur, çünki dövrləşdirmənin hamı tərəfindən qəbul edilmiş vahid meyarı yoxdur və buradan da elmi-fəlsəfi ədəbiyyatda fərqli tarixi bölgülərlə rastlaşılır. Bundan başqa bəzi filosoflar, məsələn, V.Diltey, M.Haydegger, M.Qeru, K.Yaspers və b. ümumiyyətlə dövrləşdirməni qəbul etmirlər; onlara görə fəlsəfədə inkişaf, irəliləyiş və varisliyin olmaması fəlsəfə tarixini dövrləşdirməyi mümkünsüz edir. O.Şpenqler isə "qədim dünya – orta əsrlər – yeni dövr" tarixi bölgüsünü tənqid və rədd edirdi. O, tarixə tətbiq etdiyi morfoloji yanaşmanı fəlsəfə tarixinə də tətbiq edərək dövrləşdirmənin yeni modelini əsaslandırır.

Şərqdə (Hindistan, Çin, İslam mədəni bölgəsi və d.) fəlsəfi fikrin yaranması və inkişafı spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Buna görə də Şərq ölkələri üzrə fəlsəfi fikir tarixinin dövrləşdirilməsi

də xüsusi yanaşma tələb edir. Bununla bərabər Şərqi ölkələrinin fəlsəfi fikir tarixinin dövrləşdirilməsi çox hallarda Avropa modelləri çərçivəsində aparılır. Məsələn, mürəkkəb mədəni hadisə olan hind fəlsəfəsi tarixinin istər yerli, istərsə də Avropa tədqiqatçıları tərəfindən onlarca dövrləşdirmə modeli hazırlanmışdır və bunların bir çoxunda Avropa modellərinin təsiri özünü göstərməkdədir (ətraflı bilgi üçün bax: 11).

İslam mədəni bölgəsi fəlsəfəsi tarixinin dövrləşdirilməsində də eyni duruma rast gəlinir. Mövzumuzla bağlı olduğu üçün bu məsələyə daha çox diqqət ayrılmalıdır. Moskvada nəşr olunan "Yeni fəlsəfi ensiklopediya"da ərəb-müsəlman fəlsəfəsi üç əsas dövrə ayrılır: klassik, yaxud orta əsrlər (8-15-ci əsrlər); son orta əsrlər (16-19-cu əsrlər); müasir dövr (19-cu əsrin ikinci yarısı-20-ci əsr) (10, c.187-188).

Digər bir fəlsəfi ədəbiyyatda - "Ərəb-müsəlman fəlsəfəsi tarixi"ndə isə ərəb-müsəlman mədəniyyətinin inkişafında dörd mərhələ fərqləndirilir: 1) ərəblər üçün cahiliyyə dövrü olan islamaqədərki mərhələ (islamin yaranmasından əvvəlki ilyarım-iki əsr); 2) klassik dövr (VII-XIII əsrlər); 3) durğunluq dövrü (XIV-XIX əsrlər); 4) müasir dövr (XIX əsrin ikinci yarısından sonrakı dövr) (8, c.9). Bu kontekstdə ərəb-müsəlman fəlsəfəsi tarixi üç əsas dövrə bölünür: klassik (VIII-XIV əsrlər); postklassik (XIV-XIX əsrlər); müasir dövr (XIX əsrin ikinci yarısından hazırkı dövrədək) (bax: 8, c.60). Hər iki bölgədə fəlsəfə tarixi dövrləşdirilməsinin Avropa modellərinin təsiri açıq hiss olunur. Ümumiyyətlə "klassik" və "orta əsrlər" anlayışları əsasən qərb və rus fəlsəfə tarixçiləri tərəfindən istifadə edilir və onların Şərqi fəlsəfəsinə tətbiq edilməsi şərti xarakter daşıyır. Öz mahiyyətinə və məzmununa görə Şərqi və Qərbi fəlsəfi ənənələri fərqli olduğu üçün həmin anlayışların da məzmun tutumu eyni deyildir.

Bu dövrləşdirməni məqbul hesab etmək olar, amma bir məqama diqqət yetirmək vacibdir. Fikrimizcə "ərəb-müsəlman fəlsəfəsi" anlayışı o qədər də uğurlu deyil, daha çox ərəb fəlsəfəsi anlamını ifadə edir. Bunu ərəb-müsəlman mədəniyyətinin inkişaf mərhələlərinin yuxarıda təqdim etdiyimiz bölgəsində də görmək mümkündür. Geniş coğrafi məkanda - İslam mədəni bölgəsində fəlsəfənin formalaşmasına və inkişafına bu bölgədə yaşayan xalqların qatqısı çox böyükdür. Buna görə də "ərəbdilli fəlsəfə" anlayışı hər hansı bir izah olmadan İslam dünyası fəlsəfəsi anlamını tam ifadə edər. Adını qeyd etdiyimiz kitablarda da ərəb-müsəlman fəlsəfəsi anlayışından istifadə olunsada bu fəlsəfə "əsasən *ərəbdilli* (ayrıntı bizimdir) sivilizasiya şəraitində islam dünyagörüşünün hökmranlığı dövründə yaranmış və inkişaf etmiş və bu gün Qərbi sivilizasiyasının və fəlsəfəsinin təsiri altında mühüm transformasiyaya uğramış fəlsəfi düşüncə ənənəsi" kimi səciyyələndirilmişdir (10, c.187; 8, c.60).

Azərbaycan fəlsəfəsinin tarixi inkişaf mərhələləri

Azərbaycan fəlsəfəsi ifadəsi ümumi tarixi-coğrafi məkanda - müstəqil Azərbaycan Respublikasında və xalqımızın maddi-mənəvi mədəniyyətinin formalaşdığı və inkişaf etdiyi Cənubi Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş fəlsəfi irsi ehtiva edir. Lakin fəlsəfə tarixini araşdırarkən bu ümumilik XIX əsrin əvvəllərinə qədər olan dövrü əhatə edir. Belə ki, XIX yüzilin əvvəllərində çar Rusiyası və Qacarlar dövləti arasında bağlanan Gülistan (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələrinə əsasən tarixi Azərbaycan torpaqları iki yerə parçalandı: Araz çayından quzeydə olan torpaqlar çar Rusiyasının tərkibinə keçdi, güneydə olan torpaqlar isə Qacarlar dövlətinin (indi İran dövləti) bir parçasına çevrildi. Bununla da Azərbaycan fəlsəfəsi tarixinin XIX yüzildən sonrakı dövrü yalnız Quzey Azərbaycanda fəlsəfi fikrin inkişafını ehtiva edir.

Azərbaycan fəlsəfəsinin ümumi mahiyyətini ifadə edən Prof.Dr. Z.Quluzadə yazır: "Azərbaycan fəlsəfəsi dedikdə əsas etibarilə Azərbaycanda məskunlaşmış qafqazdilli, türkdilli, irandilli və s. etnosların üzvi birləşməsi zəminində formalaşmış Azərbaycan etnosunun (xalqının) fəlsəfi görüşləri nəzərdə tutulur" (1, s.14). Ölkənin və xalqın tarixi taleyi onları fərqli - türkdilli, yunan, irandilli, ərəbdilli, rusdilli və s. mədəniyyətlərə daxil etmişdir və bütün bunlar Azərbaycan xalqının fəlsəfi təfəkkürünün inkişafında dərin iz buraxmış, mədəni-fəlsəfi irsin çoxdilliliyində öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan fəlsəfəsi dərin tarixi köklərə malikdir. Əski zamanlardan müxtəlif mədəniyyətlərin qovşduğu, inkişaf etmiş sivilizasiyaların bir-birini əvəz etdiyi tarixi Azərbaycan torpaqlarında fəlsəfi düşüncə e.ə. I minillikdə formalaşmağa başlamışdır. "Müasir elm e.ə. I minilliyin birinci yarısında Azərbaycanda zərvanilik, zərdüştilik fəlsəfəsi və maqlar (muğlar) təliminin geniş yayıldığını göstərir" (5, s.307). Deməli Azərbaycan fəlsəfəsi böyük tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Və onun dövrləşdirilməsi fəlsəfi fikir tariximizin xüsusiyyətlərini, başqa fəlsəfi mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqəsini, fəlsəfənin müxtəlif tarixi tiplərinin diskretliliyini və s. öyrənmək üçün vacibdir.

Biz Azərbaycan fəlsəfəsi tarixinin dövrləşdirilməsinin sosiomədəni yanaşma əsasında aparılmasına üstünlük veririk. Çünki fəlsəfə sosiomədəni tarixi hadisə kimi nəzərdən keçirilir; onun inkişafına müxtəlif mədəni amillər, mənəvi mədəniyyət elementləri, eləcə də daha geniş sosial amillər (iqtisadi, sosial-siyasi) təsir göstərir və bu amillər ictimai inkişafın hər bir mərhələsində fəlsəfənin xüsusiyyətlərini və tarixi mahiyyətini müəyyənləşdirir. Sosiomədəni yanaşma fəlsəfənin mənəvi mədəniyyət hadisəsi kimi müstəqilliyini və mənəvi dəyərini nəzərə alır.

Fəlsəfə, əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, yarandığı dövrlə eynidir, zamanın kvintessensiyasıdır. Buna görə də fəlsəfə tarixini dövrləşdirərkən əvvəlcə konkret dövrün mədəniyyətinin xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq lazımdır. Məhz epoxal özünəməxsusluğun olması fəlsəfə tarixində xüsusi bir dövrü fərqləndirməyə imkan verir. Bu baxımdan Azərbaycan fəlsəfəsi tarixini dünya və İslam mədəni bölgəsi fəlsəfəsinin inkişaf tarixinin dövrləşdirilməsi kontekstində aşağıdakı mərhələlərə ayırmaq olar:

1. Qədim və erkən orta əsrlər dövrü (m.ö. I minilliyin ortaları - m.s. VII əsr);
2. Orta əsrlər dövrü (VIII-XYIII əsrlər);
3. Yeni dövr (XIX əsr);
4. Çağdaş dövr (XX əsrin əvvəllərindən indiyə qədər davam edən).

Birinci dövr. Qədim və erkən orta əsrlər dövrü ulu əcdadlarımızın ictimai şüurunda xeyir və şərin, maddi və mənəvinin, varlığın əvvəli və sonunun, insan və mühitin münasibətlərinin dərkinə yönəlmiş fəlsəfi mülahizələrin formalaşması, həmçinin zərvanilik, zərdüştilik və maqlar təliminin yaranması və inkişafı ilə xarakterizə olunur. İslama qədərki dövrdə Azərbaycan torpaqlarında manilik, məzdəkilik və xristianlıq təlimlərinin yayılması dini-fəlsəfi düşüncənin zənginləşməsinə yeni çalar vermişdir. Tarixi mənbələr belə bir fikri təsdiqləyir ki, qədim dövr və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda fəlsəfi problemlərin qoyuluşu və şərh metodları, varlıq, zaman, məkan, ruh, nəfs, maddə, xeyir və şəər və s. kimi fəlsəfi kateqoriyalardan və onların qarşılıqlı əlaqəsindən bəhs edilməsi Azərbaycan fəlsəfəsini qədim dövr dünya fəlsəfəsinin ayrılmaz hissəsi kimi səciyyələndirir (bax: 5, s.313).

İkinci dövr. VIII-XYIII əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin İslam mədəni bölgəsinə daxil olması və çoxçalarlı fəlsəfi fikrin inkişafı ilə səciyyələnir. Bu dövr Azərbaycan fəlsəfəsinin inkişafının ən zəngin dövrüdür. Bu dövrdə Şərq fəlsəfi ənənələrinin və yunan-roma fəlsəfəsinin qovuşması nəticəsində fəlsəfi problemlərin əhatə dairəsi genişlənmiş, anlayış və kateqoriyalar zənginləşmişdir. Azərbaycanın bu dövrdə yaşayıb yaratmış parlaq filosoflar pleyadası İslam fəlsəfəsi, Şərq peripatetizmi, ismaililik, sufilik kimi dini-fəlsəfi məktəb və istiqamətlərin inkişafına əvəzsiz töhfələr vermiş, işraqilik fəlsəfəsini yaratmışlar. Azərbaycan torpaqlarında yaranmış hürufilik dini-fəlsəfi təlimi, nöqtəvilik, qızılbaşlıq, gülşəniyə və s. kimi ideoloji cərəyanlar və təriqətlər də bu dövrün məhsuludur.

Üçüncü dövr. Bu dövr XIX əsrdə Azərbaycanın şimalında mövcud olmuş ictimai-fəlsəfi fikri ehtiva edir. Azərbaycanda elmi-fəlsəfi fikrin inkişafında mühüm rol oynamış A.A.Bakixanov, M.F.Axundzadə, H.Zərdabi kimi düşüncə adamları bu dövrdə yaşayıb-yaratmışlar. Bu dövrü

səciyyələndirən əsas cəhət Azərbaycanın sosial-mədəni inkişafının tələblərinə uyğun olaraq maarifçilik ideologiyasının və fəlsəfəsinin yaranması idi.

Dördüncü dövr. Bu dövr fəlsəfəsi çağdaş Azərbaycan Respublikası ərazisində ötən yüzilin başlarından indiyə qədər mövcud olan fəlsəfi mədəniyyəti ehtiva edir. Bu dövrün səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, XX əsrdə Azərbaycan bir-birindən fərqli sosial-siyasi, iqtisadi və mədəni inkişaf yolu keçmişdir. Belə ki, XX əsrin başlarında Azərbaycan çar Rusiyasının uzaq əyaləti idi. 1918-ci il mayın 28-də isə Şərqdə ilk demokratik cümhuriyyət - bağımsız Azərbaycan Cümhuriyyəti elan edildi. Amma 1920-ci ildə Qızıl ordu Azərbaycanı işğal etməklə onun bağımsızlığına son qoydu və bununla da tariximizin 71 ili Sovetlər Birliyi ilə bağlı oldu. 1991-ci ildən isə SSRİ-nin dağılması ilə Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etmişdir. Əslində bu qısa xülasə bir əsrlik zaman kəsiyində Azərbaycanda üç fərqli sosial-siyasi, iqtisadi və mədəni inkişaf modelinin mövcudluğunu ifadə edir. Və təbii ki, fəlsəfi fikir də özündə bu fərqliliyi əks etdirmişdir. Buna görə də çağdaş Azərbaycan ictimai-fəlsəfi fikrinin inkişafını keyfiyyətcə üç müxtəlif mərhələyə bölmək olar:

1920-ci ilə qədər davam edən birinci mərhələdə ictimai-fəlsəfi fikir bir neçə istiqamətdə inkişaf etmişdir. Bu dövrün əsas ictimai-fəlsəfi cərəyanı maarifçilik olmuşdur. Bununla bərabər Rusiya imperiyasında sinfi ziddiyyətlərin artması və müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizənin genişlənməsi milli-demokratik düşüncəli mütəfəkkirlərin maarifçilik düşüncəsindən daha irəli gedərək milli ideologiyanı formalaşdırması və milli azadlıq və dövlətçilik ideyalarını təbliğ etməsi üçün zəmin yaratmışdır. Digər tərəfdən də Rusiyada, o sıradan sənaye şəhəri olan Bakıda inqilabi hərəkatın genişlənməsi sosializmin nəzəri-ideoloji əsası kimi marksist-leninçi təlimin fəhlələr arasında təbliğini vacib edirdi. Göründüyü kimi XX yüzilin ilk onillikləri fərqli ideologiyaların çarpışdığı mürəkkəb bir zaman axınıdır. Bu dövrün əhəmiyyətli nəticəsi Azərbaycanda milli düşüncənin, cümhuriyyət ideologiyasının, müstəqillik ideyasının və milli dövlətçilik şüurunun formalaşması, maarifçilik hərəkatının və milli mətbuatın intibahı olmuşdur. İkinci mərhələ - 1920-1991-ci illəri əhatə edir. Bu dövrdə yeni, sosializm cəmiyyəti quruculuğu bütün sahələrdə marksizm-leninizm ideyaları üzrə aparılırdı. Marksizm-leninizm həm dövlətin və kommunist partiyasının siyasi ideologiyası, həm fəlsəfə, həm də elmi metodologiya idi. İctimai-fəlsəfi düşüncə yalnız bu ideologiya hüdudlarında mövcud ola bilərdi; yəni ictimai-fəlsəfi fikir də yalnız marksist-leninçi fəlsəfə çərçivəsində inkişaf edə bilərdi. Buna görə də bu dövrdə Azərbaycanda müstəqil fəlsəfi düşüncə inkişaf etmədi. Amma bununla bərabər Sovetlər dövründə fəlsəfə üzrə mütəxəssis hazırlığına və fəlsəfə institutlarının yaradılmasına geniş yer verildi; Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi üzrə mühüm araşdırmalar aparıldı.

Üçüncü mərhələ - 1991-ci ildən başlayır və bu günə qədər davam etməkdədir. Postsovet dönəmində Azərbaycanda bağımsız dövlət quruculuğu prosesi, yeni toplumun, yeni mənəvi dəyərlərin formalaşması xalqımızın tarixini və mədəniyyətini, özəlliklə də fəlsəfi mədəniyyət tarixini, milli dəyərlərini öyrənməyi zəruri edir. Bununla əlaqədar olaraq respublika fəlsəfəçiləri fəlsəfə və fəlsəfə tarixi problemlərinin tədqiqində və tədrisində yeni metodologiya və metodlar axtarışındadır. Postsovet dövründə ictimai-fəlsəfi fikrin inkişafı ötən yüzilin milli özünüdərkətmə fəlsəfəsi və Azərbaycan fəlsəfəsi tarixinə dair araşdırmalar üzərində mümkündür. Ona görə də ötən dövrlərin tədqiqi yalnız tarixi baxımdan deyil, həm də çağdaş ictimai-fəlsəfi fikrimizin inkişafı baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Sonuç.

Çalışmada bu nəticəyə gəlinir ki, fəlsəfi ideyaların inkişafı ictimai-siyasi və mədəni amillərlə bağlı olduğu kimi fəlsəfi fikir tarixinin mərhələlərə bölünməsi də bu amillərlə şərtlənir. Və buna görə də Azərbaycan fəlsəfəsinin tarixi inkişaf mərhələləri digər postsovet respublikalarında olduğu kimi fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Bu qənaətə gəlinir ki, ötən əsrin sonlarından etibarən Azərbaycanda fəlsəfi fikrin yeni inkişaf mərhələsi başlanmışdır və keçən üç onillik zaman çərçivəsində milli fəlsəfi təfəkkürün əsas inkişaf istiqamətləri düzgün müəyyənləşmişdir. Azərbaycan fəlsəfəsi tarixinin göstərilən mərhələlərinin təhlili bu fikri təsdiqləyir.

Müstəqilliyimizi geri qazandığımız, başımızın üstündə "Domokl qılıncı"nın olmadığı indiki zamanda milli-mənəvi dəyərlərimizi, dilimizi, tariximizi, milli məfkurəmizi, ictimai-fəlsəfi ideyalarımızı yaşatmaq, müasir düşüncə ilə birləşdirməyi bacarmaq sosial və humanitar sahələrdə çalışanlar qarşısında duran mühüm vəzifədir.

Məlumdur ki, ciddi ideoloji çərçivənin mövcud olduğu, fəlsəfənin siyasiləşdirildiyi Sovet dönəmində mütəfəkkirlərimizin fəlsəfi irsi birmənalı şəkildə hakim ideologiyanın tələblərinə uyğun araşdırılmış, milli ideologiyamızın bir sıra təmsilçilərinin (Ə.Hüseynzadə, M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Ağaoğlu və b.) sosial-fəlsəfi görüşləri isə siyasi-ideoloji şərtlərin təsiri ilə subyektiv, qərəzli və yalnız tənqidi mövqelərdən şərh edilmişdir. Lakin indi, Sovet rejiminin yaratdığı stereotiplər dağıldıqdan sonra ictimai-fəlsəfi fikir tariximizin obyektiv tədqiqi və təbliği üçün geniş imkanlar yaranmışdır. Müstəqillik dövründə Azərbaycan fəlsəfəsinin tədqiqi və tədrisi sahəsində təqdir olunası işlər görülmüşdür. Amma bununla bərabər görülməsi gərəkən işlər də çoxdur - XIX əsrin sonları - XX əsrin əvvəllərində yazıb-yaratmış mütəfəkkirlərimizin (M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Hüseynzadə, H.Cavid, Ə.Ağaoğlu və b.) ictimai-fəlsəfi irsini obyektiv araşdırmaqla bərabər, Sovet dönəmində dünyagörüşü siyasi-ideoloji şərtlərə uyğun, birtərəfli

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

təqdim olunmuş ictimai-fəlsəfi fikir adamlarının (Nəsimi, M.F.Axundov və b.) irsi obyektiv tədqiqata cəlb olunmalıdır.

Qaynaqlar:

1. Azərbaycan fəlsəfə tarixi, I c. Bakı: Elm, 2012. - 455 s.
2. Azərbaycan fəlsəfə tarixi, II c. Bakı: Elm, 2014. - 683 s.
3. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии. Кн. 1. - СПб.: Наука, 1993.
4. Grayling, A.C. The History of Philosophy. London: Penguin Press, 2019. - 804 p.
5. Quluzadə Z. Qədim dövrdən XX əsrin 20-ci ilinədək Azərbaycan fəlsəfəsi // Зумруд Кулизаде. Концептуальные проблемы исследования социокультурного развития (конец XX-начало XXI вв.), ч. II. Баку: "Текнур", 2009, s.306-345.
6. Долгих А.Ю. Гносеологические основания периодизации истории Европейской философии // автореферат на соиск. учён. степ. канд. филос. наук. Киров: 2004. - 18 с.
7. История философии. // Под ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова и Д.В. Бугая. Москва: Академический Проект, 2005. - 680 с.
8. История арабо-мусульманской философии. Учебник и антология // под ред. А.В. Смирнова. Москва: Академический проект; ООО "Садра", 2020. - 623 с.
9. Məmmədov Z.C. Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi. Bakı: Şərq-Qərb, 2006. - 328 s.
10. Новая философская энциклопедия, том 1. Москва: ИФРАН, 2010. - 744 с.
11. Псху, Р.В. и др. К постановке вопроса о периодизации истории индийской философии // Вопросы философии, - 2019. № 1, - с.146 –163.

**COVID-19 SÜRECİNDE BİST’TE İŞLEM GÖREN ENERJİ İŞLETMELERİNİN FİNANSAL ETKİNLİKLERİNİN
VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE BELİRLENMESİ**

**DETERMINING THE FINANCIAL EFFICIENCIES OF ENERGY BUSINESSES TRADED ON BIST BY DATA
ENVELOPE ANALYSIS DURING THE COVID-19 PROCESS**

Öğr. Gör. Hamid YEŞİLYAYLA⁵

Öğr. Gör. Serkan DURMAZ⁶

ÖZET

Enerji, ekonomik ve sosyal kalkınmada önem teşkil eden ve ülkelerin gelişmişlik düzeyi hakkında fikir veren faktörlerden biridir. Son yıllarda nüfus artışı, iklim, teknoloji ve sanayileşmedeki gelişmeler enerji talebini artırmaktadır. Enerji talebinin diğer bir belirleyicisi ekonomi faktörüdür. COVID-19 döneminde tüm dünyayla birlikte ülkemizde de ekonomik sorunlar yaşanmıştır. Ekonomik sorunların baş gösterdiği 2020-2021 yıllarında enerji işletmelerinin etkinliklerini COVID-19 öncesi ile karşılaştırarak bu işletmelerin kriz dönemi performans değerlendirilmesi yapılması amaçlanmıştır. Küresel rekabet ortamında yeterli kar marjlarına ulaşmak için kaynakların verimli bir şekilde nasıl kullanılacağını etkin bir şekilde kontrol etmek, minimum girdi ile maksimum çıktıya ulaşmak ve maliyetleri azaltmak işletmeler için kaçınılmazdır. Bu anlamda şirketlerde yapılan performans analizi hem şirketlerin performansının değerlendirilmesinde hem de küresel rekabet ortamındaki konumlarının belirlenmesinde önemlidir.

Bu çalışmada, 2022 yılı itibariyle Borsa İstanbul'da (BIST) işlem gören enerji işletmelerinden 11 tanesinin 2019-2021 yılları arasındaki bilanço verilerinden faydalanarak bu işletmelerin finansal etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi yöntemi kullanılarak ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmada belirli girdiler kullanıldığında çıktının maksimize edilmesini amaçlayan çıktı odaklı model kullanılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda, 11 firmanın etkinliği VZA yöntemlerinden çıktı odaklı, ölçeğe göre değişken getiri kullanan Banker-Charnes-Cooper (BCC) modeli kullanılarak ölçülmektedir. Enerji işletmelerinin bilanço verilerinden elde edilen finansal oranlar arasından seçilen 3 girdi ve 2 çıktı kullanılarak çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda çıktı odaklı BCC modelinde 2019 yılında 7 işletmenin, 2020 yılında 10 işletmenin, 2021 yılında ise 7 işletmenin etkin olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, düşük performans gösterdiği belirlenen işletmelerin etkinlik düzeyini artırmak için girdi ve çıktı değişkenlerinde gerçekleştirilecek iyileştirmeleri belirlemek için etkin firmalar arasından referans kümesi oluşturulmuştur.

⁵ Öğretim Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, Çivril Atasay Kamer Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü, Bilgisayar Programcılığı Programı, Türkiye, Denizli, hyesilyayla@pau.edu.tr

⁶ Öğretim Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Sermaye Piyasası Bölümü, Menkul Kıymetler ABD, Türkiye, Denizli, serkand@pau.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Enerji Sektörü, Etkinlik, Veri Zarflama Analizi, Finansal Oranlar, Karar Destek Sistemleri

ABSTRACT

Energy is one of the factors that is important in economic and social development and gives an idea about the level of development of countries. In recent years, population growth, climate, technology and developments in industrialization have increased the energy demand. Another determinant of energy demand is the economy factor. During the COVID-19 period, economic problems have been experienced in our country as well as the whole world. It is aimed to evaluate the performance of energy enterprises during the crisis period by comparing the activities of energy enterprises with those before COVID-19 in the years 2020-2021, when economic problems began. It is consumption for businesses in order to reach sufficient profit margins in a global competitive environment, how to control the efficiency of efficient resources in a way, to reach maximum output with minimum input and to reduce costs. In this sense, performance analysis in companies is important both in evaluating the performance of companies and in determining their position in the global competitive environment.

In this study, it is aimed to measure the financial efficiency of 11 energy enterprises traded in Borsa Istanbul (BIST) as of 2022 by using the data envelopment analysis method by using the balance sheet data between the years 2019-2021. In the study, an output-oriented model was used, which aims to maximize output when certain inputs are used.

For this purpose, the efficiency of 11 firms is measured using the Banker-Charnes-Cooper (BCC) model, which is one of the DEA methods, which is output-oriented and based on the assumption of variable returns to scale. The study was carried out using 3 inputs and 2 outputs selected from among the financial ratios obtained from the balance sheet data of energy enterprises. As a result of the study, it was determined that 7 enterprises in 2019, 10 enterprises in 2020 and 7 enterprises in 2021 were effective in the output-oriented BCC model. Finally, a reference set was created among the active firms to determine the improvements to be made in the input and output variables in order to increase the efficiency level of the enterprises that were determined to be underperforming.

Keywords: Energy Sector, Efficiency, Data Envelopment Analysis, Financial Ratios, Decision Support Systems

GİRİŞ

Nüfus artışı, iklim, teknoloji ve sanayileşmedeki gelişmeler enerji talebini artırmaktadır. Enerji talebinin diğer bir belirleyicisi de ekonomi faktörüdür. COVID-19 döneminde tüm dünyayla birlikte ülkemizde de ekonomik sorunlar yaşanmıştır. Küresel rekabet ortamında yeterli kar marjlarına ulaşmak için kaynakların verimli bir şekilde nasıl kullanılacağını etkin bir şekilde kontrol etmek, minimum girdi ile maksimum çıktıya ulaşmak ve maliyetleri azaltmak işletmeler için kaçınılmazdır (Ağ ve Kuloğlu, 2020).

Veri Zarflama Analizi (VZA), işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektörde görece etkinlik düzeylerini tespit etmede kullanılan bununla birlikte etkinlik düzeyleri düşük olan işletmeler için etkinliklerini artırabilmeleri için gerekli olan iyileştirme oranlarını etkin olan birimlerin oluşturduğu referans kümesi kullanılarak belirleyen bir yöntemdir (Özçelik ve Avcı, 2019).

Bu çalışmanın amacı, 2022 yılı itibarıyla Borsa İstanbul'da (BIST) işlem gören enerji işletmelerinden 11 tanesinin, 2019-2021 yılları arasındaki bilançolarından faydalanılarak elde edilen finansal göstergelerini

kullanarak etkinlik değerleri ve etkin olmayan şirketlerin etkin olması için yapılması gereken iyileştirmeleri belirlemektir. Çalışmada, öncelikle literatür taraması yapıldıktan sonra veri zarflama analizi anlatılmıştır. Uygulama kısmında araştırmada kullanılan enerji şirketlerinin finansal performansları ve etkinlikleri tespit edilmiştir. Etkin olmayan firmalara, görece etkin firmalar arasından etkinliklerinin iyileştirilmesi için referans kümeleri oluşturulmuştur.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu çalışma için literatür taraması yapılırken iki temel konuya odaklanılmıştır. Bunlardan ilki veri zarflama analizi kullanılarak enerji şirketlerinin etkinliklerinin ölçüldüğü çalışmalar, ikincisi ise finansal analiz ile işletmelerin etkinliklerinin ölçüldüğü çalışmalar.

Son yıllarda enerji şirketleri üzerinde veri zarflama analizi kullanılarak yapılan çalışmalar aşağıda incelenmiştir:

Düzgün (2011) hazırladığı yüksek lisans tezinde 2007-2009 yıllarında Türkiye'deki elektrik dağıtım şirketlerinin görece etkinlik ve verimlilik analizini veri zarflama analizi kullanarak yapmıştır. Yapılan çalışmada şirket etkinliklerini artırmak için girdi miktarının düşürülmesini amaçlanmış olduğundan girdi yönelimli veri zarflama analizi kullanılmıştır. Çalışmada girdi olarak işletme giderleri, hat uzunluğu ve personel sayısı kullanılmış olup çıktı olarak da dağıtılan enerji ve müşteri sayısı kullanılmıştır. Çalışmada hem BCC hem de CCR modeli kullanılmıştır. Ayrıca şirketlerin toplam faktör verimlilikleri de analiz edilmiştir.

Svitalkova (2014) yaptığı çalışmada Avrupa Birliği ülkeleri arasından seçilmiş 6 tane ülkenin bankacılık sistemlerinin etkinliklerini ölçmeyi ve karşılaştırmayı amaçlamıştır. 2004-2011 yılları arasındaki veriler kullanılarak yapılan çalışmada girdi olarak personel maliyetleri, mevduat, duran varlıklar; çıktı olarak da krediler ve net faiz geliri kullanılmıştır. Avusturya ve Çek Cumhuriyeti en yüksek etkinlik gösteren ülkeler olurken, en düşük ülkeler Slovenya ve Slovakya olmuştur.

Meher ve Sahu (2016) yaptıkları çalışmada, Hindistan'ın 17 eyaletinde elektrik dağıtım hizmetlerinin görece verimliliğini ölçmek için VZA'yı kullandı. Çeşitli KVB'lerin görece verimliliklerini değerlendirmek için sürekli ölçeklenen bir model uygulandı. Yapılan çalışmada 40 güç dağıtım ünitesinden 29'unun verimsiz olduğu tespit edilmiştir.

Arcos-Vargas ve diğ. (2017) yaptıkları çalışmada İspanya'daki elektrik dağıtım şirketlerinin etkinliklerini hem CCR hem de BCC modelleri kullanarak belirlemişlerdir. Bu çalışmada, elektrik fiyatlarını belirleyen kurumlara dağıtım ücretini en optimal şekilde belirleyebilmeleri birkaç model sunmuştur.

Göğebakan (2019) hazırladığı yüksek lisans tezinde Borsa İstanbul'da işlem gören enerji sektörü işletmelerinden 5 tanesinin performansını, bu işletmelerin 2012-2017 yıllarına ait finansal tablolarından elde ettiği finansal analiz oranları ile incelemiştir.

Koçak ve Boran (2019) çalışmalarında Türkiye'deki 81 ilin elektrik tüketimlerini karşılaştırmak için girdiye yönelik BCC ve CCR modelleri kullanmışlardır. Yapılan çalışmada 2016 yılına ait elektrik tüketim verisi kullanılmıştır. 81 ilin etkinlikleri ölçülerek etkin olmayan illere ait potansiyel iyileştirmeler belirlenmiştir.

Ağ ve Kuloğlu (2020) çalışmalarında Borsa İstanbul'da yer alan 8 enerji firmasının etkinliğini çıktı odaklı CCR modeli kullanarak ölçmüştür. Çalışmada 2019 yılına ait finansal tablolardan elde ettikleri 2 girdi ve

4 çıktı kullanılmıştır. Cari Oran ve Özsermaye / Maddi Duran Varlıklar girdi olarak, Duran Varlıklar / Aktif, Esas Faaliyet Kâr Marjı, Aktif Kârlılığı ve Özsermaye Kârlılığı çıktı olarak kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda enerji şirketlerinden 5 tanesi etkin bulunmuş olup etkin olmayanlar için de referans kümeleri verilmiştir.

Panayiotis ve diğ. (2020) çalışmalarında Yunanistan'da faaliyet gösteren 12 adet rüzgar çiftliğinin verimliliğini, şirketlerin 2018 yılına ait mali tablolarından elde ettikleri bir girdi ve iki çıktı değişkeni kullanarak girdi odaklı CCR ve BCC veri zarflama analizi yöntemleriyle ölçmüşlerdir. Çalışmada girdi değişkeni olarak Toplam Varlıklar, çıktı değişkenleri olarak da Gelirler ve FVÖK(Faiz ve Vergi Öncesi Kazançlar) kullanılmıştır.

Baz (2021)'in çalışmasında Borsa İstanbul'da işlem 9 adet bankanın etkinlikleri finansal oranlar kullanılarak çıktıya yönelik CCR ve BCC yöntemleriyle incelenmiştir. Yöntemde girdi olarak mevduat ve toplam faiz giderleri, çıktı olarak da toplam faiz gelirleri ve dönem net karı kullanılmıştır. CCR modeli sonucunda 3 banka etkin olarak belirlenirken, BCC modeline göre 6 bankanın etkin olduğu görülmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Yapılan çalışmanın amacı, 2022 yılı itibariyle Borsa İstanbul'da işlem gören enerji işletmelerinden 11 tanesinin 2019-2021 yılları arasındaki bilanço verilerinden faydalanarak bu işletmelerin finansal etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi yöntemi kullanılarak ölçülmesidir. Bu amaçla çıktı odaklı Banker, Charnes, Cooper (BCC) modeli ile 11 şirketin etkinliği bilanço verilerinden elde edilen 3 girdi ve 2 çıktı kullanılarak ölçülmektedir.

VZA, her karar birimini en iyi karar birimiyle karşılaştırır. Etkinlik sınırı, en iyi olarak belirlenen KVB'ler ile oluşturulur. VZA yöntemi, verimlilik açısından en iyi KVB'leri görece verimli olarak sıralar ve bu birimler referans kümesi olarak ifade edilir (Thanassoulis ve diğerleri, 2004). Diğer KVB'ler nispeten verimsiz birimlerdir.

Literatürde en yaygın kullanılan VZA modelleri: Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) araştırmacıları tarafından geliştirilen ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanan CCR modeli ile ölçeğe göre değişen getiri varsayımına dayanan Banker, Charnes ve Cooper (1984) tarafından geliştirilen BCC modelidir.

Bir VZA modeli, üretim sürecine göre girdiye yönelik veya çıktıya yönelik olabilir. Girdi odaklı bir model, minimum girdi ile çıktı üretmeyi amaçlar. Çıktı odaklı modeller ise verilen girdiler için maksimum çıktıyı üretmeyi amaçlar. Bu anlamda çıktı odaklı modeller, girdileri etkilemeden çıktıların artırılmasına olanak sağlamaktadır (Aydın Yenioğlu ve Ateş, 2019). KVB'nin girdi üzerinde çok az kontrole sahip olduğu veya hiç kontrolü olmadığı durumlarda çıktı yönelimli; aksi takdirde girdi odaklı bir model kullanılmalıdır (Özden, 2008). Bu çalışmada enerji şirketlerinin karlılığını maksimize ederek karar verme birimlerinin etkinliklerini belirlemek olduğu için çıktıya yönelik model kullanılmıştır. Bu sayede, girdi miktarında bir artış olmadan çıktı miktarı maksimize edilecektir.

Banker, Charnes, Cooper (BCC) Modeli

VZA ile işletmelerin toplam etkinlik, teknik etkinlik ve ölçek etkinlikleri hesaplanmaktadır. İşletmelerin girdilerinin en uygun şekilde kullanarak mümkün olan en yüksek çıktıyı üretme başarısı teknik etkinlik, uygun ölçekte başarılı üretim ise ölçek etkinliği olarak tanımlanmaktadır. Toplam etkinlik, teknik etkinlik ile ölçek etkinliğinin çarpımı ile hesaplanmaktadır (Cingi ve Tarım, 2000).

CCR modeli, bütün KVB'lerin optimal ölçekte çalıştığı varsayımına dayalı olarak görece toplam etkinliklerin hesaplanmasında kullanılmaktadır. Ancak uygulamada ölçüğe göre değişen getirileri olan işletmeler de mevcuttur. Ölçüğe göre değişen getiriye sahip sistemlerin etkinliklerini belirleyebilmek için, Banker, Charnes ve Cooper 1984 yılında adlarının ilk harfi ile temsil edilen BCC modelini geliştirmişlerdir (Banker ve diğ., 1984). CCR modeline konvekslik kısıtı eklenildiğinde BCC modeli elde edilmektedir.

$$\sum_{j=1}^n \lambda_{jk} = 1$$

Bu kısıt ile KVB'lerin ölçüğe göre getiri türü belirlenmektedir. Buna göre; bir KVB için hesaplanan λ_j 'lerin (ağırlıkların) toplamı birden büyük ise KVB ölçüğe göre azalan getiriye; birden küçük ise art e ve bire eşit ise sabit getiriye göre faaliyet gösteriyor anlamına gelmektedir.

Toplam etkinlik değeri; teknik etkinlik değeri ile ölçek etkinliğinin çarpımına eşit olduğundan, bir KVB'nin ölçek etkinlik değeri

$$\text{Ölçek Etkinliği} = \frac{\text{Toplam Etkinlik}}{\text{Teknik Etkinlik}}$$

formülüyle hesaplanabilmektedir.

$$E_o = \min \frac{\sum_{i=1}^m (v_i)(x_{ib}) - (v_o)}{\sum_{r=1}^s (u_r)(y_{rb})}$$

Aşağıdaki kısıtlar altında:

$$\frac{\sum_{i=1}^m (v_i)(x_{kj}) - (v_o)}{\sum_{r=1}^s (u_r)(y_{rj})} \geq 1$$

$$j = 1, 2, 3, \dots, m$$

$$u_r \geq \varepsilon$$

$$v_i \geq \varepsilon$$

Burada;

$$\omega = \text{serbest}$$

$u_o = 0$. birime ait serbest işaretli değişkendir.

$$E_o = \min \sum_{i=1}^m (v_i)(x_{ib}) - (v_o)$$

Aşağıdaki kısıtlar altında;

$$\sum_{r=1}^s (u_r)(y_{rb}) = 1$$

$$\sum_{i=1}^m (v_i)(x_{kj}) - (v_o) \leq \sum_{r=1}^s (u_r)(y_{rj})$$

$j = 1, 2, 3, \dots, m$

$u_r \geq \varepsilon$

$v_i \geq \varepsilon$

Oluşturulan modeller tüm karar verme birimleri için çözümlendiğinde, her bir karar verme birimi için toplam etkinlik puanı elde edilir. 1 yani %100 puan, karar birimlerinin etkin olduğunu, diğer durumlar ise karar birimlerinin etkin olmadığını göstermektedir.

Karar Verme Birimlerinin Belirlenmesi

Veri zarflama analizini uygulamak için ön koşul, benzer organizasyonel yapılara sahip karar verme birimlerinin (KVB'ler) seçilmesidir. (Özçelik ve Avcı, 2019).

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Enerji Şirketleri

Sıra	BIST Hisse Kodu	Firma Adı
1	Aksen	Aksa Enerji Üretim A.Ş.
2	Bioen	Biotrend Çevre ve Enerji Yatırımları
3	Arase	Doğu Aras Enerji Yatırımları A.Ş.
4	Enjsa	Enerjisa Enerji A.Ş.
5	Esen	Esenboğa Elektrik Üretim A.Ş.
6	Gwind	Galata Wind Enerji A.Ş.
7	Karye	Kartal Yenilenebilir Enerji Üretim A.Ş.
8	Magen	Margun Enerji Üretim Sanayi ve Ticaret A.Ş.
9	Naten	Naturel Yenilenebilir Enerji Ticaret
10	Ntgaz	Naturelgaz Sanayi ve Ticaret A.Ş.
11	Pamel	Pamel Yenilenebilir Elektrik Üretim A.Ş.

Girdi ve Çıktı Değişkenlerinin Belirlenmesi

VZA sonuçlarının güvenli olması için farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. VZA ile ölçüm yapılabilmesi için birim sayısının, analizde kullanılan toplam girdi ve çıktı sayısının en az iki ya da üç katı olması önerilmektedir (Ramanathan, 2003). KVB sayısının en az, girdi ve çıktı sayısı toplamından 1 fazla olması gereklidir. (Boussofianee ve diğ., 1991).

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Tablo 2. Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Sıra	Girdiler	Çıktılar
1	Asit Test Oranı	FVÖK/Satışlar (Faiz ve Vergi Öncesi Kazançlar / Satışlar)
2	KVYK/Toplam Borç (Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar / Toplam Borç)	Satışların Karlılığı
3	Duran Varlıklar / Aktif Toplamı	

Çalışmaya konu olan KVB sayısı ile girdi-çıktı sayıları karşılaştırıldığında;

3 girdi + 2 çıktı +1 <11 ve

2*(3+2) <11

belirlenen kriterlere uygun olduğu görülmektedir.

BULGULAR

Bu çalışmada çıktıya yönelik BCC modeli ile belirlenen enerji şirketlerinin etkinlikleri DEAP 2.1 programı kullanılarak ölçülmüştür.

Tablo 3. Çıktıya Yönelik BCC Modeli Toplam Etkinlik Sonuçları

Firmalar	2019	2020	2021
Aksa Enerji Üretim A.Ş.	1.000	1.000	0.188
Biotrend Çevre ve Enerji Yatırımları	0.129	1.000	1.000
Doğu Aras Enerji Yatırımları A.Ş.	0.988	0.986	1.000
Enerjisa Enerji A.Ş.	1.000	1.000	1.000
Esenboğa Elektrik Üretim A.Ş.	1.000	1.000	1.000
Galata Wind Enerji A.Ş.	1.000	1.000	0.277
Kartal Yenilenebilir Enerji Üretim A.Ş.	1.000	1.000	1.000
Margun Enerji Üretim Sanayi ve Ticaret A.Ş.	1.000	1.000	1.000
Naturel Yenilenebilir Enerji Ticaret	0.451	1.000	0.924
Naturelgaz Sanayi ve Ticaret A.Ş.	0.229	1.000	0.038
Pamel Yenilenebilir Elektrik Üretim A.Ş.	1.000	1.000	1.000
Ortalama	0.800	0.999	0.766

Tablo 3'te yer alan etkinlik değerleri 1 olan enerji firmaları etkin kabul edilirken diğerleri etkin olmayan firmalardır. Çıktı yönlü BCC modeli ile yapılan veri zarflama analizi sonucunda 2019 yılında 7, 2020 yılında 10 ve 2021 yılında ise 7 firmanın etkin olduğu görülmektedir. Doğu Aras Enerji Yatırımları A.Ş. 2019 ve 2020 yıllarında etkin değilken 2021 yılında etkin hale gelmiştir. Aksa Enerji Üretim A.Ş. ve Galata Wind Enerji A.Ş. firmaları ise 2019-2021 yıllarının tamamında etkin değildir. Enerjisa Enerji A.Ş., Esenboğa Elektrik Üretim A.Ş., Kartal Yenilenebilir Enerji Üretim A.Ş., Margun Enerji Üretim

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Sanayi ve Ticaret A.Ş. ve Pamel Yenilenebilir Elektrik Üretim A.Ş. firmaları 2019-2021 yıllarının hepsinde etkin olarak bulunmuştur.

Tablo 4. Çıktıya Yönelik BCC Modeli Özet İstatistikleri

BCC Özet İstatistikleri			
	2019	2020	2021
Toplam Firma Sayısı	11	11	11
Etkin Firma Sayısı	7	10	7
Etkin Olmayan Firma Sayısı	4	1	4
Ortalama Etkinlik	0.800	0.999	0.766
En Düşük Etkinlik	0.129	0.986	0.038
En Yüksek Etkinlik	1.000	1.000	1.000
Standart Sapma	0.332	0.004	0.371
Etkin Olmayan Firmaların Ortalaması	0.449	0.986	0.357
Etkin Olmayan Firmaların Standart Sapması	0.332	0.000	0.338

Çıktıya yönelik BCC modeli özet istatistiklerine göre ortalama etkinliğin en fazla olduğu yıl 0,999 etkinlik değeri ile 2020 yılı olmuşken en düşük olduğu yıl ise 0,766 etkinlik değeriyle 2021 yılıdır.

2019 yılındaki bankalar %100 ile %12,9 arasında değişen etkinlik oranlarına sahip olup etkin olmayan bankaların ortalaması %96,3 ve standart sapma değeri %33,2'dir.

2020 yılındaki bankalar %100 ile %98,6 arasında değişen etkinlik oranlarına sahip olup etkin olmayan bankaların ortalaması %98,6 ve ve standart sapma değeri etkin olmayan bir adet banka olmasından dolayı %0'dır.

2021 yılındaki bankalar %100 ile %3,8 arasında değişen etkinlik oranlarına sahip olup etkin olmayan bankaların ortalaması %35,7 ve standart sapma değeri %33,8'dir.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Tablo 5 2019-2021 Yılına Ait Etkin Olmayan Bankalar İçin BCC Modeliyle Elde Edilen Hedef Değerler

Yıl	Firma	Referans Kümesi ve Katsayıları	Faktörler	Gerçekleşen	Hedef	Değişim (%)	
2019	Biotrend Çevre ve Enerji Yatırımları (0.129)	Margun Enerji Üretim Sanayi ve Ticaret A.Ş.(0.123) Aksa Enerji Üretim A.Ş. (0.124) Enerjisa Enerji A.Ş.(0.583)□ Kartal Yenilenebilir Enerji ÜretimA.Ş. (0.169)	Girdiler	Asit Test Oranı	0.575	0.575	-0.03%
			KVYK/Toplam Borç	0.463	0.463	-0.08%	
			Duran Varlıklar / Aktif Toplamı	0.807	0.807	-0.06%	
			Çıktılar	FVÖK/Satışlar	0.070	0.542	675.60%
				Satışların Karlılığı	0.030	0.547	1732.32%
	Doğu Aras Enerji Yatırımları A.Ş.(0.988)	Aksa Enerji ÜretimA.Ş.(0.944)□ Margun Enerji Üretim Sanayi ve Ticaret A.Ş.(0.056)	Girdiler	Asit Test Oranı	0.848	0.78	-8.02%
			KVYK/Toplam Borç	0.82	0.615	-25.00%	
			Duran Varlıklar / Aktif Toplamı	0.699	0.699	0.00%	
			Çıktılar	FVÖK/Satışlar	0.234	0.237	1.28%
				Satışların Karlılığı	0.211	0.231	9.48%
	Naturrel Yenilenebilir Enerji Ticaret (0.451)	Aksa Enerji ÜretimA.Ş.(0.119)□ Margun Enerji Üretim Sanayi ve Ticaret A.Ş.(0.881)	Girdiler	Asit Test Oranı	0.293	0.266	-9.33%
			KVYK/Toplam Borç	0.429	0.414	-3.56%	
Duran Varlıklar / Aktif Toplamı			0.921	0.921	-0.02%		
Çıktılar			FVÖK/Satışlar	1.026	2.277	121.89%	
			Satışların Karlılığı	1.082	2.441	125.57%	
Naturleşiz Sanayi ve Ticaret A.Ş.(0.229)□	Margun Enerji Üretim Sanayi ve Ticaret A.Ş.(0.110)□ Aksa Enerji ÜretimA.Ş.(0.859)□ Galata Wind Enerji A.Ş.(0.030)	Girdiler	Asit Test Oranı	0.824	0.777	-5.75%	
		KVYK/Toplam Borç	0.589	0.589	0.01%		
		Duran Varlıklar / Aktif Toplamı	0.719	0.719	-0.02%		
		Çıktılar	FVÖK/Satışlar	0.087	0.379	336.73%	
			Satışların Karlılığı	0.069	0.383	457.06%	
2020	Doğu Aras Enerji Yatırımları A.Ş.(0.986)	Aksa Enerji ÜretimA.Ş.(0.863) Margun Enerji Üretim Sanayi ve Ticaret A.Ş.(0.037)□ Naturrel Yenilenebilir Enerji Ticaret(0.100)	Girdiler	Asit Test Oranı	1.137	1.137	0.00%
			KVYK/Toplam Borç	0.882	0.615	-30.27%	
			Duran Varlıklar / Aktif Toplamı	0.658	0.658	0.00%	
			Çıktılar	FVÖK/Satışlar	0.163	0.178	9.20%
			Satışların Karlılığı	0.167	0.169	1.20%	
2021	Aksa Enerji Üretim A.Ş.(0.188)□	Margun Enerji Üretim Sanayi ve Ticaret A.Ş.(0.290)□ Doğu Aras Enerji Yatırımları A.Ş.(0.525)□ Esenboğa Elektrik Üretim A.Ş.(0.160)□ Biotrend Çevre ve Enerji Yatırımları(0.025)	Girdiler	Asit Test Oranı	1.101	1.101	0.00%
			KVYK/Toplam Borç	0.623	0.623	0.00%	
			Duran Varlıklar / Aktif Toplamı	0.655	0.655	0.00%	
			Çıktılar	FVÖK/Satışlar	0.173	0.922	432.95%
				Satışların Karlılığı	0.132	0.914	592.42%
	Galata Wind Enerji A.Ş.(0.277)□	Margun Enerji Üretim Sanayi ve Ticaret A.Ş.(0.295)□ Esenboğa Elektrik Üretim A.Ş.(0.381)□ Doğu Aras Enerji Yatırımları A.Ş.(0.035)□ Biotrend Çevre ve Enerji Yatırımları(0.289)	Girdiler	Asit Test Oranı	1.348	1.348	0.00%
			KVYK/Toplam Borç	0.374	0.374	0.00%	
			Duran Varlıklar / Aktif Toplamı	0.784	0.784	0.00%	
			Çıktılar	FVÖK/Satışlar	0.363	1.312	261.43%
				Satışların Karlılığı	0.316	1.292	308.86%
	Naturrel Yenilenebilir Enerji Ticaret(0.924)	Doğu Aras Enerji Yatırımları A.Ş.(0.040)□ Margun Enerji Üretim Sanayi ve Ticaret A.Ş.(0.025)□ Esenboğa Elektrik Üretim A.Ş.(0.935)	Girdiler	Asit Test Oranı	2.088	2.088	0.00%
			KVYK/Toplam Borç	0.376	0.374	-0.53%	
Duran Varlıklar / Aktif Toplamı			0.784	0.784	0.00%		
Çıktılar			FVÖK/Satışlar	1.651	1.788	8.30%	
			Satışların Karlılığı	1.643	1.778	8.22%	
Naturleşiz Sanayi ve Ticaret A.Ş.(0.038)□	Doğu Aras Enerji Yatırımları A.Ş.(0.427)□ Margun Enerji Üretim Sanayi ve Ticaret A.Ş.(0.240)□ Esenboğa Elektrik ÜretimA.Ş.(0.332)	Girdiler	Asit Test Oranı	1.311	1.311	0.00%	
		KVYK/Toplam Borç	0.703	0.572	-18.63%		
		Duran Varlıklar / Aktif Toplamı	0.685	0.685	0.00%		
		Çıktılar	FVÖK/Satışlar	0.043	1.133	2534.88%	
			Satışların Karlılığı	0.038	1.125	2860.53%	

Veri Zarflama Analizindeki karşılaştırma, gözlem kümesindeki karar verme birimlerinin benzerliğine dayandığından, Veri Zarflama Analizinin sonucu belirlenen etkin olmayan KVB'lerinin stratejilerdeki ana hedef genellikle referans kümesinde bulunan etkin birimlerinin ağırlıklı ortalamasıdır. VZA yönteminin en büyük faydalarından biri de bu stratejilerin belirlenmesidir (Depren, 2008:28). Bu kapsamda çalışmaya konu olan ve etkin olmayan enerji şirketleri için 2019-2021 yılları için iyileştirme oranları hesaplanmış ve bu oranlar yukarıdaki Tablo 5'te belirtilmektedir. Çalışmanın sonucunda düşük performans gösteren şirketlerin daha verimli olması için hangi değişkenin değerinin ne kadar azaltılıp artırılması gerektiği belirlenmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren enerji firmalarına uygulanan çıktı yönelimli BCC modeli sonucunda etkin olmayan firmaların etkin sınırına gelmesi ve firma karşılaştırması için performansları yorumlanmıştır.

Çıktı odaklı BCC modeli sonucunda 2019 yılında 7, 2020 yılında 10 ve 2021 yılında 7 firma etkin olarak belirlenmiştir. Çıktı odaklı BCC modeli sonucunda: ortalama etkinlik skoru en yüksek yıl 0.999 etkinlik değeriyle 2020 olurken 2021 yılı 0.766 etkinlik değeriyle en düşük ortalama etkinlik skoruna sahip yıl olarak bulunmuştur. Çıktı odaklı BCC modeline göre analiz sonuçlarında etkin enerji şirketi sayısının en çok olduğu yıl 2020 yılıdır. Analiz edilen 11 enerji şirketinin 2020 yılında sadece 1 tanesinin görece etkin olmaması Türkiye'deki enerji şirketlerinin genel olarak 2020 yılı için finansal açıdan etkin olduklarını göstermektedir. Ayrıca etkinlik oranları düşük olan firmalar için iyileştirme oranları belirlenmiştir.

Literatürde enerji sektöründe veri zarflama analizi alakalı pek çok çalışma olduğu görülmektedir. Her çalışma farklı dönemler ile farklı girdi ve çıktılar ele alınarak yapılmıştır. Değişkenlerin farklı olması yapılan analiz sonuçlarının da farklılaşmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada firmaların 3 yıllık etkinliklerini incelerken 2021 yılı veri setinin kullanılması çalışmayı güncellik açısından diğer çalışmalardan ayırmaktadır. Ayrıca çalışmada diğer çalışmalara göre farklı girdi ve çıktılar kullanılması analiz sonuçlarını farklılaştırmaktadır.

Farklı sektörlerdeki (finans, teknoloji, gıda vb.) etkin işletmeler bulunarak bu etkin işletmelerden oluşan portföy oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

Ağ, A. & Kuloğlu, E. (2020). İşletmelerin Finansal Performansının Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Tespit Edilmesi: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Enerji İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama. OPUS International Journal of Society Researches, Cilt 16 - 29 Ekim Özel Sayısı , 3756-3772 . DOI: <https://doi.org/10.26466/opus.746452>

Arcos-Vargas, A., Núñez-Hernández, F., & Villa-Caro, G. (2017). A DEA analysis of electricity distribution in Spain: An industrial policy recommendation. Energy Policy, 102, 583–592. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2017.01.004>

Aydın Yenioğlu, Z. & Ateş, V. (2019). Yenilenebilir Enerji Kullanımındaki Göreceli Etkinliklerin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi: Türkiye ve Bazı Avrupa Ülkeleri Örneği . Politeknik Dergisi , 22 (4) , 863-869 . DOI: <https://doi.org/10.2339/politeknik.446110>

- Banker, R. D., Charnes, A., & Cooper, W. W. (1984). Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management Science*, 30(9), 1078–1092. <https://doi.org/10.1287/mnsc.30.9.1078>
- Baz, H.B. (2021). Veri Zarflama Analizi ile Bankacılık Sektöründe Etkinliğin Ölçülmesi: Borsa İstanbul Üzerinde Bir Uygulama. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmaniye.
- Boussofiane, A., Dyson, R., & Thanassoulis, E. (1991). Applied data envelopment analysis. *European Journal of Operational Research*, 52(1), 1–15. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(91\)90331-o](https://doi.org/10.1016/0377-2217(91)90331-o)
- Cingi, S. & Tarım, Ş. A. (2000). Türk Banka Sisteminde Performans Ölçümü DEA-Malmquist TFP Endeksi Uygulaması, Türkiye Bankalar Birliği Araştırma Tebliği Serisi, Sayı: 2000-01.
- Depren, Ö. (2008). Veri Zarflama Analizi ve Bir Uygulama. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Düzgün, M. (2011). Veri Zarflama Analiziyle Elektrik Dağıtım Şirketlerinin Etkinlik ve Verimlilik Analizi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Göğebakan, H. (2019). BİST100’de İşlem Gören Enerji Sektörü İşletmeleri’nin Finansal Analiz Oranları ile Performans Tespiti. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Koçak, B., & Boran, K. (2018). Türkiye’deki İllerin Elektrik Tüketim Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi. *Journal of Polytechnic*. <https://doi.org/10.2339/politeknik.444371>
- Martin, R. (1997). Do we practise quality principles in the performance measurement of critical success factors? *Total Quality Management*, 8(6), 429–444. <https://doi.org/10.1080/0954412979433>
- Meher, S., & Sahu, A. (2016). Efficiency of electricity distribution utilities in India: a data envelopment analysis. *OPEC Energy Review*, 40(2), 155–179. <https://doi.org/10.1111/opec.12072>
- Özçelik, F., & Avcı Öztürk, B. (2019). Girdi Olarak Maliyetlere Yönelik Veri Zarflama Analizi Modelleri İle Göreli Etkinlik Analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 1011–1028. Retrieved from <https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/812>
- Özden, Ü. (2009). Veri zarflama analizi (VZA) ile Türkiye’deki vakıf üniversitelerinin etkinliğinin ölçülmesi . *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* , 37(2), 167-185 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuisletme/issue/9243/115660>
- Panayiotis, Haniyas, M., Kourtis, E., & Kourtis, M. (2020). Data Envelopment Analysis (DEA) and Financial Ratios: A Pro-Stakeholders’ View of Performance Measurement for Sustainable Value Creation of the Wind Energy. *International Journal of Economics and Business Administration*, VIII(Issue 2), 326–350. <https://doi.org/10.35808/ijeba/465>
- Reisman, A. (2004). What Can OR/MS Academics Learn from and About Data Envelopment Analysis? Lots! *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.529542>
- Sodani PR, Ramanathan, R (2003). An Introduction to data envelopment analysis: A tool for performance measurement. SAGE Publications, New Delhi, 2003, pp. 201. Rs 320. *Journal of Health Management*, 13(1). <https://doi.org/10.1177/097206341001300107>

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Svitalkova, Z. (2014). Comparison and Evaluation of Bank Efficiency in Selected Countries in EU. *Procedia Economics and Finance*, 12, 644–653. [https://doi.org/10.1016/s2212-5671\(14\)00389-x](https://doi.org/10.1016/s2212-5671(14)00389-x)

Thanassoulis, E., Portela, M. C., & Allen, R. (2019). Incorporating Value Judgments in DEA. *International Series in Operations Research & Management Science*, 99–138. https://doi.org/10.1007/1-4020-7798-x_4

**COVID-19 SÜRECİNDE HİSSE SENEDİ PİYASALARINI ETKİLEYEN
FAKTÖRLERİN GRANGER NEDENSELLİK ANALİZİ İLE BELİRLENMESİ:
BORSA İSTANBUL ÖRNEĞİ**

**DETERMINING THE FACTORS AFFECTING STOCK EXCHANGE MARKETS BY
GRANGER CAUSALITY ANALYSIS IN THE COVID-19 PROCESS: EVIDENCE
FROM BORSA ISTANBUL**

Öğr. Gör. Serkan DURMAZ⁷

Öğr. Gör. Hamid YEŞİLYAYLA⁸

ÖZET

Hisse senedi yatırımcıları için menkul kıymet piyasalarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi geçmişten günümüze önem arz etmektedir. Yaşanan globalleşme ile gelişen ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin birbirleriyle olan entegrasyonundaki artış söz konusu faktörlerin dinamik bir yapıya sahip olmasına neden olmaktadır. Yatırımcılar her dönem portföylerinin maruz kaldığı riskleri tespit ederken aslında getirilerini maksimize etme imkanına da sahip olmaktadır. COVID-19 döneminde tüm dünyada olduğu gibi ülkemiz sermaye piyasalarında da meydana gelen volatilitedeki artış portföy yatırımcılarının rasyonelliğini de etkilemiştir. Bu nedenle menkul kıymet borsalarını etkileyen faktörlerin söz konusu COVID-19 pandemi dönemi için analiz edilerek ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmada, Yabancı Portföy Yatırımları, Dolar/TL Döviz Kuru, Faiz Oranı, CDS Primi, VIX Endeksi ve Ons Altın Fiyatı gibi finansal değişkenlerin Borsa İstanbul 100 (BIST100) Fiyat Endeksi ile olan ilişkisinin 7 Ocak 2019 – 31 Aralık 2021 tarihleri arasında günlük bazda incelenmesi amacıyla Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Modeldeki değişkenlere analiz öncesi Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmış ve tüm değişkenlerin

⁷ Öğretim Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Sermaye Piyasası Bölümü, Menkul Kıymetler ABD, Türkiye, Denizli, serkand@pau.edu.tr

⁸ Öğretim Görevlisi, Pamukkale Üniversitesi, Çivril Atasay Kamer Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü, Bilgisayar Programcılığı Programı, Türkiye, Denizli, hyesilyayla@pau.edu.tr

düzyer seviyesinde birim kök içerdığı görülmüştür. Granger nedensellik testinin uygulanabilmesi için modeldeki değişkenlerin durağan olması gerektiğinden, serilerin 1. farkları alınarak durağanlık koşulu yerine getirilmiştir. Bu bağlamda elde edilen sonuçlara göre, Dolar/TL döviz kurundan BIST100 endeksine, BIST100 endeksinden Dolar/TL döviz kuruna doğru çift yönlü Granger Nedensellik tespit edilmiştir. Ayrıca Yabancı Portföy Yatırımlarından BIST100 endeksine, BIST100 endeksinden CDS primi ve Faiz Oranına doğru işleyen tek yönlü Granger nedensellik bulunmaktadır. Diğer yandan Altın Ons Fiyatı ve VIX endeksi ile BİST100 gösterge endeksi arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hisse Senedi Piyasası, Portföy Yatırımları, Granger Nedensellik, CDS Primi, Veri Analizi

ABSTRACT

It is significant for stock investors to specify the factors affecting the stock exchange markets from past to present. With the globalization, the increase in the integration of the economies of developed and emerging countries with each other causes these factors to have a dynamic structure. Investors have the opportunity to maximize their returns while identifying the risks their portfolios are exposed to in each period. The increase in volatility in the capital markets of our country during the COVID-19 period, as in the rest of the world, has also influenced the rationality of portfolio investors. Therefore, it is aimed to disclose the factors affecting the stock exchanges by analyzing them for the coronavirus pandemic period.

In the study, Granger causality test was performed to investigate the relationship of financial variables such as Foreign Portfolio Investments, Dollar / TL Exchange Rate, Interest Rate, CDS Premium, VIX Index and Ounce Gold Price with Borsa Istanbul 100 (BIST100) Price Index on a daily basis between 7 January 2019 and 31 December 2021. Before the analysis, the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test was applied to the variables in the model and it was seen that all the variables contained a unit root process at the level. Since all the variables in the model must be stationary in order to apply the Granger causality test, the stationarity condition is fulfilled by taking the 1st difference of the all series. According to the results obtained in this context, two directional Granger causality has been determined from the Dollar/TL exchange rate to the BIST100 price index and from the BIST100 price index to the Dollar/TL exchange rate. In addition, there is unidirectional Granger causality running from

Foreign Portfolio Investments to BIST 100 index, from BIST 100 price index to CDS premium and Interest Rate. On the other hand, it was concluded that there is no relationship between Gold Ounce Price and VIX index with BIST 100 price index.

Keywords: Stock Market, Portfolio Investments, Granger Causality, CDS Premium, Data Analysis

1. GİRİŞ

Finansal liberalizasyon sermaye hareketlerinde küresel ölçekte artış meydana getirmiştir. Bu durum hiç şüphesiz tasarruf sahiplerine yatırımlarını daha fazla kazanç sağlayabilecekleri alanlara yönlendirme fırsatı sağlamıştır. Yatırımcılar uzun vadeli olarak doğrudan yatırım yapabilecekleri gibi daha kısa vadeli olarak portföy yatırımlarını da tercih edebilmektedirler. Sermaye piyasalarında yaşanan entegrasyon ülkelerin menkul kıymet borsalarını uluslararası düzeyde birbirine bağlı hale getirirken, mikro ve makro düzeyde birçok gelişmeye karşı da duyarlı hale getirmiştir.

Yatırımcılar riskli piyasalara kıyasla tasarruflarını genellikle riskin görece daha az olduğu piyasalara yönlendirmektedirler. Hisse senedi yatırımcısının kararlarını etkileyen en önemli etkenlerin başında hisse senetlerinin fiyatları gelmektedir. Bu nedenle yatırımcılar sadece yatırım yapacakları finansal enstrümanın özelliklerine değil aynı zamanda onun fiyatları üzerinde etkiye sahip olan faktörlere de dikkat etmektedirler. Elbette bu durum geçmişten günümüze kadar her dönem de hisse senedi piyasalarını etkileyen faktörlerin belirlenmesini son derece hayati kılmaktadır. Çünkü her dönem portföylerin maruz kaldığı risklerin tespit edilmesi aslında getirilerin de bir yandan maksimize edilmesine imkân sağlamaktadır.

Yaşanan globalleşme ile gelişen ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin birbirleriyle olan entegrasyonundaki artış söz konusu faktörlerin dinamik bir yapıya sahip olmasına neden olmaktadır. COVID-19 döneminde tüm dünyada olduğu gibi ülkemiz sermaye piyasalarında da meydana gelen volatilitedeki artış portföy yatırımcılarının rasyonelliğini de etkilemiştir. Bu piyasanın gelişmesi ve istikrarın sağlanabilmesi yatırımcı kararlarına, kararların sağlığı ise hisse senedi fiyatlarını etkileyen faktörlerin doğru ve anlamlı biçimde belirlenmesine bağlı olmaktadır.

Bu nedenle çalışmada, menkul kıymet borsalarını etkileyen faktörlerin söz konusu COVID-19 pandemi dönemi için analiz edilerek ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmanın izleyen bölümünde literatür araştırması yapılmıştır. Üçüncü bölümde çalışmanın veri seti tanımlanmış, dördüncü bölümde ise araştırmanın yöntemi açıklanmıştır. Beşinci bölümde analizden elde edilen ampirik bulgular yorumlanmıştır. Son bölüm ise çalışmanın sonuç kısmından oluşmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Hisse senedi piyasası üzerinde etkisi bulunan faktörleri inceleyen birçok çalışma literatürde yer almaktadır. Ancak söz konusu çalışmalarda teorik ve ampirik olarak hisse senedi fiyatlarının üzerinde, ele alınan analiz dönemi ve değişkenlere göre farklı etkilerin tespit edildiği görülmektedir. Ayvaz (2006) 1997:01 – 2004:12 dönemini kapsayan çalışmasında aylık periyottaki verileri kullanarak Türkiye’de pay senedi piyasası ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi Hsiao nedensellik testini kullanarak analiz etmiş, döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasında çift taraflı nedensellik olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Başlıca ekonomik faktörlerin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini Türkiye özelinde çoklu regresyon ve Granger nedensellik analizi ile 2008 - 2012 dönemi için aylık bazdaki verilerle inceleyen Aktaş ve Akdağ (2013), tüketici fiyatları endeksinin, dolar kurunun, kapasite kullanım oranının, tüketici güven endeksinin ve mevduat faiz oranının Borsa İstanbul 100 (BİST100) endeksi üzerinde anlamlı etkisinin olduğu ve kapasite kullanım oranı ile BİST100 endeksi arasında karşılıklı etkileşimin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Teker ve Alp (2014) Granger nedensellik analiz yöntemi ile faiz oranları ve menkul kıymetler borsası arasındaki ilişkiyi geliştirmekte olan 4 ülke için incelemiştir. Günlük verilerin kullanıldığı analizde Türkiye için Ocak 2010-Nisan 2013 arası, Çin, Brezilya ve Macaristan için ise Ocak 2009-Nisan 2013 dönemi ele alınırken, 1-3-6 aylık ile 1-3-5 yıllık farklı periodlardaki faiz oranları ile analiz kapsamındaki ülkelerin menkul kıymet borsaları arasında karşılıklı nedensellik etkisinin varlığını tespit etmişlerdir.

Altın ve hisse senedi endeksi arasındaki etkileşimi Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile Türkiye için aylık verilerle 2000-2012 dönemi kapsamında analiz eden

Doğru ve Uysal (2015), altın fiyatları ile BİST100 endeksi arasındaki uzun dönemki ilişkinin 2008 küresel ekonomik krizi öncesi pozitif, kriz sonrasında ise negatif olduğunu ve kriz öncesi altından borsa endeksine olan nedensellik ilişkisinin 2008 krizi sonrası borsa endeksinden altın fiyatlarına doğru olduğu sonucuna varmışlardır.

Poyraz ve Tepeli (2014) çalışmalarında seçilmiş makroekonomik değişkenlerin 1995 Aralık – 2011 Kasım arasındaki aylık bazdaki verilerini kullanarak hisse senedi piyasası ile olan ilişkisini çoklu regresyon modeli, korelasyon analizi ve Granger nedensellik testi ile incelemiş, hisse senedi fiyatlarını etkileyen en önemli ekonomik göstergelerin döviz kuru ile hazine bonusu faiz oranları olduğunu ortaya koymuşlardır.

Suriani vd. (2015) döviz kuru ile pay senedi piyasası arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ile Pakistan için incelemişlerdir. 2004 Ocak -2009 Aralık dönemi arasında aylık veriler ile yapılan analiz sonucunda Pakistan Rupisi Amerikan Doları döviz kuru ile KSE100 Pakistan borsa fiyat endeksi arasında herhangi bir anlamlı ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Ülke riskinin hisse senedi fiyatlarının üzerindeki etkisini 2002 – 2015 yılları arası aylık dönemler için inceledikleri çalışmalarında, BİST 100 endeksi getirisi ile ekonomik risk arasında çift yönlü, finansal riskten, politik riskten ve ülke riskinden hisse senedi endeks getirisine ise tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir (Ayaydın vd., 2016).

Pay senedi fiyatlarını etkileyen makroiktisadi göstergelerin Türkiye ekonomisi için belirlenmesi amacıyla aylık veriler ile 2005 Ocak – 2015 Eylül dönemini analiz eden Coşkun vd. (2016), döviz kurundan BİST fiyat endeksine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varmışlardır. Türkiye ile Arjantin için ülke risk priminin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini 1996 – 2013 yılları kapsamında analiz ettikleri çalışmalarında, finansal risk seviyesi ile borsa endeksleri arasında her iki ülke için de çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucunu ortaya koymuşlardır (Tükenmez ve Kutay, 2016).

Phihal (2016) çalışmasında Almanya Menkul Kıymet Borsası ile çeşitli makroekonomik indikatörler arasındaki ilişkiyi 1999 Ocak – 2015 Eylül arası dönem için Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Para arzı ile DAX endeksi arasında çift yönlü, DAX endeksinden sanayi üretim endeksine ve faiz oranına ise tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Borsa İstanbul 30 endeksi ile döviz kuru, altın ve faiz arasındaki ilişkiyi günlük veriler ile 2007 – 2012 dönemi için inleyen Aytekin ve Dube (2016), BİST 30 endeksi ile devlet iç borçlanma senedi faizleri arasında çift yönlü, dolar kurundan BİST 30 endeksine ve altın fiyatlarından dolar kuruna ise tek yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Bektur ve Malcıoğlu (2017) ülke risk göstergesi olan kredi temerrüt takas (CDS) primleri ile BİST100 fiyat endeksi arasındaki ilişkiyi 2000 Ekim – 2017 Şubat tarihleri arasındaki günlük verileri kullanarak incelemiş, kredi temerrüt takas primlerinden BİST100 gösterge fiyat endeksine doğru tek taraflı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Döviz kurları, kredi temerrüt takası (CDS) ve BİST 100 gösterge endeksi arasındaki ilişkiyi 2012-2017 dönemi arasında aylık verilerle inceledikleri çalışmalarında, BİST100 fiyat endeksi ile kredi temerrüt takası arasında çift taraflı ilişkinin varlığı tespit edilirken, BİST100 endeksi ile döviz kurları arasında herhangi bir bulunamamıştır (Şahin ve Özkan, 2018).

Başarır (2018) çalışmasında, BİST100 endeksi ile korku endeksi (VIX) arasındaki ilişkiyi 2000 Ocak – 2018 Şubat aralığı için günlük veriler ile analiz etmiş, VIX korku endeksinden BİST100 fiyat endeksine doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Sarıtaş ve Nazlıoğlu (2019), 2009 Ocak – 2018 Kasım tarihleri arasında günlük veriler ile VIX endeksinin BİST100 fiyat endeksi ve dolar kuru üzerindeki etkisini incelemiş, VIX endeksinden hem BİST100 endeksine hem de dolar kuruna doğru tek taraflı bir nedenselliğin olduğunu ortaya koymuşlardır.

Altın fiyatları, BİST100 endeksi ve dolar kurundaki fiyat değişimleri arasındaki ilişkiyi 01.2006-06.2018 dönemleri için aylık verilerle inceleyerek, dolar kuru ve BİST 100 endeksinin birbirinin Granger nedeni olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır (Cingöz & Kendirli, 2019).

Yabancıların net portföy yatırımları ile hisse senedi getirileri arasındaki etkileşimi Hindistan ekonomisi için inceleyen KP (2020), Ocak 2019 – Eylül 2020 arasındaki dönem için yabancı portföy yatırımlarından Hindistan borsa endeks getirisine doğru tek yönlü bir nedensellik tespit etmiştir.

Uysal (2020) 2011 Ocak – 2019 Ekim dönemini kapsayan çalışmasında BİST100 ve Katılım30 endeksi ile yabancı portföy yatırımları arasındaki ilişkiyi analiz etmiş, her iki gösterge fiyat endeksinden yabancıların portföy yatırımlarına doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye’de pay senedi fiyatları ile altın fiyatları arasındaki nedensel ilişki 2005 Ocak – 2019 Eylül dönemi aylık bazdaki verilerle test edilmiş, altın fiyatlarından pay fiyatlarına doğru tek taraflı nedensellik ilişkisinin varlığı ortaya koyulmuştur (Contuk, 2020).

3. VERİ SETİ

Bu çalışmada hisse senedi piyasasını etkileyen faktörlerin COVID-19 dönemi için incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda analizde kullanılan değişkenlere ait 7 Ocak 2019 – 31 Aralık 2021 tarihleri arasındaki 691 günlük veriler kullanılmıştır. İşgünü seçimi yapılırken değişkenler arasında gün uyumlaştırması yapılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin tümü Matriks Veri İzleme ve Analiz Platformu üzerinden elde edilmiş olup, değişkenlerin tanımları ve kısaltmaları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımları ve Kısaltmaları

Değişkenler	Tanımlar
BİST100	Borsa İstanbul 100 Fiyat Endeksi
KUR	Dolar/TL Döviz Kuru
FAİZ	90 Günlük Hazine Bonosu Faizi
YABTKS	Yabancı Yatırımcıların Takas Oranı
CDS	TR 5 Yıllık Kredi Risk Primi
VIX	CBOE Volatilite (Korku) Endeksi
ALTIN	Ons Altın Fiyatı

4. YÖNTEM

Literatürde zaman serisi analizleri kapsamındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesinde en sık kullanılan ekonometrik yöntem Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik analizidir. Nedensellik testi söz konusu iki değişken arasındaki sebep – sonuç ilişkisinin varlığını ve söz konusu ilişkinin yönünü test etmek amacıyla kullanılmaktadır (Karaca, 2003).

Zaman serisi analizlerinde kullanılan değişkenlerin durağan olması koşulu Granger nedensellik testinin ilk adımını oluşturmaktadır. Durağanlık koşulunu sağlamayan değişkenler sahte regresyon sorununu ortaya çıkarmakta, bu durum analizin sonuçlarını eksik yansıtmasına ya da

doğru yansıtmasına yol açmaktadır. Bu kapsamda çalışmamızda, Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen ADF birim kök testleri serilere uygulanmıştır. Buna göre; aşağıda verilen 1 numaralı denklemde Y_{t-1} 'in katsayısı $\tau = 1$ ise serinin birim kök içerdiği yani durağan olmadığı söylenmektedir.

$$Y_t = \tau Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Bu doğrultuda kurulacak olan hipotezler ise aşağıdaki şekilde olmaktadır:

Ho: Seri birim kök içermektedir.

H1: Seri durağandır.

Granger (1969) Nedensellik analizi aşağıdaki modelde yer alan hata teriminden önceki bağımsız değişkenlerin katsayılarının sıfıra eşit olup olmadığının test edilmesiyle yapılmaktadır. Buna göre (2) numaralı denklemde yer alan β_i katsayılarının belirli bir anlamlılık seviyesinde sıfırdan farklı olması halinde, X değişkeninin Y'nin nedeni olduğu yorumu yapılmaktadır. (3) numaralı denklemde ise bu durum, δ_i katsayılarının sıfırdan farklı olduğu durumda Y değişkeninin X'in nedeni olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Her iki katsayının sıfırdan farklı olmaması halinde ise X ile Y arasında nedensellik yoktur şeklinde ifade edilmektedir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{m_1} \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{m_2} \beta_i X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$X_t = \varphi_0 + \sum_{i=1}^{m_3} \varphi_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^{m_4} \delta_i Y_{t-i} + \vartheta_t \quad (3)$$

Buna göre;

X → Y şeklinde ifade edilerek kurulacak olan hipotezler şu şekildedir:

Ho: X, Y'nin Granger Nedeni değildir.

H1: X, Y'nin Granger Nedenidir.

5. BULGULAR

Çalışmanın veri setini oluşturan değişkenlere ilişkin betimleyici istatistiklere yer verilmiş olup, değişkenlere ait ortalama, en küçük ve en büyük değer ile standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri aşağıda yer alan Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	BİST100	KUR	FAİZ	YABTKS	CDS	VIX	ONSALTIN
<i>Ortalama</i>	1216.540	7.224934	15.77258	53.80800	409.1592	21.59955	1657.345
<i>Medyan</i>	1144.250	6.951100	15.86420	52.14000	392.1000	18.77000	1730.650
<i>Maksimum</i>	2278.550	16.50500	26.03920	66.16000	652.3000	82.69000	2063.280
<i>Minimum</i>	836.7500	5.165500	7.245300	40.63000	234.9200	11.54000	1273.590
<i>Std. Sapma</i>	255.4832	1.742342	4.809769	9.036096	92.10619	9.750329	209.7701
<i>Çarpıklık</i>	0.969692	1.841641	0.101500	0.000580	0.362978	2.677688	-0.457723
<i>Basıklık</i>	3.887787	7.923711	2.044871	1.395239	2.383341	12.80270	1.937317
<i>Gözlem Sayısı</i>	691	691	691	691	691	691	691

Değişkenlerin durağan olup olmadıklarının test edilmesi amacıyla Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi uygulanmış olup, elde edilen test sonuçları Tablo 3’de görülmektedir. Değişkenlerin hem sabit hem de sabit ve trendli model için seviyelerinde birim kök içerdiği, yani durağan olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle değişkenlerin birinci dereceden farkları alınarak, tüm seriler aynı düzeyde durağan hale getirilmiştir. (VIX serisi seviyesinde sabit modelde %5, sabit ve trendli modelde ise %10 önem düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. %1 anlamlılık seviyesinde durağan hale gelmesi için birinci dereceden farkı alınarak modele dahil edilmiştir.)

Tablo 3: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Seviye	<i>Sabit</i>	<i>Sabit ve Trend</i>	1. Farkları	<i>Sabit</i>	<i>Sabit ve Trend</i>
BİST100	-0.5446 [0.8796]	-2.4023 [0.3779]	DBİST100	-15.1121*** [0.0000]	-15.1293*** [0.0000]
KUR	0.5284 [0.9876]	-1.9702 [0.6160]	DKUR	-5.9477*** [0.0000]	-6.0644*** [0.0000]
FAİZ	-1.5032	-1.1931	DFAİZ	-32.8951***	-33.0997***

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

	[0.5316]	[0.9103]		[0.0000]	[0.0000]
YABTKS	-0.4497	-2.9519	DYABTKS	-20.2301***	-20.2180***
	[0.8979]	[0.1468]		[0.0000]	[0.0000]
VIX	-3.1831**	-3.1825*	DVIX	-13.6566***	-13.6487***
	[0.0214]	[0.0888]		[0.0000]	[0.0000]
CDS	-2.3264	-2.4384	DCDS	-23.3101***	-23.2991***
	[0.1639]	[0.3592]		[0.0000]	[0.0000]
ALTIN	-1.6416	-1.8484	DALTIN	-25.1586***	-26.1609***
	[0.4606]	[0.6800]		[0.0000]	[0.0000]

Not: ADF testinde kritik değerler sabitli model için -3.4396 (%1), -2.8655 (%5) ve -2.5689 (%10); sabit ve trendli model için -3.9714 (%1), -3.4163 (%5) ve -3.1304 (%10)'dür. ***(%1), **(%5), ve *(%10) anlamlılık düzeyini, ADF: Augmented Dickey-Fuller birim kök testi, köşeli parantez ise olasılık değerlerini vermektedir.

Tablo 4'te BİST100 ile KUR, FAİZ, YABTKS, VIX, CDS ve ALTIN finansal değişkenleri arasındaki Granger nedensellik test sonuçları görülmektedir. Granger nedensellik analizi birinci dereceden farkları alınarak durağan hale getirilen analiz kapsamındaki değişkenlere uygulanmıştır. Elde edilen test sonuçlarına göre, %1 anlamlılık seviyesinde BİST100 fiyat endeksi ile KUR arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu kapsamda BİST100 endeksinde meydana gelen bir değişimin KUR üzerinde, KUR da meydana gelen bir değişimin ise BİST100 endeksi üzerinde değişiklikler meydana getirdiği söylenebilmektedir.

Tablo 4: Granger Nedensellik Test Sonuçları

	Nedenselliğin Yönü		F-İstatistiği	Olasılık Değeri
<i>DBIST100</i>	→	<i>DKUR</i>	84.7646	0.0000***
<i>DKUR</i>	→	<i>DBIST100</i>	31.9480	0.0000***
<i>DBIST100</i>	→	<i>DFAİZ</i>	6.0082	0.0145**
<i>DFAİZ</i>	→	<i>DBIST100</i>	1.3416	0.2471
<i>DBIST100</i>	→	<i>DYABTKS</i>	0.5945	0.4409
<i>DYABTKS</i>	→	<i>DBIST100</i>	6.5230	0.0109**
<i>DBIST100</i>	→	<i>DVIX</i>	0.6095	0.4352
<i>DVIX</i>	→	<i>DBIST100</i>	0.0223	0.8815
<i>DBIST100</i>	→	<i>DCDS</i>	8.5115	0.0036***
<i>DCDS</i>	→	<i>DBIST100</i>	0.0002	0.9875
<i>DBIST100</i>	→	<i>DALTIN</i>	0.1925	0.6610
<i>DALTIN</i>	→	<i>DBIST100</i>	0.3514	0.5535

Not: ***(%1), **(%5), ve *(%10) anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Buna ek olarak, %5 önem düzeyinde BİST100'den FAİZ'e, %1 önem düzeyinde ise BİST100'den CDS primine tek yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Bu sonuca göre, BİST100 endeksinde ortaya çıkan değişimler hem FAİZ oranları hem de CDS primleri üzerinde değişikliklere yol açmaktadır.

Son olarak YABTKS oranından BİST100 endeksine doğru %5 önem düzeyinde tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum YABTKS oranında meydana gelen değişimlerin BİST100 endeksi üzerinde değişimlere neden olduğu şeklinde ifade edilebilmektedir.

6. SONUÇ

Bu çalışma, hisse senedi piyasasını etkileyen faktörlerin gelişmekte olan ülke piyasalarından Borsa İstanbul (BİST) özelinde COVID-19 dönemi için belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu amaca ilişkin Matriks Veri İzleme ve Analiz Platformu üzerinden elde edilen 7.01.2019 – 31.12.2021 dönemi arasındaki günlük verilerden faydalanılmıştır. Analiz kapsamında modele dahil değişkenler ise; Borsa İstanbul 100 Fiyat Endeksi (BİST100), Amerikan Doları / Türk Lirası Döviz Kuru (KUR), 90 günlük Hazine Bonosu Faizi (FAİZ), Yabancı Yatırımcıların Borsa İstanbul'daki Takas Oranı (YABTKS), Türkiye 5 Yıllık Kredi Temerrüt Takas Primi (CDS), CBOE Volatilite (Korku) Endeksi (VIX) ve Ons Altın Fiyatı (ALTIN)'dır.

Çalışmada kullanılan serilerin öncelikle durağan olup olmadıklarının belirlenmesi amacıyla ADF birim kök testi uygulanmıştır. Değişkenlerin durağanlıkları incelendikten sonra ise, düzeyinde durağan olmayan serilerin birinci seviyeden farkları alınmış ve seriler analize uygun hale getirilmiştir. BİST100 endeksi ve diğer finansal indikatörler arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Ortaya çıkan bulgulara göre, BİST100 fiyat endeksi ile Döviz Kuru (KUR) arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi söz konusu olup, BİST100 ve KUR'da yaşanan hareketlilik birbirleri üzerinde karşılıklı değişime neden olmaktadır. Söz konusu bulgular Cingöz ve Kendirli (2019) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

BİST100 endeksinden FAİZ oranına doğru tespit edilen tek yönlü nedensellik ilişkisi ise Pihahal (2016)'ın çalışmasında DAX endeksi için elde ettiği bulgularla örtüşmektedir. Aynı zamanda literatürün aksine (Ayaydın vd., 2016; Tükenmez ve Kutay, 2016; Bektur ve Malcıoğlu, 2017)

BİST100'den CDS primine doğru tek taraflı Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonucu, söz konusu etkinin COVID-19 döneminde Türkiye için değiştiği şeklinde yorumlamak mümkündür.

Çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç ise, YABTKS oranından BİST100 endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığıdır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin sermaye piyasaları üzerinde yabancı sermayenin önemini koruduğunu desteklemektedir. Analiz sonuçlarına göre BİST100 fiyat endeksi ile ALTIN ons fiyatları ve VIX endeksi arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, M., & Akdağ, S. (2013). Türkiye'de Ekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatları ile İlişkilerinin Araştırılması. *International Journal Social Science Research*, 50-67.
- Ayaydın, H., Pala, F., & Barut, A. (2016). Ülke Riskinin Hisse Senedi Getirisine Etkisi: Ampirik Bir Analiz. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 5(10), 66-75.
- Aytekin, S., & Dube, S. (2016). Piyasalar Arası Dinamikler: Hisse Senedi, Tahvil, Döviz ve Emtia Piyasaları Arasındaki Etkileşim ve Nedensellik İlişkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1311-1326.
- Ayvaz, Ö. (2006). Döviz Kuru ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki Nedensellik Analizi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(8 / 2), 1-14.
- Başarır, Ç. (2018). Korku Endeksi (VIX) ile BİST 100 Arasındaki İlişki: Frekans Alanı Nedensellik Analizi. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), 177-191.
- Bektur, Ç., & Malcıoğlu, G. (2017). Kredi Temerrüt Takasları ile BİST 100 Endeksi Arasındaki İlişki: Asimetrik Nedensellik Analizi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 73-83.
- Cingöz, F., & Kendirli, S. (2019). Altın Fiyatları, Döviz Kuru ve Borsa İstanbul Arasındaki İlişki. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 545-554.
- Contuk, F. (2020). Altın ve Hisse Senedi Fiyatları Arasında Nedensel İlişki: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(24), 619-630.
- Coşkun, M., Kiracı, K., & Muhammed, U. (2016). Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerle Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53(616), 61-74.
- Dickey, D., & Fuller, W. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Doğru, B., & Uysal, M. (2015). Bir Yatırım Aracı Olarak Altın ile Hisse Senedi Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Üzerinde Ampirik Uygulama. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 239-254.

- Granger, C. (1969). Investigating Casual Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Karaca, O. (2003). Türkiye'de Enflasyon - Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi. *Dogus Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 247-255.
- KP, P. (2020). Dynamics of Foreign Portfolio Investment and Stock Market Returns During the COVID-19 Pandemic: Evidence From India. *Asian Economics Letters*, 1(2), 1-5.
- Pihlal, T. (2016). Stock Market Informational Efficiency in Germany: Granger Causality Between DAX and Selected Macroeconomic Indicators. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 321-329.
- Poyraz, E., & Tepeli, Y. (2014, Temmuz). Seçilmiş Makro Ekonomik Göstergelerin Borsa İstanbul XU100 Endeksi Üzerindeki Etkisinin Analizi. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(2), 102-128.
- Sarıtaş, H., & Nazlıoğlu, E. (2019). Korku Endeksi, Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye için Ampirik Bir Analiz. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 542-551.
- Suriani, S., Kumar, M., Jamil, F., & Muneer, S. (2015). Impact of Exchange Rate on Stock Markets. *International Journal of Economics and Financial Issues*(5), 385-388.
- Şahin, E., & Özkan, O. (2018). Kredi Temerrüt Takası, Döviz Kuru ve BİST100 Endeksi İlişkisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1939-1945.
- Teker, D., & Alp, E. (2014, Ocak). Granger Causality Relation Between Interest Rates and Stock Markets: Evidence from Emerging Markets. *European Journal of Business and Social Sciences*, 2(10), 63-73.
- Tükenmez, N., & Kutay, N. (2016). Ülke Riskinin Hisse Senetleri Getirileri Üzerine Etkisi: Türkiye ve Arjantin Piyasaları İçin Bir Karşılaştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 631-645.
- Uysal, M. (2020). Yabancı Portföy Yatırımlarıyla Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişki: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 11(22), 544-561.

NOLISONIY MULOQOT – NUTQNING KO‘RKI

Tashmukhamedova Latofat Ismatovna⁹

Annotatsiya:

Ushbu maqolada notiq nutqining ta'sirli bo'lishida uning og'zaki nutqining ravonligi, ommaga tushunari tilda so'zlashi kabi omillar, og'zaki (so'zlar vositasida) verbal nutq bilan bir qatorda insonda imo-ishoralar deb atalmish tana harakatlari ham mavjudligi, ular yordamida aytmoqchi bo'lgan fikrimizni tinglovchilarga yanada teranroq va tushunarliroq anglatish vositalari haqidagi qarashlar tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: Nutq energetikasi, tinglovchi, notiq, tasviriy xotira

Nutqiy muloqotda haqiqatning o'rni haqida so'z ketganda, notiq yashirayotgan haqiqatni tinglovchiga aynan tana tili "sotib" qo'yishi aniqlangan. Bu bilan tana tilining yagona vazifasi "sotqinlik" degan fikrdan yiroqmiz. Tana tilining boshqa vazifalari ham mavjud. Ma'lumki, notiq nutqining ta'sirli bo'lishida uning og'zaki nutqining ravonligi, ommaga tushunarli tilda so'zlashi kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Og'zaki (so'zlar vositasida) verbal nutq bilan bir qatorda insonda imo-ishoralar deb atalmish tana harakatlari ham mavjudki, ular yordamida aytmoqchi bo'lgan fikrimizni tinglovchilarga yanada teranroq va tushunarliroq anglatamiz. Shu kungacha o'z notiqlilari bilan nom qozongan barcha mashhur insonlar o'z nutqlarida tana tiliga muntazam murojaat qilib kelganlar.

⁹ O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti dotsenti falsafa fanlari doktori, Phd
+998998526448 latofat979@mail.ru

“Suhbatning xususiyati nafaqat suhbatdoshlarning alohida e'tiqodlari, qiziqishlari yoki ularning ruhiy hodatlari orqali, balki tuzilmaviy jihatdan ham belgilanadi” .

“Muloqotda kontekstlar ikki yo‘l orqali tahlil qilinishi mumkin: muloqotni tashkil etish yo‘llari va usullari hamda muloqot natijasida nima sodir etayotganini anglash va tushunish nuqtai nazaridan. Muloqotda verbal va noverbal omillar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular munozarada axborotni to‘laqonli yetkazishga xizmat qiladi” .

Tana tili – notiqning auditoriyaga noverbal murojaatidir. Tana tili so‘zini o‘zbek tiliga ba’zi manba'larda tana harakati yoki qo‘l harakati degan tarjimalari ham bor, biroq bu tarjimalar so‘zning asl ma'nosini to‘liq ifodalay olmagan sababli, baynalminal so‘z bo‘lib qolgan “imo-ishora” so‘zini ishlatish o‘rinli bo‘ladi. Chunki imo-ishoralar bu tananing har qanday harakati emas, balki auditoriyaga biron ma'noni etkazishga xizmat qiladigan tana harakatlaridir.

Olimlar imo-ishoralarning nutqimizda ishlatilishiga ikki asosiy sababni ko‘rsatadilar:

1-sabab. So‘zlovchining so‘z boyligi etarli bo‘lmasa yoki noo‘rin so‘zlar ishlatayotganini sezsa bularning o‘rnini tana harakatlari bilan to‘ldirishga harakat qiladi.

Ushbu sababga ko‘ra imo-ishoralarga murojaat qiluvchi notiqlar nuqsonli hisoblanadilar hamda o‘z kamchiliklarini imo-ishoralar yordamida yashirishga urinadilar. Ba'zan esa kuchli hayajondan asabiylashadilar va tanada tushunarsiz harakatlar yuzaga keladi. Aynan ana shu harakatlarni insonlar imo-ishoralar deb yuritadilar.

2-sabab. Notiq tinglovchilarga nafaqat muayyan bir fikrni yoki axborotni, balki o‘z hissiyotlarini ham etkazadi. Imo-ishoralar esa, aynan ana shu hislarni tinglovchiga etkazish uchun xizmat qiladi.

Bu sababga ko'ra esa hissiyotni tinglovchilarga etkazish maqsadi bo'lmagan biron bir notiq uchun tana tiliga murojaat qilish ehtiyoji umuman yo'q. Imo-ishoralarga ilmiy ahborotni etkazuvchi notiqalar umuman murojaat qilmaydilar. Imo-ishoralardan yozuvchilar, shoirlar, siyosatchilar, jurnalistlar va boshqalar foydadanadilar.

Aslida esa notiqlik san'atida imo-ishoralalar o'zida katta ma'no tashuvchi muhim notiqlik unsurlari hisoblanadi. Bu fikrni yanada teranroq tushunish uchun notiq nutq jarayonida imo-ishoralardan qay maqsadlarda foydalanishini ko'rib chiqamiz.

1. Avvalambor, nutq energetikasida imo-ishoralalar muhim ahamiyatga ega. Nutq energetikasi – notiqning tinglovchilar bilan muloqotga kirishishda sarflaydigan energiya ko'rsatkichi hisoblanadi. Ba'zan notiq tinglovchilar qarshisida juda sokin vaziyatda turishi mumkin, juda sokin ohangda tinglovchilarga o'z fikrini bayon qilayotgan bo'lishi mumkin, lekin uning energetikasi 20 ballik shkalada 18 ballni ko'rsatadi. Chunki nutq energetikasi bu notiqning butun tevarak-atrofga energiya sochishi, tinglovchilarni hayajonlantirishi, nutqini o'ta baland ovozda auditoriyaga etkazishi emas, balki nutqni ifodalash uchun ichki energiya zahiralarini sarflashidir. Masalan, nutq jarayonida tinglovchilarning har biri bilan birma-bir ko'z orqali muloqotga kirishish, kerakli joyda tovushni me'yorida balandlatish va aksincha pasaytira olish, berilayotgan har qanday savolga va savol beruvchiga savolning saviyasidan qat'iy nazar bag'rikenglik bilan javob berish va boshqalar notiqning o'z nutqiga qay darajadagi energiya sarflayotganini bildiradi. Bu ko'rsatkichning faktorlari sifatida harakatchanlik, auditoriyaga yaqinlik, ovoz kuchi hamda rang-baranglik bilan bir qatorda tana tilidan foydalanish ham e'tiborga olinadi. Imo-ishoralardan faol foydalanish natijasida notiq energetikasi 4-5 ballga oshadi.

2. Insonga ta'sir qilishning eng samarali usullaridan biri bu vizual ta'sirdir. Ya'ni, inson quloq bilan eshitgandan ko'ra ko'z bilan ko'rganida bu

jarayon unga ikki barobar kuchliroq ta'sir qiladi. Shu bilan birga tasviriy xotira aksariyat hollarda tovush xotirasidan kuchliroq bo'ladi. Tadqiqotlar natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, notiq nutqining 80 foizi tinglovchilar ongida saqlanib qolishi uchun notiq albatta tana tiliga murojaat qilishi kerak. Imo-ishoralarsiz esa tinglovchilar tomonidan nutqning bor-yo'g'i 40 foizi eslab qolinadi.

3. Yuqorida aytib o'tilganidek, imo-ishoralar his-tuyg'ularimizni tinglovchilarga etkazish uchun xizmat qiladi. Tillar qalblarga har doim ham (aniqrog'i hych qachon) to'liq tarjimon bo'la olmaydi. Qalbdagi hissiyotlarni imkon qadar to'liqroq etkazish uchun imo-ishoralarga murojaat qilinadi.

Ayni maqsaddan kelib chiqib fikrimizni xulosalaydigan bo'lsak tana tili, yuz mushaklari harakati, ko'z qarashlardagi samimiylilik va mehr notiqlarimiz uchun juda muhim fikr ifodalash vositasi bo'lish bilan birga tinglovchilar uchun ham ajoyib yordamchi vazifasini bajaradi. Notiq o'z nutqining samarali bo'lishi uchun esa imo-ishoralarni qanday ishlatish san'atini ham yahshi o'zlashtirgan bo'lishi zarur.

Imo-ishoralarni ishlatishda nimalarga ahamiyat berish kerak ?

Aslida notiqning hych qanday harakatsiz tinglovchilar oldida qotib turishi ham imo-ishora hisoblanadi va bu harakat, to'g'rirog'i harakatsizlik ham auditoriyaga muhim ahborotni etkazadi. Bu axborot – men bu mavzuga umuman qiziqmayman, orangizda mendan ko'ra yahshiroq biluvchi bo'lsa, men ham uni tinglayman, siz meni tinglashingiz yoki tinglamasligingiz menga mutlaqo qiziq emas kabi ma'nolarni anglatishi mumkin. Jismimiz biz istamagan, bildirishni xohlamagan ma'nolarni tinglovchilarga etkazmasligi uchun tanamizni o'zimiz istagandek boshqarishimiz va natijada tinglovchilarga faqat o'zimiz istagan ma'lumotlarni etkazishimiz mumkin bo'ladi. Buning uchun tana tilini ishlatishning quyidagi asosiy qoidalarini o'zlashtirish lozim.

1. Simmetriya. Ko'p hollarda notiqlarimiz tana tili uchun faqat bir qo'llarini ishlatayotganlarining guvohi bo'lamiz. Bu holat nutqning

samaradorligini kamaytiradi. Shu bilan birga tinglovchilarga bunday harakatlanish tabiiy emasdek tuyuladi, ya'ni auditoriya majburiy, atayin diqqatni tortish uchun qilinayotgan harakat sifatida qabul qiladi. Shu sababli nutq davomida ikki qo'lni barobar ishlatgan ma'qul.

2. Kenglik. Notiqlarimizning tortinchoqliklaridan yoki boshqa omillardan kelib chiqadigan torlik nutq davomida bizga, albatta, halaqit berishi tabiiy. Ya'ni tanani g'o'ddaygan holda tik tutish, faqatgina qo'limizning tirsakdan past qismi bilan imo-ishoralarni amalga oshirish ham nutqimiz sanmaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. 50-100 kishilik auditoriyada kichik-kichik tana harakatlarining tinglovchilar tomonidan ilg'ab olinishi qiyin, albatta. Va shu bilan birga harakatlarning g'ayritabiiyligi, deyarli ma'no tashimasligi, majburiy ravishda amalga oshirilish ham nutqimiz saviyasini tushiruvchi omillar hisoblanadi. Shuning uchun ham auditoriya qarshisida o'zini erkin his qilgan holda qo'l va tananing boshqa a'zolarini erkin harakatlantirish yaxshi natija beradi va notiqning o'ziga xosligini ta'minlaydi, Eng muhimi unda o'zi bilimiga ishonch borligini ta'kidlaydi.

3. Tugallanganlik. Imo-ishoralar, albatta, tugallanishi shart. Ba'zan notiq harakatlarida biron o'zgarish ko'zga tashlanadi. Belida turgan qo'li birdani beldan ajraladi, huddi qandaydir harakat boshlanadigandek tuyuladi, lekin yarim yo'lda harakatlar to'htab qoladi. Bu zararli odat bo'lish bilan birga, tinglovchilar e'tiborini chalg'itadi va hych qanday ma'no ifodalamaydi. Ustiga-ustak notiqning o'ziga ishonchi yo'qligidan dalolat beradi.

4. Ochiqlik. Yopiq imo-ishoralarni auditoriyaga nisbatan ishlatish mavzuning aniq yoritilishiga to'sqinlik qiladi. Ba'zi notiqlar nutq jarayonida panjalarining orqa tarafini tinglovchilarga qaratayotganini yoki qo'llarini ko'krak qismida qovushtirib olganini kuzatish mumkin. Bu harakatlar yopiq harakatlar hisoblanib, tinglovchilar ong ostiga ta'sir qiladi. Auditoriya bu harakatlardan "men sizlarga ochiq emasman" degan ma'noni anglashi mumkin. Tinglovchilarga

panjalarning ochiq tomoni ko'rsatilishi, qo'llar qovushtirilmagan holda erkin harakat qilishi nutqni tinglayotgan insonlarda yaxshi taassurot qoldirishda muhim omil sanaladi. Nutq davomida qo'llarni musht qilib tugib olish ham auditoriyaga salbiy ta'sir qiladi. Musht ichida notiq biron narsa berkitib olgandek ko'rinish kasb etadi. Undan ham yomonrog'i tinglovchilar notiq nima uchundir o'ta qattiq hayajonda degan fikrga keladilar.

5. Keraksiz imo-ishoralar. Albatta bunday imo-ishoralardan qutulish kerak. Masalan: odat tusiga kirib qolgan imo-ishoralar, ko'zoynakni ushlayverish, burunni qashlash, qo'lda biron predmetni o'ynayverish kabi imo-ishoralar hyech qanday ma'no ifodalamasligi bilan birga ommaning fikrini chalg'itadi. Bunday imo-ishoralardan qutulish kerak.

Qisqacha aytganda, imo-ishoralar va og'zaki nutqimiz, qulog'imiz va ko'zimiz kabidir. Biri ikkinchisining aybini berkitishi, biri etkaza olmagan hissiyotni boshqasi bera olishi, bir-birini to'ldirishi mumkin, lekin bir-biriga qarama-qarshi ma'no ifodalamasligi juda muhim. Ya'ni, agar nutqda bir narsani so'zlab turib qo'llarimiz bilan boshqa harakatni amalga oshirsak, ziyrak tinglovchi buni darhol fahmlaydi va ikkalana boshlaydi. Masalan:

“Hurmatli xonimlar va janoblar” deyayotgan paytimizda, “xonimlar” deganimizda erkaklar tomonga, “janoblar” deganingizda ayollar tomonga bir nazar tashlasak bas, hatoimizni to'g'rilamagunimizcha tinglovchilarning ko'ngli tinchlanmaydi, diqqati ham jamlanmaydi. Hatto ba'zilari o'zlaridan ham shubhalana boshlaydi.

Yoki prokurorning: “jinoyatchi, albatta, jazo olishi kerak, bunday bezorilarni qamoqqa tiqish zarur”- degan otashin nutqi davomida sudya tomonga qo'lini hadeb silkib-silkib harakatlantirversa, sudya nima bo'layotganini tushungani holda har safar qamalish eslanganda cho'chib tushaveradi.

Iqtisodiy hisobot taqdimotidan: mutaxassis “Korxonamizning boshqa korxonalarga nisbatan juda katta moliyaviy imkoniyatlari bor”,- desa-yu, nutqi

jarayonida negadir uning boshbarmog‘i va ko‘rsatkich barmog‘i kichkinagina halqachani tashkil esa. Tinglovchilar juda katta moliyaviy imkoniyatlarning o‘lchovini aynan o‘sha halqachalik tasavvur qila boshlaydilar. Yoki “Sotish hajmi sezilarli darajada ortgan” deyish paytida notiqning ko‘rsatkich barmog‘i tepa chap burchakdan past o‘ng burchakka qarab harakatlandi. Tinglovchilar esa sotish hajmining o‘shidan biroz chalg‘ib, ohirgi 3-4 kun ichida o‘shish so‘zining lug‘aviy ma‘nosining o‘zgargani yo o‘zgarmagani haqida o‘ylab qoladilar.

Bu holat ertalab uyqumiz o‘chmagan paytda metroda ketayotgan holatimizga o‘xshaydi. Mikrofondan Oybek bekati e‘lon qilindi, lekin siz poezdning tashqarisida Kosmonavtlar bekatini ko‘rib turibsiz. Ko‘zingizga ishonasizmi yoki qulog‘ingizgami. Albatta, ko‘zingizga. Biroq ishonishdan oldin biroz ikkilanasiz. Huddi shunday nutq paytida ham inson ong osti vizual ma‘lumotga ko‘proq ishonadi. Notiq o‘z nutqi paytida auditoriyani boshqarishi kerak. Boshqarish uchun esa tinglovchilarning har biri qay holda uning nutqini tinglayotganini bilishi, his qilishi lozim. Ba‘zi ruhshunoslar tinglovchilar qay darajada nutqga ahamiyat berayotganlarini imo-ishoralar orqali aniqlash mumkinligini o‘rganishgan:

1. Agar auditoriya imo-ishoralarimizni takrorlayotgan bo‘lsa, demak mavzu tushunarli bo‘lyapti va shu sababli tinglovchilar o‘z qiziqishlarini namoyish etmoqdalar. Takrorlash qanday bo‘ladiq Masalan, nutqimiz mobaynida qo‘limizda qalam tutgan bo‘lsak, auditoriyadagi ba‘zilar tinglovchilar ham bu harakatni qaytarayotgan bo‘lishi mumkin. Savol berish vaqtida, diqqat bilan kuzatish lozim, agar ular biz foydalanayotgan imo-ishoralarni ishlatishsa, demak bugun biz o‘z vazifangizni muvaffaqiyat bilan uddalaganmiz.

2. Auditoriya qo‘llarini ko‘ksida qovushtirib olgan bo‘lsa, demak ular bizning fikringizga qarshi. Kuzatishda davom etamiz, qaysi gap aytilayotganda qo‘llarini yanada qattiqroq qovushtirishsa yoki boshqatdan shu harakatni takrorlashsa ana shu fikringiz ayniqsa ularga yoqmayapti.

3. Qo'llar agar tananing bosh qismida sayr qilayotgan bo'lsa, dahanda, yuzda yoki peshonada qo'nim topishga intilayotgan bo'lsa, tinglovchilar bizni tushunmayotganliklarini harakatlar orqali bizga etkazmoqchi bo'lishiyotganini anglatadi. Bu holatda eng to'g'ri yo'l fikrlarni biroz soddalashtirish, vaqtincha murakkab atamalardan foydalanmaslikka harakat qilishdir. Yanada yaxshiroq natijaga erishmoqchi bo'lsak, nutqning eng murakkab joylarini takrorlash ham kutilgan natijani berishi mumkin. Auditoriyani kuzatishda davom etamiz agar qo'llar vaziyati birdan o'zgarsa, ular qidirganini topishdi. Demak nutqimizni bemalol davom ettirishimiz mumkin.

4. Agar tinglovchilar ular bilan ko'z urishtirmoqchi bo'lganimizda ko'zlarini olib qochishsa, demak auditoriya bizning nutqimizga umuman befarq. Demak, nutq davomida imo-ishoralarga murojaat qilish, ularni o'z o'rnida ishlatish notiq nutqining zaifligini emas, aksincha uning mahorati yuqoriligini bildiradi. O'z navbatida, imo-ishoralarni to'g'ri ishlatish natijasida nutqimizning ta'sirchanligi ikki barobar ortishi tadqiqotlar orqali isbotlanganligi aniq. Albatta nutqimiz qanday mavzuda bo'lishidan qat'iy nazar – ilmiy taqdimot, siyosiy targ'ibot, diplom himoyasi, to'y tabrigi, savdo kelishuvi, she'r o'qish, rivoyat so'zlash – bularning barchasida imo-ishoralarga murojaat qilishimiz lozim. Tinglovchilarimiz bizni yanada yaxshiroq tushunishlari uchun ularga nafaqat tilimiz balki butun vujudimiz bilan anglatmog'imiz darkor. Imo-ishoralarni ishlatishda eng muhim jihatlardan yana biri albatta me'yorni unutmaslikdir. Me'yorida bajarilgan, aniq maqsadga yo'naltirilgan har bir harakat nutqimizni to'ldiradi, Qo'shimcha ma'no beradi, auditoriya bilan notiq o'rtasida mustahkam aloqa o'rnatishga xizmat qiladi.

**ANAYASAL İKTİSAT PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE’DE YEREL
YÖNETİMLERDE MALİ ÖZERKLİK¹⁰
FINANCIAL AUTONOMY IN LOCAL ADMINISTRATIONS IN TURKEY FROM A
CONSTITUTIONAL ECONOMICS PERSPECTIVE**

Serdar YAY¹¹

Özet

Anayasal iktisat, devletin ekonomi alanındaki güç ve yetkilerinin anayasal normlar ile sınırlandırılmasını savunmaktadır. Anayasal iktisadı savunan iktisatçılar vergilendirme yetkisinin yerel birimlere devredilmesi aracılığıyla mali özerkliğin sağlanacağını düşünmektedir. Ancak bu düşüncenin, tarihsel süreçte Türkiye’de yerel birimler ile ilgili yapılan reformlarda dikkate alınmadığı görülmektedir. Bunun tam aksine, Türkiye’de yerel birimleri ilgilendiren mali düzenlemelerde yerel birimlerin merkezi idareye olan bağlılığının arttığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de yerel birimler ile ilgili henüz anayasal iktisatçıların savunduğu görüşleri dikkate alan bir mali reform veya değişim olduğunu söylememiz mümkün değildir. Üstelik bu durumun yalnızca yerel birimler ile sınırlı olmadığını da belirtmemiz gerekmektedir. Bu çalışmada, anayasal iktisatçıların fikirleri ışığında mali özerklik konusu ele alınmış, bu doğrultuda önce mali özerklik kavramı incelenmiştir. Daha sonra Türkiye’de yerel birimler ve yerel birimler ile ilgili kanunlar anayasal iktisadın mali özerkliğin sağlanması için gerekli gördüğü vergilendirme yetkisi bakımından değerlendirilmiştir.

Abstract

Constitutional economics advocates limiting the power and authority of the state in the field of economy with constitutional norms. Economists who advocate constitutional economics think that financial autonomy will be achieved through the transfer of taxation authority to local units. However, it is seen that this idea was not taken into account in the reforms made about local

¹⁰ Bu çalışma 4. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi (24-27/11/2022, Antalya / Türkiye) ’nde sunulan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

¹¹ Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, İzmir/Türkiye, serdar.yay@idu.edu.tr

units in Turkey in the historical process. On the contrary, in fiscal regulations concerning local units in Turkey, it is seen that the commitment of local units to the central administration has increased. Therefore, it is not possible to say that there is a fiscal reform or change that takes into account the views advocated by constitutional economists regarding local units in Turkey. Moreover, it should be noted that this situation is not limited to local units only. In this study, the issue of financial autonomy was discussed in the light of the ideas of constitutional economists, and in this direction, the concept of financial autonomy was examined first. Then, local units and laws related to local units in Turkey were evaluated in terms of taxation authority, which constitutional economics deemed necessary for financial autonomy.

1. GİRİŞ

Anayasal iktisat, Türkiye’de uzun yıllar önemi kavranamamış bir iktisadi düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır. Anayasal iktisatçıların savunduğu vergilendirme yetkisinin yerel birimlere bırakılması ile mali özerkliğin sağlanması düşüncesinin de Türkiye’de yerel birimleri ile ilgili yapılan mali reformlarda dikkate alınmadığı görülmektedir. Aksine yerel birimleri ilgilendiren kanunlarda, anayasal iktisatçıların fikirlerinin aksine yerel birimlerin merkezi idareye olan bağlılığı giderek daha da artmaktadır.

2. MALİ ÖZERKLİK: TANIMI, OLUŞUMU, ÖZELLİKLERİ, SAĞLANMASI VE ÖLÇÜLMESİ

Mali özerklik, yerel birimlerin kendi öz kaynaklarına sahip olmalarını, merkezi yönetimden ayrı olarak ancak belirli yasalara uygun bir biçimde gelirlerini toplayabilmesini ve kendi organlarının kararlarına dayanarak harcama yapabilmesini tanımlamaktadır (Vural, 2014: 57). Mali özerklik, yerel birimlerin kendi bütçelerini hazırlaması, kendi kaynaklarını oluşturması ve kullanması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, mali özerklik, üç boyuttan meydana gelmektedir. Bunlar (Aktan, 2015):

- “i) kendi bütçesini oluşturma,*
- ii) kendi mali kaynaklarını elde etme,*
- iii) kendi mali kaynaklarını kullanma”* dır.

Yerel birimlerin özerkliği sağlayan en önemli faktör mali konularda kendi kendine yetmesi, kendi kaynaklarından yararlanarak harcamalarını yapabilmesi, yani mali özerliğidir. Ancak, mali özerkliğin oluşmasına muhtelif bazı durumlar engel olmaktadır. Bunlar (Egeli & Diril, 2012: 34):

- “i) mali kaynakların yetersizliği,*
- ii) öz kaynak gelirlerinin matrah ve oran belirlenmesi hususlarında yarattığı kısıtlar,*

- iii) bir takım yasal düzenlemelerde gelir oluşumunu sağlayan faaliyetlerin bulunmaması,
- iv) öz kaynakların tahsiline ilişkin uyumsuzlukların giderilmesinde belirleyicilikten uzak olması,
- v) yerel yönetimlerin bölgesel ve sektörel yapılarından kaynaklanan finansman kaynaklarındaki farklılıklar”dır.

Bir ülkede mali özerkliğin ne kadar sağlandığına ilişkin değerlendirmelerde ise beş husus dikkate alınmaktadır. Bu hususlar (Ulusoy & Akdemir, 2009: 271):

- “i) yerel birimlerin gelirlerinin toplam kamu gelirleri içerisindeki payı,
- ii) yerel birimlerin gelirlerinin alt kalemler itibariyle dağılımı,
- iii) yerel birimlerin vergi gelirlerinin vergileme yetkisi açısından değerlendirilmesi,
- iv) yerel birimlere yapılan yardımların türleri,
- v) yerel yönetimlerin bütçe ve borçlanmadaki özerklikler”dir.

Son olarak, mali özerkliğin sağlanabilmesi için ise dört önemli hedefin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu hedefler (Açıkgöz, 2007: 19):

- “i) Mali kaynakların çoğunluğunun öz gelirlerden oluşması,
- ii) Öz gelirlerin oranlarını belirleyebilme,
- iii) Merkezi yönetim yardımlarının şartsız verilmesi,
- iv) Gelirlerin serbestçe harcanabilmesi”dir.

Literatürde mali özerkliğin ölçülmesi ilişkin ise birçok alternatif ölçüt olduğu görülmektedir. Ancak, mali özerkliğin ölçülmesine ilişkin olarak kullanılan en yaygın ölçüt, vergilendirme yetkisidir. Vergilendirme yetkisi, devletin milli egemenlik gücüne dayanarak vergi alma konusunda sahip olduğu bir güçtür. Vergilendirme yetkisi mali özerkliğin ölçülmesinde en önemli kriter olarak kabul edilmiştir. Mali özerkliğin ölçülmesi ile ilgili Blöchliger ve Rabesona'nın vergilendirme yetkisi üzerinden yapmış oldukları ölçüm ve değerlendirme literatürde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Buna göre yerel birimlerin vergilendirme yetkisini özgürce kullanabilme imkanı mali özerklik derecesini de arttırmaktadır. Blöchliger ve Rabesona bu görüş doğrultusunda yerel birimleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmışlardır.

Tablo 1: Vergilendirme Yetkisinin Ölçülmesi

A	A1	Yerel birimler, vergi oranları ve vergi indirimleri konusunda tam yetkili.
	A2	Yerel birimler, vergi oranları ve vergi indirimleri konusunda merkezi idareye danışmak suretiyle yetkili.
B	B1	Yerel birimler, vergi oranlarını ayarlayabilir.
	B2	Yerel birimler, vergi oranlarını merkezi idarenin belirlediği sınırlar içinde ayarlayabilir.
C	C1	Yerel birimler vergi indirimlerini, merkezi idare vergi muafiyetini ayarlayabilir.
	C2	Yerel birimler vergi indirimlerini, merkezi idare vergi istisnalarını ayarlayabilir.
	C3	Yerel birimler vergi indirimleri, muafiyetlerini ve istisnalarını ayarlayabilir.
D	D1	Paylaşımını yerel birimlerin belirlediği merkezi idare ve yerel birimler arasında bir vergi paylaşım anlaşması vardır.
	D2	Paylaşım koşulları yerel birimlerin onayı ile değiştirilebilen merkezi idare ve yerel birimler arasında bir vergi paylaşım anlaşması vardır.
	D3	Paylaşım koşulları merkezi idare tarafından değiştirilebilen merkezi idare ve yerel birimler arasında bir vergi paylaşım anlaşması vardır.
	D4	Paylaşım koşulları merkezi idare tarafından yıllık olarak değiştirilebilen merkezi idare ve yerel birimler arasında bir vergi paylaşım anlaşması vardır.
	E	Merkezi idare, vergi oranları ve vergi matrahı konusunda tam yetkili.
	F	A, B, C, D ve E gruplarının hiçbirine uymayan durumlar.
Yerel birimlerin vergilendirme yetkisi aşağıdan yukarıya doğru artmaktadır.		

Kaynak: (Blöchliger & Rabesona, 2009: 4).

3. ANAYASAL İKTİSAT PERSPEKTİFİNDEN MALİ ÖZERKLİK

Anayasal iktisatçılar mali özerkliği değerlendirirken yerel birimlerin vergilendirme yetkilerine önem vermişlerdir. Yerel birimlerin kendi gelirlerini toplayabilmelerinin ve vergilendirme yetkilerine sahip olmalarının önemine dikkat çeken anayasal iktisadın öncüsü Buchanan, böylece devletin sınırlarının da küçüleceğini ve devletin büyümesinin önleneceğini dile getirmiştir. Buchanan'a göre *“Merkez idarenin görevlerinin diğer devlet birimlerine aktarılmasının başlıca şu yararı bulunmaktadır: Devlet birimleri arasındaki rekabet, vatandaşların vergisel yönden sömürülmelerine engel teşkil eder.”* Vergilendirme yetkisinin yerel birimlere bırakılması devletin büyümesinin önüne geçeceği gibi halkın da çıkarına olacaktır. Çünkü; faydasını maksimize etmeye çalışan birey, kendi çıkarına uygun olan yerel

birimi tercih edecek ve bu durum da yerel birimler arasında bir rekabete yol açacaktır, böylece halkın refahı da artacaktır. Buchanan bu durumu şöyle açıklamıştır: “*Vatandaşların buldukları eyalette veya bölgede vergilerin yüksek olması, vatandaşların diğer bölgelere göç etmeleri sonucunu doğuracaktır.*” Buchanan’ın vatandaşların ayaklarıyla oy kullanmaları “*voting with the feet*” olarak tanımladığı bu durum literatürde ilk kez Tiebout tarafından kullanılmıştır. Tiebout’a göre vatandaş tercihlerini en iyi şekilde karşılayan birimi yaşamayı tercih edebileceği çok sayıda birim içerisinden seçer ve yerel birimler de bu bireyleri kendi sınırlarına çekmeye çalışır (Buchanan’dan aktaran Aktan, 2002: 350; Dileyici & Vural, 2009: 170).

Anayasal iktisatçılar, kaynak kullanımında etkinlik, hesap verebilirlik, küreselleşme vs. muhtelif nedenlerden dolayı yerel mali özerkliği savunmakta ve devletin vergilendirme yetkisinin bir kısmının yerel birimlere devrine vurgu yapmaktadır (Hayrulloğlu, 2016: 342). Anayasal iktisatçılara göre mali özerklik açısından yerel birimlerin kendi öz kaynaklarını oluşturabilmeleri yetkisini sağlama hususunda vergilendirme yetkisi verilmesi büyük önem arz etmektedir. Özellikle, 1970’li yıllarda anayasal iktisatçılar sürekli dile getirdiği devletin aşırı büyümesi sorununun neden olduğu olumsuzlukları gidermede yerel yönetimlere vergilendirme yetkisinin devredilmesinin önemine değinmişlerdir. Bu görüş çerçevesinde ise pek çok ülkede vergilendirme yetkisinin yerel birimlere devredilmesi ile ilgili reformlar gündeme gelmiştir.

Anayasal iktisatçılara göre vergilendirme yetkisinin yerel birimlere devri yerel birimlerin daha geniş gelir kaynaklarına sahip olmasını sağlayacak ve halkın refahı artacaktır. Ancak, vergilendirme yetkisini yerel birimlere devretmekte bazı sıkıntılar yaşanmaktadır. Türkiye gibi vergilendirme yetkisinin ağırlıklı olarak merkezi yönetimde toplandığı üniter yapıli devletlerde anayasal iktisatçıların mali özerklikle ilgili beklentileri pek karşılık bulmamaktadır. Üniter devletlerde yerel birimlere vergilendirme yetkisinin devredilmesi ise mali saydamlık ve hesap verilebilirlik ilkelerine bağlı kalınması ve mali gücün kullanımının merkezi idarenin kontrol ve denetimine bırakılması koşulu ile devletin idari yapısına zarar vermeden sadece mali konularda bir esneklik tanımak suretiyle mümkün olmaktadır (Egeli & Diril, 2012: 29).

Ekleme gerekirse, anayasal iktisatçılar, vergilendirme yetkisi ile ilgili geniş mali özerkliği savunmaktadırlar. Ancak, vergilendirme yetkisinin yerel birimlere devri konusunda uygulamada en çok karşılaşılan yöntem, sınırlı mali özerklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin üniter yapıli olmasından ve merkezîyetçi yapının konumunu korumasından dolayı mali özerkliğin sınırlı kaldığını söylememiz mümkündür. Aşağıda Türkiye’deki yerel yönetim

birimlerinin anayasal iktisadın mali özerklik hususunda önem verdiği vergilendirme yetkisi değerlendirilecektir.

4. TÜRKİYE’DE YEREL BİRİMLERDE MALİ ÖZERKLİK

Türkiye’de yerel yönetim birimleri 1982 Anayasası’nın 127. Maddesinde yer alan (1982 Anayasası, md. 127): “Mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir. Mahalli idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak kanunla düzenlenir.” hükmü ile köy, il özel idaresi ve belediye olarak 3 tür içinde yapılandırılmıştır.

Köyler, ekonomik ve toplumsal açıdan ve nüfus yoğunluğu yönünden diğer birimlerden ayrılan, genellikle tarım ile uğraşp, konutlarına ve diğer yapılarına bu yaşamı yansıtan yerleşim birimleridir (Keleş, 1998: 93). Köyler, 442 Sayılı Köy Kanunu 1. Maddesinde “Nüfusu iki binden aşağı yurtlara (köy)...denir”, ve 2. Maddesinde, “Cami, mektep, otlak, yaylak, baltalık gibi orta malları bulunan ve toplu veya dağınık evlerde oturan insanlar, bağ, bahçe ve tarlalarıyla birlikte bir köy teşkil ederler” şeklinde tanımlanmıştır (Köy Kanunu, md. 1-2).

Köyler 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu’na göre yönetilmektedir. Köylerin, köy derneği, ihtiyar meclisi ve köy muhtarı olmak üzere üç organı vardır. Ülkemizde, özellikle aşağıda da değinmiş olduğumuz 12.11.2012 tarih ve 6360 sayılı 14 İlde Büyükşehir ve 27 İlçe Kurulması Hakkında Kanun sonrası köylerin hemen hemen hiçbir önemi kalmamıştır. Köylerin gelirleri ise 442 sayılı Kanun’un 15., 16. ve 17. Maddesinde belirtilmiştir. Söz konusu maddelere göre köylerin başlıca gelirleri “imece” ve “salma” olarak karşımıza çıkarken, yardımlar, hediyeler, bağışlar, ambar, tezgah ve dükkan gelirleri gibi 17 kalem 17. Maddede belirtilmiştir (Köy Kanunu, md. 15-17).

İmece, köyün işleri için köy halkının işbirliği içinde bedenen çalışmasıdır, vergilendirme yetkisi açısından ise salma dikkat çekmektedir. Bir çeşit aile vergisi olarak değerlendirebileceğimiz salma, yalnızca köyün aylıklı görevlilerinin ücretleriyle, zorunlu işler için ihtiyar meclisi tarafından ailelerin mali gücü dikkate alınarak toplanmaktadır. Köy Kanunu’nda salmanın en yüksek haddinin yirmi lirayı aşmayacağını belirtilmiştir (Köy Kanunu, md. 15-17). Öte yandan uygulamasındaki güçlükler ve toplanabilmesinin zorluğu gibi nedenler salmanın çok fonksiyonel olmamasına neden olmuştur (Bilgin & Altunok, 2013: 91). Bunun yanı sıra Türkiye’de köylerin anayasal iktisadın öngördüğü vergilendirme yetkisine sahip olması bir yana yukarıda da değindiğimiz gibi önemleri giderek daha da azalmıştır.

İl özel idareleri, yerel halkın ortak nitelikli ihtiyaçlarını gidermeyi amaçlayan belediyeler ve köyler gibi anayasal kurumlardır (Ökmen & Parlak, 2010: 158). 5302 tarihli İl Özel İdaresi Kanunu'nun 3. Maddesinde il özel idareleri (İl Özel İdaresi Kanunu, md. 3): “*İl halkının mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi*” olarak tanımlanmıştır.

İl özel idareleri 5302 tarihli İl Özel İdaresi Kanunu ile yönetilmektedir. İl özel idarelerinin, il genel meclisi, il encümeni ve vali olmak üzere üç organı vardır. İl özel idarelerinin gelirleri 5302 Sayılı Kanun'un Beşinci Kısımında (Madde 42-61)'de yer almaktadır. Buna göre il özel idaresinin gelirleri (İl Özel İdaresi Kanunu, md. 42-61): Kanunlarla gösterilen il özel idaresi vergi, resim, harç ve katılma payları, genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan paylar, genel ve özel bütçeli idarelerden yapılacak ödemeler, özel idare mallarından elde edilecek gelirler, hizmet karşılığı ücretler, faiz ve ceza gelirleri, bağışlar, her türlü girişim, iştirak ve faaliyet gelirleri ve diğer gelirler gösterilmektedir. Türkiye'de varlığı halen ciddi tartışmalara neden olan ve tıpkı köyler gibi 6360 sayılı Kanun ile önemini yitiren ve bir kısmı ortadan kalkan merkezi idarenin taşradaki yapılanması olarak değerlendirebileceğimiz il özel idarelerini merkeziyetçi yapının olumsuzluklarına dikkat çeken anayasal iktisat perspektifinden değerlendirmek yanlış olacaktır. Dolayısıyla il özel idarelerinde de vergilendirme yetkisi olmadığından mali özerkliğin sağlanamadığını görmekteyiz.

Belediyeler, yerel yönetim anlayışına uygunluk ve hizmetlerin yerinden karşılanması bakımından en önemli yerel hizmet birimleridir (Sakal & Meriç, 2005: 209). Ülkemizde belediyeler 1580 sayılı Kanun'un 03.07.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5393 Sayılı Belediye Kanunu ile düzenlenmiştir. Söz konusu Kanun'un 1. Maddesine göre belediye Anayasa'nın 127. Maddesine paralel olarak (Belediye Kanunu, md. 1): “*Belde sakinlerinin mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan, idari ve mali özerkliğe sahip kamu tüzel kişisi*” olarak tanımlanmıştır.

Belediye meclisi, belediye encümeni ve belediye başkanı olmak üzere üç organdan oluşan belediyelerin gelirlerine ilişkin hususlar 5393 sayılı Belediye Kanunu, 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu ve 1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nda yer almaktadır.

5393 Sayılı Kanun'da belediyelerin gelirleri, kanunlarla gösterilen belediye vergi, resim, harç ve katılma payları, genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan paylar, genel ve özel bütçeli idarelerden yapılacak ödemeler, belediye mallarından elde edilecek gelirler, hizmet karşılığı

ücretler, faiz ve ceza gelirleri, bağışlar, her türlü girişim, iştirak ve faaliyet gelirleri ve diğer gelirler olarak belirtilmiştir (Belediye Kanunu, md. 59).

Belediyelerin gelirleri ile ilgili bir diğer mevzuat olan 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun Birinci Kısımında ise, Belediye Vergileri başlığı altında ilan ve reklam vergisi, eğlence vergisi, haberleşme vergisi, elektrik ve havagazı vergisi, yangın sigortası vergisi ve çevre temizlik vergisi olmak üzere altı adet vergi yer almıştır. Söz konusu Kanun'da vergi ve harçlardan maktu olarak düzenlenenler için alt ve üst limitler konulmuş, bu limitler arasında miktar tespit etme yetkisi; vergiler ve harçlarda Bakanlar Kurulu'na verilmiştir (Belediye Gelirleri Kanunu, Birinci Kısım). Söz konusu Kanun'da bazı vergi ve harçların maktu tarifelerinin, yine Kanunda belirtilen en alt ve en üst sınırları aşmamak şartıyla mahallin çeşitli semtleri arasındaki sosyal ve ekonomik farklılıklar göz önünde tutularak belediyeler tarafından tespit edilmesi kararlaştırılmıştır¹². Yani, belediyelere anayasal iktisatçıların öngördüğü geniş mali özerklik yerine, oldukça sınırlı bir mali özerklik tanınmıştır.

Türkiye'de belediyelerin vergi gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturan emlak vergisi ise 1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nda düzenlenmiştir. Bina vergisi ve arazi vergisi olmak üzere iki başlıkta toplanan emlak vergisi ile ilgili tarh, tahakkuk ve tahsil işlemleri 3239 Sayılı Kanun ile 01.01.1986 tarihinden itibaren belediyelere devredilmiştir (Tosuner & Arıkan, 2013: 432). Kanun'a göre Türkiye sınırları içinde bulunan binalar bina vergisinin, arazi ve arsalar ise arazi vergisinin konusunu oluşturmaktadır (Emlak Vergisi Kanunu, md. 1-12). Söz konusu vergilerin oranları merkezi hükümet tarafından belirlenmiş; bina vergisinin oranı % 02, meskenlerde ise % 01 olarak kararlaştırılmıştır. Arazi vergisinin oranı ise % 01 belirtilmiş, bu oranın arsalar için % 03 olarak uygulanması kararlaştırılmıştır. Öte yandan bu oranların aşağıda da ele aldığımız 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun uygulandığı büyükşehir belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde % 100 artırımlı uygulanması ve Bakanlar Kurulu'nun, vergi oranlarını yarısına kadar indirmeye veya üç katına kadar artırmaya yetkili olduğu da Kanun'da yer almıştır (Emlak Vergisi Kanunu, md. 8-18).

Emlak vergisi, birçok ülkede yerel birimlerin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Hem bu sebeple hem de mali özerkliğin sağlanması açısından vergi matrahının ve oranının

¹² Anayasa Mahkemesi'nin 29.12.2011 tarih ve Esas Sayı 2010/62, Karar Sayı 2011/175 sayılı Kararı ile 2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanun'da belediyelere tanınan bu sınırlı yetki Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesi Kararı çerçevesinde 6487 sayılı Bazı Kanunlar ile 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'da yapılan düzenleme ile Belediye Gelirleri Kanunu'nda yer alan bütün vergi ve harçlar için, Kanun'da en az ve en çok miktarları gösterilen vergi ve harç tarifelerinin Bakanlar Kurulunca tespit edilmesi sağlanmıştır. Böylece belediyelere verilen bu sınırlı mali özerklik de ortadan kalkmış, merkeze bağlılık artmıştır.

belirlenmesi, indirim, istisna, muafiyet gibi konularla ilgili düzenlemeler yerel birimlere devredilmiştir (Akdemir, 2014: 117-119). Ancak, Türkiye’de ki emlak vergisi uygulamasında böyle bir durumla karşılaşmak ve geniş bir mali özerklikten söz etmemiz mümkün olmamaktadır.

Büyükşehir belediyeleri, 1980 sonrası Türkiye’nin yaşadığı ekonomik dönüşüm, kentlerde yaşanan ciddi sorunlar yerel yönetimler alanında reformlar yapılması gerektiğini gündeme getirmesiyle ortaya çıkmış ve 1982 Anayasa’sının 127. Maddesinde yer alan (1982 Anayasası, md. 127): “*Kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir.*” ifadesine dayanarak büyükşehir belediyeleri kurulmuştur. İlk olarak, 1984 yılı çıkarılan 2972 sayılı Kanun ve 195 sayılı Kanun Hükmünde Kararname uyarınca İstanbul, Ankara ve İzmir büyükşehir belediyesi olarak kurulmuştur. Daha sonra 1986 yılında 3306 sayılı Kanun ile Adana, 1987 yılında 3391 sayılı Kanun ile Bursa, 3398 sayılı Kanun ile Gaziantep, 3399 sayılı Kanun ile Konya, 1988 yılında ise 3508 sayılı Kanun ile Kayseri büyükşehir statüsüne geçmiştir. 1993 yılına gelindiğinde ise 504 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Antalya, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Mersin, İzmit (Kocaeli) ve Samsun olmak üzere yedi büyük şehir belediyesi daha kurulmuştur. 2000 yılında 593 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile ise Adapazarı (Sakarya) büyükşehir belediyesi statüsüne geçmiş ve Türkiye’nin 16. büyükşehir belediyesi olmuştur (İzci & Turan, 2013: 123). Son olarak 12.11.2012 tarih ve 6360 sayılı 14 İlde Büyükşehir ve 27 İlçe Kurulması Hakkında Kanun¹³ ile büyükşehir belediyesi sayısı 30’a çıkmış; Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Kahramanmaraş, Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon, Van ve son olarak da Ordu illerinin, sınırları il mülki sınırları olmak üzere ve aynı adla büyükşehir belediyesi olarak kurulması ve bu illerin il belediyelerinin büyükşehir belediyesine dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır.

Büyükşehir belediyeleri Türkiye’de 2004 yılında başlayan kamu yönetimi reform süreci ve Avrupa’ya entegrasyon çalışmaları neticesinde gerçekleştirilen çalışmalardan biri olan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu kabul edilinceye kadar 1984 yılında kabul edilen 3030 Büyükşehir Belediyesi Kanunu’na tabi olmuştur. 5216 sayılı Kanun’a göre büyükşehir belediyeleri, büyükşehir belediye meclisi, büyükşehir belediyesi encümeni ve büyükşehir belediyesi başkan olmak üzere üç organı bulunmaktadır. Büyükşehir belediyelerinin gelirleri

¹³ 12.11.2012 tarih ve 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve 26 İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 14.03.2013 tarihli ve 6447 sayılı Kanunun 1 inci maddesiyle değişikliğe uğramış; söz konusu Kanunun başlığında yer alan “On Üç” ibaresi “On Dört” olarak, “Yirmi Altı” ibaresi “Yirmi Yedi” olarak değiştirilmiş ve 1 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Muğla,” ibaresinden sonra gelmek üzere “Ordu,” ibaresi eklenmiştir.

ise söz konusu Kanun'un 23. Maddesinde belirtilmiştir. Buna göre büyükşehir belediyelerinin gelirleri (Büyükşehir Belediyesi Kanunu, md. 23): Genel bütçe vergi gelirlerinden Bakanlar Kurulunca belirlenen ve İller Bankası aracılığıyla aktarılan paylar, büyükşehir belediyesi sınırlarında yapılan genel bütçe vergi gelirleri tahsilat toplamı üzerinden Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından hesaplanan paylar, büyükşehir belediyelerince toplanan at yarışı dahil müşterek bahislerden elde edilen Eğlence Vergisi'nin yarısı, büyükşehir belediyesi vergi, resim, harç ve katılma payları büyükşehir belediyesi mallarından elde edilecek gelirler, hizmet karşılığı ücretler, kira, faiz ve ceza gelirleri, bağışlar, her türlü girişim, iştirak ve faaliyet gelirleri gibi 15 kalemde sıralanmıştır.

5216 Sayılı Kanun, Türkiye'de yerel yönetimlerde idari ve mali özerkliğin sağlanmasına yönelik yapılan ilk yasal düzenlemedir. Ancak, görüldüğü gibi büyükşehir belediyelerine de vergilendirme yetkisi verilmesi söz konusu olmamaktadır.

Büyükşehir belediyeleri ile ilgili reform sürecinde ise son olarak 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir belediyelerinin görev, yetki ve sınırlarıyla ilgili kökten değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle son yıllarda kamuoyunda tartışılan Türkiye'deki büyükşehir belediyesi sistemine önemli yenilikler getiren, belediyeler, il özel idareleri ve köyleri de ilgilendiren değişiklikleri de içeren 6360 Sayılı Kanun'un bazı hükümleri yayımı tarihinde; bazı hükümleri ise 30.03.2014 tarihinde yapılan mahalli idareler genel seçimi ile yürürlüğe girmiştir.

6360 Sayılı Kanun, özellikle büyükşehir belediye sisteminde siyasi, idari ve mali birçok alanda önemli değişiklikler meydana getirmiştir (Şataf vd. 2014: 773). Ancak, 6360 Sayılı Kanun ile yapılan değişiklikler neticesinde yerel birimlerin kendi gelirlerini arttırarak mali özerkliklerinin sağlanması konusunda herhangi bir adım atılmamıştır. Aksine merkezi idareden aktarılan paylar arttırılmış, yerel birimlerin merkezi idareye bağlılığı artmış ve mali özerklik zedelenmiştir. 6360 Sayılı Kanun ile Büyükşehir belediyelerinin sayısı ve sınırları artarken merkezi idareden aktarılan pay oranları da gelen artmış ancak anayasal iktisatçıların savunduğu yerel birimlerin vergilendirme yetkisine yönelik hiçbir düzenleme yapılmamıştır.

Görüldüğü gibi, yukarıdaki kanunlar ele alındığında Türkiye'de yerel birimlerin ciddi bir biçimde merkeze idareye bağlılığı söz konusu olmuştur. 1982 Anayasasında "*Mahalli idarelere görevleriyle orantılı gelir kaynakları sağlanır (1982 Anayasası, md. 127.)*" hükmüne yer almasına rağmen bu merkeze bağlılık yerel birimlerin mali açıdan sıkıntı içinde olmasına da neden olmuştur. Bu sonuç esasen Anayasa'daki söz konusu hükmü de işlemez duruma getirmiştir (Egeli & Diril, 2012: 35). Anayasal iktisatçıların sınırlandırılması gerektiğini

belirttikleri merkeziyetçi yapı Türkiye’de yerel birimler üzerinde halen söz sahibi konumunda olup ve bu durum mali özerkliğin oluşmasına engel olmaktadır.

Türkiye’de yerel birimlerin gelirlerinin büyük çoğunluğu merkezi yönetimden aktarılan paylardan oluşmaktadır. Genel bütçe vergi gelirleri tahsilatından yerel birimlere aktarılan pay giderek artmakta, bu durum dünyada giderek önemi artan yerel birimlerin güçlendirilmesine yönelik reformların aksine bir duruma neden olmaktadır. Aşağıda Tablo 2’de Türkiye’de hem merkezi yönetim hem de genel bütçe gelirleri içerisinde vergi gelirlerinin payı yer almaktadır. Yerel birimlere, genel bütçe gelirleri içerisinde önemli bir paya sahip olan vergi gelirlerinden pay aktarılmaktadır. Türkiye’de son beş yılda (2017-2021) merkezi yönetim gelirlerinin içerisinde vergi gelirlerinin oranı ortalama %84 civarında iken, genel bütçe gelirleri içerisinde vergi gelirlerinin oranı ise neredeyse %90’ lara ulaşmaktadır.

Tablo 2: Merkezi Yönetim ve Genel Bütçe Gelirleri içerisinde Vergi Gelirlerinin Oranı

Yıl	Merkezi Yönetim Gelirleri (Tahsilat)	Genel Bütçe Gelirleri (Tahsilat)	Vergi Gelirleri (Tahsilat)	Merkezi Yönetim Gelirleri / Vergi Gelirleri (%)	Genel Bütçe Gelirleri / Vergi Gelirleri (%)
2017	720.852.113	700.621.261.000	626.082.414.676	87	90
2018	876.323.203	850.728.172.000	738.180.401.147	84	87
2019	1.024.165.588	1.002.011.368.000	819.603.098.822	80	82
2020	1.181.473.971	1.158.046.375.000	983.258.493.000	84	85
2021	1.642.314.680	1.611.044.094.000	1.395.545.673.000	85	87

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı’nın;

http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm (Erişim Tarihi: 30.06.2022)

sayfasından alınan bilgilerden oluşturulmuştur.

Türkiye’de belediyelere ve il özel idarelerine genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı üzerinden pay aktarılmaktadır. Köyler ise, merkezi yönetimden herhangi bir pay almamaktadır. Aşağıda Tablo 3’de belediyelere ve il özel idarelerine genel bütçe vergi gelirlerinden aktarılan paylar yer almaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere yerel birimlerin gelirleri içerisinde merkezi yönetimden aktarılan pay büyük önem taşımakta ve yerel birimlerin merkeze olan bağlılığı giderek artmaktadır.

Tablo 3: Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Yerel Birimlere Aktarılan Paylar (Bin TL)

Yıl	Yerel Birimlerin Gelirleri (Toplam)	Yerel Birimlere Aktarılan Pay (Toplam)	Oran (%)
2017	133.766.501	61.582.147	46
2018	157.938.576	72.263.783	46
2019	151.241.768	76.480.733	50
2020	173.930.430	95.138.062	55
2021	241.587.962	135.511.079	56

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü'nün;

<https://muhasabat.hmb.gov.tr/mahalli-idareler-butce-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 30.06.2022) sayfasından alınan bilgilerden oluşturulmuştur.

Tablo 4: Yerel Birimlerin Toplam Gelirleri ve Vergi Gelirleri (Bin TL)

Yıl	Yerel Birimlerin Gelirleri (Toplam)	Yerel Birimlerin Vergi Gelirleri (Toplam)	Oran (%)
2017	133.766.501	13.237.799	10
2018	157.938.576	14.507.159	11
2019	151.241.768	15.715.805	10
2020	173.930.430	18.299.223	10
2021	241.587.962	23.423.954	10

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü'nün;

<https://muhasabat.hmb.gov.tr/mahalli-idareler-butce-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 30.06.2022) sayfasından alınan bilgilerden oluşturulmuştur.

Son olarak eklemek gerekirse, Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere Türkiye'de yerel birimlerin toplam gelirleri içerisinde vergi gelirlerinin sadece %10'u bulması ve yerel yönetimlerin vergilendirme yetkisinin olmadığını ortaya koyması açısından önemlidir. Bu durum anayasal iktisatçıların mali özerklik konusunda önem verdiği vergilendirme yetkisinin Türkiye'de önemsinmediğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ

Yerel birimlerin kendilerine verilen görevleri yerine getirmeleri ve toplumun refahını sağlamaları için mali kaynaklara ihtiyaçları vardır. Şayet, yerel birimler kendilerinin serbestçe kullanabilecekleri gelir kaynaklarına sahip iseler, mali özerklik gerçekleşir. Mali özerklik kısaca, yerel birimlerin gelir ve harcamalar konusunda seçme, karar verme ve uygulama özgürlüğüdür. Mali özerklik, devletin aşırı büyümesi sorununu anayasa, yasalar ve kurallar ile çözmeyi öneren anayasal iktisatçılar tarafından da savunulmuş ve merkezi idareden bağımsız olarak faaliyetlerini sürdüren yerel birimler arasındaki faydasını maksimize etmeye çalışan vatandaşları kendi birimlerine çekme yarışının, bir yandan devletin büyümesinin önüne geçeceğini bir yandan da halkın refahını arttıracığını savunmuşlardır.

Türkiye’de genel bütçe vergi gelirlerinden alınan paylar, yerel yönetimlerin gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla yerel birimlere kendi gelirlerini kendi ihtiyaçlarına göre belirleme yetkisi tanınmamıştır. Yerel birimlerin kanunlar ile belirlenen mali yükümlülükler dışına çıkması da mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla bu durum yerel birimlerin hem yerel halkın ihtiyaçlarını daha etkin ve verimli bir şekilde karşılayabilmelerine hem de merkezden bağımsız hareket edebilmelerine engel olmaktadır.

Anayasal iktisat Türkiye’de uzun yıllar tartışılmış ve haksız eleştirilere maruz kalmıştır. Anayasal iktisada gerektiği önem ve değer verilmediğinde pek çok kanun anayasal iktisat görüşlerine çok uzak bir şekilde hazırlanmıştır. Devletin küçültülmesi için önemli olan ve anayasal iktisatçılar tarafından da savunulan mali özerkliğin merkezîyetçi yapının ve merkezi idarenin ön planda olduğu, yerel birimlerin merkezi idareden mali anlamda bağımsız olmalarına yönelik hiçbir madde içermeyen yukarıda değindiğimiz Kanunların anayasal iktisadın mali özerklik ile ilgili görüşlerinden izler taşıdığını söylememiz mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, E. (2007), Yeni Düzenlemeler Eşliğinde Yerel Yönetimlerde Mali Özerklik ve Mali Tevzin, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akdemir, T. (2014), Yerel Vergi Yönetimi: Ülke Uygulamalarına Yönelik Bir Analiz, Mali Yerinden Yönetim: Teori, Kavramsal Açıklamalar ve Türkiye’ye İlişkin Değerlendirmeler (Ed. Mustafa SAKAL, Ahmet Kesik, Tekin Akdemir), Nobel Yayıncılık, Ankara, ss.85-144.

Aktan, C.C. (2002), Anayasal İktisat, Siyasal Kitapevi, Ankara.

Aktan, C. C. (2015), Akademik Özerklik,

<http://www.canaktan.org/egitim/universitereform/aka-ozerklik.htm>

Belediye Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>

- Bilgin, S. & Altunok, H. (2013), Yönetmelik ve Mali Boyutlarıyla Köy Kanunu Tasarı Taslağı, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, 22 (3), Sayı 3, Temmuz 2013, ss. 79-96.
- Blöchliger, H. & Rabesona, J. (2009), The Fiscal Autonomy of Sub-Central Governments: An Update, OECD Network on Fiscal Relations Across Levels of Government Working Papers, 9.
- Büyükşehir Belediyesi Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>
- Dileyici D. & Vural, T. (2009), İdarelerarası Rekabet ve Mali Yerinden Yönetim, Kamu Ekonomisi (Ed. Coşkun Can AKTAN, Dilek DİLEYİCİ), Birleşik Matbaacılık, İzmir, ss.163-183.
- Egeli, H. & Diril, F. (2009), Türkiye’de Yerel Yönetimlerde Mali Özerklik ve Vergilendirme Yetkisi, Sayıştay Dergisi, 84, ss.25-44.
- Emlak Vergisi Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1319.doc>.
- Gelir İdaresi Başkanlığı, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm.
- Hayrulloğlu, B. (2016). Anayasal İktisat Teorisi Perspektifinden Yerel Mali Özerklik, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 23 (2): 337-351.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü,
<https://muhasebat.hmb.gov.tr/mahalli-idareler-butce-istatistikleri>
- İl Özel İdaresi Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5302.pdf>.
- İzci, F. & Turan, M. (2013), Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi Sistemi ve 6360 Sayılı Yasa İle Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18 (1), ss.117-152.
- Keleş, R. (1998), Kentbilim Terimleri Sözlüğü, Ankara: İmge Kitabevi.
- Köy Kanunu, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.442.pdf>
- Ökmen, M. & Parlak, B. (2010), Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler: İlkeler, Yaklaşımlar, Mevzuat, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Sakal M. & Meriç M. (2005), Yerel Yönetimler ve Finansmanı, İzmir: Birleşik Yayıncılık.
- Şataf, C. & Toprak, D. & Yay, S. (2014), Türkiye’de 6360 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’nun Getirdiği Yeni Mali Düzenlemeler, 2.Uluslararası Davraz Kongresi Bildiriler Kitabı, Isparta, ss.773-800.
- T.C. Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>.
- Tosuner, M. & Arıkan, Z. (2013), Türk Vergi Sistemi, İzmir: Kanyılmaz Matbaası.

Ulusoy A. & Akdemir, T. (2009), Yerel Yönetimler ve Mali Özerklik: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Karşılaştırmalı Analizi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12 (21), ss.259-287.

Vural, T. (2014), Mali Yerinden Yönetim ve Yönetimler Arası Gelir Paylaşımı, Mali Yerinden Yönetim: Teori, Kavramsal Açıklamalar ve Türkiye'ye İlişkin Değerlendirmeler (Ed. Mustafa SAKAL, Ahmet KESİK, Tekin AKDEMİR), Nobel Yayıncılık, Ankara, ss.51-59.

Ahmet Refik Altınay’ın Kaleminden Osmanlı İmparatorluğu’nda Meskûkât¹⁴

Meskûkât in Ottoman Empire from the Pen of Ahmet Refik Altınay

Dr. Öğr. Üyesi Metehan ŞAHİN¹⁵ Doç. Dr. Türker ŞİMŞEK¹⁶

ÖZET

Osmanlı vatandaşlarının ihtiyaçlarını temin etmelerinde, borçlanma ilişkilerinde ve ticari işlemlerini yerine getirmelerinde asırlar boyunca başat rol oynayan araç, madeni paralardır. İktisat tarihi kaynaklarında, Osmanlı madeni paralarını ifade etmek üzere meskûkât kavramı kullanılmaktadır. İmparatorluk sınırları içerisinde fiyat istikrarını sağlamak amacıyla, meskûkâtın değerini korumak da oldukça önemli sayılmaktadır. Zira meskûkâtın değerinin korunması yalnızca fiyat istikrarını temin etmekle kalmayıp; bu sayede toplumsal refahın sürdürülebilirliğine imkân tanımakta ve maddi kaygılarla temellendirilen isyanların meydana gelmesini büyük ölçüde engellemektedir. Bu konuda, Ahmet Refik Altınay tarafından kaleme alınan ve Türk Tarihi Encümeni Mecmuası’nın 6, 7, 8 ve 10. sayılarında yayınlanan “Osmanlı İmparatorluğu’nda Meskûkât” başlıklı yazılar, Osmanlı madeni para sisteminin sosyo-ekonomik yapıya etkisi hakkında faydalı bilgiler sunmaktadır. Yapılan çalışmada amaç, Ahmet Refik’in yazılarından yola çıkarak, paranın değerinin korunması adına Osmanlı idarecileri tarafından hayata geçirilen politikaların ve sonrasında gelişen olayların analiz edilmesidir. Söz konusu yazılarda Ahmet Refik, Osmanlı’da hazine sistemi, madeni paraların ortaya çıkışı, paranın değerinde görülen değişimler ve bunlara bağlı olarak meydana gelen isyan hareketleri ile devleti yönetenlerin iktisadi sorunların çözümü karşısında tutumları hakkında kapsamlı bilgiler vermektedir. Böyle bir inceleme, geçmişten günümüze birçok devletin benimsediği, toplumsal refah düzeyinin düşmemesi, sosyal yapının sarsılmaması ve siyasi varlığın ortadan kalkmaması gibi amaçlardan hangilerinin İmparatorluk devrinde başarıya ulaştığının

¹⁴ Bu çalışma 24-27 Kasım 2022 tarihlerinde Antalya’da düzenlenen 4. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimleri Kongresi’nde sözlü olarak sunulmuştur

¹⁵ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, metehan.sahin@gop.edu.tr

¹⁶ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, turker.simsek@gop.edu.tr

anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Elde edilen bulgulara göre; devlet gücünün zayıflaması, ekonomik düzenin bozulması ve yönetim değişikliği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli sonuçları olan isyan hareketlerinden birçoğunun, hemen tüm dönemlerde paranın değeriyle ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Devleti idare edenler paranın değer kaybetmesini önlemek üzere piyasadaki denetimi artıran fermanlar çıkarmakta, kalpazanlık yapanlar ile bozuk ayar para piyasaya sürenleri cezalandırmakta, para işleriyle meşgul kalemiyye sınıfı görevlilerini değiştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Madeni Para, Ahmet Refik Altınay.

ABSTRACT

For centuries, the instrument that played a dominant role in the supply of Ottoman citizens' needs, in their borrowing relations and in the fulfillment of their commercial operations, is the coins. In the sources of economic history, the concept of meskûkât is used to express Ottoman coins. Preserving the value of meskûkât is regarded very important in order to ensure price stability within the borders of the empire. Because the preserve of the value of the meskûkât not only ensures price stability; in this way, it allows the sustainability of social welfare and prevents the occurrence of rebellions based on financial concerns to a large extent. On this subject, the articles titled "Meskûkât in the Ottoman Empire" written by Ahmet Refik Altınay and published in the 6th, 7th, 8th and 10th issues of the Journal of Turkish History Committee (Journal of Turkish History Committee) provide useful informations about the impacts of the coin system on socio-economic structure. The purpose of this study is to analyze the policies implemented by the Ottoman administrators in order to preserve the value of money and the events that took place after it, with reference to articles of Ahmet Refik. In the mentioned articles, Ahmet Refik gives comprehensive informations about the treasury system in the Ottoman Empire, the emergence of coins, the changes in the value of money and the rebellion movements that occurred as a result of these, and the attitudes of the administrators towards the solution of economic problems. Such an examination is important in terms of understanding which of the objectives adopted by many states from past to present, such as not decreasing the level of social welfare, not shaking up the social structure and not disappearing the political entity, achieved success in the Imperial era. According to the findings obtained; it is possible to say that many of the rebellion movements, which had important consequences in the Ottoman Empire, such as the weakening of the state power, the deterioration of the economic structure and the change of administration, were related to the value of money in almost all periods. In

order to prevent the decreasing the value of the money, the administrators issued ferman that increase the control in the market, punished counterfeiters who bring counterfeit coins to the market, and changed the officer of the kalemîyye class who are busy with money matters.

Key Words: Ottoman Empire, Coin, Ahmet Refik Altınay.

GİRİŞ

Paranın tarihi, insanların sahip olmadıkları ve/veya ihtiyaç duydukları ürünleri takas yöntemiyle elde ederken; isteklerin, gereksinimlerin ve ürünlerin giderek arttığı, bu unsurlar arasındaki ilişkinin artık tek yönlü olarak çözülemediği bir zaman diliminden önce başlamaktadır. Başka bir deyişle, paranın mübadele aracı olarak kullanılmaya başlamasından evvel, hükümdarların haraç veya vergi topladıkları belirtilmektedir. Örneğin, bir Fenike kolonisi olan Kartaca'da ve Pers İmparatorluğu idaresinde madeni paraların mübadele aracı olarak değil, sadece askerî harcamalar için kullanıldığı ileri sürülmektedir (Pamuk, 2018: 1). Dolayısıyla bilinen en eski haliyle deniz kabuğu, balık, deri, kürk vb. nesnelere temsil edilen para, öncelikle bir ödeme aracı, daha sonra mübadele aracı olma fonksiyonunu kazanmıştır. Trampa ekonomisinin zayıflıkları nedeniyle standart bir değer ölçüsüne duyulan ihtiyaç ise, paranın altın ve gümüş gibi değerli madenlerden imal edilerek, aynı zamanda hesap birimi işlevine sahip olmasını sağlamıştır. Değerli maden rezervlerinin daha etkin bir şekilde kullanılması, menkul değerlere verilen önemin artması ve büyük hacimli ticari işlemler sebebiyle altın ve gümüş talebinin artması; paranın, tasarruf ve borçlanma aracı olmasını mümkün kılmıştır.

Değerli madenlerin işlenmesiyle üretilen ilk paralara sikke adı verilmiştir. Deforme olmaları ya da bozulmaları pek muhtemel olmadığından sikkeler, sağlam ve uzun ömürlü bir biçimde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Üzerlerindeki resim, yazı, işaretler basıldıkları döneme ait birtakım bilgilere ulaşılmasını kolaylaştırmıştır (Fidan vd., 2019: 145). Çünkü toplumların ilk yönetim şekillerinden, imparatorluklara ve günümüzdeki milli devletlere kadar para basım yetkisi, egemenlik hakkının bir sembolü kabul edilerek oldukça önemli görülmüştür. İlk madeni paraların muhtemelen Yunan kıyı şehirlerinde bazı müteşebbis ve tüccarlar tarafından bir reklam aracı olarak basılmasının ardından; kazanç ve saygınlık açısından taşıdığı potansiyelin farkına varan yönetimler para basımını bir devlet tekeline dönüştürmekte gecikmemişlerdir (Güran, 2017: 24). Bahsedilen diğer fonksiyonlarının yanı sıra, parayı bir iktisat politikası aracı

konumuna da getiren bu gelişme ise büyük ölçüde, para basımından kaynaklanan ve senyoraj geliri olarak ifade edilen kazançla ilişkilendirilmektedir.

Aslına bakılırsa mal-paraların en ileri örneği sayılan madeni paraların, itibari (nominal) değerleriyle birlikte aynı (reel) değerleri bulunmaktadır. Bu madeni paralar eritilse dahi, piyasadaki satın alma gücü kadar bir değer oluşturmaktadır (Akyıldız, 2003: 22). Yani metal para sisteminde tedavül edilen değerli madenlerin üzerinde yazılı değerleri ile gerçek değerleri genellikle birbirine eşit olduğuna göre, söz konusu senyoraj geliri paraların maden içerikleri azaltıldığında gözlemlenebilmektedir. *Tecdîd-i sikke* veya *tağşiş* olarak adlandırılan bu uygulama, Cipolla (1963)'e göre, uzun dönemde nüfus ve/veya gelir artışına bağlı olarak para talebinin yükselmesi, hükümet harcamalarının ve bütçe açıklarının artması, kâr enflasyonundan çıkar sağlayan sosyal grupların baskısı, darphanelerin kötü yönetimi, tedavüldeki madeni para stokunun kırılarak aşındırılmış olması ile altın ve gümüş arasındaki piyasa kurunda ortaya çıkan dalgalanmalar gibi nedenlerle hayata geçirilebilmektedir. Nitekim değerli madenlerden yapılan paraların yaygınlaşmaya başlamasından 19. yüzyıla kadar geçen devrede; sikkelerin arz miktarındaki istikrarsızlık ve kıtlığın yol açtığı problemlerin bir çözümü olarak tağşiş politikası takip edilmiştir. Bu dönemde itibari değerleri sahip olduğu değerli maden içeriklerine nispetle belirlendiğinden altın ve gümüşten darp edilen sikkeler, hemen her yerde geçer akçe iken; ülkelerin para sistemleri, eski-yeni, yerli-yabancı, sağlam-*mağşûş*¹⁷ sikkelerin bir arada dolaşımında yer aldığı piyasalara dönüşmüştür (Al ve Akar, 2014: 14). Ayrıca bölgelerarası ticaretin canlılığı sayesinde, bilhassa Akdeniz havzası sikkelerin evrimi sürecinde çok mühim bir rol oynadığı savunulmaktadır. Eski Yunan, Roma, Sasani, Bizans, İslam ve Batı Avrupa sikkelerinin, yalnızca tasarımları değil, üretim yöntemleri ve darphane idare şekilleri dahi bu geniş coğrafyada karşılıklı etkileşim içerisinde ilerleme kaydetmiştir. Osmanlılar da para sistemlerinin teşekkülü ile para politikası uygulamalarında Roma, Bizans ve çağdaşı İslam Devletlerinden, İlhanlılara, İtalyan kent devletlerine ve İspanya'ya kadar Akdeniz bölgesinin önde gelen para geleneklerinden etkilenmiş ve zaman içerisinde bunların taşıyıcısı olmuşlardır (Pamuk, 2018: 4-14).

Siyasi varlığını sürdürdüğü zaman diliminde diğer devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi faaliyetlerin temel aracı olan para, piyasadaki miktarı, değeri ve iç-dış piyasalardaki geçerliliği bakımından devlet ricalinin toplumsal yaşamı düzenleyen kararlarında etkili bir

¹⁷ Hâlis ve sâfi olmayan, karışık, mahlût, hileli (Sami, 2017: 1066-1067).

faktör olmuştur. Zira meskûkâtın¹⁸ bazen padişahların değişimi neticesinde bazen de devletin ek gelir yaratmak isteği üzerinde tağşiş edilmesiyle satın alma gücü azalmakta, ürün fiyatları yükselmekte, vergi gelirleri azaldığından bütçe dengesini bozulmakta, kalpazanlık faaliyetleri yaygınlaşmakta ve nihayet toplumun çeşitli kesimlerinden muhalefet artarak kitlesel isyanlara dönüşen vakalar yaşanabilmektedir (Erdem, 2006: 18). Resmi ve gayri resmi tecdid-i sikke uygulamalarının Osmanlı ekonomisini çıkmaza sürüklediği ve çeşitli sebeplerle acil tedbirlerin alınmadığı durumlarda ise hükümdarlar, *tashih-i sikke* politikasını izlemektedir. Piyasadaki düşük değerli akçelerin yeni bir standartla tedavüle sokulması anlamına gelen sikke tashihinin ardından, artan eşya ve ürün fiyatları içinde yeni bir narh¹⁹ listesi düzenlenmektedir (Sahillioğlu, 1989: 227). Bahse konu bilgilerden hareketle, Osmanlı İmparatorluğu döneminde parasal düzende meydana gelen değişimler Osmanlı müverrihlerinin temel ilgi alanlarından birini teşkil etmiştir. Tarihi sevdiren adam olarak tanınan Ahmet Refik Altınay da, bu tarihçilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ahmet Refik Altınay'ın 1880 veya 1881 yıllarında İstanbul'da doğduğu; askeri okullarda uzun yıllar boyunca coğrafya ve Fransızca muallimliği yaptığı bilinmektedir. 1909'da kurulan Târîh-i Osmânî Encümeni'ne üye olan Ahmet Refik, Balkan Savaşı esnasında 1913'te bazı medreselerde tarih öğretmeni olarak görev yapmış, 1915'te Eskişehir Askerî Sevk Komisyonu başkanlığına getirilmiştir. Eskişehir'e atanmasından kısa süre sonra geçirdiği bir rahatsızlık nedeniyle İstanbul'da ikameti uygun görülmüş; 1918'de başlayan İstanbul Dârülfünunu'ndaki Osmanlı (Türk) Tarihi Kürsüsü müderrisliği 1933'te sona ermiştir (Özcan, 1989: 120). Yazı hayatına subaylık görevini ifa ettiği günlerde başladığı belirtilen Ahmet Refik'in, popüler tarihçiliğin öncülerinden biri kabul edilmesi gerektiği savunulurken, özellikle Osmanlı tarihi araştırmalarındaki katkılarına dikkat çekilmektedir (Özcan, 2020: 112-112). Gökman (1978)'e göre, tarih bilgisi kadar tarihi sevdirmek ve okunması sağlamak hususundaki malumatı da zengindir. Hatta günümüzde genele yayılmış ve Batı dünyasında bile müessir olmaya başlamış tarih sevgisi Türk Milleti için, büyük ölçüde Ahmet Refik'in tarih eserleriyle tesis olunmuştur. Bir vakitler Paris Hazîne-i Evrâkı'nı gezen Altınay, Türkiye'deki arşiv hakkında görüşmeler yapmıştır. İstanbul'a döndükten sonra yaptığı sistemli çalışma ile Osmanlı

¹⁸ “Üzerine damga vurulmuş” anlamını haiz meskûk kelimesinin çoğulu olacak şekilde, damgalanarak sikke haline çevrilmiş madeni paraları ifade etmektedir (Tekin, 2004: 317).

¹⁹ Temel ihtiyaçları karşılayan ürün ve hizmetlerin piyasa fiyatlarına doğrudan müdahale edilerek, bir tür tavan fiyat belirlenmesi işlemidir.

Hazîne-i Evrâkı'nı ilk kez gözden geçiren kişi olarak ifade edilmiş; geride yekûnlu bir tarih külliyatı bıraktığı kaydedilmiştir (Çapanoğlu, 1953: 64).

Yapılan çalışmada amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nda para sisteminin işleyişi ile paranın değerinin korunmasına yönelik geliştirilen politikaların incelenmesi, madeni paraların tedavülünde karşılaşılan sorunların yol açtığı sosyo-ekonomik etkilerin analiz edilmesidir. Bu amaca uygun olarak, Ahmet Refik Altınay tarafından kaleme alınan ve Türk Tarihi Encümeni Mecmuası'nın 6, 7, 8 ve 10. sayılarında yayınlanan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât" başlıklı yazılardan istifade edilmektedir. Osmanlı meskûkâtının tüm dönemleri kapsayacak biçimde, bütüncül olarak ele alınması ve Altınay'ın ilgili yazılarda dönemin orijinal belgelerini kullanması çalışmanın önemini arz etmektedir. Araştırma kapsamında, öncelikle İmparatorluk'un madeni para sistemi genel özellikleri itibarıyla incelenmekte, daha sonra Ahmet Refik'in yazılarından hareketle madeni para uygulamalarının, kuruluş yıllarından III. Ahmed saltanatının başlarına kadar geçen süredeki seyri tartışılmaktadır. Son bölümde ulaşılan bilgilere göre yapılan bazı değerlendirmeler sunulmaktadır.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MADENİ PARA SİSTEMİ

Geleneksel ekonomilerin tümünde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi de madeni para sistemine dayanmaktadır. Sistemin temelinde altın ve gümüşün para işlevi görecektir şekilde, mübadele aracı olarak tedavül edilmesi ve eşya olarak kullanımının en aza indirilmesi yer almaktadır. Ayrıca madeni para sistemi günümüzdeki para sisteminden nitelik olarak farklı olduğundan, fiyat hareketleri veya işsizlik karşısında uygulanan farklı para politikaları söz konusu değildir. Para politikasına hâkim olan düşünce para arzının, mübadele hacmine cevap verecek seviyede olmasının temini şeklinde ifade edilmelidir (Tabakoğlu, 2014: 391). Ancak teoride fazla karışık görünmese de uygulamada sosyo-ekonomik dengenin kurulması ve sürdürülmesi için önem arz eden bu düşünce Osmanlı yöneticilerinin üzerinde titizlikle durduğu bir konuyu teşkil etmiştir. İmparatorluk'un para sistemini ve uygulanan para politikasının temel özelliklerini ise, şu şekilde özetlemek mümkündür (Erdem, 2006: 10-11):

- Her şeyden önce Osmanlılar ekonomik ve sosyal istikrarsızlık kaynaklı problemlerden dolayı bazı dönemlerde aksamalar yaşasa da, kendi para birimlerinin basılması ve bu paraya dayalı istikrarlı bir para sisteminin kurulması noktasında çaba göstermişlerdir. Bu uygulamanın altında, devletlerin (sultan/padişah adına hutbe okutmakla birlikte) kendilerine ait para birimlerini bastırmasının egemenliğin vazgeçilmez bir gereği olması

düşüncesi ile vergi ve diğer gelirlerin toplanmasında, uluslararası ticaret ödemelerinin gerçekleştirilmesinde kendi para birimlerinin kullanımının sağlanması isteği ve gereği gibi sebepler yatmaktadır.

- Paradan bir finansman aracı olarak da yararlanılmıştır.
- Meskûkâtın sadece paranın fonksiyonlarını yerine getirmek üzere dolaşımda olması arzu edilmiş, iddiharı (biriktirilmesi) istenmemiştir.
- Ülke topraklarına değerli maden girişi teşvik edilmiş, çıkışı yasaklanmış; bu sayede, para arzının yeterli seviyede tutulması amaçlanmıştır.
- Çift ya da çoklu metal sisteminin geçerli olduğu dönemlerde bazen altın ve gümüş gibi iki farkı para birimi arasında, bazen de değeri nispeten düşük Mısır altınları ile yüksek değerli İstanbul altınları gibi iki altın para arasında “kötü para iyi parayı kovar” şeklinde ifade edilen Gresham Kanunu geçerli olmuştur.
- Ülke topraklarının genişlemesiyle birlikte Osmanlılar, merkeze uzak mesafede kalan bölgelerde para bölgeleri oluşturmak suretiyle, o bölgeleri daha önceleri kullandıkları para birimi konusunda serbest bırakmışlardır.
- Para basımının yapıldığı işyerlerini ifade eden darphaneler birer mukataa niteliğinde olup, İmparatorluk’un önemli merkezlerinde kurulmuştur.

Osmanlı iktisat tarihinde darüddarp, ve/veya darüssikke adlarıyla da bahsedilen darphane, başlangıçta hüküm sürülen topraklardaki mevcut haliyle faydalanılan; daha sonra ülke sınırları genişledikçe maden yataklarının yakınındaki yerleşim birimlerinde, ticari ve idari önemi olan şehirlerde tesis edilen bir kurumdur (Sahillioğlu, 1993: 501-502). Darphanelerin önemi, meskûkât değerinin istikrarlı kalmasını temin etmek üzere bir araç olarak kullanılmasından ileri gelmektedir. Her darphanenin merkez darphanesinin bastığı sikke ayarına uymak zorunda bırakıldığı gibi; darphane eminleri de gümüş kaçakçılığının önlenmesiyle görevlendirilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise, farklı darphanelerin merkez darphanesinin bastığı sikke ayarına uymakla mesul tutulmasına rağmen; darphanelerin yönetilmesi ve paranın darbu konusunda suiistimallere, yolsuzluklara rastlanmasıdır. İstanbul dışında, Edirne, Serez, Novobedre, Selanik, Gümüşhane, Erzurum, Bağdat, Şam ve Mısır gibi ülkenin çeşitli yerlerinde faaliyet gösteren darphanelerin amacı, piyasanın talep ettiği paranın istenilen miktarda ve zamanda arz edilmesini kolaylaştırmaktır. Bu doğrultuda geliştirilen çözümlerden biri, yabancı paraların serbestçe dolaşımına müsaade edilmesidir. Yabancı paraların ayarları, akçe karşısındaki değerleri padişah cüluslarının ardından, büyük bir tağşiş uygulamasından sonra

veya halkın şikâyetleri üzerine yayınlanan fermanlarla ilan edilmektedir (Öztürk, 2002: 1486-1487).

Dönemsel olarak bakıldığında 1326-1478 yılları arası Osmanlı İmparatorluğu para sisteminin monometalist bir yapıda, tek madene (gümüş) dayalı şekilde işlediği anlaşılmaktadır. İlhanlıların egemenlikleri süresince Osmanlılar da dâhil olmak üzere diğer beylikler, kendi adlarına para basmamışlardır. Piyasadaki para talebine cevap verebilmek için, İlhanlılar adına basılan ve/veya isimsiz sikkelerden faydalanılırken; ilk Osmanlı parası İlhanlı egemenliğinin çökmesi ve İlhanlıların son Anadolu valisi Timurtaş'ın Mısır'a 1326 yılında (Orhan Gazi zamanında) sığınmasından sonra darp edilmiştir. Hatta devletlerin kendi adlarına sikke basmalarının bağımsızlık işareti olduğu dikkate alındığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kuruluş tarihinin 1326 yılı olarak kabul edilebileceği öne sürülmüştür (Tabakoğlu, 2014: 396-397). Uzunçarşılı (1988)'in, 1327 yılı olarak verdiği ilk Osmanlı gümüş sikkesinin bir tarafında kelime-i şahadet ile birlikte İslâm'ın ilk dört halifesinin isimleri, diğer tarafında Orhan bin Osman ve basıldığı yer olan Bursa ismi, basıldığı hicri 727 senesi ve Osmanlıların mensubu bulunduğu Kayı boyu damgası yer almıştır. Akçe diye tabir edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun bu temel para birimi, Selçuklular devrinde madeni paranın esas ölçüsü olan dirhemden yarısına denk gelen ve Nısfıye denilen gümüş paranın, önceki yerine ana ölçü sayılmasından ibarettir. Buna göre, Orhan Gazi'nin darp ettirdiği akçe, Selçuklu Sultanı II. Mesud tarafından kestirilen dirhemden farklı ağırlıkta bir sikke çeşididir. Devletin mali hesaplarında ve tedavülde akçe geçerli iken, hem monometalist dönemde hem de sonraki yüzyıllarda para basımı, yüz dirhem gümüştan belirli sayıda akçe yapılması biçiminde tarif edilen bir tekniğe dayanmaktadır (Akdağ, 1979: 503-504).

II. Mehmed (Fatih)'in ilk altın parayı bastırmasıyla Osmanlı para düzeni, bimetalist olarak adlandırılan ikili maden (gümüş ve altın) sistemine geçmiştir. Yine ülkenin daha geniş sınırlara ulaşması neticesinde İran'da *şâhi*, Mısır'da *pâre*, Eflak-Boğdan, Erdel ve Macaristan çevresinde *penz*, Kırım'da *kefevi* akçe gibi mahalli paralar ile Venedik'in *dukası*, Ceneviz altını, İspanyol *riyali*, Hollanda *esedîsi*, Polonya *zlotası*, Avusturya *taleri* gibi ülke paraları hep birlikte piyasada dolaşımda bulunmuştur. Bazen yabancı menşeli paraların da İmparatorluk darphanelerinde basıldıkları görülürken; kuruluş yıllarında Osmanlı parasının, bunlara nispetle daha yüksek ayarda olması Gresham Kanunu gereğince piyasadan çekildiği gözlemlenmiştir (Akyıldız, 2003: 31-32). Gerber (1982) ise, altın ve gümüşün tedavüldeki başlıca madeni paralar olmasına karşın Yeniçağ Avrupa'sıyla mukayese edildiğinde Osmanlı para sistemi

bimetalist özellikler taşımamaktadır. Ona göre bimetalizmin özünde altın ve gümüş arasında; piyasadaki değerlerinden bağımsız oluşan, darphaneler için her an kâfi miktarda değerli maden rezervi temin eden, resmi bir değişim kuru olması gerekmektedir. Oysa Osmanlı hükümetleri hiçbir zaman altın ve gümüş arasındaki ilişkiye önem vermemiş, bu metaller arasında sabit döviz kuruna benzer bir oran tespit etmeye çalışmamıştır.

Fatih Sultan Mehmet'in saltanatı bimetalist sistemi geçerli kılmakla beraber düzenli tağışilere başvurulması sebebiyle kendinden önceki yönetim evrelerinden ayrılmaktadır. Akçenin gümüş içeriğini toplamda %30 azaltan bu uygulamaların müdahalecilik sayesinde merkeziyetçi ve mutlakıyetçi bir idareyi hâkim kılmak hedefi ile değerli maden kıtlığı gibi iki özel koşuldan kaynaklandığı iddia edilmiştir (Pamuk, 2018: 37-42).

16. yüzyılın ilk çeyreğinde, trimetalist denilen ve işlevleri farklılaşmış üçlü maden (altın, gümüş, bakır) sistemine karşılık gelen yeni bir para düzeni uygulamaya konulmuştur. Mübadele, hesap birimi ve servet biriktirme aracı fonksiyonlarının tümüne sahip olan altın sikkelerin tedavülü, tüccar ve bürokratların inhisarı altında iken; halkın çoğunluğu, mübadele ve hesap birimi aracı olarak gümüş akçeleri tercih etmiştir. I. Murad'ın hükümdarlığından itibaren darp edilmeye devam eden mangırlar küçük çaplı alışverişlerde, bozukluk ihtiyacını karşılamak amacıyla ve devletçe tayin edilen değerler üzerinden piyasadaki dolanımını sürdürmüştür (Erdem, 2006: 13).

Coğrafi keşiflerin bir sonucu olarak Avrupalı devletlerin sömürge topraklarından ele geçirdikleri değerli madenlerin, dünyanın geri kalanında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da bazı etkilerine rastlanılmıştır. Bu etkilerden ilki, kaçakçılık faaliyetleriyle Osmanlı topraklarını aşır İran ve Hindistan'a Avrupa gümüşünün akışıdır. İkinci etki, gümüşün bol miktarda ve ucuza bulunabilmesiyle, madenlerin işletilmesinin ekonomik bir iş olmaktan çıkması, birçok maden ocağı ile madenlerin etrafındaki darphanelerin kapatılmasıdır. Bu süreç sonunda geline aşama ise, 1586 senesindeki ilk büyük çaplı devalüasyonun yapılmasıdır (Öztürk, 2002: 1491). III. Murad döneminde yaygınlaşan kalpazanlık faaliyetlerinde, sarraflar eliyle akçelerin kırılması akçenin veznini düşürmüştür; kalpazanların kestikleri kalp akçelerin resmi ayarlı akçelerle bir arada piyasaya sürülmesi, mevcut akçelerin değerini daha belirsiz hale getirmiştir. Devlet bu durumu engellemek, resmi rayici korumak adına sık sık *cedid akçe* çıkarıp, eski akçeleri yasaklamıştır (Akar, 2021: 131). Fakat üretilen çareler İmparatorluk para sisteminde kalıcı olmaktan ziyade, geçici iyileşmeler sağlayabilmiştir. Tanzimat'ın ilanına

kadar geçen süredeki Osmanlı para sisteminin, oldukça karışık bir görünüm arz eden vaziyetine örnek olarak, II. Mahmud devrindeki 36 çeşit gümüş para birimi gösterilmektedir. 1834'de Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da, yeni standartlarla altın ve gümüş bastırmasının etkisiyle Tanzimat Fermanı'nın düzenlemeleri İmparatorluk'taki parasal düzene de sirayet etmiştir. Bu kapsamda 1840 senesinde ilk Osmanlı kâğıt parası piyasadaki yerini almış, 1844 tarihli *Tashîh-i 'Ayâr Fermanı* ile madeni paralar tanzim edilmiştir (Yüksel, 2019: 559).

AHMET REFİK VE OSMANLILARDA MESKÛKÂT

Ahmet Refik Altınay, Osmanlı İmparatorluğu'nda meskûkâtı ele aldığı yazısına Nâimâ'dan bir alıntıyla başlamaktadır. Nâimâ Tarihi'ne göre, çalışmakta olan nazırlara başlangıçta lâzım olan *emri-i mühîm*, hazineye genişlik ve harp edenlere kuvvet gelinceye dek sefer gailisini bertaraf edip, şehirleri nizama koymaya ve kulların durumunu iyileştirmeye gayret göstermek, fakir halkın üzerinden takatlerini yok eden vergileri azaltmak suretiyle dinlenmelerini gözeterek yine *lutf-u cemil* buyurmaktır. Devlet-i 'Âliyye'nin bir senelik ulûfe ve masraflarına yetecek kadar malı tedarik ve hazinede bulundurmaya olabildiği nispette azimle çabalayıp, israfları aşama aşama azaltarak harcamaya dikkat etmek, yine bu işler arasındadır. Bir senelik masrafı kapsayacak kadar nakdi hazinede hazır bulundurmakta fayda vardır.²⁰ Nitekim Osmanlı Türklerinde hazine meselesine ilk ehemmiyet verenler Çandarlı Kara Halil ve Karamanlı Rüstem gibi devlet adamlarıdır (Altınay, 1925a: 358).

Yazıda paylaşılan bilgilere göre, Orhan Gazi'nin miladi 1326-1327 senesinde gümüşten yapılan ve *Akçe-i Osmâni* diye tabir olunan parayı darp ettirdiği dönemlerde, devlet gelirleri masraflarından fazladır. Fazla gelirler cami, imaret, medrese, han, hamam ve kervansaray gibi müesseselere sarf olunurken; fetihlerin artması ve toprakların genişlemesiyle servet de artmıştır. Çünkü bütçe muntazam olup, devlet hazinesi savaş masraflarını ödemeye yetecek miktardadır (Altınay, 1925a: 359).

Altınay (1925a)'ya göre, I. Murad'ın Rumeli'nden aldığı haraç 900,000 altın olarak hesaplanmış; bu haracı Türklerden değil, kendi ırkından olmayan kavimlerden topladığı tespit edilmiştir. Bu döneme kadar Türklerin haraç vermeleri kânun değildi. Çünkü bunlar pâdişahla beraber sefere giderler, silahları ve atlarıyla pâdişahın ordusunu teşkil ederlerdi. Sultan Murad'ın selefleri çalışarak elde ettikleri kazancın onda birini Türklerden almazlar, başka ırka mensup olanlardan alırlardı. Müslümanlardan alınan öşür gibi mahsulden alınan hisseye karşılık

²⁰ Yazıda Nâimâ'nın bu bilgileri, Katip Çelebi'den *hülâsa ederek* söylediği belirtilmektedir.

gelmek üzere; bölüşmek, paylaşmak anlamındaki mukaseme sözcüğünden türetilen bu vergi türüne *harac-ı mukaseme* denilmiştir. Ekim yapılmadığı zaman bu vergi de alınmamış; toprağın verim gücüne bağlı olarak ikide birden, onda bire kadar değişen oranlarda uygulanılmıştır (Ercan, 1991: 385).

Fatih Sultan Mehmed'in tahta çıkışına değin, tedavülde bulunan meskûkât altın ve gümüş iken, yeni hükümdar on akçe rayicinde altın para bastırmıştır. Akçelerin vezni on senede bir azaltılırken; Osmanlı altını ile beraber, duka ve flori piyasada kullanılmış; kıymetçe birbirlerine eşit değer görmüşlerdir. Akçe yüzünden ilk düzensizlik, II. Murad'ın vefatı üzerin Fatih'in ikinci cülusu sırasında meydana gelmiştir. Ahmet Refik'in, II. Mehmed'in ikinci cülus merasiminde bulunan Tursun Bey'den aktardığına göre:

“Yeniçeri tâifesi yolun üzerinde silahlanmış halde iki saf durdular. Muzaffer pâdişah aralarına geldiği gibi, hizmetinde bulunanlar tarafından duayla ağırlandıktan sonra, pâdişahımızın ilk seferidir kullara ihsan gerek dediler. Aslına bakılırsa pâdişahın ihsanının bereketi âlemi nimetlere gark etmiştir. Özellikle kullarına lütufta bulunmak aydınlık gönlünde mevcuttu, ama yolsuzluk üzere yol üzerinde durup beklenmedik şekilde durdukları hatırına hoş gelmeyip kapı olmasına havâle etti. Saâdetle konakladığı gibi dîvan oldu, emir verdi, yayabaşılarını getirtip bu edepsizlik sizin aklınızın kusurudur deyip yüzer çomak vurdurdu ve azledip kapıdan sürdü. Bu siyâsetle pâdişaha bağlılık o korkusuz tâifenin kalplerine yerleşip saltanatının sonuna değin edep yolundan başkasına ayak basmadılar.” (Altınay, 1925a: 360-361).

I. Selim (Yavuz), “Altın ile doldurduğum ambarları her kim akçe ile doldurabilirse kendi mührüyle mühürlesin, aksi takdirde hazîne-i hümâyun benim mührüm ile mühürlensin.” diye vasiyet etmiştir. Yazar, Enderun hazinesinin saltanatından sonra uzunca yıllar boyunca da Yavuz'un mührü ile mühürlendiğini doğru kabul etmekle beraber ilk borçlananın kendisi olduğunu söylemiştir (Altınay, 1925a: 362). Koçi Bey'in naklettiği haliyle; II. Selim Halep, Şam, Mısır, Kahire'yi fethetmek üzere seferde iken, etraftan gerekli hazine yetişmediğinden mal defterdarı bir bezirgândan altmış bin sikke nakit para borç alarak sıkıntıyı gidermeye çalışmıştır. Hazine ulaştığında borcun ödenmesi için bezirgânla görüşülmüş, şahsın paranın devlet hazinesine kalması ve onun yerine oğluna iki akçelik cebecilik ihsan edilmesi talebini Yavuz Sultan Selim makbul görülmemiş; altmış bin flori o anda geri verilmiştir (Koçi Bey, 60-61).

Metinde, Fatih'ten sonra para meselesi yüzünden çıkan ikinci isyan olarak addedilen olay II. Selim'in cülusunda ortaya çıkmıştır. I. Süleyman (Kânuni) vefat ettiğinde ordu bu haberi ancak

Belgrad'da haber almış; yeni padişah Sultan Selim Belgrad'a koşmuştur. Fakat orduya cülûs bahşîşi verebilecek kadar para tedariki imkânsızdır. Bir gün evvel, merhum padişah için gözyaşı döken kapı halkı, saltanattan yeni bir şahsiyetin istifade edeceğini görür görmez, kendileri de menfaatlerini temin etmeyi arzu etmişler; menfaatlerine iştirak edecekleri endişesiyle, Sultan Selim'in yanında gelen maiyet halkını bile istememişlerdir:

"Nihâyet cülûs bahşîşi dağıtıldı. Bölük halkına biner, yeniçerilere ikişer bin verildi. Kul tâifesi itiraz etti:

- "Kânunumuz üçer bindir. Bin akçe dahi sefer ihsanı kararlaştırılmıştır."

Bunlara şu cevabı verdiler:

- "Hazînenin tamamı getirildi. Geriye kalan alacaklarımız daha sonradır."

Ortalık biraz sükûnet buldu. Alan aldı, alamayanlarınki de İstanbul'a kaldı İkinci Selim İstanbul'a döndü, ordu Edirne kapısından şehre girdi. Yeniçeri safları arasında bir azgınlık başladı. Alay, Şehzâdebaşı'nda Eski Odaların önünde birdenbire durdu. Bu duruş tam bir saat sürdü. Kendilerine soruldu:

- "Nedir aslı, yürüyün yoldaşlar."

Cevap önceden hazırlanmıştı:

- "Katılan otluk arabası var."

Alaya otluk arabası filan katıldığı yoktu; kapı halkının marazı âşikârdı: Para.

Birdenbire bir feveran başladı. Vezîrlere hakaret edildi. Atlarından düşürüldü. Tüfenk kundaklarıyla yaralandı. Nihâyet Sokullu Mehmed Paşa araya girdi:

- "Lutf eylesen yoldaşlar!" dedi. Yeniçeri Ağası bile:

- "Hay medet yoldaşlar. Bana kıydınız. Niçin böyle edersiniz? Lutf edip ihsan edin." dediği zaman yeniçerilerden şu cevabı aldı:

- "Sen bize sefer yolunda şekerli peksimet yedirdin ise de yeni pâdişaha ve Mehmed Paşa'ya hazîne artırmak istersin. Olmaz. Belki sen de kurtulamazsın, katlan göresin."

Haseki Hamamı'nın önünde bir vâveylâ daha koşturdu. Yeniçeriler vüzerâyâ hücum ettiler, atlarından indirdiler, pâdişahın huzuruna geldiler. Sultan Selim'e hitâben:

- "Geri eski kânunu ver, mora!" diye bağrışmaya başladılar. Arnavutluk'tan alınan bu devşirmeler, Türkçe bilmez zorbalardı. Sokullu Mehmed Paşa araya girdi:

- "Şevketli hünkârım. Bunlar lisân-ı şerîfinizden ihsanlarını işitmedikçe teselli bulmazlar, lutf eyleyin fitne ortadan kalksın, buyurun." dedi. Sultan Selim râzı oldu:

- "İçlerinde Türkçe bilen varsa gelsin, söyleyelim." dedi. Türklüğü muhâfaza için kullanılan bu kapı halkı arasında Türkçe bilmeyenler de vardı. Devşirmeler pâdişahı, para almadıkça sarayına sokmamaya azmetmişlerdi. Hatta içlerinden birçoğu saray kapılarını bile tutmuşlardı. Pâdişahı Ayasofya Meydanı'nda bekletiyorlardı. Nihâyet Sultan Selim:

- "Cümle bahşîş ve terakkileri verilsin, makbulümdür." dedi. Saray kapısı yine açılmadı. İçerdekiler:

- "Hayır, olmaz. Biz işitmedik." diyorlardı. Nihâyet onlar da paralarını aldılar. Sultan Selim de ancak ikindiye doğru sarayına girebildi" (Altınay, 1925a: 365-367).

Sonuçta, Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'nın uyarısıyla askerlere üç biner akçe cülus, biner akçe de sefer bahşisi verilerek daha elim olayların yaşanmasının önüne geçilmiştir. Yeni fethedilen Sakız Adası'ndan gelen ganimetlerle karşılanan cülus töreninde, ulemaya bahşisin yanı sıra softan birer cübbe de ihsan edilmiştir (Özcan, 1993: 112).

Ahmet Refik, 16. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'da *altın*ın yüz yirmi akçe, *guruşun* seksen akçe, *şâhînin*²¹ sekiz akçe olduğunu kaydetmiştir. Daha önce bir akçe bir dirheme gümüşe eşit iken, artık bir dirhem gümüşten beş akçe kesilmeye başlamış olduğunu; meskûkât kural ve kaidelerine aykırı olan bu halin yerel kadılara gönderilen hükümlerde geçerliliği olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre, meskûkât rayicinin değişmesinde başlıca sebep Yahudilerdi. Kânuni Sultan Süleyman zamanında Yasef Nassi'nin saraya intisabıyla başlayan Yahudi nüfuzu, İkinci Selim zamanında gittikçe artmış; ticaret, sanayi, gümrük ve iltizam işleri Yahudilerin eline geçmişti:

“İstanbul kadısına hüküm ki

Halen Memâlik-i Mahrûse'mde özellikle İstanbul'da kızıl ve kırkık akçe gayet bol olup ve halk arasında kırkık akçe geçmekle Yahudiler ve bazıları akçe kırkmayı âdet edinip Hazîne-i Âmire'me dahi o çeşit akçe girdiğinden kırkık ve kızıl akçenin halk arasından kaldırılıp bundan böyle geçmemesini emir buyurdum ki ulaştığında tembih ve nidâ ettiresin ki bundan böyle kırkık ve kızıl akçeyi kimse almayıp halk arasında geçmeye. Kızıl akçesi olanlar bu çeşit akçelerini seçip deryaya dökeler ve kırkık akçesi olanlar dahi akçelerini darphânedeki kal ettirip¹⁰ tekrar kestireler veya gerekli olmayan şeylere sarfedip halk arasına çıkarmayalar. Tembih edildikten sonra ara sıra bizzat yoklayıp nâiblerine tembih edip her kimin elinde kızıl veya kırkık akçe bulunursa kaydı tutulduktan sonra devlet hazînesi için tutup kimin elinde bulunursa subaşıya cezasını verdirsin ve her altı ayda bir bu hususu yoklayıp bu emr-i şerîfimle amel ettiğini arz eyleyip bu çeşitlerin cezasını subaşılar mârifetiyle verdirip bu bahâne ile subaşılar ve gerisine bilgin olmadan, kızıl ve kırkık akçe bulunduğu sabit olmadan kimsenin akçesini aldirmayasın. Bu konuda dâima dikkat ve alâka gösterip ihmalden sakınasın. (Çavuşbaşına teslim olundu) Fî 13 Muharrem 980²²” (Altınay, 1925a: 367-369).

Yapılan uyarılar piyasada ancak bir müddet düzen sağlayabilmiştir. III. Murad zamanında, “İstanbul'da kırkık ve kızıl²³ akçe alıp başını gitmeye ve altın altmışar guruş kırkar akçeyi”

²¹ Yavuz Sultan Selim zamanında *şâhî*, Kanuni Sultan Süleyman döneminde *süleymânî*, II. Selim devrinde *selimî*, III. Murad'ın saltanatından *pâdişâhî* şeklinde adlandırılan gümüş para birimi (Maxim, 2007: 144).

²² (Miladi) 26 Mayıs 1572.

²³ Akçelerin kenarları kesilerek elde edilen eksik ayarlı yeni gümüş paralar kırkık akçe; bakır oranı artırılarak elde edilen, gümüş ayarı düşürülerek darp edilen yeni paralara kızıl akçe denilmektedir (Baytımur, 2016: 251).

tekrar geçmeye başlamış; padişah bu meseleye engel olması için İstanbul kadısına hüküm göndermiştir:

“İstanbul kadısına hüküm ki

İstanbul’da kırkık ve kızıl akçe alıp başını gitmiş, altın altmışar ve guruş kırkar akçeye geçip fazlası verilmeye diye yasak ve nidâ ve tembih olunmuş iken aklını başına almayıp kırkık ve kızıl akçeler ile altın ve gümüşün fazlasına geçtiği işitildi. Şimdi bu hususta daha önce çıkarılan fermân-ı hümayunum eskiden olduğu gibi bildirilmiştir... Vardığında bu konuda bizzat dikkat ve alâka göstererek bezzâzistan ve saraçhâne ve bitpazarı ve at pazarı ve diğer esnaf kethüdâlarını getirtip tembih eylesin. Bundan böyle altın altmışar ve guruş kırkara alınıp verilip ve kızıl ve kırkık ve hurda akçelerini dahi biriktirmekten korkmayıp getirip bir yere toplayıp darphâneye göndereler ki akçeleri tam ayar kesilip sahiplerine teslim oluna. Fî 23 [N] 990²⁴.”

Başka bir hükümde ise, İstanbul’daki akçe darlığına dikkat çekilmiştir:

“Darphâne emini Nesimi Çavuş’a hüküm ki

Hâlâ İstanbul’dan öte yakaya kaba akçe geçip gitmekle İstanbul’da kaba akçe bulunmayıp darlık yaşandığı bildirildi. Şimdi kaba akçe ki vezni dört yüz yetmiş ve dört yüz seksen akçe olur, öte yakaya geçip gitmesine asla rızâm yoktur. Buyurdum ki... Vardığında dâima basîret üzere olup bundan böyle yukarıda açıklandığı üzere kaba akçenin öte yakaya geçip gitmesini yasak edesin ve ortadan kaldırasın. Yasağa uymayıp emr-i şerîfime aykırı olarak öte yakaya kaba akçe alıp gidenlerin akçelerini yakalattırıp kimin akçesi olup ve ne miktar akçe olduğunu ayrıntılarıyla yazıp ve akçeleri kese içine koyup mühürleyerek saadetli kapıma gönderesin. (Dergâh-ı ‘Âli Çavuşlarından Mehmed Çavuş’a verildi) 2 Şaban 991.²⁵”

Bu emirlerin tesiri de fazla uzun sürmemiş, 1587/88 İran seferleri zamanında Gence’den dönen askerler İstanbul’a geldiğinde meskûkât feci bir görünüme bürünmüştür. Halk eski akçeyi kesip hurda akçe kullanırken; yüz dirhem gümüşten iki bin züyuf akçe kesilmeye başlanmıştır. Gümüşün dirhemi on iki akçeye alınıp satılmıştır. Vaktiyle kırk akçe değerinde bir guruş, seksen akçeye çıkmış; altın ise altmış akçe iken yüz yirmi akçeye alınıp verilir olmuştur. Bu sebepten fiyatlar fırlamış, yiyecek ve içecek pahalılaşmış, İstanbul’da geçinebilmek imkânsızlaşmıştır (Altınay, 1925a: 370-372).

“Nihâyet sipâhîler dayanamadılar. Kendilerine verilen hurda akçeleri kabul etmediler. Paraları aldılar, Ebussuûd Efendi’nin yeğeni Şeyhülislâm Şeyhî Efendi’nin huzuruna geldiler. Ve ilk sualleri şu oldu:

²⁴ (Miladi) 21 Ekim 1582.

²⁵ (Miladi) 21 Ağustos 1583.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

- “Bu çeşit akçeyi bize ulûfe diye verdiler. Lakin çarşı halkı almazlar. Yiyeceklere ve giyeceklere zorla verip aldığımız helal olur mu?”

Şeyhülislâm hiç tereddüt etmedi, derhal şu cevabı verdi:

- “Haramdır.”

Artık fazlasına lüzum yoktu. Paranın bozukluğu yüzünden her şey iki kat pahalılaştı. Ulûfe için on altın alınsa, bunun kıymeti beş altın demektir. Oradan kalktılar. Vezîriâzam Siyavuş Paşa'nın kapısına geldiler. Velveleyi ayyuka çıkardılar. Siyavuş Paşa kalabalığı başından savmak için:

- “Sikke ayarının düzeltilmesi işi Beylerbeyi Vezîr Mehmed Paşa'ya verilmiştir.” dedi. Bunu kabul ettiler, büyük bir kalabalıkla Beylerbeyi'nin kapısına geldiler. Hep bir ağızdan bağıryorlardı:

- “Pâdişahımızın sikkesi bu hale geldi. Üç yüz elliden beri Osmanlı sultanları asâkir-i mansûreye böyle ulûfe verdi mi? Sen gelip pâdişaha yakınlık gösterip, memlekete akçe sürdürüp bid'at ortaya çıkarmakla sikke ayarını mı düzeltiyorsun?”

Sipâhîler haklıydı. Beylerbeyi'nin doğru sözleri kabul edip işi yatıştırması gerekirdi. Fakat bu siyâseti takip etmedi, kaba sözlerle sipâhîleri gıcındurdu. Neticede şu cevabı aldı:

- “Yarın dîvanda sizinle devlet erkânı huzurunda söyleşelim. Hazır olun.”

Ertesi gün kubbe altında dîvan toplanmıştı. Orta Kapı'dan büyük bir topluluk çıkageldi. İç avlu da dış avlu da tamamen dolmuştu. Dîvan erkânı telâşa düştüler. Çavuşbaşı ile Kapıcılar Kethüdâsı karşılıklı çıktılar, taşkınlıklarını yatıştırmak istedi. Sipâhîler dinlemiyorlardı. Hatta gelenleri taşa tuttular, ağalarına dahi dayak atıp sarıklarını boğazlarına taktılar. Nihâyet sadreyn, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri dışarı çıktılar:

- “Yoldaşlar maksadınız nedir? Pâdişahımız size gönülünüzün isteği üzere bahşîş ve terakkilerini verelim diye buyurdular. İşte elimde hatt-ı hümayunları. Devletin namusunu din düşmanları içinde yıkmayın. Çünkü siz İslâm askerlerisiniz.”

Sipâhîler dinlemiyorlardı:

- “Bize hiç bahşîş ve terakki gerekmez, almayız. Vaktiyle minnetsiz bahşîş ve terakkilerimizi alageldiğimiz üzere alabiliriz. Bizim ulûfelerimiz Şark seferlerini gide gide bu hale geldi. Devleti idâre eden vezîrini elimize versin. Aksi takdirde iyi olmaz, bilmiş olsun. Mutlaka beylerbeyi başı elimizi verilmedikçe bu dîvandan dışarı çıkmayız. Sonuçta fenâlık ederiz.”

Pâdişah Adl Köşkü'nden sipâhîleri dinliyordu. Bu köşk Orta Kapı'nın sağında idi. Nihâyet:

- “Beylerbeyi'nin kanını bana bağışlasınlar, bu diyarda durmasın.” diye haber gönderdi. Hep bir ağızdan itirazlar yükseldi:

- “Olmaz cümlesini helâk ederiz.”

Bununla da kalmadılar, Bâb-ı Hümayun'u kapattılar, silah almak için cephaneye hücum ettiler. Üçüncü Murad hiddetlendi:

- “Mâdemki sözüm geçmedi, içoğlanları ve bostancılar ve baltacılar ellerine sopa alsınlar.”

Dedi. Devlet erkânı başlarından korkuyorlardı. Fikir birliği ederek: “Bu tedbir hatadır, beylerbeyi başı verilsin” diye Kazasker Bostanzâde Efendi hattıyla huzura bir tezkire yolladılar. Vezîr ile Beylerbeyi zor durumda idi. Kapıcılar Kethüdâsı yanlarına gelir gelmez ilk sözü şu oldu:

- “Buyurun, sizi içeriden istediler. Verin belinizden hançeri bana.”

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Kapıcılar Kethüdâsı hançeri aldı. Mehmed Paşa çınar ağacının dibinde cellâdı görür görmez şaşırdı:

- “Neylersin, bırak.” demesine kalmadı, arkasındaki ak atlasın çıkarılmasına fırsat verilmeden boynuna bir kılıç indi. İkinci kılıçta başı gövdesinden zorla ayrıldı. Arkasından Defterdâr Mahmud Efendi getirildi.

- “Sekiz akçe üstüne mâdenleri kestiren sen misin?” diye onun da kafası uçuruldu” (Altınay, 1925a: 373-375).

Para yalnız İstanbul’da kesilmemiştir. Meselâ III. Murad zamanında İstanbul haricinde Edirne, Erzurum, Üsküp, Amasya, Âmid, İnegöl, Bağdad, Tebriz, Tunus, Canca [Gümüşhane], Cezayir, Çaniçe, Hasankeyf, Halep, Dımışk [Şam], Sakız, Sidrekapısı, Srebreniçe, Saroz, Selanik, Trablus, Konya, Mısır, Kratova, Koçaniye [Koçana], Musul, Novaberde, Van gibi önemli ve çoğunun madeni bol şehirlerde darphaneler vardır (Altınay, 1925a: 377)

Öte yandan, daha önce değinildiği üzere Yahudi nüfuzu İstanbul’da varlığını devam ettirmektedir. Aydın (2001) çalışmasında ulaşılan bilgilere göre, bir nevi ekonomik danışman görevi ifa eden Yahudi Kira Kadınlardan III. Mehmed zamanında kendisine rastlanılan Esparanzo Malchi, sipahilere verilen ulûfelerde kırkık ve kızıl akçe kullanılmasından kaynaklanan bir isyana sebep olmuş, bu isyan kendi sonunu da hazırlamıştır. Şeyhülislam Sunullah Efendi’ye müracaatlarında, ellerindeki kötü ve geçmez akçe ile aldıkları yiyeceklerin helal olmadığı fetvasını işiten sipahiler Kira Kadını katle karar kılmış; Şeyhülislam’ın *zimmîyenin* katledilmesinin caiz olmadığı, şehirden sürülmesi gerektiği yönündeki fetvasını ise dikkate almamışlardır. Gelişen olaylar neticesinde, Kira Kadın Esparanzo Malchi ve bir oğlu vefat etmiş; sikkenin eski haline dönmesi için emirler verilip, adamlarından Nişancı Yahya Paşa azledilmiştir (Altınay, 1925a: 377-379).

Ahmet Refik 1598/99 senesinde İstanbul’u müşkül bir vaziyette tasvir etmektedir: Altın ve guruşun değeri artmıştı. Ulûfeden tedavül eden tam ayar akçe sekiz üstüne kesilmişti. İstanbul’un kalpazan ve vurguncuları ulûfe çıkar çıkmaz bu akçeleri toplamışlar, sekiz üstüne kesilen bozuk akçeleri on beş üstüne keserek İstanbul piyasasına sürmüşlerdi. Artık halk yiyecekler ve giyeceklere yanaşamaz olmuştu. Dışarıdan İstanbul’a mal getirenler de hüsrân içinde kalmışlardı. Aslına bakılırsa hazine maaş veremiyordu. Ne kadar “hünkâr kulları” varsa, solaklar, bölükbaşılar, yeniçeriler, sipahiler, cebeciler ve topçular askerliği bırakmışlar, ticaretle, zanaatla nafakalarını çıkarmaya çalışıyorlar, pazarlarda sermayelerini işletiyorlardı. Tüccar için kimsenin buyruğu altında bulunmamak diye bir şey de kalmamıştı. Bütün ticaret ve

zanaat yeniçerilerin elinde idi. Bunlar faizle para verirler, gemicilerle ortak olurlardı. Meskûkât ve vezin konusu karmakarışıkta (Altınay, 1925b: 1).

Akçe değerindeki düşüşün, neden olduğu toplumsal huzursuzluklar göz önünde bulundurularak; süreklilik arz eden bu tabloda devlet, 1600,1618, 1624 ve 1640 senelerinde tashih-i sikke işlemine başvurmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu tashih işlemleri arasında 1600 ile 1618 senelerinde yapılanlarda, akçenin gümüş içeriği bir miktar daha azaltılmış; 100 dirhem gümüşten, 1600’de 900, 1618’de 1000 akçe kestirilmiş ama saf Osmanlı altınının piyasada 120 akçe rayiçle işlem görmesinde ısrar edilmiştir. Dolaşımdaki para türlerinin rayiçleri düzenlenirken, her düzenlemenin arkasından, yükselmiş haldeki fiyatların yeniden belirlenmesi amacıyla narh defterleri ilan edilmiştir (Yılmaz, 140). II. Osman cülûs ettikten sonra ıslahat namına yine sikke meselesiyle meşgul olmuştur. 1618 Muharremi’nin ilk gününde yeni akçe ve onarlık *Osmânî* kesilmesi ferman olunmuş, on kese altın sermaye verilmiş ve Osmanlı’nın çeşitli eyaletlerindeki darphanelerde sikke kesilmeye başlanmıştır. Tam ayar olan yeni akçe Defterdar Bekir Efendi’ye nispetle “Bekir Efendi Akçesi” namıyla bir müddet tedavül etmiş; kâfi gelmediği anlaşılınca, eski akçelerden tam ayar olanların da kullanımına izin verilmiştir (Altınay, 1925b: 5).

II. Osman katledildikten sonra, I. Mustafa’nın cülusunda yeniçerilerin “Altın isteriz, hurda akçe almayız.” sözleriyle bir isyan habercisi sayılan serzenişler, IV. Murad’ın tahta çıkışıyla bir nebze yatışmış; yeniçeriler hazinenin zor durumu nedeniyle terakki ve bahşişlerini almamaya ahdetmişlerdir. Fakat Altınay (1925b), yeniçerilerin bu ahitlerinde sebat gösteremediklerini, *Enderûn-ı Hümayun*’daki altın kapların sikke haline getirilerek cülûs bahşişinin ödendiğini ifade etmiştir. Yani para meselesi IV. Murad zamanında da aynı halde devam etmiştir.

“Nihâyet bir gün kuşluk vakti, İstanbul sokaklarında tellâlların sesleri işitildi:

- Devlet ve memleket Sultan İbrahim’indir.

Fakat Vezîriâzam Kara Mustafa Paşa yeni cülûsu yeni sikke ile yüceltmek istedi. Murad-ı Râbi’ zamanından beri geçerli olan para züiyuf akçe idi. Saraçhâne eminlerinin umursamazlığı yüzünden hileli akçe ile karıştırılmıştı. Altın iki yüz elliye, gurus yüz yirmi beş akçeye çıkmıştı. Sadrâzam Kara Mustafa Paşa para meselesini halletmeyi düşündü. Yeni akçe kestirdi. Altın yüz altmışa, gurus seksene, Mısır parası iki akçeye indirildi. Bayram mevâcibi bu para ile verildi (1049).²⁶ Eski akçeler tedâvül etmez oldu. Sekiz kıyye²⁷ et bir guruşa alınmaya başladı. Et fiyatı yükseldi Evvelce bir guruşa

²⁶ (Miladi) 1639/40.

²⁷ Dört yüz dirhem, okka (1283 gr.) (Devellioğlu, 2016: 596, 1303).

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

on bir kıyye et alınıyordu. Tam o sırada Erdel'den on bin altın Erdel Haracı geldi. Hazîneye biraz para girdi” (Altınay, 1925b: 10).

Yazar, IV. Mehmed'in babası yerine altı yaşında tahta çıkarılmasıyla başlattığı Ağalar Saltanatı Devri'nin iki yıl sürdüğünü belirtmektedir:

“Sarayla ittifak halinde hüküm süren bu yağma devri nihâyet İstanbul halkının isyanıyla netîcelendi. İsyanda sebep yine para meselesi oldu. Artık mevâcib meselesini düşünen yoktu. Yeniçeri zabıtları ticâretlerini yoluna koymuşlardı. Kendilerine ne verilse kabul ediyorlardı. 1061 [m.1650/1651] senesinde gurusu seksen akçe idi. Defterdârlar ve ağalar kıymeti seksen akçeye olan gurusu, mevâcibde seksen akçe olarak vermeyi “ahmaklık” sayarlardı.

Her mevâcibde gurusu, züyuf akçeyle değiştirirler, bin kesede üç yüz akçe kâr ederlerdi. Gurusu Yahudiler ve sarraflar vasıtasıyla değiştirirler, bazen de [17][18] Arnavutluk'ta eksik ayarlı akçe kestirirler, mevâcibi bu akçeden dağıtırlardı. O sene yine mevâcib verilecekti. Defterdâr Mustafa Paşa ağalarla bir yere geldi. Şu karar verildi: Belgrad ve Bosna'da ağaların adamları aracılığıyla züyuf akçe kestirilip İstanbul'a getirilecek, meyhanecilerden kızıl, kırkık para ve akçeler toplanacak, sonra bu altınlar Yahudilere her biri ikişer riyale bozdurulacak, bu şekilde iki yüz kırk bin riyal elde edilecek, mevâcib bu para ile ödenecek.

Ağalar paraları bu suretle topladılar, Defterdâr Paşa'nın sarayında torbalara doldurdular. Bedesten Kethüdâsı'nı çağırdılar, paraları torba torba Bedesten'e taşıttırdılar. Bedesten Kethüdâsı Saraç Kethüdâsı'nı, ihtiyarları, esnaf kethüdâlarını çağırdı, akçeleri gösterdi, meseleyi anlattı. Ramazan'dı, herkes oruçluydu. Aslında ticâret durgundu. Bir de bu mesele ortaya çıkınca esnaf şaşırıldılar:

- “Maâzalahi Teâlâ bu da olmaz iştir.” diye bağırdılar. Derhal Sadrâzam Melek Ahmed Paşa'ya koştular. Fakat oradan:

- “Sürün bunları dışarıya. Yıkılın bre kâfir gidiler. Varın hazır edin, verin!” cevabını aldılar. Şeyhülislâm Kara Çelebizâde'ye gittiler. Hazreti zorla saraya getirdiler. Pâdişahı dışarı çıkmaya mecbur ettiler, dertlerini anlattılar, ağaların zulmünden feryat ettiler:

- “‘Âl-i Osman Devleti düşmüş ocağa yantıyor.” diye bağırdılar. Nihâyet ağaların yıkılmasını Vâlîde Kösem Sultan'ın ortadan kaldırılmasını sağladılar. Kösem Sultan sarayda Turhan Sultan'la senelerden beri süren ihtiraslarına kurban oldu. Kösem Sultan gidince, ağaları tutacak kimse kalmadı. Onlar da iki sene süren yağmacılıktan sonra birer birer katledildiler. Hatta katledilmeden evvel altınları yerlere serdiler, ahâliyi çağırdılar, halktan hakaretten başka karşılık görmediler.

... İstanbul biraz nefes aldı. Et on beş akçeden sekiz akçeye indi. Koyun emini Ermeni Hasan iki yüz değnek yemedikçe et bu fiyatı bulamadı” (Altınay, 1925b: 17-19).

Birkaç değişiklikten sonra nihayet Tarhuncu Ahmed Paşa, 1652 yılında veziriazamlığa getirilmiştir. Paşa, hayat pahalılığını ortadan kaldırmak ve maliyeyi ıslah üzere çok çaba göstermiş ancak; 1653'de katledilmiştir. Yerine sırasıyla Derviş Paşa, İbşir Mustafa Paşa,

Murad Paşa ve 1655 yılında Süleyman Paşa sadrazam olmuştur. Bununla birlikte meskûkâttaki bozukluk ve karmaşıklık sürüp gitmiştir. Görünürde gurus seksen, esedi yetmiş akçe değerinde kabul edilirken; piyasalar, kırkık ve ayarsız guruslar, paralar, *zuyûf*²⁸ akçelerle dolmuştur. “*Hilekâr çarşı esnafı ve açgözlü mel’un sarraflar*” fırsattan istifade ederek bu paraları sikke olarak kabul etmeyip, adi bakır ve gümüş gibi teraziyle alıp verdiğiinden halk için maişeti temin etmek daha fazla zorlaşmıştır (Altınay, 1925b: 20-34).

Bu dönemde, devlet erkânı arasında var olan rekabet ve geçimsizlik son haddine varmıştır. Bu halin de etkisiyle, Girit Seferi dolayısıyla Ege Denizi’nde Venediklilerle devam eden savaşta başarı sağlanamamış, düşman ordusu Çanakkale Boğazı’nı kuşatma altına almıştır. Hoşnutsuzluğun toplumun tüm kesimlerini karşı karşıya getirmesi ve sonunda yeniçeri-sipahi işbirliğiyle bir isyan meydana gelmiş, Osmanlı tarihinde *Vak’a-i Vakvâkiyye* (Çınar Vakası) olarak bilinen hadise yaşanmıştır (Aktepe, 1993: 301-302). Olaylar zincirinin başlamasında Veziriazam Süleyman Paşa’nın, bir isyanın çıkacağına olan inancıyla istifasını sunmadan evvel, yeniçerilerin ulûfesi için yarısı *zuyûf* ve *kem-‘ayâr*²⁹ olan akçeleri dağıtmasının büyük payı olduğu iddia edilmiştir. Ulûfeyi dağıtmakla görevli memur yeniçeri zabıtları akçeler arasında sağ olanları *zuyûf* olanlarla bozdurmuş; iyilerini kendilerine ayırarak eksik ve geçmezleri yeniçerilere vermişlerdir. Esnafın bu parayı kabul etmemesi üzerine yeniçeriler ya kavga çıkarmış ya da “*malı alır almaz parasını zuyûf akçeyle vererek savuşup kaçmıştır*”. Diğer taraftan, memnun olmayan yalnız yeniçeriler değil, onların yanı sıra Girit Harbi’nden yeni gelen diğer askerler ile “*Bakın yoldaşlar. Mevâcibimize züyuf akçe çıkıp o dahi yeniçeriye verilirken bizler nice ay bekleriz. Ulûfemiz verilmez. Yarımız ulûfe almadan defter kapandı. İnşallahu Teâlâ gelecek mevâcibte veririz, sabredin derler. Yem ve yiyecek borç ile. Han köşelerinde aç ve muhtaç bekleriz. Aldığımız ulûfe hancıya olan borcumuza yetmez. Bu zillet ve horluğu nereye kadar çekeriz? Vezir ve Defterdâr elinde iş yoktur. Bu darlığa sebebin devletin ortakları olduğu mâlûmdur, varalım yeniçeri yoldaşlarımız ile ittifak edip bu derdin çaresini görelim.*” diyen sipahilerdir. Yapılan ittifaktan sonra isyan feci bir surette patlamış IV. Mehmed şikâyetleri dinlemek üzere Alay Köşkü’ne kadar gelmiştir. İsyancıların maksadını Sipahi Mehter Hasan Ağa vasıtasıyla dinleyen hükümdar talepleri yerine getirmiş; istenilen isimlerin katliyle beraber veziriazamı değiştirmiştir (Altınay, 1925b: 35-39).

²⁸ Sahte, silik, karışık madeni para (Devellioğlu, 2016: 1393).

²⁹ Kötü, bozuk, eksik değer.

IV. Mehmed devri, Ahmet Refik'e göre maliye nokta-i nazarından başarısız olup, halk padişah aleyhindeydi. Sorunları çözmek için padişahın hal' edilmesinden başka çıkar yol görülmemiş, saltanata ömrünün mühim bir kısmını Şimşirlik'te³⁰ geçiren II. Süleyman getirilmiştir. II. Süleyman zamanında ilk isyan, hemen tahta çıkışında cülus bahşişinin ödenememesi üzerine çıkmıştı. Zaten beş taksittir ödenmeyen *mevâcib* sipahi ve yeniçerilerin ayaklanmalarına neden olmuştur. Önce mevâcib daha sonra cülus bahşişlerinin tedarikine karar verilmesiyle olaylar bir miktar tehir edilmiş; tekrar bir isyana sebebiyet vermemek için hazine denkleştiğinde ödemeler yapılarak isyan tamamen sonlandırılmıştır (Altınay, 1925c: 111-119).

Esasen 1640 yılından sonra Osmanlı topraklarındaki darphanelerin çoğu kapalı vaziyette olduğundan, ufak para ihtiyacı karşılanamamaktadır. Piyasada gelişen çözüm, Doğu'da *sümün* adı verilen Fransa'nın gümüşlenmiş bakır sikkelerinin kullanılması olmuştur. Avrupalı tüccarlar bu meskûkâtın ayarını düşürerek kârlarını artırmayı arzu ettiklerinden, 1669-1675 yılları arasında sahte sümün ticareti yoğunlaşmıştır. Değeri düşürülmüş duka altınları olarak Osmanlı para piyasasında yer alan ve İbrahim Çelebi Altını diye şöhret bulan yaldız altınları ise, 1685'ten sonra piyasada bollaşarak anlaşmazlıklara yol açtığından; tam ayar olanlarının iki damga vurularak kullanılmaya devam etmesi, damgasızlarının tedavülünün yasaklanması kararlaştırılmıştır (Danık, 2021: 183).

1680'lerin sonuna kadar süren bu dönemin bir başka özelliği, mangır üretiminin sınırlı kalmasıdır. Ulaşılan bilgilere göre, 17. yüzyıl boyunca İspanya, Fransa, Almanya, İsveç, Lehistan ve Rusya'ya kadar birçok devletin altın ve gümüş darlıkları karşısında bakır sikkeleri mübadele aracı olarak kullanmasına karşın; Osmanlılar uzun yıllar boyunca bakır sikke üretimi gerçekleştirmemişlerdir. Merkezi devletin bakır meskûkât üretmemesinin arkasında, yeterli bakır madeninin mevcut olmaması, sikke üretimindeki kâr paylarının azalmasına bağlı olarak özel girişimcilerin bu üretimi üstlenmemesi ve madeni para üretim teknolojisinin geri kalması gibi birden fazla nedenin bulunabileceği savunulmuştur (Pamuk, 2018: 138-139). Nihayet miladi 1689/90 senesinde “*Hazîne-i Âmire'ye zarûret hasebiyle nef'i vardır diye*” mangır kesilmesine karar verilmiştir. İki mangır bir dirhem olması arzu edilmiştir. Sarayda, mahzenlerden bakır çıkarılmış, Kastamonu'dan gelen bakırlar darphaneye verilmiş, iki mangır bir akçeye geçmek üzere bir kıyye halis bakırdan sekiz yüz mangır kestirilmiştir. İstanbul ve

³⁰ Saltanat adayı olan şehzadelerin 17. yüzyıldan itibaren, katledilmek yerine gözetim altında tutulmalarının uygun görülmesiyle, babalarının vefatını müteakip yıllarda tahta çıkana değin ikamet ettikleri yer (Küçüktaşçı, 2010: 482-483).

Edirne esnafına dağıtılan mangır, fevkalâde rağbet bulmuştur. Paraya ve akçeye kimse bakmaz olup; herkes mangırla ticâret etmeye başlamıştır. “*Vükelâ-yı devlet fırsattır diye*” iki mangırın bir akçeye olmasını men’ etmiş, bir mangırın bir akçeye geçmesini arz ve “*mûcibince hatt-ı hümayun*” istihsal eylemişlerdir (Altınay, 1925c: 121-122):

“İstanbul Kâ'im-makâmı Ömer Paşa'ya ve İstanbul Kadısı'na ve İkinci Defterdâr Ali dâme ulüvvühûya hüküm ki

İşbu sene-i mübârekede sefer-i hümayunum mühimmâtiyüin avâriz hânelerinden tahsîli fermânım olan akçenin edâsında gurus ve esedî ve tam-ül vezn ve sahîh-ül ayâr altun bulub virmekde fukarânın kemâl-i mertebe aczi olduğundan mâadâ tahsîlinde usret çekildiği i'lâm olunmağla imdi sen ki vezîr-i müşârünileyh ve mevlânâ-yı mûmâileyhsin fukarânın hallerine merhameten gurus esedî ve tam-ül vezn altun ve hâlâ râic olan meskûk mangırın her birin bir akçeye alınub virilmek bâbında hüküm yazılmışdır. Fî Evâil Ra 1100³¹.

İstanbul Kâ'im-makâmı Vezîr-i Mükerrerem Ömer Paşa'ya hüküm ki

Darbhâne-i Âmire'mde kat' olunması fermânım olan mangır için ziyâde nuhâs iktizâ itmeğin Enderûn-u Hümayun'umda vâki' bakır mahzeninden bin kantar bakır ihrâc ve fermânım olduğu vech üzere mangır kat' olunmak için Darbhâne-i Âmire'me teslim ve tesellüm olunduğuna temessük alub irsâl olunmak bâbında iftihâr-ül ümerâ-il ekâbir başdefterdârım olan Ali dâme ulüvvühû tarafından i'lâm olunmağın vech-i meşrûh üzere amel olunmak bâbında hüküm yazılmışdır. Fî Evâsıt Ra 1100³².”

Oysa 1688/89'da bir mangırın bir akçeye çıkması, halk için felâketti. Bir okka halis bakırdan sekiz yüz “*meskûk mangır*” kesilir, bu hesapça halk bir okka bakırı sekiz yüz akçeye alır olmuştur. Sadaret mevkiine Köprülüzâde Mustafa Paşa getirilmiş; cizyeler yeniden düzenlenip aynı zamanda varidat temini için paranın kıymeti yükseltilmeye çalışılmıştır. 1690/91'e gelinceye kadar gurus yüz yirmi, *şerîfi*³³ altın iki yüz yetmiş, yaldız altını üç yüz, *pâre* üç akçeden işlem görmüştür. Yeni düzenlemeyle, gurusun yüz altmış, şerîfinin üç yüz altmış, yaldız altınının dört yüz ve pârenin dört akçeye revaç bulması emredilmiştir. Gösterilen gayretler sonucunda cizye meselesinden, senede dört bin kese varidat temin olunmuştur. Diğer taraftan mangır memleketi kasıp kavurmuş; bir okka etin fiyatı kırk, bir kile pirincin fiyatı iki yüz mangıra çıkmıştır. Bir ara, mangır kimse almaz olmuş; tüccâr et, ekme ve zahire getirmemeye başlamıştır. O sıralarda Ahmed-i Sâni' yeni cülûs ettiğinden henüz Edirne'dir. Oradan İstanbul kaymakamına ve kadısına alışverişlerde mangır verilmemesini, üç akçeden

³¹ (Miladi) Aralık 1688/Ocak 1689.

³² (Miladi) Ocak 1689.

³³ Eşrefî.

sadece birinin mangır diğer ikisinin gümüş olması halinde zahire sıkıntısının defedilebileceğini, korucu, emekli ve sair ordu mensuplarının aylıklarının üçte ikisi altın, guruş ve pâre, üçte biri mangır olmak üzere ödenmesini içeren bir hüküm yazmıştır. Mangır kesilmesini teklif etmiş olan *sâhib-i ayâr* Frenk Mustafa'nın boynu vurulurken; on mangır bir akçeye bile geçmemiş, her şey pahalılaşmıştır. Alım satım durunca Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, “*Me’kûlâta narh olmaz. Ahvâl-i narh kitapta yoktur. Bey’ü şirâ rızâ-i tarafeyn ile olmalıdır.*” demiş ama muhtekirler durumu fırsata çevirerek “*bir akçe şeyi beş on akçeye*” satmışlar, “*fukarânın hali perişan*” olmuştur (Altınay, 1925c: 125-127). Mangır kaldırılınca önceden olduğu gibi, guruş yüz yirmi, şerîfi iki yüz yetmiş, yıldız altını üç yüz ve pâre üç akçeye rayiç sayılmıştır. Ufak para ihtiyacı için akçe ve pâre tekrar piyasaya sürülmüştür (Danık, 2021: 185).

17-18. yüzyıllarda yeni sikkeler darbına II. Mustafa zamanında teşebbüs edilmiştir. O zamana kadar darphanelerde *eşrefî altın* kesilmektedir. Suriye, Irak, İran, Hindistan ve Anadolu’daki birçok beylik ve hanedanın kullandığı eşrefîler, İslâm ülkelerinde kısa sürede yayılmış; Osmanlılar devrindeki tedavülü II. Murad’ın hükümdarlık yıllarına kadar uzanmıştır. Yavuz Sultan Selim’in *sultânî* olarak isimlendirilen altın parasının Mısır’da eşrefî namıyla anılmasının ardından, eşrefîler de bir Osmanlı parası hüviyetini kazanmıştır (DİA, 1995: 477). Ancak 16. yüzyılın sonlarına doğru, İstanbul’da darp edilen eşrefîlerin Mısır’da kesilenlerde dirhem ve ayar itibarıyla çok büyük farka sahip olması, tüccarların İstanbul altınlarını toplayıp sair beldelere götürmelerine, yerine vezni eksik ve mağşûş Mısır altınlarını sürmelerine sebep olmuştur. İstanbul’da ayarı tam ve halis altının kalmamış gibi olması “*nihayet nazar-ı dikkati celb etmiş*”; eski vezin ve ayarda, altının fiyatı üç yüz akçe olacak biçimde, üzerinde *tuğrâ-yi hümayûn* bulunan *cedid eşrefîler* bastırılmıştır. Bu suretle epey fayda hâsıl olmasına rağmen, miladî 1697 senesindeki Mısır irsaliyesinin gelişle vezin ve ayarı nakıs Mısır parası probleminin halen sürdüğü anlaşılmıştır. İrsaliyenin iki yüz kesesi, darphanede basılan iki eşrefî altını hesabıyla ancak “*yetmiş sekiz kîsei rûmî*” tutan düşük ayarlı eşrefî altınlardan bir araya getirilirken, fark Mısır Valisi’nden talep edilmiştir. Mısır Darphane Nazırı’nın her sene Mısır malından yetmiş seksen kese akçe çaldığı ve kestirdiği altınların da noksan ve mağşûş olduğu anlaşılınca “*emvâl ü eşyâsı taraf-ı mîrîye zabt ve tasarrufunda olan karye cânib-i beytü’l-mâlden fûruht*” olunmuştur (Altınay, 1925d: 228).

Ahmet Refik, III. Ahmed devrini, para meselelerinin ve ulûfe yüzünden çıkan isyanların en çok sükûnet bulduğu bir devir olarak tasvir etmiş; saltanata gelir gelmez ilk icraatının da sikke meselesini yoluna koymak olduğundan bahsetmiştir:

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

“*“Sikke husûsu müşevveş olmak revâ” görülmedi. Darbhânedede basılan para yetmiş, Mısır’da basılan para altmış ayârında idi. Arada on dirhem fark olduğu için birçokları Mısır’dan züyuf para toplayıp İstanbul’a getiriyorlar, darbhânedede basılan ve İstanbul’da tedâvül iden sağ para ile tebdil iderek on dirhem farkdan istifâde ediyorlardı. Bundan başka, İstanbul’da birçok kalb-zenler de vardı. Bunların ellerindeki paralar kâmilen “maksûs”du. Nihâyet devlet ricâlî i’lân ettiler: Her kim bozuk ve maksûs paraları darbhâneye teslim edecek olursa, darbhâne bu paraları yetmiş ayâr hesabıyla tartıp alacak, her on buçuk züyuf para on dirhem yeni paraya tebdil edilecek, “züyuf ve maksûs paralar” altmış sekiz ayârında kat’ olunacaktı. Bu mes’elenin İstanbul’da tatbiki kolaydı; fakat Rumili’nde züyuf ve maksûs paradan başka sikke yoktu. Halk “hazîne ve tekâlif-i divâniyye” için bunları vermeye mecburdu... Buna da bir çâre düşünöldü. Tahsîl-dârlara, züyuf paranın yüz on dirhemine mukâbil yüz dirhem yeni para verilip tahsîlâtta bulunmaları, mültezimlerin de bu gibi toplanan züyuf paraları darbhâneye teslim etmeleri emr edildi. Tahsîl-dârlarla beraber vezne-dârlar da gönderilerek yeni para her tarafa dağıtıldı. Para mes’elesi bu sûretle, mümkün mertebe, yoluna kondu.” (Altınay, 1925d: 234-235).*

Meskûkât meselesi böylece tanzim olunduğu halde, Edirne taraflarında züyuf ve maksûs akçelerin geçmeye devam etmesi üzerine yeni bir emir daha gönderilmiştir:

“Edirne Kadısı’na ve Edirne Bostancıbaşı’na hüküm ki Hâlâ Darbhâne-i Âmire’nde sikke-i hümayunumla meskûk cedid para ve sağ ve sahîh ve atîk para râic olub züyuf ve maksûs para râic olmayub ancak züyuf ve kırkık para eshâbî ol makûle paraların rızâlarıyle Darbhâne-i Âmire’me getürüb tebdilin murâd eylediklerinde yüz dirhemi kal’ olunub çâşni tutuldukda yetmiş ayârında nâkis olan züyuf ve maksûs para Dabhâne-i Âmire’m hesabına münakkıs olmağla nâsın yedinde bulunub rızâlarıyle getürdükleri züyûf ve kesik para vezn olunub yüz dirhemden çâşni tutulub yetmiş ayârı bulunan paranın her birinden on buçuk dirhemi için on dirhem cedid para virilüb yetmiş ayârından noksan olursa ayârı teknil ve yetmiş ayârından hesabınca on buçuk dirhemine on dirhem virilüb fî-ba’d züyuf ve maksûs para geçmemek üzere Âsitâne-i Saâdet’imde nizâm virilmekle Mahmiyye-i Edirne’de dahi nâsın ma’lûmu olub cümleye i’lân ve işâ’at olunmağçün Darbhâne-i Âmire’nde cediden kat’ olunan paradan bundan akdem on beş kîse cedid para irsâl ve minvâl-i meşrûh üzere Mâliye tarafından emr-i şerîfim tenbîh olunmuşken hâliyâ Edirne ve etraf ve enhâsında züyuf ve maksûs para geçdüğü istimâ’ olunmağla siz ki mümâileyhimâsız tehâvün ve tekâsülünüze haml olunub mes’ül ve mu’âteb olmuşsuzdur. Emr-i şerîfim vusûlünde mukaddemâ fermânım olduğu üzere sikke-i hümayunumla meskûk cedid para ve sahîh-ül ayâr ve tam-ül vezn atîk sağ para râic olub ve maksûs para fî-ba’d râic olmamak üzere ziyâde takayyüd ve ihtimâm ve esnaf kethüdâlarına tenbîh ve te’kîd ve teşdîd ve tehdîd olunub ve ba’d-el-tenbîh mütenebbih olmayub yedlerinde züyuf ve maksûs para bulunanlar her kim olur ise ahz ü habs ve cezâları tertîb olunmağçün der-i devlet-medârıma isim ve resimleriyle arz ve i’lâm eylesesiz şöyle ki bundan sonra emr-i şerîfime muhâlif eğer Edirne ve eğer etraf ve enhâsında züyuf ve maksûs geçdiği istimâ’ olunur ise bu husûsda sizin tesâmüh ve tehâvününüz mukarrer ve

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

muhakkak olmağla azl ile iktifâ' olunmayub' ikâb-ı şedîd ile mu'âkib olacağınızı mukarrer bilüb ana göre ziyâde basîret ve intibâh ile hareket ve beyn-el-nâs fî-ba'd züyuf ve maksûs para geçmemek üzere gereği gibi ihtimâm ve dikkat eylemeniz bâbında fermân-ı âlî-şânım yazılmışdır. Fî Evâil N 1117³⁴ (Altınay, 1925d: 236-237).

Karadeniz'de benzer bir durumun yaşanması ve eşrefî altının kenarları kırılarak değerinin düşürülmesi nedeniyle Haziran 1707'de önceki emirleri bir kez daha hatırlatacak, uygulanmalarını pekiştirecek hükümlerin gönderilmesi gerekmiştir. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadarete çıktığı 1718 yılına tesadüf eden hüküm, önceki yıl Mısır Darphanesi'ndeki altınların "*kadîmden beru kat' olunduğu*" haliyle bastırılması emri verilmişken; bunun "*emvâl-i mîrîye, mevâcib-i askeriyye-i Mısriyye'ye ve bi'l-hassa Mısır irsâliye hazînesinin tahsîline de mâni olunacağı...*" düşüncesiyle Mısır ahali tarafından verilen arz üzerine gönderilmiştir (Altınay, 1925d: 237-238).

18. yüzyılda İstanbul'da darphane eminleri sikkenin *sahîh-ül ayâr* olmasına, Gümrük Emni ile Boğazkesen ve Kavak hisarları dizdarları altın ve gümüşün harice çıkmamasına itina gösterdikleri halde; tüccardan bazıları İstanbul ve sair şehirlerden altın ve gümüş toplamış, Erzurum, Gümüşhane, Kili, Selanik ve Tokat gibi şehirlerden diğer ülkelere ihraç etmişlerdir. Amaç Türk meskûkâtını rayicinden fazla fiyatla vererek kâr elde etmek olmuştur. Bu devirde, Gümüşhane'de fazla miktar gümüş çıkarılmış, madenlerde çalışan *rençberler* bu gümüşü Acem bezirgânlarına satmışlardır. Altın ve gümüşün bu yöntemlerle dışarıya kaçırılması "*Memâlik-i Mahrûse'de zer ve simin killetine bâis*" olmuştur. Bunların piyasadan altın toplamaları altın fiyatını, emtia ve eşya fiyatlarını da artırmıştır. İbrahim Paşa "*birkaç kefere ve müfsidlerin intifâi için ibâdullahın zararına*" ve *Darbhâne-i Âmire* iradının noksanına sebep olmak istemedi. "*Sikke-i hümayûla meskûk olan nukûddan mâadâsının...*" dışarıya gitmemesini emr etmiş; meskûkâtın, kıymetinden fazla fiyatla olmaması için müteaddit emirler yazdırmıştır. Maliye işlerine vakıf olanlar "*zer ve simi Mısır ve Acem'e götürmeği kâr ittihâz iden tüccâr mâdem ki men'-i küllî ile men' olunmayalar, zabtı mümkün değildir*" diyerek altın ile gümüşün değerinin korunmasına dikkat etmek gerektiğini düşünmüşler; neticede ilk kez Nevşehirli'nin sadaretinde tevessül edilen bir çare sunmuşlardır:

"İstanbul'da altın ve gümüş alış verişi edip darbhâneye getirecek Yahudilerin isimleri ve resimleri darbhânece mukayyetti. Bunların hâricinde Mısır ve Acem bâzergânlarına, (koltukcu) tâbir olunan tâifeye altın ve gümüş kat'iyen satılmazdı. Hatta kuyumcu tâifesi de bu meyâna dâhildi.

³⁴ (Miladi) Aralık 1705.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Başdefterdârlıkca ta'yîn olunduğuna göre, hâlis gümüşün dirhemi yirmi sağ akçe, su altınının yirmi dört kırat olan dirhemi de dört yüz yetmiş sağ akçeye idi.”

Bundan fazlaya da herhangi bir vilâyette altın ve gümüşün satıldığı haber alınırca, derhal oranın nâibine ve gümrük emînine hükümler yazılacaktı. Ayrıca;

““Kefere sikkesiyle meskûk olan solya ve dukad ve esedî guruş ve kara guruş ve pulya tâbir olunan ecnâs-ı akçe” tedâvül ettirilmedi. Halk bunları (Darbhâne-i Âmire)ye getirirler, tarttırıp verirler, yerine hâlis altın ve gümüşten, tam-ül ayâr sikke alırlardı... Bu sûretle ahâlinin hukuku sıyânet edildiği gibi, ulûfe mes'elesi de intizâmına girdi. Yeniçerilerin mütedâhil ulûfeleri verildi. Bütün mevâcib, zamanında tesviye olundu. Ulûfe yüzünden çıkan isyânlardan eser kalmadı. Düşünler yapıldı, köşkler inşâ edildi, para husûsunda yine hiçbir müşkile tesâdüf edilmedi.”

Aslında İbrahim Paşa'nın veziriazam olarak göreve başlamasından önce de nispeten intizama kavuşan meskûkât meselesinde en çok hizmeti görülen kişi *Başdefterdâr Elhac Mustafa Efendi* sayılmıştır. Meskûkâtın “ziyâde ve noksan” revacına mâni olunmuş; kıymeti şu şekilde tayin edilmiştir:

“Cedid İstanbul altını dört yüz akçe, Mısır zincirlisi üç yüz otuz akçe, Mısır tuğrâhısı üç yüz on beş akçe, cedid guruş yüz yirmi, nisfi altmış, rub'u otuz akçe, cedid zolota doksan akçe, sağ paranın kırkı bir guruş, cedid akçenin yüz yirmisi bir guruş, kefere sikkesiyle madrub yıldız altını üç yüz yetmiş akçe, Macar altını üç yüz altmış akçe, sekiz buçuk dirhem gelen atik esedî guruş yüz kırk dört akçe, sekiz buçuk dirhem bir danek gelen solya guruş yüz seksen altı akçe, dokuz dirhem gelen kara guruş yüz seksen bir akçe, atik zolota seksen sekiz akçe, sekiz buçuk dirhem bir danek gelen pulya guruşu yüz yetmiş üç akçe, iki dirhem gelen büyük lipur yirmi dört akçe, bir dirhem gelen küçük lipur on akçe” (Altınay, 1925d: 241-249).

1728'de meskûkât meselesi yeniden karışmıştır. İki sene evvel bütün meskûkâtın kıymetleri tayin ve tespit edilmişken, İstanbul'a tekrar kesik ve kırkık paralar girdiği görülmüş; “*bâzı kallâş ve kallâblar Mısır parasının etrafını kass u kat'a itâle-i dest cesâret idüb*” İstanbul'da kırkık paralar eskisinden daha ziyade dağılmaya başlamıştır. Halk, alışverişte büyük zorluklarla karşılaşmış; *Dîvân* sıkıntının giderilmesi adına, “*kırkık İstanbul parasıyla mahlût olan kırkık ve kesik Mısır parasının her bir dirhemine on üçer buçuk akçe hesabıyla cedid para*” verilmesini kararlaştırmıştır. Her tarafa mübaşirler ve emirler gönderilmiş; kırkık ve kesik paraların rayiç olmaması için Rumeli ve Anadolu kadılarına kati surette hükümler yazılmıştır (Altınay, 1925d: 251).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nda para, dönemindeki diğer geleneksel ekonomilerin hemen tamamında olduğu gibi değerli madenlerden imal edilmiştir. Üretilen madeni paraların değerinin korunması ise, ülke yöneticilerinin para politikalarına yön veren temel düşünce olmuştur. En temel haliyle, piyasadaki para arzının para talebine eşitlenmesi şeklinde ifade edilebilen Osmanlı para politikası, uygulamada büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Kuruluştan sonra, egemenlik hakkının bir sembolü olarak kendi gümüş parasını darp eden İmparatorluk, ilk altın paranın basılmasının ardından uzunca bir zaman bimetalist yapısını sürdürmüştür. Ufaklık para ihtiyacının ortaya çıkmasıyla bakır mangırlar tedavül edilmiş; trimetalist para sistemi geçerli olmuştur. Bu arada Osmanlılarda ilk kez Fatih Sultan Mehmet döneminde tağşiş politikası hayata geçirilmiştir. Başlangıçta devlet hazinesine gelir kazandırmayı amaçlayan bu uygulama, bazı dönemlerde para değerindeki dalgalanmaları kontrol altına alabilmek maksadıyla tashih-i sikke politikasıyla beraber sıklıkla başvurulan politika aracı olmuştur.

Ahmet Refik Altınay, Türk Tarihi Encümeni Mecmuası'nın 6, 7, 8 ve 10. sayılarında yayınlanan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât" başlıklı yazılarında öncelikle; devleti yönetenlere hazineye önem verilmesi ve meskûkât olarak adlandırılan madeni para sistemi meselesinin gözden uzak tutulmaması yönündeki tavsiyelerini aktarmıştır. Zira akçe yüzünden ilk düzensizlik, II. Murad'ın vefatı üzerine Fatih'in ikinci cülusu sırasında; yeniçerilerin zorbalıkla bahşiş almak istemeleri yüzünden meydana gelmiştir. Daha sonra II. Selim'in tahta çıkışı sırasında, askerlerin ulûfelerini ödeyecek paranın tedariki sıkıntıya uğrayınca; derhal para temin etme gayretine düşülerek büyük bir isyan çıkması ihtimalinin önüne geçilmiştir. İstanbul dışında önemli kabul edilen bazı mahallerde de para darp edilmesinin, para politikasının kontrolünü zorlaştırması nedeniyle bir çözüm olarak, yabancı meskûkâtın tedavülüne müsaade edilmiş ya da para bölgeleri oluşturulmuştur. Fakat hem bu halin uygulamada yol açtığı problemler hem de dış faktörlerin etkisiyle yerel para birimleri olan akçe, sultânî ve mangırın değerlerinde büyük dalgalanmalar meydana gelmiş; meskûkât meselesinin çözümü her zaman kolay ve zararsız olmamıştır. Meskûkât meselesi nedeniyle, Çınar Vakası yaşanmış, II. Süleyman'ın cülusunda ayaklanma meydana gelmiştir. 1689/90 senesinde "*Hazîne-i Âmire'ye zarûret hasebiyle nef'i vardır diye*" mangır kesilmesine karar verilmiş, Köprülüzâde Mustafa Paşa, cizyeleri yeniden düzenleyip aynı zamanda varidat temini için paranın kıymeti yükseltmeye çalışmış; fakat mangır darbının istenilen sonucu vermemesi hayat pahalılığını bir kez daha artırmıştır. Hükümdarlar, paranın değerinden kaynaklanan problemlerin çözümünde fermanlar çıkarmış, denetlemeler yaptırmış ve suçluları cezalandırmıştır. Ancak ehil olmayan

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

bürokratlar, yanlış politika uygulamaları, zaman zaman yaşanan değerli maden kıtlıkları, para üretimindeki teknolojinin eskimesi vb. faktörlerin tesiriyle Osmanlı meskûkât sistemi tam anlamıyla istikrara kavuşturulamamıştır.

KAYNAKLAR

- Akar, F. (2021). XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Tedavül Eden Ayarı Bozuk (Kırkık) Akçelerin İktisadi Hayata Etkileri. *Kadim*. (2): 129-144.
- Akdağ, M. (1979). Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, Cilt I. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Aktepe, M. M. (1993). Çınar Vak'ası. TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (c. 8, ss. 301-302). Ankara: TDV Yayınları.
- Akyıldız, A. (2003). Para Pul Oldu - Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Al, H. ve Akar, Ş. K. (2014). Osmanlı Para Reformu. Cilt II. *Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme*. İstanbul: TCMB Yayınları.
- Altınay, Ahmet Refik (1925a). Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*. 14 (6-83): 358-379.
- _____ (1925b). Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*. 15 (7-84): 1-39.
- _____ (1925c). Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*. 15 (8-85): 107-127.
- _____ (1925d). Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*. 15 (10-87): 227-254.
- Aydın, M. (2001). Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar. *Belleten*. 65(243): 623-636.
- Baytimur, S. O. (2016). Osmanlı Devletinde Kalpazanlık Faaliyetleri ve Uygulanan Cezalar (1789-1808). *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5(2): 249-256.
- Cipolla, C. M. (1963). Currency Depreciation in Medieval Europe. *The Economic History Review*. 15(3): 413-422.
- Çapanoğlu, M. S. (1953). Ölümünün 16.Yıl Dönümünde Ahmet Refik. *Resimli 20. Asır*, s. 64.
- Danık, S. (2021) Osmanlı Devleti'nde 1704 Yılı Sikke Tashihi ve Fiyatlara Etkisi. *Journal of Universal History Studies*. 4(2): 178-211.

- Devellioğlu, F. (2016). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DİA. (1995). Eşrefî. TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (c. 11, ss. 477). Ankara: TDV Yayınları.
- Ercan, Y. (1991). Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar. *Bellekten*. 55(213): 371-392.
- Erdem, E. (2006). Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz. *Bankacılar Dergisi*. (56): 10-28.
- Fidan, M., Dilek, S. ve Esev, A. (2019). Dünden Bugüne Paranın Tarihi ve Türkiye’de Kâğıt Para Kullanımı. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9(18): 141-162.
- Gerber, H. (1982). The Monetary System of The Ottoman Empire. *Journal of The Economic and Social History of The Orient*. 25(3): 308-324.
- Gökman, M. (1978). Tarihi Sevdiren Adam Ahmed Refik Altınay. İstanbul: Türkiye İş bankası Kültür Yayınları.
- Güran, T. (2017). İktisat Tarihi. İstanbul: Der Yayınları.
- Koçi Bey (2007). *Koçi Bey Risaleleri*. S. Çakmakcıoğlu (Haz.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Küçükaşçı, M. S. (2010). Şehzade. TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (c. 38, ss. 480-483). Ankara: TDV Yayınları.
- Maxim, M. (2007). Pâdişâhî. TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (c. 34, ss. 143-144). Ankara: TDV Yayınları.
- Özcan, A. (1989). Ahmed Refik Altınay. TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (c. 2, ss. 120-121). Ankara: TDV Yayınları.
- _____ (1993). Cülûs. TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (c. 8, ss. 108-114). Ankara: TDV Yayınları.
- Özcan, A. (2020). Ahmet Refik ve Askeri Tarihçilik. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*. 1(2): 109-117.

Öztürk, M. (2002). Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi. Hasan Celal Güzel, Prof. Dr. Kemal Çiçek ve Prof. Dr. Salim Koca (Ed.), *Türkler Cilt 10* (ss. 1485-1527). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Pamuk, Ş. (2018). *Paranın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sahillioğlu, H. (1989). Akçe. TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (c. 2, ss. 224-227). Ankara: TDV Yayınları.

_____ (1993). Darphâne. TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (c. 8, ss. 501-505). Ankara: TDV Yayınları.

Sami, Ş. (2017). *Kâmûs-ı Türkî*. Yrd. Doç. Dr. Raşit Gündoğdu, Yrd. Doç. Dr. Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal (Haz.). İstanbul: İdeal Kültür&Yayıncılık.

Tekin, O. (2004). Meskûkât. TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (c. 29, ss. 317-318). Ankara: TDV Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). Osmanlı Tarihi Cilt I, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yılmaz, F. (1989). 1624 Sikke Tashihihinin Amasya'daki Etkileri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 4(1): 137-150.

Yüksel, Y. (2019). Dîvân Şiirinde Ticârî Unsur ve Maddî Değer Olarak Para Birimleri. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. 5(3): 556-582.

Ek-1: Ahmet Refik Altınay, Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 14 (6-83): 358-359, 1925.

عثمانی ایبراطورلننده مسکوکات

سکینجی دور قورنجه عصر:

مؤرخ نسیا ، کاتب جلیبدن خلاصه ایدهورک دیپورکه :

« وکلای همت پردازه ابتدا لازم اولان امر مهم ، خزینیه وسعت ورجال حربیه قوت کلتیجه دک سفر غایه سنسی بر طرف ایوب تدبیر ايله تنظیم یلاد و ترفیه عباده سی ایلیوب رعایا فقر اسندن ممکن مرتبه تکالیف طاق کتگذار ی تتریا ایچکله رعایت واستراحت ایله ینه لطف جمیل بیور مقدر ، ونه حال ایله ممکن اولورسه ، مال میبریدن تداخل رفیع اولوب بلکهدورت علیه تک بر سنلک موجب و مصارفه کفایت ایده چک قدر مالی تدارک و موجود خزینیه ایندیمرکه ممکن مرتبه جد وجهد ایلیوب زواید اسرافاتی تدبیرجا تهلیل و تنزیله بلده وقت اینکدر . زیرا بر سنلک مصرفی احاطه ایده چک قدر نفوذ خزینیه حاضر بولغنده نیجه قائده واردور . و توفیر قائده قائده نامه مستقیم امانا و مقصد دفتردارلر استخدام اینکده دور . « (جلد ۱ ، ص ۵۳) .

فالحقیقه ، عثمانی ایبراطورلنلک ایلک دورلرنده ، خزینیه مشاهنه بیورک بر اهمیت و برورلردی . کاتب چلبی ، خزینیه دولت بیه سنلک معدنه تشبیه ایده بیور . مؤرخلر بیزک افاده سنه کوره ، عثمانی تورکلرده خزینیه مشاهنه ایلک اول اهمیت و برنلر ، چاندارلی قزا خلیل ایله قارامانلی رسم دور . (تواریخ آل عثمان) دیپورکه : « و ختیجکم چند لور قورم خلیل و قورممانی تورکلر رسم ، بویکیکی اول زمانلک اولورلی و هم طالری ایدی . دفتری و حسابی آنلر تألیف اتدلر . الحقیقه خزینیه اتمک آنلردن قالدی » (ص ۲۶) .

بودورده قوللانیلان بارا ، اورخان بلک کلردی . ۷۲۷ سنه سنده باصیلان بوسکلر کوموشدی ، و ربیع مثقال غیرلننده ایدی . کاه (آغجه عثمانی) ، کاهده سادهمجه (عثمانی) نامیه یادایدیلدی . بر آغجه ککلردن ماعداء ایکی ویش آغجه ک

سکلرده باصدیریلشدی . غازلی خونکار زماننده باقر سککه باصدیریلیدی . سککلرک اوزرننده حکمدارک اسمی ایله عمل و تاریخ ضرر ده یازیلیدی . دولتک وارداتی مصارفندن فضله ایدی . علوفه ، یعنی آلیق ، بالکنز بادشاه

میتنده کی یکچیری ، سپاهی اوغلاری ، سلحدار و علوفه جیمله سرای ارکانه ، علما و ساداته و بیور اییدی . شهزاده لر ، وزراء ، اسرا و دولت ارکانی کندیلرینه تخصیص اولونان خاص ، زعامت و تجارتلرک وارداتی ، کینیرلیدی . کذا ، دولتک حقیقی قوتی تشکیل ایدن سپاهلر ، ایالتلرده اولطورورلر ، تجارتلرک عشریه معینلرنی تأمین ایدرلیدی . دولت ارکاننده ثروت میبولدی . فضله واردات ، جامع ، عمارت ، مدرسه ، خان ، حمام و کاروانسرای کی مؤسسه صرف اولونوردی . فتوحات آردیقه و ملکوت وسعت کسب ایندیجه ، ثروت ده اونسیده آرتاردی .

دولتک خزینیه سی ، حرب مصارفی تسویه کفایت ایده چک مقدرده ایدی . بودجه منتظمدی . هر طرف ، وارداتک آرتماسی ، معلوب دولتارک خراج و ورکی و برمه سی استزام ایدردی . بوانتظام ، دولتک اداره سننده ، طنطنه واحتمام زواید ایده چیه قدر ، دوام اییدی . فاتحک باباسی ، قوجه مرادغازی زماننده ، خزینیه تک وارداتی مصارفاتندن بک فضله ایدی .

مرادغازی تک معاصرلرندن بیزانلی مؤرخ خاقونیدیلر دیپورکه :

« بادشاهلر روم ایلندن آلدینی خراج ۹۰۰۰۰۰ آلتوندی . بو خراجی ، تورکلردن دکلی ، فقط کندی عرقندن اولمان قوملردن آلدیدی . کندی عرقندن اولانلرک خراج و برمه نری قانون دکلدی . چونکه بونلر بادشاهه برابر سفره کیدولر ، سلاجوری و آتلیرله بادشاهلک اردوسی تشکیل ایدرلیدی . سلطان مرادک سلفلری مساعی قزاقچیلک اوندی . بری تورکلردن آلتالز ، باشقه عرقه منسوب اولانلردن آلدیلیدی . شمدیکی بادشاه (ایکنجی مراد) اولنری ده قالدیرلیدی . سفرلرینه اولنرده اشتراک ایدر . مرعار حاصلاتی ده خزینیه تخصیص اولنور . بورالرک وارداتی بادشاهله کاربه و بریلیر . خراجدن ، روم ایلیدن و آناطولوندن کلن وارداتلر ماعداء بادشاهه خیل آت ، دوه ، قاطیر و صیغره و بریلیر . بور وارداتلر ده ۳۰۰۰۰۰۰ آلتونه بالغ اولور . بادشاهلک دک بویوک وارداتی اجارلردرکه ، مجموعی ۲۵۰۰۰۰۰

Ek-2: Ahmet Refik Altınay, Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât, Türk Tarih Encümeni
Mecmuası, 15 (7-84): 1, 1925.

اۋن بئنجى سنە
نومرو ۷ (۸۴)

تۈرك تارىخى ئىنجىنى

۱ كانون ئانى
۱۳۴۱

مجموعىسى

عثمانلى ايمپراطورلغىندە مسكوكات

(۶ نىچى نىسخەدن مايدى)

اۋن بىنجى عصرده ، پرىشانلق يالگىز ايلانردەكى رىئايە مخصوس دىكلىدى .
استانبولده دىساس و حىلەكار اولانلر مرفهأ ياشايدورلر ، حلیم و ناموسكار اولانلر
پادشاهك و دولت ارکانك عجزلرینه و اسراقلرینه قىربان اولويدورلردى .

۱۰۰۷ سنەندە استانبول مشكل بروضعیتده ایدی . آلتون و غىروشك بهاسى
آرتمشدى . علوفەدن تداول ایدن صحیح العيار آخەسكز اوستنە كىلىمشدى . استانبولك
قلاپ و محتكرلرى علوفە چىقار چىقماز بو آخەلرى طوبلامشلىر ، سكر اوستنە كىلىن فاسد
آخەلرى اۋن بش اوستنە كەرك استانبول پىاسەنە آتمشلىردى . آرتق خلق
ما كولات و ملبوساتە ياناشاماز اولمشدى . خارجدن استانبولە مال كىتىرنلر خىران
اينجىدە قالمشلىردى . اساساً خزىنە معاش و برە ميوردى . نەقدر « خونكار قوللرى »
وارسە ، صولاقلر ، بولوك باشلىر ، يىكچىرلر ، سپاهىلر ، جبه جىلر و طوپچىلر
عسكرلىكى براقشلىر ، تجارتلە ، صنعتە نفقە لىنى چىقارمايە چالىشيورلر ، بازارلردە
سرمایە لىنى ايشلە تيورلردى . تجار اىچون استقلالده قالماشدى . بوتون تجارت و
حرفت يىكچىرلر آلندە ایدی . بونلر فائىزلە بارە وىرلر ، كىچىلرلە اورتاق
اولورلردى . « حاكم الوقت » بونلرە قارشى حكمنى اجرا ایدە مزدى . بوندىن باشقە ،
استانبولده برىصف محتكرلردە واردى كە ، بونلر فرىستدن بالاستفادە ، خارجدن كلن
« زاد و زوادى درانبار » اىتمكە باقارلردى . مسكوكات ووزن مخصوصى مشوشدى .
دولتلك عجزىندن ، يىكچىرلر زور بالقرلردن ، محتكرلرلك دنا ئىندن كىزىادە صىقىنىنى

Ek-3: Ahmet Refik Altınay, Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 15 (8-85): 107, 1925.

عثمانی ایمبراطورلغنده مسکوکات

(کجین نسخه دن مابعد)

سیاوشکده ، خلقی بونی یارالینکده صدارتی چوق سورمه دی . استانبول دشمن تهلکهنه معروضدی . کرید سفری دوام اییدیوردی . دشمن جناق قلعه بوغازینی قابامشدی . حتی بوغازی زورلایوب استانبول اوکنه کلک تهلکهنه سیله واردی . قوجه وزیر ، برتدیر دوشوندی ، « اعدایه جدید و هیب کورینه » دییه استانبول سورلرینی بادانالاتدی . خلق تلاشه دوشدی ، بر جوغی « یوز کیسه دکر خانه و املاکن بیک غروشه » صاتیاه مجبور اولدی . هرکس باشنی قورتارمق سوداسنه دوشدی . دونانما بوزولمشدی . استانبوله ارزاق کبرمک امکان خارچنده اییدی . هر شی ، درحال بهایه چیقدی . « وکلای دولت کندو اغراض فاسده لری اجراسنه و جمع مال قیدینه » دوشمشلردی . پرنچک کیسه سی یوز اللی آچقه به چیقدی . خلق بیزاردی . « سعادتلو پادشاه اسکدارده ذوق وصفاسنده ، احوال عالم ایله تعیدلری » یوقدی . محمد رابع ، خلقک عرضحاللرینی ، فریاد و شکایتلرینی دوغجه ، فتنه ظهورندن قورقدی . یلی گوشکننده بر مجلس عقد ایتیردی . بو مجلسده اندرون خزینه سندن « بر مقدار مال » ی یارایه قلب ایتمک ، سلطانلردن ، اعیاندن وزنکینلردن (امداد) طوبلامغه قرار ویرلیدی . نتیجه ده آنجق یوز بیک غروش طوبلانا بیلیدی . والیلکک صاتیلیدی . تکرار بر مجلس عقد ایلیدی . بو مجلسده صدر اعظم بونی یارالی پادشاهدن یکریمی بیک کیسه آچقه امداد ایستدی . پارا مشه سی محمد رابع خوشنه کتیه دی ، « جناب پادشاهی سکوت غضب آلود ایدوب غیری حرف سوییوب مجلس مشورت طاغدی . » پارا ، خلقدن طوبلانمق ایسته نسه ییدی ، محدرابعک « موجبنجه خط هایون » اصدار ایده جکنه شهبه یوقدی . مع مافیه وزیر اعظم ده هم جاهل ، هم مرتکب دی . دفتردارلق وظیفه سی قایغی صاج باغی محمد پاشا ایفا اییدیوردی . محمد پاشانک انشته سیله کندیسنک خزینه سی

Ek-4: Ahmet Refik Altınay, Osmanlı İmparatorluğu'nda Meskûkât, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, 15 (10-87): 227, 1925.

عثمانلی ایمپراطورلغنده مسکوکات

(سکزیجی نهنه دن مابعد)

دیوان ، هفته ده ایکی کون طوپلانیاوردی . فیابعد جمعه ایرته سی ، بازار ، بازار ، ایرنه سی ، صالی اولمق اوزره درت دفعه طوپلانماسی موافق کورولدی . میری مقاطعه لر اصلاح ایدلدی . خلق ، مراتجه جیلرک اللرن دن قورتاریلدی .

احمد ثانینک وفاتی و مصطفای ثانینک جلوسی ، ایش باشنده عزیمکار رجالک بولونماسی ، دولتی کوندن کونه ضعیف دوشوردی (۱۱۰۶) . مشیخت مقامنه خواجه فیض الله افندینک کچمه سی ، علمیه مسلکنی آلت اوست ایتدی .

جلوس مناسبتیه یکیچریلره ایکی یوزاللی کیسه ، جبه جیلره اون بش ، طوپجیلره بش ، سپاه و سلحدارلره اون بشر کیسه آچقه داغیدیلدی . هر جلوسده ، اوقاف مرتزقه سیاه متقاعدلرک ، دعا کولرک براتلری تجدید اولونور ، بوکا مقابل برر آیلق وظیفه لری میری به آلینردی . بو-فردده عین اصول تطبیق ایدلدی : مجموعی یتیم بریوک ، اوتوزبش بیک درت یوز آچقه به بالغ اولدی . یکیچریلرک ایکی قسط علوفه لری وریلدی . هپسی سکزی یوز یکریمی کیسه قدر برشی طوتدی .

اوسنه قبیلردنده جزیه آلیندی . روم ایلی و آناطولوده قرق بش بیک قبلی واردی . اون بش بیک خریستیاندی . مسلمانلره بشر ، خریستیانلره آلتیشر غروش جزیه تعیین اولوندی . مجموعی ایکی یوز آلتش بیک غروش به بالغ اولدی (۱۱۰۶) . مصطفای ثانی زماشنده ده سفره دوام ایدلدی . آوستریالیلره قارشى اولدجقه موفقیت استحصال اولوندی . برطرفدن سفره دوام اولونیور ، دیگر طرفندن وارداتک آرتماسنه چالیشیلوردی . نهایت ، توتون مسئله سی دولت رجالک نظر دقتنی جلب ایتدی . یکیجه نیک فیه سندن یارمشر ، قرجه علینک قرق ، قابا توتونک یکره میشر آچقه کومروک ، توتون تارلالرینک دونمندن ده بر آلتون (رسم دونم) آلتیق اصول اتخاذا ایدلدی . بو صورتله خزینه به یتیم سکزی یوک قرق درت بیک آچقه تأمین

OSMANLI YÖNETİMİNDE SURİYE’NİN İDARİ TAKSİMATI

Asuman UZUN³⁵

Giriş

Suriye tarih boyunca Anadolu coğrafyası ile ticari, siyasi ve kültürel anlamda etkileşim içerisinde olmuştur. Bu etkileşimi sağlayan tabii coğrafyadır. Coğrafi şartlar toplumların sosyal, kültürel ve iktisadi hayat tarzı üzerinde en önemli belirleyici unsurdur. Aynı coğrafyayı paylaşan toplumların tarihi de kaderi de ortaktır. Nitekim Anadolu’nun tabii coğrafyasının uzandığı sınırlar içerisinde yer alan Suriye ve Irak’ın kuzeyinin Anadolu’nun kaderiyle de bütünleştiğini söylememiz mümkündür. Tarih boyunca Anadolu’ya hâkim olan güçler daima bu bölgelerde de etkili olmuşlardır. Bölgenin Türk hakimiyetine girmesi Osmanlılardan çok önce gerçekleşmiş, son bin yıllık tarihi süreçte bölgede çeşitli Türk devletleri hâkim rol oynamıştır. Bu coğrafi ve tarihi şartlara uygun olarak Osmanlı Devleti de Anadolu’ya hâkim olduktan sonra Suriye’yi hakimiyeti altına almış ve burada kendi idare tarzını uygulamıştır. Osmanlı Devleti hâkim olduğu topraklarda eski sistemi tamamen değiştirip bu bölgelerde yeni bir sistem kurmak yerine, eski sistemi korumayı tercih etmiş değiştirilmesi gereken yönleri varsa bölgenin özellikleri dikkate alınarak makul bir idari yapı oluşturulmuştur. Aynı şekilde Arap coğrafyasında da idari taksimat bölgenin ihtiyaçlarına göre yapılmış ve bu ihtiyaçlar çerçevesinde değişiklikler göstermiştir³⁶.

Bölge, üç semavi dinin kutsal mekanlarının burada bulunması nedeniyle dünya tarihi açısından da çok önemlidir ve bütün dinler açısından kutsal topraklar olarak addedilmektedir. Buna bağlı olarak da etnik ve dini açıdan çok çeşitli unsurlar bir arada bulunmaktadır. Etnik bakımdan Arap, dini bakımdan Sünni ve Şii halkın ağırlıklı nüfusu bulunmakla beraber, Nusayriler gibi aşırı Şii gruplar, Yahudiler, Dürziler, Hristiyan Maruniler, Rum Ortodokslar ve diğer Hristiyan gruplar da bölgede yaşayan diğer unsurlardır³⁷. Bulundurduğu bu farklı unsurlar nedeniyle hassas bir coğrafya olması birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti

³⁵ Fırat Üniversitesi, Türkiye, Elâzığ, asumanuzun01@hotmail.com

³⁶ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Miri Rejiminin Suriye ve Irak’ta Uygulanmasının Sonuçları” *Gazi Akademik Bakış*, C. 9, S.18, Yaz 2016, s. 1-2

³⁷ Münir Atalar, “Osmanlı Yönetiminde Ortadoğu Arap Eyaletleri (Osmanlı- Arap ilişkileri)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 31, Ocak- Şubat 2000, s.168

bunun bilincinde olarak bölgeye hâkim olduğu XVI. Yüzyıldan itibaren bölgede huzuru temin etmek için gerekli ehemmiyeti göstermiştir.

Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerde iki farklı idare tarzı uygulamıştır. Merkeze yakın bölgelerde miri rejim uzak bölgelerde ise salyaneli rejim uygulanmıştır. Miri rejime dahil olan vilayetlerde tımar sistemi uygulanırdı. Bu bölgeler Osmanlı Devleti'nin gerçek anlamda hâkim olduğu yerler olup; buralarda tahrir yapılır, vergi alınır, asker çıkarılırdı. Suriye'de Selçuklu döneminden itibaren tımar sistemi uygulanmıştır. Osmanlı Devleti de Suriye'de Lübnan dağlarındaki bazı bölgeler, Suriye çölündeki bazı aşiretler dışında vilayetin genelinde tımar sistemini uygulanmıştır. Tımar sistemi buradaki halkın devlet ile bütünleşmesinde önemli rol oynamıştır³⁸.

Osmanlı Devleti idari olarak eyaletlere ayrılarak yönetiliyordu. Taşra teşkilatında en büyük idari birim olan eyaletler aynı zamanda beylerbeylik ve vilayet olarak da adlandırılmışlardır. Eyaletler Osmanlı Devleti'nin hem askeri hem de ekonomik sisteminin belkemiği olan tımar sistemi çerçevesinde teşkil edilmişlerdir. Dolayısıyla valiler eyaletlerin ekonomik olduğu kadar askeri yöneticileri de olmuşlardır. Eyaletler birim olarak sırasıyla sancak, kaza, nahiye ve köylerden oluşmaktaydı³⁹. Suriye Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesine kadar en önemli merkezi eyaletlerinden biri olarak kalmıştır.

Biz bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti döneminde Suriye'nin idari taksimatını ele alacağız. İlk olarak Suriye'nin Osmanlı Hakimiyetine girmesi ve XIX. Yüzyıla kadar olan idari yapı, ikinci bölümde ise XIX. yüzyılda idari taksimatta yapılan düzenlemeleri ele alacağız.

1.Suriye'nin Osmanlı Hakimiyetine Girmesi ve XIX. Yüzyıla kadar idari Taksimatı

Suriye Yavuz Sultan Selim tarafından 24 Ağustos 1516 Mercidabık Zaferi ile Memlûklüler'den alınarak Osmanlı idaresine katılmıştır. Osmanlı kuvvetleri ilk önce Haleb'e girmiş oradan Hama, Humus ve arkasından Şam fethedilmiştir⁴⁰. Hoca Sadettin Efendi Tacü't Tevarih adlı eserinde Haleb kalesinin alınış öyküsünü ve Şam'ın fethini ayrıntılı olarak anlatmaktadır⁴¹. Aynı zamanda bölgeyi elde tutmanın Mısırın fethi ile mümkün olacağını ve Yavuz Sultan Selim'in bunun bilincinde olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: *“Niceki Arap ülkelerinin göz bebeği sayılan Mısır'ı ele geçirmeyince, Şam ve Haleb'i elde tutmak olası değildir. Öte yandan*

³⁸ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Miri Rejiminin Suriye ve Irak'ta Uygulanmasının Sonuçları”, s.3-7

³⁹ Halil İnalçık, “Eyalet” *İslam Ansiklopedisi*, TDV, C.11, İstanbul 2001, s. 550

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* C.II, Ankara 1998, s. 284-286

⁴¹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't Tevarih* Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. IV, Ankara 1999, s. 289-295

Mısır padişahlığı ülkeler açan Padişahın ince gönlü sayfasına da yazılmıştır. Her ne denli ülkenin yönetimini yürüten ileri gelen mutlu devletliler, sefer tasarılarını bırakmak girişimlerine yeniden kalkışarak uçsuz bucaksız Mısır çöllerinde yiyecek içecek yokluğu bir yana karşılaşılabilecek güçlüklerin, çekilecek sıkıntıların tükenmez idüğün açıkladılar. Ol tehlikelerle dolu kum diyarına çöl Araplarının yayıldığı ürkütücü yollarda zarara uğramak ve eziyet çekmek gerçeğini bir kez daha belirttiler. Sözleri onaylanacak gibi olmayub Padişah Mısır'ı almakta diretti”⁴².

Şam'ın fethinden sonra hemen Mısır üzerine gidilmemiş, Memlûklüler'in Suriye tarafına sevkedecek kuvvetleri kalmadığından Osmanlılar Aralık 1516 ya kadar beş ayda buraları kendilerine göre teşkilatlandırmışlardır. Güney-Suriye ve Filistin'deki belli başlı şehirlerden Safed, Nablus, Kudüs, Aclûn, Gazze sancakları ve etraf kazaları alınmıştır. Yavuz Sultan Selim Suriye sancaklarına kendi tarafından sancakbeyleri tayin etmiş, buradaki Arap aşiretlere bol para ve hediyeler vererek gönüllerini almış bir kısım ümerayı affetmiştir. Dürzilerin memnun olması için ise onların beylerinden olan Maan Oğlu'na sancakbeyliği vermiştir⁴³.

Osmanlı Devleti Suriye'ye hâkim olduktan sonra buranın idari statüsünü iki ayrı şekilde düzenlemiştir. 28 Ağustos 1516'da Kuzey Suriye' de Halep Eyaleti oluşturulmuş ve beylerbeyiliğine de Karaca Ahmet Paşa getirilmiştir. 27 Eylül 1516'da Şam ele geçirildikten sonra, Yavuz Sultan Selim Memlûklüler'in Dımaşk Valisi yani Şam Naibi Canberdi El-Gazâlî'yi eski makamında bırakmış, Karaca Ahmet Paşa'ya bırakılan Halep dışında kendisine bütün Suriye bölgesinin idaresi verilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra 1520 de Canberdi Gazali Kanuni'yi tanımayarak kendisini sultan ilan etmiş ve isyana kalkışmıştır. Bu isyan, 1521'de Gazali'nin Kanuni tarafından üzerine gönderilen kuvvetlere yenilmesi ve öldürülmesi ile sona ermiştir. Gazali'nin yerine Şam Beylerbeyiliğine Ferhat Paşa getirilmiştir. Bu olaydan sonra Suriye uzun bir süre büyük tarihi hadiseler sahne olmamıştır. Bu devre kadar kullanılan Dımaşk ismi yerini bütün Suriye bölgesinin Arapça adlandırması olacak olan Şam'a bırakmıştır⁴⁴. Osmanlı idaresinin ilk yıllarında Suriye iki beylerbeyinin yönetiminde iki eyalet (Halep, Şam) olarak görülüyorsa da Osmanlı Devleti bu bölgeyi Bilâd-ı Şam veya Vilayet-i Arab adıyla tek bir vilayet olarak itibar etmiştir⁴⁵. Şam tamamen ele geçirildikten sonra da

⁴² Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.* s. 298

⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.* s. 287

⁴⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.3, İstanbul 1991, s.485-486 R. Hartmann, “ŞAM”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, C.XI, s.305-306 Kene Ziya Taş, “Suriye'nin (Şam) Osmanlı Hakimiyetindeki İdari Yapısı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15/1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 2000, s. 78

⁴⁵ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Miri Rejiminin Suriye ve Irak'ta Uygulanmasının Sonuçları”, s. 5

“Eyalet-i Şam olarak ifade edildiği görülmektedir⁴⁶. Dolayısıyla başlangıçta Halep Eyaleti’nin müstakil bir eyalet olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Kanuni döneminin ortalarına doğru bu durum değişmiştir⁴⁷. Nitekim bölgenin Osmanlı hakimiyetine girdikten sonraki ilk idari taksimatı arşiv belgelerinde defter halinde düzenlenmiş olup Vilayet-i Arab adı altında 15 sancaktan oluşmaktadır. Bunlar:

Şam (Arab) Beylerbeyliği: Haleb, Hama, Ayıntab, Trablus, Malatya, Hums, Tarsus, Divriği, Birecik, Darende, Kahta ve Gerger, Rum Kal’a, Behisni, Sis, Şam

Kanuni dönemine ait kanunnameye göre 1522 tarihinde Şam Eyaleti’ne bağlı 13 sancak bulunmaktaydı. Bunlar: Şam, Gazze, Remle, Kudüs-ü Şerif, Safed, Halep, Trablus, Hama, Humus, Ayntab, Antakiyye, Birecik, Rum-kal’a, Adana, Tarsus, Sis⁴⁸

1545 yılına gelindiğinde bazı değişiklikler yapılarak Adana, Üzeyr, Ayntâb, Sis Tarsus ve Deyr Sancakları Şam Eyaletine bağlı olmaktan çıkarılmıştır. Kudüse bağlı olan Gazza ve Safed’e bağlı olan Nablus müstakil birer sancak haline getirilmiş, Hama ve Hums birbirinden ayrılarak iki ayrı sancak yapılmıştır. Leccûn yeni bir sancak olarak kurulmuştur⁴⁹.

Tablo 1. Şam Eyaletinin XVI. Yüzyıl Sancak Taksimatı⁵⁰

Sıra No	1520	1527	1545	1550
1	Haleb	Şam	Şam	Şam
2	Hama	Adana	Haleb	Kudüs
3	Ayntab (Antep)	Haleb	Trablus	Gazze
4	Trablus (Trablusşam)	Trablus	Safed	Nablüs
5	Malatya	Kudüs ve Gazze	Kudüs	Safed
6	Hums	Hama ve Hums	Hama	Trablus
7	Tarsus	Ayntab	Hums	Salt-Aclün
8	Divriği	Sis	Birecik	Aktağ Tarabay-ı Arab (Leccün)
9	Birecik	Tarsus	Ekrad	--

⁴⁶ Enver Çakar, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdari Taksimatı” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* C.XIII/1 Elâzığ 2003, s.360

⁴⁷ Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti*, Elâzığ 2004, s. 14

⁴⁸ Enver Çakar, “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XII, S.1, Elâzığ Ocak 2002, s. 281

⁴⁹ Enver Çakar, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdari Taksimatı” s. 360

⁵⁰ Kürşat Çelik: *Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut (1839-1918)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elâzığ 2010, s.20

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

10	Darende	Nablus ve Safed	Salt-Aclün	--
11	Kahta ve Gerger	Birecik	Gazze	--
12	Rum-kal'a	Deyr ve Rahba	Nablüs	--
13	Behisni (Besni)	Ekrad	Leccün	--
14	Sis	Üzeyrili	--	--
15	Şam	Salt-Aclün	--	--

1549 yılında Şam Eyaletine bağlı olan Haleb, Hama, Hums, Azaz, Kilis, Adana, Tarsus, Üzeyr, Birecik Sancakları Haleb Eyaletine dahil edilmiştir. Bunun sonucunda Şam Eyaleti'ne bağlı sancak sayısı 8'e düşmüştür. 1579 yılına gelindiğinde ise, Trablus-Şam Eyaleti oluşturulmuş Şam'a bağlı olan Trablus, Hums ve Cebele Sancakları ile Haleb'e bağlı olan Hama ve Selemiye sancakları bu eyalete bağlanmıştır. Böylece Suriye: Halep, Şam, Trablus-Şam olmak üzere üç eyalete ayrılmıştır⁵¹.

XVII. yüzyılın başlarında Halep Eyaletine bağlı olarak görülen Adana Sancağı 1608 yılında Halep Eyaleti'nden ayrılmış ve müstakil bir eyalet olarak teşkilatlandırılmıştır. Adana Eyaleti'ne bağlı 5 sancak olup bunlar: Paşa Sancağı (Adana), Tarsus, Sis, İçil, Alâiyye sancaklarıdır⁵². Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre 1648'de Halep Eyaleti; Halep, Kilis Kürtleri, Birecik, Ma'arra, A'zaz Balisi, Antakya ile salyaneli Mudiyk ve Ulu Türkman sancaklarından müteşekkildir⁵³.

1614 'te Osmanlı Devleti tarafından yeni bir düzenleme yapılmış Sayda, Beyrut ve Safed Sancakları Şam Eyaleti'nden ayrılarak yeni bir eyalet oluşturulmuştur. Bazı kaynaklarda Sayda'nın 1660 yılında eyalet olduğu bildirilse de bu bilginin doğru olmadığı arşiv belgelerinde 1823 tarihine kadar Sayda, Beyrut ve Safed Eyaleti adının birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir⁵⁴. 1700-1740 tarihlerinde bu eyalete, Nablus, Cebel-i Aclun, Nahye-i Vadiü'l Heym, Tedmir, Kevrek-i Şevbek sancakları bağlı olup iltizam ve malikâne usulü ile tasarruf edilmiştir⁵⁵.

Tablo 2. 1700-1740 Suriye İdari Taksimatı⁵⁶

⁵¹ Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdari Taksimatı, s. 361-362

⁵² Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elâzığ 1997, s. 59

⁵³ Hilmi Bayraktar, *a.g.e*, s. 15

⁵⁴ Kürşat Çelik: *Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut (1839-1918)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elâzığ 2010, s.21

⁵⁵ Orhan Kılıç, *a.g.e*, s. 58

⁵⁶ Orhan Kılıç, *a.g.e*, s. 56-59

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

	Şam Eyaleti	Safed-Sayda-Beyrut Eyaleti	Trablusşam Eyaleti	Haleb Eyaleti
1	Şam (Paşa Sancağı)	Safed, Sayda ve Beyrut	Trablusşam (Paşa Sancağı)	Paşa Sancağı (Haleb)
2	Mir-Haclık-ı şam-ı Şerif	Nablus	Hama	Ma'arra
3	Kal'a-i Kerek	Cebel-i Aclun	Humus	Balis
4	Kuds-i Şerif	Nahye-i Vadiü'l-Heym	Selemiyye	'Uzeyr
5	Gazze	Tedmir	Cebeliyye	Kilis
6	Laccun	Kerek-i Şevbek		
7	Ba'albek			

Bu İdari Taksimat zaman zaman değişikliğe uğramış olmakla birlikte XIX. Yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

2.XIX. Yüzyılda İdari Yapı

Bu dönemde eyaletlerin sınırları sık sık değişmiştir. XIX. Yüzyılın ilk yarısında Sayda, Beyrut ve Safed Eyaleti adı yerine sadece Sayda Eyaleti adı kullanılmaya başlanmıştır. 9 Kasım 1830'da Kudüs ve Nablus sancakları Şam Eyaleti'nden ayrılarak Sayda Eyaleti'ne bağlanmıştır. Ancak 1831'deki idari taksimatta hala Şam Eyaleti'ne bağlı gözükmemektedir. Tahminen durum yeni olduğu için evraklara henüz yansımamıştır⁵⁷. 1831 yılında Suriye'nin idari taksimatı tablodaki gibidir.

Tablo 3. 1831 Yılında Suriye'nin İdari Taksimatı⁵⁸

	Şam	Haleb	Trablusşam	Sayda
1	Şam	Haleb	Trablus-şam	Sayda
2	Gazze	Menbic	Hama	Akka
3	Kudüs	Maaret-el Mısirin	Humus	Beyrut
4	Nablus	Balis	Cebele	Safed
5	Lecun		Selemiye	Sur
6	Aclun			
7	Tedmür			

Bölge 1831 yılından itibaren Kavalıların yönetimine geçmiştir. Mısır'da etkin bir yönetim kuran Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa Osmanlı'ya başkaldırarak 1831'de Suriye'yi işgal etmiştir. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin Mehmet Ali Paşa ile hem bürokratik

⁵⁷ Kürşat Çelik, *a.g.t.*, s. 22

⁵⁸ Fazıla Akbal, "1831 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus" *Bellekten*, C.XV, s. 60, Ankara 1951, s. 624-625

hem askeri yollarla mücadelesi başlamıştır. Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa'yı durdurmak için yabancı devletlerden yardım istemek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi iken olaya uluslararası güçlerin hem kendi aralarındaki hem de Osmanlı üzerindeki çıkarları nedeniyle dahil olmaları, olayı "Mısır Sorunu" adı verilen uluslararası bir sorun haline getirmiştir.⁵⁹

Suriye ve Filistin Bölgesi 1831-1840 yılları arasında Kavalıların yönetiminde kalmış, bu süreçte bölgede pek çok değişim yaşanmıştır. Kavalalılar Osmanlı Devleti'nin uyguladığı idari biçimi hemen değiştirmiş makamı Şam'da olan ve tüm Suriye ve Filistin Bölgesini kontrol altında tutacak bir genel vali atamış, bölgedeki diğer valiler bu genel valiye bağlanmıştır. Düzen ve güvenlik baskıyla sağlanmış bölgede etkin olan yerel unsurların güçleri zayıflatılmış mülki amirlerin konumu güçlendirilmiştir⁶⁰. Müslümanlar zorunlu olarak askere alınmış, bölgede ağır vergiler konmuştur. Kavalılar Avrupa ülkelerinin desteğini kazanmak amacıyla gayri müslimlere geniş haklar tanımıştır. Müslümanlar için baskıcı olarak nitelendirilen yeni düzen halk arasında tepkilere neden olmuştur⁶¹. Nitekim 1834 yılında pek çok yerde İbrahim Paşa yönetimine karşı ayaklanmalar başlamıştır. Bir süre sonra Avrupa Devletleri'nin de desteğini alan Osmanlı Devleti Kavalıların ordularını yenilgiye uğratarak Suriye'ye yeniden hâkim olmuştur⁶². Böylece 1831 yılında Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'yi işgali ile başlayan "Mısır Meselesi" olarak da adlandırılan süreç 1841 yılında sona ermiştir⁶³.

Bu sırada 1839 yılında Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanını ilan etmiştir. Tanzimat dönemi bir yenileşme ve modernleşme dönemidir. Bu yeni dönemde mülki idarede düzenlemeler yapıldığı gibi hukuki, mali, askeri ve eğitim gibi pek çok alanda yenilikler başlatılmıştır⁶⁴. Tanzimatla başlayan bu yeni düzenlemeler bölge bölge uygulamaya konmuştur. Suriye ve Filistin bölgesi, merkezi idareye uzak olmasına rağmen Tanzimatın uyguladığı bölgelerden biri olmuş, iltizam usulünün kaldırılması dışındaki tüm yenileşme çabaları bölgede uygulanmaya başlanmıştır. Tanzimatın uygulandığı diğer bazı bölgelerde tepkilerle hatta isyanlarla karşılaşılmasına rağmen Suriye'de isyan niteliğinde bir tepkiyle karşılaşılmamıştır. Osmanlı

⁵⁹ Feride Haliloğlu, *8 Numaralı Şam-ı Şerif Ahkam Defterine Göre Şam Bölgesinde Ekonomik ve Sosyal Hayat (1839-1843)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 7-10

⁶⁰ Işıl Işık Bostancı, *XIX Yüzyılda Filistin (İdari, Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elâzığ 2006, s. 38-39

⁶¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2008, s. 64-65

⁶² Işıl Bostancı, a.g.t, s. 40

⁶³ Sabahattin Samur, "Osmanlı Devleti'nde Islahat Çabaları ve II. Meşrutiyet'e Kadar Suriye", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.31 Osmanlı Özel Sayısı, Ocak- Şubat 2000, s. 181

⁶⁴ Sabahattin Samur, a.g.m., s. 185

Devleti'nin Tanzimatla başlattığı yenileşme programını rahatlıkla uygulayabilmesin de Kavalılar'ın baskıcı yönetiminin önemli bir payı vardır⁶⁵.

Mahalli idarelerin dayanağı olan idari meclisler Suriye'de kısa sürede oluşturulmuştur. Bu meclislerde başta devlet memurları olmak üzere bölgenin ayanları, müftü ve Hristiyan cemaat liderleri yer almışlardır. Tanzimat Fermanı'nın bölgede uygulanması ile idari alanda meydana gelen değişiklikler, mahalli meclislerin oluşturulması ve bu meclislerde eşrafında yer alması şehirdeki eşrafın gücünün artmasını ve nüfuzunu daha geniş bir alana yaymasını sağlamıştır. Mahalli liderlik daha önce bölge siyasetinde etkin rol oynayan kırsal kesimin aşiret şeyhlerinden şehir eşrafına geçmiş, böylece bu yeni dönemde bölge siyasetinde şehir eşrafı hâkim konuma gelmiştir⁶⁶.

Suriye'yi yeniden idaresi altına alan Osmanlı Devleti Mehmet Ali Paşa'nın burada yapmış olduğu idari taksimatı lağvederek yerine daha önce mevcut olan idari taksimatı yeniden uygulamaya koymuştur. Buna göre Suriye: Halep, Şam ve Sayda olmak üzere üç eyalete ayrılmıştır. Eyaletlerin sınırlarında bir değişiklik yapılmamış, Halep ve Şam'ın merkezi eskisi gibi kalmıştır. 1840'da Sayda Eyaleti'nin merkezi ise Beyrut olmuştur⁶⁷. 1849 yılında Sayda Eyaleti'nin sınırları biraz daha genişletilerek Şam Eyaleti'ne bağlı bulunan Lazkiye ve Trablus sancakları Sayda Eyaleti'ne dahil edilmiştir. Sayda Eyaleti: Sayda, Trablus, Lazkiye, Nablus, Akkâ, Kudüs-ü Şerif, Beyrut'tan oluşmaktadır⁶⁸. 1850 yılında ise Sayda Eyaleti'nin livaları. Trablus, Lazkiye, Cebel-i Nasara, Cebel-i Dürüz, Akka, Nablus, Kudüs olarak gözükmektedir⁶⁹.

XIX. yüzyılda Halep Eyaleti'nin sınırları da sık sık değişmiştir. 1811 Yılına ait bir Avarızhane defterine göre Haleb'e 16 Kaza ve 12 nahiye bağlıdır.

⁶⁵ Işıl Işık Bostancı, a.g.t. s. 46

⁶⁶ Mustafa Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi" *Turkish Studies (Ortadoğu Özel Sayısı)*, 2010, s. 336

⁶⁷ Sabahattin Samur, *Suriye Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1989, s. 16

⁶⁸ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H.1265/M. 1849, s. 83

⁶⁹ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye H.1266/ M. 1850, s. 86-87-88

Tablo 4. 1811 Tarihinde Haleb Eyaleti Kazaları⁷⁰

1	Haleb	6	Harim	11	Cebel-i Badiye
2	Eriha	7	Tizin	12	Ma'erret'ül Mısırın
3	Sermim	8	Cebel-i Berişa	13	İdlib'üs Sığra
4	Dergüş	9	Ma'arettü'n Nüman	14	Şeyh'ül Hadid
5	Münbic	10	Ravendan	15	

1831 yılına ait verdiğimiz Haleb'in idari taksimatının 1839 tarihli eyalet ve livaları gösteren defterde de değişmediğini görüyoruz⁷¹. 1842 tarihinde Rakka, Diyarbekir Eyaleti'nden ayrılarak Halep'e bağlanmıştır. 1855 yılına kadar Halep Eyaleti Livaları Halep, Rakka, Ayntab, Kilis'tir. 1855'te bunların yanında Cebe-i Lübnan, Reyhaniye, Zor, Halep sınırlarına dahil edilmiştir. Daha sonra buna Antakya ve Belen de dahil olmuştur. 1847- 1850 yılları arasında Şam eyaleti livaları Şam, Ham, Humus, Aclun'dur. 1847-1850 yılları arasındaki Devlet salnamelerine göre Suriye'nin idari taksimatı tablo 5'deki gibidir.

Tablo 5. 1847-1850 Suriye'nin İdari Taksimatı⁷²

	Halep	Sayda	Şam
1	Rakka	Trablus	Hama
2	Antep	Lazkiye	Humus
3	Kilis	Cebel-i Nasara	Aclun
4		Cebel-i Dürzi	
5		Akka	
6		Nablus	
7		Kudüs	

Osmanlı Devleti Suriye'de çeşitli toplulukların yaşadığı Cebel-i Lübnan bölgesindeki feodal yapıya dokunmamış, din milliyet ve mezhep farklarına göre bölgede etkili olan feodal beyler Sayda valisine bağlı olmakla birlikte yarı bağımsız bir idare düzeni yürütmüşlerdir⁷³. Bölgede 1840 yılından itibaren Dürziler ve Maruniler arasında sürüp gelen çatışmalar, kutsal mekanların tasarrufu konusundaki anlaşmazlıklar giderek büyümüş ve uluslararası bir sorun haline

⁷⁰ Hilmi Bayraktar, a.g.e, s. 15-16

⁷¹ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası'na Giriş*, Ankara, 1988, s. 118

⁷² Ela Özkan, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)*, Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elâzığ 2017, s. 88

⁷³ Ömer Osman Umar, *Modern Suriye Devleti'nin Doğuşu 1918-1938 (Fiziki, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 1995, s. 33

gelmiştir. Bu nedenle başlayan Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti yabancı devletlerin müdahalelerini önlemek amacıyla 1856 da Islahat Fermanını ilan etmiştir. Ancak iç isyanlar ve yabancı devletlerin müdahalesini engelleyememiştir. Rumeli’de isyanlar baş göstermiş, Bosna, Suriye ve Lübnan’da Müslümanlar ayaklanmışlardır. Bölgede reformların uygulanmadığı gerekçesiyle Avrupa devletlerinin baskıları ve Dürziler ile Maruniler arasında tekrar başlayan kanlı çatışmaları bahane eden Fransa ve İngiltere’nin müdahalesi üzerine Osmanlı Devleti bölgedeki hükümler haklarını koruyabilmek adına 1861’de “Lübnan Nizamnamesini” imzalamıştır⁷⁴. Bu nizamname ile Cebel-i Lübnan’a özel bir statü tanınmıştır. Buna göre Cebel-i Lübnan’daki mutasarrıflık düzeni, Hıristiyan bir mutasarrıf başkanlığında teşkil edilmiş karma üyeli bir meclis tarafından yönetilecek, Suriye ve Beyrut’taki valilerden bağımsız olacak, vergi ödemek dışında merkeze karşı bir yükümlülüğü olmayacaktır. Cebel-i Lübnan adeta bağımsızlık elde etmiştir⁷⁵. Balkanlardaki ayaklanmaların devam etmesi ve batılı devletlerin Cebel-i Lübnan’a tanınan statüyü bütün ülkede yaygınlaştırmak istemesi Osmanlı Devleti’ni bütün ülke yönetiminde düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır. 7 Kasım 1864’te yayımlanan “Vilayet Nizamnamesi” ile Tanzimattan beri uygulanan yönetim biçiminde bazı değişikliklere gidilmiştir. Nizamname ilk olarak Tuna Vilayetinde uygulanmaya başlanmış, Suriye Tuna Vilayetinden sonra hemen uygulamaya konan bölgelerden biri olmuştur. Bu düzenleme ile eyaletlerin yerini vilayetler almıştır. Vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalarda nahiyeye, köy ve mezralara ayrılmıştır. Vilayetler vali, sancaklar mutasarrıf, kazalar kaymakam, nahiyeler müdürler tarafından yönetilecektir⁷⁶.

1864 Vilayet Nizamnamesi ile Trablusşam, Sayda ve Şam vilayetleri birleştirilmiş ve Suriye Vilayeti adını almıştır. Daha önce Osmanlı idaresinde hiç adı geçmeyen Suriye Vilayetinin merkezi Şam şehridir. Suriye Vilayetinin idari taksimatı belirlendikten sonra Suriye’den ayrılan ilk idari bölüm Kudüs olmuştur. 1872 yılında Kudüs doğrudan Bâb-ı Aliye bağlı müstakil bir mutasarrıflık olmuştur⁷⁷. Kudüs bir müddet Suriye’ye bağlı bir sancak olarak gösterilmiştir. Kısa aralıklarla Suriye’ye bağlanıp tekrar ayrılmasının nedeni bilinmemekle birlikte muhtemelen mahlul duruma düştüğünde yeni bir idareci gelene kadar geçici olarak Suriye idaresine bırakıldığını söyleyebiliriz. Suriye’den ayrılarak müstakil hale gelen Kudüs sancağı merkez sancakla birlikte Yafa, Gazze ve Halilu’r Rahman kazalarını kapsıyordu⁷⁸.

⁷⁴ Sabahattin Samur, a.g.t. s. 19

⁷⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, Ankara 2007, s. 40-42

⁷⁶ Işıl Işık Bostancı, a.g.t. s. 54

⁷⁷ Suriye Vilâyeti Salnamesi, H.1289/M.1872, s. 132

⁷⁸ Sabahattin Samur, a.g.t. s. 23-24

1864 Vilayet Nizamnamesi ile yeniden teşkil edilen Halep Vilayeti, Halep, Adana, Kozan, Urfa, Maraş, Payas, Zor sancaklarından müteşekkildi. Ancak bu taksimat çok uzun sürmemiş Adana tekrar müstakil bir eyalet haline getirilmiştir. 1811 yılında yapılan bir değişiklikle Zor Sancağı müstakil bir mutasarrıflık olmuştur⁷⁹. 1872-1880 tarihleri arasındaki Devlet Salnamelerine göre Halep Vilayeti Halep, Urfa ve Maraş sancaklarından oluşmaktadır⁸⁰. 1864-1880 tarihleri arasındaki devlet salnamelerine göre Suriye Vilayetinin idari taksimatı tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6. 1864-1880 Suriye Vilayeti⁸¹

1	Şam-ı Şerif	6	Kudüs
2	Beyrut	7	Trablusşam
3	Akka	8	Belka (Nablus)
4	Hama	9	Lazkiye
5	Havran	10	Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı

1887'de Beyrut Vilayetinin kurulmasıyla Suriye Vilayetinin sınırları biraz daha daralmıştır. Beyrut şehrinin zamanla öneminin artması, Beyrut'un mutasarrıflık olarak bağlı bulunduğu Suriye Vilayetini yöneten valilerin Şam'da bulunması ve valilerin, vilayetin genişliği, problemlerinin çokluğu dolayısıyla Beyrutla yeteri kadar ilgilenememeleri gibi nedenler Beyrut'un müstakil bir vilayet olmasının zorunlu hale getirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Trablusşam, Akka, Lazkiye ve Nablus (Belkâ) sancaklarından oluşan Beyrut Vilayetini kurmuştur⁸².

Böylece daha önce Vilayet-i Şam olarak adlandırılan bölge Halep, Suriye ve Beyrut Vilayetleri olmak üzere 3 vilayet, Cebel-i Lübnan, Kudüs-i Şerif ve Deyr-i Zor olmak üzere 3 mutasarrıflık olarak taksim edilmiştir. H.1311/1893 tarihli Sâlname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'ye göre Suriye Vilayeti ile diğer iki vilayetin idari taksimatı tablo 7'deki gibidir. 1911 tarihi itibarıyla Suriye Vilayetinin idari taksimatı; Şam, Hama, Havran ve Kerek'tir.

⁷⁹ Hilmi Bayraktar, *a. g.e.* s. 20-21

⁸⁰ Ela Özkan, *a.g.t.* s. 124

⁸¹ Ela Özkan, *a.g.t.* s. 136

⁸² Sabahattin Samur, *a.g.t.* s. 24-25

Tablo 7. 1893 Tarihinde Suriye, Beyrut ve Haleb Viayeti Sancakları ⁸³

	Suriye		Beyrut		Halep
1	Şam	1	Beyrut	1	Halep
2	Hama	2	Akka	2	Urfa
3	Havran	3	Trablusşam	3	Maraş
4	Kerek	4	Lazkiye		
		5	Belka		

Sonuç

Osmanlı Devleti 1517'den birinci Dünya savaşına kadar Suriye'ye hâkim olmuş dört yüzyıl boyunca bölgede huzur ve istikrarı temin etmiştir. Bölge anavatandan ayrı tutulmamış idari ekonomik ve sosyal her alanda hizmet götürme anlayışıyla hareket edilmiştir. Osmanlı Devleti hiçbir zaman hiçbir coğrafya ve millete karşı batılı devletlerin yaptığı gibi sömürgeci bir anlayışla yaklaşmamıştır. Osmanlı Devleti kendisinden önce bölgede mevcut olan ve idaresi döneminde de var olmaya devam eden problemlere zemin hazırlayan çeşitli unsurları dikkate alarak bir yönetim tarzı benimsediği için bölgede huzuru ve birliği yüzyıllar boyunca devam ettirebilmiştir. Gerek Osmanlı Devleti'nin kendi iç dinamiklerindeki bozulma ve değişimler, gerekse değişen dünya konjonktürü ve dış müdahalelerle XIX. Yüzyıldan itibaren bölgedeki huzur ortamı bozulmuştur. İlk Osmanlı idari teşkilatında Bilad-ı Şam, Eyalet-i Arap olarak anılan ve Anadolu'nun güney ve güneydoğu kısımlarından pek çok merkezi içine alan bölgenin idari yapısında XIX. Yüzyılda sık sık değişiklikler yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin mülki idaresinde görülen pek çok gelişme ve yeni oluşum Tanzimattan itibaren dahada hızlanmış, yabancı devletlerinde bölgeye müdahaleleri sonucu 1864 Vilayet nizamnamesi ile bölgede Suriye adıyla daha önce Osmanlı İdaresinde hiç adı geçmeyen bir vilayet oluşturulmuştur. Cebel-i Lübnan'a tanınan özerklik burada bir Lübnan devletinin ortaya çıkışı ile sonuçlanmıştır. Nitekim Birinci Dünya savaşı sonrası bölge tamamen Osmanlı idaresinden çıkmıştır.

⁸³ Sabahattin Samur, a.g.t. s. 33

Kaynaklar

- AKGÜNDÜZ Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C.3, İstanbul 199
- AKBAL Fazıla, “1831 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nda İdari Taksimat ve Nüfus” *Belleten*, C. XV, S. 60, Ankara 1951
- ATALAR Münir, “Osmanlı Yönetiminde Ortadoğu Arap Eyaletleri (Osmanlı- Arap ilişkileri)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 31, Ocak- Şubat 2000
- BAYKARA Tuncer, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara 1988
- BAYRAKTAR Hilmi, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti*, Elâzığ 2004
- BOSTANCI Işıl Işık, *XIX Yüzyılda Filistin (İdari, Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elâzığ 2006
- ÇAKAR Enver, “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XII, S.1, Elâzığ Ocak 2002
- ÇAKAR Enver, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdari Taksimatı” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* C.XIII/1 Elâzığ 2003
- ÇELİK Kürşat, *Osmanlı Hakimiyetinde Beyrut (1839-1918)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elâzığ 2010
- HALİLOĞLU Feride, *8 Numaralı Şam-ı Şerif Ahkam Defterine Göre Şam Bölgesinde Ekonomik ve Sosyal Hayat (1839-1843)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011
- HARTMANN R., “ŞAM”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, C.XI, Eskişehir 1997
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t Tevarih* Yay. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C. IV, Ankara 1999
- İNALCIK Halil, “Eyalet” *İslam Ansiklopedisi*, TDV, C.11, İstanbul 2001
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.VI, Ankara 2007
- KILIÇ Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elâzığ 1997
- ORTAYLI İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2008
- ÖZKAN Ela, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı (1839-1914)*, Fırat üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elâzığ 2017
- ÖZTÜRK Mustafa, “Osmanlı Miri Rejiminin Suriye ve Irak’ta Uygulanmasının Sonuçları” *Gazi Akademik Bakış*, C. 9, S.18, Yaz 2016
- ÖZTÜRK Mustafa, Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi. *Turkish Studies (Ortadoğu Özel Sayısı)*, 2010, s. 325-351

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye H.1266/ M.1850

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, H.1265/M. 1849

SAMUR Sabahattin, “Osmanlı Devleti’nde Islahat Çabaları ve II.Meşrutiyet'e Kadar Suriye”,
Yeni Türkiye Dergisi, S.31 Osmanlı Özel Sayısı, Ocak- Şubat 2000

SAMUR Sabahattin, *Suriye Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1840-1908)*, Ankara
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1989

Suriye Vilâyeti Salnamesi, H.1289/M.1872

TAŞ, Kenen Ziya, “Suriye'nin (Şam) Osmanlı Hakimiyetindeki İdari Yapısı” Tarih
İncelemeleri Dergisi 15/1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 2000

UMAR Ömer Osman, *Modern Suriye Devleti'nin Doğuşu 1918-1938 (Fiziki, İdari ve Sosyo-
Ekonomik Yapı)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 1995

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi C.II*, Ankara 1998

TÜRKİYE'DE ENFLASYONU ETKİLEYEN UNSURLAR; BÜYÜME, NET İHRACAT, DÖVİZ KURU VE FAİZ ORANI ARASINDAKİ NEDENSELİK İLİŞKİSİ: 2012-2021 DÖNEMİ

FACTORS AFFECTING INFLATION IN TURKEY; CAUSE RELATION BETWEEN GROWTH, NET EXPORTS, EXCHANGE RATE AND INTEREST RATE: 2012-2021 PERIOD

Cem AKGÜL *

ÖZET

Fiyat istikrarının sağlanmasının ülke ekonomilerinin istikrarı için oldukça önemli konudur. Zamanla ortaya çıkan ekonomik şartlar fiyat istikrarının sağlanması için uygulanan politikaların bazen küresel ölçekte, bazen de ülke bazında olmasını gerektirmiştir. 2008 yılında başlayan ekonomik kriz, gelişmiş ülkelerde resesyona neden olmuştur. Gelişmiş ülkeler resesyona mücadele etmek için genişlemeci politikalar uygulamaya başlamışlardır. Bu politikalar gelişmekte olan ülkelerde enflasyona neden olmuştur. Karşılaşılan bu durum ülke ekonomilerinin farklı tedbirler almasını gerektirmiştir. Şüphesiz alınan bu tedbirlerin başarısı enflasyonun kaynağının doğru anlaşılmasıyla da ilişkilidir. Türkiye ekonomisi yaklaşık kırk yıldan bu yana enflasyonla mücadele etmektedir. Bu dönem boyunca bazen istenilen hedeflere ulaşılrken, bazen de hedeflerin uzağında kalınmıştır. Uzun yıllardır devam eden enflasyon mücadelesine katkı sağlamak amacıyla, bu konuda yapılan akademik çalışmaların güncel verilerle yeniden yapılmasının problemin çözümüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2012-2021 yılları arasında enflasyonla; büyüme, net ihracat, döviz kuru ve kısa vadeli faiz oranları arasındaki nedensellik ilişkisini incelediğimiz çalışmamızda, Todo-Yamamoto nedensellik analizi kullanılmıştır. Nedensellik analizi yapılmadan önce birim kök testi yapılmış ve serilerin birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmüştür. Yapılan analiz sonucunda büyümeden enflasyon oranına doğru bir nedenselliğe rastlamazken, enflasyon oranından büyümeye doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bunun anlamı büyüme ve enflasyon arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğudur. Devamında net ihracat ve büyüme arasındaki ilişki incelenmiş ve fiyatlardan net ihracata doğru bir nedensellik bulunmamış fakat net ihracattan fiyatlara doğru nedenselliğe rastlanmıştır. Net ihracatın artması

fiyatları arttırmaktadır. Döviz kuru ile enflasyon arasındaki analiz de ise çift yönlü nedenselliğe rastlanmıştır. Bunun anlamı fiyatlar hem döviz kurunu etkilemekte hem de döviz kurundan etkilenmektedir. Son olarak, enflasyon oranı ile faiz oranları arasındaki ilişki incelenmiş ve faizlerden fiyatlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Bunu sonuca göre faizlerin artması enflasyonu fiyatları arttırmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda, Türkiye’de enflasyonun tek bir nedenin olmadığı ve birçok değişkenden etkilendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, nedensellik, büyüme, faiz, kur

ABSTRACT

How important price stability is for national economies is an issue that is no longer discussed. The economic conditions that emerged over time required the policies implemented to ensure price stability, sometimes on a global scale and sometimes on a country basis. The economic crisis that started in 2008 caused recession in developed countries and inflation in developing countries. This situation necessitated the country's economies to take different measures. Undoubtedly, the success of these measures is directly related to the correct understanding of the source of inflation. The Turkish economy has been struggling with inflation for nearly forty years. During this period, while the desired targets were achieved from time to time, they were sometimes far from the targets. All these reasons mean that the fight against inflation requires continuity. In this sense, it is thought that reassess the academic studies with current data will contribute to the solution of the problem.

With inflation between 2012-2021; Todo-Yamato causality analysis was used in our study in which we wanted to examine the causality relationship between growth, net exports, exchange rate and short-term interest rates. Before performing the causality analysis, unit root test was performed and it was seen that the series became stationary when the first difference was taken. As a result of the analysis, while no causality was found from growth to inflation rate, a causality relationship was found from inflation rate to growth. This means that there is a one-way causality relationship between growth and inflation. Afterwards, the relationship between net exports and growth was examined and a bidirectional causality relationship was found at the 10% significance level. A similar situation was observed between exchange rate and inflation. A bidirectional causality relationship was found between these two variables. Finally, the relationship between inflation rate and interest rates was examined and no causality relationship was found. It is thought that this situation, which is in contradiction with the economic theory, is due to the fact that the interest rates are not determined according to the

market conditions. As a result of this study, it has been determined that the most important factor to be considered in the fight against inflation is the exchange rate.

Keywords: Inflation, causality, growth, interest, exchange rate

1. Enflasyon Kuramları

Enflasyonun açıklanması, temel nedenleri işleyişi ve sonuçları konusunda iktisatçılar arasında görüş birliğinin bulunmaması, hatta karşıt açıklamalar ve tezler ileri sürülmektedir. Enflasyon konusundaki görüşleri iki ana grupta toplayabiliriz. Birinci grubu “Paracı ve Keynesci” kuramlar oluşturmaktadır. İkinci grup da ise enflasyon sürecinde ekonomik ve toplumsal yapının önemini vurgulayan “Yapısalcı” kuramlar bulunmaktadır (İslatince, 2016:44).

Bu iki görüş arasındaki en temel farklılık enflasyona olan bakış açıları, enflasyonun sebepleri ve önerilen politika çözümlerindeki farklılıklardır.

Klasik iktisadın fiyatlara bakışı, “Say Yasası” ve “Miktar Teorisi” kapsamında ele alınmaktadır. “Say Yasası”, arzın son bulunduğu noktada talebin başladığını ya da talebin son bulunduğu noktada arzın başladığını ve bu dengeyi fiyatın sağladığını belirtmiştir. Değişim denkleminde yola çıkarak para talebi ile paranın dolaşım hızının fiyatlar genel düzeyi ve üretim düzeyine denk olduğunu ileri süren “Miktar Teorisi” ise, para miktarındaki değişimlerin enflasyona yol açtığını, reel ekonomiyi etkilemediğini varsaymaktadır (Bölükbaş, 2018:48).

Klasik iktisatçılar parasal faktörlerin reel değişkenler üzerinde etkisi olmadığını kabul etmelerine rağmen Keynesyen iktisatçılar parasal faktörlerin ekonominin reel bölümünü etkileyebileceğini iddia etmiştir. Keynesyen iktisatçılara göre enflasyonun kaynağı taleptir. Para arzı ile ilişkisi ise para arzını arttırdığımızda tüketim ve yatırım harcamaları artacak bunun sonucunda talep artacaktır. Eğer arz talepteki artışı karşılayamaz ise bu durumda ekonomide enflasyonist açık oluşacaktır. Bu talep fazlalığı ekonomide fiyatlar genel seviyesinin yükselmesine neden olacaktır. Para arzında bir artış talep artışı ile enflasyona neden olacaktır. Enflasyon yükseldiğinde ise mevduat sahipleri daha fazla faiz talep edecekleri için faiz oranlarının da yükselmesi gerekir (Oruç, 2020:568).

Yapısalcı yaklaşım bir diğer farklılığı da az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki enflasyonun parasalcı önlemlerle ortadan kaldırılamadığı gerekçesiyle monetarist yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkmıştır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik özellikleri ve sorunları gelişmiş ülkelere farklılık gösterdiği için gelişmiş ülkelere göre kurulan modeller,

yaklaşımlar gelişmekte olan ülkeler için geçerli olmayacaktır. Yapısalcı yaklaşımda ise, özellikle de az gelişmiş ülkelerde tarım ve uluslararası işlemlerde kurumsal rijitlere sahip ekonomilerde ekonomik büyümede ortaya çıkan baskıların enflasyona neden olduğu savunulmaktadır. Dolayısıyla, yapısalcı yaklaşıma göre para arzı genişlemesi yapısal enflasyonun bir sonucudur. Yapısalcı yaklaşım, gelişmekte olan ülkelerdeki parasal genişlemenin, parasal büyüklüklerin enflasyonist baskılara uyum göstermesinin bir sonucu olduğunu öne sürmektedir. Buna göre de iki değişken arasında, enflasyondan para arzına doğru bir nedensellik söz konusudur(Çatalbaş, 2007:200). Yapısalcı modele göre, ekonomideki sektörlerden birindeki geçici çıktı katılığı nedeniyle toplam arz toplam talebe geç uyum sağlamaktadır. Bu durumda da talep fazlalığı enflasyona yol açmaktadır(Şahinoğlu, Özden, Başar ve Aksu, 2010:31).

2. Ampirik Literatür

Enflasyonun neden kaynaklandığı ile ilgili birçok akademik çalışma yapılmıştır. Enflasyon, yapısı gereği farklı nedenlerden kaynaklanabilir. Bazı durumlarda ise, değişen ekonomik şartlar, farklı sonuçlara neden olabilir. Tüm bunlar yapılan akademik çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlar arasında (Değer, 2016) Enflasyon ve faiz arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek için Granger nedensellik analizinin devamında Johansen Eşbütünleşme Analizi uygulayarak enflasyon ve faiz arasındaki nedenselliği araştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre enflasyon oranından faiz oranına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunurken, faiz oranından enflasyon oranına doğru bir nedenselliğin olmadığı sonucu elde edilmiştir.

(Akbaş, ve Şentürk, 2014), ise çalışmalarında ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve enflasyon oranı arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada serilerde meydana gelen kırılmaları tespit etmek amacıyla Zivot-Anderws yapısal kırılmalı birim kök testi kullanmış ve seriler arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. Çalışma neticesinde büyüme ve enflasyon oranı ile işsizlik oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

(Gül ve Ekinci, 2006), Türkiye’de nominal döviz kurları ile enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisini 1984-2003 dönemi için incelemişlerdir. Elde ettikleri sonuçlar nominal döviz kurları ile enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu, Ancak, döviz kuru ile enflasyon arasında bulunan nedensellik ilişkisi, döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü bir ilişki biçiminde gerçekleşmiştir.

(Korkmaz, 2017), çalışmasında Türkiye’de enflasyon oranını etkileyen faktörleri kısa ve uzun dönem olarak incelemiştir. Elde ettiği sonuçlara göre, kısa dönemde faiz oranı ile enflasyon arasında pozitif bir ilişkinin var olduğunu fakat bu etkinin rakamsal olarak düşük olması nedeniyle vadeli mevduatların enflasyon üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durumun 2000’li yılların başında kaynaklanan kriz neticesinde alınan tedbirlerden kaynaklanabileceğini belirtmiştir. Çalışmada hasıla ile enflasyon arasındaki ilişki hem tüketici fiyatları için hem de üretici fiyatları için incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre; hasıla artışının tüketici fiyatları üzerinde negatif, üretici fiyatları üzerinde ise pozitif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

(Işık, N, Acar, M, 2006) çalışmasında ise, Türkiye ekonomisi için enflasyon, döviz kuru, milli gelir, para arzı ve faiz oranı değişkenleri arasındaki ilişkileri 1987-2002 dönemi için incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre; enflasyonu en çok etkileyen değişkenler sırasıyla döviz kuru ve faiz oranı olarak bulunmuştur. Enflasyon ile mücadelede faiz oranının döviz kuruna göre daha etkili olabileceğini sonucuna ulaşmışlardır.

(Cesur, 2006), yaptığı çalışmada, 1994-2004 yıllarını kapsayan çalışmada M1, M2, M2Y ve M3 para arzlarının Tüfe ve Tefe enflasyonu etkileme derecelerini araştırmıştır. Para arzı artışlarının tüketici fiyatlarını daha fazla etkilediğini özellikle M2Y para arzının enflasyon üzerinde daha etkili olduğunu tespit etmiştir. Çalışma neticesinde parasal genişlemenin olduğu ekonomilerde enflasyonun olduğu sonucuna varmışlardır.

(Akgül ve Özdemir, 2012), yaptıkları çalışmalarında 2003-2009 dönemini kapsayan çalışmasında ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada enflasyon için aylık %1,261 olarak belirlenen eşik değer dikkate alınmıştır. Çalışma sonucunda enflasyonun eşik değerinin altında olduğu durumda enflasyonun ekonomik büyümeye pozitif ve anlamlı etkide bulunduğu, üstünde olduğu durumda ise negatif ve anlamlı olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca dönem içinde ABD’de gerçekleşen ekonomik krizin eşik değeri yükselmesine ve %1,327 çıktığı sonucuna ulaşmışlardır.

(Işık, Acar ve Işık, 2004), çalışmalarında 1982:Q1 – 2003Q4 döneminde enflasyon ve döviz kuru arasındaki eşbütünleşme ilişkisini test etmişlerdir. Yaptıkları çalışmada elde edilen sonuca göre enflasyon ve döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki ortaya çıkmıştır.

(İşcan ve Kaygısız, 2019) döviz kuru, enflasyon ve faiz oranı arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Döviz kurundaki bir artışın enflasyon ve faiz oranını negatif etkilediğini, enflasyondaki değişime de faiz oranının pozitif tepki verdiği sonucuna ulaşmışlardır.

(Değer vd. 2016), çalışmalarında 2003:Q1 – 2015:Q2 dönemleri arasında enflasyon ile faiz oranı arasındaki nedensellik ilişkisini eşbütünleşme analizi uygulayarak incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre enflasyondan faiz oranına göre bir nedensellik ilişkisi olduğu fakat faiz oranından enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığı ortaya çıkmıştır.

(Torun ve Karanfil, 2016) ise çalışmalarında 1980-2013 yılları arasında enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testi ve varyans ayrıştırması yöntemiyle incelemiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre; faiz oranından enflasyon oranına doğru nedensellik bulunmuştur.

(Mucuk ve Evren 2019), yaptıkları çalışmada Türkiye ekonomisi için 1980-2013 yılları arasında enflasyon ve faiz arasındaki ilişkiyi zaman serisiyle araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre faiz ve enflasyon değişkenleri uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Etki-tepki fonksiyonları ise enflasyondaki artışın faiz oranlarını artırdığını, faizlerdeki artışın ise enflasyonu düşürdüğünü göstermiştir.

(Tunalı ve Erönel, 2016), çalışmalarında 2003:Q1 – 2014Q2 dönemi için Türkiye’de enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkide Fisher etkisinin geçerliliğini test etmişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre; Türkiye ‘de enflasyon ve faiz arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı çalışmada enflasyon ve faiz arasındaki ilişki kısa dönem içinde test edilmiş ve enflasyon ve faiz arasında kısa dönemde bir ilişki tespit edilmemiştir.

Enflasyon ile net ihracat arasındaki ilişki çoğunlukla dış ticaret kavramı çözülmeye çalışılmıştır. Dış ticaretin enflasyon üzerindeki yapılan çalışmalarda; (Şahin 2018)’de 2005-2018 yılları arasında Türkiye’de dış ticaret ve enflasyon arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin test edilmesi için Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Elde edilen sonuca göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkiye rastlanmamıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine analizi ise Bootstrap Kayan pencereler nedensellik testi ile bakılmış ve değişkenler arasında farklı aylarda nedensellik ilişkisi görülmüştür.

(Kızılgöl ve İpek, 2015), çalışmalarında Türkiye’de enflasyon ve ticaret açıklığı arasındaki ilişkiyi 1992:1-2013:3 dönemi için ARDL ve sınır testi kullanarak incelemiştir. Elde ettikleri sonuçlar göre dış ticaret açıklığı ve enflasyon değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi mevcuttur ve dış ticaret açıklığı hem uzun dönemde hem de kısa dönemde enflasyonu pozitif yönde etkilemektedir.

Enflasyon çeşitli dönemlerde Dünyadaki diğer ülkeler içinde problem olmuştur. Bu sebepten enflasyon konusu yabancı literatürde de önemli bir yere sahiptir. Örneğin, (Fisher,1993), makalesinde enflasyonun büyüme üzerindeki genel etkilerinin olumsuz olduğunu ve etkilerin özellikle enflasyon oranı yüksek olduğunda belirgin olduğunu öne sürmektedir.

(Barro, 1994)çalışmasında enflasyon oranının belli bir seviyenin altında (Barro'ya göre %20) olduğu durumlarda enflasyon ile gelirler arasındaki bağlantının belirgin olmadığını, fakat belli bir seviyenin üzerine çıktığında ise enflasyon oranındaki %10'luk artışın Büyümede %0,2 ile %0,3 arasında azalttığını bulmuştur.

Enflasyon ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar çoğunlukla döviz kuru geçirgenliği üzerine odaklanmaktadır. Örneğin, (Pham, vd 2020) yaptıkları çalışmada ASEAN-5 ülkelerinde (Singapur, Filipinler, Endonezya, Malezya ve Tayland) döviz kuru geçirgenliğini 2000 ile 2019 dönemi için, Doğrusal Olmayan Otoresgresif Dağıtılmış Gecikme (N-ARDL) yöntemini kullanarak araştırmışlardır. ASEAN-5 ülkelerinden Filipinler, Endonezya ve Tayland enflasyon hedeflemesini uygularken Singapur ve Malezya enflasyon hedeflemesi uygulamamışlardır. Yapılan analizler sonucunda pozitif döviz kuru şoklarının enflasyona artış yönünde katkı sağladığını, negatif döviz şoklarının ise azalış yönünde etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca Singapur, Filipinler ve Endonezya da asimetrik etkilerin net bir şekilde ortaya çıktığını tespit etmişlerdir.

(Deka ve Dube, 2021), 1990-2019 dönemi için Meksika'da enflasyon döviz kuru ve yenilenebilir enerji kullanımı arasındaki ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımı ile incelemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde enflasyon ile döviz kuru arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

(Shambaugh, 2008), İçinde Almanya, ABD, Birleşik Krallık ve Japonya'nın da olduğu 16 ülkenin olduğu çalışmasında 1973 ile 1999 yıllarını kapsayan çalışmasında panel var yöntemi kullanmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre ekonomiye gelen tüm nominal şoklar diğer nominal değişkenleri aynı yönde etkilemektedir. Dış şoklar özellikle ithal mal fiyatlarını arttırırken Tüfe de önemli bir etki görülmemiştir. Bu durumun tüketici fiyatlarındaki yapışkanlıktan kaynaklandığı düşünülmektedir.

(Taylor, 2000)'deki çalışmasında ise birçok ülkede görülen düşük enflasyonun, firmaların geçişkenlik ve fiyatlama gücünü azaltmış olabileceğini belirtmiştir. Maliyetlerdeki artışın döviz kurunun değer kaybetmesi nedeniyle ithalattan kaynaklanmış olabileceği sonucuna elde etmiştir.

Enflasyon ve faiz oranı arasındaki ilişkiyle ilgili olarak öne çıkan görüş Fisher hipotezidir. Fisher hipotezine göre; nominal faiz oranları ile beklenen enflasyonun reel faizleri etkilerken birlikte hareket ederler. Teoriye göre enflasyonda meydana gelen artış, nominal faiz oranlarını da arttırmakta fakat reel faiz oranları uzun dönemde bu artıştan etkilenmemektedir. (Tunalı ve Erönel, 2016:1417) Daha sonrasında da enflasyon ve faiz ilişkisi ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda, enflasyon ve faiz arasında güçlü ilişkiler bulunmuştur. Bunlardan bazıları;

(Kose, Emirmahmutoglu ve Aksoy, 2012), çalışmalarında 2002-2009 yılları arasında Türkiye ekonomisi için nominal faiz oranları ile beklenen enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen verileri göre, kısa vadeli faiz oranı ile beklenen enflasyon oranı arasında uzun vadeli eşbütünleşme ilişki bulmuşlardır. Ayrıca zayıf dışsallık testi uygulanmış ve zayıf dışsallığın beklenen enflasyon için kabul edildiğini, ancak nominal kısa vadeli faiz oranları için reddedildiğini tespit edilmiştir. Bu sonuçların, kısa vadeli faiz oranlarının, beklenen enflasyona göre Para Politikası Kurulu tarafından belirlendiğini gösterdiği açıklanmıştır.

(Değer, O, B., Doğan, Ö., 2016), Türkiye için yaptıkları çalışmalarında 2003-2015 yılları arasındaki verileri kullanarak Johansen Eşbütünleşme Analizi uygulanarak enflasyon ve faiz oranı arasındaki nedensellik ilişkisi açıklanmaya çalışılmışlardır. Elde edilen sonuçlarına göre enflasyondan faiz oranına doğru bir nedensellik ilişkisi varken, faiz oranından enflasyon oranına doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

(Anari ve Kolari, 2016), çalışmalarında ABD ekonomisine ait 1968-2015 yılı verilerini kullanarak ekonomideki Fisher etkisi ve Wicksell etkisini incelemiştir. Fisher etkisi, nominal faiz oranları ile beklenen enflasyon oranları arasında pozitif bire bir ilişki olduğunu ve nedenselliğin enflasyon oranlarından faiz oranlarına doğru olduğunu kabul ederken, Wicksel etkisi ise faiz oranlarından enflasyon oranlarına uzanan nedensellik ile reel faiz oranları ile enflasyon oranları arasında negatif bir ilişki olduğunu varsaymaktadır. Çalışma sonucu elde edilen verilere göre ekonomide hem Fisher etkisinin hem de Wicksel etkisinin var olduğu sonucuna varılmıştır.

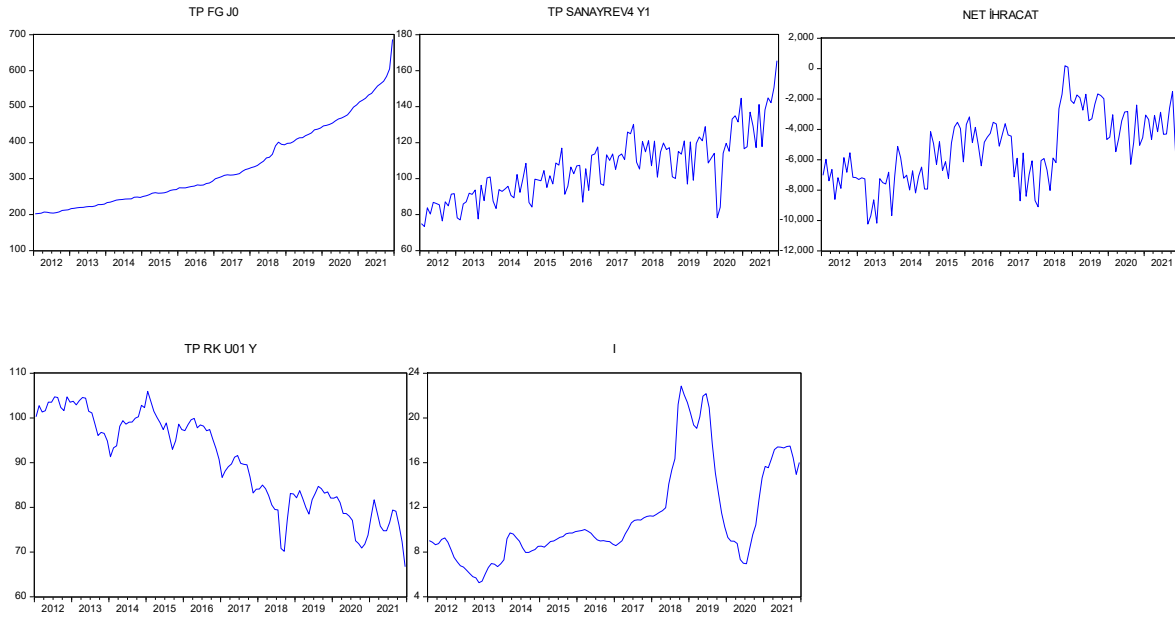
(Mishkin,1992)'de, Fisher etkisinin (faiz oranları ve enflasyon arasındaki yüksek korelasyonun sadece belirli bir dönemde meydana geldiğini söylemiştir. Mishkin'e göre beklenen enflasyondaki bir değişikliğin faiz oranlarındaki bir değişiklik ile ilişkili olduğu Fisher etkisi için yeterli kanıtın olmadığını fakat enflasyon ve faiz oranlarının ortak bir stokastik eğilime sahip olduğu uzun vadeli Fisher etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

(Booth ve Ciner, 2001), yılından Euro bölgesi üzerine yaptıkları çalışmada Euro ile enflasyon oranının uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu bulmuştur. Ayrıca piyasada bulunan rasyonel ajanların fiyatları belirlerken enflasyon tahminlerini ve nominal faiz oranlarını dikkate aldığı sonucuna ulaşmıştır.

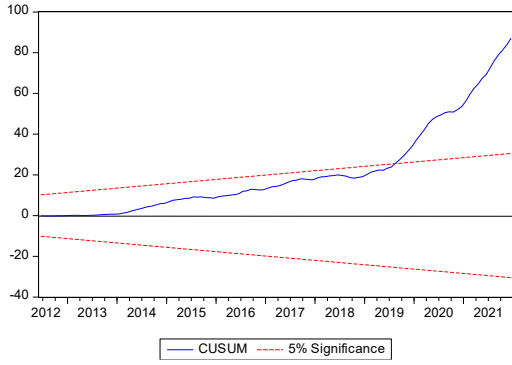
3.Data ve Metodoloji

Bu çalışmada, Reel efektif döviz kuru (Exc), Net ihracat (xm), Sanayi üretim endeksi (y), Tüketici fiyat endeksi (p) ve Kısa vadeli faiz oranı (i)'nin 2012 yılının ilk ayı ile 2021 yılının 12 ayı arasındaki dönemdeki aylık veriler kullanılmıştır. Kullanılan veriler TCMB bünyesinde bulunan EVDS sisteminden alınmıştır. Analizlerde kullanılan aylık verilerden sanayi, ihracat ve döviz kuru verileri mevsimsellik içermesinden dolayı kukla değişkenle analiz katılmıştır. Kukla değişkenin analize katılmasının diğer bir nedeni ise inceleme dönemimiz içinde bulunan 2019 yılı Ağustos ayından başlayan ve dönem sonuna kadar devam eden yapısal kırılmadır. Çalışmada ilk olarak birim kök araştırması yapılmış, daha sonra Toda-Yamamoto yöntemi ile Granger Nedensellik yapılmıştır.

Tablo 6: Mevsimsellik Test Sonuçları

Tablo 7: Cusum test sonuçları

3.1 Birim Kök Testleri

Bir serinin uzun dönemdeki özelliği, bir önceki dönemde değişkenin sahip olduğu değer bu dönemi ne şekilde etkilediğinin saptanmasıyla açığa çıkartılabilecektir. Bu sebeple serinin nasıl bir süreçten geldiğinin anlaşılması için serinin her dönemdeki değerinin daha önceki dönemlerdeki değeriyle regresyonunun bulunması gerekir. Bu sayede serinin durağan olup olmadığı anlaşılabilir. Değişkenler arasında elde edilen ilişkinin anlamlı olabilmesi için analize konu olan serilerin durağanlık özelliğinin olması gerekir. Serilerin durağanlığının test edilmesi için en çok kullanılan yöntemlerden birisi Dickey-Fuller veya diğer bir adıyla Augmented Dickey Birim Kök Testidir.

3.2 Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik testine göre; Rastsal bir X değişkeninin geçmişi, diğer bir rastsal Y değişkeninin geleceğine ilişkin daha iyi bir tahmin imkanı sağlıyorsa, X değişkeni Y değişkeninin Granger nedenidir biçiminde tanımlanmaktadır. Aralarında bir ilişki olup olmadığı sorgulanan değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını ortaya koymak ve ilişkinin varlığı durumunda da söz konusu ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla aşağıda yer alan eşitlikle test edilir (Yenilmez ve Erdem, 2018:86)

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \alpha_i Y_{t-i} + \mu_{1t}$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \sigma_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \theta_i Y_{t-i} + \mu_{2t}$$

Eşitlikte yer alan λ_i , α_i , σ_i , θ_i gecikme katsayılarını, μ_{1t} , μ_{2t} korelasyonsuz beyaz süreçleri m ise değişkenler için ortak gecikme derecesini göstermektedir.

Granger nedensellik testinin Granger (1988) tarafından geliştirilmesiyle durağan olmayan seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin analizi de mümkün olmaktadır. Durağan olmayan serilerin analizi için serilerin aynı dereceden bütünlük olması ve seriler arasında eşbütünlük ilişkisinin olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, Toda-Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen yöntemle serilerin aynı dereceden bütünlük olma şartı aranmazken aynı zamanda bu seriler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığına da ihtiyaç duyulmamaktadır. Fakat maksimum bütünlük derecesinin elde edilebilmesi için Birim kök testinin yapılması gerekir. Toda-Yamamoto testi VAR modeline dayanmaktadır. VAR modelinin optimal gecikme uzunluğu (k) ve serilerin en büyük durağanlık derecesi (dmax) belirlendikten sonra (k+dmax) boyutunda VAR modeli tahmin edilir ve model aşağıdaki gibi tanımlanır (Yenilmez ve Erdem, 2018:87).

$$Y_t = \varpi + \sum_{i=1}^k \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d \max} \delta_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d \max} \theta_{1i} Y_{t-i} + \varepsilon_{1t}$$

$$Y_t = \vartheta + \sum_{i=1}^k \alpha_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} X_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d \max} \delta_{2i} X_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d \max} \theta_{2i} Y_{t-i} + \varepsilon_{2t}$$

3.3 Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Tablo 8: Gecikme uzunlukları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2718.837	NA	9.16e+14	48.63995	48.76131	48.68919
1	-2125.042	1123.969	3.55e+10	38.48290	39.21107	38.77834
2	-2049.585	136.0927*	1.45e+10*	37.58188*	38.91685*	38.12352*
3	-2029.488	34.45251	1.59e+10	37.66943	39.61121	38.45727
4	-2006.578	37.22881	1.67e+10	37.70675	40.25534	38.74079
5	-1991.920	22.50948	2.05e+10	37.89144	41.04684	39.17168
6	-1974.051	25.84759	2.41e+10	38.01876	41.78097	39.54521
7	-1954.177	26.97065	2.75e+10	38.11031	42.47933	39.88296
8	-1930.369	30.18598	2.99e+10	38.13158	43.10741	40.15043

Tablo 9: Birim kök testleri

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

	Düzyey	1. Fark	2.Fark
p	0,99* 2,09**	0,99* 1,30	0,00* 5,30**
i	0,25* -2,07**	0,00* -5,06**	
Exc	0,80* -0,82**	0,00* -7,68	
xm	0,0015* -4,09**		
y	0,98* 0,52**	0,0011* -4,19**	

P=*, t-stat=**

Birim kökler incelendiğinde değişkenlerin durağanlık dereceleri sırasıyla $p= I(2)$, $i= I(1)$, $Exc= I(1)$, $xm= I(0)$ ve $y= I(1)$ olarak bulunmuştur. Bu durumda $dmax= 2$ alınması uygundur. Gecikme uzunluğu $k=2$ olduğuna göre “4” gecikmeli todo yamamoto testi yapılabilir.

Tablo 10: Todo-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	Wald Value	P değeri	Nedensellik
Fiyatlardan → Sanayiye	40.41182	0.0000	Kabul
Sanayiden → Fiyatlara	2.071720	0.7226	Ret
Fiyatlardan → Net ihracata	2.834914	0.5858	Ret
Net ihracat → Fiyatlara	9.709717	0.0456	Kabul
Fiyatlardan → Döviz Kuruna	25.78446	0.0000	Kabul
Döviz Kurundan → Fiyatlara	19.52017	0.0006	Kabul
Fiyatlardan → Faizlere	4.736190	0.3155	Ret
Faizlerden → Fiyatlara	21.13449	0.0003	Kabul

Toda Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre; fiyatlarla olan ilişkiler incelendiğinde sanayiden fiyatlara Granger nedensellik reddedilip, fiyatlardan sanayiye Granger nedensellik kabul edilir. Katsayılarında aynı yönde çıkması nedeniyle sanayideki değişmelerin fiyatları değiştirmedeği fakat fiyatlardaki artışın sanayi üretimini arttırdığı sonucuna varılır.

Fiyatlar ile net ihracat arasındaki nedensellikte ise fiyatlardan net ihracata Granger nedensellik reddedilirken, net ihracattan fiyatlara doğru Granger nedensellik kabul edilmiştir.

Fiyatlardaki değişiklikler net ihracatı değiştirmemekte fakat net ihracat artmasının fiyatları artırmaktadır.

Fiyatlar ile döviz kuru arasında çift taraflı Granger nedensellik bulunmuştur. Buna göre fiyatlar arttığında döviz birbirlerini artış yönünde etkilemektedir.

Fiyatlar ve faizler arasında fiyatlardan faiz oranına Granger nedenselliğe rastlanmazken, faizlerden fiyatlara Granger nedenselliğe rastlanmıştır. Fiyatlardaki değişimler faiz oranını etkilemezken, faizlerdeki değişiklikler fiyatları aynı yönde etkilemektedir.

SONUÇ

ABD’de 2008 yılında başlayan finansal krize müdahale etmek amacıyla başlatılan genişlemeci politikaların gelişmekte olan ülkelere etkileri enflasyon artışı yönünde olmuştur. Enflasyon yapısı gereği birçok sebepten kaynaklanabilir. Bu nedenlerinin tespiti edilmesi de uygulanacak politikalara yön verebilir. 2012-2021 yılları arasında enflasyonla; büyüme, net ihracat, döviz kuru ve kısa vadeli faiz oranları arasındaki nedensellik ilişkisini incelediğimiz çalışmamızın temel amacı da budur. Yaptığımız Todo Yamamoto nedensellik analizinin sonuçlarına göre Türkiye ekonomisinde sanayi üretiminin artmasının fiyatları aynı yönde arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun sanayi üretiminde kullanılan ithal girdi miktarının fazlalığından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu sonuç Akbaş ve Şentürk 2014, Korkmaz 2017’de elde edilen sonuçlar ile aynı yöndedir. Hem fiyatları etkileyen hem de fiyatlardan etkilenen diğer unsur ise döviz kurudur. Bu sonuç da Işık ve Acar 2006 çalışması ile paralellik gösterirken İşcan ve Kaygusuz 2019’da elde edilen sonuçlara zıt yöndedir. Fiyatları etkileyen bir diğer faktör ise faiz oranıdır. Elde edilen sonuçlar fiyatların faiz oranını hem etkilediği hem de etkilendiği yönündedir. Benzer sonuçlara Mishkin 1992, Işık ve Acar 2006, Tunalı ve Erönel 2016 ve Mucuk ve Evren 2019’da rastlanmıştır. Bu konuda yapılan bazı çalışmalarda ise Değer 2016 ve Torun ve Karanfil 2016 da olduğu gibi enflasyon ve faiz oranı arasında tek yönlü nedenselliğe rastlanmıştır. Enflasyon ve Net ihracat arasındaki ilişki dış ticaret üzerinden incelenmiş ve net ihracattan fiyatlara doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Bunun anlamı net ihracatın artmasının fiyatların artmasına neden olduğudur. Bu durum Kızılgöl ve İpek 2015 çalışması ile paralellik göstermektedir. Yapılan çalışmada, Türkiye’de enflasyonun tekbir nedenin olmadığı ve birçok değişkenden etkilendiği görülmüştür. Bu sebeple çalışmalara devam edilmesinin enflasyonla mücadeleye katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akbaş, Y. E. Şentürk, M. (2014). İşsizlik - enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki

- karşılıklı ilişkinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Journal of Yaşar University*, 9(34), ss.5820–5832.
- Akgül, I. ve Özdemir, S. (2012). Enflasyon eşiği ve ekonomik büyümeye etkisi. *İktisat İşletme ve Finans*, 27(313), ss.84–106.
- Anari, A. ve Koları, J. (2016). Dynamics of interest and inflation rates. *Journal of Empirical Finance*, 39(October), ss. 129–144.
- Barro, R. (1994). Inflation and growth. *Journal of Macroeconomics*, 16(2), ss.261–270.
- Bölükbaş, M. (2018). Para ve Maliye Politikalarının Enflasyon Üzerindeki Etkisi : BRIC Ülkeleri ve Türkiye İçin Bir Bootstrap Panel Granger Nedensellik Analizi *, *105(July)*, ss.47–62.
- Booth, G. G. ve Ciner, C. (2001). The relationship between nominal interest rates and inflation: International evidence. *Journal of Multinational Financial Management*, 11(3), ss.269–280.
- Çatalbaş, G. K. (2007). Türkiye’de Para Arzı İle Enflasyon Arındaki İlişkinin Parametrik Olmayan Regresyon Analizi İle İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, ss.197–212.
- Cesur, F. (2006). PARA ARZI İLE ENFLASYON İLİŞKİSİ VE TÜRKİYE UYGULAMASI (1994-2004). *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, ss.85–104.
- DEĞER, O , B., Doğan, Ö., E. (2016). Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *Cankiri Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2016–1), ss.405–425.
- Deka, A. ve Dube, S. (2021). Analyzing the causal relationship between exchange rate, renewable energy and inflation of Mexico (1990–2019) with ARDL bounds test approach. *Renewable Energy Focus*, 37(June), ss.78–83.
- Fischer, S. (1993). The role of macroeconomic factors in growth. *Journal of monetary economics*, 32(3), ss.485-512.
- Gül, E. ve Ekinci, A. (2006). Türkiye ’ de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi : 1984 - 2003. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, ss. 91–105.
- İşcan, H. ve Durgun Kaygısız, A. (2019). Türkiye ’ de Döviz Kuru , Enflasyon ve Faiz Oranı İlişkisi : 2009 -2017 Uygulaması. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, ss.581–604.
- İşık, N, Acar, M. (2006). ENFLASYONLA MÜCADELEDE POLİTİKA ARACI SEÇİMİ : BDR VEKTÖR OTOREGRESYON (VAR) ANALİZİ. *Muğla Üniversitesi Sosyal*

- Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, ss.1–18.
- Işık, N., Acar, M. ve Işık, H. B. (2004). Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), ss.325–340.
- İslatince, H. (2016). Para Arzı ve Enflasyon İlişkisi : Türkiye İçin Nedensellik Analizi (1988-2016) * Money Supply and Inflation Relationship : A Causality Analysis for Turkey (1988-2016) Öz Teorik Yaklaşımlar Giriş. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), ss.43–56.
- Kızılgöl, A, Ö, ve İpek, E, (2015),Türkiye'de Enflasyon ile Ticaret Açıklığı Arasındaki İlişki, Anadolu üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(4),ss.43-54
- Korkmaz, Ö. (2017). Enflasyon Oranını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), ss.109–142.
- Kose, N., Emirmahmutoglu, F. ve Aksoy, S. (2012). The interest rate-inflation relationship under an inflation targeting regime: The case of Turkey. *Journal of Asian Economics*, 23(4), ss.476–485.
- Mishkin, F. S. (1992). Is the Fisher effect for real?: A reexamination of the relationship between inflation and interest rates. *Journal of Monetary economics*, 30(2), ss.195-215.
- Mucuk, Mehmet Evren, S. (2019). Faiz ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi : Türkiye Örneği (1980-2018). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42:1, ss.180–187.
- Oruc, E. (2020). Türkiye ' de Para Arz ı Enflasyon ve Faiz Oran ı İ li ş kisi. Acedemia (Ed.), (ss. 565–576). İstanbul: 3 rd International Management and Social Sciences Conference November 2-4, 2019 İstanbul / Turkey.
- Pham, T. A. T., Nguyen, T. T., Nasir, M. A. ve Duc Huynh, T. L. (2020). Exchange rate pass-through: A comparative analysis of inflation targeting & non-targeting ASEAN-5 countries. *Quarterly Review of Economics and Finance*, ss.1–10.
- Şahin,D (2018), Türkiye'de Dış Ticaret ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi, Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9/1 ss.125-145
- Şahinoğlu, T., Özden, K., Başar, S. ve Aksu, H. (2010). Türkiye'de Enflasyonun Oluşumu: ARDL Yaklaşımı. *Sosyoekonomi*, 1, ss.27–46.
- Shambaugh, J. (2008). A new look at pass-through. *Journal of International Money and Finance*, 27(4), ss.560–591.

- Taylor, J. B. (2000). Low inflation, pass-through, and the pricing power of firms. *European Economic Review*, 44, ss.1389–1408.
- Torun, M. ve Karanfil, M. (2016). 1980-2013 Dönemi Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişki. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14, ss.473–490.
<http://www.tcmb.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Tunalı, H. ve Erönel, Y. Y. (2016). Enflasyon Ve Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye’de Fisher Etkisinin Geçerliliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), ss.1415–1431.
- Yenilmez, F. ve Erdem, M. S. (2018). Türkiye ve Avrupa Birliği ’nde Ekonomik Büyüme ile Enerji Tüketimi Arasındaki İlişki : Toda -Yamamoto Nedensellik Testi, 19(1), ss.71–95.

TÜRKİYE OTOMOTİV SANAYİNDE PİYASA YAPISI VE YOĞUNLAŞMA

Rüştü Yayar* **Fatma Canlı****

1. PİYASA YAPISI

Alışverişe konu mal ve hizmetlerin mübadelesinin yapıldığı her yer piyasa olarak ifade edilir. Piyasa alıcı ve satıcılardan oluşur. Benzeri mal ya da hizmetleri üretip satan firma topluluğu endüstri veya sektör olarak adlandırılır. Piyasa yapısı ise her bir firmanın faaliyet gösterdiği genel ortamı ifade eder. İktisat yazınında çok farklı şekilde piyasalar söz konusudur.

Piyasa yapısı belirlenirken genel olarak, alıcı-satıcı sayısı, malların homojen olup olmadığı, piyasaya giriş-çıkış serbestisi ve alıcılar-satıcılar arasında asimetrik bilgini olup olmadığı gibi unsurlar dikkate alınmaktadır. Ayrıca piyasa yapısı, firmaların yoğunlaşma derecesi ve firmalar arası rekabet açısından da incelenmektedir ve firmaların satış fiyatını belirleyebilme yetkinliğini ifade eden piyasa gücü ile de yakından ilişkilidir. Piyasa yapısının belirlenmesi hem alıcı ve hem de satıcılar için son derece önemlidir. Piyasa yoğunluğunun belirlenmesi ise piyasa çeşidinin saptanması açısından önemlidir (İldırar ve Kırıl, 2018:2).

Günümüzde firmalar tam rekabetçi yapıdan uzaklaşıp eksik rekabet piyasalarının (monopol, monopolcü rekabet, oligopol piyasaları) oluşmasına neden olmaktadır. Eksik rekabet piyasalarının oluşma amacı; firmaların piyasa paylarını arttırmak, maliyetlerini düşürmek, gelirlerini ve dolayısıyla karlarını arttırmaktır. Bunu için firmalar, ürün farklılaşması, ölçek ekonomileri, firmalar arası anlaşmalar, çeşitli pazarlama teknikleri uygulamaktadırlar (Polat, 2007; Kaynak ve Ari, 2011).

İktisat teorisinde piyasalarda tam rekabet şartları var ise, toplumun en çok istediği mal ve hizmetler firmalar tarafından en düşük maliyetle üretilerek kaynaklar en etkin şekilde

* Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, rustu.yayar@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6758-4715

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, fatmacanli60@gmail.com

kullanılmaktadır. Bu nedenle firmalar da normal kar elde ettikleri için tüketiciler minimum fiyattan istedikleri mal ve hizmetleri satın alabilmektedirler. Bu nedenle tam rekabet piyasası, en etkin piyasa yapısı olarak kabul edilmektedir. Buna karşın tam rekabetten uzaklaşan piyasalarda fiyatlar yüksek gerçekleşmekte ve kaynak dağılımında etkinlik bozulmaktadır Bu durumdan tüketiciler olumsuz etkilenmektedir (Akan, 2002: 92; Kaynak ve Ari, 2011:1).

Piyasa yapısı analiz edilirken amaç, bu analize dahil olan sektörlerin hangi piyasa türlerinin özelliklerini taşıdığını tespit etmektir. Bu çalışmada otomotiv sektörü piyasa yapısının analizi yer almaktadır. Konuyla ilgili daha önce benzeri çalışmalar yapılmış olmasına rağmen konunun önemi nedeniyle her sektörde bu tür analizlerin zaman zaman güncellenmesi bilimsel gelişmeye katkı sağlayacaktır. Otomotiv sektörü Türkiye için hale önemli ve güçlü bir sektör konumundadır. Bu yüzden otomotiv sektörünün piyasa yapısının analizi bu çalışmanın konusu olmuştur. 2012-2021 yılları arası Türkiye’de motorlu kara taşıtları satışları yapan firmaların net satışları verileri üzerinden piyasa yoğunlaşma endeksleri incelenmiştir. N-Firma Yoğunlaşma Endeksi, Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI), Hannah Kay Endeksi, Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı, Entropi Endeksi ve Nispi Entropi Endeksi Rosenbluth - Hall-Tideman Endeksi ve Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi (Horvath Endeksi) literatürde yer almaktadır. Otomotiv sektöründe yoğunlaşmayı tespit etmek amacıyla N-Firma Yoğunlaşma Endeksi, Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI), Rosenbluth-Hall-Tideman Endeksi ve Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi ile ilgili kısaca teorik bilgiler sunulduktan sonra ilgili sektöre ilişkin endeks değerleri hesaplanarak sonuçlar yorumlanmıştır.

2. PİYASA YOĞUNLAŞMA ENDEKSLERİ

Piyasa yoğunlaşması, bir piyasanın belirli sayıda firma tarafından kontrol edilebilme durumudur. Piyasa türünü belirlemek amacıyla literatürde çeşitli yoğunlaşma ölçüm endeksleri geliştirilmiştir. Bu amaçla geliştirilen yoğunlaşma endeksleri aynı zamanda piyasa yapısına bağlı olarak ortaya çıkan rekabetçi davranışları değerlendirmek amacıyla da kullanılmaktadır. Bu endeksler şirket birleşmelerinden kaynaklanan haksız rekabetin değerlendirmesinde de politika uygulayıcılara da önemli bir gösterge olma özelliği taşımaktadır (İldırar ve Kırıl, 2011:2).

Başka bir tanımlamayla piyasa yoğunlaşması belirli bir sayıda firmanın piyasada bulunan nihai üretimi kontrol altına alabilecek kadar büyüklük elde etmesine denir. Bunun tespit edilebilmesi için firmalara ait bazı değişkenler kullanılmaktadır. Bunlardan biri firmaların pazar payları

diğeri ise firma sayısıdır (Saridoğan, 2021). Piyasa yoğunlaşmasının tespitinde üretim, istihdam, sabit değişkenler veyahut istihdam gibi başka değişkenler de kullanılabilir (Hazar, Sunal ve Babuşçu, 2017). Bu çalışmada yararlanılan piyasa yoğunlaşma endeksleri hakkında aşağıda kısaca bilgi verilmiştir.

2.1. N-Firma Yoğunlaşma Oranı (CR_n)

Yoğunlaşma oranları arasında en çok kullanılan endekstir. İlk dört firmanın pazar paylarının toplanmasıyla bulunur. En büyük firmaların pazar payları toplamı ile CR endeksi aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$CR_n = \sum_{i=1}^n (S_i)$$

Denklemdaki S_i firmaların piyasa paylarını göstermektedir. N sayısı ise, konu ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalara istinaden geleneksel olarak 4 ya da 8 olarak alınmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken, n sayısının (firmaların nispi büyüklüklerine göre) 4 ya da 8 alınması farklı sonuçlar verebilmektedir. CR_n en çok kullanılan analiz metodlarından biri olsa da piyasanın tamamı yerine n sayıdaki firmayı dikkate alarak uygulandığından hassas sonuçlar vermeyecektir (Önder, 2016: 17; İğdeli ve Bakırtaş, 2019).

Türkiye İstatistik Kurumu sanayi ve hizmet sektöründeki yoğunlaşma oranlarını sektördeki ilk dört firmayı dikkate alarak hesaplamaktadır. $CR_4 < 30$ ise piyasada düşük derece yoğunlaşma, $30 \leq CR_4 < 50$ ise piyasada orta derece yoğunlaşma, $50 \leq CR_4 < 70$ ise piyasada yüksek derece yoğunlaşma, $CR_4 \geq 70$ ise piyasada çok yüksek derece yoğunlaşma olduğu anlaşılmaktadır. Literatürde CR₈ indeksinin kullanıldığı bazı araştırmalarda CR₄ indeksinin yorumlanmasında kullanılan %50 düzeyinin, CR₈ indeksinin yorumlanmasında %70'e karşılık geldiği belirtilmektedir (Yıldırım, vd., 2016: 41).

2.2. Herfindahl - Hirschman Endeksi (HHI)

Bu endeks piyasa yoğunlaşmalarının ölçümünde en çok başvurulan yöntemlerden biridir. N Firma Yoğunlaşma Oranından ayrılan noktası, piyasada faaliyet gösteren tüm firmaları

kapsamaktadır. Tröst karşıtı hareketleri izleme adına 1980'li yıllarda bile ABD'nin Adalet Bakanlığı'nın uygulamaya aldığı endeks yine HHI'dır. Bu endeks piyasada olan firmaların pazar paylarının karelerinin toplamı şeklinde açıklanabilmektedir. Matematiksel gösterimi ise aşağıdaki gibidir.

$$HHI = \sum_{i=1}^n (S_i)^2$$

Denklemden bulunan $(S_i)^2$ piyasadaki i'nci firmanın pazar payının karesinin göstergesidir. (Saridoğan, 2021). Bu endeks aynı olmayan pazar paylarına karşı oldukça duyarlıdır. HHI endeksi 'nin CR endeksine göre ayrılan ve üstün olduğu iki husus bulunmaktadır. İlki, bu endeks parametrelere oldukça duyarlıdır. İkincisi ise firmaların pazar payını piyasalarda daha net sergilemektedir.

Bir piyasa için hesaplanan HHI değeri 1.000 in altında ise yoğunlaşmamış piyasa, 1.000 ile 1.800 arasında olursa orta düzeyde yoğunlaşmış piyasa ve 1.800'ün üzerinde olursa yüksek düzeyde yoğunlaşmış piyasa olarak ifade edilir (Ünsal, 2010: 475).

2.3. Rosenbluth - Hall-Tideman Endeksi (RHTI)

Birbirine fazlası ile benzeyen piyasa yoğunlaşma endeksi olan Rosenbluth - Hall Tideman Endeksi, piyasalardaki firmaların mevcut sayılarının önemine değinmektedir. Bu benzerlikteki sebep önceden belirlenmiş herhangi bir piyasaya girişin, büyük oranda piyasada bulunan firmaların sayılarına bağlı olduğunu vurgulayan göstergeleri oluşturan ya da geliştiren teori kurucularıdır. Özetle, eğer bir piyasada küçük firmaların sayıca üstün olduğu varsayılır ise piyasa giriş kolay, büyük firmaların ise sayıca az olduğu varsayıldığında ise piyasaya girişin kolay olmadığı ortaya konulmuştur.

Bu endekste, sektördeki kuruluşların büyüklüklerinin yanı sıra, sektör içindeki sıralamaları da dikkate alınır. Lider kuruluş için $i=1$ 'dir. Endeks değeri 0 ile 1 arasında değer alır. Sektördeki yoğunlaşma azaldıkça endeks değeri 0'a yakınsar. Rekabet azaldıkça da endeks değeri 1'e yakınsar (Yayla, 2007).

Hall-Tideman Rosenbluth Endeksi endeksinin formülü ise aşağıdaki gibidir (Bikker ve Haaf 2002: 10):

$$RHTI = \frac{1}{(2 \sum_{i=1}^n iS_i - 1)}$$

S_i : i Firma piyasa payı

i: firma sırası; piyasadaki payı fazla olan firma için $i=1$, piyasadaki payı düşük olan firma için ise $i=n$ değerini almaktadır.

2.4. Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi (CCI)

Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi'nin diğer adı Horvath Endeksidir. Piyasada oluşan yoğunlaşmanın sorunlarına cevap olarak piyasadaki payların dağılımını hesaplama ihtiyacına karşılık bu endeks gündem olmuştur. Yapılan diğer endekslerin eksiliklerini giderme adına geliştirilen bu endeks aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Krstic, Radivojevic ve Stanistic 2016: 252; Aktaran: Ildıran ve Kıral, 2018: 11).

$$CCI = S_i \sum_{i=1}^n (S_i)^2 (1 + (1 - S_i))$$

S_i : n firma içerisinde piyasa payı en yüksek olan firma

Piyasa payı diğer firmalardan fazla çıkan firma, yine bu piyasada bulunan firmalarının piyasa paylarının karelerinin toplamı içerisinde kendini gösterir. Bu endeksin değeri çoğu endeks gibi 0-1 arası bir değer almaktadır. Çıkan değer eğer 0'a yaklaşıyorsa piyasaya Tam Rekabet, 1 olduğunda ise saf monopol özellikli piyasa olduğunu gösterir.

3. TÜRKİYE OTOMOTİV SEKTÖRÜ YOĞUNLAŞMA ANALİZLERİ

Analizlerde İSO500'de 2012-2022 yılları arası Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu arasına giren "Motorlu Kara Taşıtları" alanında faaliyet gösteren firmalara ait üretimden net satışlar kullanılmıştır. Herhangi bir yıla ilişkin net satış değeri elde edilemeyen firmalar için üretimden net satış değerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmış firmalardan bir önceki firmanın net satış değeri ile bir sonraki firmanın net satış değerinin aritmetik ortalaması alınarak hesaplanmıştır.

2022 yılı ilişkin Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu içinde yer alan motorlu kara taşıtları alanında faaliyet gösteren firmaların üretimden satış değerleri Türk Lirası ve yüzde olarak Tablo 1' de verilmiştir. Tablo incelendiğinde, üretimden net satışlar dikkate alındığında Ford Otomotiv Sanayi A.Ş. %23,13 pay ile ilk sırada yer alırken bunu %15,77 pay ile Toyota

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Otomotiv Sanayi Türkiye A.Ş., %11,76 pay ile Oyak-Renault Otomobil Fabrikaları A.Ş. ve %9,08 pay ile TOFAŞ Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.'nin izlediği görülmektedir. Net satışlar açısından değerlendirildiğinde 2021 yılı için sektörde yer alan ilk dört firmanın payının yaklaşık %60 oranında olduğu görülmektedir. Bu durum söz konusu piyasada yoğunlaşmanın olduğuna işaret etmektedir.

Bu bölümde Türkiye otomotiv sanayinde yıllar itibariyle yoğunlaşmanın olup olmadığı varsa hangi düzeyde olduğu çeşitli yoğunlaşma ölçüm teknikleriyle ölçülmüştür. Bu amaçla N firma yoğunlaşma oranı (CR₄ ve CR₈), Herfindahl - Hirschman Endeksi, Rosenbluth-Hall-Tideman-Endeksi ve Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi'nden yararlanılmıştır. Belirtilen endekslere göre yapılan analiz sonuçları aşağıda tablo ve şekiller yardımıyla sunulmaktadır.

Tablo 1: Motorlu Kara Taşıtı (MKT) Üretimi Yapan Firmalar (Türkiye, ISO500, 2022)

Sıra	Kuruluşlar	Üretimden Net Satış (TL)	Si
1	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	67.305.202.746	23,13
2	Toyota Otomotiv Sanayi Türkiye A.Ş.	46.152.742.040	15,77
3	Oyak-Renault Otomobil Fabrikaları A.Ş.	34.413.732.641	11,76
4	TOFAŞ Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	26.566.750.666	9,08
5	Hyundai Assan Otomotiv San. ve Tic. A.Ş.	21.412.219.022	7,32
6	Mercedes-Benz Türk A.Ş.	19.153.288.550	6,54
7	Bosch San. ve Tic. A.Ş.	7.950.086.789	2,72
8	Tırsan Treyler San. ve Tic. A.Ş.	3.661.283.233	1,25
9	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş.	3.480.191.356	1,19
10	Yazaki Otomotiv Yan San. ve Tic. A.Ş.	3.414.165.475	1,17
11	BMC Otomotiv San. ve Tic. A.Ş.	3.201.624.845	1,09
12	Autoliv Cankor Otomotiv Emniyet Sistem. San. ve Tic. A.Ş.	3.196.831.949	1,09
13	MAN Türkiye A.Ş.	3.146.595.193	1,08
14	Maxion İnci Jant Sanayi A.Ş.	2.887.785.996	0,99
15	Beyçelik Gestamp Otomotiv Sanayi A.Ş.	2.643.997.380	0,90
16	AYD Otomotiv Endüstri San. ve Tic. A.Ş.	2.486.585.615	0,85
17	Anadolu Isuzu Otomotiv San. ve Tic. A.Ş.	2.384.308.492	0,81
18	Hema Endüstri A.Ş.	2.212.670.504	0,76
19	CMS Jant ve Makina Sanayii A.Ş.	2.123.281.050	0,73
20	Honda Türkiye A.Ş.	2.118.253.366	0,72
21	Yarış Kabin San. ve Tic. A.Ş.	2.115.524.624	0,72
22	Aunde Teknik Tekstil San. ve Tic. A.Ş.	2.005.165.695	0,69
23	Toyota Boshoku Türkiye Otomotiv San. ve Tic. A.Ş.	1.870.826.808	0,64
24	Sampa Otomotiv San. ve Tic. A.Ş.	1.796.296.169	0,61
25	Teknorot Otomotiv Ürünleri San. ve Tic. A.Ş.	1.756.785.182	0,60
26	-	1.724.180.706	0,59
27	Assan Hanil Otomotiv San. ve Tic. A.Ş.	1.691.576.230	0,58
28	CMS Jant Sanayi A.Ş.	1.588.956.904	0,54
29	Jantsa Jant San. ve Tic. A.Ş.	1.529.763.045	0,52
30	Coşkunöz Metal Form Makina Endüstri ve Ticaret A.Ş.	1.475.372.610	0,50

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

31	Maxion Jantaş Jant San. ve Tic. A.Ş.	1.460.237.033	0,50
32	Temsa Skoda Sabancı Ulaşım Araçları A.Ş.	1.376.403.577	0,47
33	Kalibre Boru San. ve Tic. A.Ş.	1.373.917.716	0,47
34	Nursan Kablo Donanımları San. ve Tic. A.Ş.	1.373.521.892	0,47
35	Hitachi Astemo Turkey Otomotiv A.Ş.	1.291.964.708	0,44
36	Tirsan Kardan San. ve Tic. A.Ş.	1.290.286.303	0,44
37	Beyçelik Gestamp Şasi Otomotiv Sanayi A.Ş.	1.249.983.519	0,43
38	Farplas Otomotiv A.Ş.	1.227.706.904	0,42
39	Stackpole International Otomotiv Ürünleri Ltd. Şti.	1.175.755.751	0,40
40	Murat Ticaret Kablo Sanayi A.Ş.	1.162.906.448	0,40
41	Ege Endüstri ve Ticaret A.Ş.	1.156.459.811	0,40
42	Cevher Jant Sanayii A.Ş.	1.039.373.383	0,36
Toplam		292.644.561.926	100

Kaynak: ISO500, 2021.

3.1. Motorlu Kara Taşıtları Sektörü N Firma Yoğunlaşma Oranı (CR₄ ve CR₈) Analizi

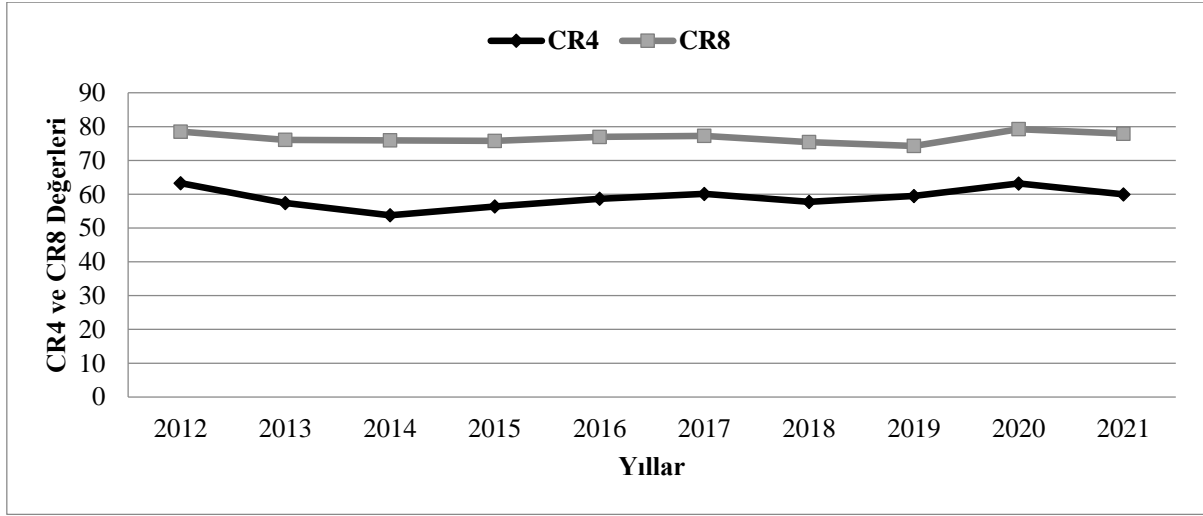
2012-2021 yılları arasında Türkiye motorlu kara taşıtları sektörü CR₄ ve CR₈ oran sonuçları Tablo 2 ve Şekil 1’de verilmiştir.

Tablo 2: Motorlu Kara Taşıtları Sektörü CR₄ ve CR₈ Kategorileri (2012-2021)

Yıllar	CR ₄	Kategori	CR ₈	Kategori	Firma sayısı
2012	63,263	Yüksek Yoğunlaşma	78,516	Çok Yüksek Yoğunlaşma	30
2013	57,394	Yüksek Yoğunlaşma	76,082	Çok Yüksek Yoğunlaşma	36
2014	53,782	Yüksek Yoğunlaşma	75,942	Çok Yüksek Yoğunlaşma	39
2015	56,391	Yüksek Yoğunlaşma	75,783	Çok Yüksek Yoğunlaşma	40
2016	58,658	Yüksek Yoğunlaşma	76,97	Çok Yüksek Yoğunlaşma	41
2017	60,104	Yüksek Yoğunlaşma	77,275	Çok Yüksek Yoğunlaşma	44
2018	57,731	Yüksek Yoğunlaşma	75,415	Çok Yüksek Yoğunlaşma	48
2019	59,473	Yüksek Yoğunlaşma	74,279	Çok Yüksek Yoğunlaşma	46
2020	63,182	Yüksek Yoğunlaşma	79,257	Çok Yüksek Yoğunlaşma	41
2021	59,950	Yüksek Yoğunlaşma	77,900	Çok Yüksek Yoğunlaşma	42
Ortalama	58,993	Yüksek Yoğunlaşma	76,742	Çok Yüksek Yoğunlaşma	40,7

Tablo 2 ve Şekil 1 birlikte incelendiğinde, yıllar içerisinde sektörde yer alan firma sayısı artmasına rağmen yoğunlaşma sonuçlarında önemli bir değişikliğin olmadığı söylenebilir. Son on yıl içerisinde ilk dört firma dikkate alınarak hesaplanan yoğunlaşma oranının yaklaşık %60 oranında olduğu ilk sekiz firma dikkate alınarak hesaplanan yoğunlaşma oranının ise yaklaşık %76 olduğu söylenebilir. Yıllar itibariyle sektörde dört firma yoğunlaşma oranına göre yüksek yoğunlaşma olduğu ve sekiz firma yoğunlaşma oranına göre ise yüksek düzeyde yoğunlaşmanın olduğu söylenebilir.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Şekil 1: Motorlu Kara Taşıtları Sektörü CR₄ ve CR₈ Değerleri (Türkiye, 2012-2021)

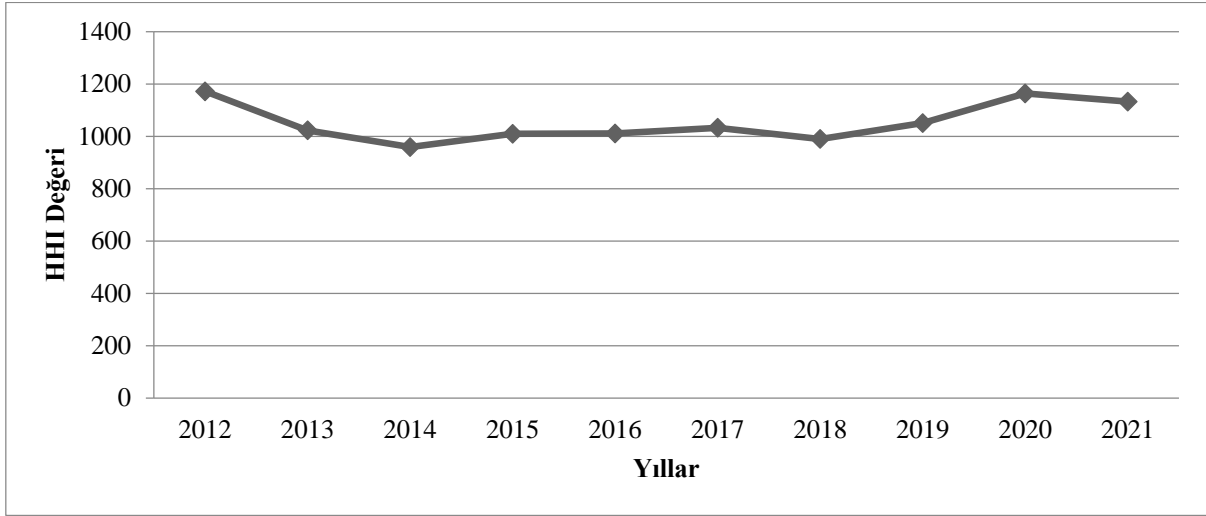
3.2. Motorlu Kara Taşıtları Sektörü Herfindahl - Hirschman Endeksi (HHI) Analizi

2012-2021 yılları arasında Türkiye motorlu kara taşıtları sektörü Herfindahl - Hirschman Endeksine sonuçları Tablo 3 ve Şekil 2’de görülmektedir.

Tablo 3 ve Şekil 2 birlikte değerlendirildiğinde, Herfindahl - Hirschman Endeksine göre son on yılda ortalama olarak piyasa yapısının ağırlıklı olarak orta düzeyde bir yoğunlaşma yapısına sahip olduğu söylenebilir. Özellikle 2013-2019 yılları arasında HHI değeri yaklaşık 1.000 olarak bulunmuştur. Bu değer orta düzeyde yoğunlaşmanın alt sınırını oluşturmaktadır. Özellikle 2012 den sonra sektörde yer alan firman sayısının artmasının piyasa yoğunlaşmasının kısmen azalmasında etkili olduğu düşünülmektedir. 2020 yılıyla beraber endeks değerinin yükseldiği ve dolayısıyla sektörde yoğunlaşmanın kısmen artış gösterdiği Şekil 2’den izlenmektedir.

Tablo 3: Motorlu Kara Taşıtları Sektörü HHI Kategorileri (Türkiye, 2012-2021)

Yıllar	HHI	Kategori	Firma Sayısı
2012	1.172,00	Orta Düzeyde Yoğunlaşma	30
2013	1.023,00	Orta Düzeyde Yoğunlaşma	36
2014	959,00	Düşük Düzeyde Yoğunlaşma	39
2015	1.010,00	Orta Düzeyde Yoğunlaşma	40
2016	1.011,00	Orta Düzeyde Yoğunlaşma	41
2017	1.033,00	Orta Düzeyde Yoğunlaşma	44
2018	990,00	Düşük Düzeyde Yoğunlaşma	48
2019	1.051,00	Orta Düzeyde Yoğunlaşma	46
2020	1.164,00	Orta Düzeyde Yoğunlaşma	41
2021	1.133,00	Orta Düzeyde Yoğunlaşma	42
Ortalama	1.054,60	Orta Düzeyde Yoğunlaşma	40,7

Şekil 2: Motorlu Kara Taşıtları Sektörü HHI Değerleri (Türkiye, 2012-2021)

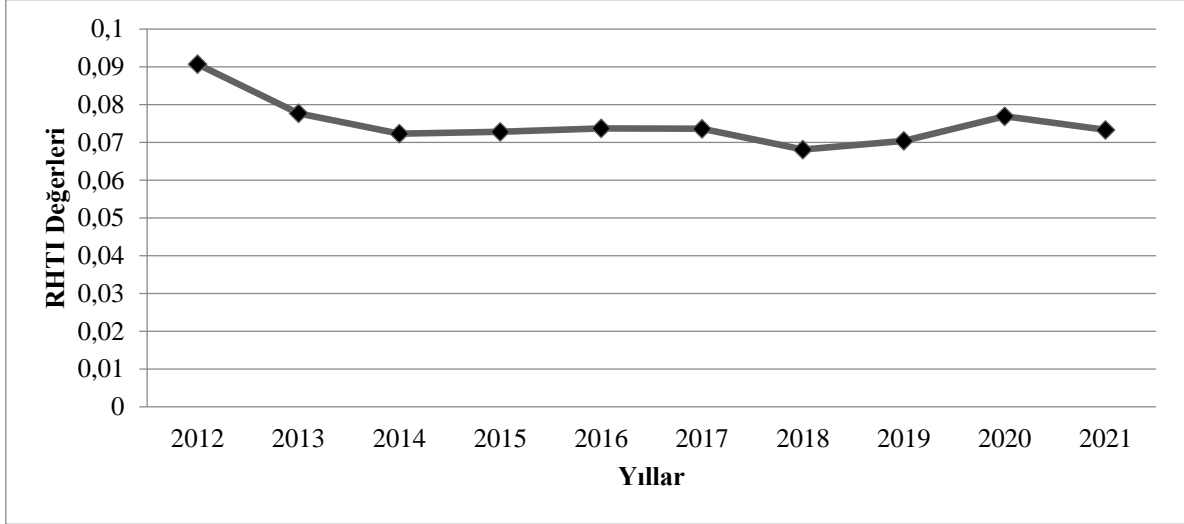
3.3. Motorlu Kara Taşıtları İmalatı Rosenbluth-Hall-Tideman- Endeksi (RHTI) Analizi
2012-2021 yılları arasında Türkiye motorlu kara taşıtları sektörü Rosenbluth-Hall-Tideman-Endeksi sonuçları Tablo 4 ve Şekil 3’de verilmiştir.

Tablo 4 ve Şekil 3 birlikte değerlendirildiğinde, Rosenbluth-Hall-Tideman- Endeksinin on yıllık ortalama değeri 0,075 olarak bulunmuş olup sifıra yakındır. Sektöre ilişkin hesaplanan endeks değerinin en yüksek olduğu (0,0907) 2012 olup en düşük olduğu yıl (0,0681) ise 2018 yılıdır. Sektöre katılan firma sayısı ile beraber endeks değerinin azaldığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle endeks değerinin yıllar itibariyle azalması sektörde yoğunlaşmanın kısmen azaldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. İncelenen dönemde yıllar itibariyle Motorlu Kara Taşıtları sektöründe yer alan firma sayısındaki artış piyasa yoğunlaşmasını azaltıcı yönde etki yaptığı söylenebilir.

Tablo 4: Motorlu Kara Taşıtları Sektörü RHTI Kategorileri (Türkiye, 2012-2021)

Yıllar	RHTI	Kategori	Firma Sayısı
2012	0,0907	9,07%	30
2013	0,0777	7,77%	36
2014	0,0723	7,23%	39
2015	0,0728	7,28%	40
2016	0,0737	7,37%	41
2017	0,0736	7,36%	44
2018	0,0681	6,81%	48
2019	0,0704	7,04%	46
2020	0,0769	7,69%	41
2021	0,0733	7,33%	42

Ortalama **0,0750** **7,50%** **40,70**

Şekil 3: Motorlu Kara Taşıtları Sektörü RHTI Değerleri (Türkiye, 2012-2021)

3.4. Motorlu Kara Taşıtları Sektörü Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi (CCI) Analizi

2012-2021 yılları arasında Türkiye motorlu kara taşıtları sektörü Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi (CCI) sonuçları Tablo 4 ve Şekil 3’de verilmiştir.

Tablo 5 ve Şekil 4 birlikte değerlendirildiğinde, Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksinin son on yıllık ortalama değeri 0,3237 olarak tespit edilmiştir. İncelenen dönem itibariyle CCI endeksi değerleri genellikle birbirlerine yakın çıkmıştır ve yıllara göre firma sayılarındaki artışlar endeks sonuçlarında önemli değişikliklere yol açmadığı görülmektedir. Kategori sonuçları %30-%35 arasında ve genel kabul seviyelerinin de altında kalan bir yoğunlaşmadan bahsedilebilir.

Tablo 5: Motorlu Kara Taşıtları Sektörü CCI Kategorileri (Türkiye, 2012-2021)

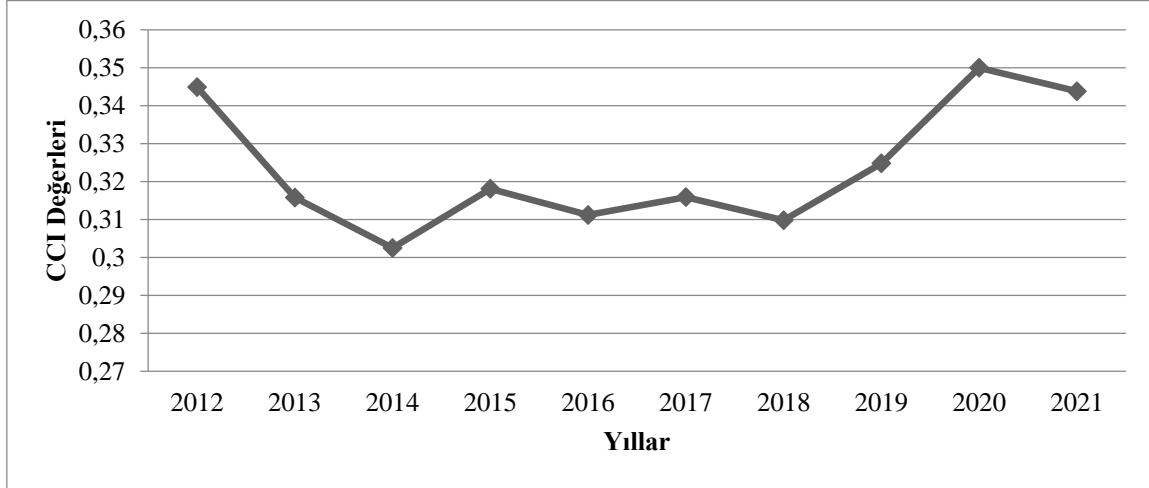
Yıllar	CCI	Kategori	Firma Sayısı
2012	0,3449	34,49%	30
2013	0,3158	31,58%	36
2014	0,3025	30,25%	39
2015	0,3181	31,81%	40
2016	0,3112	31,12%	41
2017	0,3159	31,59%	44
2018	0,3098	30,98%	48
2019	0,3248	32,48%	46
2020	0,3500	35,00%	41
2021	0,3438	34,38%	42

Ortalama

0,3237

32,37%

40,70

Şekil 4: Motorlu Kara Taşıtları Sektörü CCI Değerleri (Türkiye, 2012-2021)

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Otomotiv sanayi, sağladığı katma değer, yarattığı istihdam ve etkileşim içinde olduğu diğer sanayi dallarıyla, ülke ekonomilerindeki öncü sektörlerden biri olmuştur ve olmaya devam edecektir. Aynı zamanda, demir-çelik, lastik ve petro-kimya gibi sanayi kollarını da beslemekte ve teknolojik gelişmeye katkı vermektedir.

Türkiye’de otomotiv sektörü nispeten tüm sektörlerdeki payının artması ile beraber incelemeye değer bir konudur. Türkiye’de ISO500 de yer alan motorlu kara taşıtları üretimi yapan firmaların oluşturduğu piyasada yoğunlaşmanın ne durumda olduğu araştırmanın amacıdır. Bu çalışma 2012-2021 dönemini kapsamaktadır. Piyasa yoğunlaşmasının ölçümünde CRn, HHI, RHTI, CCI endekslerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucu elde edilen sonuçlar aşağıda kısaca özetlenmiştir.

CRn analizinde CR_4 ve CR_8 ölçütleri kullanılarak yoğunlaşma sonuçları elde edilirken son on yıllık dönemde sektörde CR_4 ’e göre yüksek yoğunlaşma ve CR_8 ’e göre de sektörde çok yüksek yoğunlaşma olduğu tespit edilmiştir. Herfindahl - Hirschman Endeksine göre sektörde son on yılda ortalama olarak piyasa yapısının ağırlıklı olarak orta düzeyde bir yoğunlaşma yapısına sahip olduğu tespit edilmiştir. Sektörde 2012 yılından sonra artan firma sayısı ile beraber

endeks değerinin düştüğü dolayısıyla sektörde yoğunlaşmanın kısmi olarak azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Rosenbluth-Hall-Tideman- Endeksinin on yıllık ortalama değeri 0,075 olarak bulunmuş olup sifira yakındır. Sektöre ilişkin hesaplanan endeks değerinin en yüksek olduğu (0,0907) 2012 olup en düşük olduğu yıl (0,0681) ise 2018 yılıdır. Sektöre katılan firma sayısı ile beraber endeks değerinin azaldığı söylenebilir. Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksinin son on yıllık ortalama değeri 0,3237 bulunmuştur. İncelenen dönemde yıllara göre sektörde firma sayılarındaki artışlar endeks sonuçlarında önemli değişikliklere yol açmamaktadır. Tüm sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde Motorlu Kara Taşıtları piyasasında yoğunlaşmanın olduğu söylenebilir.

Yapılan bu çalışmanın politika yapıcılarına bir nebze olsun katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Etkin çalışan bir piyasa sistemi için Rekabet Kurumu gibi rekabeti güçlendiren kurumlar daha aktif olmalıdır. Konuyla ilgili farklı yöntemler kullanılarak başka çalışmaların yapılması politika yapıcılarını açısından daha aydınlatıcı olabilecektir. Daha isabetli politikaların yapılabilmesi için sektörle ilgili bundan sonra yapılacak çalışmaların daha geniş kapsamlı olması uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akan, Y. (2002), Türk İmalat Sanayinde Yoğunlaşma: 1980-96, İktisat İşletme ve Finans, 17(198): 91-97.
- Bikker, J. ve Haaf, K. (2002). Measures of Competition in Banking Industry: A Review of Literature, Economic and Financial Modelling, Sayı: 9: 53-98.
- Hazar, A., Sunal, O., ve Babuşçu, Ş. (2017). Türk Bankacılık Sektöründe Piyasa Yoğunlaşması: 2001 Krizi Öncesi ve Sonrasının Karşılaştırılması, Maliye Finans Yazıları, 1(107): 42-68.
- Ildırar, M., ve Kırıl E. (2018). Piyasa Yapısı ve Yoğunlaşma: Türk Otomotiv Sektörü Üzerine Bir Analiz, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(1): 93-117
- İğdeli, A. ve Bakırtaş, İ. (2019). Türkiye Hayat Sigortası Piyasasında Yoğunlaşma İle Etkinlik Arasındaki İlişki. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 22(2), 825-839.
- İSO500 (2021). <https://www.iso500.org.tr/500-buyuk-sanayi-kurulusu?yil=2021>, [Eişim tarihi: 20.10.2022].
- Kashi, F. ve Beynabadi, J. (2013). The Degree of Competition in Iranian Banking Industry: Pa Panzar-Rosse Approach, African Journal of Business Management, 7(43).4380-4385.
- Kaynak, S. ve Ari, Y.O. (2011). Türk Otomotiv Sektöründe Yoğunlaşma: Binek Ve Hafif Ticari Araçlar Üzerine Bir Uygulama, Ekonomik Yaklaşım, 22(80): 39-58.

- Krstic,B., Radivojevic,V. ve Stanisic, T. (2016).Measuring Market Concentration in Mobile Telecommunication Market in Serbia, Economics and Organization. 13(3): 247-260.
- Önder, K. (2016). Türkiye Bisküvi, Çikolatalı ve Şekerli Mamuller Sektörü:Firma Yoğunlaşma Analizi, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 31(2): 179-208.
- Polat, Ç. (2007). Yoğunlaşma ve Piyasa Yapısı İlişkisi Çerçevesinde Türk Çimento Sektörünün Yapısal Analizi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2): 97-116.
- Sarıdoğan, H.Ö. (2021). Piyasa Yoğunlaşması: Yapısalci Yaklaşım Bağlamında Bilişim Sektörü Üzerine Bir Uygulama, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 11(21).
- Ünsal, E. M. (2010). Mikro İktisat, 8. bas., İmaj Yayınevi, Ankara.
- Yayla, M. (2007). Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma ve Rekabet: 1995- 2005, Bankacılık ve Finansal Piyasalar, 1(1): 35-61.
- Yıldırım, K., Eşkinat, R., Kabasakal, A., Erdoğan, M. ve Kostakoğlu, F. (2016). Endüstriyel Ekonomi, 6.bss., Nisan Kitapevi, Ankara.

**KAMU VE ÖZEL SEKTÖR YÖNETİCİLERİNİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK
ALGILARININ FARKLILIKLARINA YÖNELİK BİR KARŞILAŞTIRMA**

**A COMPARISON TOWARDS THE DIFFERENCES OF THE ORGANIZATIONAL
COMMITMENT PERCEPTIONS OF PUBLIC AND PRIVATE SECTOR
MANAGERS**

Öğr. Gör. Burcu Sevinç ^{*84}

Özet

Bu araştırma ile amaçlanan kamu ve özel sektör yöneticilerinin örgütsel bağlılık algılamalarının farklılıklarına yönelik değerlendirme yapılmasıdır. Gözlem tekniğinden yararlanılarak şirket yöneticisinin örgütsel bağlılık doğrultusunda tutum ve davranışları, çalışanlarıyla ilişkileri ve iletişimi ile kamu yöneticisinin örgütsel bağlılık doğrultusunda tutum ve davranışları çalışanlarıyla hiyerarşi seviyeleri değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra görev süresi ve çeşitli faktörlerin örgütsel bağlılığı şekillendirmede nasıl bir role sahip olduğuna değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *kamu yöneticisi, özel sektör yöneticisi, örgütsel bağlılık*

Abstract

The purpose of this research is to make an evaluation to determine the differences in perceptions of organizational commitment of public and private sector managers. Using the observation technique, the attitudes and behaviors of the company manager in line with the organizational commitment, the relations and communication with the employees and the attitudes and behaviors of the public manager in line with the organizational commitment were evaluated

⁸⁴ * Kastamonu University, Abana MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü /Yerel Yönetimler Prg.,Türkiye, Kastamonu, bsevinc@kastamonu.edu.tr

with the employees. In addition, the role of tenure and various factors in shaping organizational commitment was mentioned.

Keywords: public manager, private sector manager, organizational commitment

* GİRİŞ

Günümüzde ister kamu ister özel sektör olsun; en önemli unsur sektör içinde yer alan insanların arasındaki ilişkiler ve iletişimidir. Yöneticiler toplam kalite yönetimi, performans göstergeleri, iş başarı düzeyleri ve zaman yönetimi gibi hususlarda bir yaklaşım ortaya koyarken kişilik ve karakterlerinin sınırlayıcılığı doğrultusunda bir takım sonuçlar meydana gelmekte ve başarı sergilenmektedir. Gözlemler neticesinde elde edilmiş bir takım bulgular olsa da insanın duygusal bir varlık olduğu dikkate alındığında yöneticilerin kişilik ve karakterlerinden aynı zamanda duygu durumlarından mütevellit olarak örgütsel bağlılığı da değişiklik gösterebilmektedir.

Bu çalışma içerisinde kamu ve özel sektör yöneticilerinin örgütsel bağlılığını etkileyen hem kişisel hem duygusal hem sosyal bir takım faktörlerin varlığı, aynı zamanda tecrübelerinden dolayı davranış ve tutum açısından farklılık gösterebilme bunun yanında çevresel faktörlerin etkisi kaynaklar ve araştırmaların neticeleri itibariyle ortaya konularak bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Örgütsel bağlılık iş hayatında önemli bir kavramdır. Yöneticilerin ve çalışanın örgüte olan bağlılığı verimliliği arttırdığı gibi rekabet açısından da avantajlar sağlamak ve örgütün sektör içerisinde kalıcı olmasını doğrudan etkileyici bir rol üstlenmektedir. Yöneticinin adil olması ve eşit davranması çalışanın bağlılığını etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma içerisinde literatür incelemesi yapılarak örgüt, bağlılık ve örgütsel bağlılık kavramları ve teoriye ait üç bileşene yer verilerek kavram açıklamaları yapılmıştır. Kamu ve özel sektör yöneticilerinin özelliklerinden bahsedilmiştir. Daha sonra araştırmanın hipotezi ve araştırma yöntemi ile gözlem ve kaynak incelemeleri sonucu elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

1. Literatür İncelemesi

ÖRGÜT KAVRAMI

Örgüt; kurumların ya da kişilerin aynı amacı gerçekleştirmek üzere bir araya gelmesi olarak tanımlanmaktadır (San:2017). Örgüt kavramı ile ilgili fazla sayıda bilimsel araştırma mevcuttur fakat en genel tanım bir amaç için bir araya gelen topluluk ve ortak çalışmalar yapılması şeklinde olmuştur.(Saldamlı, 2009:5-7).

BAĞLILIK

Bağlılık kavramı toplumsal içgüdünün duygusal tezahürü olarak ortaya çıkmış olan bir kavram olmakla birlikte toplumun olduğu her yerde bulunmaktadır diyebiliriz. Harold Guetzko bağlılık kavramını inceleyenlerdendir. Bağlılık kavramı kişinin bir topluluğa ya da bir gruba ya da bir kişiye adanmışlığını ifade etmektedir.

Bağlılık kavramı başarılı olma ve bu yönde güdülenmeyle doğrudan ilişkili bir kavramdır. Sadakatle birlikte verimlilik ve istikrar ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle duygusal açıdan örgüt kapsamında ele alındığında bağlılık kişiyle örgüt arasında psikolojik açıdan bir sözleşmenin varlığından söz edebilmek mümkündür. (Saldamlı, 2009:7-8).

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK KAVRAMI

Örgütsel bağlılık, bir örgütte çalışan kişinin organizasyonda daha uzun süreyle kalıp kalmayacağını ve organizasyonun amacına ulaşmak için motive bir şekilde çalışıp çalışmayacağını belirlemek adına oldukça önemli bir rol oynamaktadır.

Örgütsel bağlılık konusu birçok disiplini içermesi nedeniyle tanımlar da değişiklik göstermektedir. (Yılmaz, 2015:60). Örgütsel bağlılığın genel kabul görmüş bir tanımı olmamakla birlikte çalışanlar tarafından bir örgütün amaçlarının ve değerlerinin benimsenerek örgüt verimliliği için çalışanların çaba sarf etmesi, örgütü sanki iş yeri değil de bir aile gibi hissederek kendini bu aileden biri gibi değerlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Özdevecioğlu, 2003). Örgütsel bağlılık, maddi kaygılar olmadan örgütün amacı ve değerleriyle bir bütün olarak örgütte kalıcı olma isteği hissetmektir (Güney, 2015:277). Bireyin yapmış

olduğu iş tam anlamıyla bireyi tatmin etmese de o işi sürdürme isteği duyarak kendisini psikolojik bakımdan yapmış olduğu işe ve örgüte bağlı olduğunu hissetmesidir (İnce ve Gül, 2005:8). Bir örgütsel bağlılık belli hale gelirse, çalışan memnuniyet düzeyini, çalışan bağlılığını,, iş performansını, liderlik dağılımını, iş güvensizliğini ve benzer özellikleri öngörmeye yardımcı olabilmektedir. Çalışan kişinin işe olan bağlılığının seviyesi ile rutin olarak ona verilen görevlere bağlılığını anlayabilmek adına önem arz eder.

İnsan bir örgüt açısından en önemli değer olarak kabul edilmektedir. Bir örgütte en üst düzey verimliliğe ulaşılacak isteniyorsa donanımlı ve eğitilmiş çalışanların yanı sıra aynı zamanda örgütün amaçlarına uygun ve örgüte bağlı olarak çalışan personele de sahip olmak oldukça önemlidir.

Günümüzde insan ihtiyaçları çeşitlilik gösterdiği için çalışanları bir örgüt içerisinde tutmak oldukça zor olabilmektedir. Yetişmiş ve uzun yıllar aynı örgütte çalışmış olan personelin örgütten ayrılacak olması maliyetli bir sonuç yaratacağı için mümkün olduğunca o kişinin örgütte tutulması örgüt için önem arz etmektedir. Örgütsel bağlılık performans, motivasyon, verimlilik, etkinlik gibi iş davranışları ile ilgili olarak önemli etkilere sahiptir. (Gümüş ve Sezgin, 2012:79-80).

Örgütsel Bağlılık Teorisi

Teoriye göre, örgütsel bağlılığın üç çeşit bileşeni bulunmaktadır:

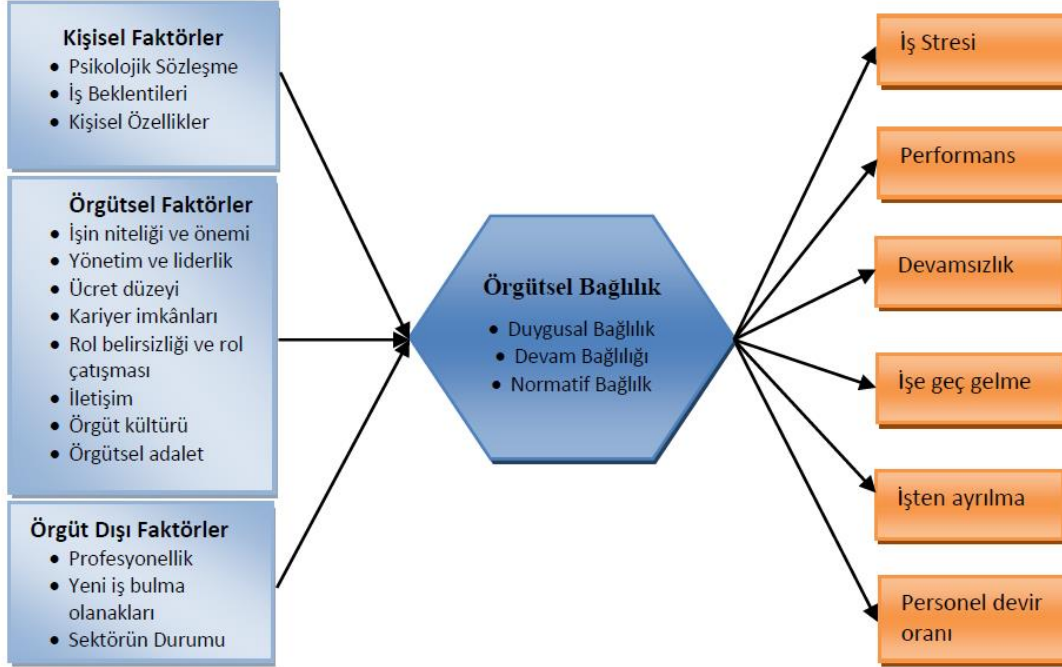
- 1. Duygusal bağlılık:** Bu, bir çalışanın kuruma karşı sahip olduğu duygusal bağlılıktır. Bir çalışan yüksek düzeyde aktif bağlılığa sahip olduğunda, daha sonra bu çalışanın kuruluşta uzun süre kalma şansının yüksek olduğu vurgulanmaktadır. Aktif bağlılık bir çalışanın yalnızca mutlu olması değil, aynı zamanda tartışmalara ve toplantılara aktif olarak katılım sağlama, kurum işlerine yardım edecek değerli fikir veya öneriler verme, proaktif iş etiği vb. gibi organizasyonel faaliyetlerde yer alması anlamına da gelmektedir.

2. **Devamlılık taahhüdü:** Bu, bir çalışanın bir organizasyondan ayrılmanın onun için maliyetli olacağı kanısında olduğu bağlılık seviyesidir. Çalışanlar bağlılık düzeyinde bir sürekliliğe sahipse, organizasyonda daha uzun süre ile kalmak isterler, zaten yeterince enerji sarf ettikleri ve kuruma bağlı hissettikleri için kalmaları gerektiğini hissetmektedirler. (hem zihinsel hem de duygusal bağlanma) . Örneğin, bir süre boyunca bir kişi işyerine bağlılık geliştirme eğilimindedir ve bu, bir çalışanın duygusal olarak bağlı olduğu için işi bırakmak istememesinin nedenlerinden biri olabilmektedir.
3. **Normatif bağlılık:** Bu, bir çalışanın organizasyonda kalmaya mecbur olduğu yerde organizasyonda kalmanın yapılacak doğru şey olduğunu hissettiği bağlılık seviyesidir. Bu tür bir bağlılığa yol açan faktörler nelerdir? Başkası onlara inandığı için kalmak istedikleri yer ahlaki bir zorunluluk mu? Yoksa burada kendilerine adil davranıldığını ve organizasyondan çıkıp kendilerini şeytanla derin deniz arasında bulma şansını göze almak istemediklerini mi hissediyorlar? Bu, kalmaları gerektiğine inandıkları bir durum olmaktadır.(questionpro)

Bilimsel araştırmalar neticesinde genel olarak örgütsel bağlılığı fazla olan kurum çalışanlarının örgütsel bağlılığı nispeten daha az olan çalışanlara göre yüksek bir motivasyonla çalıştıkları ve performanslarının da buna paralel olarak daha iyi olduğu görülmektedir. İşten ayrılma, devamsızlık, örgütün kaynaklarını kötü bir şekilde kullanma ya da işe geç gelme gibi olumsuz eğilimlerin örgütsel bağlılığı yüksek olan kişilerde bu davranışların sergilenmediği ve örgütün sektördeki itibarını artırıcı bir etki yaptıkları görülmektedir. (Günlük, Özcan ve Geçici, 2016:287-288).

Örgütün çalışanla farklı açılardan özdeşlik kurmasını sağlayan unsur örgütsel bağlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında üç temel unsuru bulunmaktadır örgütsel bağlılığın. İlk olarak çalışan personelin, bir kurumun üyesi olmak ve kuruma ait hissetmek açısından aşırı derecede arzu duymasıdır, ikinci olarak çalışan kişinin kurumun yarar sağlaması adına üst seviyede çaba göstermesidir, üçüncü olarak da çalışan kişinin kurumun amaçlarını ve değerlerini özümsemesidir. (Doğan, 2008:7).

Şekil -1. Örgütsel Bağlılığa Etki Eden Unsurlar ve Faktörlerin Sonuçları

Kaynak: Sulıman, 2002:170'den uyarlanmıştır

Örgütsel Bağlılığın Temel Faydaları Ve Avantajları

Örgütsel bağlılık, çalışanların bir kuruluş içerisinde ne kadar kalacağını belirlediğinden, kendini adanmış çalışanlar her kuruluşun varlıklarıdır. Örgütsel bağlılığın temel faydalarından ve avantajlarından bazıları şu şekildedir:

1. Yüksek çalışan verimliliği

Bağlı çalışanlar son derece üretkendir. Organizasyona, hedeflerine, vizyonuna, misyonuna ve liderlik ekibine inanırlar. Bu çalışanlar yalnızca yüksek düzeyde üretkenlik göstermekle kalmaz, aynı zamanda meslektaşlarının ve ekip üyelerinin de aynı şeyi sergilemesini sağlarlar.

2. Devamsızlığın azalması

Kendini adanmış ve motive olmuş bir personel, meslektaşlarından çok daha az devamsızlık bildirecektir. Bağlı çalışanlar işe gitmeyi, işlerini tamamlamayı, projelere yardımcı olmayı ve organizasyonel hedeflere katkıda bulunmayı dört gözle beklemektedirler.

3. Mükemmel takım oyuncuları

Kendini işine adanmış çalışanlar, kuruluşa büyük yatırım yaptıkları için, ekiplerle işbirliği yapmakta ve ekipler halinde çalışmak konusunda oldukça iyilerdir. Ekibin üretkenliğini artırmaya önemli ölçüde katkıda bulunurlar.

4. Güçlü savunucular

Kendini adanmış ve kararlı çalışanlar, organizasyonlarına inanırlar ve bu nedenle işverenlerinin etkili ve olumlu savunucularıdır. İşverenlerinin ürünlerine, hizmetlerine ve politikalarına güçlü bir şekilde inanırlar ve destekçilerdir.

Yöneticilerin (Kamu-Özel) Özellikleri ve Örgütsel Bağlılığı

Kamu Yöneticileri, etkin ve etkili bir biçimde, zamanında ve sürekli olarak, düzenli bir şekilde kamu hizmetlerinin gördürülmesiyle sorumlu olan kişilerdir. Kamu yöneticileri otoritesini yasalardan, yönetmeliklerden sağlamaktadır. Öncelikli olan her zaman kamunun yararını sağlamak ve kamu çıkarıdır. Kamu yöneticisinin herhangi bir mülkiyet hakkı olmadığı için ve kar ile zarar durumlarından her halükarda devlet etkileneceği için genellikle risk alma eğiliminde olmamaktadırlar. Bundan dolayı da şekilcilik ve kuralcılık zaman zaman da bürokrasi kamuya hâkim olmaktadır. Bunların yanı sıra herhangi bir başarı durumu ya da başarısızlık durumu yöneticilerden ziyade kamuya atfedilmektedir. Bu özelliklere bakarak kamu yöneticilerinin kamu hizmetleri gördürürken genelde risk alma düzeylerinin düşük olduğunu söylemek mümkündür. Özel sektörde başarı ve başarısızlık önem arz ederken kamu da hizmetin görülmesi önemli olmaktadır. (Özkalp ve Sungur, 2001: 207-217).

Özel sektöre gelecek olursak; genelde yöneticilerin o işletmenin sahibi olduğunu ya da işletme sahibi tarafından işe alınan bir kişi olabildiğini görmekteyiz. Özel sektör yöneticileri için başarılı olmak, hem ortaklarının beklentilerini karşılamak amacıyla hem de işletmenin geleceği

açısından oldukça önemlidir. Özel sektör yöneticileri eğer başarılı olamazlarsa belli bir takım yaptırımlara maruz kalabilir ve işlerini kaybetme riski ile karşı karşıya kalabilirler. Yoğun bir rekabetin varlığının son derece yüksek oranda hissedildiği özel sektör içerisinde çalışma şartlarının ağır, stres oranının yüksek ve bu duruma uyum sağlama açısından yöneticilerin sürekli dinamik olması ve kendini güncel tutabilmesi gerekliliği söz konusudur. Zaman önemlidir özel sektör içerisinde bu nedenle hep bir yoğunluk hakim olabilmekte ve zaman yönetiminin verimli olarak yapılabilmesi gerekmektedir. Özel sektöre yöneticileri kamu yöneticilerine göre daha çok risk alabilmektedir (Özkalp ve Sungur, 2001: 207) çünkü başarı zorunluluğu risk almanın gerekliliğini hissettirmektedir. (Williams,1999: 102-126

Liderlik ve Yönetim kavramlarının her ikisinde de olan ortak bir nokta vardır ki o da; örgütte çalışan kişilerin örgütün hedefleri doğrultusunda eşgüdümlü olarak organize edebilme yeteneğidir. Örgüt içerisinde bu yeteneği kullanabilen yöneticiler, liderlik ve yönetim biçimleri ile örgütlerin başarısını aynı zamanda verimliliğini artırarak çalışan personelinin örgüte bağlılık seviyelerini de arttırabilmektedirler.

Liderlik ve yönetim kavramları kurumda çalışan kişilerin örgütün kararlarına katılım sağlaması noktasında örgütsel bağlılıkla ilişkilidir. Katılımcı yönetim tarzının benimsenmesi ve yöneticilerin esnek davranışlarla kurum çalışanlarına rahat bir iş ortamı sunması örgütsel bağlılığı da olumlu yönden etkilerken, daha katı ve otokratik bir yönetim tutumu katılımcılığa ket vurarak örgütsel bağlılık duygusunu da zedelemektedir. (Bülbül, 2007:33)

Özetle yönetim tarzı ve yönetici yapısının daha esnek, hoşgörülü, çalışanlara karşı güven duyan, yeniliklere açık, katılımcılığa değer veren bir yapıda olması örgütsel bağlılığı arttırırken; daha katı disipline sahip, çalışanlarına güven duymayan bir yönetici profili, kuralcılığın net ve keskin olduğu, aşırı kontrol mekanizmasının bulunduğu yönetim yapılarında örgütsel bağlılığın azalması hatta yok edilmesi mümkün olabilmektedir (Varlı, 2014:29-30).

2. Araştırmanın Hipotez Ve Amacı

Araştırma kamu ve özel sektörün birbirinden farklı yapılara sahip olduğu ve örgütsel bağlılık düzeyinin bu yapıdan kaynaklı veya başka nedenlerden ötürü değişiklik gösterebileceği hipotezine dayanmaktadır. İnsanların yaradılışı gereği yaşları ilerledikçe öğrenme düzeyi veya kapasiteleri de azalabilmekte, alternatif iş bulma olanaklarının da düşük olması nedeniyle örgütsel bir bağlılık oluştuğunu hatta arttığını söylemek mümkündür. Araştırma içerisinde kamu ve özel sektör yöneticilerinin özellikleri ve bu özellikler çerçevesinde örgütsel bağlılıklarının etkileri üzerinde durulmuştur. Örgütsel bağlılığın iş stresi ve devamsızlık ya da performans, işten ayrılmayı düşünme gibi durumlar üzerinde etkili olduğu ileri sürülmüştür.

3. Araştırma Yöntemi

Araştırma içerisinde ikincil verilerden yararlanılarak kamu yöneticileri ve özel sektör yöneticilerinin örgütsel bağlılıkları ile ilgili çeşitli yerli-yabancı makaleler değerlendirilmiş bu konu üzerine yazılmış tezler ve yayımlar incelenmiştir. Aynı zamanda kamu ve özel sektör içerisinde çeşitli gözlemler neticesinde bazı analizler yapılarak bu analizlere hem literatür incelemesi hem de bulgular kısmında yer verilmiştir. Örgütsel bağlılığın yöneticilerin medeni durumu, cinsiyet, tecrübe süreleri gibi kıstasların yer aldığı veriler incelenerek bunlara da araştırma içerisinde değinilmiştir.

4. Araştırmanın Bulguları ve Bulguların Analizi

Kamu veya özel sektör yönetiminde pek çok benzerlik ve farklılık vardır. Bu benzerlikler, her iki sektörün de yönetim süreci yoluyla hedeflere ulaşmak için çabaladığı misyon düzeyinde başlamaktadır. Kamu ve özel sektör arasındaki en büyük fark, yönetim farklılığı açısından oluşmaktadır. Kamu sektörü hükümet tarafından yönetilirken özel sektör, bireysel sahipler veya yöneticilerden oluşan gruplar tarafından yönetilmektedir (Cunha ve Cooper, 1998). Yönetimdeki bu farklılık, her sektöre farklı görev öncelikleri ve farklı hedefler sağlar, ancak bu hedeflere ulaşma süreci çok benzer kalmaktadır.

Özel ve kamu sektörü kuruluşlarının idaresi, organize etme, planlama, kaynak sağlama ve kontrol etme gibi aynı temel yönetim işlevlerini içermektedir. Hem özel sektör hem de kamu sektörü, hedeflere ulaşmak, etkili ve verimli günlük operasyonları sürdürmek için bu işlevlere uyması gerekmektedir (Cunha ve Cooper, 1998).

Bu işlevler içinde özel ve kamu sektörü arasındaki farklılıklar görünür hale gelmektedir. Örneğin kamu sektöründe örgütlenme, projeleri veya ajans misyonlarını gerçekleştirmek için kaynakların optimum kullanımını içermektedir. Bu organizasyon genellikle özel sektörde olduğu gibi aynı personel kullanımını ve kaynak tahsisini gerektirir. Bu işlevdeki fark aslında bir başarı ölçüsüdür. Özel sektör, bir projenin başarısını kar açısından ölçerken, kamu sektörü başarıyı sonuç açısından ölçmektedir (Cunha ve Cooper, 1998). Bu fark ince olsa da aynı zamanda önemlidir çünkü yönetimin her bir işlevini etkilemektedir. Örneğin, planlama süreci bir proje için bütçe oluşturmayı içerir. Kamu sektöründeki bütçe, tahsis edilen para miktarı için mümkün olduğu kadar çok insana hizmet verecek şekilde tasarlanacaktır. Özel sektörde bütçe, kâr elde etmek için mümkün olan en düşük maliyetle mümkün olduğunca çok insana hizmet sunmak için tasarlanacaktır (Cunha ve Cooper, 1998).

Kamu ve özel sektör idaresi arasındaki bu farkı örnekleyen bir başka alan kaynak sağlama hususunda görülebilir. Herhangi bir işletmenin kaynak sağlama işlevinin bir parçası olarak, insan kaynakları pozisyonları doldurmaları için insanları işe alması gerekmektedir (Gomez-Mejia, et. Al, 2008). Sonuç arama ile kâr arasındaki fark, insan kaynakları örneğinde son derece belirgin hale gelmektedir. Özel sektördeki yöneticiler kârı en üst düzeye çıkarmaya çalışırken, hükümetteki meslektaşları herkesin bildiği gibi sonuçları maksimize etmeye çalışmaktadır. Çoğunlukla bu fark, bir bütçedeki her kuruşu harcamak isteyen hükümet bireyleri olarak görülmektedir. Gerçek şu ki, hükümet yöneticileri sonuçları maksimize etmeye çalışmakta ve bunu bütçeyi maksimize ederek yapmaktadırlar. Bütçeler sürekli olarak incelendiğinden, fazlalıklar (karlar) genellikle olumsuz olarak görülür çünkü bu, yöneticiler tarafından bütçeyi aşan olarak görülebilir ve dolayısıyla finansmanı azaltmaktadır. Personelin işe alınması, etkisiz işe alma uygulamaları, verimsiz yöneticiler ve olumsuz örgütsel kültürlerle ilgili konularla doludur. Özünde, birçok hükümet yöneticisi ve işçi işe alınmıştır ve sadece hükümet için harcama araçları haline gelmiştir. Kamu İK uygulamalarındaki bu verimsizlikler, kamu hizmetlerine yönelik artan talep nedeniyle yirminci yüzyılın ikinci yarısında artan bir endişe haline gelmiştir.(Cunha ve Cooper, 1998).

Kamu sektöründen farklı olarak, özel sektörün İnsan Kaynakları yönetimi ile stratejik olarak ortaklık yapma ihtiyacı artmıştır. Bununla birlikte, birçok yönden özel sektör, yönetim ve İK arasındaki işbirliği çabalarında da geride kalmaktadır.

Kamu ve özel İK karşılaştırmasının ilginç ve tuhaf yanı, kamu sektörünün uygulamalarını giderek özel sektörle kıyaslamasıdır. Bazı firmaların 'en iyi uygulamaları' kamu sektörü işbirliğine dahil edilirse, kamu sektörü verimlilik açısından özel sektörü gerçekten geçebilir. Kamu sektörü, İK ve yönetim işbirliğini ince ayarlamaya yardımcı olmak için özel kuruluşların onlarca yıllık başarısından, başarısızlıklarından ve araştırmalarından yararlanır (Condrey, 2005).

Ancak özel sektörü kıyaslamamanın çelişkili bir unsuru, kamu sektörünün tipik olarak kar amacı gütmeyen kuruluş olması ve bu nedenle özel sektörün hoşuna giden birçok İK yönetimi fikrini uygulama becerisine sahip olmamasıdır. Örneğin kamu kurumlarının verimsizliği kar kaybı ile ölçülemez. Farklı ekonomi, bu sektörler arasındaki temel farklılıkları vurgulamaktadır. Bu farklılıklar nedeniyle, kamu sektörü, doğası gereği orijinal olan ve organizasyon içinden tasarlanmış bazı uygulamaları aramaya devam etmek zorunda kalacaktır.

Bu bölümde kamu ve özel sektör yöneticilerinin demografik yapıları, örgütsel bağlılık seviyelerine yönelik bazı bulgulara ve yöneticilerin farklı özellikleri doğrultusunda elde edilmiş bulgulara yer verilmiştir.

Literatürde yapılan araştırmalar incelendiğinde elde edilen bulguların şu yönde olduğu görülmüştür: “Kamu sektörü ve özel sektör içerisindeki yöneticilerin örgütsel bağlılık seviyeleri cinsiyete bağlı olarak farklılıklar göstermektedir.” hipotezi oluşturulmuştur. Özel sektörde ve kamu sektöründeki erkek yöneticiler kadın yöneticilere nispeten daha çok örgütsel bağlılıkları olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu konuyla ilgili literatürde yapılmış olan benzer araştırmalarda da benzer nitelikte sonuçlara ulaşıldığı gözlenmiştir. (Sığırı, 2007:180).

Kamu ve özel sektör yöneticileri düzeyinde yapılan bir araştırma sonucuna göre erkek yöneticilerin kadın yöneticilere nazaran örgütlerini daha fazla sahiplendikleri ve işyeri kurallarını daha fazla içselleştirdikleri değerlendirilmektedir. Evli ve çocuklu çalışanların

normatif ve devam bağlılıklarının yüksek seviyede olacağı kabul edilmektedir (Iverson ve Buttigieg, 1999:313). Özkaya ve diğerleri (2006) ise, medeni durumun duygusal bağlılıkla ilişkisi içerisinde olduğunu tespit etmişlerdir (Özkaya ve diğerleri, 2006). Daha iyi iş imkanlarının bulunması durumunda bekar çalışanların kolaylıkla yeni buldukları işe başlamaları ve iş değiştirmeleri mümkün olacağından örgütsel bağlılık düzeylerinin de buna paralel olarak daha az olabileceği kabul edilmektedir (Hrebiniak ve Alutto, 1972). Kamu ve özel sektör yöneticileri düzeyinde yapılan bu araştırma sonucuna göre; evli yöneticilerin ahlaki boyutta hissettikleri zorunluluk duygusu sonucu oluşan normatif bağlılık boyutunda bekâr yöneticilere göre daha fazla bağlılık göstermeleri anlamlı bulunmuştur.

Literatür de eğitim konusunda yapılan çalışmalardan elde edilen verilere göre, örgütsel bağlılıkla eğitim düzeyi arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığını tespit edilmiştir (Angle ve Perry, 1981:1-14). Çalışanların eğitim seviyesinin yükselmesi, görev aldıkları örgütten beklentilerini artırmakta ve farklı iş seçeneklerinden yararlanma düşüncesinin oluşmasına neden olduğu kabul edilmektedir. Buna karşın eğitim seviyesi düşük olan çalışanların ise, alternatif iş seçeneklerinin az olmasından veya hiç olmamasından dolayı örgütsel bağlılıkları yüksek olduğu ileri sürülmektedir. Bir çalışmada yapılan analiz sonucuna göre, eğitim düzeyi düşük olan yöneticilerin eğitim düzeyi yüksek olan yöneticilere göre duygusal ve normatif bağlılık boyutlarında daha fazla örgütsel bağlılık göstermelerine karşın, devam bağlılığı boyutunda anlamlı farklılık tespit edilmemiştir.

Çalışma süresi arttıkça, çalışanların örgütten elde edecekleri kazanımlarda artış gösterdiği (Cohen, 1993:143- 159) ve çalışanların örgütten ayrılmaları halinde elde edilen kazanımları kaybetmemek adına örgütlerine olan bağlılıklarını devam ettirdikleri ileri sürülmektedir (Özkaya ve diğerleri, 2006:80). Becker'in yan bahis yaklaşımında ifade edildiği gibi, çalışanların elde ettikleri ödüller, harcadıkları zaman ve çaba gibi yatırımlar aracılığı ile örgüte bağlandıklarından (Becker, 1960:32-40), çalışanın çalışma süresi arttıkça yatırımların değeri artacak, örgütten ayrılmanın maliyeti yüksek olacak, bu maliyeti göze almak istemeyen çalışanın örgütsel bağlılığı da yüksek düzeyde olacaktır.

Sonuç

Örgütsel bağlılığın giderek daha çok öneme sahip olduğu günümüzde bu konu üzerinde yapılan çalışmalar ve araştırmaların incelenmiş olduğu bu çalışma içerisinde kamu ve özel sektöre yöneticilerinin örgütsel bağlılığın farklı yönleri vurgulanmıştır. Örgüte bağlılığın işten ayrılma nedenlerinden biri olarak kabul edildiği, işe devamsızlık ve gönülsüz bir şekilde iş yerinde bulunmasına sebep olabileceği, örgütsel bağlılığı yüksek olan yöneticilerin ya da çalışanların daha yüksek performans sergileyerek kurumu kendine ait hissederek çaba gösterdiği, kurum için gereken fedakârlığı gösterdiği ve dürüst davranışlar sergilemesi gibi etkilerinin yüksek olduğuna dikkat çekilmiştir (Örücü ve Kışlalıoğlu, 2014:47).

Bu araştırma ile kamuda ve özel sektörde görev yapan yöneticilerin örgütsel bağlılığın etkisiyle hem kurum içerisindeki sergilediği davranışları hem de çalışanlarına yönelik tutum ve davranış farklılıklarının neler olabileceği yönünde gözleme ve ikincil verilere dayalı olarak bir analiz ve değerlendirilme yapılmıştır. Örgütsel bağlılık açısından kuruma duygusal bağlılığın olması yapılan araştırmalar neticesinde istenen durum olarak ortaya konulmaktadır. Fakat yöneticilerin duygusal anlamda yönelimlerini kontrol etmenin güç olması nedeniyle duygusal bağlılığı sağlamanın zor olabileceği hususuna yer verilmiştir. Bundan dolayı işe alımlarda İK'nın yönetici çalışan profili seçiminde veya kurumlara yapılacak olan atamalarda örgüte duygusal açıdan bağlı olabilecek kişilerin seçimine yönelik olarak İK faaliyetlerinin neler olabileceği hususunda araştırmalar yapılması gerekliliğine yer verilmiştir.

Kamu kurumlarında hem risk alma oranlarının düşük olması hem başarı baskısının özel sektöre nazaran az olması ve kamu işlerinin devamlılığı niteliğinden ötürü, önemli olanın kurum içerisinde yönetici olarak görev alındığı sürece faydalı çalışmalar yapmanın gerekliliği yanında geçici makam sahibi olma hissiyatının örgütsel bağlılığı zayıflatabileceği fakat genel itibariyle çalışanlarla iletişim ve ilişkilerin özel sektör yöneticilerine nazaran daha ılımlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu hususta kurum çalışanlarına yönelik yasalara dayalı bir yönetim sürdürme baskısı nedeniyle daha katı hiyerarşinin varlığından söz edilse de kişilik ve karaktere bağlı olarak bu tutum ve davranış çeşitlilik gösterebilmektedir. Özel sektör yöneticileri ise kamu yöneticilerine nazaran daha yumuşak bir hiyerarşi ile çalışanlarına esneklik gösterebilmesinin yanı sıra stres faktörü ve kar ve başarı baskısı nedeniyle çalışanların örgütsel bağlılığını azaltıcı yönde davranışlar sergileme eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

Aka, Bahattin. "Kamu ve özel sektörde çalışan yöneticilerin kuşak farklılıkları ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: İzmir ilinde bir araştırma." (2017).

Bayram, Levent. "Yönetimde yeni bir paradigma: Örgütsel bağlılık." *Sayıştay dergisi* 59 (2005): 125-139.

Flynn, David M., and Scott I. Tannenbaum. "Correlates of organizational commitment: Differences in the public and private sector." *Journal of Business and Psychology* 8.1 (1993): 103-116.

Hansen, Jesper Rosenberg, and Anne Mette Kjeldsen. "Comparing affective commitment in the public and private sectors: a comprehensive test of multiple mediation effects." *International Public Management Journal* 21.4 (2018): 558-588.

San, İrem. *Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik ampirik bir çalışma*. MS thesis. İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2017.S.16-18

Kaya, Harun. "Kamu ve özel sektör kuruluşlarının örgütsel kültürünün analizi ve kurum kültürünün çalışanların örgütsel bağlılığına etkisi: Görgül bir araştırma." (2008).

Özdevecioğlu, Mahmut. "Kamu Ve Özel Sektör Yöneticileri Arasındaki Davranışsal Çalışma Koşulları Ve Kişilik Farklılıklarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma." *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 19 (2002): 115-134.

Yavuz, Ercan. "Kamu Ve Özel Sektör Çalışanlarının Örgütsel Adalet Algılamaları Üzerine Bir Karşılaştırma Çalışması." *Dogus University Journal* 11.2 (2010).

<https://www.questionpro.com/blog/organizational-commitment/>

<https://medium.com/coast-to-coast-notes/roles-of-administrators-public-private-sector-5e7f500e6607>

Dijital Diplomasi Sürecinde, Dijital Vatandaşlığın Yeni Boyutu Üzerine Bir Değerlendirme: Toplum 5.0

Doç. Dr. Mehmet Burhanettin COŞKUN⁸⁵

GİRİŞ

İnternet ile birlikte değişim gösteren toplumsal yaşamın tüm alanlarında, yeni birtakım özelliklerin vurgulanması, araştırmacılar için de birbirinden farklı birçok konunun incelenmesine yönelik bir merak uyandırmıştır. Ekonomik değişimlerden, sosyal ve kültürel yaşama, eğitimden, sağlığa ve insanı ilgilendiren birçok konuya yönelik yeni çalışma alanları da böylece ortaya çıkmıştır. Yönetim literatürünü incelediğimizde karşımıza çıkan “dijital vatandaşlık” kavramı, siyaset ve uluslararası ilişkiler alanında “dijital diplomasi” kavramıyla birlikte dikkat çeken yeni tartışma konularından biri olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmanın konusunu, dar anlamda literatürde sıkça karşılaşılmakta olan çift yönlü olarak gelişen dijital kamu hizmetleri sunulma ağının Toplum 5.0 genelinde vatandaş boyutunun incelenmesi, geniş anlamda ise dijital okuryazarlık çatısı altında, dijital diplomasi, e-devlet sunumu, e-belediyecilik, dijital vatandaşlık ve benzeri kavramların mevcut kullanımı oluşturmaktadır. Dijital okuryazarlar olarak dijital vatandaşların, internet ortamında gerçekleştirilen dijital diplomasi ve Toplum 5.0 çalışmalarına yönelik tepkilerini değerlendirmek isteyen çalışma teorik anlamda gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın diğer araştırmalardan farkı, özellikle dijital vatandaşlık konusunda, bireylerin resmi işlemler dışında, vatandaşlık kavramının bu yeni görünümündeki sosyal iletişim boyutundaki konumlarına dair bir değerlendirmeyi de hedefliyor olmasıdır. Hak ve sorumluluklarının bilincinde olan dijital vatandaşlar, sosyal iletişim boyutunda, dijital ortamda diplomasi sürecine dâhil olurken bunun ne derece farkındadır? Böyle bir süreçte, etkileşimli bir ortamda içerik oluşturarak yayımlayabilen bireyler, dijital diplomasiyi yönlendirme gücüne sahip midir? Sınırların, zamanın ve mekânın ortadan kalktığı bu ortamda dijital okuryazarlık, dijital diplomasi ve dijital vatandaşlık kavramlarını çok yönlü bir boyutla nasıl değerlendirebiliriz? Dijital vatandaşlık, toplum 5. 0 ile vatandaşlığa evrensel bir tanım kazandırmış

⁸⁵ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
burhanettincoskun@osmaniye.edu.tr

mıdır? sorularının cevaplarının arandığı çalışmada, bundan sonra gerçekleştirilecek araştırmalar için farklı bir bakış açısını sunmak amaçlanmıştır.

1. Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

1.1. Dijital Diplomasi

Dijital diplomasinin temelinde yer alan diplomasi kelimesi eski Yunan kelimesi olmuştur ve "diploo" sözcüğünden gelmiştir. İngiltere’de dünyaya gelen aslen Alman olan diplomat Ernest Mason Satow diplomasi kuramını şu şekilde açıklar; “Devletler arasında ilişkilerin barışçıl yollarla ve uzlaşarak yürütülmesine diplomasi denilmektedir. Bunun içinde diplomatik işlevlerin tam olması gerekmektedir” (Barratt, 1985: 41). Kavram olarak uzlaşmayı ve anlaşmayı da beraberinde getirmekte olan diplomasi bir bakıma toplumun bireylerce teşkil edilmesinde ve sonrasında yaşanan dönemde kamusal bir uzlaşma ve kamusal bir anlam da içermektedir. Bunun yanında gelişen ve dönüşen koşulların bireylere kattığı demokratik, sosyal, ekonomik ve teknolojik yetenekler günden güne artmaktadır.

Kamu diplomasisi ise bir ulusun diğer bir ulusu ve devleti kendi menfaat ve arzularına ilişkin olarak etkileyebilme ve onlarla etkileşim sağlayarak istenilen biçimde hareket etmelerini sağlayabilme metodudur. Kamu diplomasisi süreci 2000’li yıllardan sonra dijital anlamda özellikle sosyal medya platformları aracılığı ile yürütülerek bunların ulusların kendi içinde ve diğer uluslarla ilişkilerinde bir potansiyel olarak meydana gelmesini sağlamıştır (Holmes, 2015: 18). Dijital diplomasi kavramsal olarak tam anlamıyla açıklanamayan kavramlardandır. Yumuşak gücü önemseyerek oluşan bir kamu diplomasisini gerçekleştirdiği veya sanal dünyanın bir diplomasi bileşeni olduğunu vurgulayan çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu sanal alan bürokratlarla sosyal medyadaki yerel insanlar arasındaki etkileşim ile kısıtlı bir alan değildir (Hocking & Melissen, 2015: 19).

Sanal diplomasinin hayatımıza girmesini internete değil, internetten yaklaşık 20 yıl sonra hayatımıza giren sosyal medya uygulamalarının yaygınlaşmasıyla kabul etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. İnternet, yaşantımıza 1994 yılında askeri iletişim ve güvenlik amaçlı oluşturulan çalışmalar sonucunda girmiştir (National Research Council, 1995: 183). Facebook, Twitter, Whatsapp, LinkedIn gibi platformlar hızla yaygınlaşmaya başlamışlar ve sosyal medyanın gücü ve etkisinin artmasında çok önemli rol oynamışlardır. Dolayısıyla bireyler arası, devlet-birey ve devletlerarası etkileşim sıklığı artarak geniş bir alan meydana gelmiştir. Bunlar sayesinde ekonomik, sosyal, siyasi ve psikolojik değişimler daha farklı biçimlerde görülmeye başlamıştır. Yeniliklerin de etkisiyle bu değişimleri ölçmek için teknolojinin özelliklerini kavramak ve buna yönelik sürdürülebilirlik ilkelerini geliştirmek oldukça önemli hale gelmiştir.

1.2. Dijital Vatandaşlık

Sanal teknolojiler ve gelişmeler bireylerin sosyal, ekonomik ve kültürel yeteneklerine katkı sağlamaya devam ettikleri süreç içerisinde aynı zamanda insanların eğitim hayatlarının da önemli bir bölümünü oluşturmaya başlamıştır. Günümüzde artık bankacılık, finans, iletişim, alışveriş, eğlence ve eğitim gibi aktiviteler internet üzerinden gerçekleşmektedir. İnternet kullanımının ve mobil cihaz teknolojisinin hızla yaygınlaşması ve bu teknolojilerin günlük yaşamın önemli bir parçası hâline gelmesi dijital toplumların gelişmesine önemli etki yapmıştır (Schou ve Hjelholt, 2018: 509). Bunun yanında bu teknolojilerin ekonomik ve ergonomik olarak sadeleşmesi ve erişim kolaylıkları da toplumların gelişmesine katkı sağlamıştır. Kamusal hizmetler çoğunlukla internet üzerinden yapılmaya başlanmış, üniversiteler ve diğer eğitim kurumları çevrimiçi erişimle eğitim modeline geçiş yapmıştır. Bireyler diğer insanlarla olan iletişim ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü internet aracılığıyla sağlamakta, çevrimiçi ortamı daha çok tercih etmektedir. Ancak bu süreçte internet zorbalığı, şahsi bilgilerin izinsiz alınması, cinsellik, psikolojik ve fiziksel tehditler gibi suç oluşturan durumlar da meydana gelebilmektedir (Gleason ve Gillern, 2018: 201). Dijital vatandaşlık teknoloji kullanımında sorumlu hal ve eylemlerde bulunulması olarak da vurgulanmasının yanında teknoloji eğitiminin de büyük bir parçasını oluşturmaktadır (Martin, Gezer ve Wang, 2019: 244). Dijital vatandaşlık teknolojiyi doğru, uygun ve sorumlu şekilde kullanmak için geliştirilmiş davranış normları olarak da ifade edilebilir (Ribble ve Bailey 2004: 47). Dijital vatandaşlığın, dijital erişim, dijital ticaret, dijital iletişim, dijital okuryazarlık, dijital etik, dijital hukuk, dijital haklar ve sorumluluklar, dijital sağlık ve dijital güvenlik olmak üzere dokuz ögesi bulunmaktadır (Ribble, 2015: 17). Burada görüldüğü gibi dijital anlamda erişim elektronik olarak topluma dâhil olmak anlamını taşımaktadır. Burada esas olan her bireyin eşit koşul ve imkânlarda erişim sağlayabilmesidir. Dijital ticaret ürünlerin el değiştirmesinde elektronik ortamdan faydalanılmasını ifade etmektedir. Dijital iletişim bireylerin iletişim ihtiyaçlarını elektronik olarak yine elektronik cihazlarla sağlayabilmesidir. Dijital okuryazarlık en temel anlamda dijital hizmet veren teknolojilerin kullanımının bilinmesi, öğretilmesi ve gelişmesi için çalışmalar yapılmasına destek verilmesi anlamını taşımaktadır.

Dijital dünyanın etik karakteri ise yapılmaması gerekli olan eylemlerin farkında olunmasını ve buna uygun davranılmasını işaret eder. Dijital hukuk, elektronik ortamda gerçekleşen iş ve eylemlerin hukuk kuralları içerisinde geçmesine katkı sağlar ve kullanıcılar bu hukuk kurallarının farkında davranışlarını düzenlerler. Dijital etik, bireyin kendi dışında gelişen elektronik etkileşimi evrensel kural ve anlayışla yerine getirmesi olarak gerçekleşir. Bireysel ahlak ve toplumsal etik kodlar uygulanmaya devam etmektedir. Dijital vatandaşlığın gerekliliklerinden bir diğeri olan dijital haklar ve sorumluluklar, elektronik ortamda diğer kullanıcıların hak ve özgürlüklerine saygı duymayı ifade etmektedir. Aynı şekilde yerine getirilmesi gereken sorumluluklar ve haklar elektronik platformlarda da işletilmektedir. Dijital sağlık konusu ise vatandaşların sağlıklı ve ergonomik bir ortamda elektronik imkânları

kullanmasıdır. Bunu sağlarken teknolojik yenilik ve kolaylıkları en üst düzeyde kullanmak esas olmalıdır. Son olarak dijital güvenlik konusu gelmektedir. Dijital güvenlik vatandaşların elektronik platformların kullanımı esnasında kendilerine yönelebilecek her türlü tehdit ve saldırıdan haberlerinin olması ve gereken yer ve zamanda bu tedbirleri kullanabilecek yeterlilikte olması anlamına gelmektedir.

2. Endüstri Evrimi, Endüstri 4.0 ve Toplum 5.0

2.1. Endüstri Evrimi Endüstri 4.0

İnsanlık tarihinde iktisadi bağımlılıkların değişkenliğe uğradığı dönemin arkasında gelen zaman dilimine ilişkin düşünceler ile bakış açılarının, insan alışkanlıklarının, gelenek ve yaşam şekillerinin değişime uğradığı sıklıkla söylenebilir. Çok eski devirlerde yaşayan insanlar av sanatını kullanarak avladıkları canlıları beslenme aracı olarak kullanmışlar, sonrasında hem av hem de toplayıcı olarak yeteneklerini geliştirmişler, takip eden dönemde ürün ekip biçmek ve hayvan yetiştirmek suretiyle daha kalıcı bir yaşam tarzı oluşturmuşlardır. Tarıma dayalı üretim alışkanlıkları insanları daha sabit bir alanda oluşan yaşam şekline yöneltmiştir. Bunun sonucunda da insanlık bu dönemi tarım devrimi olarak yaşamış ve tüketim ile oluşan üretim kavramını hayatının merkezine koymuştur (Özkan vd., 2018). İnsanların toplumsal yapısı birbirleriyle olan etkileşimleri, üretim ve tüketim yeteneklerinin gelişmesi ve yaşam şekillerinin değişmesi nedeniyle büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Örnek olarak tarımla beraber oluşan tarım toplumları daha çok sabit bir karakter göstererek, erkin tek egemen bir güçte birleştiği ve inanç sistemlerinin tahakkümünde oluşan bir görünüm kazanmışlardır. Birtakım gelenek ve normlara tutunan sınıf düzeni, geniş bir zaman diliminde sabit kalmış, bununla birlikte devletler tarımın temel alındığı örgütlenmeler ile teşkilatlanarak yaşatılmıştır (Toffler, 2008: 56). Sanayi hareketleri söz konusu düzeni bütünüyle değişime uğratmış ve gelişen teknolojik adımların da etkisiyle toplumun değişimine önemli katkılar sağlamıştır. Endüstri devrimini takip eden zaman içerisinde genel anlamda düşünce ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak karşımıza bir değişim ve dönüşüm dönemi çıkmaktadır. Toplumsal anlamda dönemleri şu şekilde sıralamak mümkündür;

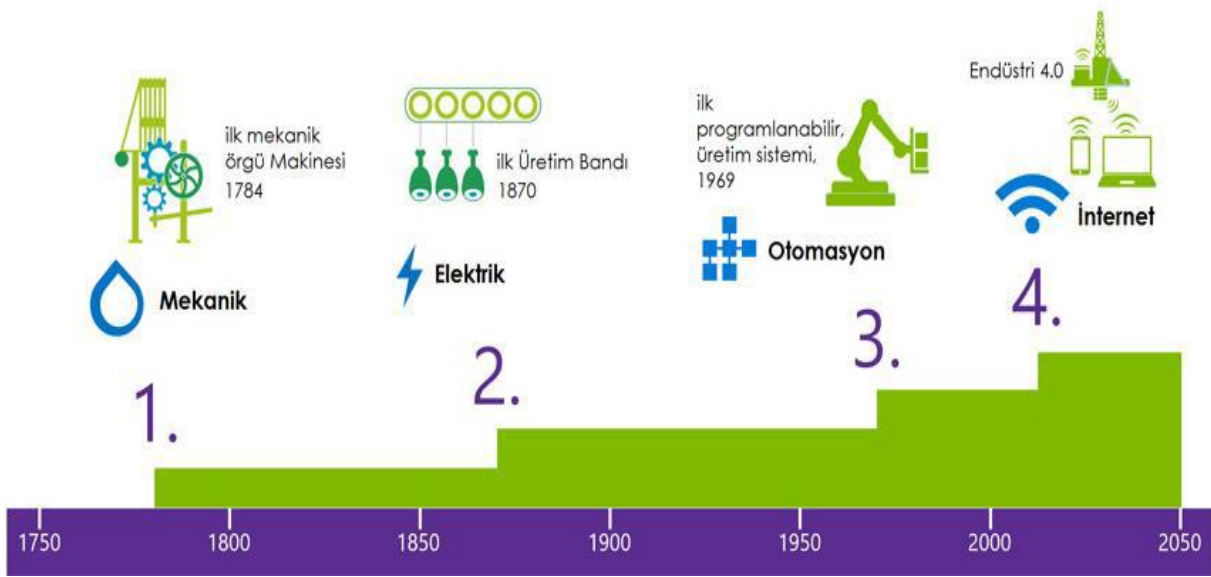
- *Endüstri 1.0* (Makinalaşma - (1780-1870)): 1780'lerin ortasında, suyun ve buharın sağladığı gücün işletilmesiyle başlayan bir mekanik yetenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

- *Endüstri 2.0* (Üretimde Artış Dönemi - (1870-1970)): Bu dönem de çelik üretiminin ucuzlamasında çok önemli rol oynayan Bessemer yöntemi ile Edison'un 1880'lerde elektrik kullanımının yaygınlaşarak kimyasal yöntemlerin geliştiği ve fabrika ve şehirlerde kullanımının yaygınlaştığı dönem olarak tanımlanabilir.

- *Endüstri 3.0* (Otomatik İşleyiş - (1970-2010)): Enformatik anlamda yaşanan, bunun yanında bilişimin sayısal devreleri ve programlanabilir makinelerin geliştirerek üretimde hız ve güvenilirliği artırdığı dönem olarak karşımıza çıkar ve bilgisayar ve internetin çok etkin kullanıldığı dönemdir.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

- *Endüstri 4.0* (Akıllı Fabrikalar – (2011- ?)): üretimde insanların minimum düzeyde sisteme girdiği, daha çok makine ve robotik fiziksel sistemlerin temel rol aldığı birbirleriyle haberleşebilen, sanal ağlar, sensörler ve algoritmalarından oluşan akıllı fabrikaların ortaya çıkmasıyla sürdürülen bir yapıdır. Bu sistem her anlamda daha kaliteli, daha ucuz, daha hızlı ve daha az israf yapan bir üretim yapmayı amaçlamaktadır.

Endüstri Evrimi (Seyrek, 2015)

Endüstri 4.0 toplum ve birey çerçevesinde birtakım genel hedefleri olan bir kavram haline gelmiştir. Bunlar süreçler halinde elde edilmek istenen neticelerdir. Bunlar, büyüme, işsizliğin azaltılması, toplumsal refah, art değer üretimi ve sürdürülebilirliği, çalışan sağlığı ve iş güvenliği, etkinlik, verimli iş görme ve refah gelişimi biçiminde düşünülmekte olan ana hedefleri elde etmede takip edilen kural, insan faktörünün yerini alarak aracı teknolojilerin kapasitesini artırmak ve bütünleşmeyi daha da geliştirerek çeşitli bilgisayar temelli sistemleri (yapay zekâ ve akıllı sistemler) bir araya getirmektir. (Yazıcı ve Düzkaya, 2016: 55).

Genel anlamda Endüstri 4.0'ın felsefe ve kapsamını meydana getiren ve ilerideki teknolojilere ışık tutması arzu edilen bilgisayar destekli ortamlar ve ağlar mevcuttur. Bu ortamlar, ağlar ve kapsamaları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Banger, 2017: 25);

- Akıllı Fabrikalar
- Artırılmış gerçeklik
- Bulut Bilişim Sistemi

- Büyük Veri
- Eklemeli Üretim
- Nesnelerin İnterneti
- Otonom Robotlar
- Siber Fiziksel Sistemler
- Simülasyon
- Sistem Entegrasyonu.

Üretim temelli gelişen Endüstri 4.0 genel anlamda elektronik konusunda yaşanan yaygın kullanım ortamı, erişilebilirliğin sadeleşmesi, verimlilik, etkinlik ve ekonomiklik gibi kavramlardan beslenerek gelişmeye devam etmektedir. Bu sebeple Endüstri 4.0 insan kavramı yerine ekonomik faydalara daha çok odaklanmaktadır.

2.2. Endüstri 4.0 ve Toplum 5.0 İlişkisi

Günümüz dünyası; toplumsal anlamda bireyler arası etkileşimden kaynaklanan ve bunun yanında veri, bilgi, kayıt, değer ve bunlardan oluşan ürün ve yeteneklerin sanayi biçimlerini yüksek bir hızla değiştirdiği bir dönüşümle karşı karşıyadır. Bu dönüşümde birey, toplum ve kurumlar aynı derecede özneler halinde düşünülerek dönüşüme ayrı ayrı etki etmektedirler (CSTİ, 2016).

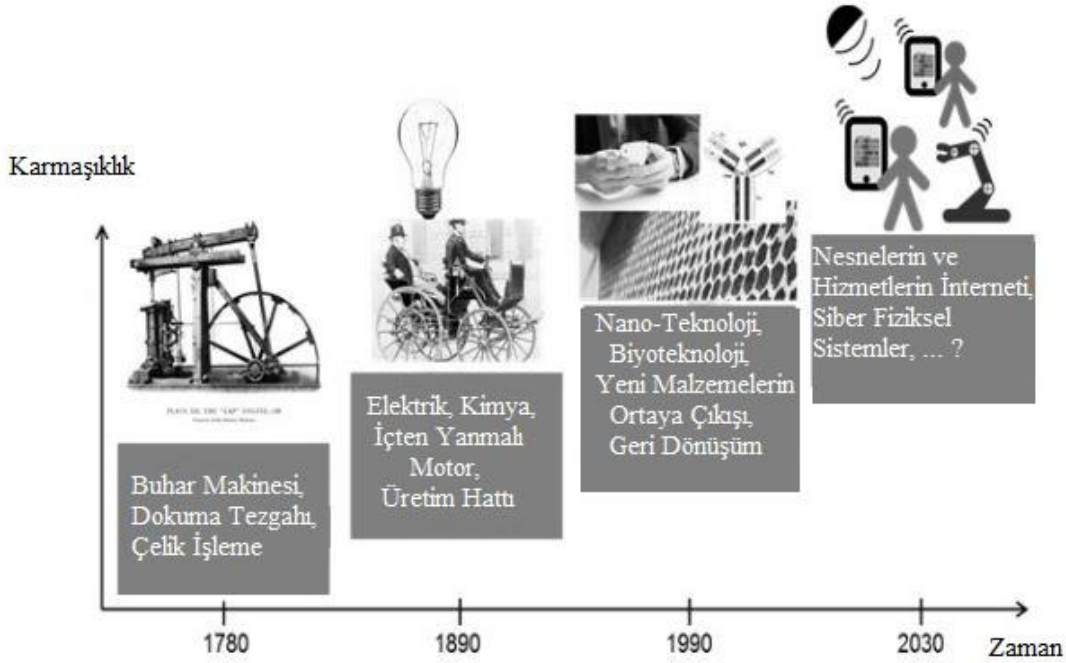
Endüstri 4.0 ve Toplum 5.0 arasında meydana gelen bağ ve sonrasında hayatın olağan akışı içerisinde kullanılmaya başlanan birtakım teknolojik yetenekler bulunmaktadır. Bu yetenekler insanlığın ihtiyaç duyduğu veri, robotik destek, yapay zekâ alanları vb. konularda büyük veriler sağlanması toplum için sunulan hizmetlerin sürdürülebilir ve etkin bir biçimde kullanılmaya başlanması bakımından oldukça önemli hale gelmiştir. Endüstri 4.0'ın üretim yeteneklerinin alt yapı oluşumunu sağladığı bir ortamda Toplum 5.0 süper akıllı toplum olmaya giden yolda hayatına devam etmektedir. Dikkat edilmesi gereken konu Toplum 5.0'in Endüstri 4.0'dan güç alarak ilerlemesidir.

Günümüzde insanlığın daha geniş imkanlara kavuşmasında Endüstri 4.0 dan Toplum 5.0'a giden değişim ve dönüşümün sadece insanlık çerçevesinde kalmayıp iklim değişikliği, afet yönetimi ve sürdürülebilirlik konularında da etkin olmaya başladıkları söylenebilir (Demir, 2018).

Toplum 5.0'in hedefleri arasında bölge ve şehirlerde yaşam kalitesinin artırılması ve bu sebeple şehir yaşamlarının gerekliliklerine hizmet edecek atık, lojistik, enerji vb. konuların yönetiminde konfor sağlanması hedeflenmektedir. İkinci konu herkesin kolay elde edebileceği ucuz ve kullanışlı enerji ağlarının tesisi ve buna bağlı olarak sürdürülebilirlik çözümleri hedeflenmektedir. Afet önleme konusu Toplum 5.0'in hedefleri arasındadır. Sağlık, tarım ve besinlerin sürdürülebilir kılınması, genel lojistik, üretim, finans ve kamu hizmetleri diğer hedefler arasında sıralanabilir.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Buna karşılık uygulamada yaşanan çeşitli engel ve sorunlar sebebiyle ortaya çıkan başlıklar arasında, yapay zeka ve robotik teknolojiler başta olmak üzere yazılım ve geliştirilmesi, çalışma ağlarının güçlü ve sağlam inşası ile uygulamalara paralel olarak eş güdüm ve daha da önemlisi güvenlik yer almaktadır.

Sanayi Gelişimine Bağlı Dönemler ve Teknolojileri.

(Dombrowski ve Wagner, 2014:101)

Sanayi gelişiminde Endüstri 4.0 dönemini diğer üç sanayi döneminden ayıran konular özetle şu şekilde açıklanabilmektedir (Fırat ve Fırat, 2017:213);

- *Hız*: Bu devrim daha öncekiler gibi doğrusal olmayıp, çok daha gelişmiş bir hızla gelmektedir. Hız konusu çoğunlukla gelişen küresel dünyanın, yeni teknolojilerin sürekli daha yeni ve daha üstün yetenekli teknolojileri üretmesi ile ilgilidir.

- *Genişlik ve Derinlik*: Bu devrim dijital teknolojiler alt yapısı üzerine kurulmakta ve özellikle iş dünyasında, toplumun önemli kesimlerinde ve bireylerde eşi görülmemiş paradigmler ile ilerlemekte ve buna bağlı olarak hızlı teknolojik değişimler ve donanımlar geliştirmektedir. Bunun sonucunda kuşaklar arası farklar her zamankinden daha da büyümektedir.

- *Sistem Etkisi*: Endüstri 4.0 devrimi, tüm yönetim bilişim sistemleri yanında her şeyin her şeye ilintili olabildiği bir ağ yapısı üzerinden gelişirken, dünyada devasa sistemlerin, bütünlük bir gelişim ve dönüşümünü kapsamaktadır.

Japon Ekonomik Örgütler Federasyonu raporuna göre ilk basamakta Toplum 5.0'ın gerçekleştirilmesinde beş sorundan söz edilmektedir. Bunlar, sosyo-politik sorunlar, hukuk sistemindeki engeller, teknolojik problemler, nitelikli insan kaynağı sorunu ve toplumun değişime olan direnci olarak belirtilmiştir.

Bu maksatla yukarıda sayılan sorunların çözülmesinde;

- Ulusal stratejilerin oluşturulması ve hükümet tanıtım sisteminin entegrasyonu,
- İleri tekniklerin uygulanmasına yönelik kanunların geliştirilmesi,
- Bilgi temel alt yapısının oluşturulması,
- Tüm bireylerin yeni ekonomi ve topluma dinamik katılımının sağlanması,
- Toplumun ileri teknolojiler ile entegre olmasının gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır. (Keidanren, 2016:14).

Yukarıda da belirtildiği üzere Toplum 5.0 yüksek teknolojik gelişmelerle desteklenen ve insanlık adına ihtiyaç duyulan üstün yetenekli robotik makine ve sistemlerin verimli bir şekilde kullanılmasını desteklemektedir. Bunun sonucunda ortaya çıkması arzulanan akıllı toplum düşüncesi günümüzde avcı toplumdan başlayıp bugünlere uzanan anlayışa giriş yapmıştır., (EBSO, 2017). Japonya Endüstri 4.0 konusunda öne çıkardığı üç temel ihtiyaç alanı olarak ihtiyaç nüfusun artışı, deprem vb. afetlerden sıklıkla etkilenen ada olması konusunu, küresel çevre sorunlarının artış göstermesini ve genel enerji maliyetlerindeki artışlarını göstermektedir. Ülke bunu sosyal bir sorun çözücü olarak göstermektedir.

3. Türkiye ve Toplum 5.0

Türk sanayi sisteminin dijital olgunluk düzeyine yönelik TÜBİTAK tarafından Haziran 2016'da yapılan araştırmada ülke düzeyinin Endüstri 2.0 ve Endüstri 3.0 arasında olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bahsi geçen raporda Türk şirketlerinden sadece yüzde 22'sinin konuyla ilgilendiğine yönelik bulgular elde edilmiştir. Bu konuda en önde gelen kesimler teknolojik üretim yapan şirketler, otomotiv ve yan ürünleri ile beyaz eşya üreticileri ile plastik sanayi ve hammaddesini teşkil eden kauçuk şirketleridir.

Dijital dönüşüm süreci için Türkiye'nin önündeki bir diğer önemli sorun, önemli bir bölümü ithalata dayalı üretimdir (Yüksekbilgili ve Çevik, 2018). TÜİK verileri, 2019 yılında ihracatın 180 milyar 718 milyon dolar, ithalatın ise 210 milyar 261 milyon dolar olarak gerçekleştiğini göstermektedir (TÜİK, 2020). İhracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 85,9'dur. Bu demektir ki, ülkemizde üretilen 2019'da Türkiye'nin ihracatının diğer ülkelerden satın aldığı malların ederinden yüzde 14,1 ucuz elde edilmesidir. Bununla birlikte, 2019 yılında bir önceki yıla göre ihracat yüzde 2,1 artmış, ithalat ise yüzde

9,1 azalmıştır. Söz konusu değişim Türkiye sanayisi adına olumlu değerlendirilmekle birlikte, Türkiye'nin dış ticaret açığı 31 milyar 174 milyon dolar değerindedir (TÜİK, 2020). Bu açığın kapatılması büyük ölçüde yüksek katma değerli, yüksek teknoloji ürünü ihracatın artırılmasına bağlı olacaktır.

SONUÇ

Türkiye teknolojik gelişmeleri takip ederek dünyanın en önemli ekonomik güçleri arasında yer alan ve sanayi ve teknolojiyi kalkınmada esas alan bir üretim anlayışına sahip stratejik planlara sahip bir ülkedir. Bu durum ülke kaynaklarının yeniden düşünülmesinde önemli bir hedef kavram olma niteliği kazanmıştır. Teknoloji günümüzde üretim araçlarını şekillendirmiş ve bireylerin sanayi ile olan ilişki ağını düzenlemeye de devam etmektedir. Bireyler hem bu üretim araçlarında yer alan hem de kullanıcı olarak ortaya çıkan birer aktör durumuna gelmiştir. Günümüz dijital evreninde sağlık, ticaret, iletişim, eğitim, güvenlik, kamusal hizmetler ve toplumsal konuların çözümü büyük ölçüde makina ve siber fiziksel sistemlerle gerçekleşmektedir. Böyle bir ortamda en önemli sorun, temel aktörlerin bütünsel bir ortamda çalışabilmeleridir. Bu bütünsel çalışma ortamının sağlanmasında bireylerin sorumlulukları ve endüstri kaynaklı engel ve sorunlar çözüme kavuşmadan Toplum 5.0'in gerçekleşmesi pek olası değildir. Ülkemizin de her aşamada Toplum 5.0'a hazır hale getirmek durumunda olduğu bireyler gerek kullanıcı gerekse sistemin içinde çalışan birer aktör olarak kaliteli bir insan kaynağı kümesini oluşturmalıdır. Ancak bu sayede gerek kamusal hizmetlerin sağlanması ve gerekse özel kesimin mevcut durumlarda önce Endüstri 4.0'a sonra da engellerin ortadan kalkmasıyla Toplum 5.0'a geçiş gerçekleşebilecektir.

Dijital diplomasi içerisinde alınan kamu diplomasisi ve bu kavramın kapsadığı yeni dijital evrim alanları dijital vatandaşlık profili içerisinde bireyin bu platformda gelişimini önemsemeye devam etmektedir. Hayatın olağan akışının her anında bu dijital evrenin yeni ve sürekli dönüşen özelliklerinin değişim hızını yakalamak bireysel, toplumsal ve siyasal bir sorumluluktur. Süper akıllı toplum kavramının oluşmasında paydaşların çeşitlenmesi ve gelişmesi sürdürülebilir üretim araçlarına sahip olunması ve bireysel gelişimlerin artırılmasıyla paralellik arz etmektedir. Başta tarım, enerji, atık yönetimi, çevre ve sağlık konularında elde edilecek yeni ve erişilebilir teknolojiler siber fiziksel çalışmaların kalite yaygınlığına bağlı gelişebilir. Bu sayede israf, kalitesiz yaşam, suç vb. konuların üstesinden gelinmesi kolaylaşabilecektir. Türkiye süper akıllı toplum olma konusunda mevcut genel engellerin aşılabilmesi noktasında Endüstri 4.0 ve bileşenlerini, Toplum 5.0 için gerekli alt yapı sistemlerini ve stratejik genel proje ve çalışmalarını geliştirmek durumunda olduğu sürece ekonomik, sosyal, siyasal ve psikolojik anlamda daha güçlü bir gelecek elde edecektir. Bunun için yapılması gereken teknoloji imkânlarının artırılması, ucuz ve erişilebilir olması, yaygın kullanım alanlarının geliştirilmesi, yazılım ağ ve yöntemlerinin çoğaltılması, cihaz ve donanımların millileşmesi, siber güvenlik ağlarının tesisi, bireysel

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

eğitimlerin sıklaştırılması, üretim, hukuk, tüketim, suç ve siber etik konularında bilinç oluşturulması önem arz etmektedir.

Sonuç olarak Japonya'da çeşitli zorunluluklarla ortaya çıkan süper akıllı toplum düşüncesi ve buna bağlı güçlenen Toplum 5.0 düşüncesi öncelikle Endüstri 4.0 konusunda olgunlaşmış toplumlarda işleyebilecektir. Bunu yakalamanın anahtarı olan teknolojik ilerlemede Türkiye artan bir çalışma hızıyla endüstriyel ve tarımsal üretim, ticaret, savunma sanayi, ulaşım, siber ağ teknolojileri ve insan kaynağı konularında bölgesel ve küresel bir güç olma yolunda azimle ve tüm milli değerleriyle çalışmalı ve sürdürülebilir hedefleri hayata geçirecek çözüm yolları geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

Banger, G. (2017). *Endüstri 4.0 ekstra*, Ankara: Dorlion Yayınları. Barratt, J. (1985) . "South African Diplomacy at the UN". Londra: Palgrave Macmillan,

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). Türkiye'nin Sanayi Devimi. "Dijital Türkiye" Yol haritası. https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/2023_Dijital-Turkiye-YolHaritasi.pdf adresinden erişildi.

Council of Science, Technology and Innovation, (2016). Fifth science and technology basic plan. Government of Japan, Tokyo.

Dombrowski, U. ve T. Wagner. (2014). "Mental Strain as Field of Action in the 4th Industrial Revolution", *Procedia CIRP*, 17. 100-105.

EBSO. (2017). Sanayi 4.0 Uyum Sağlamayan Kaybedecek, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı. http://www.ebso.org.tr/ebsomedia/documents/sanayi-40--gozden-gecirilmis-ikinci-baski_95869497.pdf

Firat, O. Z. ve S. Ü. Firat. (2017) Endüstri 4.0 Yolculuğunda Trendler ve Robotlar, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 46 (2), 211-223. DOI: 10.5152/iujbs.2017.005.

Gleason, B., & von Gillern, S. (2018). Digital citizenship with social media: participatory practices of teaching and learning in secondary education. *Educational Technology & Society*, 21 (1), 200–212.

Hocking, B. & Melissen, J. (2015). *Diplomacy in the Digital Age*. Netherlands: Netherlands Institute of International Relations.

Holmes, M. (2015). *Digital diplomacy and international change management*. *Digital Diplomacy Theory and practice*. (Ed. Corneliu Bjola & Marcus Holmes) New York: Routledge

Keidanren (Japan Business Federation) (2016). Toward realization of the new economy and society. Reform of the economy and society by the deepening of "Society 5.0". Retrieved April 16, 2018 from http://www.keidanren.or.jp/en/policy/2022/029_outline.pdf

Martin, F., Gezer, T., & Wang, C. (2019). Educators' perceptions of student digital citizenship practices. *Computers in the Schools*, 36(4), 238-254.

National Research Council (1995). *The Changing Nature of Telecommunications/Information Infrastructure*, Washington: The National Academies Press.

Özkan, M., Arzu, A. L. ve Yavuz, S. (2018). Uluslararası politik ekonomi açısından dördüncü sanayi-endüstri devrimi'nin etkileri ve Türkiye. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 6(2), 126-156.

Ribble, M. (2015). Digital citizenship in schools: Nine elements all students should know. *International Society for Technology in Education*.

Schou, J., & Hjelholt, M. (2018). Digital citizenship and neoliberalization: governing digital citizens in Denmark. *Citizenship Studies*, 22, 5, 507-522.

Seyrek, A. G. (2015). Endüstri 4.0 uygulama için yol haritası <http://www.endustri40.com/endustri-4-0-uygulama-icin-yol-haritasi/> adresinden 18.09.2022 tarihinde erişilmiştir.

Toffler, A. (2008). *Üçüncü Dalga* (Çev. Selim Yeniçeri), 1. Baskı, İstanbul: Koridor Yayıncılık.

Yazıcı, E. ve Düzkaaya, H. (2016). Endüstri devriminde dördüncü dalga ve eğitim: Türkiye dördüncü dalga endüstri devrimine hazır mı?. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 7(13), 49-88.

Yüksekbilgili, Z. ve Çevik G.Z. (2018). Endüstri 4.0 Bağlamında Türkiye'nin Yerine İlişkin Güncel ve Gelecek Eksenli Bir Analiz. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2. <https://doi.org/10.29106/fesa.412009>.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

**DİJİTAL HARCAMALARIN KÜRESEL BOYUTU VE ULUSLARARASI
GÜVENLİĞİN SAĞLIK YÖNLÜ TESİSİ İÇİN G-7 ÜLKELERİNİN YAPTIĞI
DİJİTAL SAĞLIK HARCAMALARI**

**THE GLOBAL DIMENSION OF DIGITAL SPENDING AND DIGITAL HEALTH
SPENDING FOR THE HEALTH FACILITY OF INTERNATIONAL SECURITY: G7
COUNTRIES**

Serpil AĞCAKAYA⁸⁶ Sinan ŞENTÜRK⁸⁷

Özet

21. yüzyılda, dijital dönüşümle karakterize edilmeye başlayan küreselleşme, dijitalleşme ve dijitalleşirmeyi bünyesinde barındırmasıyla birlikte inovatif ürünlerin uzaktan iletişiminin arttığı ve yapay zeka, büyük veri ağı, nesnelerin interneti gibi çağımızın ötesindeki teknolojilere işlevsellik kazandıran siber-fiziksel sistemlerin sağlıktan insan güvenliğine kadar her alanda kullanıldığı bir süreçtir. Özellikle günümüzde uluslararası güvenliği tehdit eden Covid-19 pandemisinin kontrol edilmesi ve en önemlisi de bertarafı için bilgi ve iletişim teknolojilerinden ve bizzat sağlık alanında, dijital sağlık araçlarından yararlanılmaktadır. Gerek kaynaklarının boyutu gerekse kolektif alınan kararlardaki konumları nedeniyle en gelişmiş ekonomileri kapsayan G7 grubu ülkelerin (Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Birleşik Krallık, Almanya, Fransa, Japonya ve İtalya) sağlığa yönelik dijital harcamaları, salgının bitirilmesinde önemli bir hal almıştır.

Bu çalışmada, dijital harcamaların küresel boyutu ve uluslararası güvenliğin sağlık yönlü tesisi için G-7 ülkelerinin yaptığı dijital sağlık harcamalarının tespiti amaçlanmıştır. Küresel dijital sağlıktaki pazar hacminin sürekli artış eğilimi gösterdiği günümüz dünyasında, ilgili ülkelerin yapacakları kamusal yönlü dijital sağlık harcamalarının ve genel sağlık sektöründeki harcamaların incelenip analiz edilmesiyle salgının seyri tahmin edilebilecek ve küresel düzeyde alınması gereken tedbirler belirlenebilecektir. Çalışmada başlangıçta dijitalleşmenin tarihsel arka planı ve içerdiği kavramlar üzerinde durulmuştur. Ardından dijitalleşme sürecindeki güvenlik anlayışının farklılaşması ve küresel belirsizliğe yol açan en önemli olayların başında salgının olduğu bildirilmiştir. Daha sonra küresel boyutuyla dijital harcamalar ile birlikte

⁸⁶ Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, serpilagcakaya@sdu.edu.tr ORCID: 0000-0001-6107-8205

⁸⁷ Dr. Öğrencisi Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümü, d2140215003@ogr.sdu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2305-0356

küresel dijital sağlık pazar hacmi tespit edilerek G7 grubu ülkelerin kamusal dijital sağlık harcamaları özelinde genel sağlık harcamaları analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, G7 Ülkeleri, Uluslararası Güvenlik, Sağlık Harcamaları

Abstract

In the 21st century, globalization, which has begun to be characterized by digital transformation, is a process in which the remote communication of innovative products increases with digitization and digitalization, and cyber-physical systems that give functionality to technologies beyond our age such as artificial intelligence, big data network, internet of things are used in every field from health to human safety. Especially today, information and communication technologies and digital health tools are used in the field of health itself in order to control and most importantly eliminate the Covid-19 pandemic, which threatens international security. Due to the size of their resources and their position in the decisions taken collectively, the digital expenditures of the G7 group countries (United States, Canada, the United Kingdom, Germany, France, Japan and Italy), which include the most developed economies, have become important in ending the pandemic.

In this study, it is aimed to determine the global dimension of digital expenditures and the digital health expenditures made by the G-7 countries for the health facility of international security. In today's world, where the market volume in global digital health is constantly increasing, the course of the pandemic can be predicted and the measures to be taken at the global level can be determined by examining and analyzing the public digital health expenditures to be made by the relevant countries and the expenditures in the general health sector. In the study, the historical background of digitization and the concepts it contains were initially emphasized. Then, it was reported that the differentiation of the security understanding in the digitalization process and the pandemic was one of the most important events leading to global uncertainty. Then, the global digital health market volume was determined together with the digital expenditures in the global dimension and the general health expenditures of the G7 group countries were analyzed in terms of public digital health expenditures.

Key Words: Digitization, G7 Countries, International Security, Health Spending

GİRİŞ

Bilgisayarların geliştirilerek her türlü amaca hizmet edebilir bir hale getirilmesinin ardından bilgi işleme gücünü destekleyen ağ teknolojisinin de ivme kazanmasıyla birlikte bireysel uygulamalar üzerinden e-posta göndermek ve video konferanslar yapmak gibi (BMWK, 2022: 10) dijital çağa vurgu yapan örneklerin artışı aslında kişisel ve bütünsel verileri analiz etmemiz sağlayan siber-fiziksel sistemlerin yaygınlaşmasıyla mümkün olmuştur. Bu durum ise bilimsel bilgiye dayanan teknik bilgi oluşumunu ortaya çıkararak üretilen makine/teçhizatların ve hizmet sağlayıcıları ile yararlanıcıların iletişimini sağlayan yazılımların birbirleriyle entegre olmasını sağlamıştır.

Özellikle 2020 yılının ilk aylarında etkisini çok şiddetli bir şekilde hissettiren ve kamu hizmet kalitesinin düşmesi, ülkelerarası diyalogların azalması, strese bağlı çatışmaların artması ve dezenformasyonun genişlemesi gibi sonuçlar doğurup insan güvenliğini ve dolayısıyla da uluslararası güvenliği tehdit eden Covid-19 pandemisi (Munro, 2020: 1), sağlık hizmetlerindeki inovasyonu zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, Dünya Belirsizlik Endeksi (WUI)'nin çeyrek dönemler itibarıyla incelenmesi neticesinde endeks değerini en yüksek seviyeye çıkaran pandeminin, kolektif açıdan son 12 yılın en önemli güvenlik sorunu olduğu görülmekle birlikte pandeminin bertarafı yani küresel sağlığın etkin sunumu için yine kolektif etki oluşturabilecek G7 grubu ülkelerin dijital sağlık araçlarına yönelik yaptıkları harcamaların analiz edilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü 2018-2023 yılları arasında ortalamasının 5.1 trilyon \$ olacağı tahmin edilen küresel düzeydeki tüm teknolojik harcamalara karşılık yine ortalamasının 1.4 trilyon \$ olacağı tahmin edilen küresel dijital dönüşüm harcamaları gerek birlikte gerekse 2020-2027 yıllarında sürekli artış eğiliminde ve ortalamasının da 478 milyar \$ olacağı tahmin edilen küresel dijital sağlık pazar hacmi ile değerlendirildiğinde, G7 grubu ülkelerin mezkur alanda yaptığı ve yapacağı harcamaların seyri daha fazla önem kazanmaktadır.

Covid-19 pandemisi açısından, kolektif güvenliği sağlama hususunda etkili konumları olan G7 grubu ülkelerin yaptığı kamusal bazlı dijital sağlık harcamalarının; küresel boyuttaki dijital harcamalar, ilgili ülkelerin dijital rekabet sıralamaları ve küresel dijital sağlık pazar hacmiyle ilişkisinin incelenmesi, dijitalleşmenin pandeminin önlenmesine hususundaki konumu ortaya koyacak ve öncü ülkelerin küresel sağlık hizmetinin etkin üretimi açısından hangi dijital araçlara başvurduğunu açıklayacaktır. Ayrıca, dijital sağlık harcamalarının miktarlar ve bileşenlerinin birlikte analiz edilmesi de pandeminin gidişatının değerlendirilmesini sağlayacaktır. Bu nedenle çalışmada ilk olarak, küresel düzeydeki dijital harcamalarla birlikte G7 grubu ülkelerin dijitalleşmedeki sıralamaları incelenmiş ve ardından küresel sağlık pazarı büyüklüğüne vurgu yapılarak G7 grubu ülkelerin yaptığı kamusal bazlı dijital sağlık harcamalarının seyri (toplam sağlık harcamalarına da değinilerek) analiz edilmiştir.

1. DİJİTALLEŞMENİN TARİHSEL ARKA PLANI VE DİJİTAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

1.1. Dijitalleşmenin Tarihsel Arka Planı

Çağımızın dijital teknolojilerine ve yapay zekaya dayalı üretim sistemlerine ivme kazandıran temel unsur, geleneksel üretim sürecinde meydana gelen gelişmeler olduğundan ve tarihsel akış içerisinde farklılaşarak hizmete sunulan icatların ekonomik gelişme ya da gerileme üzerinde etkisi bulunduğundan dijitalleşmeye giden süreci, Sanayi Devrimi'nin ilk oraya çıktığı dönem itibarıyla incelemeye başlamakta yarar vardır (Koç ve Teker, 2019: 305). Ayrıca, öncü teknolojiler olarak nitelendirilen yapay zeka (AI), robotik, nesnelerin interneti (IoT), 5G, büyük veri, blok zinciri, 3D baskı, insansız hava araçları, gen düzenleme, nanoteknoloji ve fotovoltaiik sistemler (UNCTAD, 2021: 18) gerek ekosistem üzerinde gerekse ekonomi, sağlık, sosyo-kültürel ve siyasal alana etkileri bakımından ele alınması gereken konular olması sebebiyle ulus devletlerin maliye politikalarını şekillendirmektedir.

Toplumsal ve ekonomik alanla birlikte üretim sahalarını değiştiren ilk teknolojik yenilik olan ve 1780'lerde enerji ve güç kaynağının temeli sayılan buhar motorunun kullanılmaya başlamasıyla birlikte manuel çalışma şekli önemini yitirirken hem emeğin mobilitesi hem de tekstil imalatının verimliliği artmıştır (Sachon, 2017: 4; Das, Kleinke ve Pistrui, 2020: 2). 1850-1860 yıllarında yün üretiminde yoğun bir mekanik üretim yapılmış, 1850'lerde Cumberland-Lancashire bölgesinde açılan geniş kömür ve demir cevheri sahalarıyla çelik üretimine (Deane, 1979: 169) yani dolayısıyla 2. Sanayi Devrimi'ne kapı aralanmıştır.

Elektriğin de icadıyla birlikte gelişen üretim araçları çeliğin seri üretimini de beraberinde getirerek demiryollarını endüstriyel yapıya entegre etmiş ve ölçeği artan fabrikalar, montaj hatlarını kullanmaya başlamıştır (Singh, 2019: 2-3; Tay, Lee, Hamid, Ahmad, 2018: 1379). 1860 yılından 20. yüzyılın başlarına kadar geçen süre ile tarihlendirilebilecek 2. Sanayi Devrimi'nde içten yanmalı motorun geliştirilmesi, Henry Ford tarafından vanadyum alaşımları kullanılarak seri üretime geçirilen Model T'nin ölçek ekonomisini gündeme getirmesi en yenilikçi adımlar olmakla birlikte sinema filmlerinin çekilmeye başlaması ve radyonun icadı da 1913 yılı sonrasındaki üretkenlik artışında altın çağın başlamasının en önemli faktörlerinden olmuştur (Gordon, 2000: 50-57; Alizon, Shooter ve Simpson, 2008: 1-2).

1913-1969 yılları arasındaki ara dönemde ise 1925 yılında John Logie Baird'in gri tondaki ilk hareketli görüntüleri yayınlaması ve 1928'de ilk transatlantik televizyon sinyalinin göndermesi; 1930'da Frank Whittle'in dönen bir türbin ve hava kompresörü ile arkadan itmeli bir uçak motor olan turbojetin tanıtılması; 1943'de Tommy Flowers'ın 1500 adet vakum tüpü kullanarak dünyanın ilk programlanabilen, dijital elektronik bilgisayarı olan Colossus'u tasarlaması; 1951'de Hans Bethe'nin nükleer füzyon üzerine çalışması, 1953'de Francis Crick'in DNA molekülünün yapısını keşfetmesi ve 1967'de Antony Hewish'in pulsarları tespit etmesi (BBC, Erişim: 22.03.2022: 13-20; SINP, Erişim: 22.03.2022: 2-6), fizik bilimi, yaşam bilimleri ve mühendislik disiplinin gelişerek geleceğe taşıdığı teknik ve bilimsel bilgilerin ışığında nicel büyümeden ziyade AR-GE çalışmalarında yeni alanları ortaya çıkararak ki özellikle Colossus'un belirli bir ölçüde programlanabilirliği, bilgisayar biliminde programlama dilinin gelişmesini sağlamıştır.

1968'de Genaral Motors'un geliştirmeye başladığı ilk programlanabilir mantık denetleyicisi (PLC) yani standart makine kontrolörünü teknik şartname ile satıcılara sunması, üretim süreçlerini kısmi otomatikleştirmenin ilk adımı olmuştur. Makinelerin kontrolü için yapılan denetimlerde kullanılacak olan bu bilgisayarın, depolanmış programlarını enerji kesintisinde dahi kaybetmemesi, kolay ve yeniden programlanabilme gibi özellikleri, yakın gelecekte kurulup dijitalleşecek fabrikaların ve kullanılacak veri analizleriyle birlikte ileri bilgi/telekomünikasyon teknolojilerinin habercisi olmuştur (c3controls, Erişim: 24.03.2022: 1; IBM, Erişim:24.03.2022: 1).

1969'da kullanılmaya başlanan ARPAnet ile ilk kez büyük ölçekli bilgisayar ağlarının çevrimiçi oluşu, 1971'de Ray Tomlinson'un yine aynı ağ üzerinden mesaj göndermek için yazdığı ilk e-posta programı, 1975'de Ed Roberts'ın ilk kez "kişisel bilgisayar" terimiyle Altair 8800'ı piyasaya sunması, 1985'de ABD'de NFS yani Ağ Dosya Sistemi'yle beş araştırma merkezinin süper bilgisayarlarla birbirine bağlanması, 1988'de ilk transatlantik fiber kablo teknolojisiyle Kuzey Amerika ve Fransa arasında iletişim ağının kurulması, 1991'de Cern'in Tim Berners-Lee'nin geliştirdiği World Wide Web yazılımını yayınlaması ve ABD

Ulusal Bilim Vakfı'nın ticari her türlü kısıtlamayı kaldırarak interneti halka açması, 1992'de 7.5 kW'lık operasyonel solar çanak prototipinin geliştirilmesi, 2000'de kamera sistemiyle nesnel algılamaya sahip ASIMO'nun tanıtılması, 2005'de NASA'nın astrofizik modellemesinde kullanılan ve hesaplama kapasitesini on kat arttıran Columbia Süper Bilgisayarı, 2006'da Amazon'un EC2 ve S3 olmak üzere bulut tabanlı hizmetlerini başlatması (CHM, Erişim: 24.03.2022: 1; National Academy of Engineering, Erişim: 24.03.2022: 45-49), 3. Sanayi Devrimi'nin bilgi teknolojilerinin gelişimiyle karakterize edilmesi sonucunu doğurmuştur. Programlanmış komutlama, elektronik veri iletişimi ve veri tabanı paylaşımı bu dönemde genellikle ulusal düzeyde ve güvenlik boyutuyla ele alınmış olsa da gelecek yüzyılda çok kapsamlı bir kablosuz iletişim ağıyla siber-fiziksel sistemlerin temelini oluşturmuşlardır.

Önceki döneme kıyasla kitlesel üretim/tüketim kalıplarının esnek üretim ve farklılaşan tüketim kalıplarına doğru dönüşüm göstermeye başladığı bu dönemde, "island of automation" terimi yani otomasyon sistemleri ile otomatik teknolojilerin birbirine entegre olmadığı ve birbirleriyle iletişim halinde bulunmadığı ifade eden süreçte geçerliliğini yitirmeye başlamıştır (Aydınlı, 2004: 2; erp-information.com, Erişim: 24.03.2022). Ayrıca bellek çipi teknolojisinin ilerleme kaydetmesiyle bilgi işlem gücü artan ve maliyetleri düşen bilgisayarların orta-küçük ölçekli firmaların da ekonomik olarak ulaşabileceği bir noktaya gelmesi de dönemin bir başka temel özelliğidir (Khan, 1987: 116).

2011 yılına gelindiğinde ise Alman Hükümeti'nin Ekonomik İşler ve Enerji Bakanlığı (BMWI) ile Eğitim ve Araştırma Bakanlığı (BMBF)'nin dijitalleşmeyle, ürün/hizmetlerin, iş modellerinin ve değer zincirlerinin endüstri paydaşları arasında ortak bir ağ oluşturarak birbirleriyle etkileşime girmesini betimleyen ulusal stratejik girişimleri, Endüstri 4.0 sürecini başlatmıştır (European Commission, 2017: 3). Sürecin belirleyicisi olarak öne çıkan çekirdek teknolojisi ise özellikle bir önceki dönemin bilgisayar teknolojisi olarak değil de Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojisini sürekli geliştiren ağ ve internet teknolojileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

İmalat endüstrisinde, akıllı ağlar aracılığıyla ürün/hizmet tekliflerinin dijitalleştirilmesi; üretim hatlarının, bireyselleştirilmiş ürünleri düşük maliyetlerle üretilebilecek şekilde modüller biçiminde oluşturulabilmesi; kişiye göre özelleştirilmiş akıllı ürünlerin kullanımıyla ilgili üreticiye veri gönderebilmesi; ideal rotaların ve gerekli malzemelerin algoritmalar tarafından hesaplanabilmesi; ürün yaşam döngüsüne ilişkin belirsizliklerin dijital veri işlemeyle ortadan kaldırılabilmesi şeklinde sıralanan işleyişsel özellikler de aslında esnek üretim, dönüştürülebilir fabrika, dijital veri yönetimi ve optimize edilmiş lojistiğe vurgu yapmaktadır (BMWK, Erişim: 25.03.2022: 1; Petrillo, Felice, Cioffi ve Zomparelli, 2018: 2).

Bugüne kadar tanışılmayanı, geleceği de kapsayacak şekilde üretmek ve küresel etkiye sahip bir alana dönüştürmek olarak algılanan Yapay Zeka (AI), akıllıca hareket eden hesaplama ajanlarını, ki bunlar insanlar, bitkiler, hayvanlar, robotlar, şirketler, ülkeler vb. varlıkların tümünü kapsar, kendi amaçları paralelinde, değişen ortam-hedeflere karşı esnek bir biçimde, deneyimlerinden öğrenerek, algı ve hesaplamalarla uygun seçimler oluşturarak sentez ve analiz etmektedir (Bartneck, Lütge, Wagner ve Welsh, 2021: 7-8; Poole ve Mackworth, 2010: 3-4). Kendi kendilerine öğrenebilen sistemlerden olan çağrı merkezleri için davranışsal adaptasyon yönlü yapay zeka koçluğu sunan Cogito, kablosuz güncellemeler alıp otonom sürüş imkanı sunan Tesla, tepkiye dayalı analiz imkanına sahip Netfilx, kişisel sanal asistan Alexa'nın sesli

komutla yönlendirebildiği ve davranışsal algoritmalarla mekanların sıcaklık ayarlamalarını yapabildiği Nest, dijital ekosistemin oluşturulabileceği metaverse, büyük veri ağını oluşturacak veri dokusu ve otomatikleştirilmiş siber güvenliği sağlayan makine öğrenimi uygulamaları geleceğe dönük geliştirilebilecek en önemli yapay zeka teknolojileridir (Adams, 2017: 1; Rai, 2022: 1). Ayrıca akıllı cihazları sürekli ağ kapsamında ve iletişim halinde tutan nesnelerin interneti; veri miktarındaki üstel büyümeyi ifade eden büyük veri; insandan müdahalesinden bağımsız ve çevrelerine uyum sağlayarak çalışabilen işbirlikçi robotlar; uzaktan yönlendirilen ve otonom özelliğe sahip, başta savunma olmak üzere arama kurtarma, doğal afetlerle mücadelede kullanılabilen insansız hava araçları; çok sayıda cihazın, zengin veri akışıyla kablosuz olarak birbirine bağlanmasını sağlayan 5G; kitlesel kişiselleştirmede kullanılabilen 3D baskı ile katmanlı üretim; nanoteknoloji ve malzeme bilimi ile maddeyi en küçük ölçekte kontrol etme becerisi; canlı organizmaların gen yapısının değiştirilebilmesi; verileri depolamak, doğrulamak ve korumak için üst düzey güvenlik sağlayan blok zinciri; verilerin depolandığı yere internetle her zaman erişim imkanı sunan bulut bilişim ve dört insan saçının kalınlığından daha ince olan ve yarı iletken malzemeden yapılarak güneş ışığını elektrik enerjisine dönüştüren fotovoltaik sistemler (Marr, 2020: 1; EERE, Erişim: 26.03.2022: 1) dijital dönüşümü tanımlayan teknolojiler olmakla birlikte sürecin halen devam etmekte olduğunu belirtmektedir.

1.2. Dijital Dönüşüm Süreci

Dijitalleşmenin temeli, teknolojik çağı başlatması nedeniyle ikili sayı sisteminin ve matematiksel mantığın işlevsel olarak uygulanabilirliğinin doğuşuna öncülük eden Gottfried Leibniz'in çalışmaları (Lande, 2014: 514) ile atılmıştır. 17. yüzyılda Leibniz'in sisteminde modern ikili sayma sistemi gibi 0 ve 1'i kullanması; 18. yüzyılda Adrien Marie Legendre'nin ikili sistemden sekizli ve onaltılık sayı sistemine dönüşümler için yayınlanan çalışmaları; 19. yüzyılda Charles Babbage'nin Analitik Motoru'nda kullanmayı planladığı çeşitli sayı sistemlerini analiz etmesi; 20. yüzyılda C.E. Wynn-Williams'ın gaz tiratron tüpleriyle yaptığı ikili elektronik sayma cihazı ve John von Neumann'ın bilgiyi işlemek amacıyla ikili sistemi öne çıkarması ki elektronik devrelerin 0 ve 1 ile ifade edilen değişken değerlerini esas alan Boole cebiri kapsamında, bilgisayarın, taşınabilir müzik çalarların, ışık anahtarlarının vb. teknolojilerin gelişimini kolaylaştırmıştır (CCH, Erişim: 04.04.2022: 1; Cortina, 2013: 5-9; NYU-Poly, Erişim: 04.04.2022: 3). Bu çerçevede, mezkur inovatif ürünlerin, yeni nesil teknolojinin bir çıktısı olduğunu ve birbirleri arasında küresel düzeyde etkiler oluşturabilecek düzeyde proaktif davranışlarda bulunabilmelerinin dijitalleşmenin gelişimiyle doğru orantılı olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.1. Kavramsal Çerçeve

Dijitalleşme (digitization), dijitalleştirme (digitalization) ve dijital dönüşüm (digital transformation) terimlerinin vizyon ya da araçlar mı yoksa dijital verilerin üretimi, işlenmesi, kullanılacak hale getirilip sonuçlanması mı veya ticari faaliyetlerin, süreçlerin ve ürünlerin

dönüşümü mü olduğunun (Schumacher, Sihn ve Erol, 2016: 1; Hapon, 2020: 1) belirlenmesi, anlam kargaşalarını giderip kavramsal çerçevenin daha doğru çizilmesi sonucunu beraberinde getirecektir.

Gartner IT Sözlüğü, dijitalleşme yani sayısallaştırmayı, dijital etkinleştirmenin açıklayıcısı olan analogdan dijital forma geçiş sürecini ifade etmesi ya da geçiş sürecinde herhangi bir değişiklik olmadan analog sinyalin dijital dönüşmesi (Gartner, Erişim: 05.04.2022a: 1) şeklinde tanımlamıştır. Oxford İngilizce Sözlüğü ise dalga biçiminin dijital olarak kodlanması nedeniyle bozulmaya karşı analog sinyalden daha bağımsız özellik gösteren kayıt olarak tanımladığı dijital kavramından sonra Oxford Öğrenci Sözlüğü'nde dijitalleşme; verilerin bilgisayar aracılığıyla kolayca okunabilen ve işlenebilen bir forma dönüştürülmesi işlemidir, şeklinde açıklanmıştır (OED, 1989: 1; Oxford Learner's Dictionaries, Erişim: 05.04.2022: 1). Örneğin; hasta kayıtlarını fiziksel klasörler yerine bilgisayarlarda saklama, kağıt belgeyi PDF (Taşınabilir Belge Biçimi) gibi sayısal bir dijital belgeye tarama, elle yazılmış ya da daktilo edilmiş bir yazıyı dijital formata dönüştürme, VHS gibi analog kayıt formatlarının DVD ya da Blu-ray gibi dijital formatlara dönüştürülmesi vb. (Bogush, 2021: 1) dijitalleşmeyi yansıtmaktadır.

Dijital teknolojilerden yararlanarak dijitalleştirilmiş verilerin dahil olduğu sürecin, o andan itibaren etkinleştirilmesi ya da iyileştirilmesi olarak tanımlanan dijitalleştirme, Gartner IT Sözlüğü'nde; dijital teknolojilerin gelir ve değer üretmek için kullanılması ve dijital bir işletmeye geçiş süreci (Gupta, 2020: 1; Gartner, Erişim: 05.04.2022b: 1) olarak daha geniş bir anlam içerecek şekilde tanımlanmıştır. Örneğin; belgeleri depolamak ve paylaşmak için bulut bilişim kullanmak, işletmenin sipariş etiketi oluşturmada bir web sitesi kullanması, müşteri-ürün/hizmet verilerinin merkezileştirilmesini sağlayacak yazılımlardan yararlanılması vb. dijitalleştirmenin birer uygulamasıdır (Bogush, 2021: 1).

Gartner IT Sözlüğü'nün bilgi teknolojileri modernizasyonundan (bulut bilişim vb.) dijital optimizasyona ve yeni dijital iş modellerinin ortaya çıkmasına kadar çok geniş bir çerçevede değerlendirilen dijital dönüşüm terimi; kamu sektöründe hizmetlerin çevrimiçi sunulabilmesini, endüstriyel ve idari açıdan, fiziksel süreçlerin yerel kontrolünden, aynı süreçlerin uzaktan izleme/kontrolünün yapılabilmesini vurgulamaktadır (Gartner, Erişim: 05.04.2022c: 1; Gupta, 2020: 1).

Elektronik ortamda dönüşümü yapılabilen ve sayısallaştırılabilen her türlü fiziki ve gayri maddi verinin dijital ortamlara uygun hale getirilip transferinin yapılması dijital dönüşümün ilk aşaması olan dijitalleşmeyken makine komutlarının ya da internet tabanlı gelişmiş hizmetlerin kullanılması sonucu aynı verilerin anlamlı bütünler haline gelmesi de dijitalleştirmedir. Bilişim temelli çıktıların ticari, sosyo-kültürel, hukuki ve siyasi uzmanlaşmayı dijital çağ lehine homojenleştirdiği son aşama ise dijital dönüşümdür.

2. DİJİTAL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE ULUSLARARASI GÜVENLİK

20. yüzyılda, dış tehditlerle mücadele amacına dayanan askeri savunma, egemenlik ve bölgesellik anlayışıyla şekillenen güvenlik kavramı, aşırı derecede devlet merkezli bir anlayışı dile getirmiştir (Puga, 2021: 1).

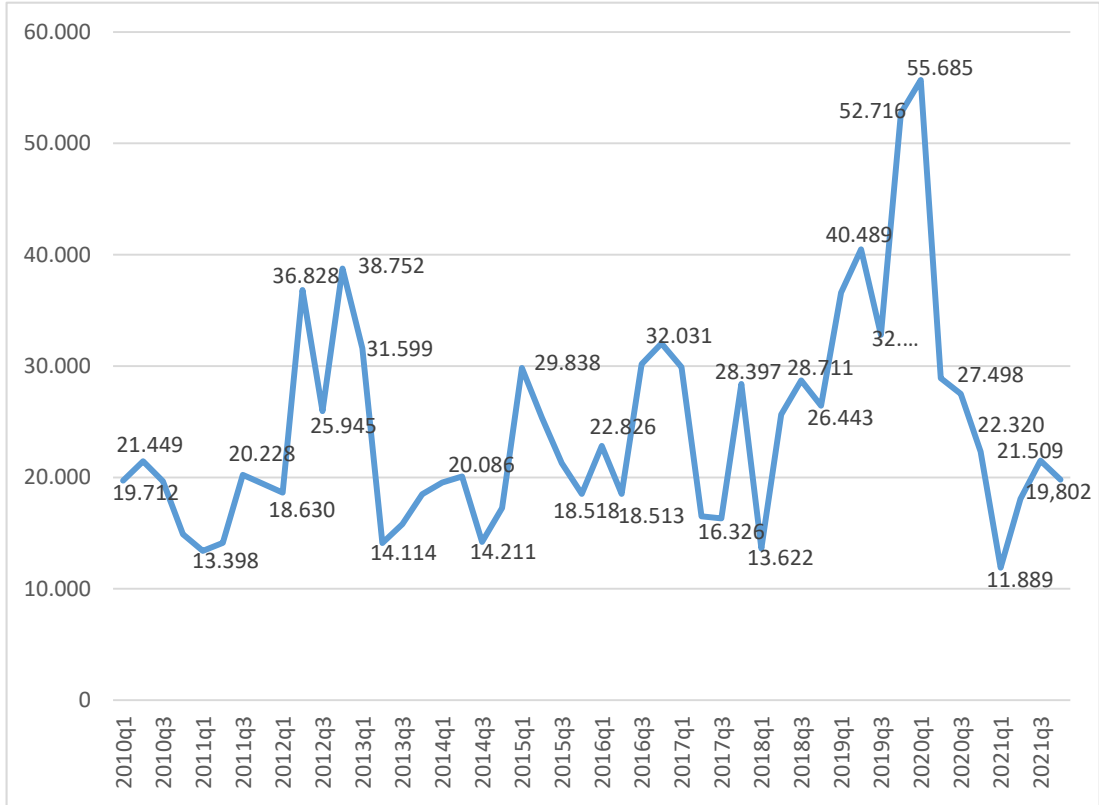
1945 yılı yani İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve SSCB kendi etki bölgelerini oluşturup Doğu-Batı olmak üzere iki bloğu meydana getirerek ki özellikle Avrupa kıtasını bölerek küresel bir mücadelenin zemini hazırlamışlardır. ABD'nin desteğiyle başlayan Batı Avrupa entegrasyon süreci ve SSCB'nin uzantısı/uydusu olan Doğu Avrupa ülkelerinin varlığıyla 1947'den itibaren uzun bir stratejik ve ideolojik çatışma dönemi başlamıştır. İki Büyük Güç hiçbir zaman doğrudan savaşmasalar da dünya nükleer savaşın eşğine gelmiş ve nükleer caydırıcılık çatışma önleme mekanizması haline gelmiştir. Silahlanma yarışını teşvik edici unsur haline dönüşen mekanizma etrafında gerginlik, yumuşama (detant) veya bloklar arasında ilişkilerin gelişme dönemleri itibarıyla şekillenen Soğuk Savaş Dönemi, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Doğu Avrupa'daki Komünist rejimlerin çöküşüyle son bulmuştur (CVCE, 2016: 3).

1991 yılı itibarıyla Soğuk Savaşı sonrası tanımlayan gelişmeler, ABD'nin genişleyen gücü, Çin'in düşük ücrete dayalı küresel endüstriyel büyümenin odak noktası haline gelmesi ve Avrupa'nın entegre bir ekonomik gücü temsil etmesi olsa da emeğin, mal/hizmetlerin ve sermayenin küresel ölçekte mobilitesinin artması, güç odaklı politik yöntemler yerine homojenleşen toplumların etrafında şekillenen ekonomilerin birbirlerine bağımlılıklarının zorunlu kılınması, küresel sorunların (barış ve güvenlik, sağlık, iklim değişikliği, göç, uluslararası hukuk ve adalet yani sürdürülebilir kalkınma hedefleri alanında) (Friedman, 2013: 1; Kistersky, 1996: 1; UN, Erişim: 08.04.2022: 1) ortaya çıkması da kısmi tezatlık teşkil eden gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüz şartlarında dünyanın dört cephesindeki çoğu insan, şiddetli çatışmalar, salgın hastalıklar, doğal afetler, kalıcı yoksulluk, ekonomik gerilemeler gibi ulusal sınırları aşarak ve katlanarak büyüyen tehditlerle karşı karşıya kalmakta ve BM Genel Kurulu'nun 66/290 sayılı kararında "İnsan Güvenliği; Üye Devletlere, halklarının hayatta kalması, geçimi ve onuruna yönelik engelleri belirleme/ele alma hususunda yardımcı olacak bir yaklaşımdır" şeklinde insan merkezli bir anlayışla tanımlanmaktadır (UN, Erişim: 09.04.2022: 1; UN, 2012: 1). 2022 yılında halen izlenmesi gereken küresel sorunlardan olan Covid-19 pandemisi, sera gazı emisyonlarının artışı, biyolojik çeşitlilik kaybı, Rusya ve Ukrayna arasındaki çatışmaların şiddetlenmesi, ABD dolarının değer kaybı ve enerji krizinin çözülmemesi küresel düzeni yeniden yapılandırmaktadır (Brown, 2021: 1; Bull, 2022: 1).

Grafik 1: Dünya Belirsizlik Endeksi (WUI) (2010 1.Ç- 2021 4.Ç)

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

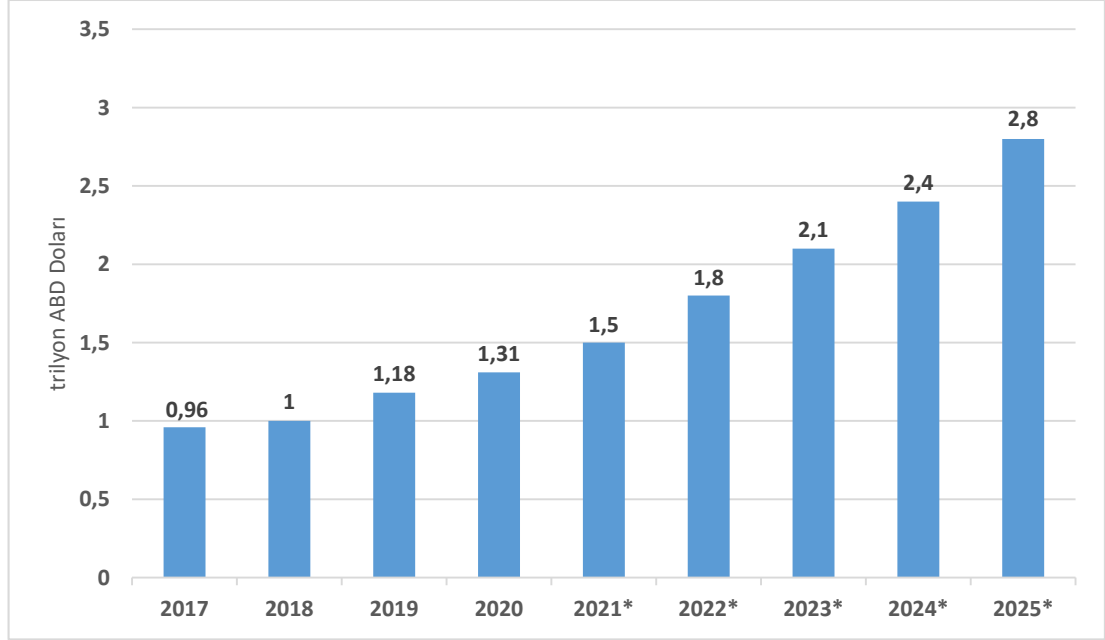
Kaynak: Ahir, Bloom, Furceri, 2022: 1

Not: WUI, 142 ülkeyi kapsamına alarak Economist Intelligence Unit ülke raporlarındaki “belirsiz” kelimesinin yüzdesi sayılarak (GSYİH ağırlıklı ortalama) hesaplanır ve daha sonra 1.000.000 ile çarpılarak yeniden ölçeklendirilir. Daha yüksek bir sayı, daha yüksek bir belirsizlik anlamına gelir.

Grafik 1’de çeyrek yıllık verilerle belirsizlik endekslerini incelediğimizde, 2010 yılı itibarıyla GIIPS ülkelerindeki açıkların Avrupa Banka Sistemi aracılığıyla tüm Avrupa ülkelerini etkilemesi sonucu oluşan likidite kaynaklı borç krizinin, 2012 yılı 2. ve 4. çeyrekte sırasıyla 36,828 ve 38,752 olarak yüksek seyreden endeks değerlerini de dikkate aldığımızda küresel belirsizliği arttırdığını söyleyebiliriz. 2019 yılı 2. çeyreğinde, Çin’in ekonomik büyümeyi frenleyici politikaları ve Fed’in sıkı para politikalarının küresel düzeyde büyümeyi yavaşlatması; ABD-Asya Borsaları’nın yaşadığı değer kayıpları ve Brexit belirsizliği endeks değerini 40,489 seviyesine yükseltmiştir. 2020 yılı 1. çeyreği itibarıyla Covid-19 pandemisinin reel ekonomileri ciddi bir daralmayla karşı karşıya bırakması ve salgının seyrinin mevcut tedavi yöntemleri ile öngörülemezliği endeks değerini 55,685 seviyesi ile tepe noktasına ulaştırmıştır. 2020 yılı sonu itibarıyla iyileşmeye başlayan tedarik zincirleri ve onaylanarak uygulanmaya başlanan aşularla birlikte 2010 yılından bu yana endeks değeri 2021 1. çeyrekte 11,889 ile en düşük seviyesini görmüş ancak kısa sürede küresel makroekonomik göstergeden olan enflasyon artışı ve Covid-19 Delta varyantının ortaya çıkmasıyla belirsizlik tekrar artış göstererek endeks değeri yılın son çeyreğinde 19,802 düzeyine kadar yükselmiştir.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Grafik 2: Küresel Düzeyde Dijital Dönüşüm Teknolojileri ve Hizmetlerine Yapılan Harcamalar (2017-2025) (trilyon ABD Doları)

Kaynak: Statista, 2021a: 1.

*Tahmin

Grafik 2’de, verilerin dijital biçim almasını ve analiz edilebilir çıktılar haline gelmesini sağlayan ileri teknoloji ve hizmetlere (IoT, bulut bilişim vb.) küresel düzeyde yapılan harcamalara baktığımızda, sürekli bir artış eğilimi görmekteyiz. 2020 yılında, 2017 yılına kıyasla 350 milyar \$ artan harcamalar, 1.31 trilyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılı itibarıyla bir önceki yıla göre, 190 milyar \$ artarak 1.5 trilyon \$’a yükselmesi tahmin edilen harcamaların, 2025 yılına kadar 1.3 trilyon \$ artışla 2.8 trilyon \$’a ulaşması beklenmektedir.

Tablo 1: Küresel Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) Harcamaları (2018-2023) (trilyon ABD Doları)

	2018	2019	2020	2021*	2022*	2023*
Geleneksel Teknolojiler**	4.005	4.146	-	4.130	4.277	4.453
Yeni Teknolojiler	653	766	-	1.030	1.189	1.362
Toplam	4.658	4.912	4.9	5.160	5.466	5.815

Kaynak: IDC, Erişim: 18.04.2022: 1; Statista, 2021b: 1.

*Tahmin

**Donanım, Yazılım, Hizmetler, Telekom

Tablo 1’de, analiz edilebilir verilerin iletişimini optimal düzeyde sağlayan BİT’ler, geleneksel (donanım, yazılım, hizmetler, telekom) ve yeni teknolojiler (otonom mobil robotlar, 3D yazıcılar vb.) olarak ikiye kategoriye ayrılmıştır. Özellikle 2020 yılında, 2018 yılına kıyasla yaklaşık 300 milyar \$ artarak 4.9 trilyon \$ gerçekleşen toplam küresel BİT harcamalarının, 2023 yılına kadar yaklaşık 900 milyar \$ artarak 5.815 trilyon \$’a yükseleceği tahmin edilmektedir. Özellikle öncü olarak nitelendirilen teknolojilerin, 2019 yılında, bir önceki yıla göre 113 milyar \$ artarak 766 milyar \$ seviyesine ulaşması ve 2019-2023 yıllarında 596 milyar \$ artış göstererek 1.362 trilyon \$ seviyesine ulaşacağı tahmin edilmesi, dijital dönüşüm trendlerine yönelik yapılacak küresel harcama boyutunu gözler önüne sermektedir.

Ayrıca işletmelerin veri ağını oluşturma, veri güvenliğini sağlama, veritabanlarını yönetme ve çalışılan bilgisayarlarla/mobil cihazların sorunlarını giderme hususunda kullanılacak teknolojileri ifade eden bilgi teknolojisi (BT), 2021 yılı küresel harcamalar açısından 4.239 trilyon \$’lık bir rakamla tahmin edilerek %5,1 büyüme oranıyla 2022’de 4.454 trilyon \$ ve 2023’de ise %5’lik büyümeyle 4.679 trilyon \$ olarak tahmin edilmiştir (Stokdyk, 2022: 1; Gartner, 2022d: 1).

Gerçek/fiziksel dünyayla sensörler (algılayıcılar), aktüatörler (sistem-mekanizma motorları), benzer gömülü sistemler gibi donanımlar aracılığıyla ve ağlara bağlanarak sanal dünya bağlantısını kuran ve küresel davranış biçimleri ortaya çıkaran siber-fiziksel sistemler (Newcastle University, Erişim: 19.04.2022: 1), dijitalleşmeden doğan ve akıllı teknolojilerle/uygulamaları işlevsel kılan mekanizmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin; akıllı tıbbi tedavi/hizmet sunumunu gerçekleştirecek sensörlerin robotik cerrahi ve kişiselleştirilmiş tıbbi cihazlar ile entegrasyonun sağlanması ve giyilebilir sensörler ile değişen sağlık koşullarının anlık olarak algılanması; gıda zinciri boyunca stratejik alanlara yerleştirilebilen sensörlerin kaynakların güvenliğini ve verimliliğini artırması; fotovoltaik sistemler ve rüzgar türbinleri ile akıllı şebekelerinin desteklenerek güvenilir ve sürdürülebilir enerjinin üretilebilmesi; güvenlik gözetimi amacıyla bireyler hakkında büyük miktarlarda veri toplanabilmesi, sınırların etkin bir şekilde izlenebilmesi ve tehlike bölgelerde görev yapan drone/arama kurtarma robotlarının personeller için risk unsurlarını azaltması (NSF, Erişim: 19.02.2022:1; Newcastle University, Erişim: 19.04.2022: 1; EPRS, 2016: 7-17), insan güvenliğinin sürdürülebilmesi ve her bir bireyin sosyal gelişimi içerisindeki yeteneklerinin artmasına yardımcı olması nedeniyle uluslararası güvenliğin kümülatif boyutuna katkı sağlayacaktır.

3. ULUSLARARASI GÜVENLİĞİN SAĞLIK BOYUTU VE G7 ÜLKELERİNİN DİJİTAL SAĞLIĞA YÖNELİK KAMUSAL HARCAMALARI: COVID-19 PANDEMİSİ

G7 “Group of Seven”, (ABD, Kanada, Japonya, Birleşik Krallık, Almanya, Fransa, İtalya olmak üzere önde gelen sanayi ülkelerinden olan 7 egemen üye devletin ve uluslararası bir kuruluş olmakla birlikte numaralandırılmadan oturumlara katılım gösteren AB’nin oluşturduğu gayri resmi bir gruptur. Küresel sorunlarla ilgili siyasi tepkileri şekillendirmek ve çok taraflı söylemleri dile getirmek açısından güncel gündemin belirlenmesinde önemli bir role sahiptir (EC, Erişim: 22.04.2022: 1).

Ülkelerdeki kamusal alanlarda, iş modellerinde ve toplumun genelindeki dönüşümü beraberinde getiren dijital teknolojilerin ne ölçüde benimsendiğini bilgi, teknoloji ve geleceğe hazır olma olarak üç ana faktörle analiz eden IMD Dünya Dijital Rekabet Sıralamasını (IMD, 2021: 32), mezkur ülkelerin dijital dönüşüm hususundaki konumlarını tahlil edebilmek için yine ilgili ülkeler kapsamında incelememiz gerekmektedir.

Tablo 2: G7 Ülkeleri Dijital Rekabet Sıralaması (2021)

ENDEKS DEĞERİ	ÜLKELER	SIRALAMA (2021)
100.000	ABD	(1)1
87.310	KANADA	(12)13
85.837	BİRLEŞİK KRALLIK	(13)14
79.334	ALMANYA	(18)18
75.656	FRANSA	(24)24
73.014	JAPONYA	(27)28
61.767	İTALYA	(42)40

Kaynak: IMD, 2021: 28-29.

*Ülkeler en rekabetçiden en az rekabetçi olana doğru sıralanmıştır. Bir önceki yılın (2020) sıralaması parantez içinde gösterilmiştir. Endeks değeri 0-100 arasındadır.

G7 ülkelerinin, çeyrek dönemler itibarıyla bir önceki çeyreğe göre, reel GSYİH büyümesine baktığımızda, 2020 yılı 1. çeyreğinde -%2.0 olarak gerçekleşen daralma, 2. çeyrekte GSYİH’nın -%10.4 küçülmesiyle sonuçlanınca ekonomik büyüme dip yaptırmıştır. 2021 yılının 2. çeyreğinde bir önceki çeyreğe göre %1.7 büyüyen ekonomi, 3. çeyrekte %0.9’a düşerek yavaşlamış ve 2019 yılının 4. çeyreğinden 2021 yılının 3. çeyreğine kümülatif büyüme %0.0 olarak gerçekleşmiştir (OECD, 2021: 2). Bu bilgilerin ışığında, endeks değeri 100 olan ABD, 2020 yılındaki sırasını koruyarak 1. sırada yer almaktadır. Kanada, Birleşik Krallık ve Japonya sırasıyla birer sıra gerileyerek 13., 14. ve 28. sırada yer almıştır. Almanya ve Fransa sırasını koruyarak 18. ve 24. sırada kendisine yer edinmiş ve İtalya ise iki basamak yükselerek sıralama da 40. olmuştur.

3.1. COVID-19 Pandemisi ve G7 Ülkelerindeki Dijital Sağlık Harcamaları

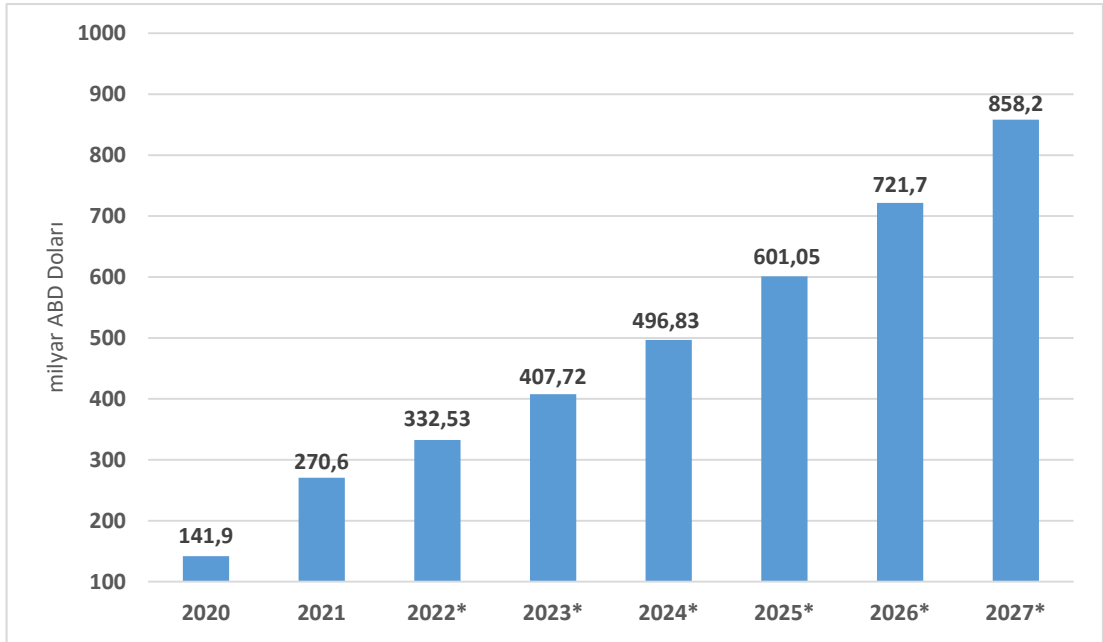
SARS-CoV-2 virüsünün neden olduğu koronavirüs hastalığı (COVID-19), 2019'un Aralık ayında tanımlanması ve hızla yayılmasıyla birlikte küresel bir salgın halini almıştır. Salgının, toplumlar ve ekonomiler üzerinde bıraktığı yıkıcı etkilerle birlikte bulaşın halen sürmesi, hızla dağıtılan aşılarla rağmen yeniden açılan ülke ekonomilerinde, sosyoekonomik faaliyetler ile kalabalık toplantılarda SARS-CoV-2 tanı testi sonuçlarını talebini zorunlu kılmaktadır (WHO, 2022: 1).

Bu açıdan, küresel düzeyde sürdürülebilir bir sağlık sisteminin ve sağlık hizmetlerindeki etkin çözümlerin varlığı ancak büyük veri setlerinin analiziyle mümkün olabilmektedir. Bu noktada, e-sağlık, m-sağlık, tele-sağlık, Elektronik Sağlık Kayıtları (EHR), dijital terapötikler (DTx), uzaktan izleme vb. araçları kapsayan dijital sağlık terimi, sağlık uzmanlarının bilinçli hareket edebilmesi amacıyla sağlık verilerini toplamak, paylaşmak ve analiz etmek için büyük verinin, yapay zekanın ve veri tabanlarının yönetimi ile ilgili teknolojilerin kullanımını da ifade etmektedir (EFPIA, Erişim: 23.03.2022: 1). Çıkış noktası, uzaktan bağlantı, yazılımlar, sensörler ve bilgi işlem platformlarının kullanım yelpazesinin genişlemesi olan dijital sağlık araçlarının, bütüncül bir bakış açısıyla verimsizlikleri giderme, erişimi kolaylaştırma, maliyetleri düşürme ve ilaç kullanımını kişiselleştirme gibi genel faydaları olacaktır (FDA, 2020: 1).

Teknolojinin sağlık sektöründe bu denli geniş bir uygulama alanı bulması, genel sağlık sisteminin yönetimi açısından verimliliği artırıcı gelişmelere yol açabilecektir. Özellikle COVID-19 süresince dijital sağlık araçlarının, yanlış bilgiyle mücadele için iletişim alanında; genomik gözetim ve temas izleme amacıyla uygulamaların kullanılmasıyla izlem alanında; uzaktan konsültasyon imkan veren tele-sağlık uygulamalarıyla birlikte sağlık hizmetlerinin etkin bir biçimde sağlanması ve aşı programlarının yaygınlaştırılması amacıyla dört ana alanda kullanılmakta olduğunu da söyleyebiliriz (Fahy ve diğerleri, 2021: 7).

Grafik 3: Küresel Dijital Sağlık Pazarı Büyüklüğü (2020-2027) (milyar ABD Doları)

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Kaynak: Precedence Research, Erişim: 02.05.2022: 1; GMI, Erişim: 30.05.2022: 1 verileri kullanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

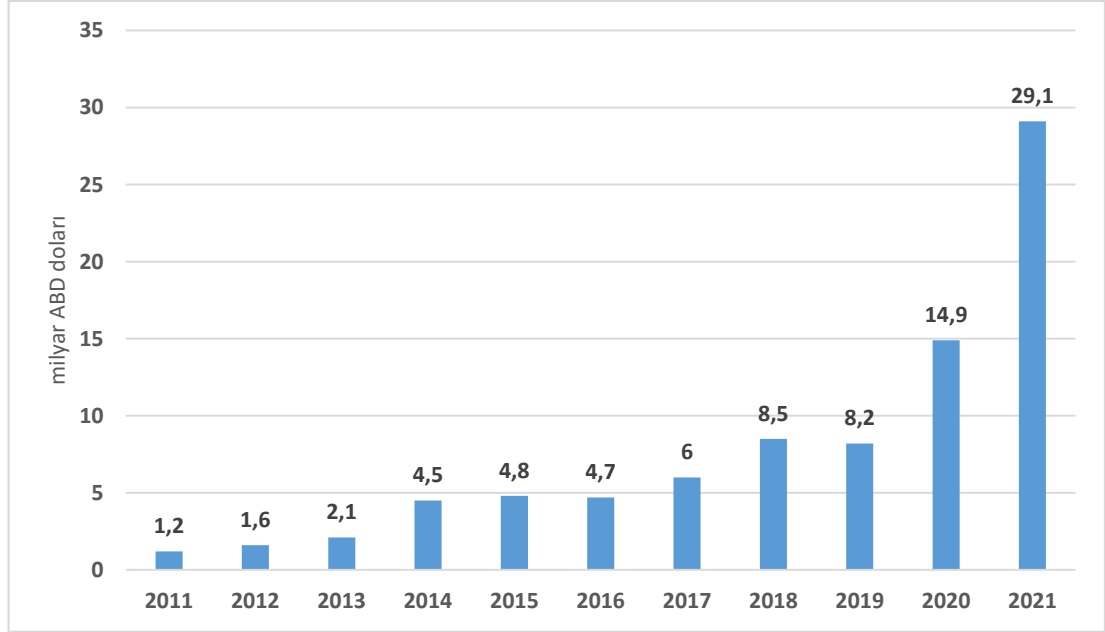
*Tahmin

Grafik 3’de 2020 yılına göre 128.7 milyar \$ artarak 270.6 milyar \$’a ulaşan küresel dijital sağlık pazarı büyüklüğü değerinin, 2027 yılına kadar artış göstereceği tahmin edilmektedir. Yıllar itibarıyla artış gösteren tahmini değerlere baktığımızda ise 2022 yılına göre, 2027 yılında 525.67 milyar \$ ve oransal olarak da %158 artarak gerçekleşmesi beklenen pazar hacminin, dijital araçlarının kullanımını ve ilgili altyapısal çalışmaları da her geçen gün ön plana çıkaracağı söylenebilir.

3.1.1. Amerika Birleşik Devletleri

ABD’de sağlık alanında hizmet sağlayıcıların, hastalarla aktif bir biçimde ilgilenmesini ve bakım hizmetlerini etkin olarak uygulayabilmek için hasta kayıtlarına kolaylıkla erişebilmesini zorunlu kılan Covid-19 salgını, tedavi sürecindeki aksaklıkları ortaya çıkarmıştır. Bu durum, dijital sağlık çözümleri sunan m-sağlık ve tele-bakım platformlarının kullanımını yaygınlaştırarak tele-sağlık aracının 2021 yılında piyasaya hakim olmasına neden olmuştur (Research and Markets, Erişim: 03.05.2022: 1). Ayrıca genel anlamda salgının dijital sağlık piyasasına etkisi, pazarın 2020’den 2021’e %20,3 artması şeklinde gerçekleşmiştir. Örneğin, Teladoc Health ile Livongo arasındaki 18.5 milyar \$ değerindeki birleşme anlaşması vb. sağlık sektöründeki konsolidasyon faaliyetlerini artırarak pazar hacmine katkı sağlamıştır (GVR, Erişim: 03.05.2022: 1).

Grafik 4: ABD Dijital Sağlık Yatırımları (2011-2021) (milyar ABD Doları)

Kaynak: Rock Health, 2022: 1.

Grafik 4’de ABD’de dijital sağlığa yapılan yatırımlarının toplam miktarları gösterilmiştir. 2011 yılı itibarıyla 1.2 milyar \$ düzeyinden 11,41 kat artarak 2020 yılında 14.9 milyar \$ olarak gerçekleşen yatırımlar, 2021 yılında 29.1 milyar dolarla zirve yapmıştır. Özellikle bir önceki yıla göre, yalnızca 2016 ve 2019 yıllarında sırasıyla 100 milyon \$ ve 300 milyon \$ olmak üzere azalış gösteren toplam dijital sağlık yatırımları, özellikle Covid-19 kaynaklı günlük ölüm sayılarının en yüksek seviyelere ulaştığı 2021 yılında zirve yaparak genel bir artış eğilimi sergilemiştir.

Federal düzeyde sağlık harcamaları (sağlık sigortası ve sağlık hizmetleri), 2015 yılında 920 milyar \$, 2021 yılında (696 milyar \$ sağlık sigortası ve 749 milyar \$ sağlık hizmeti harcaması) 1.445 trilyon \$ olarak gerçekleşmiştir (DataLaB, Erişim: 04.05.2022: 1; Deltek, Erişim: 04.05.2022: 1). 2015 yılından 2025 yılına kadar %86 büyümeyeyle 1.7 trilyon \$’a çıkacağı tahmin edilen sağlık harcamalarının yanı sıra federal düzeyde sağlık alanındaki bilgi teknolojileri ürün/hizmetlerine yönelik harcamaların da 2016 yılında 6 milyar \$’dan %1,4’lük yıllık bileşik büyüme oranıyla (CAGR) 2021 yılına kadar 6.4 milyar \$’a çıkacağı tahmin edilmektedir (Deltek, Erişim: 04.05.2022: 1).

3.1.2. Kanada

Kanada’da Covid-19 salgınıyla birlikte ortaya çıkan sağlık hizmeti sunma ve sosyal mesafe ile yoğun bakım kapasitesi ve tıbbi kaynakların yeterliliği arasında denge kurma zorunluluğu, insanların sağlık sistemine erişimlerinin nasıl olması gerektiğini de düşündürmüştür. Evde kalma yönergeleri ile birlikte video konferans, uzaktan izleme ve veri analizi imkanı sunan

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

dijital araçlar (Maple, Thrive Health vb.), sağlık hizmetlerini, hastanelerden evlere doğru yönlendirmektedir (Deloitte, 2020: 1).

Federal düzeyde, sağlıkta eşitsizliği giderebilmek ve hasta merkezli hizmetleri dijital sağlık inovasyonunun en önemli bileşeni haline getirebilmek için kamu politikasının sadeleştirilerek e-sağlık açısından ortak bir standart oluşturulması amaçlanmaktadır (Hanson, Erişim: 06.05.2022: 1). Özellikle ülke genelinde, salgınla birlikte teşhis, aşı ve tedavilerin etkin bir şekilde uygulanabilirliği için yaşam bilimlerine yönelik AR-GE faaliyetleri, dijital sağlık sektörünün en önemli parçası haline gelmiştir. Örneğin, AbCellera Biologics, Phenomic AI, Nicoya gibi 11 şirket, 2020 yılının başından Eylül ayına kadar 202.4 milyon \$'lık finansman toplamışlardır. Sektörün ikinci büyük ayağı olan hasta merkezli hizmetler sunan (akıllı cihazlar, tele-tıp platformları, sanal terapi, çevrimiçi eczaneler vb.) eSight, Maple, CurvHealth, Pocketpills gibi 15 şirketin ise aynı dönemde topladığı finansman 206.8 milyon \$'dır (CB Insights ve PwC, 2020: 1).

Tablo 3: Kanada'da Fon Kullanıcılarına Göre Kamu Sektörü Sağlık Harcamaları (2015-2021) (milyar ABD \$)

	<i>İlaçlar</i>	<i>Net Sağlık Araştırmaları</i>	<i>COVID-19 Müdahale Finansmanı</i>	<i>Diğerleri *</i>	<i>Ara Toplam</i>	<i>Sermaye Gideri</i>	<i>Toplam</i>
2015	13,299.0	16,176.4	—	125,129	154,604.7	7,062.9	161,667.6
2016	13,616.8	17,184.9	—	128,537	159,337.7	6,639.6	165,977.3
2017	13,957.3	18,141.0	—	133,73	165,828.3	6,402.9	172,231.2
2018	14,442.7	19,075.4	—	139,312	172,829.7	6,721.8	179,551.5
2019	14,938.9	20,166.2	—	145,17	180,274.7	7,152.8	187,427.4
2020	15,439.4	21,299.9	30,550.0	150,696	217,984.4	8,262.0	226,246.5
2021	16,506.2	22,335.8	22.800.7	159,628	221,269.1	8,735.9	230,005.0

Kaynak: CIHI, Erişim: 30.05.2022: 1 verileri kullanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

*Diğerleri: Hastaneler, diğer kurumlar, doktorlar, diş hizmetleri, göz bakım hizmetleri, diğer hizmetler, halk sağlığı ve yönetim olmak üzere sınıflandırılmıştır.

Tablo 3’de Kanada’nın kamu bazlı sağlık harcamalarının fon kullanıcılarına göre seyrine baktığımızda, 2015-2018 yıllarında 341 milyon \$ ile tek azalış gösteren sabit varlıklara yönelik sermaye giderleri kalemini, diğer tüm harcamaların artışı izlemiş ve böylece toplam giderler de 17.884 milyar \$ artış göstermiştir. 2019-2021 yıllarında ise artışa geçen tüm kamusal sağlık harcamalarına, Covid-19 salgının kontrolü için dahil edilen fonun da eklenmesiyle ki 2020 yılına kıyasla 2021 yılında 7.75 milyar \$ azalsa da 22 milyar \$ olmak üzere önemli miktarda gerçekleşmiş, toplam kamu kesimi sağlık harcamaları 42.578 milyar \$ artarak 230.005 milyar \$ seviyesine yükselmiştir. 2021 yılı itibarıyla toplam kamu kesimi sağlık harcamalarının yaklaşık %9,71’i net sağlık araştırmalarına ayrılmakta ve sağlık inovasyonu 22.335 milyar \$ ile temsil edilmektedir.

Canada Health Infoway’in de belirttiği şekilde, Ocak 2021-Mart 2022 arasında hasta tarafından raporlanan tüm ziyaretlerin %33’ünün sanal olması, bu ziyaretlerin %21’inin video konferans aracılığıyla gerçekleşmesi ve Haziran 2021-Mart 2022 arasında ise yüz yüze veya sanal bakım yöntemlerini seçebilecek hastaların %47’sinin video aracılığıyla sağlık hizmeti sunucularına danışması (Canada Health Infoway, 2022: 3) gerek sanal sağlık hizmetlerinin altyapısının oluşturulmaya çalışıldığını gerekse sağlık teknolojisinin inovatif araçlarının kullanımında gönüllü katılımın arttığını göstermektedir.

3.1.3. Birleşik Krallık

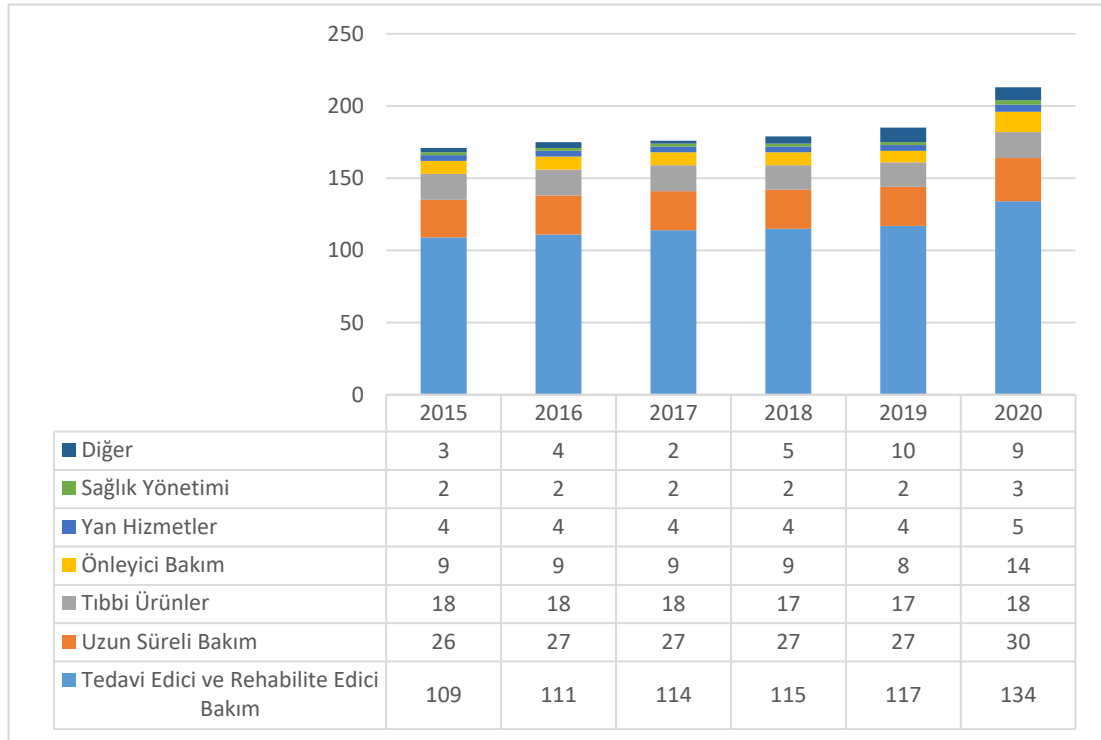
İngiltere, 2020 yılı Mart ayı başında Covid-19 vakaların artmasıyla birlikte Sağlık ve Sosyal Bakım Daire Başkanlığı ile Ulusal Sağlık Servisi İngiltere (NHS England), birincil bakım hizmetleri olarak adlandırılan ve ilk temas noktaları kabul edilen genel muayenehane, eczane, diş hekimliği ve optometri (göz sağlığı) hizmetlerinde köklü değişiklikler yapılmasını önermiştir (Majeed, Maile ve Bindman 2020: 208; NHS England, Erişim: 08.06.2022: 1). Bu süreçte NHS’nin, BT kapsamında ilgili hizmetlerde dijitalleşmesinin sağlanmasıyla randevuya, tekrarlanan reçete siparişlerine ve tıbbi kayıtlara erişim çevrim içi hale gelmiş ve klinik ortamlardan bağımsız olarak mobil/video konsültasyon hizmetleri sunulmaya başlanmıştır. Ayrıca NHS 111 hizmetiyle de hastalara, çevrimiçi ve mobil olarak danışmanlık hizmeti verilmiştir (Majeed, Maile ve Bindman 2020: 209).

2020 yılı itibarıyla Birleşik Krallık da dijital sağlık sektörünün toplam cirosu 1.9 milyar £ (2.383 milyar \$) olarak gerçekleşmiş ve 14.400 kişi sektör içerisinde istihdam edilmiştir. Bu bağlamda, dijital sağlık sektörünün bileşenleri açısından ciroların dağılımı ise ilk üç sıra itibarıyla hastane bilgi sistemleri 710 milyon £ (890 milyon \$), profesyonel mobil sağlık hizmetleri 330 milyon £ (413 milyon \$) ve e-sağlık 300 milyon £ (376 milyon \$) olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca 2011-2020 yılları arasında toplam istihdam 4.500 kişi ve ciro ise 640

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

milyon £ (802 milyon \$) artarak işletmelerin %40 yani 400 tanesi son 10 yılda kurulmuştur (Office for Life Sciences, 2022: 1).⁸⁸

Grafik 5: Birleşik Krallık'ın Reel Olarak İşleve Göre Devlet Sağlık Harcamaları (2015-2020) (milyar Sterlin)

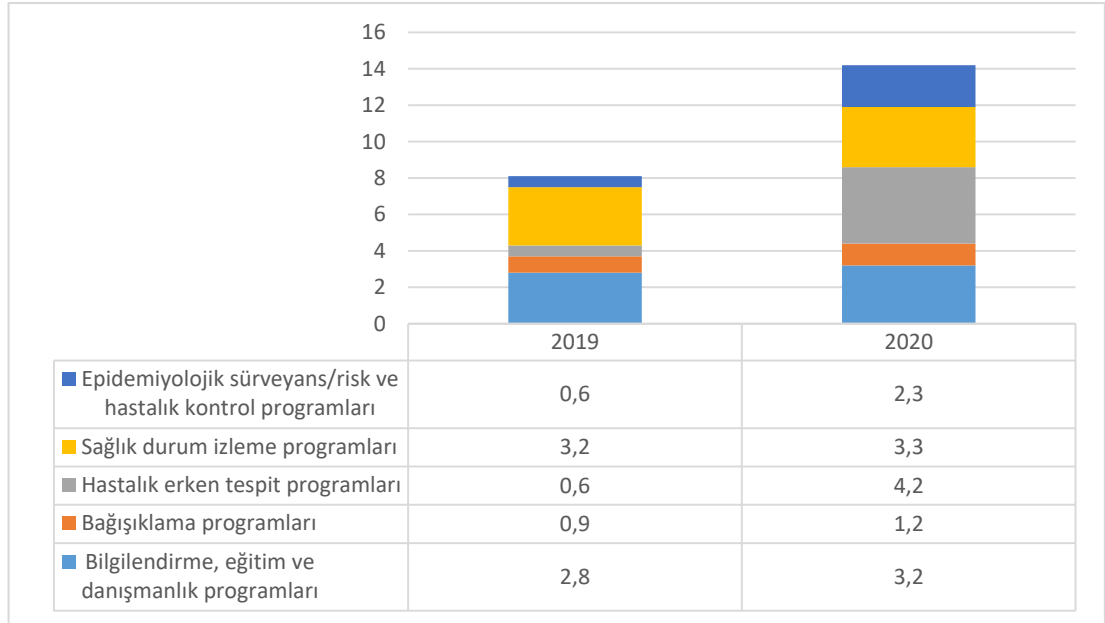

Kaynak: Office for National Statistics – UK Health Accounts, 2022: 1.

Grafik 5’de enflasyona göre düzeltilmiş ve işleve göre düzenlenmiş devlet tarafından finanse edilen sağlık harcamalarına baktığımızda, 2015 yılında 171 milyar £ (214 milyar \$) olan harcama toplamı, 2020 yılına kadar 42 milyar £ (52 milyar \$) artarak 213 milyar £ (267 milyar \$)’e yükselmiştir. 2020 yılı itibarıyla işlevsel olarak artan toplam harcamalardaki en önemli paya sahip kalemler sırasıyla 134 milyar £ (168 milyar \$) tedavi ve rehabilitasyon edici bakım, 30 milyar £ (37 milyar \$) uzun süreli bakım, 18 milyar £ (22 milyar \$) tıbbi ürünler ve 14 milyar £ (17 milyar \$) önleyici bakım ile ilgili hizmetler olarak gerçekleşmiştir. Aynı yılda Law Business Research 2021 Raporu’nda belirtildiği üzere kamu sektörü sağlık bilişimiyle ilgili 5 milyar £ (6 milyar \$)’lik Birleşik Krallık dijital pazarında 4.750 milyar £ (5.955 milyar \$)’lik yatırım yapmıştır. Özel sektörün yatırımları ise 250 milyon £ (313 milyon \$)’de kalmıştır (Law Business Research, 2021: 1).

⁸⁸ Dolar bazlı güncel kur ayarlamaları yapılmıştır.

Grafik 6: Birleşik Krallık'ın Reel Olarak İşleve Göre Devlet Önleyici Bakım Harcamaları (2019-2020) (milyar Sterlin)

Kaynak: Office for National Statistics – UK Health Accounts, 2022: 1.

Grafik 6’da 2019-2020 yıllarına ait olmak üzere devletin finanse etmiş olduğu önleyici bakım harcamalarının alt kalemlerini görmekteyiz. Özellikle Grafik 5’de 2020 yılı itibarıyla bir önceki yıla göre, tedavi edici ve rehabilite edici bakımdan sonra en çok artan ikinci harcama kalemi olarak da önleyici bakım harcamalarını görmekteyiz. Ayrıca bir önceki yıla göre yaklaşık 6 milyar £ (7 milyar \$) artış gösteren önleyici bakım harcamalarında gerek salgın ve hastalık izleme teknolojilerine gerekse bilgilendirme/danışmanlık hizmetlerine yönelik programlar, devletin dijital sağlık alanına yaptığı harcamalar ile ilgili bilgi verecektir. Salgının seyri ve kontrolü ile ilgili harcamaları içeren epidemiyolojik sürveyans/risk ve hastalık kontrol programları 1.7 milyar £ (2.1 milyar \$) ve hastalıkların erken tespit edilmesine yardımcı programlar ise 3.6 milyar £ (4.4 milyar \$) artış ile ön plana çıkan harcamalar olmuştur.⁸⁹

Birleşik Krallık’taki sağlık teknolojilerini içeren girişim sermayesi 2021 yılında 2016 yılına kıyasla 9 kat artarak 317 milyon £ (420 milyon \$)’den 2.87 milyar £ (3.8 milyar \$)’a yükselmiştir (Svoronos, 2022: 1). 2021 yılı bütçesine, 2.1 milyar £ (2.88 milyar \$)’i bilgi ve dijital sağlık teknolojisi yükseltmesini, 2.3 milyar £ (3.16 milyar \$)’i MRI, CT gibi ileri tanı yöntemlerini ve 1.5 milyar £ (2.06 milyar dolar)’i ise elektif ameliyatlara için yeni cerrahi merkezlerin inşası içerecek şekilde yaklaşık 8 milyar \$ ek finansman sağlanmıştır (Medical Device Network, 2021: 1).

⁸⁹ Dolar bazlı güncel kur ayarlamaları yapılmıştır.

3.1.4. Almanya

2019 yılına kadar yavaş ilerleyen Almanya sağlık sistemindeki dijitalleşme adımları, 29 Kasım 2019 yılında Federal Meclis'in kabul ettiği Dijital Sağlık Yasası (DVG) ile hız kazanmış; bazı sağlık sigortası şirketleri, Ulusal Yasal Sağlık Sigortası Hekimleri Birliği (KBV)'nin onayladığı tele-tıp hizmetlerini geri ödemeye başlamıştır (BMG, 2020: 1; Olesch, 2020: 1). Yine Dijital Sağlık Yasası ve 6 Mayıs 2021 yılında kabul edilen Dijital Tedarik ve Bakım Modernizasyonu Yasası (DVPMG) birlikte değerlendirildiğinde, halihazırda kullanılmakta olan dijital sağlık araçlarında sunulan verilerin reçete edilebilmesi ve yasal sağlık sigortası tarafından hizmet sağlayıcılara bir yıl süreyle ödemelerin gerçekleştirilmesi; inovasyonun fonuna yapılacak yatırımın 2024 yılına kadar yılda 200 milyon € (194 milyar \$) olarak belirlenmesi; hastanelerin 2021 yılı başından itibaren telematik altyapıya bağlanmasının zorunlu hale gelmesi; sigortalı hastaların elektronik verilerine kolaylıkla ulaşılabilmesi için sağlık sigortası fonlarının 2023 yılı başı itibarıyla dijital kimliği uygulamaya koyması ve evde bakım hizmeti sağlayıcılarının 2024 yılı başına kadar telematik altyapıya katılması (BMG, 2020: 1; Gleiss Lutz, 2021: 1-2) gerek sağlık çalışanlarının gerekse sağlık alanındaki hizmet üreticilerinin dijital altyapıya geçişlerini hem kolaylaştıran hem de zorunlu kılan federal düzeydeki yöntemler ve uygulamalardır.

Tablo 4: Almanya'da Sağlık Hizmetlerinin İşlevlerine Göre Toplam Cari ve Dijital Cari Sağlık Harcamaları (2018-2020) (milyar €)

	2018	2019	2020
Önleyici Sağlık ve Halk Sağlığı Hizmeti	13.243	14.285	14.607
-Tarama Programları	2.428	2.526	2.358
-Diğer	10.815	11.759	12.249
Tıbbi Hizmetler	99.623	103.022	108.351
-Laboratuvar Hizmetleri	10.923	11.424	12.695
-Tanısal Görüntüleme	9.843	10.086	10.658

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

-Diğer	78.857	81.512	84.998
Sağlık Ürünleri	102.996	108.418	114.630
-Tedavi Edici Aletler	19.805	20.624	20.438
-Diğer	83.191	87.794	94.192
Diğerleri	170.003	180.526	194.217
TOPLAM CARİ HARCAMALAR	385.865	406.251	431.805
TOPLAM DİJİTAL HARCAMALAR	42.999	44.660	46.149

Kaynak: Destatis, 2022a verileri kullanılarak tarafımızca tablo haline getirilmiştir.

Almanya’da işlevlerine göre sınıflandırılmış toplam sağlık harcamalarının cari ve dijital boyutuna baktığımızda, 2018 yılına kıyasla 45.940 milyar € (44.676 milyar \$) artarak 431.805 milyar € (419.895 milyar \$)’ya ulaşan toplam cari sağlık harcamalarının içerisinde, dijital cari sağlık harcamaları da aynı dönem itibarıyla 3.150 milyar € (3.062 milyar \$)’luk artış göstermiş ve 46.149 milyar € (44.792 milyar \$) ile temsil edilmiştir. Dijital harcamalarda özellikle ön plana çıkan tedavi edici aletler kalemi 2018 yılına kıyasla 633 milyon € (615 milyon \$) artarak 2020 yılında 20.438 milyar € (19.869 milyar \$)’ya ulaşmış ve en çok harcama yapılan kalem olmuştur. Yine Covid-19 pandemisinin de etkisiyle laboratuvar hizmetlerine yapılan harcamalar bir önceki yıla kıyasla 1.271 milyar € (1.235 milyar \$) artış göstererek 2020 yılında 12.695 milyar € (12.349 milyar \$)’ya yükselmiştir.⁹⁰

Özellikle 2020 yılı itibarıyla toplam cari harcamalarının %15,7’si yani 67.9 milyar € (65.9 milyar \$)’su (2019 yılına göre 16.3 milyar € yani %31,5’lik bir artış) federal düzeyde verilen transferler ve sübvansiyonlarla finanse edilmiş ve 2018-2020 yıllarındaki araştırma/geliştirme yönlü sağlık harcamaları da sırasıyla 5.266 milyar € (5.111 milyar \$), 5.371 milyar € (5.213 milyar \$) ve 5.874 milyar € (5.702 milyar \$) gerçekleşerek artış göstermişlerdir (Destatis, 2022b: 1; Destatis, 2022a: 1). Ayrıca 2020 yılında Alman Federal Hükümeti tarafından Hastane Gelecek Fonu’na 3 milyar € (2.9 milyar \$) finansman ayrılmış; 2021 federal bütçe taslağında 24.3 milyar € (23.5 milyar \$) sağlığa ve 34.1 milyar € (33.1 milyar \$) ise ulaşım/dijital altyapıya finansman ayrılarak 2022 yılında Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı (BMBF) tarafından sağlığın da içinde bulunduğu hayatı kolaylaştırıcı teknolojilere yaklaşık 3.05 milyar € (2.96 milyar \$)’luk kaynak ayrılması kararlaştırılmıştır (Lovell, 2021: 1; Bundesregierung, Erişim:12.10.2022: 1; BMBF, 2022: 1).⁹¹

⁹⁰ Dolar bazlı güncel kur ayarlamaları yapılmıştır.

⁹¹ Dolar bazlı güncel kur ayarlamaları yapılmıştır.

3.1.5. Fransa

15 Eylül 2018 tarihi itibarıyla yani Covid-19 pandemisi öncesinde Fransa’da tele-konsültasyon hizmetleri sosyal güvenlik kapsamına alınmış olup 13 Şubat 2019’da açıklanan yeni sağlık yasasıyla Sağlık 2022 Yasası’nın dijital reformları belirlenmiş; ulusal sağlık verilerini işleyebilen yeni bir platformun kurulması ve tele-konsültasyonlara hemşirelerin de dahil edilmesi amaç edinilmiştir (Demoule, Erişim: 13.10.2022: 1; The Connexion, 2019: 1). Pandemi esnasında ise tele-konsültasyon hizmet maliyetinin %100’ü Sağlık Sigortası tarafından ödenmeye başlamış ve pandemi öncesinde ayda 40.000 olarak kayıtlara geçen tele-konsültasyonun geri ödemesini yapan ulusal sigorta fonu, pandemi esnasında 10 kattan daha fazla artan bir tele-konsültasyon sayısı ile karşı karşıya kalmıştır (Demoule, Erişim: 13.10.2022: 1; Negreiro, 2021: 3).

Ayrıca hükümet, Sağlık Hizmet İnovasyonu 2030 stratejisinde, altyapılara 1 milyar € (973 milyon \$), teknolojik gelişme ve klinik denemeler için 500 milyon € (486 milyon \$), biyoterapi ve dijital sağlık için 2 milyar € (1.9 milyar \$), bir kamu yatırım bankası olan Bpifrance tarafından start-uplara yönelik olarak sunulacak 2 milyar € (1.9 milyar \$) ve Avrupa IPCEI projesine yönelik 1.5 milyar € (1.4 milyar \$) endüstriyel yatırım desteği ile inovasyona 7 milyar € (6.8 milyar \$) ödenek ayırmıştır (Gouvernement, 2021: 5). Ayrıca sadece dijital sağlığa ayrılan 650 milyon € (632 milyon \$)’luk fonun ise 202 milyon € (196 milyon \$)’su yapay zekaya dayalı tıbbi cihazlara, 168 milyon € (163 milyon \$)’su dijital sağlık hizmetlerini ölçebilecek deneysel programlara, 81 milyon € (78 milyon \$)’su sağlık çalışanlarının dijital okuryazarlık eğitimine, 60 milyon € (58 milyon \$)’su bilimsel yeniliklere ve 35 milyon € (34 milyon \$)’su da dijital sağlığın gerek ulusal gerekse küresel gelişimi için kullanılacaktır (Babef, 2021: 1).⁹²

Tablo 5: Devletin Dijital Bazda Tıbbi Bakım ve Malzeme Harcamaları (2019-2021) (milyar €)

	2018	2019	2020	2021
Analiz Laboratuvarları	4.390	4.516	4.455	4.878
Tıbbi Taşıma	5.099	5.059	4.741	5.580
Optik	6.362	6.792	6.185	7.159
İşitme Cihazları	1.254	1.257	1.263	2.021

⁹² Dolar bazlı güncel kur ayarlamaları yapılmıştır.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Ortez ve Dış Protezler	1.856	1.934	1.826	2.084
Bedensel Engelliler için Araçlar	212	237	223	257
Toplam	19.173	19.795	18.693	21.979

Kaynak: Drees, 2022: 278 verileri kullanılarak tarafımızca tablo haline getirilmiştir.

Tablo 5’de devletin dijitalleşme kapsamında yaptığı tıbbi bakım ve malzeme harcamalarının seyrine baktığımızda, özellikle tıbbi malzeme başlığının alt kalemi olan optik için yapılan harcamaların diğerlerine göre yüksek seyrettiği ve 2018 yılına kıyasla 797 milyon € (774 milyon \$) artarak 2021 yılında 7.159 milyar € (6.959 milyar \$) olarak gerçekleştiği söylenebilir. Ardından toplam harcamaları içerisinde en büyük paya sahip olan tıbbi taşıma ve analiz laboratuvarları için yapılan harcamaların da sırasıyla ve mezkur yıllar arasında 481 milyon € (467 milyon \$) ve 488 milyon € (474 milyon \$) artarak 5.580 milyar € (5.424 milyar \$) ve 4.878 milyar € (4.741 milyar \$)’ya yükseldiği görülmektedir. Toplam harcamaların ise 2020 yılı hariç yükseliş trendi göstererek ve 2018 yılına göre 2.806 milyar € (2.727 milyar \$)’luk ciddi bir artışla 2021 yılında 21. 979 milyar € (21.365 milyar \$)’ya yükseldiği söylenebilir.⁹³

Ülkenin 2019 yılı itibarıyla 2.73 trilyon \$ olarak belirlenen GSYİH’sının %11,2’si (The World Bank, 2021: 1; OECDiLibrary, Erişim:16.10.2022: 1) yani 305 milyar \$ toplam sağlık harcamalarını oluşturmuştur. 2020 yılındaki ise 2.63 trilyon \$ olan GSYİH’nın %12,2’si (The World Bank, 2021: 1; OECD, 2022: 1) yani 320 milyar \$ toplam sağlık harcamalarını oluşturup bir önceki yıla artış göstermiştir. Ancak 2019 yılında devlet sağlık harcamaları toplamı GSYİH’nın %9,27’sine denk gelerek 253 milyar \$ gerçekleşmiş ve 2020 yılında ise 239 milyar \$ (GSYİH’nın %9,1’i) (countryeconomy.com, Erişim: 16.10.2022: 1; Drees, 2021: 1)’a düşerek Tablo 5’de de gördüğümüz üzere dijital bazlı sağlık harcamalarında da Covid-19 pandemisinin etkisi hissedilmiştir.

3.1.6. Japonya

Japonya’da 2015 yılında 65 yaş ve üstü kişilerin toplam nüfusun %26,7’sini oluşturması ile Sağlık, Çalışma ve Refah Bakanlığı (MHLW), yenilikçi sağlık hizmetlerinin sunumunu serbestleştirerek giyilebilir cihazlara ait verilerin elde edilmesinin ve uzaktan sağlık hizmeti alınabilmesinin önünü açmış; 2017 yılında Sağlık Hizmetleri Alanında Yapay Zekanın Teşviki ile İlgili Yuvarlak Masa Konferansları sonucunda genomik tıp, görüntüleme/cerrahi destek ve farmasötik AR-GE gibi alt alanlarda yapay zekanın öncelikli olarak kullanılması hedefini belirleyerek 2018’de de Sağlık Hizmetleri’nde Yapay Zeka Geliştirmeyi Hızlandırma

⁹³ Dolar bazlı güncel kur ayarlamaları yapılmıştır.

Konsorsiyumu'nu oluşturmuştur (Yamamoto, 2017: 1; Junata, Chen ve Cheng, 2022: 1). Yine 2018'de EndoBRAIN (endoskopik görüntüleme tanı aracı) ve 2019'da EIRL Anevrizması (beyin görüntüleme tanı aracı) gibi SaMD (Tıbbi Cihaz Olarak Yazılım)'lerin onaylanmasıyla devam eden süreç Covid-19 pandemisiyle birlikte MHLW'nin online tıbbi tedavi ve online ilaç danışmanlığı ile ilgili düzenlemeleri geçici olarak gevşeten bir bildiri yayınlamasıyla devam etmiş ve ülkede 2021'in sonunda görüntüleme esaslı 17 yapay zeka tabanlı SaMD onaylanmıştır (Junata, Chen ve Cheng, 2022: 1; Kondo, Shiroyama, Ishihara ve Yamanouchi, 2022: 1).

Ayrıca Japonya'nın ilk Dijital Ajans'ı Eylül 2021'de çevrimiçi kamusal hizmet sunumunda işlevselliğin artırılması, bulut bilişim ve ağ altyapısının geliştirilip sertifikalandırılması, veri stratejisinin genişletilmesi ve dijital teknolojilerin kullanılabilmesi için reform çalışmalarının yapılabilmesi gibi politika öncelikleri kapsamında kurulmuş; bütçesi de 8.13 milyar Yen (53.8 milyon \$) (personel ve altyapı geliştirme giderleri) belirlenmiş ve 300 milyar Yen (1.986 milyar \$)'lik konsolide edilmiş bilgi teknolojileri bütçesinden de yararlanmasının önü açılmıştır (Langley Esquire, Erişim: 21.10.2022: 1; Digital Agency, 2022: 7-13). 2021 yılı mali bütçesinde sosyal güvenlik sistemlerinin sayısallaştırılması ve tıbbi bakımı iyileştirecek olan tıbbi büyük veri sistemlerinin geliştirilmesi için ayrılan 100 milyar Yen (677 Milyon \$)'in üzerinde kaynak; beş yıl içinde tamamlanmak üzere yapay zekaya dayalı hastanelere ayrılan 10 milyar Yen (67 Milyon \$)'in üzerinde fon ve önleme/teşhis-tedavi/prognoz kategorilerinden oluşan sağlık teknolojisi pazar hacminin 2015-2025 yıllarında 651.5 milyar Yen (4.412 milyar \$)'den 996.5 milyar Yen (6.748 milyar \$)'e çıkması (Langley Esquire, Erişim: 21.10.2022: 1; JETRO, 2020: 2)⁹⁴ gerek ülkenin dijital sağlık pazarıyla ilgili vizyonunun gerçekleştirilmesi için kullanılacak finansmanın boyutlarını gerekse ilgili pazarın genel görünümünü gözler önüne sermektedir.

Tablo 6: Devlet Ek Bütçelerindeki Dijital Sağlık Harcamaları (2019-2022) (milyar Yen)

	2019	2020	2021	2022
“Suppocar” Sübvansiyonu	113.9	-	-	-
Moonshot AR-GE Programı	15.0	-	-	-
Covid-19 ile mücadele hibeleri	-	149.0	-	-

⁹⁴ Dolar bazlı güncel kur ayarlamaları yapılmıştır.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Solunum Cihazı ve Maske Üretimini Desteklenmesi	-	11.7	-	-
Tıbbi AR-GE	-	20.0	-	-
Aşıların Geliştirilmesi	-	10.0	-	-
Uluslararası Aşı AR-GE	-	21.6	-	-
Yeni Covid-19 için Aşılama Sisteminin Geliştirilmesi ve Uygulanması	-	-	1.295,4	-
Tedavi Edici İlaçların Güvence Altına Alınması	-	-	601.9	-
Aşılar ve Tedavi Edici İlaçlar için AR-GE	-	-	735.5	-
Covid-19 için acil durum fonu ve enflasyona yönelik önlemler*	-	-	-	1.120,0

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Toplam	128.9	212.3	2.632,8	1.120,0
---------------	--------------	--------------	----------------	----------------

Kaynak: MOF, 2019: 3; MOF, 2020: 1; MOF, 2021: 1; MOF, 2022a: 1 verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 6’da 2019-2022 mali yılları arasında ek bütçelerdeki dijital sağlık harcamalarına baktığımızda, 2019’da özellikle sürdürülebilir sağlık sistemlerine ile güvenli sürüşe odaklanan Moonshot ve Suppocar Projeleri’ne 128.9 milyar Yen (875.4 milyon \$)’lik harcama miktarı pandemiyle birlikte önemli ölçüde artış göstererek 2020’de 212.3 milyar Yen (1.441 milyar \$)’e yükselmiştir. Özellikle ortaya çıkan yeni varyantlarla birlikte aşılamanın ve tedavinin kaçınılmazlığı sonucunda ilgili dijital sağlık harcamaları 2021’de bir önceki yıla göre 2.420,5 milyar Yen (16.4 milyar \$) şeklinde çok ciddi bir boyutta artarak 2.632,8 milyar Yen (17.8 milyar \$)’e ulaşmıştır. 2022’de ise gerek bağışıklık gerekse yüksek aşılama oranının etkisiyle hafifleyen pandemi nedeniyle bir önceki yıla göre düşüş gösteren harcamalar, 1.120,0 milyar Yen (7.6 milyar \$)’lik (pandemi ve enflasyon önlemini birlikte içeren) ortak bir harcama kaleminde temsil edilmiştir.⁹⁵

2019 yılında 5.12 trilyon \$ olan ülke GSYİH’nın %10,74’üne yani 549 milyar \$’a karşılık genel toplam sağlık harcamaları, 2020 yılındaki 5.04 trilyon \$’lık GSYİH’nın %11,1’ine yani 559 milyar \$’a (The World Bank, Erişim: 26.10.2022a: 1; The World Bank, Erişim: 26.10.2022b: 1; SRD, 2022: 1) karşılık gelerek 10 milyar \$’lık bir artış göstermiştir. 2019 yılı itibarıyla toplam sağlık harcamalarının %83,96’sını gerçekleştiren devlet, 2020 yılında ise harcamaların %83,35’ini gerçekleştirmiştir (countryeconomy, Erişim:26.10.2022: 1).

⁹⁵ Dolar bazlı güncel kur ayarlamaları yapılmıştır.

3.1.7. İtalya

İtalya, 2014 yılında Avrupa Birliği (AB) Konseyi Başkanlığı'nı devralınca 2014-2020 yıllarını kapsayan İtalya Dijital Büyüme Stratejisi, İtalya Ultra Geniş Bant Stratejisi ve 2017-2019 yılları arasında merkezi-yerel yönetimlerin sistemlerindeki bilgi teknolojilerinin geliştirilmesini hedef alıp dijital inovasyonu, ülkenin yapısal reformunu sağlayacak bir kamusal yatırım aracı haline getiren Kamu Yönetimi'nde Bilgi Teknolojileri için Üç Yıllık Plan, hem AB'nin küresel dijital pazardaki etkinliğini hem de ülkenin dijital iç pazarındaki gelişimini arttırmak amacıyla hayata geçirilmiştir (MISE, Erişim: 30.10.2022: 1; AGID, Erişim: 30.10.2022: 1). 2019 yılında ülkenin 3.649 \$ olan kişi başına sağlık harcaması ki OECD ülkeleri ortalaması 4.223 \$, özellikle Bilimsel Araştırma, Hastaneye Yatış ve Sağlık Hizmetleri Enstitüleri (IRCCS), üniversite hastaneleri ve yüksek mesleki yeterliliğe sahip sağlık operatörlerinin katkısıyla hem sınırlandırılabilmiş hem de doğumda beklenen yaşam süresinin artması sağlanmıştır (Unicatt, Erişim: 30.10.2022: 4).

Mezkur plan ve stratejilerin ortak amacı, EHR, sağlık hizmetleri merkezi randevu sistemi ve tele-tıp gibi dijital sağlık araçları aracılığıyla maliyet-kalite oranının iyileştirilmesi olmuş; pandemiyle birlikte özellikle 17 Aralık 2020'de belirli sağlık hizmetlerine uzaktan erişim/fiyatlandırma ile ilgili ulusal yönergeler onaylanıp dijital sağlığa yönelik eğilimler de artmıştır (Odone, Signorelli ve Zoli, 2018: 9; Medicina Narrativa, 2021: 1). İtalya Yüksek Sağlık Enstitüsü (ISS)'nün 2021-2023 yıllarını kapsamına alan Üç Yıllık Faaliyet Planı'nda bulut bilişimin, onay aşamalarını basitleştirmek ve zaman/maliyetleri azaltmak amacıyla kullanılmasının önemi vurgulanarak Avrupa Konseyi'nin İtalya için oluşturduğu 222 milyar € (220 milyar \$)'luk Kurtarma ve Dayanıklılık Planı (RRP)'nin 15.63 milyar € (15.51 milyar \$)'sunun sağlığa ve 2 milyar € (1.9 milyar \$)'dan fazlasının da dijital sağlık yatırımlarına ayrılması planlanmıştır (ISS, 2021: 33; The National Law Review, 2022: 1). Ayrıca dijital sağlık harcama alt kalemleri, EHR ve dijital altyapı için 1.67 milyar € (1.65 milyar \$), tele-tıp platformunun oluşturulması için 20 milyon € (19 milyon \$) ve tele-tıp hizmetleri uygulamaya koyan bölgeler için 1 milyar € (992 milyon \$) şeklinde oluşturulmuştur (The National Law Review, 2022: 1).⁹⁶

⁹⁶ Dolar bazlı güncel kur ayarlamaları yapılmıştır.

Tablo 7: Devletin Bilgi Sistemleri Kapsamında Dijital Sağlık Harcamaları (2019-2023) (milyar €)

	2019	2020	2021	2022*	2023*
Ara Tüketim	18.281	17.435	17.435	17.426	17.423
Cari Harcamalar	650	650	650	650	650
Brüt Sabit Yatırımlar ve Arazi Alımları	3.313	772	672	672	672
Toplam	22.244	18.857	18.757	18.748	18.745

Kaynak: MEF, 2019: 76; MEF, 2020: 76; MEF, 2021: 77 verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

*Tahminler

Tablo 7’de sağlık hizmetlerinin niteliğini arttırmak için kullanılmaya başlayan bilgi sistemlerinin özellikle 2019 yılı itibarıyla ortaya yeni bir inovatif ürün koyabilmek için gerekli olan dijital kıymetlerin alımıyla ki ilgili yıldaki en önemli kalem 18.281 milyar € (18.111 milyar \$) ile ara tüketimdir, yaygınlaştırılmak istendiği söylenilebilir. 2019-2021 yıllarında 846 milyon € (838 milyon \$) azalan ve 2023 yılına kadar 12 milyon € (11 milyon \$) azalması beklenen ara tüketim buna rağmen dijital sağlık araçlarının oluşturulmasındaki en önemli harcama kalemini oluşturmaktadır. 2019-2021 yıllarında, dijital sağlık araçlarının üretim aşamasındaki işleyişini sağlamak için yapılan cari harcamalar ise 650 milyon € (643 milyon \$) tutarında seyretmiş ve 2022-2023 yılları için de aynı harcama tutarı tahmin edilmiştir. 2023 yılında 2019 yılına göre 2.641 milyar € (2.616 milyar \$) olarak ciddi bir azalış göstermesi beklenen brüt sabit yatırımlar ve arazi alımları 672 milyon € (665 milyon \$) olarak tahmin edilerek en önemli ikinci harcama kalemini meydana getirmiştir. 2019-2021 yılları arasında 3.487 milyar € (3.454 milyar \$) azalış gösteren dijital sağlık harcaması toplamının ise 2023 yılına kadar 12 milyon € (11 milyon \$) azalarak 18.745 milyar € (18.571 milyar \$) gerçekleşmesi ve 2021 yılından sonra da çok fazla dalgalanmaması beklenmektedir.⁹⁷

Ülkenin bölgesel nitelikli sağlık hizmetlerine yönelik transferleri ile özel sektörü de kapsayan toplam sağlık harcamaları 2018-2020 yılları arasında 8.298 milyar € (8.297 milyar \$) artarak 122.721 milyar € (122.717 milyar \$)’ya yükselmiş ve aynı dönemler itibarıyla hükümet düzeyinde yapılan harcamaların toplam harcamalar içerisindeki payı da %2,22 artarak

⁹⁷ Dolar bazlı güncel kur ayarlamaları yapılmıştır.

%76,08'e yükselmiştir. 2021 yılında ise bir önceki yıla göre 5.113 milyar € (5.112 milyar \$) artarak 127.834 milyar € (127.793 milyar \$)'ya yükselen harcamaların %75,08'i kamusal bazda gerçekleşmiştir (Camera dei Deputati, 2022: 1; countryeconomy, Erişim: 08.11.2022: 1).⁹⁸

SONUÇ

Matematiksel mantığın karşılık bularak bilimsel bilgiyi harekete geçirdiği ve bilimsel bilginin de pratiğe dönüşerek geniş bir uygulama alanı bulduğu bir zaman dilimi olan 18. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın başı her ne kadar enerji kaynaklarının ve haliyle de üretim tarzlarının değişimine vurgu yapsa da esas itibarıyla dijitalleşme (sayısallaştırma)/dijitalleştirme aracılığıyla fiziksel olarak her türlü bilginin büyük veri ağına aktarılması sürecinin habercisi olmuştur. Ardından 20. yüzyılın son çeyreğine kadar geçen sürede, programlanarak kısmi çözümler yapabilen bilgi teknolojilerinin ve analog sinyal işleme yöntemlerinin geliştirilmesi ise bilgi/iletişim araçlarının mesafe tanımaksızın birbirine bağlanmasını, çözümlene kapasitesi artan bilgisayarların kullanımını ve dijital sinyallerle nesnel algılama yapan robotların üretimini yani 21. yüzyılın ilk teknolojik gelişmelerini ortaya çıkarmıştır.

On yıl sonra ise yapay zekanın bir biçimi olan derin öğrenme ve akıllı cihazlardan elde edilen devasa veri kümelerinin birbiriyle kesintisiz iletişimini sağlayıp depolanmasına yardımcı olan teknolojiler dijital çağı başlatmıştır. Aynı dönemde değişen ve merkezine insanı alan güvenlik anlayışı da özellikle salgın hastalıklar başta olmak üzere toplumları oluşturan bireylerin önündeki her türlü engelin kaldırılması yönünde ele alınmaya başlanmıştır. Bu yüzden Dünya Belirsizlik Endeksi (WUI)'ni son on yılda 55,685 endeks değeri ile en yüksek seviyesine çıkaran Covid-19 pandemisinin bertarafı için kaynak oluşturma ve siyasi belirleyicilik kapasiteleri yüksek olan G7 ülkeleri, dijital sağlık harcamalarını arttırmak zorunda kalmışlardır. 2020 yılı itibarıyla küresel düzeydeki dijital dönüşüm harcamalarının %10,8'ini oluşturan küresel dijital sağlık pazarı hacminin de 2027 yılına kadar sürekli artması öngörülmektedir.

2019-2020 yıllarını kapsayacak şekilde, G7 ülkeleri arasında ve kamusal bazda dijital sağlık araçları için en çok harcama yapan ülke Almanya olmuştur. Özellikle DVG Yasası ile sağlık hizmeti sunucu ve uygulayıcılarının dijital sağlık sistemine hem bürokratik hem de altyapısal kolaylıklar sağlanarak dahil edilmesi bu gelişmenin en kilit noktasını oluşturmuştur. 2019-2021 yıllarında ise Covid-19 pandemisinin önlenmesi için girişilen AR-GE faaliyetleri Kanada'yı ortalama 21 milyar \$ harcama miktarı ile Almanya hariç diğer beş G7 ülkesinin önüne geçirmiştir. İtalya ve Fransa'nın ise sırasıyla İtalya Dijital Büyüme Stratejisi ve Sağlık Hizmet İnovasyonu 2030 Stratejisi, içerdikleri çevrimiçi faaliyet politikalarıyla ilgili ülkelerin dijital sağlığa 17 milyar \$'ın üzerinde kaynak ayırmasını sağlamıştır. 2019-2020 yıllarında Birleşik Krallık da Ulusal Sağlık Servisi İngiltere'nin dijitalleşmesiyle sağlıkta inovasyona ortalama 13.25 milyar \$ harcamıştır. 2021 yılında federal düzeyde 1.445 trilyon \$ toplam sağlık harcamasına sahip ABD'nin ise 2019-2021 yılları arasında yaptığı 17.4 milyar \$'lık ortalama dijital sağlık yatırımı, toplam sağlık harcamaların çok küçük bir kısmını yani %1,2'sini oluşturmuştur. Böylelikle G7 ülkelerini kapsayan 2021 yılı Dijital Rekabet Sıralaması'nda 1.

⁹⁸ Dolar bazlı güncel kur ayarlamaları yapılmıştır.

olan ABD'nin sağlık haricindeki diğer alanlarda inovasyonu tercih ettiği söylenebilir. Japonya ise 2018 yılındaki Sağlık Hizmetleri'nde Yapay Zeka Geliştirmeyi Hızlandırma Konsorsiyumu'na rağmen sağlıkta dijitalleşmeye direnç göstererek G7 ülkeleri arasındaki en düşük harcama seviyesine sahip ülke olmuştur. Çünkü ülkenin 2019-2021 yılları dijital sağlık harcama ortalaması sadece 6.6 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılı Dijital Rekabet Sıralaması'nda ABD hariç ilk 10'a giremeyen diğer G7 ülkelerinin kamusal bazlı dijital sağlık harcamaları çok önemli boyutlara ulaşmıştır. Çünkü harcama miktarı, ABD'nin harcamasıyla birlikte değerlendirilince ilgili yıldaki küresel dijital sağlık pazarı büyüklüğünün neredeyse tamamına yaklaşmıştır. Yani küresel boyuttaki dijital sağlık harcamalarının büyük bir kısmını G7 ülkeleri yapmaktadır.

Dijital sağlık araçları, güvenlik konusundan en çok etkilenen birim olan bireyin ve dolayısıyla toplumların devamlılığını sağlamakta kullanılacak en önemli enstrümanlar oldukları için bu araçlarının gelişimini finanse edecek her türlü devlet harcaması, küresel kamusal zararlardan olan salgın hastalıkların önlenmesini sağlayıp küresel ekonominin konjonktürel dalgalanmalarını azaltacaktır. Ayrıca gerek ülkelerin dijital sağlık pazarıyla ilgili vizyonlarının genişletilmesi ve küresel sağlık hizmeti sağlayıcılarının geliştirilmesi için kullanılan finansmanın boyutları gerekse dijital sağlık pazarın genel görünümünün sürekli yükseliş trendinde olduğu göz önüne alındığında, dijital sağlık alanında küresel bir bütçenin oluşturulması da ciddi boyutlara ulaşan kaynakların tüm insanlığın faydasına sunulmasını kolaylaştırabilecektir.

KAYNAKÇA

Adams, R. L. (10 Ocak 2017). 10 Powerful Examples Of Artificial Intelligence In Use Today. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/amazonwebservices/2021/09/08/disrupting-the-contact-center-with-machine-learning-differentiating-on-customer-experience/?sh=7aabb3cf20d4>, (26.03.2022).

Agenzia per l'Italia Digitale (AGID). *The Three-Year Plan 2017-2019*. <https://pianotriennale-ict.italia.it/en/plan-2017-2019/>, (30.10.2022).

Ahir, H., Bloom, N. ve Furceri, D. (20 Şubat 2022). *World Uncertainty Index*. <https://worlduncertaintyindex.com/data/>, (09.04.2022).

Alizon, F., Shooter, S. B., Simpson, T. W. (2008). Henry Ford And The Model T: Lessons For Product Platforming And Mass Customization. *ASME 2008 International Design Engineering Technical Conferences & Computers and Information in Engineering Conference*. 1-8.

Aydınlı, H. İ. (2004). Sosyo-Ekonomik Dönüşüm Süreci (Post Fordizm) ve Sanayi Ötesi Yaklaşımlar. *Kamu-iş Hukuku ve İktisat Dergisi*. 7(4): 1-20.

Babef, C. B. (21 Ekim 2021). French government to invest €650 million in digital health. *EURACTIV France*. <https://www.euractiv.com/section/health-consumers/news/french-government-to-invest-650-million-euros-in-digital-health/>, (14.10.2022).

Bartneck, C., Lütge, C., Wagner, A. ve Welsh, S. (2021). What is AI?. *An Introduction to Ethics in Robotics and AI* (ss.5-16). SpringerBriefs in Ethics.

BBC. *50 Great British Inventions*. http://downloads.bbc.co.uk/tv/fiftygreatestinventions/50_greatest_inventions.pdf, (22.03.2022).

Bogush, P. (22 Haziran 2021). Digitalization vs Digitization- Knowing the Difference. *BusinessTech Weekly*. <https://www.businesstechweekly.com/operational-efficiency/digital-transformation/digitalization-vs-digitization/>, (05.04.2022).

Brown, K. (21 Aralık 2021). 5 Global Issues To Watch In 2022. *United Nations Foundation*. <https://unfoundation.org/blog/post/5-global-issues-to-watch-in-2022/>, (09.04.2022).

Bull ,M. (4 Nisan 2022). Exclusive: How will the New World Order impact global security? *International Security Journal*. <https://internationalsecurityjournal.com/new-world-order-security/>, (09.04.2022).

Bundesregierung. Investing to address the consequences of the pandemic. *FAQs on the national budget 2021*. <https://www.bundesregierung.de/breg-en/news/cabinet-budget-2021-1790544>, (12.10.2022).

c3controls. *PLC Programming Then & Now: The History of PLC's*. <https://www.c3controls.com/white-paper/history-of-programmable-logic-controllers/>, (24.03.2022).

Camera dei Deputati. (28 Eylül 2022). The level of the National Health Service (NHS) financing. *Studi - Affari sociali Welfare*.

https://temi.camera.it/leg18/temi/tl18_il_fabbisogno_sanitario.html, (08.11.2022).

Canada Health Infoway (Mart 2022). *Canadians' Health Care Experiences During COVID-19. Uptake of Virtual Care*. <https://www.infoway-inforoute.ca/en/component/edocman/3828-canadians-health-care-experiences-during-covid-19/view-document?Itemid=0>, (31.05.2022).

Canadian Institute for Health Information. *National Health Expenditure Trends, 2021: Data Tables - Series A*. www.cihi.ca/nhex., (30.05.2022).

CB Insights ve PwC. (31 Ağustos 2020). *Canadian Digital Health Market Map-A mapping of private VC-backed digital health companies in Canada*.

<https://www.pwc.com/ca/en/technology-industry/assets/digital-health-market-map-pov/p777084-cbi2020-marketing-map-aoda-compliant.pdf>, (06.05.2022).

Centre for Computing History (CCH). *Gottfried Wilhelm Leibniz invents the Binary System*.

<http://www.computinghistory.org.uk/det/5913/Gottfried-Wilhelm-Leibniz-invents-the-Binary-System/#>, (04.04.2022).

Computer History Museum-CHM. *Timeline of Computer History*.

<https://www.computerhistory.org/timeline/>, (24.03.2022).

Cortina, T. J. (2013). *15-292 History of Computing. The Origins of Computing*.

<http://www.cs.cmu.edu/~tcortina/15292s17/lectures/OriginsOfComputing.pdf>, (04.04.2022).

Countryeconomy. *France - Government Health expenditure*.

<https://countryeconomy.com/government/expenditure/health/france>, (16.10.2022).

Countryeconomy. *Italy - Government Health expenditure*.

<https://countryeconomy.com/government/expenditure/health/italy>, (08.11.2022).

Countryeconomy. *Japan - Government Health expenditure*.

<https://countryeconomy.com/government/expenditure/health/japan>, (26.10.2022).

CVCE. (2016). *The Cold War (1945–1989)*.

https://www.cvce.eu/content/publication/2011/11/21/6dfe06ed-4790-48a4-8968-855e90593185/publishable_en.pdf, (08.04.2022).

Das, S., Kleinke, D. K. ve Pistrui, D. (2020). Reimagining Engineering Education: Does Industry 4.0 need Education 4.0?. *127th ASEE Annual Conference*. 1-20.

DataLab. *Federal Spending Trends Over Time*. <https://datalab.usaspending.gov/americas-finance-guide/spending/trends/>, (04.05.2022).

Deane, P. (1979). *The First Industrial Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.

Deloitte. (2020). *COVID-19: Digital health & virtual care*.

<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ca/Documents/life-sciences-health-care/ca-covid-19-digital-health-and-virtual-care-aoda-en.pdf>, (05.05.2022).

Deltek. *Federal Health Information Technology Market, 2016-2021*.

Demoule, J. *Teleconsultation at the service of the territories*.

<https://www.apizee.com/teleconsultation-at-the-service-of-the-territories/>, (13.10.2022).

Destatis (Statistisches Bundesamt). (21 Haziran 2022b). Health Expenditure. *Press releases*.

https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Health/Health-Expenditure/_node.html#267106, (12.10.2022).

Destatis (Statistisches Bundesamt). (7 Nisan 2022a). *Health expenditure by functions of health care*. <https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Health/Health-Expenditure/Tables/functions.html>, (11.10.2022).

Digital Agency. (Mayıs 2022). *Japan's Digital Policy*.

https://www.digital.go.jp/assets/contents/node/basic_page/field_ref_resources/0f321c23-517f-439e-9076-5804f0a24b59/6fd24c53/20220519_en_japan_digital_policy_01.pdf, (21.10.2022).

Direction de la recherche, des études, de l'évaluation et des statistiques (DREES). (2022). Les dépenses de santé en 2021. *Résultats des comptes de la santé*. https://drees.solidarites-sante.gouv.fr/sites/default/files/2022-09/CNS2022_1.pdf, (15.10.2022).

DREES. (15 Eylül 2021). *Les dépenses de santé en 2020*. <https://drees.solidarites-sante.gouv.fr/communique-de-presse/les-depenses-de-sante-en-2020#:~:text=La%20consommation%20de%20soins%20et,3%20109%20euros%20par%20habitant>, (16.10.2022).

erp-information.com. *What are Islands of Automation? – Examples and Solution*.

<https://www.erp-information.com/islands-of-automation.html>, (24.03.2022).

European Commission (EC). *Role of the G7*. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/farming/international-cooperation/international-organisations/g7_en#theeuintheg7,

(22.04.2022).

European Commission. (2017). Germany: Industrie 4.0. *Digital Transformation Monitor*.

https://ati.ec.europa.eu/sites/default/files/2020-06/DTM_Industrie%204.0_DE.pdf, (25.03.2022).

European Federation of Pharmaceutical Industries Associations (EFPIA). *Digital Health*.

<https://www.efpia.eu/about-medicines/development-of-medicines/digital-health/#>, (23.04.2022).

European Parliamentary Research Service (EPRS). (2016). Ethical Aspects of Cyber-Physical Systems. *Scientific Foresight study*.

https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/563501/EPRS_STU%282016%29563501_EN.pdf, (19.04.2022).

Fahy, N. ve diğerleri. (15 Eylül 2021). Use of digital health tools in Europe: before, during and after COVID-19. *European Observatory on Health Systems and Policies Policy Brief 42*.

<https://eurohealthobservatory.who.int/publications/i/use-of-digital-health-tools-in-europe-before-during-and-after-covid-19>, (02.05.2022).

Federal Ministry For Economic Affairs And Climate Action (BMWK). *What is Industrie 4.0?*. <https://www.plattform-i40.de/IP/Navigation/EN/Industrie40/WhatIsIndustrie40/what-is-industrie40.html>, (25.03.2022).

Federal Ministry For Economic Affairs And Climate Action (BMWK). (Ocak 2022). *The future of work in the digital transformation*.

https://www.bmwk.de/Redaktion/EN/Publikationen/bmwk-ga-the-future-of-work-in-the-digital-transformation.pdf?__blob=publicationFile&v=2, (28.11.2022).

Federal Ministry of Education and Research (BMBF). (3 Haziran 2022). *The Budget of the Federal Ministry of Education and Research*.

https://www.bmbf.de/bmbf/en/ministry/budget/budget_node.html, (12.10.2022).

Federal Ministry of Health (BMG). (22 Nisan 2020). *Driving the digital transformation of Germany's healthcare system for the good of patient*.

<https://www.bundesgesundheitsministerium.de/en/digital-healthcare-act.html>, (11.06.2022).

Friedman, G. (2 Nisan 2013). *Beyond the Post-Cold War World. A Rane On Geopolitics*.

<https://worldview.stratfor.com/article/beyond-post-cold-war-world>, (08.04.2022).

Gartner IT Glossary. *Digital Transformation*. <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digital-transformation>, (05.04.2022c).

Gartner IT Glossary. *Digitalization*. <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digitalization>, (05.04.2022b).

Gartner IT Glossary. *Digitization*. <https://www.gartner.com/en/information-technology/glossary/digitization>, (05.04.2022a).

Gartner. (18 Ocak 2022d). *Gartner Forecasts Worldwide IT Spending to Grow 5.1% in 2022. Press Release*. <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2022-01-18-gartner-forecasts-worldwide-it-spending-to-grow-five-point-1-percent-in-2022#:~:text=Worldwide%20IT%20spending%20is%20projected,latest%20forecast%20by%20Gartner%2C%20Inc.>, (19.04.2022).

Gleiss Lutz. (21 Mayıs 2021). *New Far-Reaching Digital Healthcare Act Passes German Bundestag. Healthcare And Life Sciences*.

https://www.gleisslutz.com/sites/default/files/pdf_using_mpdf/20817_New%2Bfar-reaching%2BDigital%2BHealthcare%2BAct%2Bpasses%2BGerman%2BBundestag.pdf, (10.10.2022).

Global Market Insights (GMI). *Digital Health Market Size By Technology. Industry Trends*.

<https://www.gminsights.com/industry-analysis/digital-health-market#:~:text=Industry%20Trends,growing%20popularity%20of%20healthcare%20IT.>, (30.05.2022).

Gordon, R. J. (2000). Does the “New Economy” Measure up to the Great Inventions of the Past?. *Journal of Economic Perspectives*. 14(4): 49-74.

Gouvernement. (29 Haziran 2021). Shaping France as the leading European nation in innovation and sovereignty in healthcare. *Healthcare innovation 2030*.
<https://www.elysee.fr/admin/upload/default/0001/10/878189f8b95f7905f5b4ecf540701a425e615cdf.pdf>, (14.10.2022).

Grand View Research (GVR). *U.S. Digital Health Market Size, Share & Trends Analysis Report By Technology (Tele-healthcare, mHealth, Healthcare Analytics), By Component (Services, Software), And Segment Forecasts, 2022 – 2030*.
<https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/us-digital-health-market-report>, (03.05.2022).

Gupta, M. S. (24 Mart 2020). *What is Digitization, Digitalization, and Digital Transformation?*. <https://www.arcweb.com/blog/what-digitization-digitalization-digital-transformation/>, (05.04.2022).

Hanson, M. Digital Health, Public Policy, And Covid-19. *Canadian International Council*.
<https://thecic.org/digital-health-public-policy-covid-19/>, (06.05.2022).

Hapon, M. (28 Eylül 2020). *What Is the Difference Between Digitization, Digitalization and Digital Transformation*. <https://www.netguru.com/blog/digitization-and-digitalization>, (04.04.2022).

IBM. *From steam to sensor: historical context for Industry 4.0*.
<https://www.ibm.com/topics/industry-4-0>, (25.03.2022).

International Data Corporation (IDC). *Global ICT Spending. Forecast 2020-2023*.
<https://www.idc.com/promo/global-ict-spending/forecast>, (18.04.2022).

International Institute for Management Development (IMD). (2021). *World Digital Competitiveness Ranking 2021*. <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-digital-competitiveness/>, (22.04.2022).

Istituto Superiore di Sanità (ISS). (2021). *THREE-YEAR ACTIVITY PLAN of the Istituto Superiore di Sanità 2021-2023*.
https://www.iss.it/documents/20126/6703853/PTA+ISS+2021-2023_English+LAST.pdf/c3f82bf2-3bae-4bad-acf9-4749520c0948?t=1649228925302, (01.11.2022).

Japan External Trade Organization (JETRO). (2020). *Health Trends In Japan*.
https://www.jetro.go.jp/ext_images/australia/banners/Health_Factsheet_f.pdf, (21.10.2022).

Junata, M., Chen, A. ve Cheng, G. (4 Mayıs 2022). *Digital Health in Japan and Korea – Where Is It Heading?* <https://healthadvancesblog.com/2022/05/04/digital-health-in-japan-and-korea-where-is-it-heading/>, (18.10.2022).

Khan, R. N. (1987). The third industrial revolution: an economic overview. *The Third industrial revolution*. (ss.115-122). Unesco: Digital Library.

- Kistersky, L. (1996). New Dimensions of the International Security System after the Cold War. *Center for International Security and Arms Control Stanford University*. 1-38.
- Koç, T. C. ve Teker, S. (2019). Industrial Revolutions And Its Effects On Quality Of Life. *5th Global Business Research Congress*. 9: 304-311.
- Kondo, J., Shiroyama, Y., Ishihara, H. ve Yamanouchi, M. (30 Haziran 2022). Japan Digital Healthcare 2022. *Chambers And Partners*. <https://practiceguides.chambers.com/practice-guides/digital-healthcare-2022/japan>, (19.10.2022).
- Lande, D. R. (2014). Development of the Binary Number System and the Foundations of Computer Science. *The Mathematics Enthusiast*. 11(3): 513-540.
- Langley Esquire. *Going Digital: The Future Of Healthcare In Japan*. <https://langleyesquire.com/going-digital-the-future-of-healthcare-in-japan/>, (21.10.2022).
- Law Business Research. (2021). *Digital Health 2021*. <https://www.lw.com/thoughtLeadership/digital-health-2021#:~:text=The%20UK%20has%20an%20active,approximately%20C2%A3250%20million%20annually.>, (09.06.2022).
- Lovell, T. (22 Ocak 2021). German hospitals receive digital health boost. *Healthcare IT News*. <https://www.healthcareitnews.com/news/emea/german-hospitals-receive-digital-health-boost>, (12.10.2022).
- Majeed, A., Maile, E. J. ve Bindman, A. B. (2020). The primary care response to COVID-19 in England's National Health Service. *Journal of the Royal Society of Medicine*. 113(6): 208-210.
- Marr, B. (20 Nisan 2020). These 25 Technology Trends Will Define The Next Decade. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2020/04/20/these-25-technology-trends-will-define-the-next-decade/>, (26.03.2022).
- Medical Device Network. (25 Ekim 2021). *UK's budget to include \$8.24bn for health service technology*. <https://www.medicaldevice-network.com/news/uk-budget-8-24bn-health-technology/#:~:text=UK's%20budget%20to%20include%20%248.24bn%20for%20health%20service%20technology&text=About%20%243.16bn%20will%20be,MRI%2C%20CT%20and%20ultrasound%20scans.>, (10.06.2022).
- Medicina Narrativa. (2 Ağustos 2021). *Digital Health And Telemedicine During Covid-19 In Italy*. <https://www.medicinanarrativa.eu/desk-research-digital-health-and-telemedicine>, (31.10.2022).
- Ministero dell'Economia e delle Finanze (MEF). (2019). *NOTA INTEGRATIVA A LEGGE DI BILANCIO per il triennio 2019 – 2021*. https://www.salute.gov.it/imgs/C_17_minpag_1092_listaFile_itemName_6_file.pdf, (03.11.2022).
- Ministero dell'Economia e delle Finanze (MEF). (2020). *NOTA INTEGRATIVA ALLA DI LEGGE DI BILANCIO per l'anno 2020 e per il triennio 2020 – 2022*. https://www.salute.gov.it/imgs/C_17_minpag_1092_7_file.pdf, (03.11.2022).

Ministero dell'Economia e delle Finanze (MEF). (2021). *NOTA INTEGRATIVA A LEGGE DI BILANCIO PER l'anno 2021 e per il triennio 2021 – 2023*.

https://www.salute.gov.it/imgs/C_17_minpag_1092_8_file.pdf, (03.11.2022).

Ministero dello Sviluppo Economico (MISE). *The Digital Single Market: The Italian Position*.

https://www.mise.gov.it/images/stories/pubblicazioni/Position_paper_on_DSM_ITALY_EN.pdf, (30.10.2022).

Ministry of Finance (MOF). (2019). *Overview of the Supplementary Budget for FY2019*.

<https://www.mof.go.jp/english/policy/budget/budget/fy2019/02.pdf>, (26.10.2022).

Ministry of Finance (MOF). (2020). *Overview of the Supplementary Budget for FY2020*.

<https://www.mof.go.jp/english/policy/budget/budget/fy2020/02.pdf>, (26.10.2022).

Ministry of Finance (MOF). (2021). *Overview of the Supplementary Budget for FY2021*.

<https://www.mof.go.jp/english/policy/budget/budget/fy2021/03.pdf>, (26.10.2022).

Ministry of Finance (MOF). (2022a). *Overview of the Supplementary Budget for FY2022*.

<https://www.mof.go.jp/english/policy/budget/budget/fy2022/02.pdf>, (26.10.2022).

Munro, E. (19 Mart 2020). Anticipating the International Security Implications of COVID-19.

GCSP News. <https://www.gcsp.ch/global-insights/anticipating-international-security-implications-covid-19>, (28.11.2022).

National Academy of Engineering. *Great Engineering Achievements of The 20th Century*.

<http://www.greatachievements.org/>, (24.03.2022).

National Science Foundation (NSF). *Cyber-Physical Systems: Enabling a Smart and Connected World*. https://www.nsf.gov/news/special_reports/cyber-physical/#:~:text=Cyber%2Dphysical%20systems%20integrate%20sensing,cyber%2Dphysical%20systems%20a%20reality.

, (19.04.2022).

Negreiro, M. (Nisan 2021). The rise of digital health technologies during the pandemic.

European Parliament Briefing.

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690548/EPRS_BRI\(2021\)690548_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690548/EPRS_BRI(2021)690548_EN.pdf), (13.10.2022).

Newcastle University. What are Cyber-Physical Systems? *Cyber-Physical Lab*.

<https://research.ncl.ac.uk/cplab/aboutthelab/whatarecyber-physicalsystems/>, (19.04.2022).

NHS England. *Primary care services*. <https://www.england.nhs.uk/get-involved/get-involved/how/primarycare/>,

(08.06.2022).

Odone, A., Signorelli, C. ve Zoli, A. (Kasım 2018). Digitalization of healthcare in Italy: state of the art and best practices. *11th European Public Health Conference: Parallel Programme*.

https://academic.oup.com/eurpub/article/28/suppl_4/cky213.014/5185889, (31.10.2022).

OECD. (18 Kasım 2021). OECD GDP slows in third quarter but regains pre-pandemic level.

Quarterly National Accounts. <https://www.oecd.org/sdd/na/GDP-Growth-Q321.pdf>, (22.04.2022).

OECD. (2022). *Health spending*. <https://data.oecd.org/healthres/health-spending.htm>, (16.10.2022).

OECDiLibrary. *Health expenditure in relation to GDP*. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/860615c9-en/index.html?itemId=/content/component/860615c9-en>, (16.10.2022).

OED. (1989). *Digital*. <https://www.oed.com/oed2/00063923>, (05.04.2022).

Office for Life Sciences. (2022). *Bioscience and health technology sector statistics 2020*. <https://www.gov.uk/government/statistics/bioscience-and-health-technology-sector-statistics-2020/bioscience-and-health-technology-sector-statistics-2020>, (08.06.2022).

Office for National Statistics. (2022). *Healthcare expenditure, UK Health Accounts: 2020*. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/healthandsocialcare/healthcaresystem/bulletins/ukhealthaccounts/2020>, (09.06.2022).

Olesch, A. (26 Mart 2020). Germany benefits from digital health infrastructure during COVID-19 pandemic. *Healthcare IT News*. <https://www.healthcareitnews.com/news/emea/germany-benefits-digital-health-infrastructure-during-covid-19-pandemic>, (11.06.2022).

Oxford Learner's Dictionaries. *Digitization*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/digitalization>, (05.04.2022).

Petrillo, A., Felice, F. D., Cioffi, R. ve Zomparelli, F. (2018). Fourth Industrial Revolution: Current Practices, Challenges, and Opportunities. 2-20.

Polytechnic Institute Of New York University (NYU-Poly). “Zeros”, “Ones”, and the Morse Code. http://engineering.nyu.edu/gk12/amps-cbri/pdf/TE_Activity_Morse_Code.pdf, (04.04.2022).

Poole, D. L. ve Mackworth, A. K. (2010). Artificial Intelligence and Agents. *Artificial Intelligence* (ss.1-42). New York: Cambridge University Press.

Precedence Research. *Digital Health Market Size, Growth, Trends, Report 2022-2027*. <https://www.precedenceresearch.com/digital-health-market>, (02.05.2022).

Puga, J. (24 Eylül 2021). Post-Cold War securitization in the European Union. *Universidad de Navarra Global Affairs*. <https://www.unav.edu/web/global-affairs/seguridad-de-la-ue>, (08.04.2022).

Rai, A. (14 Ocak 2022). Top AI Trends to expect in 2022. *The Times Of India*. <https://timesofindia.indiatimes.com/blogs/voices/top-ai-trends-to-expect-in-2022/>, (26.03.2022).

Research and Markets. *U.S. Digital Health Market Size, Share & Trends Analysis Report by Technology (Tele-healthcare, mHealth, Healthcare Analytics), by Component (Services, Software), and Segment Forecasts, 2022-2030*. <https://www.researchandmarkets.com/reports/5516271/u-s-digital-health-market-size-share-and->

[trends?utm_source=BW&utm_medium=PressRelease&utm_code=527fsc&utm_campaign=1643077+-+U.S.+Digital+Health+Market+Report+2021-2028%3a+Rise+in+Public-Private+Partnerships%2c+Digital+Infrastructure+Developments%2c+Increasing+Healthcare+IT+Expenditure%2c+and+Growing+Government+Support&utm_exec=chdo54prd](https://www.pewresearch.org/trends/?utm_source=BW&utm_medium=PressRelease&utm_code=527fsc&utm_campaign=1643077+-+U.S.+Digital+Health+Market+Report+2021-2028%3a+Rise+in+Public-Private+Partnerships%2c+Digital+Infrastructure+Developments%2c+Increasing+Healthcare+IT+Expenditure%2c+and+Growing+Government+Support&utm_exec=chdo54prd), (03.05.2022).

Rock Health. (10 Ocak 2022). *2021 year-end digital health funding: Seismic shifts beneath the surface*. <https://rockhealth.com/insights/2021-year-end-digital-health-funding-seismic-shifts-beneath-the-surface/>, (03.05.2022).

Sachon, M. (2017). 5 Building Blocks for CyberPhysical Value Chains. People & Machines Working in Sync. *IESE Insight*. (33): 3-9.

Saha Institute of Nuclear Physics (SINP). *Discoveries by Scientific Field*. <http://www.saha.ac.in/web/images/library/newsflash/discoveries.pdf>, (22.03.2022).

Schumacher, A., Sihn W. ve Erol, S. (2016). Automation, digitization and digitalization and their implications for manufacturing processes. *International scientific Conference*. 1-5.

Singh, D. (2019). Industry 4.0 and NDT. *Conference & Exhibition*. <https://www.ndt.net/article/nde-india2019/papers/CP218.pdf>, (21.03.2022).

Statista Research Department (SRD). (Temmuz 2022). *Health expenditure as a percentage of gross domestic product (GDP) in selected countries in 2020*. <https://www.statista.com/statistics/268826/health-expenditure-as-gdp-percentage-in-oecd-countries/>, (26.10.2022).

Statista. (Ağustos 2021b). *Total information communication technology (ICT) market spending worldwide from 2016 to 2023*. <https://www.statista.com/statistics/946785/worldwideictspending/#statisticContainer>, (18.04.2022).

Statista. (Kasım 2021a). *Spending on digital transformation technologies and services worldwide from 2017 to 2025*. <https://www.statista.com/statistics/870924/worldwide-digital-transformation-market-size/>, (10.04.2022).

Stokdyk, D. (8 Şubat 2022). What is Information Technology (IT)? *Southern New Hampshire University*. <https://www.snhu.edu/about-us/newsroom/stem/what-is-information-technology>, (19.04.2022).

Svoronos, N. (5 Ocak 2022). *Top 5 UK Digital Health Trends for 2022*. <https://www.conductor.com/blog/2022/01/uk-digital-health-trends/>, (10.06.2022).

Tay, S. I., Lee, T. C., Hamid, N. A. A., Ahmad, A.N.A. (2018). An Overview of Industry 4.0: Definition, Components, and Government Initiatives. *Jour of Adv Research in Dynamical & Control Systems*. 10(14): 1379-1387.

The Connexion. (13 Şubat 2019). *France sets out key healthcare reforms for 2022 law*. <https://www.connexionfrance.com/article/French-news/France-health-minister-Agnes-Buzyn-sets-out-key-healthcare-reforms-for-2022-Ma-Sante-law>, (13.10.2022).

- The National Law Review. (14 Ocak 2022). *Italian Ministers Announce Timetable for Investment in Digital Health*. <https://www.natlawreview.com/article/italian-ministers-announce-timetable-investment-digital-health>, (01.11.2022).
- The Office of Energy Efficiency and Renewable Energy (EERE). *Solar Photovoltaic Technology Basics*. <https://www.energy.gov/eere/solar/solar-photovoltaic-technology-basics>, (26.03.2022).
- The World Bank. (2021). GDP (current US\$) – France. *Data*. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=FR>, (16.10.2022).
- The World Bank. *Current health expenditure (% of GDP) – Japan*. <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.GD.ZS?locations=JP>, (26.10.2022b).
- The World Bank. *GDP (current US\$) – Japan*. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=JP>, (26.10.2022a).
- U.S. Food and Drug Administration (FDA). (22 Eylül 2020). *What is Digital Health?* <https://www.fda.gov/medical-devices/digital-health-center-excellence/what-digital-health>, (02.05.2022).
- UNCTAD. (2021). *Catching Technological Waves. Innovation With Equity. Technology And Innovation Report 2021*. https://unctad.org/system/files/official-document/tir2020_en.pdf, (21.03.2022).
- United Nations (UN). (2012). *Resolution adopted by the General Assembly on 10 September 2012*. https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/66/290, (09.04.2022).
- United Nations (UN). *Global Issues*. <https://www.un.org/en/global-issues>, (08.04.2022).
- United Nations (UN). *What is Human Security*. <https://www.un.org/humansecurity/what-is-human-security/>, (09.04.2022).
- Università Cattolica del Sacro Cuore (Unicatt). *Mission 6 – Healthcare*. <https://www.unicatt.it/amministrazione-M6%20-%20Salute.pdf>, (30.10.2022).
- WHO. (31 Mart 2022). *Digital Documentation of COVID-19 Certificates: Test Result. Technical Specifications And Implementation Guidance*. <https://www.who.int/publications/i/item/WHO-2019-nCoV-Digital-certificates-diagnostic-test-results-2022.1>, (23.04.2022).
- Yamamoto, O. (Ekim 2017). *Digital health in Japan. CTC Legal Media*. https://www.yuasa-hara.co.jp/wp-content/uploads/2017/10/The_Patent_Lawyer_Yuasa_Hara_REV.pdf, (18.01.2022).

Algılanan Örgütsel Adalet ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi:

Bir Yerel Yönetim Örneği

Selim ÇAKAR^{99*}, Fikret GÜRSES^{100}**

Özet:

Bu çalışmada yerel yönetimlerde algılanan örgütsel adalet ile örgütsel vatandaşlık davranışı algıları araştırılmış, bu iki değişken arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, bir ilimiz yerel yönetiminde çalışan işgörenlere yönelik bir anket çalışması yapılmıştır. Taşeron firmalarda çalışan işgörenler dâhil toplam 865 katılımcı ile gerçekleştirilen çalışmada, örgütsel vatandaşlık davranışı ve algılanan örgütsel adalet alt boyutları ile incelenmiştir. Algılanan örgütsel adalet; dağıtım adaleti, işlemsel adalet ve etkileşimsel adalet alt boyutları ile örgütsel vatandaşlık davranışı ise vicdanlılık, özgecilik, nezaket, centilmenlik ve sivil erdem boyutları ile analiz edilmiştir. Çalışmada bu iki değişkene yönelik literatür verilmiştir. Araştırmanın betimleyici analizleri SPSS programı ile yapılmıştır. Analizler sonunda, katılımcıların örgütsel adalet ve örgütsel vatandaşlık davranışı algı düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. İşgörenlerin algıladıkları örgütsel adalet düzeyleri ile örgütler için istendik davranışlar olan örgütsel vatandaşlık davranışı arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Algılanan örgütsel adalet ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin anlamlı ve pozitif yönde olduğu görülmüştür. Çalışma sonunda yerel yönetim yöneticilerine, işgörenlerin algıladıkları örgütsel adalet ve örgütsel vatandaşlık davranışı algılarını yükseltmeye yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Örgütsel Adalet, Yerel Yönetim

⁹⁹ Dr. Öğretim Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat Meslek Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Tokat, Türkiye

¹⁰⁰ Öğretim Görevlisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat Meslek Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Tokat, Türkiye

*selim.cakar@gop.edu.tr, **fikret.gurses@gop.edu.tr

1. Giriş:

Mahalli idareler, bir coğrafi alan içerisinde yaşayan halkın yerel ve ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş anayasal, kamu tüzel kişiliğine haiz birimlerdir. Belediye, özel idare ve bunlara bağlı birlikler mahalli idare olarak sınıflandırılır. Sundukları hizmet açısından yerel halkın sorunlarına en yakın yönetim birimidir. Merkezi yönetimler tarafından takip edilemeyecek, çözümünün yerelde sağlanması gereken sorunlar bu yönetim tarafından takip edilir ve çözülür. Yerele ait ekonomik, kültürel ve sosyal hizmetler bu birim tarafından yönetilmektedir. Görev kapsamı itibarıyla yerele ait çok geniş yetkilere sahip olan bu idareler, merkezi yönetim tarafından sağlanan ve öz kaynaklarından elde ettiği gelirlerle faaliyet gösterirler. Yerel yönetimler istihdam ettikleri işgörenler ile yerele ait tüm beklentileri karşılamaya çalışırlar. İşgörenlerin tutum ve davranışları yerel yönetimin hizmet kalitesini doğrudan etkileyebilir. Yerel hizmetlerin görülmesindeki önemli sorunlardan birisi işgörenlerin nitelik, sayısal yeterlilik ve verimli çalışma durumlarıdır (Arap, 2018:120).

Yerel yönetim işgörenleri, çalışma ortamında birçok örgütsel davranış kavramlarından etkilenmektedir. Örgüt içinde algılanan adalet algısı işgörenlerin verimliliğini etkileyebilir. Algılanan örgütsel adalet düzeyi işgörenler üzerinde negatif veya pozitif etki edebilir. Pozitif etkilerden birisi işgörenlerin sergileyecekleri örgütsel vatandaşlık davranışlarıdır. Her vatandaştan beklenen iyi davranışlar örgütler için de geçerlidir. Adil bir şekilde yönetildiğine inanan çalışanların iyi ve istendik davranışlar sergilemesi beklenebilir.

Bu çalışmada yerel yönetim işgörenlerinin algıladıkları örgütsel adalet davranışı ile sergiledikleri örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkisi incelenmiştir. Bu amaçla bir il belediyesi işgörenlerine ve yöneticilerine yönelik bir araştırma yapılmıştır.

2. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Örgütlerde çalışan işgörenler örgütün belirlediği iş tanımlarına uygun olarak çalışmaktadırlar. İş tanımlarında yapılacak işle ilgili prosedürler tanımlanmakta ve işgörenlerin görev ve sorumlulukları belirtilmektedir. Örgütlerde iş tanımlarının dışında işgörenin gönüllü olarak, örgütün faydasına

yapacağı davranışlar bulunmaktadır. Bu tür davranışlar örgütsel vatandaşlık davranışı olarak kavramlaşmıştır.

Örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD) kavramının kuramsal olarak tanımlanması 1980'li yıllarda yapılmıştır. Kavramın literatürde 1980'li yıllarda yapılmasına rağmen kavrama yönelik çalışmalar 1930'lu yıllarda yapılmaya başlamıştır. Kavramın gelişimi bu nedenle 1930-1980 arası ve 1980 ve sonrası olmak üzere iki dönemde incelenebilir. 1980 yıllarından sonra ÖVD kavramı bağımsız bir kavram olarak tanımlanmış ve boyutları belirlenmiştir (Karaaslan ve diğerleri, 2009:137).

ÖVD kavramıyla ilgili temeller, Chester Irving Barnard'ın "The Functions of the Executive" adlı kitabında atılmıştır (Jahangir ve diğerleri, 2004:77). Bu eserde Barnard; örgütün hedeflerine ulaşmasında işgörenlerin örgütsel işbirliğine katkıda bulunmasının çok önemli olduğunu belirtmiştir (Barnard, 1938:23).

Katz (1964) işgörenlerin istenen örgütsel sonuçlara ulaşmak için ekstra çaba sergilediklerini belirterek ekstra rol davranışlarına dikkat çekmiştir (Katz, 1964). Katz ve Kahn tarafından (1966) yayınlanan "The Social Psychology of Organizations" adlı eserde işgörenlerin örgüt tarafından desteklenmeyen, gönüllü olarak gerçekleştirilen davranışlarından bahsetmiş ve bu tür davranışların örgüt tarafından uygulanan motivasyon politikalarından farklı olduğunu belirtmişlerdir (Katz ve Kahn, 1966).

Peter M. Blau'nun (1964) "Exchange and Power in Social Life" adlı eserinde örgütler ve sosyal gruplar analiz edilmiştir. Sosyal mübadele kuramının tanımlandığı bu eserde yönetici ile işgörenlerin ilişkileri incelenmiştir (Öztürk ve Özata, 2013:367). Sosyal mübadele teorisinde iki tür ilişki açıklanmıştır. Bunlar, sosyal mübadele ilişkisi ve ekonomik mübadele ilişkisidir. Sosyal mübadele ilişkisi tamamen gönüllüğe dayalı, kişiler arası karşılıklık esasına göre gerçekleşen işbirliğinden bahsedilmiştir. Bu ilişkide karşılığın zamanı ve içeriği konusunda zorunluluk bulunmamaktadır. Bu teori örgütsel vatandaşlık davranışı gibi maddi karşılığı olmayan, isteğe bağlı davranışları tanımlamaktadır (Blau, 1964). Bir diğer ilişki olan ekonomik mübadele ilişkisinde ise işgörenler arasında gerçekleşen ilişki ekonomik beklentiler üzerinde gerçekleşmektedir (Gürbüz, 2006:52). Sosyal mübadele teorisinin tanımlandığı bu çalışma örgütsel vatandaşlık davranışı kavramının temellerini oluşturmuştur. Bu çalışmadan sonra ekonomist ve örgüt teorisyenleri Oliver Williamson ve William Ouchi tarafından örgütsel vatandaşlık davranışının kavramsal alt yapısı oluşturulmaya başlanmıştır (Arslantaş ve Pekdemir, 2007:137).

Kavramın kavramlaşması ve tanımlamaların yapılması 1980 yılları sonrası yapılmıştır. Dennis W. Organ ve Thomas S. Bateman (1983) tarafından yayınlanan "Job Satisfaction and the Good Soldier: The Relationship Between Affect and Employee Citizenship" adlı makalede "İyi Asker" tanımlaması yapılmış ve bu makalede bu tür davranışlar için ilk kez vatandaşlık kavramı kullanılmıştır. Bu makalede bir ülke

vatandaşından beklenen kanunlarla belirlenmemiş iyi vatandaşlık uygulamaları örgütlere uyarlanmıştır. Çalışmada, tamamen gönüllülük esasına göre iş arkadaşlarına yardımcı olma, çalışma alanını temiz ve düzenli tutma, iş ilişkilerinde hoşgörülü olma gibi davranışların tümü vatandaşlık davranışı olarak tanımlanmıştır. Organ bir diğer çalışmasında günümüzde kullanılan beş örgütsel vatandaşlık davranışı boyutlarını (vicdanlılık, sportmenlik, fedakârlık, nezaket, sivil erdem) tanımlamış ve bu tür davranışların diğer örgütsel davranışlardan farklı olduğunu belirtmiştir (Organ, 1988).

2.1. Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Tanımı

Örgütsel vatandaşlık davranışı isteğe bağlı olarak yapılan, yapılmaması durumunda herhangi bir yaptırımı olmayan davranışlardır. Bu davranışları tanımlamadan önce örgütlerde sergilenen rol davranışlarının açıklanması gerekir. Bu davranışlar biçimsel rol davranışı ve ekstra rol davranışıdır. Biçimsel rol davranışı; örgütlerde örgüt politikası tarafından belirlenen, ödül sistemi ile desteklenen, işgörenler tarafından yapılması istenen davranışlardır (Acar, 2006:3). Ekstra rol davranışları ise; gönüllü olarak, vatandaşlık duygusu kaynaklı, ödüllendirme sistemi tarafından tanımlanmamış davranışlardır.

Örgütsel vatandaşlık davranışı; işgörenlerin örgüte fayda sağlamak için tanımlanmış görevlerinden fazlasını yaptığı davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Bateman ve Organ, 1983:588). Organ, bir başka çalışmasında örgütsel vatandaşlık davranışını, örgütte iş tanımların dışında gönüllü olarak yapılan ekstra rol davranışları olarak tanımlamıştır (Organ, 1990).

Literatüre Organ tarafından “iyi asker sendromu” olarak kazandırılan bu tür davranışlar; çalışma arkadaşlarına yardımcı olma, diğerlerinin hatalarını aramama, şikâyetçi olmama, işlerini zamanında ve doğru yapma gibi davranışları içermektedir. İyi askerler işlerini sorun çıkarmadan ve hakkıyla yapmaya adanmıştır (Turnipseed, 1996:42-47).

Örgütsel vatandaşlık davranışının gerçekleşmesi iki türlü olur. Birincisinde işgörenin örgütün hedeflerine ve uygulamalara aktif katılımı ve gönüllü olarak desteklemesi şeklinde gerçekleşir. İkinci tür ise, örgüte zarar verecek davranışlardan kaçınma davranışları şeklinde gerçekleşir (Basım ve Şeşen, 2015:85).

2.2. Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Boyutları

Kavramın boyutlarına yönelik ilk çalışmalar Smith ve Organ (1983) tarafından yapılmıştır. İlk tanımlamada özgecilik ve genelleştirilmiş uyuma sahip olma tanımlanmıştır (Smith ve diğerleri, 1983). Kavram hakkında çalışan Organ boyutlandırmayı beş kategoride tanımlayarak günümüzde kullandığımız yapıyı açıklamıştır. Organ’a göre (1988) örgütsel vatandaşlık davranışı; vicdanlılık, özgecilik, sportmenlik, nezaket ve sivil erdem boyutlarından oluşmaktadır (Organ, 1988). Bu boyutlar;

a) Vicdanlılık; Bu boyut işe zamanında gelme, örgüt kaynaklarını özenle koruma, iş ile ilgili gönüllü olarak sorumluluk alma, gereksiz ve uzun molalardan kaçınma gibi davranışları içermektedir.

b) Özgecilik; Literatürde diğerkâmlık olarak ta adlandırılan bu tür davranışlar başkalarını düşünme ve çalışma arkadaşlarına gönüllü olarak yardımcı olma gibi davranışları içerir. Bu tür davranışların karşılıklı olması beklenir (Demirci ve diğerleri, 2009:757).

c) Sportmenlik; Örgütlerde yaşanan sorunları şikâyet etmeden, örgüt içi gerginliğe neden olmadan, çalışma arkadaşları ile uyum içinde çalışma davranışlarıdır.

d) Nezaket; İşe zamanında gelmemek, işi yetiştirememek gibi çalışma arkadaşlarına sorun çıkarabilecek davranışlardan kaçınmak ve bu tür olumsuz durumları zamanında bildirmek gibi davranışları içerir (Çetinkaya ve Çimenci, 2014:246).

e) Sivil Erdem; İyi vatandaşlık erdemi olarak ta adlandırılan bu boyut, toplumun ve örgütün menfaatleri için gönüllü olarak çalışmayı ifade eder. Alçakgönüllülük, adalet, cesaret gibi davranışlar bu grupta değerlendirilir (Adams, 2019:4).

Örgütsel vatandaşlık kavramının boyutları üzerinde yapılan çalışmalarla farklı boyutlandırmalar yapılmıştır. Podsakoff (2000) yaptığı çalışma ile örgütlerde farklı 30 örgütsel vatandaşlık davranışı belirlemiş ve bunları yedi boyutta toplamıştır. Bu boyutlar; sportmenlik, örgütsel uyum, yardım etme, örgütsel sadakat, bireysel inisiyatif ve kişisel gelişim olarak tanımlanmıştır (Podsakoff ve diğerleri, 2000:516-526).

Örgütsel vatandaşlık davranışı örgütler için oldukça önemli davranışlardır. Yapılan çalışmalarda; örgütsel vatandaşlık davranışı gerçekleştirilen örgütlerin örgütsel performanslarının pozitif yönde etkilendiği (Borman ve Motowidlo, 1993; Harper, 2015), örgütün etkinliğini ve yöneticinin verimliliğini artırdığı (Chen ve diğerleri, 1998:922), örgütsel etkinlikte pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Podsakoff ve diğerleri, 2009:124).

3. Örgütsel Adalet

Adalet kavramı insanoğlunun toplu olarak yaşamaya başladığı ilk günlerden beri çok önemli bir kavram olmuştur. Birçok filozof kavramı felsefi olarak tartışmış, farklı boyutları ile ele almıştır (Çakar ve Özyer, 2016). Toplumların bir arada yaşamasında güvenlik ihtiyacı kadar adalet inancı ve beklentisi de etkili olmuştur. Toplumları bir arada tutan bu kavram örgütler için de oldukça önemlidir. Aynı yapı içerisinde çalışan işgörenlerin temel motivasyon kaynaklarından birisi de örgütsel adalet kavramıdır.

Örgütsel adalet kavramı literatürde Adams'ın hakkaniyet teorisine dayandırılmaktadır. Adams çalışmasında adalet kavramını üretimden elde edilen çıktının paylaşımı üzerinde kurgulamış, ekonomik değerlerin adil paylaşımına dikkat çekmiştir (Demirel ve Seçkin, 2011). Günümüzde Örgütsel adalet

kavramına yönelik çalışmalar Homans, Walster, Adam gibi araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Örgütsel adalet kavramını literatüre kazandıran Greenberg'in çalışmaları olmuştur. Greenberg 1987,1990 ve 1992 yıllarında yaptığı çalışmalarla kavramı açıklamıştır (Özçınar ve diğerleri, 2015:151).

3.1 Örgütsel Adalet Tanımı

Örgütsel adalet kavramına yönelik birçok çalışma bulunmaktadır. Örgütsel adalete yönelik ilk tanımamaları yapan Greenberg, örgütsel adaletin örgütlerde işgörenlerin iş doyumları ve örgütün etkin çalışabilmesi için gerekli olduğunu belirtmiştir. (Karavardar, 2015:140). Örgütsel adalete yönelik tanımlarda örgüt kaynaklarının dağıtılması ve bu dağıtımın uygulamalarının belirlenmesine yönelik normlar öne çıkmaktadır (Balaban ve Konyalı, 2016; Şahin ve Taşkaya, 2010).

Örgütsel adalet, adalet duygusuna yönelik tüm beklentilerin örgüt içerisinde karşılanması olarak tanımlanabilir. Bu beklentiler işgörenin performansı ile ilişkilendirilir. İşgörenin performansına bağlı olarak örgütün sağlayacağı yararların eşit olarak dağıtılması beklentisini ifade eder.

3.2 Örgütsel Adaletin Boyutları

Literatürde örgütsel adaletin boyutları konusunda farklı görüşler olmasına rağmen genel olarak üç farklı boyut kabul edilmektedir. Bu boyutlar; dağıtımsal adalet, prosedürel adalet ve etkileşimsel adalet olarak tanımlanmaktadır (Özçınar ve diğerleri, 2019). *Dağıtım adaleti*, işgörenlerin terfi, maaş gibi kazanımlarının örgüt içinde dağıtımında yönetimin uyguladığı prosedürlerdeki eşitlik olarak tanımlanır (Atalay, 2019:433). Bu boyut işgörenin performansı, çalışma yılı gibi kriterlerle yapılan maaş, terfi, prim benzeri iyileştirmelerde eşit olunmasını ifade eder. *Prosedürel adalet boyutu*; işlemsel adalet de denilen bu boyut örgütlerin karar alma, alınan kararların uygulanması sürecinde işgörenlere katılım hakkı verilmesini belirtir (Arslantaş ve Pekdemir, 2007:267). Bu boyutta özellikle örgüt kazanımlarının dağıtılmasına yönelik alınan kararlara katılımı söz hakkı verilmesi ifade edilmektedir. Kazanımların dağılımında eşitliğin sağlanabilmesi için dağıtım kriterlerinin belirlenmesinde işgörenin söz sahibi olmasını ifade eder. *Etkileşimsel adalet boyutu* ise; örgütte kişilerarası davranışların örgütsel kurallarla belirlenmesini ifade eder. İşgörenlere uygulamalara yönelik bilgilendirme yapılması, işgörenlere saygılı olunması, değer verilmesi, uygulamalarda adil ve dürüst olunmasını belirtir. İşgörenlere karşı yöneticilerin saygılı ve duyarlı olmasına yönelik algıdır (Özçınar ve diğerleri, 2015:157).

4. Metodoloji

4.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkiye’de 2022 yılı itibariyle 1391 belediye bulunmaktadır. Çalışmada bir il belediyesi işgörenlerine yönelik olarak örgütsel adalet algıları ile sergiledikleri örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki incelenmiştir. Literatürde bu iki kavram arasındaki ilişki birçok çalışmada incelenmiştir. Ancak yerel halkın sorunlarının çözümü için çok önemli olan il belediyelerinde bu kavramlar arasındaki ilişkiye yönelik çalışma sayısı fazla değildir.

Çalışmada örgütsel adalet ve örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutları ile incelenmiş ve aralarında ilişki belirlenmeye çalışılmıştır.

4.2 Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi kurulmuştur.

H1: Örgütsel adalet algısı ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Örgütsel vatandaşlık davranışı ile örgütsel adalet alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: İşgörenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı, kadro tiplerine göre farklılıklar gösterir.

4.3 Araştırma Evreni ve Veri Toplama Araçları

Türkiye’de 2022 yılında toplam 1391 belediye bulunmaktadır. Bunlardan 30’u büyükşehir belediyesi, 51’i il belediyesi, 519’u büyükşehir ilçe belediyesi, 403’ü ilçe belediyesi ve 388’i belde belediyesidir. Araştırma örneklemini olarak bir il belediyesi işgörenleri seçilmiştir. Seçilen il belediyesinde taşeron işçi ve İŞKUR elemanı olarak çalışanlar dâhil toplam 1215 işgören bulunmaktadır. Çalışmada tüm işgörenleri kapsayacak şekilde yüz yüze anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anket uygulamasında toplam 912 işgörenle anket yapılmıştır. Analiz aşamasında 47 anket değerlendirme dışı bırakılmıştır. Toplam 865 anket değerlendirilmeye alınmıştır. Bu işgörelere ait veriler analiz bölümünde detaylı olarak verilmiştir.

Araştırma anketi, demografik bilgiler, örgütsel adalet ölçüm soruları ve örgütsel vatandaşlık ölçüm sorularından oluşturulmuştur. Anket formunda örgütsel adalet algısının ölçülebilmesi amacıyla 1993 yılında Niehoff ve Moorman tarafından geliştirilen üç alt boyuttan oluşan 20 soruluk ölçek kullanılmıştır. Örgütsel vatandaşlık davranışını ölçebilmek amacıyla Bolat ve Bolat tarafından Türkçe uyarlaması yapılan ölçek kullanılmıştır (Bolat ve Bolat, 2008).

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Kullanılan ölçeklerin çalışma için uygunluğunu anlayabilmek amacıyla ölçeklerin Cronbach's Alpha katsayı değerleri incelenmiştir. Bu değerler Tablo1'de verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ölçekler çalışmada kullanılmaya uygundur.

Tablo 1. Güvenirlik Analizleri Sonuçları

	Ölçek Adı	Cronbach's Alpha Değeri
Örgütsel	Toplam Örgütsel Bağlılık	0,774
	Vatandaşlık	Özgencilik
	Vicdanlılık	0,765
	Nezaket	0,575
	Centilmenlik	0,790
	Sivil Erdem	0,713
Algılanan	Toplam Alg. Örgütsel Adalet	0,899
	Örgütsel	Dağıtım Adaleti
Adalet	Prosedürel Adalet	0,917
	Etkileşimsel Adalet	0,731

5. Analizler

Tablo 2. Araştırma Katılımcılarının Demografik Özelliklerine Ait Bulgular

	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde		
Cinsiyet	Kadın	61	7,2	Medeni Durum	Evli	740	88,2
	Erkek	791	92,8		Bekâr	99	11,8
Missing Data		13	1,5	Missing Data		26	3
Eğitim	İlköğretim	216	26,2	Kadro Durumu	Kadrolu Memur	204	24,5
	Orta-Lise	377	45,5		Kadrolu İşçi	115	13,8
	Ön Lisans	108	13,1		Taşeron	505	60,6
	Lisans	114	13,8		İŞKUR Elemanı	9	1,1
	Yüksek Lisans	12	1,5				
Missing Data		38	4,4	Missing Data		32	3,7

Bu çalışma kapsamında işgörenlerle yapılan toplam 865 anket değerlendirilmeye alınmıştır. Katılımcıların büyük bir kısmını erkek çalışanlar (%92,8) oluşturmuştur. Bu durum anket uygulamasının yapıldığı kurum olan belediyelerin genel yapısı göz önünde tutulduğunda normal bir sonuç görünümündedir. Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde %88,2'sinin evli işgörenlerden oluştuğu dikkati çekmektedir. Eğitim durumlarına göre yapılan analizde işgörenlerin %28,4'ünün ön

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

lisans, lisans ve yüksek lisans mezunu oldukları görülmektedir. Kadro tiplerine göre yapılan analizde dört farklı kadro tipinin olduğu ve Taşeron tipi kadroya mensup işgörenlerin oranının oldukça yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Katılımcıların % 60,6'sının taşeron tipi kadro ile çalıştıkları görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Kadro Durumlarına Göre Dağılımları

Kadro Durumu				
	Kadrolu Memur	Kadrolu İşçi	Taşeron	İŞKUR Elemanı
Sayı	204	115	505	9
Oran	% 24,5	% 13,3	% 60,6	% 1,1

(Missing Data: 32, % 3,7)

Araştırma katılımcılarının %60,6'sının taşeron işçi olduğu, %24,5'inin kadrolu memur olduğu, %13,3'ünün kadrolu işçi olduğu görülmektedir. Toplam işgören sayısı içinde taşeron işçi sayısının dikkate değer oranda yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum belediye işgörenleri içerisinde kadroya geçemediği için iş garantisi olmayan, taşeron olarak çalışan işçilerin sayısını göstermesi açısından da önemlidir.

Tablo 3. Katılımcıların Çalışma Süresi Durumlarına Göre Dağılımları

Çalışma Süresi (Yıl Bazında)							
	X < 1	1-2	3-5	5-10	10-20	20-30	X > 30
Sayı	45	74	158	209	225	103	28
Oran	% 5,3	% 8,8	% 18,8	% 24,8	% 26,7	% 12,2	% 3,3

(x: Çalışma süresi)

(Missing Data: 23, % 2,7)

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların %26,7 oranında 10-20 yıl arasında bu kurumda çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların %24,8'i ise 5-10 yıl arasında çalıştığını belirtmiştir. Toplam katılımcıların %50'sinden fazlasının en az 5 yıl bu kurumda çalıştığı görülmektedir. Bu durum taşeron işçi olarak çalışan katılımcı sayısının yüksekliği dikkate alındığında taşeron işçilerin de kısmen uzun süre bu kurumda çalışmaya devam ettiğini göstermektedir.

Araştırmanın analiz kısmında çalışanların, demografik yapılarına göre dağılımları incelenmiş ve ilk olarak kurulan hipotezlere yanıt aranmıştır.

Tablo 4. Örgütsel Adalet İle Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

	Örgütsel Adalet	Örgütsel Vatandaşlık
Örgütsel Adalet	1	.369**
Örgütsel Vatandaşlık	.369**	1

Tablo 4’te verilen pearson korelasyon analizine göre, işgörenlerin örgütsel adalet algıları ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasında, orta düzeyde ve pozitif yönde ($r = .369$; $p < .05$) ilişki olduğu görülmektedir. Bu verilere göre “H1: Örgütsel adalet algısı ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi kabul edilmiştir.

Analiz sonuçlarından elde edilen verilerde ilişkinin yönü ile ilgili literatürde fikir birliği olsa da aynı ortak karar ilişkinin düzeyi için geçerli değildir. Literatürde farklı sınıflamalar olmakla birlikte; ilişkinin düzeyleri için genel kabul; (.00-.30) zayıf, (.31-.49) orta, (.50-.69) güçlü, (.70-.100) çok güçlü ilişki olduğu şeklinde yorumlanmaktadır(Tavşancıl, 2006).

Tablo 5. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İle Örgütsel Adalet Boyutları Arasındaki İlişki

		Örgütsel Vatandaşlık	Etkileşimsel Adalet	Dağıtım Adaleti	Prosedürel Adalet
Örgütsel Vatandaşlık	r	1	.286**	.331**	.363**
Etkileşimsel Adalet	r		1	.622**	.531**
Dağıtım Adaleti	r			1	.766**
Prosedürel Adalet	r				1

Tablo 5’te örgütsel adalet algısının boyutları ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin düzeyini ve yönünü belirlemeye yönelik yapılan korelasyon analizinde de benzer şekilde pozitif yönlü, zayıf ve orta düzey ilişki olduğu tespit edilmiştir. Pearson korelasyon analizine göre işgörenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının, örgütsel adalet algısının alt boyutları arasında pozitif yönde ilişki olduğu görülmektedir. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile örgütsel adaletin alt boyutlarından “Etkileşimsel Adalet” arasında pozitif yönde, zayıf düzeyde ($r = .286$; $p < .05$); “Dağıtım Adaleti” arasında pozitif yönde, orta düzeyde ($r = .331$; $p < .05$); “Prosedürel Adalet” arasında pozitif yönde, orta düzeyde ($r = .363$; $p < .05$) anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Analizde örgütsel adaletin alt boyutlarının kendi aralarındaki korelasyonu ise oldukça yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Etkileşimsel adalet ile dağıtım adaleti arasında pozitif yönde, güçlü düzeyde ($r = .622$; $p < .05$); Etkileşimsel adalet ile prosedürel adalet arasında pozitif yönde, güçlü düzeyde ($r = .531$; $p < .05$); dağıtım adaleti ile prosedürel adalet arasında pozitif yönde, çok güçlü düzeyde ($r = .766$; $p < .05$) anlamlı ilişki olduğu görülmektedir.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Bu verilere göre “H2: Örgütsel vatandaşlık davranışı ile örgütsel adalet alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Kadro Tiplerine Göre Örgütsel Vatandaşlık Davranışları

Kadro Türü	N	X	Ss	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	R	Anlamlılık
1Kadro Memur	202	2,8041	.248	G.Arası	1,257	3	.419			
2Kadro İşçi	114	2,8421	.375	G.İçi	88,959	825	108			1-4 2-1,3,4
3Taşeron	504	2,8037	.337	Toplam	90,216	828		2,8053	.009	3-4
4İşkur	9	2,4556	.625							
Toplam	829	2,8053	.330							

“H3: İşgörenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı, kadro tiplerine göre farklılıklar gösterir.” hipotezini test etmek için One-Way ANOVA analizinden faydalanılmıştır. Analiz sonucunda gruplar arası varyansın homojen olması ön koşulu sağlanmıştır. Levene istatistiği ile test edilmiş Varyans Homojenliği varsayımının sonucuna göre hesaplanan anlamlılık değeri ($p= 0.17$; $p>0.05$) olup, %5 anlamlılık değerinden büyük olduğu için varyans homojenliği varsayımı sağlanmıştır. Hangi grup ya da gruplar arasında anlamlı farkların olduğunu test edebilmek amacıyla Host Hoc testlerinden Scheffe testine başvurulmuştur. Anlamlılık farkı ($p=0.009$; $p<0.05$) bulunmuştur. Bu sonuç “kadro tiplerine göre örgütsel vatandaşlık davranışlarının” gruplar arasında farklılaştığını göstermektedir. Bu verilere göre “H3: İşgörenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı, kadro tiplerine göre farklılıklar gösterir” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6 incelendiğinde, işgörenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının kadro türlerine göre anlamlı farklılığın olduğu görülmektedir ($F=2,8053$; $p<0,05$). İşgörenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının hangi kadro türleri arasında farklılık gösterdiğini belirlemek için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre; Kadrolu işçilerin örgütsel vatandaşlık algılarının ($X=2,8421$) diğer tüm gruplardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Kadrolu memurların örgütsel vatandaşlık algıları ($X=2,8041$) ile taşeron elemanların algıları ($X=2,8037$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. İŞKUR elemanlarının örgütsel vatandaşlık algılarının ($X=2,4556$) tüm gruplardan daha düşük olduğu görülmektedir.

6. Sonuç

İşgörenlerin çalıştıkları örgüt içerisinde yönetimden farklı beklentileri bulunmaktadır. Bu beklentiler tatminkâr bir ücret, çalışma koşullarının uygunluğu, kişiliğe saygı, yükselme olanakları gibi birçok kazanımdan oluşmaktadır. İşgörenler bunlara ek olarak örgüt içinde adil bir yönetim beklentisi içerisindeyler. Yönetimin tüm çalışanlara performanslarına göre adil davranması işgörenler üzerinde olumlu etki yapacaktır. Bu beklentileri karşılanan işgörenler örgüt içinde örgütsel vatandaşlık davranışı olarak adlandırılan, isteğe bağlı olarak yapılan ve yapılmaması durumunda herhangi bir yaptırımı olmayan davranışlar sergileyebilirler. Örgütlerde örgütsel vatandaşlık davranışı istenen davranışlardır. Bu tür davranışların sergilenmesi örgüt içinde çalışma barışını sağlar ve örgütün verimliliğine olumlu etki eder.

Çalışmada bir il belediye işgörenlerinin örgütsel adalet algıları ve örgütsel vatandaşlık davranışları araştırılmıştır. Bu iki kavram arasında bir ilişki olup olmadığı ve ilişkinin yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 865 işgören ile bir anket çalışması yapılmıştır.

Çalışmada 3 hipotez test edilmiştir. Birinci hipotez olan “Örgütsel adalet algısı ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi analiz sonuçlarına göre kabul edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre işgörenlerin algıladıkları örgütsel adalet ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu verilere göre örgütte algılanan örgütsel adalet algısı işgörenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemelerini pozitif yönlü etkilemektedir. İşgörenler kendilerine adil davranıldığını algıladıkça örgüt için daha olumlu davranışlar sergilemektedirler.

İkinci hipotez olan “Örgütsel vatandaşlık davranışı ile örgütsel adalet alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi analiz sonuçlarına göre kabul edilmiştir. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile örgütsel adaletin alt boyutlarından “Etkileşimsel Adalet” arasında pozitif yönde, zayıf düzeyde ($r = .286$; $p < .05$); “Dağıtım Adaleti” arasında pozitif yönde, orta düzeyde ($r = .331$; $p < .05$); “Prosedürel Adalet” arasında pozitif yönde, orta düzeyde ($r = .363$; $p < .05$) anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Analizde örgütsel adaletin alt boyutlarının kendi aralarındaki korelasyonu ise oldukça yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu verilere göre kişilerarası davranışların örgüt kuralları tarafından belirlenmesi, işgörenlerin prosedürlere yönelik bilgilendirilmesi ve işgörelere karşı yönetimin saygılı olmasını ifade eden etkileşimsel adalet algısı ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında pozitif yönde ama zayıf düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Örgütsel adaletin diğer iki boyutu ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında daha yüksek düzeyde bir ilişki bulunmuştur. İşgörenler için maaş ve terfi gibi kazanımların dağıtımında adil

olunması ve karar alma sürecinde kararlarda söz hakkı sahibi olunması beklentisinin daha güdüleyici etkisi olduğu görülmüştür.

Üçüncü hipotez olan “işgörenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı, kadro tiplerine göre farklılıklar gösterir” hipotezi analiz sonuçlarına göre kabul edilmiştir. Kadrolu memur, kadrolu işçi, taşeron işçiler ve İŞKUR işçileri arasında örgütsel vatandaşlık davranışında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. En yüksek örgütsel vatandaşlık davranışı kadrolu işçi grubunda bulunmuştur. Kadrolu memurlar ile taşeron işçiler arasında belirgin bir fark bulunamamıştır. En düşük örgütsel vatandaşlık davranışı sergileyen grup ise İŞKUR işçileridir. Çalışma süreleri, iş garantisi koşulları ve çalıştıkları iş dalları düşünüldüğünde bu sonuçlar anlamlı bulunmuştur.

İşgörenlerden örgüt menfaati için olumlu davranışlar sergilemesini bekleyen yöneticilerin işgörenlerine her konuda adil davranması ve örgütün uygulamaları hakkında bilgi vermesi gerekmektedir. İşgörenlere örgüt işleyişi hakkında söz hakkı verilmesi de olumlu etki yapacaktır.

Bu çalışma bir il belediyesi işgörenlerine yönelik yapılmıştır. Farklı kurumlarda ve işletmelerde yapılacak çalışmalarla değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılması literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Acar, A. Z. 2006. Örgütsel Yurttaşlık Davranışı : Kavramsal Gelişimi ile Kişisel ve Örgütsel Etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7, 1-14.
- Adams, M. S. 2019. Utopian civic virtue: Bakunin, Kropotkin, and anarchism's republican inheritance. *Political Research Exchange*, 1, 1668724.
- Arap, S. K. 2018. Yerel Yönetimlerde Personel Sistemi Üzerine Bir Çözümleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32, 119-141.
- Arslantaş, C. C. & Pekdemir, I. 2007. Dönüşümcü liderlik, örgütsel vatandaşlık davranışı ve örgütsel adalet arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik görgül bir araştırma.
- Atalay, M. Ö. 2019. Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Adalet Arasındaki İlişkinin Meta Analiz Yöntemiyle İncelenmesi *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6, 430-444.
- Balaban, Ö. & Konyalı, H. 2016. Kamu çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri ile örgütsel adalet algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi: Sakarya SGK örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4, 189-207.
- Barnard, C. I. 1938. *The functions of the executive*, Cambridge, MA, US, Harvard University Press.
- Basım, H. N. & Şeşen, H. 2015. Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği uyarlama ve karşılaştırma çalışması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi; Yıl: 2006 Cilt: 61 Sayı: 4*.
- Bateman, T. S. & Organ, D. W. 1983. Job Satisfaction and the Good Soldier: The Relationship between Affect and Employee "Citizenship". *The Academy of Management Journal*, 26, 587-595.
- Blau, P. 1964. *Exchange and power in social life* Wiley New York. 352.
- Bolat, O. İ. & Bolat, T. 2008. Otel İşletmelerinde Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 75-94.
- Borman, W. C. & Motowidlo, S. 1993. Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance. *Personnel Selection in Organizations; San Francisco: Jossey-Bass*, 71.
- Chen, X.-P., Hui, C. & Segó, D. J. 1998. The role of organizational citizenship behavior in turnover: Conceptualization and preliminary tests of key hypotheses. *Journal of applied psychology*, 83, 922-931.
- Çakar, S. & Özyer, K. 2016. Yiyecek-İçecek Sektöründe Örgütsel Bağlılığın ve Algılanan Örgütsel Adaletin Çalışanların İşten Ayrılma Niyetine Etkileri: Alt Boyutlar Bağlamında Bir Araştırma. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11, 227-268.
- Çetinkaya, M. & Çimenci, S. 2014. Örgütsel adalet algısının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi ve örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: Yapısal eşitlik modeli çalışması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12, 237-278.
- Demirci, K., Erbaş, A. & Giderler Atalay, C. 2009. Üniversite öğrencilerinin stk'lara katılım potansiyellerinin örgütsel vatandaşlık davranışı boyutlarından sivil erdem boyutu çerçevesinde incelenmesi.
- Demirel, Y. & Seçkin, Z. 2011. Örgütsel adaletin bilgi paylaşımı üzerine etkisi: İlaç sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Bilig : Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2011, 99-119.
- Gürbüz, S. 2006. Örgütsel vatandaşlık davranışı ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- Harper, P. J. 2015. Exploring forms of organizational citizenship behaviors (OCB): antecedents and outcomes. *Journal of Management and Marketing Research*, 18, 1.

- Jahangir, N., Akbar, M. M. & Haq, M. 2004. Organizational citizenship behavior: Its nature and antecedents.
- Karaaslan, A., Özler, D. E. & Kulaklıoğlu, A. S. 2009. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Bilgi Paylaşımı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 135-160.
- Karavardar, G. 2015. Örgütsel Adaletin İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık Ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11, 139-150.
- Katz, D. 1964. The motivational basis of organizational behavior. *Behavioral Science*, 9, 131-146.
- Katz, D. & Kahn, R. L. 1966. *The social psychology of organizations*, Oxford, England, Wiley.
- Organ, D. W. 1988. *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*, Lexington, MA, England, Lexington Books/D. C. Heath and Com.
- Organ, D. W. 1990. The motivational basis of organizational citizenship behavior. *Research in organizational behavior*, 12, 43-72.
- Özçınar, M., Demirel, Y. & Özbezek, B. D. 2015. Çalışanların Örgütsel Adalet Algıları ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 150-171.
- Özçınar, M., Demirel, Y. & Özbezek, B. D. 2019. Çalışanların Örgütsel Adalet Algıları Ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi-Examining The Relationship Between Organizational Justice Perception Of Employees And Organizational Silence.
- Öztürk, Y. E. & Özata, M. 2013. Hemşirelerde Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ile Tıbbi Hataya Eğilim Arasındaki İlişkinin Araştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18, 365-381.
- Podsakoff, N. P., Whiting, S. W., Podsakoff, P. M. & Blume, B. D. 2009. Individual-and organizational-level consequences of organizational citizenship behaviors: A meta-analysis. *Journal of applied Psychology*, 94, 122.
- Podsakoff, P. M., Mackenzie, S. B., Paine, J. B. & Bachrach, D. G. 2000. Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of management*, 26, 513-563.
- Smith, C., Organ, D. & Near, J. 1983. Organizational citizenship behavior: Its nature & antecedents. *Journal of Applied Psychology*, 68, 653-663.
- Şahin, B. & Taşkaya, S. 2010. Sağlık çalışanlarının örgütsel adalet algılarını etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 13, 85-114.
- Tavşancıl, E. 2006. Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi. *Nobel Yayıncılık, Ankara*.
- Turnipseed, D. 1996. Organization citizenship behaviour: an examination of the influence of the workplace. *Leadership & Organization Development Journal*, 17, 42-47.

**TÜRKİYE’DEKİ TURİZM EĞİTİMİNİ KONU ALAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN
BİBLİYOMETRİK ANALİZİ¹⁰¹**

**BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF DISSERTATIONS ON TOURISM EDUCATION IN
TÜRKİYE**

Burcu GÖK¹⁰²

ÖZET

Türkiye’de turizm eğitimi turizm sektörünün ihtiyaç duyduğu kalifiye personeli yetiştirmek üzere örgün ve yaygın olarak ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyinde gerçekleştirilmektedir. Türkiye turizm sektöründe ihtiyaç duyulan kalifiye personelin beklenen düzeyde yetiştirilmesi için turizm eğitiminin verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Buna bağlı olarak Türkiye’deki turizm eğitiminin mevcut durumunu ortaya koyan ve geliştirilmesini amaçlayan tez çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmada Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yayınlanan ve Türkiye’deki turizm eğitimi konu alan lisansüstü tezlerin bibliyometrik özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla tezler sadece adlarında “turizm eğitimi” anahtar kelimesi geçenler şeklinde taranarak, tespit edilmiştir. Çalışmaya Türkiye’deki turizm eğitimi konu alan 1995-2022 yılları arasında yayınlanmış ve izinli olan 67 lisansüstü tez dâhil edilmiştir. Çalışmada turizm eğitimi konu alan lisansüstü tezler öğrenim düzeyi, tezlerin yayınlandığı yıllar, tezlerin yayınlandığı üniversite bilgisi, tezlerin yayınlandığı enstitü bilgisi, tezlerin yayınlandığı anabilim dalı bilgisi, tezlerin konusu, tezlerin sayfa sayısı, danışman unvanı, tezlerde kullanılan anahtar kelimeler ve araştırma yöntemi parametrelerine göre değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizm Eğitimi, Bibliyometrik Analiz, Türkiye.

¹⁰¹ Bu çalışma 24-27 Kasım 2022 tarihlerinde Antalya’da düzenlenen 4. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹⁰² Öğr. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Ağlasun Meslek Yüksekokulu, Seyahat-Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, ORCID: 0000-0003-0795-9436, burcugok@mehmetakif.edu.tr

ABSTRACT

Formal and non-formal tourism education at secondary and higher education levels in Türkiye is organized to train qualified personnel that is needed by the tourism industry. At the desired level to train the qualified personnel needed in tourism industry in Türkiye, tourism education should be carried out efficiently. Accordingly, dissertations aimed to improve and find out the current situation of tourism education in Türkiye are carried out. In this study, the bibliometric properties of dissertations on tourism education in Türkiye that are published in the data base of the council of higher education national thesis center is aimed to determine. For this purpose, dissertations only with the key word “tourism education” in their names were searched. 67 available dissertations on tourism education in Türkiye published between 1995 and 2022 were included. The dissertations were evaluated according to various parameters such as education level, years, universities, institutes, departments, topics, pages, supervisor titles, keywords and research methods.

Keywords: Tourism, Tourism Education, Bibliometric Analysis, Türkiye.

GİRİŞ

Bibliyometrik analiz belirli bir alana özgü veri tabanlarındaki çalışmalar arasındaki benzerliğe dayalı ve giderek popülerleşen bir analiz tekniğidir (Alsmadi vd, 2022). Yayınları, alıntıları ve bunların bilgi kaynaklarını analiz etmeyi sağlayan bibliyometrik analiz tekniği özellikle bilişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır (Merigo vd, 2015). Bibliyometrik çalışmalar belirli yıllara ait göstergeleri kullanarak belirli bir alana yönelik bilimsel çalışmaların değerlendirilmesini ve bilimsel bilgi üreten bir sistem olarak görmeyi sağladığı için yararlıdır (Barrios vd, 2008).

Turizm eğitimi bireylere turizm sektöründe ihtiyaç duyulan becerileri kazandıran bir eğitim sürecidir (Cooper ve Shepherd, 1997). Türkiye’de turizm eğitimine yönelik 1890 yılına kadar herhangi bir düzenleme bulunmazken, 29 Ekim 1890’da “Seyyahlara Tercümanlık Edenler Hakkında 190 Sayılı Nizamname” yürürlüğe konulmuştur. Daha sonra ise 1925 yılında “1730 Sayılı Seyyah Tercümanları Hakkında Kararname” çıkarılmış ve buna istinaden bir yönetmelik yayınlanmıştır. Türkiye’deki günümüz turizm eğitimi anlayışı 1953 yılında Ankara ve İzmir Ticaret Liselerinde turizm meslek kurslarının ve 1955 yılında turist rehberliği kurslarının açılması ile; yükseköğretim düzeyinde turizm eğitimi ise 1960’larda Ankara Ticaret ve Turizm

Yüksek Öğretmen Okulu ile başlamıştır (Ünlüöner, 1993). Günümüzde Türkiye’de turizm eğitimi yaygın ve örgün olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Yaygın turizm eğitimi kamu ya da özel kurumlarda, örgün turizm eğitimi ise ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarında verilmektedir (Aksu ve Bucak, 2012).

Türkiye turizm sektörünün ihtiyaç duyduğu kalifiye personelin yetiştirilmesinde önemli bir rolü olan Türkiye’deki turizm eğitimi lisansüstü tezlerin de inceleme konusu olmuştur. Bu çalışmada turizm eğitimi konu alan lisansüstü tezlerin bibliyometrik özelliklerini belirlemek amaçlanmıştır.

ALANYAZIN

Bibliyometri genel olarak herhangi bir konudaki kapsamlı literatürde sistematik kalıpları arama yöntemi olarak tanımlanabilir (Broadus, 1987). Bibliyometri kavramı köken olarak *bibliyo* ve *metrik* olmak üzere iki kelimedenden oluşmaktadır. Bibliyo kelimesi Latince ve Grekçe’de “kitap” anlamına gelen *biblios* kelimesine dayanan *biblion* kelimesinden; metrik kelimesi ise Latince ve Grekçe’de ölçü birimini ifade eden *metricus* ya da *metrikos* kelimelerinden gelmektedir (Sengupta, 1992). Her ne kadar bibliyometri kavramına yönelik çalışmalar *istatistiksel bibliyografya* adıyla 1890’lara kadar gitse de kavramın çerçevesi 1969’da Pritchard tarafından çizilmiştir (Broadus, 1987; Sengupta, 1992). Pritchard ve Wittig (1981) bibliyometrinin bilgi transferinin metrolojisi olarak görülmesi gerektiğini; bibliyometrinin bireylerle ilgili toplumsal yapıya ait altta yatan bir sorunun tespiti; sponsorluk, planlar, akademik iş birliği gibi konularda örgütleri; bilimsel politikalar gibi konularda ülkeleri, genel olarak toplumsal yapının gelişimini, bireysel ya da grup seyahatleri gibi konuları değerlendirmek için kullanılabileceğini belirtmektedirler.

Turizm alanında son yıllarda akademik çalışmaların artış göstermesiyle birlikte bibliyometrik çalışmalara sıklıkla rastlanmaktadır (Köseoğlu vd, 2016). Turizmde bibliyometrik çalışmalar akademik dergilerin (Karagöz ve Kozak, 2014; Köseoğlu vd, 2015; Merigo vd, 2019; Leong vd, 2021; Sigala vd, 2021), turizmle ilgili gastronomi turizmi, sağlık turizmi, macera turizmi gibi çeşitli konuları içeren akademik makalelerin (Barrios vd, 2008; Boğan vd, 2018; Çuhadar ve Morçin, 2020; Ercan, 2020; Akın, 2021; Aylan, 2021), turizm alanında yazılmış lisansüstü tezlerin (Afifi, 2009; Akkaşoğlu vd, 2019; Aksöz ve Yücel, 2020; Bişkin ve Pektaş, 2021; Zengin ve Atasoy, 2021; Ödemiş, 2022) analizine yöneliktir. Turizm eğitimi konu alan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizine yönelik ise sınırlı sayıda bibliyometrik çalışma

(Akyol, 2018; Üzümcü, 2019) bulunmaktadır. Çalışmalarda tezler öğrenim düzeyi, tezlerin bağlı olduğu enstitü/anabilim dalı/üniversite, yayınlandığı yıllar, sayfa sayısı, araştırma yöntemi gibi parametrelere göre incelenmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmada Türkiye'deki turizm eğitimi ile ilgili yazılmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik özelliklerini belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaçla YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yayınlanmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri tez adında "turizm eğitimi" anahtar kelimesi kullanılarak taranmıştır (tez.yok.gov.tr). Veri toplama yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi, verilerin analizinde ise betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Tezler öğrenim düzeyi, yayınlandığı yıl, yayınlayan üniversite/enstitü/anabilim dalı, tez konusu, sayfa sayısı, tez danışmanı unvanı, anahtar kelimeler ve araştırma yöntemi parametrelerine göre değerlendirilmiştir.

Turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin belirlenen parametrelere göre incelenmesi için araştırma soruları;

- Turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin öğrenim düzeyine göre dağılımı nedir?
- Turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin yayınlandıkları yıllara göre dağılımı nedir?
- Turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin yayınlandıkları üniversitelere göre dağılımı nedir?
- Turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin yayınlandıkları enstitülere göre dağılımı nedir?
- Turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin yayınlandıkları anabilim dalına göre dağılımı nedir?
- Turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin konulara göre dağılımı nedir?
- Turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin sayfa sayısına göre dağılımı nedir?
- Turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin tez danışmanı unvanına göre dağılımı nedir?
- Turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin kullanılan anahtar kelimelere göre dağılımı nedir?
- Turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin kullanılan araştırma yöntemine göre dağılımı nedir? şeklindedir.

Buna göre turizm eğitimini konu alan lisansüstü tezlerin YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında 1987-2022 yılları arasında yazıldığı tespit edilmiştir. Toplam 81 lisansüstü tezin 67'si

izinlidir. Bu çalışmaya Türkiye'deki turizm eğitimi konu alan tezlerden sadece tezlerin içeriklerine de bakabilme imkânı olması açısından erişime açık ve 1995-2022 yılları arasında yayınlanmış 67 lisansüstü tez dâhil edilmiştir. Tezler uygun veri olması durumunda yüzde ve frekans değerleri ile, aksi durumda sadece frekansları ile verilmiştir.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan, turizm eğitimi ile ilgili, 67 erişime açık lisansüstü teze ilişkin bulgular tablolar halinde sunulmuştur. Tezlerin öğrenim düzeyine ve yayınlandıkları yıllara göre dağılımı Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: Tezlerin Öğrenim Düzeyine ve Yayınlandıkları Yıllara Göre Dağılımı

Öğrenim Düzeyi	Yayınladığı Yıllar	f	%
Yüksek Lisans	1995-2022	61	91,05
Doktora	2006-2021	6	8,95
Toplam		67	100

Tablo 1'e göre turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezler ağırlıklı olarak (f:61) yüksek lisans düzeyindedir. Doktora düzeyindeki tezlerin ise 2006 yılından itibaren yayınlandığı; buna göre turizm eğitimi konusunda doktora düzeyinde lisansüstü tez çalışmalarına son yıllarda odaklanıldığı anlaşılmaktadır. Tablo 2'de tezlerin yayınlandığı üniversitelere göre dağılımı bulunmaktadır.

Tablo 2: Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversiteler	f	Üniversiteler	f
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	1	Gaziantep Üniversitesi	5
Adnan Menderes Üniversitesi	2	Hacettepe Üniversitesi	1
Afyon Kocatepe Üniversitesi	3	İstanbul Aydın Üniversitesi	1
Akdeniz Üniversitesi	5	İstanbul Üniversitesi	2
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi	1	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	1
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	1	Kastamonu Üniversitesi	2
Atatürk Üniversitesi	1	Kocaeli Üniversitesi	2
Atılım Üniversitesi	1	Marmara Üniversitesi	1
Balıkesir Üniversitesi	1	Mersin Üniversitesi	2
Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi	1	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	1
Çukurova Üniversitesi	1	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	1
Dokuz Eylül Üniversitesi	3	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1
Düzce Üniversitesi	1	Sakarya Üniversitesi	4
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	3	Selçuk Üniversitesi	1
Fırat Üniversitesi	1	Süleyman Demirel Üniversitesi	3

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Gazi Üniversitesi	12	Şırnak Üniversitesi	1
-------------------	----	---------------------	---

Tablo 2'ye göre turizm eğitimini konu alan lisansüstü tezlerin ağırlıklı olarak (f:12) Gazi Üniversitesi'nde, daha sonra ise Akdeniz ve Gaziantep üniversiteleri (her biri f:5) yazıldığı görülmektedir. Tablo 3'te turizm eğitimini konu alan lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 3: Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü	f	%
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	11	16,42
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	4	5,97
Sosyal Bilimler Enstitüsü	52	77,61
Toplam	67	100

Tablo 3'e göre turizm eğitimini konu alan lisansüstü tezlerin ağırlıklı olarak (f:52) sosyal bilimler enstitüsü, daha sonra ise eğitim bilimleri enstitüsü (f:11) bünyesinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Tablo 4'te tezlerin anabilim dalına göre dağılımı bulunmaktadır.

Tablo 4: Tezlerin Anabilim Dalına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	f
Alman Dili Eğitimi	1
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	1
Çocuk Gelişimi ve Ev Yönetimi Eğitimi	1
Eğitim Bilimleri	1
Eğitim Programları ve Öğretimi	1
Eğitim Yönetimi ve Denetimi	1
Ekoturizm Rehberliği	1
İşletme	1
Rekreasyon Yönetimi	1
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik	11
Turizm İşletmeciliği	39
Turizm İşletmeciliği Eğitimi	8

Tablo 4'e göre turizm eğitimini konu alan lisansüstü tezler ağırlıklı olarak (f:39) Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı'nda, ikinci sırada (f:11) ise Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı'nda yazılmıştır. Buna göre turizm eğitiminin lisansüstü tezlerde daha çok turizmle ilgili anabilim dallarında incelendiği anlaşılmaktadır. Tablo 5'te tezlerin konularına göre dağılımları yer almaktadır.

Tablo 5: Tezlerin Konusuna Göre Dağılımı

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Konular	f
Beslenme ve Diyetetik	1
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	1
Eğitim ve Öğretim	43
Ekonomi	1
İşletme	10
Psikoloji	1
Spor	1
Turizm	61

Tablo 5'e göre turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezlerin konusu ağırlıklı olarak (f:61) turizm, daha sonra ise eğitim-öğretim (f:43) ve işletmedir (f:10). Tablo 6'da tezlerin sayfa sayısına göre dağılımları bulunmaktadır.

Tablo 6: Tezlerin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

Sayfa Sayısı	f	%
100 sayfa ve altı	7	10,45
101 sayfa ve üstü	60	89,55
Toplam	67	100

Tablo 6'ya göre turizm eğitimi ile ilgili lisansüstü tezler ağırlıklı olarak (f:60) 100 sayfanın üzerindedir. Tezlerin sayfa sayısı yapılan araştırmaya göre değişmekle birlikte turizm eğitiminin detaylı bir şekilde incelendiği düşünülebilir. Tablo 7'de tezlerin yürütücüsü olan danışmanların unvanlarına göre dağılımı yer almaktadır. Daha önce “Yrd. Doç. Dr.” olarak geçen unvan 2018 yılında yapılan değişiklik dolayısıyla “Dr. Öğr. Üyesi” unvanına dâhil edilmiştir (<https://www.resmigazete.gov.tr>).

Tablo 7: Tezlerin Danışman Unvanına Göre Dağılımı

Unvanlar	f	%
Dr. Öğr. Üyesi	34	50,75
Doç. Dr.	17	25,37
Prof. Dr.	16	23,88
Toplam	67	100

Tablo 7'ye göre turizm eğitimi konu alan lisansüstü tezler ağırlıklı olarak (f:34) Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip olan danışmanlarca yürütülmüştür. Tablo 8'de tezlerin anahtar kelimelerine göre dağılımı görülmektedir. Anahtar kelimeler birbiriyle ilişkili olanlar şeklinde gruplandırılarak verilmiştir.

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Tablo 8: Tezlerin Anahtar Kelimelere Göre Dağılımı

Anahtar Kelimeler	f
Akademisyen/Öğretim Elemanları	2
Beceriler/Beceri Eğitimi/İletişim Becerileri	5
Ders Programları	2
Eğitim/İlköğretim Eğitimi/Ortaöğretim	6
Gastronomi/Gastronomi Turizmi/Mutfak Kültürü	3
Girişimcilik/Girişimcilik Özellikleri	2
İstihdam/İşgören Niteliği/Hizmet Kalitesi	7
Kariyer/Kariyer Beklentileri/Kariyer Planlaması/Kariyer Değerleri/Turizmde Kariyer Yapma İsteği/Turizm Mesleğine Yönelten Faktörler	14
Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi/Lisansüstü Eğitim/Lisansüstü Turizm Eğitimi	3
Meslek Liseleri/Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri/Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi	7
Mesleki Yabancı Dil Öğretimi/Turizmde Mesleki Almanca/ Turizm Almancası/Turizmde Yabancı Dil Öğretimi	4
Sanal Gerçeklik/Çoklu Ortam	3
Turizm/Turizm Bilgisi/Ekoturizm	11
Turizm Eğitimi/Akademik Turizm Eğitimi/Mesleki Turizm Eğitimi Programları/Uygulamalı Eğitim/Uygulama Olanakları/Staj	53
Turizm Sektörü	9

Tablo 8'e göre turizm eğitimini konu alan lisansüstü tezlerde anahtar kelime olarak daha çok (f:53) “Turizm Eğitimi/Akademik Turizm Eğitimi/Mesleki Turizm Eğitimi Programları/Uygulamalı Eğitim/Uygulama Olanakları/Staj” kullanılmıştır. Buna ek olarak “Kariyer/Kariyer Beklentileri/Kariyer Planlaması/Kariyer Değerleri/Turizmde Kariyer Yapma İsteği/Turizm Mesleğine Yönelten Faktörler” (f:14), “Turizm/Turizm Bilgisi/Ekoturizm” (f:11) ve “Turizm Sektörü” (f:9) sıklıkla kullanılan anahtar kelimelerdir. Tezlerde kullanılan anahtar kelimeler tezlerin genel anlamda turizm eğitimini değerlendirmeye yönelik olduğunu göstermektedir. Tablo 9’da tezlerde kullanılan araştırma yöntemine göre dağılım yer almaktadır.

Tablo 9: Tezlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı

Yöntem	f	%
Nitel	8	11,95
Nicel	50	74,62
Karma	6	8,95
Deneyssel	3	4,48
Toplam	67	100

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Tablo 9'a göre turizm eğitimini konu alan lisansüstü tezlerde ağırlıklı olarak (f:50) nicel yöntemlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. İkinci sırada (f:8) ise nitel yöntemlerin kullanıldığı tezler gelmektedir. Tezlerde kullanılan araştırma yöntemleri araştırma amacına bağlı olduğu için nicel yöntemler ağırlıklı olarak kullanılmış olabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yayınlanmış ve Türkiye'deki turizm eğitimini konu alan, erişime açık 67 lisansüstü tezin bibliyometrik özelliklerini belirlemek amaçlanmıştır. Tezler sadece adında “turizm eğitimi” anahtar kelimesi geçenler şeklinde taranmış ve öğrenim düzeyi, tezlerin yayınlandığı yıllar, tezlerin yayınlandığı üniversite bilgisi, tezlerin yayınlandığı enstitü bilgisi, tezlerin yayınlandığı anabilim dalı bilgisi, tezlerin konusu, tezlerin sayfa sayısı, danışman unvanı, tezlerde kullanılan anahtar kelimeler, araştırma yöntemi parametrelerine göre değerlendirilmiştir. Buna göre;

- Tezler 1995-2022 yılları arasında yayınlanmıştır.
- Tezler ağırlıklı olarak yüksek lisans düzeyindedir.
- Tezler daha çok Gazi Üniversitesi bünyesinde yazılmıştır.
- Tezler daha çok sosyal bilimler enstitüsü bünyesinde yazılmıştır.
- Tezler daha çok turizm işletmeciliği anabilim dalında yazılmıştır.
- Tezlerin konusu ağırlıklı olarak turizmdir.
- Tezlerin sayfa sayısı ağırlıklı olarak 101 ve üstüdür.
- Tezler ağırlıklı olarak Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip danışmanlarca yürütülmüştür.
- Tezlerde ağırlıklı olarak “Turizm Eğitimi/Akademik Turizm Eğitimi/Mesleki Turizm Eğitimi” anahtar kelimeleri kullanılmıştır.
- Tezler ağırlıklı olarak nicel araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak turizm eğitimini konu alan lisansüstü tezlerde doktora düzeyinde çalışmaların artırılması, farklı üniversiteler/anabilim dalları/enstitülerce de konunun incelenmesi, nicel araştırmaların yanı sıra nitel, karma vb farklı araştırma yöntemlerine de ağırlık verilmesi uygun olacaktır.

KAYNAKLAR

- Afifi, G. M. H. (2009). Tourism as the Subject of Doctoral Theses in Egypt, 1975–2008. *Anatolia*, 20 (2), 387-400. Doi: 10.1080/13032917.2009.10518916
- Akın, M. H. (2021). Sağlık Turizmi Alanyazının Bibliyometrik Analizi (2015-2020). *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (3), 2026-2036. <https://doi.org/10.33206/mjss.882655>
- Akkaşoğlu, S., Akyol, C., Ulama, Ş., Zengin, B. (2019). Tarım Turizmine Yönelik Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (2), 1193-1218. Doi: 10.21325/jotags.2019.416
- Aksöz, E. O., Yücel, E. (2020). Engelli Turizmi Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 388-404. Doi: 10.26677/TR1010.2020.319
- Aksu, M., Bucak, T. (2012). Mesleki Turizm Eğitimi. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4 (2), 7-18. <http://aksarayıibd.aksaray.edu.tr/tr/pub/issue/22551/240990>
- Akyol, C. (2018). Turizm Eğitimi ile İlgili Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 21-33. Doi: 10.26677/tutad.2018.34
- Alsmadi, A. A., Shuhaiber, A., Alhawamdeh, L. N., Alghazzawi, R., Al-Okaily, M. (2022). Twenty Years of Mobile Banking Services Development and Sustainability: A Bibliometric Analysis Overview (2000–2020). *Sustainability*, 14, 1-14. <https://doi.org/10.3390/su141710630>
- Aylan, F. K. (2021). Macera Turizminin Görsel Haritalama Tekniğiyle Bibliyometrik Analizi: Web of Science Veri Tabanı İncelemesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi (SOİD)*, 18 (3), 496-517. Doi: 10.24010/soid.876074
- Barrios, M., Borrego, A., Vilagines, A., Olle, C., Somoza, M. (2008). A Bibliometric Study of Psychological Research on Tourism. *Scientometrics*, 77 (3), 453–467. Doi: 10.1007/s11192-007-1952-0
- Bişkin, F., Pektaş, Ç. (2021). Turizm Pazarlaması Alanında Hazırlanmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 20 (4), 2075-2095. <https://doi.org/10.21547/jss.864562>
- Boğan, E., Çalışkan, C., Dedeoğlu, B. B. (2018). Turizm Yazınında Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Türkiye’de Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5 (2), 47-62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/touraj/issue/41158/474230>
- Broadus, R. N. (1987). Toward a Definition of "Bibliometrics". *Scientometrics*, 12 (5-6), 373-379. <https://doi.org/10.1007/BF02016680>
- Cooper, C., Shepherd, R. (1997). The Relationship Between Tourism Education and The Tourism Industry: Implications for Tourism Education. *Tourism Recreation Research*, 22 (1), 34-47. Doi: 10.1080/02508281.1997.11014784

Çuhadar, M., Morçin, İ. (2020). Türkiye’de Gastronomi Turizmi ile İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Journal of Recreation and Tourism Research (JRTR)*, 7 (1), 92-106. <https://www.jrtr.org/index.php/jrtr/article/view/300>

Ercan, F. (2020). Türkiye’deki Gastronomi Turizmi Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8 (2), 1058-1075. Doi: 10.21325/jotags.2020.595

Karagöz, D., Kozak, N. (2014). Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi’nin Bibliyometrik Analizi: Araştırma Konuları ve Kurumlar Arası İş Birliğinin Sosyal Ağ Analizi ile İncelenmesi. *Türk Kütüphaneciliği*, 28 (1), 47-61. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tk/issue/48826/621978>

Köseoğlu, M. A., Şehitoğlu, Y., Parnell, J. A. (2015). A Bibliometric Analysis of Scholarly Work in Leading Tourism and Hospitality Journals: The Case of Turkey, *Anatolia*, 26 (3), 359-371. Doi: 10.1080/13032917.2014.963631

Köseoğlu, M. A., Rahimi, R., Okumuş, F., Liu, J. (2016). Bibliometric Studies in Tourism. *Annals of Tourism Research*, 61, 180–198. <http://dx.doi.org/10.1016/j.annals.2016.10.006>

Leong, L. Y., Hew, T. S., Tan, G. W. H., Ooi, K. B., Lee, V. H. (2021). Tourism Research Progress – A Bibliometric Analysis of Tourism Review Publications. *Tourism Review*, 76 (1), 1-26. Doi: 10.1108/TR-11-2019-0449

Merigo, J. M., Gil-Lafuente, A. M., Yager, R. R. (2015). An Overview of Fuzzy Research with Bibliometric Indicators. *Applied Soft Computing*, 27, 420–433. <http://dx.doi.org/10.1016/j.asoc.2014.10.035>

Merigo, J. M., Mulet-Forteza, C., Valencia, C., Lew, A. A. (2019). Twenty Years of Tourism Geographies: A Bibliometric Overview. *Tourism Geographies*, 21 (5), 881-910. Doi: 10.1080/14616688.2019.1666913

Ödemiş, M. (2022). Turizm Talebi Kapsamındaki Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi (1994-2021). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10 (1), 525-541. Doi: 10.21325/jotags.2022.1002

Pritchard, A., Wittig, G. R. (1981). *Bibliometrics: A Bibliography and Index Volume 1: 1874-1959*. England: ALLM Books.

Sengupta, I. N. (1992). Bibliometrics, Informetrics, Scientometrics and Librametrics: An Overview. *Libri*, 42 (2), 75-98. <https://doi.org/10.1515/libr.1992.42.2.75>

Sigala, M., Kumar, S., Donthu, N., Sureka, R., Joshi, Y. (2021). A Bibliometric Overview of the Journal of Hospitality and Tourism Management: Research Contributions and Influence. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 47, 273–288. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.04.005>

Ünlüönen, K. (1993). Türkiye’de Yüksek Öğretim Düzeyinde Turizm Eğitim ve Öğretimi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6 (6), 497-521. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/duhfd/issue/22988/245917>

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Üzümcü, T. P. (2019). Turizm Eğitimi Alanına Yönelik Bibliyometrik Bir Çalışma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 1433-1449. Doi: 10.26677/TR1010.2019.251

Zengin, B., Atasoy, B. (2021). Turizm Rehberliği Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Çerçevesi. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5 (1), 143-160. Doi: 10.29023/alanyaakademik.868763

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (Erişim Tarihi: 12.10.2022)

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180306-11.htm> (Erişim Tarihi: 12.10.2022)

Çin-Türk Devletleri İlişkilerinde Çin'in Kamu Diplomasisi

China's Public Diplomacy In The Relations of The Chinese-Turkish States

Abdürreşit Celil Karluk¹⁰³ Özgür Özdemir¹⁰⁴

Öz:

21. yüzyıla girildiğinde büyük bir ekonomik güç olarak ortaya çıkan ve küresel güç olma yolunda ilerleyen Çin Halk Cumhuriyeti, uluslararası ilişkilerinde çok yönlü ve aktif bir dış politika benimsemiştir. Buna uygun olarak dünyanın her bölgesinde ve neredeyse tüm ülkelerle ulusal çıkarlarına bağlı olarak ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Bu ilişkiler içerisinde Türkler Dünyası diye adlandırdığımız Türkçenin yaygın konuşulduğu Turan coğrafyasında bağımsız olarak mevcudiyetlerini sürdüren Türk Devletleri ayrı ve özel bir öneme sahiptir. Sovyetlerin dağılması ile ortaya çıkan Batı Türkistan Cumhuriyetleri, Çin'in işgalinde bulunan Doğu Türkistan ile sınırdış olup, Çin'in Batıya açılan kapısı konumundadır. Bu özelliği ile Türk devletleri Çin'in sürekli yükselmesi ve hegemon güç olmasında çok önemli olan “ Bir Kuşak Bir Yol” projesinin orta noktasında bulunmaktadır. Aynı zamanda bu bölge Çin'in yumuşak karnı olarak bilinen Doğu Türkistan ve Tibet'ten dolayı Çin'in güvenliğini doğrudan etkileyebilecek potansiyelindedir. Denizlerde ABD ve müttefiklerince çevrelenen Çin açısından geleneksel olarak Rus etkisinin baskın olduğu bu ülkelerde Çin'in tarihi tecrübelerinden dolayı bölgede yaşayan halklar üzerinde hegemonya kurabilmesi daha kolaydır. Diğer taraftan bölgedeki ABD etkisi göreceli zayıftır. Ayrıca, bu ülkeler gelişen Çin ekonomisinin ihtiyaç duyduğu ham madde açısından zengin ve Çin ürünlerinin rahatça pazarlandığı kazançlı bölgelerden biridir. Çin politik sınırları içinde kültürel homojenliğe önem veren bir ülkedir. Bu nedenle Çin, Doğu Türkistan'ı ebedi Çin vatani haline getirirken ve Doğu Türkistan Türklerini

¹⁰³ Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi. ORCID 0000-0002-2268-033X; abdurresit.karluk@hbv.edu.tr, kamucam13@gmail.com.

¹⁰⁴ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ORCID :0000-0002-3776-919x ozgur.ozdemir@hbv.edu.tr ozgur.ozdmr26@gmail.com

hızla asimile ederken batı sınırında ortaya çıkan bağımsız Türk devletlerinin varlığını bir tehdit olarak gördü. Tüm bu gerekçelere bağlı olarak Çin, bu bölgede yer alan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye cumhuriyetine büyük önem vermiş, 1990'ların başından itibaren ikili ilişkileri çeşitli araçlarla ve çok boyutlu olarak geliştirmiştir. Bu araçlardan birisi, Çin'in dış politikasında, özellikle 21.yüzyıl ile birlikte, yoğun olarak kullanılmaya başlanan kamu diplomasisidir. Hedef ülke halklarının nazarında, olumlu bir algıya sahip olma ve bu sayede ulusal çıkarlarını elde etme aracı olarak kullanılan kamu diplomasisi, Çin tarafından, bu bölgede yoğun olarak kullanılmaktadır. Özellikle kamu diplomasisinin önemli araçları olan, kültür, eğitim ve ekonomik vasıtalar ve medya kullanılmakta, bu araçlar ile bölge kamuoyu Çin tezlerine uyumlu bir yönde şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmada 1990'larda Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları sonrasında başlayan, Çin-Türk devletleri ilişkilerinde Çin'in kamu diplomasisi çalışmaları, bölgenin Çin için önemi ve Çin'in hedefleri bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: *Çin, Türk Devletleri, Kamu Diplomasisi*

Abstract: The Peoples Republic of China, which emerged as a great economic power in the 21st century and is on the way to becoming a global power, has adopted a versatile and active foreign policy in its international relations. Accordingly, it has started to develop relations with every region of the world and with almost every country depending on its national interests. In these relations, the independent Turkish States in the Turan geography, which we call the Turkish World, have a special place. The West Turkestan Republics, which emerged with the collapse of the Soviet Union, are bordered with the East Turkestan, which is occupied by China, and are China's gateway to the West. With this feature, the Turkish states are at the middle of the One Belt One Road project, which is very important for China's continuous rise and being a hegemon power. At the same time, this region has the potential to directly affect China's security due to East Turkestan and Tibet, known as China's soft belly. For China, which is surrounded by the USA and its allies in the seas, it is easier to establish hegemony over the people living in the region due to its historical experience in these countries where traditionally Russian influence is dominant. On the other hand, US influence in the region is relatively weak. In addition, these countries are rich in raw materials needed by the developing Chinese economy and are one of the lucrative regions where Chinese products are easily marketed. China is a country that attaches great importance to cultural homogeneity within its political

borders. For this reason, China saw the existence of independent Turkish states emerging on its western border as a threat while making East Turkestan the eternal Chinese homeland and rapidly assimilating East Turkestan Turks. Due to all these reasons, China has given great importance to the Turkish Republics in this region and the Republic of Turkey, and has developed bilateral relations with various diplomatic tools and multidimensionally since the early 1990s. One of these tools is public diplomacy, which has been used extensively in China's foreign policy, especially in the 21st century. In the eyes of the people of the target countries, public diplomacy, which is used as a means of having a positive perception and thus obtaining their national interests, is used extensively by China in this region. Culture, education, economic tools and the media, which are especially important tools of public diplomacy, are used by China and with these tools, the regional public opinion is tried to be shaped in a way that is compatible with Chinese theses. In this study, China's public diplomacy efforts in China-Turkish states relations, which started after the Turkish states gained their independence in the 1990s, will be evaluated in the context of the importance of the region for China and China's goals.

Key Words: *China, Turkish States, Public Diplomacy*

GİRİŞ

Çin Halk Cumhuriyeti 1979 sonrası başlatmış olduğu reform ve açılım stratejisi ile yeni bir döneme girmiş bulunuyordu. Bu dönemde özellikle Batı dünyası ile geliştirdiği iyi ilişkiler sayesinde endüstrileşme ve ekonomik kalkınma sürecini hızlandırmıştır. Ekonomik kalkınma ve politik yumuşama süreci Çin toplumunda özellikle üniversite gençlerinde, eğitimli kesimlerde demokratikleşme bağlamında politik reform taleplerini gündeme getirmiştir. Bu taleplerin karşılanması durumunda rejimin meşruiyeti ile mevcudiyetinin tehlikeye gireceğine inanan ÇKP liderliği meşhur 4 Haziran (1989) Tianmen Katliamını gerçekleştirerek Çin vatandaşlarının demokrasi ve özgürlük taleplerini boğmuştu. Bu dönemde gerilen Çin-Batı ilişkileri zamanla düzelmiş, Çin 1992'de Çin tarzı sosyalist piyasa ekonomisine geçmiştir. Deng Xiaoping önderliğindeki Çin, bu tarihten itibaren Çin dış politikasında Düşük Profil İzlemek anlamına gelen meşhur Dao Guang Yang Hui (韬光养晦) politikasını izlemeye devam etmiştir. Deng bu politikasına açıklık getirirken şu hususlara vurgu yapıyordu (Chen, 2011: 197): “Yalnızca, düşük bir profil izlersek ve çok çalışırsak büyük bir güç olabiliriz, böylece

uluslararası ilişkilerde çok daha fazla itibarımız olur”. Deng dönemindeki istikrarlı ekonomik büyüme ve kalkınma Jiang Zemin döneminde (1993-2003) de devam etmiş, dış politikada fazla söylem değişikliğine gidilmemiş, ancak yükselen ekonomisi ve gelişen endüstrisinin artan hammadde ve pazar ihtiyacı dolayısıyla diğer rakipleri ile sorunlar yaşamaya başlamış, “Çin tehdidi” söylemi ile karşı karşıya kalmıştır. Hu Jintao döneminde (2003-2013) geliştirilen “Barışçıl Yükseliş” ve “Barışçıl Gelişim” söylemleri ile artık uluslararası arenada daha görünür olmaya başlamıştır. Çin, barıştan yana sorumluluk sahibi ülke imajını kanıtlamak adına ticaret ve yatırımların yanı sıra, dünya çapında 1000 civarı Konfüçyüs Enstitüsü veya Konfüçyüs sınıflarının kurulmasını sağlayarak (Pekcan, 2019: 37) yumuşak gücünü daha aktif olarak kullanmaya başlamıştır. Diğer taraftan uluslararası barış gücü başta olmak üzere deniz korsanları ile mücadele bağlamında Çin askerleri sınırlarının dışında da görev yapmaya başlamıştır. Özellikle Xi Jinping iktidarı döneminden itibaren (2013-) Çin’in düşük profil izleme ilkesini artık tamamen geride bırakarak daha proaktif dış politika izlemeye başladığı gözlemlenmiştir. Özellikle Mao Zedong’dan sonra ÇKP liderliği içinde en güçlü lider olarak kabul edilen Xi Jinping liderliğinin daha aktif dış politika benimsediği geliştirdiği söylem ve icraatlarından malumdur. Hatta bu dönem dış politikası için “Savaşçı Kurt” adı verilmiş olup daha saldırgan ve milliyetçi dış politika hüviyeti sergilemiş ve bu çizgi günümüzde devam ettirilmektedir (Wu, 2021). Xi Jinping liderliği Çin’i artık gelişmekte olan bir güç değil, sorumluluklarını yerine getirmeye hazır büyük bir güç olarak tanımlamış, başta ABD olmak üzere Batı’ya meydan okumakla birlikte Kuşak-Yol projesi gibi çok daha büyük ve somut adımlar atmaya başlamıştır.

Ekonomik açıdan dünyanın en güçlü devletlerinden biri haline gelen Çin, yeni yüzyılda bu gücünü siyasi ve askeri alanda da hissettirmek istemiştir. Bu duruma bağlı olarak, ulusal çıkarları doğrultusunda çeşitli araçları kullanarak dünya genelinde bölgeler ve ülkelere yönelik aktif politikalar geliştirmiştir. Bu bölgelerden belki de en önemlisi Türk dilli halkların yoğun olarak yaşadığı Turan coğrafyasıdır. Çin ile doğrudan sınırı bulunan Batı Türkistan Devletleri 1991 yılında sırayla bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Diğer bir deyişle ÇHC’nin arka bahçesinde ve yumuşak karnı olarak bilinen Doğu Türkistan’ın yanı sıra başında bağımsız birer aktör olarak ortaya çıkmışlardır. Bu devletlerin uluslararası süje olarak ortaya çıkmaları ve bölgenin ÇHC için arz ettiği önem Çin’in, ilgili bölge ülkelerine yönelik çalışma yapma ihtiyacını doğurmuştur. Bu çalışmalarda ÇHC hem kendi sınırlarının güvenliğini sağlama, hem de bölge ülkeleriyle ticari, kültürel işbirliği alanları yaratarak bir taraftan ekonomik büyümesine

devam ederken, diğer taraftan güvenliğini garanti altına alma amacı gütmüştür. Diğer taraftan bölgede başka güçlü aktörlerin etkili olmasının önüne geçmeyi de amaçlamış bulunuyordu. Tüm bu amaçlara bağlı olarak geliştiren politikalarda kullanılan araçlardan birisi de kamu diplomasisidir. ÇHC'nin kurulduğu tarihten günümüze dış politikasında aktif olarak kullandığı ve 21.yüzyıl ile en üst noktaya ulaştığı kamu diplomasisi çalışmalarını bölge ülkelerine yönelik de aktif ve verimli kullanmaktadır. Başta sahip olduğu ekonomik gücü olmak üzere, eğitim ve kültür alanlarında da yürüttüğü çalışmalar ile bölge ülke kamuoylarının sempatisini kazanma yolunda önemli adımlar atmaktadır. Bu kamu diplomasi faaliyetleri Batı Türkistan, Kafkasya ve Türkiye devletleri kamuoyunda ÇHC lehine bir tutum gelişmesine vesile olurken bir yandan da ÇHC'ne bağımlı ülkeler oluşma tehlikesini ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada ÇHC'nin kuzeybatı sınır güvenliğini güvenceye almak ve ekonomik kalkınmasını sürdürülebilir kılmak için bir taraftan Türk Devletlerindeki Çin'e yönelik olumsuz tutumlarla mücadele etmek, diğer taraftan ilgili ülkelerle daha sıkı ve bağlayıcı ilişkileri geliştirmek için güttüğü kamu diplomasi faaliyetleri bölgenin ÇHC için önemi göz önüne alınarak incelenecek ve bu ilişkinin boyutları ve sonuçları tartışılacaktır. Ancak, çalışmanın alanının çok geniş olması nedeniyle araştırma kapsamı sadece Batı Türkistan Türk devletleri ile sınırlı tutulacak Azerbaycan ve Türkiye kapsam dışı kalacaktır.

Kamu Diplomasisi

Kamu diplomasisi kavramı nispeten yeni kullanılan bir kavramdır. Kavram olarak ilk kez 1965 yılında akademisyen Edmund Gullion tarafından kullanılmıştır. Kamu diplomasisinin tanımlanması, çeşitli açıları ön plana çıkararak farklı şekillerde yapılmış olmakla birlikte, genel itibarıyla bu kavramın “kamu” yönü öne çıkarılmıştır. Bu açıdan bakıldığında kamu diplomasisi bir dış politika aracı olarak kullanılmakla birlikte asıl hedef kitlesi “kamu” yani hedef ülkenin yurttaşlarından oluşmaktadır. Bu durum, yani dış politikada hedeflerine ulaşmak isteyen ülkelerin halkları hedef alması belli bir sürecin sonucu olarak gerçekleşmiştir. Öncelikle, günümüzde demokratik olarak kabul edilen ülke sayısı artmış bu durum halkın yönetimde daha fazla söz sahibi olmasını ve ülke adına karar vericiler üzerinde etkin olmasını sağlamıştır. Buna bağlı olarak, hedef ülke halkları nezdinde olumlu bir algıya sahip olmak, ülkelerin dış politikası amaçlarına ulaşmasında önemli bir yöntem haline gelmiştir.

Bunun yanı sıra teknolojinin gelişmesi ve bilginin yayılma hızının artması, halkın hızlı bir şekilde bilgilenmesine ve kamuoyu oluşturmasına sebep olmuştur. Devletlerin, bilgiyi ve haberi

kontrol etmesinin zorlaşması, kamuoyunun yani halkın düşüncelerinin önemini arttırmıştır. Bunlara bağlı olarak, dış politikada hedeflerine ulaşmak isteyen ülkeler için kamu diplomasisi önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır.

Kamu diplomasisinin tarihsel süreci, özellikle başlangıç noktası tartışmalıdır. İlk kamu diplomasi faaliyetlerinin ne zaman başladığının kesin olarak söylenmesi mümkün değildir. Bu konuda farklı görüşler akademik alanda tartışılmaktadır. Örneğin; Yumuşak güç ve kamu diplomasi çalışmaları ile tanınan Joseph Nye, 19.yüzyılda Fransa tarafından kullanılmaya başlandığını söylemekte iken (Nye, 2008, 81), Haluk Karadağ Osmanlı döneminde uygulanan “İstimalet Politikası”nın kamu diplomasi çalışması olduğunu söylemektedir (Karadağ, 2020, 22). Günümüz itibariyle, kamu diplomasi çalışmalarının ne zaman başladığını söylemek mümkün olmasa dahi, özellikle 20. yüzyıl ile kullanımının arttığını ve 21.yüzyıl ile birlikte dış politikanın değişmez bir aracı olduğu söylenebilir. 20.yüzyılda, özellikle iki büyük dünya savaşı sırasında ve soğuk savaş döneminde kamu diplomasi çalışmaları ağırlık kazanmıştır.

Soğuk Savaş sırasında özellikle Batı Bloku ülkeleri (başta ABD olmak üzere), Doğu Blok ülke vatandaşlarına yönelik girişimlerde bulunmuş, Batı ülkelerinde var olan ekonomik imkânlar ve özgürlük ortamı ile sempatilerini kazanmaya çalışmıştır. Bu yolla, Doğu Blok ülke yönetimlerine baskı oluşturma amacı güdüldüğü ve bu yolla soğuk savaşın bitirilmesine çalışıldığını söylemek mümkündür. Soğuk Savaşın sona ermesi ile önemini nispeten kaybettiği düşünülmüşse de 21.yüzyıl ile yeniden önemli bir dış politika aracı haline gelmiştir. Günümüz itibariyle hemen hemen her ülke tarafından güçleri nispetinde kullanılmaktadır.

Kamu diplomasi çeşitli alanlarda ve çeşitli araçlarla gerçekleştirilmektedir. Kamu diplomasi için tek bir yöntemin varlığından söz edilemez. Her aktör güçlü olduğu alanlarda bu çalışmaları yürütebilirler. Buna karşın bir liste yapmak gerekirse, medya, ekonomi, kültür, eğitim gibi alanlarda ve vasıtalar ile kamu diplomasi çalışmaları yürütülmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti-Batı Türkistan Devletleri İlişkileri

Batı Türkistan Devletleri, 1991 yılında Sovyetlerin zayıflaması ve parçalanması sürecinde, Sovyetler Birliği’nden ayrılarak bağımsızlığını kazanan beş Türk devletini temsil etmektedir. Bu devletler; Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan’dır. Bu devletler 1991 yılında farklı tarihlerde bağımsızlıklarını elde etmiş olup tamamı 2 Mart 1992 yılında Birleşmiş Milletler (BM) üyesi olmuşlardır. Bu ülkelerden Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ile doğrudan kara sınırı bulunan devletlerdir. Bunun

içinde Kazakistan ile 1783km, Kırgızistan ile 1063 km Tacikistan ile 477 km sınırı bulunmaktadır. Bu sınırların her iki tarafında aynı soy ve boydan kalabalık Türk nüfusu bulunmaktadır. Örneğin, Doğu Türkistan'daki resmi nüfus sayımlarına göre bölgede Uygur nüfusu 11,774,538 kişi (2020), Kazak nüfusu 1,562,518 kişi (2020), Kırgız nüfusu 186,708 kişi (2010) ve 51,069 Tacik nüfusu (2010) bulunmaktadır. Bu halklar Doğu Türkistan ile doğrudan komşu olan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'daki çoğunluğun bir parçasıdır. Doğu Türkistan Uygurları ile aynı kökten olan Uygurlar Batı Türkistan cumhuriyetlerinde de yaşamaktadırlar. Resmi verilere göre Kazakistan'da 237,532, Kırgızistan'da 50 bin ve Özbekistan'da 60 bin olmak üzere yaklaşık yarım milyona yakın Uygur Türkü Batı Türkistan cumhuriyetlerinde yaşamaktadırlar (Tursun, 2013: 67). Bu veriler Çin'in bölgede uygulayacağı strateji ve geliştireceği ilişkilerin temelini oluşturmuştur.

ÇHC ile Batı Türkistan Devletleri ilişkilerinin başlangıç tarihi bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazandığı 1991 yılı ile başlatılabilir. Bundan önceki dönemde ÇHC bu bölge ile ilişkilerini Moskova üzerinden yürütmekteydi (Salman ve Özbay, 2019: 318). Bu tarih itibariyle ÇHC ile bu ülkeler arasında ilişkiler başlamış, ÇHC 1992 yılının ilk günlerinde bu ülkeler ile diplomatik ilişkiler kurmuştur (Salman ve Özbay, 2019: 320). Batı Türkistan Devletleri, uzun yıllar süren Sovyet baskısı sonrasında bağımsızlıklarını kazanmış olmaları nedeniyle iç işlerine karışılması konusunda hassas davranmış, uluslararası alanda eşit aktörler olarak görülmek istenmiş olup diğer devletler ile ilişki kurma konusunda istekli davranmışlardır. Bu durum ÇHC'nin diğer devletlerin iç işlerine karışmama konusundaki söylemleri ile uyum göstermiş ve bölge ülkeleri, ÇHC ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Bölge ülkeleri ile ÇHC arasındaki ilişkiler ekonomik, siyasi ve güvenlik konularında gelişme göstermiştir.

Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan ile Sovyetler döneminden kalan sınır sorunlarının çözümü için barışçıl politikalar gerçekleştirilmiştir. Bölge ülkeleri ile ÇHC arasında gelişen siyasi ilişkiler, ekonomik ilişkilerin gelişmesinin de yolunu açmış, bölge ülkeleri ile ÇHC arasında ticaret gelişmiştir. 1996 yılında bölge ülkeleri ile ticaretin gelişmesine katkı sunmak amacıyla demiryolu projeleri planlanmıştır. 21.yüzyıl ile ilişkiler her alanda gelişme göstermiştir.

Batı Türkistan Devletlerinin ÇHC İçin Önemi

Batı Türkistan Devletleri ÇHC için farklı yönlerden önem arz etmektedir. Bu önem, bu ülkenin bölge ülkelerine yönelik geliştirdiği politikalarının nedenini oluşturmaktadır. Genel itibariyle

bakıldığında bölge ve bu bölgede yer alan Türk Devletleri, siyasi, ekonomik ve stratejik açılardan önem arz etmektedir. Türk Devletlerinin siyasi öneminden bahsedilirken söylenmesi gereken ilk konu Doğu Türkistan'ın durumudur. Doğu Türkistan, aşağıdaki Şekil 1'de görüldüğü üzere ÇHC içerisinde yer alan ve Batı Türkistan Devletleri ile ÇHC arasındaki sınırı oluşturan Çin yasalarına göre özerk bir bölgedir. Bölgenin esas nüfusu Uygur Türklerinden oluşmakta olup Uygurlar Batı Türkistan Devletleri ile ortak kökene ve aynı inanca sahiptirler. Ayrıca, tarihte kurulan iki Şark-i Türkistan Cumhuriyetlerinin lojistik desteğini Batı Türkistan bölgelerinden aldığı veya bu bölge ahalisinin aktif iştirak ettiği gerçeği ise Çinli idarecilerin hafızalarında canlıdır. Bu durum, bölge ülkelerinin 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanmaları ile ÇHC için siyasi ve stratejik açıdan son derece önemli bir konu haline gelmiştir.

Resim:1 Doğu Türkistan-Batı Türkistan Devletleri Sınırı

KAYNAK: <https://timesofindia.indiatimes.com/blogs/voices/xinjiang-chinas-new-territory-or-east-turkestan/> (Erişim Tarihi: 22.11.2022)

Bu devletlerin bağımsızlıklarını kazanmalarının Doğu Türkistan'daki bağımsızlık hareketlerini canlandıracağını veya olası başkaldırı durumlarında bu bölgeden lojistiğin sağlanacağını düşünen ÇHC, bu ülkeler ile yakın ilişkiler kurarak hem bu devletlerin Doğu Türkistan'daki hareketlere destek vermesini engellemeyi, hem de arka bahçesinde kendisi için güvenli bir alan

yaratmayı, siyaset, bürokrasi, iş dünyası ve ahali arasında “Çin dostları”nı çoğaltmayı hedeflemiştir. Bu amaca uygun olarak, 1996 yılında Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın bir araya gelmesi ile oluşturulmuş olan Şangay Beşlisi, 2001 yılında Özbekistan’ın katılımı ile Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) adını almıştır. Bu örgüt, üye ülkeler arasında güvenlik, ekonomik, bilimsel, kültürel vb. birçok alanda işbirliği önerirken örgüt olarak terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılıkla birlikte bir mücadeleyi de öngörmektedir (Declaration on the, 2001). Esasında örgütün ana sloganı olan “üç şer ile mücadele” doğrudan Uygur Türklerini hedef almaktaydı. Bu durum, ÇHC’nin var olan endişelerinin, bölge ülkeleri ile geliştirdiği ilişkiler ile giderilmeye çalışıldığının önemli bir kanıtıdır.

Batı Türkistan Devletleri’nin var olan bu siyasi öneminin sonucu olarak ÇHC-Batı Türkistan Devletleri arasında geliştirilen ilişkiler günümüzde sonuçlarını göstermektedir. Özellikle Doğu Türkistan’da, günümüzde yaşanan ağır insan hakları ihlallerine ve 2017 sonrası gerçekleştirilmekte olan medeni dünya tarafından Uygur Soykırımı olarak nitelendirilen sürece bölge ülkeleri tarafından ses çıkarılmamakta, hatta bazı durumlarda Çin’i açıktan desteklemektedir. Bu duruma verilebilecek iki örnek bu durumun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Öncelikle ÇHC dışında yaşayan bazı Uygurların ÇHC’ne iadesi bu ülke tarafından talep edilmektedir. Batı Türkistan devletleri genellikle doğrudan iade etmektedir. Bu taleplere olumlu cevap verilmesi halinde kamuoyunun tepkisine neden olabileceği için bazı Türk devletlerinin bu insanları doğrudan ÇHC’ne iade etmediği ancak Tacikistan’a gönderdiği, Tacikistan’ın ise kendisine iade edilen bu insanları ÇHC’ne iade ettiği iddia edilmektedir (Türkiye’deki bazı Uygur, 2020). Diğer bir örnek ise; 7 Ekim 2022’de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi’nde yapılan ve “Çin’in Doğu Türkistan’daki insan hakları ihlallerinin Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi’nde Tartışılması” önerisi konsey üyesi olan 47 üye ülkenin 19 ret ve 17 kabul oyuyla reddedilmiş olup, konseyde yer alan Özbekistan ve Kazakistan ret oyu vermiştir (Bağ, 2022).

Batı Türkistan Devletleri siyasi öneminin yanı sıra ekonomik açıdan da ÇHC için önem arz etmektedir. Bölge ülkelerinin zengin yeraltı kaynakları ve Çin malları için iyi bir pazar olması Çin açısından başka bir önemi vardır. İlgili ülkeler bağımsızlıklarını kazanmaları sonrası artarak gelişen ticari ilişkiler günümüzde yoğun bir şekilde devam etmektedir. Aşağıdaki tablo1’de ÇHC ile bölge ülkeleri arasındaki 2021 yılına ait ticaret verileri gösterilmiştir.

TABLO1: ÇHC ile Bölge Ülkeleri Arasındaki Ticaret Verileri

Büyük Zaferin 100. Yılı Anısına
Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler
Beşeri ve İdari Bilimler 1

Milyar dolar

	Ülkenin Toplam İhracatı	ÇHC'ne İhracatı	Ülkenin Toplam İthalatı	ÇHC'den İthalatı
Kazakistan ¹⁰⁵	54.8	10.27	38	6.4
Özbekistan	14	1.37	23.7	4.86
Tacikistan	1.78	0.175	4.22	0.680
Türkmenistan	3.08	0.510	3.82	0.513
Kırgızistan	1.65	0.080	5.57	1.46

Kaynak: Trademap İnternet Sitesi, www.trademap.org (Erişim Tarihi:23.09.2022).

Bu verilere göre ÇHC ile bölge ülkeleri arasında toplam 26.318 milyar dolarlık bir ticaret hacmi vardır. Yine tabloya baktığımızda bölge ülkelerinin toplam ticaretlerinin %17,4'ünü ÇHC ile yaptığı sonucu çıkarılabilmektedir.

Bölge ülkelerinin ÇHC açısından ekonomik önemi yalnızca aralarındaki ticaret hacminden kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda Batı Türkistan Devletleri 2013 yılında ÇHC tarafından ilan edilen “Bir Kuşak Bir Yol” projesinin geçiş güzergâhında yer almaktadır. Bu projede kuşak, Pekin'den başlayan, Doğu Türkistan üzerinden Türkler dünyasını geçen ve Avrupa'ya ulaşan ve aşağıda resim 2'de gösterilen yolu ifade etmektedir (Karluk, 2017:102). Bu yolla ÇHC, artan üretimi için ihtiyacı olan pazarlara daha rahat erişim sağlayabilecekken aynı zamanda ihtiyaç duyduğu ham maddeye de ulaşabilecektir. Bu kuşak içerisinde Batı Türkistan Devletleri önemli bir yer tutmaktadır.

¹⁰⁵ Tablo hazırlanırken Kazakistan'ın ticaret verileri 2020 yılına ait verilerden elde edilmişken diğer ülkelerin verileri 2021 yılına aittir. Bu durum verilerin alındığı TRADEMAP'de güncel verilerinin Kazakistan için 2020 yılına ait olmasından kaynaklanmaktadır.

RESİM 2: Bir Kuşak Bir Yol Projesinin Kuşak Güzergâhı

KAYNAK: ntv.com.tr, (22.01.2020) <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/kusak-ve-yol-projesi-on-asyanın-baskenti-izmire-de-yarayacak,CsnfnfFkCUOAI4EnAkQAqA> (Erişim Tarihi:01.10.2022)

Batı Türkistan Devletleri'nin ÇHC için ifade ettiği siyasi ve ekonomik önemin yanı sıra, bölgenin ÇHC için stratejik açıdan ne anlama geldiğinden de bahsetmek yerinde olacaktır. Stratejik açıdan bakıldığında bölge hem coğrafi konumu, hem sahip olduğu ham madde ve enerji kaynakları bakımından hem de bölgede yaşanan güç mücadelesine bağlı olarak ÇHC için güvenlik açısından önem arz etmektedir. Coğrafi açıdan bakıldığında, Batı Türkistan Devletleri ÇHC'nin Kuzeybatı sınırını oluşturmaktadır. Bu açıdan ÇHC'nin karadan dış dünyaya açılan kapısı konumundadır. Bu özelliği ile "Bir Kuşak Bir Yol" projesinin geçiş güzergâhında yer alır. Bu sayılan özelliklerine bağlı olarak bölgenin coğrafi konumu stratejik açıdan önem arz etmektedir. Bölge aynı zamanda hammadde ve enerji kaynakları bakımından zengin bir bölgedir. Orta Asya Türk Devletlerinden Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan 2020 yılı verilerine göre dünyada kanıtlanmış toplam doğalgaz rezervlerinin % 8.8'ine sahiptir. Bu durum gelişen üretimi için enerjiye ihtiyaç duyan ÇHC açısından üretimin devamı için hayati önemdedir. Batı Türkistan Devletlerinin bağımsızlıklarını kazanması sonrası bölge, güçlü devletlerin nüfuz mücadelesine konu olmuştur. Sovyetlerin dağılması ile onun mirasını

sahiplenen Rusya'nın, dünyanın tek büyük gücü olarak ortaya çıkan ABD'nin, ekonomik açıdan gelişen ve uluslararası alanda da atılımlar gerçekleştiren ÇHC'nin ve kısmen de olsa, bölgeyle ortak kültürel değerlere ve ortak geçmişe sahip olan Türkiye'nin etki mücadelesi gerçekleşmiştir. Bölge ülkelerinin yeni bağımsızlıklarını kazanmalarına bağlı olarak içişlerine karışılmalarına yönelik hassasiyetlerinin ciddiye alınmaması nedeniyle Türkiye bölge ülkeleri ile ilişkilerini ilk yıllarda istediği şekilde gerçekleştirememiştir. Rusya ise bu ülkelerde yaşayan Rus vatandaşları ile bölgede etkin bir konuma sahiptir. 2022 yılının Ocak ayında Kazakistan'da başlayan protestolar sonucu Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Cömert Tokayev'in Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nden yardım istemesi sonucu Rus askerlerinin Kazakistan'a gitmesi bölgedeki Rus etkisini göstermektedir (Rus askerleri, 2022). Yine ABD'nin Afganistan'ı işgali ile bölgeye yerleşmesi ve bazı askeri üslere sahip olması ABD'nin bölgede etkin olma çabalarının sonucu olarak görülebilir. Tüm bu nedenlerle hemen arka bahçesinde güçlü bir devlet tarafından çevreleme tehlikesi olan ÇHC için bu bölge stratejik açıdan önem arz etmektedir.

Bölgenin ÇHC için arz ettiği bu önem, bu ülkenin bölgeye yönelik politikalarını şekillendirmektedir. Bunun sonucu olarak ÇHC hem siyasi hem ekonomik gücünü etkili şekilde kullanmaktadır. Bunların yanı sıra uluslararası ilişkilerde aktif şekilde kullanılan kamu diplomasi faaliyetleri de ÇHC tarafından bölge ülkeleri ve bu ülkenin halklarına yönelik uygulama alanına sahiptir.

ÇHC- Batı Türkistan Devletleri İlişkilerinde Kamu Diplomasisi

Batı Türkistan Devletlerinin, ÇHC için ifade ettiği öneme bağlı olarak bu ülke, bölgeye yönelik çeşitli dış politika araçlarını kullanarak bölgede çeşitli politikalar geliştirmektedir. Bu araçlardan birisi de kamu diplomasisidir. ÇHC kamu diplomasi çalışmalarında sahip olduğu ekonomik gücü ve kültürel gücünü kullanmakta, eğitim ve iletişim alanındaki çalışmaları ile faaliyetlerde bulunmaktadır.

ÇHC'nin sahip olduğu güçlü ekonomisi, bu ülkeye kamu diplomasi alanında alan açmaktadır. Bunun nedeni ekonomik vasıtalar ile yapılan kamu diplomasi çalışmalarının kısa vadede kamuoyu nezdinde olumlu sonuçlar doğurmasıdır. Çin, Batı Türkistan'da ticareti kolaylaştırmak ve çeşitli temasları artırmak için kurduğu ticaret odaları aracılığı ile bölgedeki Çinli iş insanları arasında eşgüdümü sağlamış, yerel iş insanları ile de çeşitli yakın bağlar kurmuştur. ÇHC tarafından ekonominin Batı Türkistan Devletleri ne yönelik yapılan kamu

diplomasi çalışmalarında iki farklı kullanımı görülmektedir. Bunlar, doğrudan dış yardımlar ve altyapı projelerine verilen krediler şeklinde sıralanabilir. Dış yardımlar dönemsel olarak doğrudan maddi yardımlar şeklinde olabileceği gibi, aynı yardımlar şeklinde de olabilmektedir. Bu duruma örnek vermek gerekirse, ÇHC devlet başkanı Xi Jinping'in Ocak 2022 yılında Batı Türkistan Devletleri ne 3 yıl içerisinde 500 milyon dolarlık yardım yapılacağını açıklaması verilebilir (Xi Jinping: China, 2022). Altyapı projeleri ise genel itibarıyla ÇHC'nin kurucusu olduğu merkezi Pekin'de bulunan Asya Altyapı ve Yatırım Bankası aracılığıyla yapıldığı görülmektedir. Aşağıda yer alan tabloda¹⁰⁶ görüldüğü üzere banka tarafından Batı Türkistan Devletleri ne 14 proje için yaklaşık 2.4 milyar dolarlık kredi verilmiş olup hâlihazırda onay bekleyen 2 proje bulunmaktadır (AIIB, 2022).

TABLO 2: Orta Asya Türk Devletlerinin AIIB tarafından Onaylanan ve Onaylanmayı Bekleyen Projeler

	Onaylanan Proje	Değeri (milyon dolar)	Onay Bekleyen Proje	Değeri (milyon dolar)
Kazakistan	2	796,7	-	-
Özbekistan	9	1489	1	430,1
Tacikistan	2	87,5	1	55
Kırgızistan	1	50	-	-
TOPLAM	14	2423,2	2	485,1

Kaynak: AIIB'nın Resmi İnternet Sitesinden Elde Edilmiştir.

Bu projeler enerji, ulaşım, altyapı gibi çalışmalarını içermekte olup, bu projelere ÇHC'nin ağırlıklı etkisi olan bir kuruluş tarafından kredi veriliyor olması, bölge ülkelerinin kalkınmalarına katkı sunmakta olup, bu ülke halklarında ÇHC'ne yönelik olumlu bir algının oluşmasına katkı sunmaktadır.

Ekonominin yanı sıra ÇHC eğitimi de kamu diplomasisinin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in Eylül 2013'te Batı Türkistan Cumhuriyetlerini ziyaret etmeden

¹⁰⁶ Tablo Asya Altyapı ve Yatırım Bankasının resmi internet sitesinden oluşturulmuş olup Ekim 2022 tarihine kadarki durumu göstermektedir.

önce, Çin'in bu devletlerdeki yumuşak gücünün göreceli olarak sınırlı olduğu söylenebilir. Çin, bu ülkelerdeki yerel halkın Çin'i tehdit olarak gören algılarının artmasına karşı yumuşak gücünü daha fazla kullanma yolunu tercih etmeye başlamıştır. Xi Jinping 7 Eylül 2013'te Nazarbayev Üniversitesi'nde yapmış olduğu "İnsanlardan İnsanlara Dostluğu Teşvik Ederek Daha İyi Bir Gelecek Yaratmak"¹⁰⁷ başlıklı konuşmasının bitiminde aşağıdaki hususları dile getirmiştir: "*Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde gençlik değişimlerini kolaylaştırmak için Çin, önümüzdeki on yıl içinde ŞİÖ üyesi ülkelere 30 bin Çin devlet bursu sağlayacak ve bu ülkelerdeki Konfüçyüs Enstitülerinden 10.000 öğretmen ve öğrenciyi çalışma gezileri için Çin'e davet edecek. Umarım eğitim ve değişim için Çin'e gelmek için bu fırsatları değerlendirirsiniz. Ayrıca Nazarbayev Üniversitesi'nden 200 öğretim üyesini ve öğrenciyi gelecek yıl Çin'e gitmeye ve yaz kampı etkinliklerine katılmaya davet etmek istiyorum*".

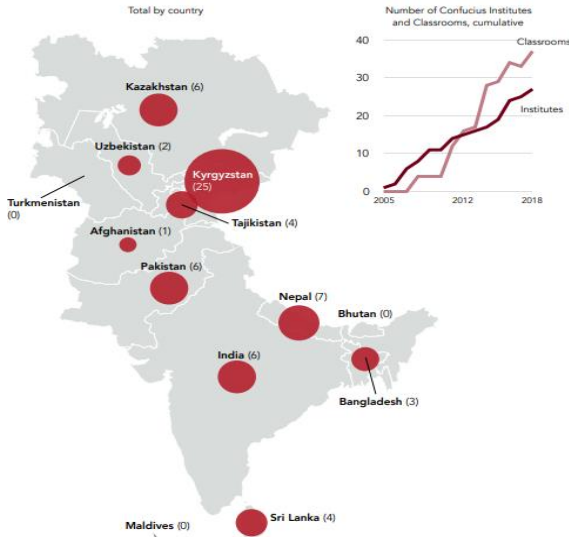
Çin dünya çapında kurdukları Konfüçyüs Enstitüleri ile Çin dili ve kültürünü uluslararası alanda tanıtma imkânı bulmakla kalmamış, ilgili ülkelerde her yaştan insanlar ile etkileşim kurarak kendi lehine kamuoyu çalışmaları yapmayı da bilmiştir. Batı Türkistan Devletleri özelinde bakıldığında, 2021 yılı itibariyle Kazakistan'da 5, Kırgızistan'da 4, Tacikistan ve Özbekistan'da ise ikişer olmak üzere toplam 13 Konfüçyüs Enstitüsü aktif olarak hizmet verdiği görülmüştür (Confucius Institutes, 2021).

Bu enstitüler sayesinde ÇHC etkileşim kurma imkânı sağladığı insanlara kültürünü tanıtma imkânı bulmakta, uygun adayları Çin devlet bursu veya Konfüçyüs enstitüsü bursu ile Çin'de eğitim görmeye göndermektedir. Bu uygulamayla hedef ülkelerin yetişmiş gençlerine ulaşmakta ve belki de geleceğin bürokrat ve yöneticileri ile erken bir zamanda bağlantı kurmaktadır.

¹⁰⁷ Xi Jinping, "Promote People-to-People Friendship and Create a Better Future", <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cebel/eng/zxxx/t1078088.htm>, Erişim: 10. 10. 2021.

Şekil 2: Batı Türkistan ve Güney Asya Ülkelerinde Konfüçyüs Enstitüsü/Konfüçyüs Sınıfları ve Çin Bursu Alan Öğrencilerin Ükelere Göre Dağılımı(2005-2018)

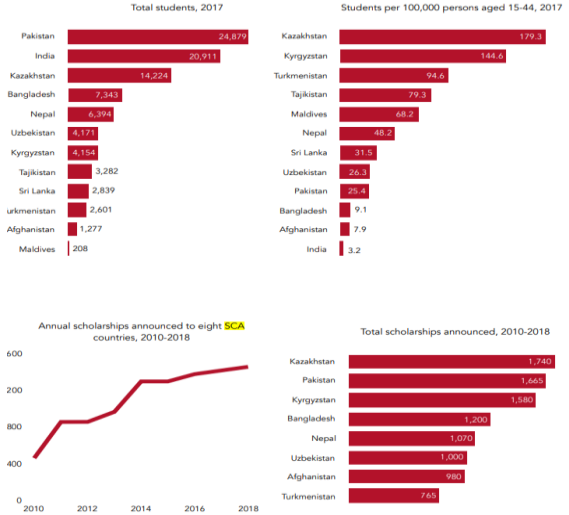
Map 1: Chinese Confucius Institutes and Classrooms in SCA countries, 2005-2018

Notes: No Confucius Institutes or Classrooms were recorded in Bhutan, the Maldives, or Turkmenistan. We will discuss the Maldives in greater depth in Chapter 4.

Sources: Hanban Annual Reports (2004-2018).

Figure 1: SCA students in China and recipients of Chinese scholarships

Notes: The graph on the top left shows the total number of students from SCA countries studying in China. We adjust this data by population in the relevant age group in the graph on the top right. This graph shows the number of students from SCA countries in China per 100,000 population in the age group 15-44. Data on scholarships announced was not available at all for Bhutan, India, Maldives, Sri Lanka, and Tajikistan. To account for data gaps, we only present scholarships announced for eight SCA countries in the years 2010-2018.

Sources: China Foreign Affairs Yearbooks (2002-2017); UN Population Division: World Population Prospects (2019); Embassy websites.

TABLO 3: Batı Türkistan'da Konfüçyüs Enstitüsüne Ev Sahipliği Yapan Üniversiteler

Kazakistan	Kırgızistan	Tacikistan	Özbekistan
LN Gunilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi (2011)	Kırgız Devlet Üniversitesi (2007)	Tacikistan Devlet Üniversitesi (2009)	Taşken Doğu Çalışmaları Devlet Enstitüsü (2005)
Karagandy Eyalet Teknik Üniversitesi (2011)	Bişkek Sosyal Bilimler Üniversitesi (2008)	Tacikistan Maden-Metalürji Enstitüsü (2015)	Semerkant Yabancı Diller Devlet Enstitüsü (2014)
LN Gunilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi (2007)	Oş Devlet Üniversitesi (2013)		
Kazak Ablai Khan Uluslararası İlişkiler ve Dünya Dilleri Üniversitesi (2017)	Celal-Abad Eyalet Üniversitesi (2016)		
Kazak Ulusal Üniversitesi (2009)			

Kaynak: Valenza & Cappelletti 2022: 212.

Batı Türkistan Devletlerinin gençleri dolgun burs imkânları ve coğrafi olarak da yakın olmasının da avantajı ile ÇHC'yi tercih etmektedir. 2018 yılı verilerine bakıldığında sadece 11,784 Kazakistan vatandaşı eğitim için ÇHC'ni tercih etmiştir (Number of Foreign, 2019). Şekil 2'de Çin devlet bursuna uygun görülen öğrenci sayılarının genellikle Batı Türkistan uyruklular olduğu görülmüştür. Çin'de okuyan uluslararası öğrencilerin sayısı 2000 - 2018 arasında on kat artarak yaklaşık 500.000'e yükseldi. Benzer şekilde, Çin hükümetinden burs alanların sayısı da bu dönemde küresel olarak 12 kat artmıştır. Dikkat çeken husus ise Çin'de okuyan uluslararası öğrencilerin üçte ikisinin Kuşak-Yol güzergâhındaki ülkelerinden gelmiş olması ve 2016 yılında Çin hükümeti burslarının yüzde 61'inin bu ülkelere tahsis edilmiş olmasıydı (Custer ve diğerleri, 2019: 8). Bu enstitülerin yanı sıra 21.yüzyılın başı ile bölge ülkelerinde kurmuş olduğu Çin Kültür Merkezleri ile de kamu diplomasi faaliyetleri yürütmektedir. Bu merkezler aracılığıyla Çin mutfağı, Çin dili gibi alanlarda Çin kültürünün tanıtımı yapılmakta Çince öğreniminin yaygınlaştırılması için çalışmalar yürütülmektedir. Bunların yanı sıra bölgede bulunan Çin büyükelçilikleri aracılığıyla bölgede Çin film haftaları düzenlemektedir.

Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da Çincenin popülaritesinin Rusça ve İngilizce ile boy ölçüşür düzeye geldiği, hatta Tacikistan'da daha popüler hale geldiği bilinmektedir. Şekil 2'de görüldüğü üzere Batı Türkistan'da, Kırgızistan Konfüçyüs enstitüsü ve sayısı diğer ülkelere nazaran çok yüksektir. 2018 yılında bu rakamın 21'i bulunduğu görülmüştür (Custer ve diğerleri, 2019: 6). Çin'in Kuşak-Yol projesine ağırlık verdiği 2013 sonrasında Kırgızistan'da istihdam fırsatları açtığından, Kırgız gençler bir Çinli şirketinde çalışmak veya Çin'de okumak için bir geçit olarak Çince öğrenmeye daha fazla ilgi göstermeye başlamıştır (Liu, 2019). Sahada araştırma yapan araştırmacı Niva Yau, Kırgızistan'da, bazı okulların beşinci sınıftan itibaren ücretsiz ve zorunlu Çince dersleri verdiğini, birçok öğrencinin olumlu bir Çin imajına ikna olduğunu bizzat gözlemlemiştir (Jiang, 2021). Çin kültürünün etkisinin giderek arttığı Kırgızistan'da ana okullarda da Çince okutulmasını içeren eğitim dili Çince olan bir Kırgız-Çin üniversitesi kurma önerisinin tartışıldığı da biliniyor (Poonam, 2016: 49). Çin'e eğitim-öğretim için gönderilenler sadece öğrencilerden ibaret değildir. Bürokratlar, Çinli şirketlerde çalışanlar da değişim programları kapsamında Çin'in sponsorluğunda Çin'e gönderiliyor veya davet ediliyordu.

Bütün bu çabaların çıktısı olarak, Batı Türkistan'daki bazı Çin eğitimli liderler siyasi gücün zirvesine çoktan ulaştılar. Kazakistan Devlet Başkanı Kassym-Jomart Tokayev, Çin'de

diplomatik görevlerde bulunduktan ve eğitim gördükten sonra akıcı bir şekilde Mandarin Çincesi konuşuyor. Ayrıca, Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in en büyük kızı olan eski başbakan yardımcısı Dariga Nazarbayev, Çin ile daha yakın ilişkilerin Kazakistan'ın kaderi olduğunu savunarak Çince öğrenmenin erdemini övmüştü. Eğitimin ötesinde, saltanatının Çin bağlantılı ticari çıkarlar tarafından desteklendiği bildirilen Kırgızistan Devlet Başkanı Sadyr Japarov'un, anne babası Stalin yıllarında on yıllarca Çin işgalindeki Doğu Türkistan'da sürgünde yaşadığından, cumhurbaşkanlığından önce Çin ile yakın bağlantılarının olduğu biliniyordu (Jiang, 2021).

Bunun dışında Çin'in ilgili ülkelerin dilinde 24 saat yayın yapan Çin Uluslararası Radyosu ve diğer TV kanalları ile bölgede iletişim ve medya alanında da etkili olmaya başladığı ise bilinen diğer bir gerçekliktir. WeChat benzeri Çin'e özgün dijital etkileşim uygulamalarının bu ülkelerde kullanım sıklığının arttığı da gözlemlenmiştir.

Değerlendirme

Çin'in Türk devletleri ile olan ilişkilerinin merkezinde Doğu Türkistan olduğu alan uzmanlarınca bilinen bir gerçektir. Bu ilişkide Çin bir nesne olarak, Türk devletleri ise bir özne olarak ve Doğu Türkistan ise bir faktör olarak durmaktadır (Tukmadiyeva, 2013: 106). Bu gerçeklerden ötürü Çin yakın komşuları olan Batı Türkistan Türk devletleri başta uzağındaki Azerbaycan ve Türkiye'de Doğu Türkistan mevzusunun gündem olmaması, bu ülkelerde Çin'i zorda bırakacak gelişmelerin ortaya çıkmaması, Doğu Türkistan'da gerçekleştireceği her tür gayri insani uygulamalarına bu ülkelerin ses çıkartmaması... için etkili ve bağlayıcı ilişkileri geliştirmek amacıyla ekonomik ve siyasi diplomasi yanında güçlü kamu diplomasisi yürütmeyi bir zorunluluk olarak görmüştür. Özellikle, 5 Şubat Gulca Katliamı (1997) ve 5 Temmuz Ürümqi Soykırımı (2009) sonrasında Türk devletlerinde artan Doğu Türkistan hassasiyeti ve yükselen Çin tehdidi algısına yönelik diplomatik aygıtlarının tamamını harekete geçirmeye başlamıştır. Özellikle kamu diplomasisi bağlamında daha aktif ve bağlayıcı ilişkiler geliştirmenin yollarını aralamıştır. Türk devletlerinde finansal ve siyasal diplomasi hariç kültürel diplomasiye ağırlık veren Çin yönetimi bu ülkelerde yaptığı önemli kültürel yatırımlarını şu alanda yoğunlaştırmıştır: 1) Konfüçyüs Enstitülerin kurulması; 2) Üniversite düzeyinde öğrenci değişimi ve 3) kültürel etkinliklerin organizasyonu. Günümüzde Batı Türkistan cumhuriyetlerinde aktif olarak 13 Konfüçyüs enstitüsü ve 22 Konfüçyüs sınıfı ilgili ülkelerin eğitim-öğretim ve kültür kurumlarında aktif faaliyet göstermektedir. Ayrıca, artan

öğrenci değişim ve staj programlarıyla çok sayıda öğrenciyi, gençleri Çin'e getirmektedir. Çin geleneksel kültürünü, sanatını, müziği ve sporunu Türk devletlerinde tanıtmayı amaçlayan çeşitli aktiviteleri ilgili ülkelerin çeşitli bölgelerinde düzenlenmektedir. Bu tür aktivitelerde bazen Çin vatandaşı Uygur, Kazak, Kırgız sanatçıların performanslarına da yer vererek yerel halk nezdinde iyi bir imaj oluşturma gayretleri içinde oldukları da biliniyor.

Çin'in Batı Türkistan'da kuşak yol projesi kapsamında gerçekleştirdiği çeşitli altyapı projeleri, öğrencilere ayırdığı burs diğer eğitim-öğretim olanakları ile bağlayıcı ilişkilerle geliştirdiği lobicilikleri Pekin'in yükselişini kendi kültürel mevcudiyetlerine, siyasi bağımsızlıklarına bir tehdit olarak gören yerel seçkinlerin şüphelerini hafifletmeye veya baskılamaya yaradığı da söylenebilir. Fakat, 2017 sonrası Doğu Türkistan'da hayata geçirdiği toplama kampı uygulamasında ilk defa Doğu Türkistanlı Kazak ve Kırgızları Uygurlarla aynı kategoriye koyarak topluca cezalandırmaya başlamasıyla Kazakistan ve Kırgızistan vatandaşlarında Çin'e yönelik olumsuz algılar hızla gelişmiş, hatta ilgili ülke yöneticilerinin zaman zaman istemeyerek olsa dahi Çin'e karşı tavır koyma zorunda kaldığı görülmüştür. Her ne kadar Çin, Türk devletlerinde büyük paralar harcayarak kapsamlı kamu diplomasisi, özellikle kültür diplomasi yürüterek gözle görülür Çin sempatanları veya Çin'in çıkarlarını önceleyen bir kitle yarattıysa da, Xi Jinping iktidarının giderek otokratikleşmesi, Batı ile zıtlaşmanın zaman zaman çatışmaya dönüşecek sertlikte ilerlemesi, Doğu Türkistanlı Türklere yönelik soykırım politikasındaki tavizsiz sert tutumu Çin'in Türk devletlerinde yürüttüğü kamu diplomasi faaliyetlerinin başarıya ulaşip ulaşamayacağını sorgulayacaktır.

KAYNAKÇA

Abdyldaeva Salman, Z. & Özbay, İ. (2019), Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan, Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (2) , 317-328.

Chen, Dingding& Wang Jianwei, “Lying Low No More? China’s New Thinking on the Tao Guang Yang Hui Strategy”, China: An International Journal Vol. 09, No. 02, pp. 195-216 (2011)

Custer, S., Sethi, T., Solis, J., Lin, J., Ghose, S., Gupta, A., Knight, R., and A. Baehr. (2019). *Silk Road Diplomacy: Deconstructing Beijing’s toolkit to influence South and Central Asia*. December 10, 2019. Williamsburg, VA. AidData at William & Mary.

Karadağ, H. (2020), Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut Kamu Diplomasisi (2.Baskı),Ankara: Nobel Yayınları.

Karluk, A.C. (2017), Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Gerekçeleri Üzerine, Denge Dergisi, 2017/2, s.95-114.

Nye, J. S. (2008), Public Diplomacy and Soft Power, The Annals of The American Academy of Political and Social Science, Vol:636.

Pekcan, Cemre, Çin Dış Politikası ve ABD İle İlişkiler, Dora Yayınevi, 2019, Ankara.

Poonam mann, China’s Engagement In Central Asia: Cultural Diplomacy, *Defence and Diplomacy Journal* Vol. 5 No. 4 2016 (July-September).

Tukmadiyeva, Malika, Xinjiang in China’s Foreign Policy toward Central Asia, The Quarterly Journal, Summer 2013, 88-109.

Tursun, Nebijan. (2013). “Orta Asya'daki Uygurların Kültürü ve Başarıları Üzerine”, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Sayı: ½, 65-93.

Valenza, D., Boers, E., & Cappelletti, A. (2022). Between the EU, Russia and China: Cultural diplomacy competition in Central Asia. In F. Bossuyt, & B. Dessein (Eds.), The European Union, China and Central Asia: global and regional cooperation in a new era (pp. 200-220). Routledge/Taylor & Francis Group.

WU David Chumeng, China’s “Wolf Warrior” Diplomacy: How Chinese Nationalism Is Changing, Special Issue: The EU Strategy on China and Its Interaction with Indo-Pacific Countries, *Tamkang Journal of International Affairs*, 10.6185/TJIA.V.202107_25(1).0009.

Elektronik Kaynaklar

Asian Infrastructure Investment Bank, Our Projects Web: <https://www.aiib.org/en/projects/list/index.html?status=Approved> (Erişim Tarihi: 12.10.2022)

Bağ, M. (7 Ekim 2022), Çin'in Doğu Türkistan'daki insan hakları ihlallerinin BM'de tartışılması önerisi reddedildi, Euronews, Web: <https://tr.euronews.com/2022/10/07/cinin-dogu-turkistandaki-insan-haklari-ihlallerinin-bmde-tartisilmasi-onerisi-reddedildi> (Erişim Tarihi: 10.10.2022)

Confucius Institutes Around the World – 2021, (22 Şubat 2021), Web: <https://www.digmandarin.com/confucius-institutes-around-the-world.html>, (Erişim Tarihi: 10.10.2022)

Doğu Türkistan Maarif ve Dayanışma Derneği, (17 Eylül 2018) *Doğu Türkistan Coğrafyası ve Önemi*, Web: <https://www.doguturkistander.org/2018/09/17/dogu-turkistan-cografyasi-ve-onemi/> (Erişim Tarihi: 12.09.2022)

Kuşak ve Yol Projesi, Ön Asya'nın başkenti İzmir'e de yarayacak, (22.01.2020) <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/kusak-ve-yol-projesi-on-asyanin-baskenti-izmire-de-yarayacak,CsnfnfFkCUOA14EnAkQAqA> (Erişim Tarihi:01.10.2022)

Liu X. (2019). Growing trend of learning Chinese strengthens China-Kyrgyzstan ties, Global Times, 19 June. Accessed at: <http://www.globaltimes.cn/content/1154828.shtml> (Erişim Tarihi: 21.10.2022)

Number of foreign students studying in China in 2018, Web: <https://www.statista.com/statistics/430717/china-foreign-students-by-country-of-origin/> (Erişim Tarihi: 12.10.2022)

Rus Askerleri Kazakistan'a Ulaştı (6 Ocak 2022), Web: <https://www.gazeteduvar.com.tr/rus-askerleri-kazakistana-ulasti-haber-1548250> (Erişim Tarihi: 03.10.2022)

Şangay İşbirliği Örgütü Resmi İnternet Sitesi, *Declaration on The Establishment of The Shanghai Cooperation Organization*, Web: <http://eng.sectesco.org/documents/> (Erişim Tarihi: 10.09.2022)

Trademap İnternet Sitesi, www.trademap.org (Erişim Tarihi: 27.09.2022).

Türkiye'deki bazı Uygur Türklerinin üçüncü ülkelere, oradan da Çin'e gönderildiği' iddiası (27 Temmuz 2020, Euronews, Web: <https://tr.euronews.com/2020/07/27/turkiye-deki-baz-uygur-turklerinin-ucuncu-ulkelere-oradan-da-cin-e-gonderildigi-iddias> (Erişim Tarihi: 17.09.2022)

Xi Jinping: China to Give \$500 Million in Aid to Central Asian Countries (25 Ocak 2022), Web: <https://sputniknews.com/20220125/xi-jinping-china-to-give-500-million-in-aid-to-central-asian-countries-1092513598.html> (Erişim Tarihi: 10.10.2022)

Jiang, Jon Yuan, China's education diplomacy in Central Asia, <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/china-s-education-diplomacy-central-asia> (Erişim Tarihi: 30.10.2022).

ARAL GÖLÜ HAVZASINDA EKOLOJİK YIKIM

Dr. Selcen ÖZKAN*

Aral Gölü, ekosistem ve çevresinde yaşayan halkların beşeri ve ekonomik coğrafyası için bir hayat kaynağı idi. Ancak günümüzde Aral Gölü, (Türkistan yazı dillerinde söylenişiyle Aral Derya¹⁰⁸) kurumaya yüz tutmuş, Çernobil Nükleer Santrali kazasından sonra Avrasya'daki en büyük ekolojik felaketlerden biri haline gelmiştir. Aral Gölü'nün gittikçe yok olmaya yüz tutan su varlığı, ekosistemdeki pek çok tür için canlılığın da sonunu getirmektedir. Dünyanın dördüncü büyük gölü olan Aral Gölü, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kazakistan ve Özbekistan'ın hudutları içinde kalmıştır. Ancak Aral havzası Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın yanı sıra derinlerdeki akıntılar, bölge ikliminin değişikliklerine etkileri, ekosistemlerin bozulması, tuzlanma, çölleşme ve toz konsantrasyonunun taşınması sebebiyle Hazar Denizini ve ona taraf olan ülkeleri de ilgilendirmektedir.

Aral Gölü ve Çevresinin Siyasi Geçmişi:

Buhara Hanlığı ile Hokant Hanlığı hudutları içinde kalan Aral Gölü, Rus Çarlığı'nın 1737'de Hokant Hanlığını ortadan kaldırmasıyla kuzey sahilleri, Hive Hanlığı'nın 1882'de işgaliyle de

*Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

¹⁰⁸ Türkistan'da Kazak, Karakalpak, Özbek ve Türkmen Türkçelerinde büyük sulara "derya" denilmektedir. Türkiye'de tıpkı Van Gölünü, bölge halkının "deniz" diye adlandırdığı gibi Türkistan'da Maveraünnehir'i ve Aral Gölünü besleyen Sir suyu Sirderya; Amu Irmağı ise Amuderya olarak şöhret bulmuştur. Batı Türkistan'da kurulan, Selçuklular, Moğol-Türk, Çağatay, Şibanoğulları, Timurlular ve Hanlık döneminde yaşayan Oğuz, Kıpçak ve Karluk Türk grupları 1886 km uzunluğundaki *Sirderya*'yı **Seyhun**, 2350 km uzunluğundaki *Amuderya*'yı da **Ceyhun** şeklinde adlandırmışlardır. Anadolu'da aşağı yukarı Seyhan ve Ceyhan şeklinde benzer adlarla anılan Batı Türkistan'ın ve Aral Gölünün bu iki ırmağını biz de bu makalemizde Sirderya'yı *Seyhun*; Amuderyayı da *Ceyhun* şeklinde kaydedeceğiz.

tamamı Rusya'nın kontrolüne geçmiştir¹⁰⁹. Rus Çarlığı ve bilhassa Sovyetler Birliği döneminde kolonyal siyaset ve ekonomi anlayışı, tarım politikaları ve askeri denemeler, Batı Türkistan'ın göl ve ırmaklarını, temiz su kaynaklarını, topraklarını, çölleri büyük ölçüde tahrip etmiş, nükleer ve kimyasal kirlenmeye maruz bırakmıştır. Bunun en somut ve pek çok bakımdan uzun sürecek trajik örneklerinden biri Aral Gölü'nün yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya kalması, diğeri ise Kazakistan'ın Semey Semipalatinsk şehrine 130 kilometre mesafedeki nükleer deneme alanıdır¹¹⁰.

Aral Gölü'nün Tükenişi:

Aral ve çevresinde Ceyhun ve Seyhun Irmaklarının suladığı alanlardaki ekosistemler, burada yaşayan nüfusun ihtiyaçlarını yüzyıllardır karşılayarak geleneksel olarak sürdürülebilir bir denge kurmuştu. Sovyetler Birliği döneminde Türkistan'da başlayan özel mülkiyetten kolhoz ve sovhoz işletmeleriyle kolektif tarım üretimine geçişle birlikte 1929 yılından itibaren geleneksel tarım politikalarında değişikliğe gidilmiştir. Sovyetler Birliği merkezi yönetimi tarafından Özbekistan ile Türkmenistan'da kısmen de, Kazakistan'da daha fazla arazinin işlenmesi, bu arazilerin Seyhun ve Ceyhun ırmaklarından sulanması, pamuk ve diğer tarım ürünlerinde üretim artışına gidilmesi planlanmıştır. İlk etapta Özbekistan'da 1939 yılında kanallar ile Fergana vadisi, 1940 yılında ise Kazakistan'da Aral'dan Kızılorda şehrine kadar olan bozkır, sulu tarıma kazandırılmıştır(Giritlioğlu, 2020: 161). Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın

¹⁰⁹ Aral Gölü ve çevresinin işgal edilerek Rusların hâkimiyetine geçmesi fikri, Çar II. Aleksandr'a (1855-1881) Prens Aleksandr Baryatinskiy tarafından ısrarla telkin ve tavsiye edilmiştir. Hive, Buhara ve Hokant Hanlıklarının birbirleriyle olan çekişmeleri, 19. yüzyılın ortalarında Rusya'nın Türkistan'a girmesini kolaylaştırmıştır. Baryatinskiy'nin, Hazar Denizi'ndeki donanmanın güçlendirilmesini, Hazar Denizi ile Aral gölü arasında demiryolu yapılmasının Seyhun ırmağı boyunca Türkistan içlerine ilerlenmesi için önemli olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Çarlık idaresi "Rus askeri kuvvetlerini sevk ederek 1845 yılında Irgaz ve Turgay nehirleri boyunca kaleler inşa ettirmiş, 1848'de Kara-Butak ve Kos-Aral limanlarını kurmuşlardır. Aynı yıl, iki harp gemisini Aral Gölü'ne indirmişlerdir". Bu tarihten itibaren Aral ve çevresi Rus kontrolüne geçmiştir (Çapraz, 2011: 58)".

¹¹⁰ Sovyetler Birliği Polit Bürosunun 1947'deki gizli kararıyla Kazakistan'ın doğusundaki Semey Semipalatinsk'e 130 kilometre uzaklıktaki 18 bin metrekarelik alan nükleer deneme sahası yeri olarak ayrılmış ve iki yılda inşası tamamlanmıştır. Sovyetler Birliği'nce buradaki ilk nükleer silah denemeleri 29 Ağustos 1949'da test edilmiş, kırk yıl süreyle 456 nükleer deneme gerçekleştirilmiştir. Semipalatinsk Nükleer Deneme Alanındaki nükleer silah denemelerinden 1,5 milyondan fazla kişinin sağlığı olumsuz olarak etkilenmiş ve bölgede çok sayıda çocuk sakat doğarken çevre radyoaktif izotoplarla kirlenmiştir. Kazak şair Oljas Süleymanov'un 1989'da kurduğu "Nevada-Semipalatinsk" anti-nükleer hareketi üyeleri, nükleer deneme sahasının kapatılmasına yönelik binlerce kişinin katıldığı ve ülke çapına yayılan mitingler düzenlemişlerdir. 19 Ekim 1989'da Semipalatinsk Nükleer Deneme Sahasında son nükleer test gerçekleştirildikten sonra dönemin Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başında olan Nursultan Nazarbayev, Sovyetler Birliği yönetiminin onayını almadan 29 Ağustos 1991'de imzaladığı kararla Semipalatinsk Nükleer Deneme Sahasını resmi olarak kapatmıştır. Böylece, Kazakistan dünyanın en büyük dördüncü kitle imha silahı cephanesinden de gönüllü olarak vazgeçen ilk ülke olarak kayıtlara geçmiştir.

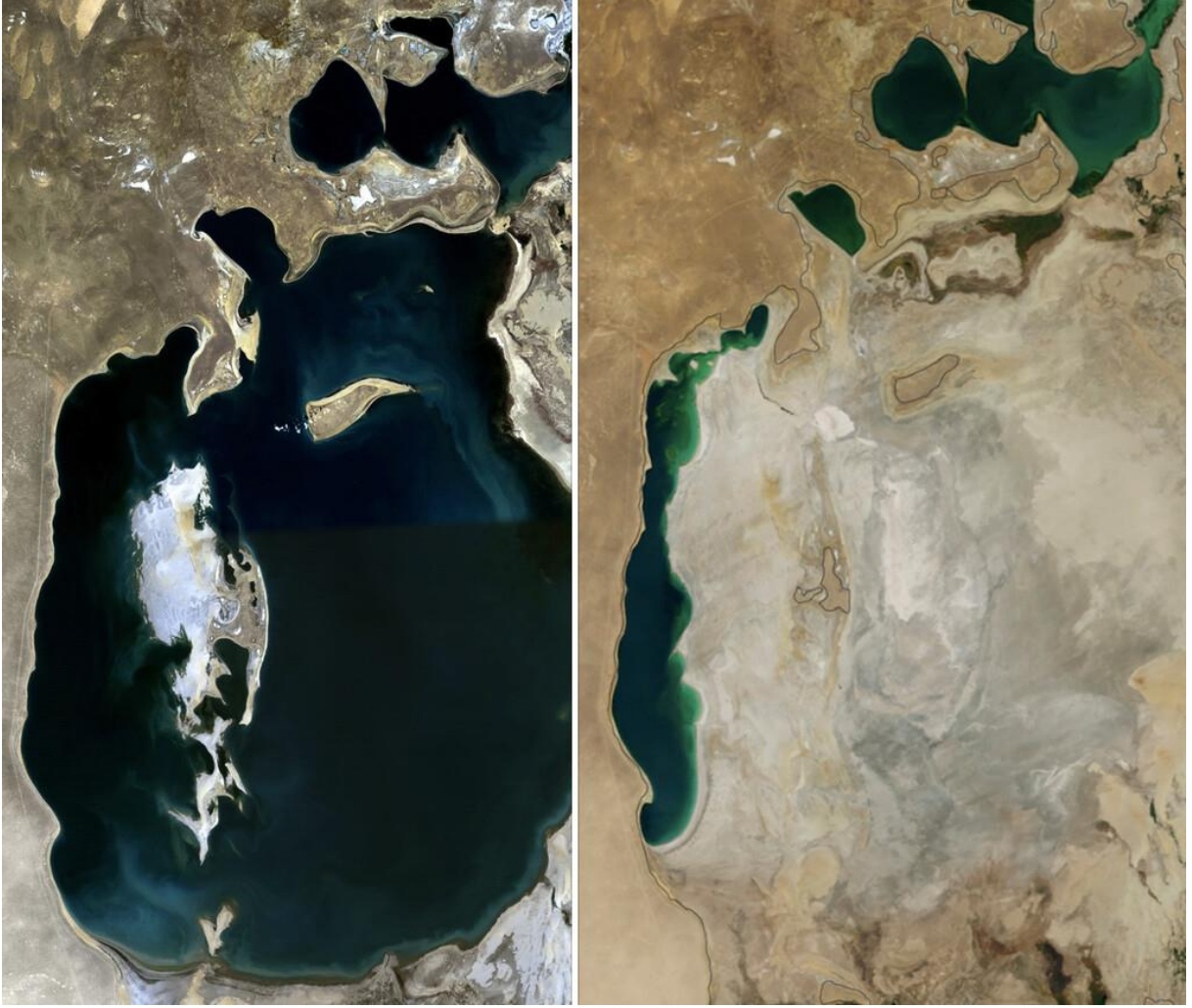
başlaması, milyonlarca insanın cephelere gönderilmesi, azalan iş gücü, ekonomik ve siyasi çalkantı ve krizler, bu planların bütünüyle hayata geçmesini ertelemiştir. 1960'lı yıllarda makinalaşmanın imkânlarıyla Aral'dan Kazak bozkırları ile Özbekistan ve Türkmenistan'da fazla yatırım yapmadan sulama kanallarıyla elverişli ırmak boyu arazilerinin çok su isteyen, pamuk ve pirinç yetiştirmek amacıyla tarıma açılması, Aral Gölü ve ekosistemleri için felaketlerin ilk habercileri olmuştur. Buna, Sovyetler Birliği'nin hantal merkezi ve yerel komünist yönetim bürokrasinin çevre sorunları ve ekolojik kirlenmeyi göz ardı ederek ekonomik sosyal gelişmeyi hiçbir zaman gerçek olmayan üretim artışıyla açıklama anlayışı eklenince, var olan üretim döngüsünü de bozmuştur. İki kutuplu dünya düzeninin iyice belirginleştiği ve soğuk savaşın öne çıktığı yıllarda Sovyetler Birliği'nin artan nüfusunun yanı sıra, dış dünyaya karşı kendi kendine yeterli iddiasıyla Comecon blokundaki ve Üçüncü Dünya ülkelerinin pamuk ve tekstil ürünleri ihtiyacını da karşılama politikası, daha fazla üretimi körüklemiştir. Ekilebilir ve sulanabilir yeni toprakların tarıma açılmasından sonra kanallarla Seyhun ve Ceyhun ırmaklarının yanı sıra, bir tatlı su gölü olan Aral'dan su çekilmesi yoluna gidilmiştir. Böylelikle Seyhun ve Ceyhun ırmaklarından yeteri kadar temiz su ile beslenemeyen Aral Gölü, rezervuarındaki kayıplar ve buharlaşmayla, su seviyesinin hızla düşmesi, tuzluluk oranının artması sonucu karşı karşıya kalmıştır. 1970'li yıllarda bu tarım programının sürdürülebilir olmadığını gören bazı Sovyet yetkilileri daha ütöpik bir planlamadan bahsetmeye başlamışlardır: "Üretim devam etmeli Sibiryâ nehirlerinden Aral'a su getireceğiz!" Coğrafyayı, mali kaynakları dikkate almadan masa başında üretilen bu projeler hiçbir şekilde gerçekleşmemiştir (Grabish, Dry Tears of the Aral <https://www.un.org> › article 23.09.2022).

Seyhun ve Ceyhun ırmakları Batı Türkistan'da 60 milyon insan için hayat kaynağıdır. Bu iki ırmak, geçtiği alanlara hayat bahşetmekle kalmamış aynı zamanda Aral Gölünün de su seviyesinin ve canlılığının korunmasına yüzyıllarca büyük katkı sağlamıştır. Ceyhun, (Amuderya) Afganistan'da Pamir ve Hindikuş Dağlarının birleştiği yerde Aksu(yerli halkın söyleyişi ile Penç ırmağı) adıyla doğar. Batıya doğru ilerlerken Pamir'den Vahan suyunu, Tacikistan'dan Kızılsu(Vahş)ile Afganistan sahasından Kunduz ve Gökçesuyu alarak kuzeybatıya yönelir. Oghış, Kafirnihan, Surkan, Aksaray, Çırçık ırmaklarının suyu da Ceyhun'a katılır. Ceyhun, Türkmenistan ve Özbekistan topraklarına birkaç kez girip çıktıktan sonra 2350 km

katederek Aral Gölüne kavuşur¹¹¹. Seyhun (Sirderya) Kırgızistan'daki Tanrı(Tien Şan) Dağlarından çıkar, Özbekistan'da Fergana vadisine, oradan Tacikistan'a, batıya doğru kıvrılıp Özbekistan ve Kazakistan'ı geçerek 1886 km sonra Aral Gölünün kuzey kısmına ulaşır (Uslu; Öngel; Sözen, 2011:146) .

Sovyetler Birliği dönemindeki Türkmenistan, Kazakistan ve özellikle Özbekistanda pamuk yetiştirmek maksadıyla açılan kanallarla sulama ilaçlama ve vahşi tarım politikaları ve biyolojik silah denemeleri, siyasi ve ekonomik sömürünün yanı sıra küresel ısınma ile buharlaşma ve yağış azlığı, Ceyhun ve Seyhun ırmakların taşıdığı su miktarının azalması bugün Aral Gölü ve çevresine ekolojik bir ölümü yaşatmaktadır. Ceyhun'un sularının %10-15, Seyhun'un ise %2-5 oranında azaldığı belirtilmektedir(Xenarios, 2018: 130). Aral Gölü'nün 1960 yılında yüzölçümü 68,000 km² iken 14,280 km²'ye, su hacmi 1,093.0 km³ iken 98.1 km³'e; derinliği 53.4 m, iken büyük göl kısmında 29 metreye düşmüştür. Tuzluluk oranı ise litrede 10 gram iken 130 grama yükselmiştir(Gabdullaev; Chen: Gaybullaev, 2012. 285). Suları çekilen ve küçülen Aral Gölü, 1987 yılında ikiye bölünmüştür. Küçük Aral (Gök Deniz), Kazakistan toprakları içinde Büyük Aral ise Özbekistan'da kalmıştır. Gölün Özbekistan kısmının ortasında tuzlanmış ve çölleşmiş büyük bir alan ortaya çıkmıştır. Kazakistan kısmında kalan Küçük Aral'a(GökDeniz) canlandırma çalışmaları için ilk defa 1988 yılından itibaren Seyhun'dan 6-8 km³ su bırakılmaya başlanmıştır(Ермаханова, 2018: 126).

¹¹¹ *Arapların Türkistan'ı fethettiği VIII. yüzyılın başlarında Ceyhun Irmağının Özboy üzerinden Hazar Denize aktığı bilinmektedir. Ancak Araplar, Ceyhun'u bütün kollarıyla birlikte Aral'a yönlendirmişlerdir. Eski yatak Özboy, tamamen susuz kalınca, birtakım siyasi tarihi etkileyen sonuçlar ortaya çıkmış; ırmak boylarında yaşayan Peçenekler, İdil'i aşarak Balkanlara inmişlerdir(Togan, 1981: 81). 1221 yılında Moğolların Ürgenc'i (Hive)'yi ele geçirmesiyle ırmakın mecrası yeniden değiştirilmiş ve Ceyhun, Hazar Denize akmaya başlamıştır. Paleolimnolojik teşekkülü 8- 10 bin yıl öncesine giden Aral Gölü için en önemli gelişmelerden biri, daha önce Hazar Denize dökülen Ceyhun (Amuderya) Irmağının siyasi, ticari olayların yanı sıra jeolojik fay hatlarındaki depremler sebebiyle yatak değiştirerek 1573 yılında yeniden Aral Gölüne dökülmesidir. Bu durum Aral Gölü için 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar yeni bir tatlısu kaynağına kavuşmanın da ötesinde bir canlılık bahşetme ve etrafında yeni ekosistemlerin oluşmasını sağlamıştır(Togan, 1981: 108).*

Birleşmiş Milletlerin 1992 Rio Zirvesine göre “sürdürülebilir büyüme; insan ile doğa arasında denge kurarak, doğal kaynakları tüketmeden gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanmasına imkân verir” şeklinde insanlığı ve bütün ülkeleri ilgilendiren önemli uyarı niteliğinde bir hüküm ortaya koymuştur. Bugün Özbekistan ile Kazakistan Devletlerinin hudutları içinde kalan Aral Gölü için Birleşmiş Milletler bir çevre felaketine yol açan trajik bir yok olmayla karşı karşıya bulunduğunu karar altına almıştır (Birleşmiş Milletler, 2018; ESA 2018).

Aral Gölü çevresinde bilinçsiz tarım, aşırı sulama, gübreleme ve ilaçlama toprakları ve yeraltı sularını da kirlenmiştir. Özbekistan’da tuzlanmış ve kirlenmiş tarım toprakları azalan su ile birlikte artık bodur, gelişmemiş ürünler vermektedir. Göl havzasında oturanların büyük kısmı tuzlu suyu kullanmakta, ancak nüfusun %32’si temiz suya erişebilmektedir. İnsan eliyle yaratılan bu çevre yıkımı yüzünden 1960 yılından bu yana Aral Gölünün %90’ı kurummuştur. Aral

Gölünün yüzeyinden yılda 43 milyon ton tuz ve toz fırtına ve rüzgârlarla havaya karışmaktadır(Wæhler; Dietrichs, 2017). Kurumuş Göl yatağından kalkan tuz, kimyasal maddeler ve pestisit yüklü toz bulutları rüzgâr fırtınalarıyla yüzlerce kilometre ötelere taşınmakta, çevreye yayılarak serpinti halinde yağmaktadır. Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'da kanser ve kansızlık vakaları yaygın sağlık problemleri arasına girmiştir(Mamyrbayev; Dyussebayeva; Ibrayeva vd. 2016 : 21). Yıllar sürece bu çevre felaketine karşı tarım ürünleri çeşitliliği, ağaçlandırma gibi tedbirlerin bütün bölge ülkelerince alınması gerekmektedir¹¹².

Batı Türkistan'daki her zaman çok değerli olan su kaynakları, Sovyetler Birliği döneminde bağlı cumhuriyetlerde barajlarıyla elektrik enerjisi(hidroelektrik) üretme, kanallar ve büyük pompa istasyonlarıyla tarım arazilerinin sulanmasında, dolayısıyla merkezi planlamanın öngörü ve talimatları doğrultusunda kullanılmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra Batı Türkistan'da sınıraşan ırmaklarla ilgili ikili bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu ırmakların doğduğu kaynaklara sahip olan Kırgızistan ve Tacikistan gibi su zengini ülkeler birinci gurubu oluşturmaktadır. Sözü geçen birinci gruptaki ülkeler, bu kaynaklarını barajlarla elektrik enerjisi üreterek kontrol etmek istemektedirler. İkinci gruptaki kömür, petrol ve gaz zengini olan Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan ise sınır aşan ırmakların aşağı havzasını oluşturan içme ve kullanma suyu dâhil memleketlerindeki tarım üretimini için Seyhun ve Ceyhun'u temel ve vazgeçilemez hayati ihtiyaç olarak değerlendiren ülkelerdir. Sınıraşan ırmaklardaki suyun salınımı, miktarı, kullanımı ve güvenliği esas itibariyle bu beş devlet arasında önemli bir konu olarak gündemden hiç düşmemiştir. Özbekistan, 2009 yılında Fergana vadisinde uygulamaya koyduğu taşkın önleme projeleri için, şayet Kırgızistan ve Tacikistan'ın yapmayı düşündüğü barajlarda ekolojik bir yıkıma sebep olabilecek tedbirleri alınmadığı takdirde büyük sıkıntılara yol açacağı iddiasında idi. Ayrıca Özbek yönetimi, otuz beş yıl önce inşa edilmiş olan Toktagül ve Nurek barajları ve hidroelektrik santralleri gibi tesislerin son yirmi yıldır hiç bakım

¹¹² Kazakistan yönetimi, 2022 yılında yaptığı bir açıklamada toz taşıma ile bölgede çeşitli sağlık sorunlarına yol açan Aral Gölünün çölleşmiş alanlarına bozkırın yaygın bitkisi olan saksagül dikimine başlanmıştır. Ancak Aral'ın çölleşmiş göl tabanından üç milyon hektar saha da ağaçlandırmayı beklemektedir(Kuruyan Aral Gölünü ağaçlandırma projesi: Orman haline ... <http://old.qha.com.ua> > turk-dunyasi > kuruyan-aral-go. 23.08.2022 <https://www.haberturk.com> 23.08.2022).

görmedikleri için yeni inşa edilmekte olan Kırgızistan'daki Kambarata Barajının ilave tribunleri ile Tacikistan'daki Rogun Barajını Sovyetler Birliği'nin eski mimari ve mühendislik projeleriyle hazırlandığı için deprem kuşağındaki bölge ve ülkesi için tehdit oluşturduğunu dile getirmekteydi. (Sakal, 2020, 241-270; Giritlioğlu, 2018:159). Ancak son yıllarda Özbek yönetiminin bazı alanlarda pamuktan, az su isteyen tahıl ekimine geçtiği ve milli gelirden tarım ekonomisinden doğalgaz ve petrol ihracaatına yönelmesi su ile ilgili konularda komşu ülkelerle daha yumuşak bir siyaset izlemesine sebep olmaktadır (Sakal, 2020: 249).

Özbekistan'da nüfusun %60'ı kırlık alanlarda yaşamakta ve tarım ile havacılıkla uğraşmaktadır(World Bank (IEG) Report, 2019: 1). Özbek ekonomisinde çalışmak zorunda olanların %30'u pamuk üretimi ve ona dayalı yağ ile tekstilden geçimini sağlamaktadır. Özbekistan'ın su kaynakları bakımından %80 itibariyle komşularına muhtaçtır. Ayrıca dünyada en fazla suya ihtiyaç duyan ülkeler arasındadır. Ülkede kişi başına düşen su miktarı, yıldan yıla azalmakla birlikte 1700 metreküptür. Kurak bir iklimle sahip ülke olan Özbekistan'ın tarımı bütünüyle sulamaya bağlıdır. Her yıl Seyhun, Ceyhun, Surhan Derya, Kaşka Derya, Zerafşan, Çirçik ve diğer ırmaklardan elde edilen su miktarı düşse de su Dünya Bankası verilerine göre, Özbekistan, tarım alanlarının sulanmasında Mısır'dan üç, Kazakistan'dan beş, Avustralya'dan on beş kat daha fazla su kullanmaktadır(Gabdullaev; Chen: Gaybullaev, 2012: 287).

Kazakistan'ın yönetim zaafı ve siyasi sebeplerin yanı sıra batıdaki Atrav bölgesi ile Aral Gölü çevresindeki iklim değişikliği sebebiyle 2021 yılındaki aşırı kuraklık ve ekonomik, bakımdan da güçleşen hayat şartları dolayısıyla 02 Ocak 2022'de olaylar çıkmıştır üzücü can kayıpları yaşanmıştır. Artan nüfusa paralel olarak Güney Kazakistan'ın su ihtiyacı da her geçen yıl yükselmektedir(Uslu; Öngel; Sözen, 2011: 150).

Özbekistan'ın azaltmaya çalıştığı pamuk ekimini Karakurum kanalının suladığı steplerde Türkmenistan "Akpagta/Akaltın" şeklinde nitelendirdiği, dünyanın en iyi liflere sahip pamuğunu yetiştirdiği iddiasıyla tarım alanlarını artırma yoluna gitmiştir(Uslu; Öngel; Sözen, 2011: 154).

Sonuç

Batı Türkistan'da yer alan ülkelerde de iklim değişikliği sebebiyle %40 oranında azalan su kaynaklarının daha akılcı ve verimli kullanması gereklidir. Artan nüfusa göre su kaynakları kişi başına %33 azalmıştır. Dolayısıyla 2050'ye kadar Orta Asya'da yaşayan nüfusun %3.4'e tekabül eden 2.4 milyon kişinin kuraklık ve iklim değişikliği yüzünden sığınmacı olacağı tahmin edilmektedir. Özellikle Aral Gölü ile Ceyhun(Amuderya) havzasında bulunan insanların yerlerinden göçetmek zorunda kalacağı öngörülmektedir. Özbekistan'da Karakalpakistan sahili ile Harezmi bölgesi; Türkmenistan'da ise Daşhavuz vilayetinde yaşayanlar, Aral Gölü yatağının yarattığı ciddi kuraklık ve çölleşme sonucu göçetme riskiyle karşı karşıyadırlar.

Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'daki Aral Gölünü besleyen Seyhun ve Ceyhun'un suladığı tarım topraklarında azami su tasarrufuna gidilmeli, geçmişte kullanılan geleneksel salma sulamadan modern damlama sulama sistemine geçilmelidir. Bu ırmaklardan alınan ve açık kanallarla dağıtılan suda buharlaşma kayıplarının önlenmesi için muhakkak surette modern yeraltı örtülü kanallarla su taşıma sistemlerine geçilmelidir. Esasen Türkistan Türklerinin geleneğinde var olan Tanrı dağlarından inen sular için çok eski çağlardan beri Doğu Türkistan'da uygulanan deniz seviyesinden 176 metre daha aşağıdaki Turfan ovasındaki kerhiz(Uygurca kâriz) yeraltı sulama kanalları inşa etme ve işletmesi hususundaki tecrübeler ilgili ülkeler için örnek bir ilham kaynağı olabilir. Ayrıca Aral Gölü havzasındaki ülkelerde, sulama kanallarının büyük bir kısmı eski ve taşınan suyun %37'sinin henüz tarım yapılan tarlalara erişmeden kaybolmaktadır. Tuzlanması ve aşırı şekilde kullanılan zirai ilaçların bıraktığı pestisitler ve bilinçsiz kimyevî gübre kullanımı da toprağı enkaz haline dönüştürmüştür. Yeraltı suları da kirlenmiş durumdadır. Aral Gölü havzasının ölümü, tuz ve toz konsantrasyonu sadece gölün yer aldığı ülkeleri değil, bütünüyle bölge ülkelerini etkisi altına almaktadır. Aral Gölündeki tuzluluk bir litrede 130 grama yükselmiştir ki bu Dünya Sağlık Örgütü'nün belirlediği orandan sekiz kat daha yüksektir((Gabdullaev; Chen: Gaybullaev, 2012. 285285). Dolayısıyla, Türkistan'daki eski "Mirablık(Su Beyliği/Su Yönetimi) Bölge ülkelerinin bütünüyle kısa vadeli ülke çıkarlarını ve siyasi çekişmeleri bir tarafa bırakarak aralarında süratle işbirliğini kuvvetlendirmelidir. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın ilgili bakanları 10-12 Ekim 1991 tarihinde Taşkent'te bir araya gelerek Aral sorununun barışçı şekilde çözülmesi için bir mutbakat metni imzalamışlardı. 1993 yılında Orta-

Asya Su Koordinasyonu için bir komisyon teşkil edilmiştir. Bu komisyon, 'Uluslararası Aral Gölünü Koruma Vakfı'nı kurmuştur. Konuyla ilgili ülkelerde pek çok toplantı düzenleyen komisyon konuyu uluslararası örgütlerin gündemine getirmiş ve bazı projelere fon temin etmiştir(Yalçınkaya- Mehmetçik, 2017: 158).

İkinci Dünya savaşında Almanlar tarafında ilk işgal edilen ülkelerden biri olan Polonya, bugün Avrupa Birliği çatısı altında birlikte olduğu Federal Almanya'dan 77 yıl sonra uğradığı saldırı, işgal, maddi ve manevi kayıplar için savaş tazminatı olarak 1.26 triyon dolar istemektedir(euronews 03.10.222). Aral'ı yok eden Sovyetler Birliği'nin asıl mirasına sahip olan Rusya Federasyonu da bir çevre enkazı ve felaketi hâline dönüştürdüğü Aral Gölünün ve bütünüyle ekosistemin tahrip edilmesinden dolayı ilgili ülke ve halklarına gerçekçi olarak hesaplanacak bir tazminat ödemelidir. Bunun için başlangıçta pek istekli görünmeyen Rusya Federasyonu, Aral'ın kurtarılması için uluslararası çalışmalara katılmayı kabul etmiştir(Koşan, 2015: 66-87).

Kaynaklar

Birleşmiş Milletler (2018). Cooperation between the United Nations and the International Fund for Saving the Aral Sea. Washington, DC: UN General Assembly. http://digitallibrary.un.org/record/1477554/files/A_72_L-42-EN.pdf (Erişim Tarihi: 23.09.2022).

Çapraz, Hayri, (2011), "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 2011, Sayı:24, ss.51-78. December 2011, No:24, pp.51-78.

Gabdullaev, Behzod; Chen Su-Chin; Gaybullaev, Dilmurod, (2012) "Changes in water volume of the Aral Sea after 1960", *Appl Water Sci* (2012) 2:285–291 (Erişim Tarihi:23.09.2022).

Grabish, Beatrice, "Dry Tears of the Aral" <https://www.un.org> › 23.09.2022.

Giritlioğlu, Sh. (2018) "Orta Asya Devletlerinin Su Sorunları" *Ясауи Университетінің Хабаршысы*, №3, 155-162.

Ермаханова Ж.3. (2018), "Кіші Арал Теңізіндегі Арал Тортасының Қазіргі Жағдайы" *Ясауи Университетінің Хабаршысы*, №2, 125-131.

ESA (2018). European Space Agency. Aral Sea, Kazakhstan - Recovery of the Island Sea: <https://earth.esa.int/web/guest/missions/esa-operational-eo-missions/proba-v/image-of-the-week/-/article/aral-sea-kazakhstan-2018> (Erişim Tarihi: 20.08.2022).

Koşan, E. (2015). Russia's Policies with regard to UNFCCC: An Entirely Different Path from the EU?", *Enerji ve Diplomasi*, 1(2) s. 66-87.

Mamyrbayev A, Dyussebayeva N, Ibrayeva L et al. Features of Malignancy Prevalence among Children in the Aral Sea Region. *Asian Pac J Cancer Prev* 2016; 17: 5217 - 21.

Sakal, Halil Burak, (2020), "Havza Yönetiminde Bölgesel Elektrik Ticareti Modeli: Aral ve Kura-Aras Havzaları Üzerine Bir Değerlendirme" *bilig*, Güz, 95, 241-270.

Togan, A. Zeki Velidi (1981), Bugünkü Türkili(Türkistan) ve Yakın Tarihi Cilt I, Batı ve Kuzey Türkistan 2. Basım, İstanbul: Enderun Yayınları.

Uslu, Kamil; Öngel, Volkan; Sözen, İlyas, (2011), "Aral Gölü Havzasındaki Su Kaynaklarının Orta-Asya Ülkelerinin Sürdürülebilir Büyümlerine Etkisi" *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 30(1) 141-162

Yalçinkaya Alaeddin, Mehmetçik Hakan, (2017), "Aral Gölü Felaketi: Beklentiler ve Önceliklerde Farklılıklar Devam Ederken Ne Yapılmalı?" *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi/International Journal Of Afro-Eurasian Research*, Aralık, 4, 150-162.

World Bank Independent Evaluation Group(IEG) Report, 2019: 1). (2019), Uzbekistan Irrigation and Drainage Interventions to Support the Agriculture Sector, p. 1.

Xenarios Stefanos, Shenhav [Ronan](#), Abdullaev Iskander, Mastellari Alberto, (2018), "Current and Future Challenges of Water Security in Central Asia" *Water Resources Development and Management, World Water Council, Global Water Security*

Wæhler, Turid Austin -Dietrichs, Erik Sveberg, (2017), "The vanishing Aral Sea: health consequences of an environmental disaster" *Tidsskriftet Den Norske Legeforening* <https://tidsskriftet.no › 2017/10, Friday 19. August 2022>

<https://tr.euronews.com/2022/10/03/ › Haber › Dünya Polonya, Almanya'dan II. Dünya Savaşı için 1,26 trilyon dolar ...>

VATAN MUHAREBESİ: AZERBAYCAN'IN KARABAĞ ZAFERİ VE BÖLGESEL ETKİLERİ

Sinan DEMİRTÜRK

ÖZET

27 Eylül`2020 tarihinde bir karşı taarruzla başlayan ve Vatan Savaşı olarak nitelendirilen İkinci Karabağ Savaşı sadece 44 gün sürmüştür. Bu süre boyunca Azerbaycan hem savaş meydanında hemde uluslararası arenada başarılı bir şekilde mücadele etmiştir. Azerbaycan ordusu Güney kafkasya'da jeopolitik dengeleri değiştirecek büyük bir zafere imza atmıştır. Karabağ'da, ülke dışında Ermenilerle ve Ermeni kökenli terör gruplarıyla mücadele etmesinin yanı sıra, uluslar arası kamuoyunda da Karabağ'ın Azerbaycan'ın bölünmez bir parçası olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra, Azerbaycan 44 gün süren savaş esnasında Ermenistan'a yardımda bulunan PKK, PYD/YPG, ASALA gibi terör örgütlerine karşı da mücadele etmek zorunda kalmış ve nihayetinde yıllardır beklenen başarı elde edilmiştir. Bu çalışmada; Karabağ'da ki Ermeni işgaline büyük ölçüde son verilmesinin, Azerbaycan, Rusya, İran ve Türkiye gibi ülkelerinin dış politikalarındaki etkileri başta olmak üzere zaferin bölgesel etkileri üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

The Second Karabakh War, which started with a counter-attack on September 27, 2020 and was described as the Homeland War, lasted only 44 days. During this period, Azerbaijan has successfully fought both on the battlefield and in the international arena. The Azerbaijani army has achieved a great victory that will change the geopolitical balances in the South Caucasus. In addition to fighting against Armenians and terrorist groups of Armenian origin abroad in Karabakh, he also tried to prove to the international public that Karabakh is an indivisible part of Azerbaijan. In addition to this, Azerbaijan had to fight against terrorist organizations such as PKK, PYD/YPG, ASALA, which helped Armenia during the 44-day war, and finally, the expected success for years has been achieved. In this study; The regional effects of the victory, especially the effects of ending the Armenian occupation in Karabakh on the foreign policies of countries such as Azerbaijan, Russia, Iran and Turkey, were emphasized.

GİRİŞ

Dünya çapında etki yaratabilen, gerçekleştiği coğrafyayı fiziksel ve psikolojik olarak yıpratın “terör” eylemleri, geçmişte olduğu gibi bugün de varlığını devam ettirmektedir. Azerbaycan, Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte terörden en çok etkilenen ülkeler arasında yer almaktadır. Ermeni terör örgütleri, her iki ülkenin ulusal güvenliğini tehdit eden temel unsur durumundadır. Sovyetler birliğı değişik politikalarla (Kalenderoğlu 2011) farklı millet gibi göstermeye çalıştığı Türkleri dağılmasından sonra da bir araya getirmemek için büyük bir gaye sarf etmiştir. Sovyetler Birliğı'nin dağılması bu örgütlerin Azerbaycan arazisinde aktif bir şekilde eyleme geçmelerine izin vermiş ve nihayetinde Azerbaycan Cumhuriyeti ve vatandaşları örgütlerin ana hedefi haline gelmiştir. Tarihsel perspeftiften bakıldığında, bağımsızlık itibaren geçen otuz yılda Ermeni terör saldırılarından en çok etkilenen ülke Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur. Karabağ ve işgal altındaki topraklarda gerçekleştirilen terör eylemleriyle yetinmeyen bu terör örgütleri, bölücü amaçlarına ulaşmak için başkent Bakü başta olmak üzere ülkenin çeşitli bölgelerinde terör falliyetleri gerçekleştirmiş, hatta farklı ülkelerde bile Azerbaycanlılara karşı bu tür eylemlerden çekinmemişlerdir.

27 Eylül 2020 tarihinde başlayan ve 44 gün boyunca devam eden 2. Karabağ Savaşı boyunca da Ermeni terör örgütlerinin faaliyetleri görülmüştür. Bu gruplar, aralarında PKK'nın da bulunduğu bir dizi uluslararası terör örgütleri ile işbirliğı yapmış, savaş esnasında Azerbaycan'ın aleyhine *birçok* eylem gerçekleştirmişlerdir. Ermenistan Azerbaycan'a karşı “devlet terörü” politikası izlemektedir. Bu politikaya paralel olarak Azerbaycan sivillerini hedef alan terör eylemlerini desteklemekte, planlamakta ve uygulamaktadır. Umumiyetle "Büyük Ermenistan" hayalini gerçekleştirmeyi amaçlayan Ermeni terörü, sadece Azerbaycan toplumu için değil, diğer ülkeler için de bir tehdit unsuru olmuştur

Ermenistan'ın izlediği etnik temizlik politikası sonucunda 1 milyondan fazla Azerbaycanlı vatanından ayrılmak zorunda kalmıştır. Azerbaycan'a yönelik bu askeri saldırıyı önlemek için çeşitli müzakereler yapmış, BM Güvenlik Konseyi devreye girmiş, lakin Ermenistan saldırgan tavrından taviz vermeyeden, bölgedeki işgalci tutumunu devam ettirmiştir. Ermenistan'ın Karabağ'ı işgali sırasında yaklaşık olarak 20 bin Azerbaycan Türkü şehit olurken, 100 binden fazla kişi de yaralanmıştır. Bölgedeki sivil halkın kullandığı altyapı ve kurumlara yönelik tahribatlar neticesinde ise 7 bin devlet dairesi, 750 okul, 680 tıp merkezi ve 1 milyon hektardan fazla tarım bölgesi zarar görmüş ve Ermenistan ordusu, Azerbaycan Türklerine ait tarihi coğrafyada yer alan kültürel varlıklara da zarar vermiştir. Toplamda 950 kütüphane, 44 mabet ve 9 mescit tahrip edilmiştir. İşgalin maliyeti ise 32 milyar dolar olmuştur. Bakıldığında Ermenistan bölgede hem ekonomik hem de kültürel tahribatta bulunmuş, bölgenin Azerbaycanlı kimliğine zarar vermek istemiştir. Kültürel ve tarihi dokuyu yansıtacak her türlü olgu, Ermenistan yönetimi tarafından tehlikeli bulunarak yıkılmıştır.

2019'dan itibaren Ermenistan tarafından yapılan açıklamalar asıl amaçlarını yansıtır nitelikte olmuştur. Ermenistan bu süreçte, işgal altındaki topraklarda gücünü arttırmak ve Azerbaycan topraklarını işgal etmek yönünde fikirler yürütmüştür. Ermenistan'ın işgal altındaki topraklara yasadışı yerleşimi, yeni yerler elde etmek için halkı galeyana getiren açıklamalarda bulunması , cephe hattına yakın bölgelerde askeri operasyonlarda bulunması Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gerginliğin artmasına neden olmuştur. 12 Temmuz 2020 tarihinde Ermenistan, Azerbaycan'ın Tovuz bölgesinde başlattığı askeri operasyon sonucu birçok Azerbaycanlı askerlerimiz şehit olmuştur. Ermenistan tarafından başlatılan bu askeri saldırılara ve provokasyonlara cevap vermek, halkın güvenliğini sağlamak ve en mühimi topraklarını işgalden kurtarmak için Azerbaycan, İkinci Karabağ Savaşı'nı Savaşı'nı başlatmıştır.

27 Eylül'de bir karşı taarruzla başlayan ve Vatan Savaşı olarak nitelendirilen İkinci Karabağ Savaşı sadece 44 gün sürmüştür. Bu süre boyunca Azerbaycan hem savaş meydanında hemde uluslar arası arenada başarılı bir şekilde mücadele etmiştir, büyük bir zafere imza atmıştır. Karabağ'da, Ülke dışında Ermenilerle ve Ermeni kökenli terör gruplarıyla mücadele etmesinin yanı sıra, uluslar arası kamuoyunda da Karabağ'ın Azerbaycan'ın bölünmez bir parçası olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra, Azerbaycan 44 gün süren savaş esnasında Ermenistan'a yardımda bulunan PKK, PYD/YPG, ASALA gibi terör örgütlerine karşı da mücadele etmek zorunda kalmış ve nihayetinde yıllardır beklenen başarı elde edilmiştir. Dönüm noktası olan bu savaş için eğitim ve askeri müfrefatta çok şey yazılmış ve yazılmaya devam edecektir.

44 gün süren savaş sonucunda Azerbaycan galip taraf olurken, bir taraftan toprak bütünlüğünü yeniden sağlamış, diğer taraftan Ermenistan'ın 30 yıla yakın devam ettirdiği saldırganlık politikasına da son vermiştir. Büyük Vatan Savaşı günlerinde Azerbaycan halkı cesareti ile Başkomutan İlham Aliyev etrafında birleşerek devletimizin gücünü tüm dünyaya göstermiştir. Dünyanın birçok ülkesi, Azerbaycan halkının nasıl muzaffer bir komutan olan Başkomutan'a sahip olduğunu görmüştür. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, savaş alanındaki başarılı politikasının yanı sıra diplomatik alanda da söz sahibi olmuştur. *Enformasyon* mücadelesinde halkımızın gerçek sesi olduğu için tüm baskılara karşı korkusuzca mücadele etmiştir.

44 gün süren savaşta 4 Ekim'de Cebrail, 17 Ekim'de Fuzuli, 20 Ekim'de Zengilan, 25 Ekim'de Gubadlı ve 8 Kasım'da Şuşa kurtarıldı. Karabağ Savaşı aynı zamanda Azerbaycan Askeri Stratejisi'nin ne kadar üst düzeyde olduğunu da bizlere kanıtlamıştır. Azerbaycan'ın kadim topraklarını geri almak için başlatılan Şuşa'nın işgalden azat edilmesi *harp sahasında* yenilik teşkil edecek bir örnek oluşturmuştur. 44 günlük Vatan Savaşı'nda Şuşa Muharebesi her zaman önemini koruyacaktır. Şuşa'nın kurtarıldığı gün Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ulusa seslenerek şunları söyledi:

"Şuşa'nın kurtuluşu gücümüzü gösterdi. Ordumuzun profesyonelliğini, askerlerimizin cesaretini ve kahramanlığını gösterdi. Şuşa'nın ele geçirilmesi büyük profesyonellik ve cesaret gerektiren bir operasyondur. Bu hareketin dünya askeri tarihinde özel bir yeri olacağına eminim. Çünkü kahraman askerlerimiz dağları, ormanları, tüm engelleri aşarak bu hareketi ancak hafif silahlarla kurtardı. Şuşa'nın kurtuluşu bizim şanlı zaferimizdir."

Sayın Cumhurbaşkanı İlham Aliyev konuşmalarında her zaman "Karabağ'a döneceğiz, çünkü Karabağ tarihi Azerbaycan toprağıdır" dedi. İlham Aliyev ulusal lider Haydar Aliyev'in vasiyetini yerine getirdi, Azerbaycan halkına verdiği sözü tuttu. Savaş sırasında bazı ülkeler Azerbaycan'a baskı yapmaya ve bir takım yaptırımlar uygulamaya çalışsalar da amaçlarına ulaşamamış ve savaş sonunda Azerbaycan'ın zaferini kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Haydar Aliyev'in Karabağ hayali her zaman büyük olmuştur. Hep şöyle derdi: "Şuşa'sız Karabağ, Karabağ'sız Azerbaycan olmaz." Şuşa'nın kurtarılmasından sonra Cumhurbaşkanı İlham Aliyev : "Bugün Haydar Aliyev'in mezarını ziyaret ettim ve ruhunun önünde eğildim. İçimden dedim ki, babamın vasiyetini yerine getirdiğim için mutluyum. Şuşa'yı özgürleştirdik! Bu büyük bir zafer! Bugün, Ulu Önder ve şehitlerimizin ruhları *şad olsun* ! Gözün aydın olsun Azerbaycan! Gözlerin aydın olsun dünya Azerbaycanlıları, *Türk dünyası* ! " Sovyetler Birliği dağılırken Azerbaycan 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan ettiğinde, resmen tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Türkiye, Azerbaycan'ın askeri kapasitesini geliştirmesinde *önemli rol oynamıştır* . Türkiye, Azerbaycan'ı hem savaş alanında hem de savaş alanı dışında desteklemiştir. Ayrıca Azerbaycan ile Türkiye sınırındaki Nahçıvan arasında doğrudan koridor açılmasının da Türkiye'yi Azerbaycan'a bağlayacaktır. Türkiye, Karabağ'da devam eden çatışmalarda Azerbaycan'ın en büyük destekçileri arasında yer almıştır. "Türkiye'nin gücü bizim gücümüzü artırıyor. Güçlerimizi birleştirmemiz bizi daha da güçlü yapıyor. Bundan sonra da birbirimizin yanında olacağız, birbirimizin başarılarına sevineceğiz, Allah göstermesin, ağır günlerde de her zaman birbirimizin yanında olacağız." Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye ile artarak devam eden askeri işbirliğinin önemini bu sözlerle açıklamıştır.

8 Kasım 2020 tarihinde Şuşa'nın alınmasıyla Azerbaycan ile Ermenistan arasında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya esasen 10 Kasım 2020 tarihinde Karabağ ihtilaf bölgesinde tüm operasyonların durdurulması, Ermeni birliklerinin Karabağ çevresindeki Azerbaycan topraklarından çekilmesi gibi bir takım kararlar alınmış ve yeni ulaşım yerlerinin inşasına giden yol da açılmıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın batı bölgeleri

arasındaki bağlantı da anlaşmaya göre belirlenmiştir. Ardından 20 Kasım'da Ağdam, 25 Kasım'da Kelbecer ve 1 Aralık tarihinde Laçın bölgesi işgaline son verilmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2 Aralık 2020 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Zafer Bayramı'nın kurulmasına ilişkin" kararnamesine göre, 10 Kasım'ın Azerbaycan'da Zafer Bayramı olarak kutlanması kararlaştırılmıştır.

10 Kasım aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, ismi tarihe altın harflerle yazılan *Ulu Önder* Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat yıl dönümüdür. Haydar Aliyev, "Mustafa Kemal Atatürk, Azerbaycanlılar saygındır ve eşsiz *bir devlet adamıydı*" demiştir. Aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün Azerbaycan için söylediği şu sözleri de unutmuyoruz: "Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, hüznümüz hüznümüzdür." Mustafa Kemal Atatürk Azerbaycan'da her zaman büyük bir saygıyla, *minnetle*, özlemlerle, sevgiyle anılmaktadır.

10 Kasım'ın Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ü *Anma Günü* olduğunu dikkate alarak, 3 Aralık'ta Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Zafer Bayramı'nın tarihini değiştirme kararı almıştır. Böylece, Şuşa'nın kurtuluşunun önemi göz önünde bulundurulmuş tarihi zaferin - Zafer Bayramı'nın her yıl 10 Kasım değil, 8 Kasım'da kutlanmasına karar verilmiştir. Azerbaycan halkının cesareti ve gücünün bir sembolü haline gelen bu zafer - Zafer Bayramı - ülkenin gelecekteki gelişimi ve prestiji için büyük önem taşımaktadır.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de savaş şehitlerini anmak için bir *kararname* imzalamış ve kararname ile 4 Aralık 2020 tarihinde topraklarımızın kurtuluşu için mücadele eden şehirlerin anısına bir dakikalık saygı duruşunda bulunulmuştur. 2. Karabağ Savaşı'nda 2914 asker şehit olmuştur.

Fuzuli	812 kişi
Sugovuşan	644 kişi
Hocavend	412 kişi
Şuşa	357 kişi

		Cebrayıl	155 kişi
		Laçın	58 kişi
		Zengilan	37 kişi
		Ağdam	29 kişi
		Ağcabadi	2 kişi
		Berde	1 kişi
Murovdağ	234 kişi		
Kubadlı	173 kişi		

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev

tarafından 2 Aralık 2020 tarihinde imzalanan kararnameye göre 27 Eylül şehitleri "Anma Günü" olarak olarak yapılacaktır. Anma Günü, 44 günlük Vatan Savaşı'nda büyük cesaret gösteren ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü için can veren asker, subay ve şehitlerimize saygının bir ifadesidir. Bu yıl 27 Eylül'de de Anma Günü Töreni *Yapıldı*. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, şehitlerimizin anısına her zaman büyük saygı göstermiş ve aynı zamanda gazilerin sağlığıyla da ilgilenmiştir. Savaşın sona ermesiyle ilgili olarak İlham Aliyev'in ulusa şu şekilde seslenmiştir: "Birinci Karabağ ve İkinci Karabağ Savaşlarının şehitleri gönlümüzde ebediyen yaşayacaktır. Allah tüm şehitlerimize rahmet eylesin. Onların kahramanlıkları ve fedakarlıkları sonucunda topraklarımıza dönüyoruz. Allah tüm yaralı askerlerimize şifa versin ki bir an önce sağlığına kavuşup normal hayata dönebilsinler. İyileşmeleri için elimizden geleni yapıyoruz ve yapacağız. En zor durumda olan yaralı asker ve subaylarımız bile, onu normal hayata döndürmek için elimizden geleni yapacağımızı bilmelidir. Bu zaferi onlara borçluyuz" dedi.

Bu bağlamda, *Azerbaycan Birinci Hanımı* ve Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Mehriban Aliyeva şehitlere duyduğu saygıyı şu sözlerle dile getirmiştir: "*Azerbaycan halkının yiğit oğulları, Zafer uğrunda canlarını verdiler. Her biri gerçek bir kahramanlık, cesaret ve korkusuzluk örneğidir. Tarihi adaleti yeniden sağladık ve kutsal bir zafer kazandık. Bu zafer sonsuza dek halkımızın tarihine kazınmıştır. Her birimiz bu Zaferin ne pahasına kazanıldığını hatırlamak zorundayız. Büyük Vatan Savaşının şehitlerini asla unutmayacağız. Onlar her zaman kalbimizde yaşayacaklar.*" Böylece Anma Günü *şehit düşenler anısına* tüm camilerde selalar okunmuş, *dualar edilmiştir*.

Büyük Vatan Savaşı'nda şehit olanlara saygının bir göstergesi olarak 27 Eylül'de Bakü Körfezi'nde Donanmaya ait gemiler üç defa saygı atışında bulundu. Akşamın ilerleyen saatlerinde şehrin binalarında, Haydar Aliyev Merkezi binasında ve "Alev Kuleleri"nde Azerbaycan bayrağı sergilendi. Haydar Aliyev Vakfı tarafından 27 Eylül'de de anma etkinlikleri düzenlendi.

1-10 Kasım 2021 tarihlerinde Kültür Bakanlığı tarafından Büyük Vatan Savaşı'ndaki tarihi zaferin birinci yıl dönümü münasebetiyle etkinlikler düzenlenecektir. Bu etkinlikler çerçevesinde ülkede tiyatro ve konser salonlarında önde gelen grupların katılımıyla konserler düzenlenecektir. Haydar Aliyev Sarayı'nda Azerbaycan Devlet Senfoni Orkestrası, Azerbaycan Devlet Korosu Capella ve solistlerinin katılımıyla gösteri yapılacaktır. Azerbaycanın zaferine adanmış bu programın içereği "Karabağ Azerbaycanıdır!" şeklinde olacaktır. Uluslararası Mugam Merkezi'nde senfonik konser, "Karabağ Trajedisi" Oratoryosu, "4.4" Kısa Gösteriler Festivali, "Hanın Sesi Yayınlansın!" ulusal müzik akşamı, caz akşamı "Caz Zafer diyor", Devlet Çocuk Filarmoni Salonu'nda genç yetenekler tarafından icra edilen Zafer konseri, Azerbaycan Devlet Akademik Opera ve Bale Tiyatrosu'nda "Cevad Han" balesi, Odada genç yeteneklerin katılımıyla konser ve Org Müzik Salonu, tiyatrolarda vatanseverlik gösterilerine yer verilecektir. Bu günlerin önemli etkinliklerinden biri de Bakanlığın desteğiyle Büyük Vatan Savaşı'ndaki zaferimize ithafen düzenlenen kompozisyon yarışmasının kazananlarının Zafer Günleri arifesinde açıklanacak olmasıdır. Bu etkinliklere şehit ve gazi yakınları davet edilecektir.

44 günlük İkinci Karabağ Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrayan Ermenistan, geleneksel terör faaliyeti yöntemini tercih etmeye başlamış ve bu amaçla yeni bir terör örgütü kurmuştur. 27 Eylül 2020'de başlayan ve 44 gün süren İkinci Karabağ Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrayan Ermenistan, tarihi alışkanlıklarından vazgeçmeden küresel güçlerin yönlendirmesi ve desteğiyle çıkış yolunu terör örgütlerinde aramaya başlamıştır.

8 Kasım Zafer Günü Azerbaycan'ın tarihine altın harflerle yazılmıştır. Her zaman "Karabağ Azerbaycan'dır " diye söyleyen Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Azerbaycan'ın bir karış toprağını kimseye vermediğini tüm dünyaya kanıtlamıştır. Karabağ Zaferi tarihimiz için bir destan, gelecek nesiller için ilhamdır. Zafer ruhu hiç sönmeyecek

KAYNAKÇA:

AKTAŞ, Hayati, *Dağlık Karabağ Sorunu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

ASLANLI, Araz, *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*, Eko Avrasya Yayınları, Ankara, 2013.

ATTAR, Aygün, Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2005.

ATA KUTUBAN, Ş. Duygu, KAYA Mevlüt, “Karabağ Sorununa Uluslararası Güçlerin Tarihsel Yaklaşımları Üzerine Tarihsel Bir Değerlendirme”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt.7, Sayı.21, Kış 2018.

DOĞACAN Başaran, YERDELEN, Betül, Karagöz, “İran’ın Dağlık Karabağ Politikası”, *III. Hocalı Soykırımı ve Türk Dünyası Sempozyumu E-Kitabı*, ed. Betül Karagöz Yerdelen, Giresun, 2019.

GÖKÇE, Mustafa, “İki Kardeş Devletin Ortak Sorunu: Karabağ ve Ermeni Meselesi”, 60, 2014.

HASANOĞLU, Murteza, “Karabağ Azerbaycandır”, 11 Eylül 2020, <http://www.turpav.org/milli-politikalar-enstitusu/dis-politika/karabag-azerbaycan-dir.html>.

KALENDEROĞLU, İhsan (2011) Sovyet Dönemi Türkmen Folkloru, Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan’da Folklor Politikaları (1917-1954), Kurgan Edebiyat, Ankara .

KÖNİ, Hasan, “Günümüzde Rus Milliyetçiliği ve Sonuçları”, *Avrasya Dosyası*, I, 1, Ankara, 1994.

SARAY, Mehmet, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

TAŞKIRAN, Cemalettin, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

YILMAZ, Reha, “Kafkasya’da Çözülemeyen Düğüm: Dağlık Karabağ Sorunu”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi U.A. Avrasya Strateji Dergisi*, C.II, S.1, Ankara, 2013.